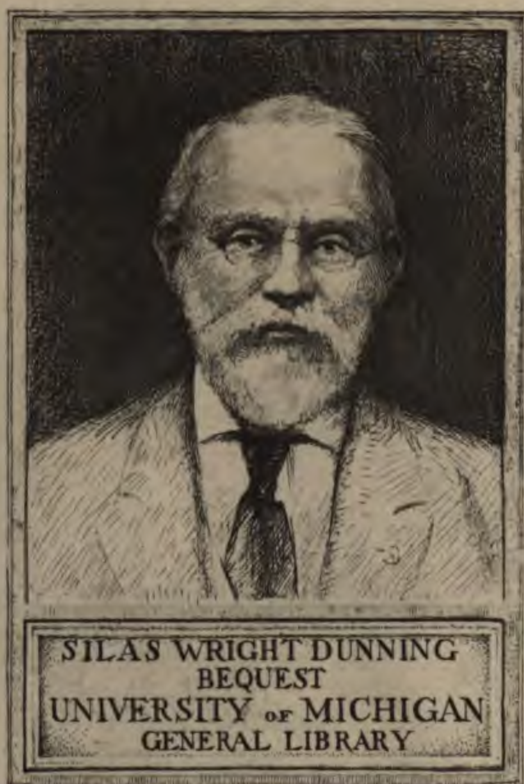

SILAS WRIGHT DUNNING
BEQUEST
UNIVERSITY OF MICHIGAN
GENERAL LIBRARY

A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETE

SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

KIADJA

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R. TÁRSULAT

NYOLCZADIK KÖTET

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT BETŰIVEL

1898

MÁRIA TERÉZIA KORONÁZÁSI DISZBEN.

(Meytens festménye az Eszterházy herczegek eszterházai palotájában.)

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

III. KÁROLYTÓL

A BÉCSI CONGRESSUSIG

(1711—1815)

IRTA

MARCZALI HENRIK

BUDAPEST

KIADJA AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT

1898

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE A SZATMÁRI BÉKÉTŐL A BÉCSI CONGRESSUSIG

1711—1815

IRTA

MARCZALI HENRIK

Mária Terézia a pozsonyi országgyűlésen.
(Rajzolta Zemplényi Tivadar.)

ELŐSZÓ.

ZON SZÁZAD történetének megirásához fogunk, melyet történetirásunk hagyománya és közvéleményünk egyaránt az elernyedés, a hanyatlás korának szoktak tekinteni. Szemben a megelőző nemzedékek véres, daczos küzdelmeivel, szemben a következő emberöltőnek szellemi és anyagi erőfeszitésével, könnyű volt a szatmári béke és Széchenyi kora közt lefolyó századra rásütni a tehetetlenségnek, puhaságnak, a nemzet nagy eszmei javairól való lemondásnak bélyegét.

Kutatásunk egészen más itéletre vezetett. A XVI—XVII. századok folytonos nagy izgalmai, a vallásos és közjogi harczok lázas hevülése szinte nem engedték észrevenni azt, minő nagy veszteséget szenvedett e nemzet a török, a német és nem legkevésbbé saját maga által. A lázt a levertség, a gyöngeség, hogy azon kor kifejezésével éljünk, az aléltság váltja fel. Nem a gyáva lemondás, hanem a nemzet jövőjéről való gondoskodás parancsolja a nyugalmat. Az eredmény tisztán áll előttünk. Az a nemzet, melynek vesztét fiai megsiratták, melynek megdőltén már ujjongtak ellenségei, voltakép tán soha nem gyűjtött több erőt, gyarapodott inkább számban, anyagi jólétben és szellemi műveltségben, mint épen ezen nemzetietlennek gúnyolt időszakban. Ezért méltán nevezhetjük ez epochát a helyreállás, a restauratio századának.

Természetes és nem mesterséges okok osztják e kort két külön részre.

Eleinte a királyi hatalom igyekszik ezt az országot szervezni, itt az azon kor eszméinek megfelelő állami létnek alapjait megvetni. Mária Terézia és II. József nagy neveihez van kötve nemzeti átalakulásunk ez az első nevezetes kisérlete. E törekvésben nagy sikereket ér el, már-már diadalra jut, midőn végre az egész nemzetet állitja talpra maga ellen, mint a nemzeti önállást megrontó, megsemmisitő idegen hatalom ellen.

Majd az egyéniségének újabb tudatára jutott nemzet maga veszi kezébe az államalkotásnak, jövője biztositásának nehéz művét. Az 1790. évet e kisérlet teszi mindenkorra emlékezetessé. De ez a szervezés sem sikerül, mert a nemzet még kizárólag rendi, történeti alapon áll, és minden erejével ellene szegül a nemzeti alkotmány lényegét sértő, gyökeres, és az egész ország haladását biztositó újitásoknak.

Ellentétben hazai történelmünk más régibb és újabb részeivel, itt nem a szereplők hatalmas volta, nem is az egyes események és jelenetek drámai vagy epikus érdeke vonja magára figyelmünket, hanem első sorban magának a nemzetnek élete, annak átalakulása, lassú, de folytonos növekedése. Úgyszólva ez a belső, szinte észrevétlen fejlődés a történetnek legfőbb tárgya és anyagja.

Fejlődésünknek, nemzeti erőnk e csöndes, de szembetűnő gyarapodásának megismerése, az a törekvés, hogy lehetőleg tudományosan megállapitsa e haladás feltételeit és menetét, birta e sorok iróját már ifjú korában ezen század tanulmányozására. Most, midőn régibb munkásságának szinhelyére visszatér, abban a tudatban teszi ezt, hogy semmi személyes elfogultság nem vezeti, és mindig kész régibb nézeteivel szemben is elfogadni és kifejezni az igazságot, ha újabb kutatása vagy elmélkedése ezt követeli.

A millenniumi történet belső oeconomiája aránylag csekély tért engedett ennek a csendes századnak: csak annyit, mint amennyit különben újabb történetünkben egy emberöltőnek vagy félszázadnak enged. Pedig épen

mivel itt a belső fejlődésről, a tömegek életéről van szó, sokkal nagyobb a számba jövő adatok halmaza mint bárminő más korban. Már nem egyes oklevelek, krónikák, emlékiratok, levelezések, hanem az állami és municipalis kormányzat aktái és mellettük egy évről-évre erősödő irodalom emlékei szolgáltatják a történeti kutatás anyagát. Itt még a viszonylagos teljességre való törekvés is lehetetlen. Meg kell elégednünk azzal, ha tisztán és világosan fel birtuk tüntetni a nemzet útját, mely a sülyedés és elzüllés széléről azon polczig vezette, ahol Széchenyit megérteni és követni birta.

A magyar czimer Mária Terézia korában.
(Egykorú metszet után.)

ELSŐ KÖNYV

III. KÁROLY KIRÁLY URALKODÁSA

1711—1740.

Kurucz fegyverek.
Rajzolta Cserna Karoly.)

I. FEJEZET.

Az alapvetés.

NAGY majtényi sikról elszéledtek a kuruczok, Kassa, Munkács, Huszt megnyitották kapuikat. A Habsburgoktól független Magyarország ügye elbukott. Majdnem másfélszáz évig tartott, mig ismét lobogtatták zászlaját.

Nemcsak a háború pusztitotta majdnem egy évtizeden át a különben is gyér népességű országot. Nyomában haladt a pestis, mely a lakosságnak tán egytizedét ragadta el, a megmaradtakat pedig az éhség tizedelte. Még a természeti tünemények is ijesztettek, rémitettek. A föld megingott, a folyók elhagyták medrüket, és szárazon maradtak a halak. Csupa oly jelenség, melyeket országdúlásra, vészes katastrophára magyarázott a hazafiak felizgatott képzelete.

A kétségbeesés harczát lemondás, levertség követi. Minő remények fűződtek Rákóczy támadásához! Most a nép humora előtt szinte keserű gúny tárgya »a nyalka kurucz, aki büszke volt, miként a strucz«. De a nemzet önismeretre jutva, magába szállva, önmagát sem

kimélte. Nagyot akart, lelkét tette reá, de győzni nem birt. Ezt az ellentétet a szándék nagysága és az eszközök elégtelensége közt tükrözteti vissza a sarcasticus közmondás, mely »a nagy pipájú, kevés dohányú magyart« emlegeti.

Pedig a nagy kurucz felkelés, ha nem is valósitotta meg a hozzá fűződött, magasan szárnyaló reményeket, korántsem viharzott el határozott, jelentékeny eredmények nélkül. Az ónodi határozat üres betű maradt, de azért a kiontott vér, a kifejtett erő meghozta gyümölcsét. Magyarország az egész világ szine előtt megmutatta, hogy nem éri be ama szereppel, mely Csehországnak a fejérhegyi csata után jutott. Kénytelen volt elismerni, hogy a Habsburgokat örökös jogon illeti meg Szent-István koronája, de viszont a dynastia és tanácsosai is kénytelenek voltak elismerni, hogy e földet csak magyar törvény szerint, magyarokkal lehet kormányozni. A magyarnak el kellett hagynia Rákóczy s Bercsényi táborát, de Bécsben is meg kellett tagadni a Caraffák, Kollonicsok és Heisterek nemzetgyilkos hagyományát, hogy az egyezség létrejöhessen.

Ez a kettős megalkuvás a szatmári békességnek igazi lényege. Attól függött hazánk sorsa, végre fogják-e hajtani? és minő szellemben?

Mintha külső megjelölésére lett volna szüksége az új korszaknak, épen a szatmári egyezkedés napjaiban trónváltozás állott be. I. József, Magyarország első örökös királya a Habsburg családból, viruló, 33 éves korában váratlanul elhunyt (1711 április 17-ikén). Halálát még titokban tartották, nehogy annak hire megakaszsza a Pálffy János és Károlyi Sándor közt folyó alkudozásokat, vagy épen megsemmisitse azok eredményét.

A kormányt egyelőre, mint regens, Eleonóra császárné, I. Leopold özvegye, vette kezébe azon időig, amig fia, a trónörökös, Károly, haza nem érkezik Spanyolországból.

Károly, bár még ifjú, alig 26 éves, akkor már hosszú időn át elsőrangú szerepet játszott az európai nagy politikában.

Atyja és szövetségesei, a tengeri hatalmak, őt nyilvánitották a nagy spanyol monarchia örökösének. Tizennyolcz éves korában, 1703 szeptember 19-ikén elindult Bécsből, és csak 1704 márczius 1-én kötött ki Portugáliában. Azóta forgandó szerencsével küzdött ősei örökségeért. 1706-ban serege elfoglalta Madridot, de mire ő annak hirét vette és oda készült, vetélytársa, V. Fülöp már ismét bevonult a fővárosba. Azóta vezérei több izben győztek ugyan, és a háború egész menete méltán kecsegtethette azon reménynyel, hogy ura lesz az egész félszigetnek, de igazában csak Cataloniában, Aragonián és Valencián uralkodott, melyek népe páratlan ragaszkodással és önfeláldozással támogatta ügyét.

Nem lehet fejedelemre nézve tanulságosabb iskolát képzelni, mint aminő ez a hosszadalmas, pusztitó spanyol háború volt. Mind a két trónkövetelő voltakép idegen. Károlyt az angolok, hollandusok, portugálok segitik, Fülöp támogatására nagyatyja, XIV. Lajos küldi a franczia seregeket és

III. Károly spanyol király.
(Eredeti vizfestmény a barcelonai állami levéltárban őrzött nemeslevelen.)

vezéreket. A királyok voltakép szinte eltörpülnek hatalmas segitőik mellett. A háború első szakában Peterborough gróf, az angol hadsereg vezére, sokkal inkább rendelkezik Károlylyal, semhogy tőle kapna parancsot, később pedig Starhemberg Guidó, a tudományos háború nagy mestere, Eugén herczeg vetélytársa viseli vállain az egész terhet és felelősséget. V. Fülöp helyett is Versailles-ban gondolkoztak, a kivitel pedig Berwick marsallnak diadalmas kezeire volt bizva. És mégis, nem a hires hadvezérek, nem a számos seregek, nem is a hatalmas szövetségesek döntöttek. V. Fülöp azért lett király, mert a castiliaiak nemzeti büszkeségük egész rajongásával emelték paizsukra ezt a szegény, tehetetlen bábot; III. Károly pedig azért birta magát fenntartani annyi viszontagság és veszteség után, mert Catalonia és Aragonia népe benne látta függetlenségének, régi, történeti hagyományainak előharczosát, a castiliai dölyfnek megalázóját. Seregek alakulnak és szétoszlanak, a subsidiumokat elhozzák és elköltik, a diplomaták s hadvezérek megtöltik a világot hirükkel: de az igazi erőt mégis csak a nemzetek, a névtelen szenvedő tömegek lelkesedése adja. Minő tanulság abban a korban, melyben szövetségek, congressusok, örökösödési szerződések rendelkeztek teljes hatalommal koronák és nemzetek birtoka fölött!

Károly nem birt azon szellemi felsőséggel, hogy a szembenálló nagy érdekek és erők között érvényre juttathatta volna akaratát, egyéniségét. Az angol generálisok és admirálisok inkább csak eszközt láttak benne, és néha még azt is fölöslegesnek tartották, hogy megadják neki a kellő tiszteletet. A politikai szükség arra kényszeritette az ifjú fejedelmet, hogy ezt is eltűrje, bár mélyen érezte lealáztatását. Annál bensőbben ragaszkodott azokhoz, kik benne mindig és minden viszontagság közt tisztelték a királyt. Az a nagy kegy, melyet spanyol és nápolyi tanácsosai, Romeo, Stella, Perlas, a valenciai érsek, még császár korában is élveztek, az a nagy bizalom és befolyás, mely nekik később az állam legfontosabb ügyeiben jutott, a nélkülözések és mellőzések ezen korszakában gyökerezett. Még magasabban állott kegyében Althan Mihály gróf, ki német volt ugyan, de ki az egész idő alatt vele volt Spanyolországban, és gondolkodásban és érzésben egészen a spanyolhoz simult. Károly soha sem feledte el, hogy Althan mentette meg egy izben az ő életét. Hivének nejéhez, a szép Pignatelli-Belriguardo herczegnéhez gyöngéd viszony fűzte az ifjú királyt.

De nemcsak egyes uraknak hűsége és ragaszkodása nyerte meg Károlyt a spanyolok részére. Nagyon inyére volt az az inkább istenhez mint emberhez illő hódolat, melylyel a spanyolok hozzá közeledtek. Másként mint térdelve nem is üdvözölték.[1] Ezzel a szolgai eljárással nagyon ellenkezett nemcsak az angoloknak büszkesége, hanem még a német tanácsosoknak és hadvezéreknek öntudata is, kik a spanyol királyban csak a császár öcscsét látták. Mennél gyöngébb volt Károly positiója valóban,

[1] Foscarini, Storia Arcana, 44.

annál érzékenyebb volt a külső tekintély megőrzése iránt. Szinét is kellett kerülnie annak, mintha nem tőle indulna ki, tőle függne minden. Világos, hogy nem a legérdemesebb miniszterek, hanem a legönzőbb udvari emberek ismerték legjobban és kimélték legszámitóbban ezt a királyi gyöngeséget. Ebből következett önként az abszolut uralmak az a nagy veszedelme, hogy a fejedelem a közügyek intézésénél is azokban bizik meg leginkább, akik személyes szolgálataikkal leginkább járnak kedvében.

De nem csupán ily személyes és aránylag alacsony szempontok magyarázzák meg a király ragaszkodását a spanyolokhoz és Spanyolországhoz. A császári ház politikája őt jelölte ki Spanyolország trónjára; az 1703-iki örökösödési szerződés reá és utódaira ruházta ezt a monarchiát, mig a német és magyar örökös birtokokat az idősebb ágnak, József császár utódainak tartotta fenn. A legnagyobb ambitiót is kielégithette az a kilátás, hogy V. Károly és II. Fülöp koronáját viselhesse. Midőn 1703-ban Hollandiába utazott, hogy onnét hajózzék Lissabonba, útjában, Düsseldorfban tisztelgett nála Marlborough. Károly egy drága, gyémántos kardot adott át a hires hadvezérnek e szavakkal: »Nem szégyenlem bevallani, hogy szegény fejedelem vagyok, kinek nincs semmije, mint fegyverzete és kardja.« [1] Hizelgett hiúságának, hogy saját erejével vivja ki jussát, és az a valóban megható ragaszkodás, melyet a cataloniaiak iránta tanusitottak, erkölcsi kötelességévé tette, hogy semmi módon ne hagyja el hiveit, ne engedje, hogy ádáz ellenségek bosszújukat tölthessék rajtuk. Minden emberi számitás szerint egész sorsa Spanyolországhoz volt fűzve; a kérdés csak az volt, kisebb vagy nagyobb részét birja-e megtartani e birodalomnak, ha már az egészet el nem nyerheti.

Az állhatatosság, a kitartás, az a tudat, hogy az idők viharjai csak megtépázhatják, de le nem törhetik a dynastia zászlaját: egyáltalában egyike a Habsburgok legjellemzőbb történeti tulajdonságainak. Károlynak bő alkalma nyilt ez erények gyakorlására. 1706 áprilisban Noailles franczia tábornok 25,000 emberrel készült Barcelona ostromára. Károlynak alig volt ott 3000 embere, és még a bátor, daczos Peterborough is lehetetlennek tartotta a védelmet és sürgette a királyt, hagyja el ezt a veszélyes pontot. Károly nem engedett, jelenlétével s példájával annyira lelkesitette a catalonokat, hogy még a szerzetesek, sőt a nők is fegyvert fogtak. Midőn a francziák már a fellegvárat is elfoglalták és onnan romba lőtték a fele várost, Peterborough megújitotta sürgetését. Károly nem tágitott. Nem akart más választást, mint a győzelem közt s a közt, hogy a város romjai közt lelje halálát. Már rést lőttek a város falába, midőn egy angol flotta megérkezése visszavonulásra kényszeritette az ellenséget.[2] Épen ily állhatatosságot mutatott a szerencsétlen almanzai csata után, mely hadseregét

[1] Coxe, Marlborough, I. 215.
[2] Arneth, Guido von Starhemberg, 448.

egészen megsemmisitette. Ha valaki: ő bizott mindig csillagzatában. És kitartását nemsokára koronázni látszott a siker. 1710 szeptemberében diadalmas hadsereg élén bevonult Madridba. A város üres volt és kihalt, senki sem sietett fogadására, csak az utczai gyerekek éljenezték, ha pénzt dobtak közéjük. Nemsokára el is hagyta a fővárost, »ezt a sivatagot«.

De azért reményeiről nem mondott le. Pedig épen ő, ki annyit épitett a hozzá hű spanyolok makacsságára és megátalkodottságára, legjobban tudhatta, hogy a castiliaiak daczos ellenállása még erősebb s hatalmasabb történeti hagyományokon alapul, mint az aragonoké és barcelonaiaké. A derék Starhemberg belátta, hogy egyes hadi tettek által nem lehet azt a birodalmat meghóditani, hanem csak huzamos erőfeszitéssel. Az 1711-iki hadjáratnak már ezen szempontból készitette el a haditervét.

Úgy Károlynak, mint a hozzá hű spanyoloknak felfogása szerint még József császár halála sem változtathat lényegesen a dolgok ezen állásán. Az egész Habsburg-örökség, a spanyol monarchia, a német-magyar-cseh-országok és a római császári korona mind egy főn egyesülnek. Amit V. Károly birt, ahhoz VI. Károlynak is van joga. Eleinte még nem is igen sietett a király Bécsbe, hogy birtokba vegye az új örökséget. Ott úgy sem fenyeget veszély. Itt pedig még küzdeni kell, s távozása azt a látszatot kelthetné, mintha lemondana ügyéről. »Pedig még gondolni sem jó arra, hogy Spanyolországot el lehetne tériteni a Habsburg-háztól,« irja 1711 május 27-ikén. »Mig az Isten megsegit — irja két héttel később — totis viribus azon leszek, hogy a spanyol monarchia egészen megszereztessék házamnak.«

Ismeretes, hogy Londonban, Amsterdamban, de még Bécsben is, egész másként itélték meg a helyzetet. A tengeri hatalmak azért hoztak annyi áldozatot, hogy megakadályozzák Francziaország és Spanyolország egyesitését, az universalis monarchia helyreállitását XIV. Lajos által, az európai egyensúly teljes megdöntését. Az, hogy a Habsburgok kormánya alatt valósuljon meg az ilyen túlnyomó hatalom, épen nem felelt meg számitásuknak és érdeküknek. Amig kilátás volt arra, hogy a Habsburgok két ágra szakadnak, teljes erővel támogatták Károlyt Fülöp ellenében. De mihelyt a császár halálával ismét egyesült a dynastia — hisz Károly volt annak egyetlen élő férfitagja — politikájuk szükségkép közeledett a francziához. Még 1710 elején azon az alapon alkudoztak, hogy az egész spanyol monarchia III. Károlyé lesz, sőt hogy XIV. Lajos maga is kénytelen legyen unokája kiűzésében segédkezni. Most már az angolok belenyugodtak abba, hogy V. Fülöpnek jusson Spanyolország az Indiákkal együtt, és a toryk kormányrajutása után csakhamar kitünt, hogy mennyire készek szövetségeseik elhagyásával is békét kötni XIV. Lajossal.

Bécsben nagyon örültek volna ugyan Spanyolország megtartásának, de azt egyszerűen lehetetlennek tartották. Addig is csak az angol subsidiumok tartották a lelket Károly seregében; ha azok elmaradnak, Ausztriának kellett volna oda küldeni pénzt és katonát. Az elsőre nem lehetett

gondolni, annyira ki volt merülve a kincstár, a katonaságra pedig szükség volt a Rajnánál és Belgiumban. Különben sem tartották lehetségesnek, hogy egy fő alatt megmaradhasson két oly nagy és egymástól annyira távol eső birodalom. A monarchia igazgatása maga is elég munkát adhatott a legtevékenyebb fejedelemnek is. Olynemű personalis unio, minő V. Károly idejében egyesitette Németországot Spanyolországgal, lehető volt a rendi alkotmányok korában, de a fejedelmi absolutismus alatt, a kifejlett közigazgatás korában már nem. Igy a monarchia leghivebb és legbuzgóbb tanácsosai első sorban azt tartották szükségesnek, hogy Károly jőjjön haza, koronáztassa meg magát császárrá, és vegye át örökölt királyságai kormányát. Spanyolország fölött majd dönt a háború vagy a békecongressus.

Különösen Wratislaw gróf, Csehország kanczellárja, Károlynak egyik legbizalmasabb barátja adta elő nagy következetességgel és energiával e nézeteket a királyhoz intézett leveleiben. Már József császár halála napján inti, hogy »méltóztatnék felségednek annál gyorsabban reászánni magát az útra, mert különben nemcsak hogy a római korona elvész, hanem a német örökös tartományok is a legnagyobb veszélybe jutnának. Alattvalói kötelességem felségedet figyelmeztetni, hogy ettől az utazástól semminemű ok által ne engedje magát eltéríttetni«.[1] Hozzáteszi, hogy spanyol és nápolyi udvarát csak hagyja Barcelonában. Midőn öt nappal később ismétli ez intését, megjegyzi, hogy a catalonok talán nyiltan is ellene szegülhetnek elutazásának, de azért a király a német katonái segitségével vagy tán csellel mégis hajóra kaphat.[2] Károlynak nem oly sietős az az elutazás, ő mindkét koronára tart számot, arra törekszik, hogyan lehetne az »unum faciendum alterum non omittendum« elvét megvalósitani. Végre mégis reászánja magát az útra. Maga helyett nejét, Erzsébetet hagyja vissza Cataloniában, mert csak így győzheti meg ezt a hű népet arról, hogy nem szándéka végkép cserben hagyni őket. 1711 szeptemberében hajóra szállott; mindössze csak 163 udvari ember kisérte. »Ezt akkor à la lègére utazásnak nevezték.«

*

Azon okok közt, melyek elutazását elkerülheten szükségessé teszik, felsorolja Károly Magyarország ügyeit is. »Ott a kormányt egészen újonnan kell berendezni.« [3]

Még Barcelonában is sűrűn foglalkozik hazánk ügyeivel, a szatmári békekötés által teremtett új helyzettel. A magyar államférfiak sietnek hódolatukat bemutatni az új királynak. Pálffy János még a szatmári békekötés napján irt Barcelonába, szintúgy a béke másik szerzője, Károlyi Sándor. Illésházy Miklós, Magyarország kanczellárja, Bécsből biztositotta urát tán-

[1] Wratislaw levelezését III. Károlylyal kiadta Arneth.: Archiv für Kunde oesterr. Geschichtsquellen XVI. 144. A most idézett levél 1711. ápril 17-ikén kelt.

[2] Aprilis 22-ikén kelt levele. u. ott, 150.

[3] Levele gróf Gallas követhez Londonban, 1711 augusztus 1-én.

torithatatlan hűségéről s fejezte ki azon reményét, hogy mielőbb épen és jó egészségben eljő hű alattvalói közé, »hogy soká és boldogul uralkodjék és diadalmaskodjék minden ellenségei fölött«.[1]

A király kezdettől fogva határozott állást foglal Magyarország érdekében. Pálffy Jánost felszólitja, biztositsa a hű magyarokat az ő nevében kegyéről, »mert ezt a nemzetet hű és képes alattvalóknak néztem és becsültem, és nem fogom elmulasztani, hogy ezt ezután is bebizonyitsam«.[2] Károlyi Sándort megnyugtatja a felől, »hogy királyi szándéka oda hajlik, hogy mind a magyaroknak s erdélyieknek jogos kéréseibe beleegyezem, mind pedig az ő szerzendő és gyarapitandó hasznukra minden gondot forditsak. Igy a te és mindkét nemzetbelieknek további állandó hűségébe bizva úgy hiszem, mindenképen vissza fognak térni azon idők, melyekben Magyarország és Erdély régi jóléte virágzásának, dicsőségének és nagyságának vissza fog adatni«.[3]

Még döntőbb e tekintetben Wratislaw gróffal való levelezése. A kanczellár teljes tárgyilagossággal adja elő gondjait, aggodalmait: az uralkodó mindjárt határozott programmal áll elő. Közvetlenül trónralépése előtt, április 25-én kifejezi reményét, hogy a magyar zavarokat lecsendesitik, »mert azáltal nagy nyugtalanságtól és kártól szabadulunk«. Egy hónappal később nemcsak a szatmári békességről értesült, hanem többet tud mint amennyi valóban történt, amennyiben genuai hirek azt állitották, hogy Rákóczy is meghódolt, és Munkács várát feladták. »Adja Isten, hogy úgy legyen, és nagyon kivánatos volna, ha mindjárt eleinte teljesen meg lehetne nyugtatni az ilyen királyságot. Ha igy állana a dolog, az az akaratom, és különösen ügyelni kell arra, hogy nagyobb kedvezéssel kell bánni ezen nemzettel, és el kell venni tőlük azt az aggodalmat, hogy a németek elnyomják őket. Meg kell nekik mutatni, hogy én csak úgy megbizom bennük, mint másokban, és megbecsülöm őket. Az ott commandirozó tábornokoknak keményen meg kell hagyni, hogy ezen országban lehető jó fegyelmet tartsanak, és zsarolásokat ne engedjenek. Meg kell mutatni a magyaroknak, hogy teljes igazsággal és szeretettel akarják őket kormányozni. Jónak tartanám, ha nemzeti csapatokat alakitanának és ezeket felhasználnák oly helyeken, hol nem okozhatnak bajt, szintúgy a politikai kormányban is fel kell használni néhányat közülök.«

»Hogy melyik tábornokot kell oda küldeni, azt nem tudom, hisz keveset ismerek közülök. De olyannak kell lennie, kinek jó a modora, és különösen, ki nem interressátus.«[4]

[1] Levelének fogalmazványa Illésházy diariumában. Múzeumi kézirat, 2914. fol. lat.

[2] »Dass ich selbe Nacion absonderlich als treu capable Unterthanen angesehen und estimirt auch ferners zu bezeugen nicht unterlassen werde.« A Barcelonában, 1711 július 14-ikén kelt levél eredetije Pozsonyban, a Pálffy herczegek seniorátusi levéltárában.

[3] Eble Gábor, Gróf Károlyi Ferencz, 79.

[4] Wratislawnak, Barcelona, 1711 május 27. id. h. 160—161.

Valahányszor ez ügyre visszatér, nemcsak egyforma a véleménye, hanem szinte egyforma szavakkal fejezi ki azt. »Ami Magyarországot illeti, azt az országot most különös jósággal és elővigyázattal kell kormányozni, és meg kell szüntetni azt az alapelvüket, hogy a németek elnyomják őket. Mindenek fölött arra kell ügyelni, hogy ott fentartsák a nyugalmat. Alkalmazni is kell őket itt és ott, hol szolgálatom kára nélkül történhetik, mert ezen ország nyugalma nagyon nagy érdekünkben vagyon.«[1]

Ez a feltünő gondoskodás, azon okoknak teljes felismerése, melyek a magyar nemzet legnagyobb részét századokon át elidegenitették a Habsburg-uralomtól és igy annyira gyöngitették a dynastia hatalmi állását; az az elhatározás, hogy a nehezen kivivott békét és nyugalmat ne a fegyver és elnyomás, hanem a nemzet megelégedése biztositsa: ez az egész valóban királyi szándék, nem lehet a véletlen műve, nagylelkü ötlet vagy fejedelmi szeszély. Ha jól értjük Károly helyzetét és egyéniségét, ez a politika nemcsak érdekének felelt meg, hanem szükségkép következett múltjából, állásának történeti előzményeiből.

Oly királya lett századok óta ismét a magyarnak, ki elfogulatlanul ítélhette meg a közte és a nemzet közti viszonyt. Nemcsak az országtól volt távol, hanem ment volt a Habsburg-házból való fejedelmek ama környezetétől, melynek hosszú időkön át megszokott hagyománya volt a magyar királyság jogainak lehető csorbitása, a magyar önállóság lehető megszüntetése. Bécsben alig volt képzelhető más kormány, mint olyan, mely provinciát lát hazánkban, és Bécsben nevelt királyfi hogyan menekedhetett volna az ott uralkodó előitéleteknek, különösen a bizalmatlanságnak az egész politikai rendszert átható befolyása alól? Bécsi felfogás szerint a római szent korona birtoka adta meg a Habsburg-háznak nemcsak a kereszténység első méltóságát, hanem tényleges hatalmának alapját is. Monarchiát ott mást, mint német nemzeti szinezetüt, felfogni nem birtak. Annak megalkotásán fáradtak kisebb-nagyobb szerencsével I. Miksa császár ideje óta. Annak nevében törték meg Csehország önállóságát, annak erejével szerették volna megdönteni Szent-István koronájának függetlenségét. Szemükben a római szent birodalomnak az adta meg tartalmát, hogy »Teutscher Nation« volt.

Károly maga más, talán mondhatjuk magasabb szempontból, itélte meg a császárságnak jelentőségét és szerepét. Úgy mint bármely elődje, át volt hatva feladatának fenségétől, az Istentől neki adományozott méltóság elsőségétől. De ő a császárságot nem látta egy nemzet birtokának, hanem az egész kereszténység legfőbb birájának. Minthogy bizton számitott arra, hogy a császári korona mellett a spanyolt is megtartja, és minthogy a spanyol trónt és a spanyol nemzetet igen nagyra becsülte, nem is gondolhatott arra, hogy a spanyolt német törvényeknek vesse alá, vagy német emberekkel

[1] Július 31-iki levél. U. ott, 206.

kormányoztassa. Megvolt a kellő érzéke az iránt, hogy minden nemzetet csak saját szokása, történeti jogai és szabadságai alapján lehet jól kormányozni. A kormányzás szükséges egységének eléréséhez elégségesnek tartotta, hogy legbizalmasabb tanácsosai egyaránt be vannak avatva mindenik birodalmának ügyeibe.

Nem lehet kétségünk a felől, hogy a magyar koronának, a magyar nemzetnek jelentőségét is hasonlókép fogta fel. Itt is a történeti jognak, a nemzeti külön fejlődésnek alapján áll. A mellett hogy császár, nem feledkezik meg arról sem, hogy »katholikus« király, de arról sem, hogy apostoli király.

Ilyen szándékokkal és elhatározásokkal indult el Spanyolországból. Október 12-én ért olasz földre, az nap, a melyen Frankfurtban császárnak megválasztották. Milanóban tárgyalt először az elébe siető német miniszterekkel. Onnét lassu, ünnepélyes menetben ment Frankfurtba, hol deczember 22-én nagy pompával fejére tették Nagy Károly koronáját. Még egy hónapnál tovább tartott, mig bevonult Bécsbe (1712 január 26-ikán), hol nagy örömmel fogadták, és átvette országainak kormányzását.

Ritka örökös fejedelemnek volt már ily múltja, ennyi tapasztalata, mire valóban uralkodni kezdett. Ismerte feladatának nehézségeit, de elég érettnek tartotta magát arra, hogy azokat leküzdje. »Bátorságnak, elhatározottságnak és állhatatosságnak, miknek ezen nyolcz év alatt adtam némely próbáját, a szükség idejében sem leszek hijával.« [1]

II. FEJEZET.

Az első országgyűlés.

Mindazon csapás, mely az országra nézve kivánatossá teszi a király atyai gondoskodását, erős kezét, sorban sujtotta hazánkat. Be kellett gyógyitani a polgárháborúnak még vérző sebeit, helyreállitani az egyetértést kuruczok és labanczok, protestánsok és katholikusok közt, meg kellett fékezni a pestis dühöngését, könnyiteni kellett az inség és nyomoruság által elcsigázott népesség terhein. A mellett pedig a török szomszédság és a Lengyelországban tartózkodó emigratio szükségessé tették az országnak számos katonasággal való megszállását, mely seregnek eltartása, még ha zsarolás és visszaélés nem is sokszorozta a terhet, nem járhatott az adózó nép nagy megpróbáltatása nélkül. E szorosan vett hazai ügyeken kivül a dynastia hatalmi állása is követelt áldozatot. A spanyol örökösödési háború nem ért véget, és ha Károly meg akarta tartani Spanyolországot, birodalma

[1] Levele Gallas és Sinzendorf grófokhoz Londonban, 1711 augusztus 1-én.

erejét még jobban meg kellett feszitenie mint azelőtt. Anglia már 1711 októberben előzetes békére lépett Francziaországgal: a nagy szövetség felbomlott, a császár már csak egyedül állott szemben Francziaország erejével.

A magyar közjog és gyakorlat egy törvényes eszközét ismerte az ország sebei gyógyitásának: az országgyűlést. Ha a magyar rendek hozzájárulása minden az országot illető ügy eldöntéséhez szinte talpköve alkotmányunknak, úgy megkérdezésüket és a királylyal való értekezésüket az 1712-dik év elején sokszorosan fontos ügyek tették szükségessé. Hogy csak a legfőbbeket emlitsük, meg kellett koronázni az új királyt és végre kellett hajtani a szatmári békességet, melynek X. pontja igy szólott:

»Mindennek hatalma lészen a jövő országgyűlésében a főbb gravameneket nemcsak elővenni, de melyek a nemzet boldogulására és becsületére hasznosoknak találtatnának is, szabad vox szerént ő felségétől kérni és sürgetni. Hogy senki abban ne kételkedjen, hogy ő felsége mind a törvényeknek megtartásában, mind a hazafiaknak az ország hivataljaira való alkalmaztatásában az egész keresztény világ előtt nyilvánvalóvá akarja tenni, hogy ő felségének ezen Magyarországhoz és Erdélyi fejedelemséghez

Eleonora császárné aláirása.

viseltető atyai indulatjában semmi fogyatkozás nem lészen, a mint viszont ő felsége is felette igen kivánja, hogy a magyar és akármelyik nemzetségből való erdélyi lakosok, az ő törvényes szabadságokkal élés mellett, királyokhoz való hivségekben egy nemzetnek se engedjenek.« [1]

1708-tól 1711-ig együtt volt már a dieta, hogy az akkor dúló polgárháború közepett az ország alkotmányát a felmerülő szükségekhez képest átalakitsa. De ez csak egy pártnak, nem az egész országnak volt a gyűlése és József császár halála és a szatmári békesség teljesen megakasztották művét. Hiszen a lényeges fordulat épen abban állott, hogy a király ne egy felekezetben, egy pártban lássa az országot, hanem az egész nemzetben.

Mindjárt a császár halála után a kanczellária Bécsbe, az udvarhoz szólitotta a nádort és Magyarország egyházi és világi főurait. Az interregnum berendezéséről, a regensnő kormányának elismeréséről volt szó. Nevezetes, hogy ennek törvényessége ellen felszólaltak: hisz magyar törvény szerint a király távolléte alatt csak a nádor lehet helyettese. A kanczellár kénytelen volt replicát dolgozni ki, melyben arra utalt, hogy

[1] Pulay János, Szathmári békesség. Kiadta Szalay László: Magyar történeti emlékek, V. 434.

Eleonóra koronás magyar királyné.[1] A király már május 4-én teljhatalmu helyettesének rendelte anyját, ki e felhatalmazás alapján május 26-án meg is erősitette a kuruczokkal kötött egyezséget. Ezzel ténylegesen meg volt oldva a kérdés, de jogilag épen nem. Maga Károly elismeri a nádor követelésének jogosultságát, és csak politikai okokból nem teljesiti kivánságát. Belátja, hogy nagyon csinyján kell eljárni, látszatát is kerülve annak, hogy meg akarják dönteni a nemzet privilégiumait, »mert hisz ez volt a rebellió világos oka«. Nagyon szivén fekszik, hogy többé ne adjanak okot a magyaroknak panaszra, és e czélból különösen azt ajánlja, hogy a katonaság ne kövessen el visszaéléseket.[2]

NOS ELEONORA MAGDALENA THERESIA DEI Gratiâ Romanor: Imperatrix Vidua, & Coronata Hungariæ, Dalmatiæ, Croatiæ, & Sclavoniæ Regina, utpotè Serenissimi & Potentissimi Principis, ac Dñi CAROLI III. DEI Gratiâ Hispaniarum, Indiarumquè, nec non Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Sclavoniæque &c. Regis, Filij Nostri dilectissimi, nunc unici Mater, & Regnorum Ejusdem pro tempore Rectrix. Notum facimus universis & singulis, signanter autem Fidelibus Nostris Reverendis, Honorabilibus, Spectabilibus ac Magnificis, Magnificis item Egregijs & Nobilibus, nec non Prudentibus & Circumspectis Supremis & Vice-Comitibus, Judlium & Jurassoribus, ac totis demùm Universitatibus Dominorum Prælatorum, Baronum, Magnatum, & Nobilium præfati Regni Hungariæ, & Partium eidem annexarum quorumvis Comitatuum, non secùs Liberarum ac Regiarum Civitatum, Privilegiatorum item Oppidorum, Villarum, Possessionumque Magistris Civium, Judicibus, Senatoribus, & Juratis Civibus, ac inferioris etiam cujuscunquè Conditionis hominibus, in prænotato Regno Hungariæ, Partibusque eidem annexis degentibus & commorantibus, præsentes lecturis, aut legi audituris, vel earum quòcunque modô notitiam habituris. Quòd posteaquàm his recenter transactis temporibus, Sacratissimus quondàm Princeps, & Dominus JOSEPHUS Romanorum Imperator, ac Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Sclavoniæquè &c. Rex, &c. Filius Noster gloriosæ reminiscentiæ desideratissimus, pro ingenita sua Clementia, & benignitate, quâ ergà afflictum hoccè Regnum Hungariæ tot calamitatibus & vicissitudinibus exagitatum, plusquàm paternô affectu ferebatur, concitatorum intestinorum motuum Compositioni, restituendæque Regno optatæ quieti

A &

A szatmári béke kihirdetésének czimlapja.

A szatmári békesség még több fontos kérdést hagyott függőben és Károlyi Sándor, kit kurucz részről leginkább terhelt a felelősség az egyezség megkötéseért, méltó büszkeségét helyezte abba, hogy minden vitás ügyben volt pártfelei részére szerezzen kedvező döntést. »A békesség tractájakor két punctumot nem obtineálhattam Pálffytól, t. i., hogy azoknak is hasonló gratiájok és amnestiájok legyen, az kik az pacificatio előtt a fölséges udvar gratiájára visszatértenek, és hogy az kik azon fegyverkezés alatt elestenek, vagy megholtanak és deficiáltanak, s az törvény szerint jószágok az fiscusra ne szálljanak, hanem successorokra és condivisionatusira.«[3] Számos pörös ügy, özvegyek, árvák sérelme és könyei sürgetővé tették e kérdéseknek a humanitásnak megfelelő megoldását. Ezért a felső-magyarországi urak, a régi kuruczok, azt követelték, hogy azonnal tartsanak országos gyűlést a nádor elnöklete alatt a közügyek és a katonaság eltartásának berendezésére.

[1] Illésházy diariuma, 1711 május 4. Nevezetes, hogy Wratislaw is megjegyzi május 7-ikén kelt levelében: »man hätte der Kayserin mit rechten potestatem gubernandi negiren können«. Az a hir volt elterjedve, hogy még a magyar kanczellária sem igen akarja elismerni Károlyt, mig nincs megkoronázva. Bartholdi követjelentése, Bécs, 1712 február 6-ikán. Berlini kir. levéltár.

[2] 1711 július 12-diki levele Wratislawhoz.

[3] Károlyi Sándor önéletirása, 100.

Bécsben a miniszterek conferentiája június 25-ikén elvetette ezt a veszedelmesnek látszó tervet. De ott is belátták, hogy az országgyűlést soká elhalasztani, nagy bajjal és koczkázattal jár. »Kuruczok és labanczok egyetértenek ez esetben, és ha Felséged jelenléte és törvényes országgyűlése nem hoz rendet az országba, néhány hónap alatt mulhatatlanul újra kitör a rebellió. Ennek a bajnak a jelenlegi kormány nem veheti elejét, mert rendes országgyűlés nélkül nem lehet a királyságban törvényt hozni és rendelkezni. Országgyűlést pedig csak Felséged jelenlétében lehet tartani. Mert ha convocatiót engednének a nádor alatt összejönni, bizonyos, hogy alapját vetnék meg a forradalomnak, és legjobb esetben is oly törvényeket és rendelkezéseket hoznának, melyeket Felségednek még koronázása előtt mutatnának be és melyek elfogadása nagyon kellemetlen, visszautasitása pedig veszélyes lehet.« [1]

Tényleg az év őszén csak az adó és a katonaság élelmezését intézte el a Pozsonyba hivott tanácskozás, az országgyülés kérdésével pedig csak deczemberben foglalkoztak az udvarhoz meghivott magyar urak. Megegyeztek abban, hogy a dieta összehivásának joga, az örökösödés alapján, egyedül a Felséget illeti meg. Mint ilyen fontos fordulópontnál nem is lehetett másként, tárgyalás alá kerültek a legfontosabb közjogi problémák. Hisz 1687 óta nem volt törvényes teljes diéta!

Az udvar álláspontja az, hogy csak azokat az országrészeket kell meghivni, melyek a régibb dietákban is résztvettek, természetesen a Drávántúli részeknek beleértésével. Erdélyt azonban, melynek meghivását sürgették a magyar urak, ki kell hagyni. Annak mostani állapota, úgy a karloviczi béke, mint a királyi diplomák alapján, nem engedi, hogy a magyar királyság tagjának tekintsék. Másként áll jogilag a dolog az Erdélyhez tartozó magyar megyéket illetőleg. A Partium megyéi kétségtelenül Magyarországhoz tartoznak ugyan, de maguk sem akarnak elszakadni Erdélytől és igy ugyanazon okból, mint Erdélyt, őket sem kell meghivni. Kiemelik azonban, hogy ebből a magyar király és a szent korona jogára nézve semmi káros következés ne legyen levonható.

Maga a koronázás szertartása a régibb ceremoniale szerint megy végbe. Csak egy ősrégi és egyszerüségében nagy symbolicus jelentőségü szokásnak elhagyását tette szükségessé a királyságnak örökössé válása. A nádor többé nem szólitja fel a karokat és rendeket az ünnepi szertartás alkalmával: akarják-e királyuknak koronázni Károlyt? A koronázás az országgyűlés elején menjen végbe és ne előzze meg más, mint a királyi hitlevélnek és biztositásnak tárgyalása. A hitlevél és eskü ugyanaz legyen, mint a melyet József adott ki és tett le 1687-ben.

A választási királyság lényegéhez tartozik azon feltételek előzetes megállapitása, melyeknek elvállalása alapján készek a rendek hódolni az

[1] Wratislaw 1711 június 24-ikén kelt levele.

Regni appensione munitarum, quae datae sunt in Civitate Nostra Barcinonae vigesima Mensis Julij Anni a Partu virgineo supra millesimum septingentesimo undecimo, Regnorum Nostrorum Hispanicorum octavo, Hungariae vero et Bohemiae primo

Carolus

III. Károly elfogadja a szatmári békét.

(A Barcelonában, 1711 július 20-ikán kelt okirat eredetije a bécsi állami levéltárban.)

uralkodónak. A trónváltozás ily módon alkalmat nyujtott az alkotmány továbbfejlesztésére a rendi szabadságok értelmében. Igy történt ez Németországban a választási capitulatiók, igy Lengyelországban a pacta conventa utján. Hazánkban a királyi hitlevél és eskü ezen ős alkotmányos gyakorlat maradványai. A XVII. században, 1687-ig, mindig új meg új feltételeket szabtak a koronázandó királynak. Most a korona örökösségével együtt az alkotmány sarkalatos pontjainak bizonyos állandósága jutott érvényre. A rendek már nem szabhatták meg előzetesen feltételeiket és minden lényeges változtatáshoz és újitáshoz szükséges volt már a koronás király hozzájárulása.

Az udvari felfogás az új dietában az 1708/11-diki labancz diétának egyenes folytatását kivánta volna látni. Minek veszszen kárba annak munkája és a reá forditott költség! Ugyanez a szempont magyarázza meg, hogy a dieta helyéül újra Pozsonyt tüzték ki.

Nem oly egyszerü az időpont meghatározása. Nem akarják április közepénél előbb elkezdetni, mert külömben a hideg megártana annak a két ezred katonaságnak, mely régi szokás szerint őrségét képezte a koronázó városnak. De magasabb rendőrségi tekintetek is határoznak. Ha februárban vagy márczius elején gyül összea dieta, munkálatait csakhamar megszakitja

a nagyhét és a husvét. »Az ilyen szünet és munkátlanság pedig módot és alkalmat nyujt magánértekezésekre, sőt esetleg veszedelmes összejövetelekre. Ezeket pedig soha sem szabad türni, dieta idején legkevésbbé, sőt szorosan el kell tiltani, mert sok rossznak csirái és hátráltatják a diéta munkáját.« A párt- vagy klubélet kifejlődése sehogy sem illett az állami gyámkodás aranykorának keretébe.

A koronázáson kivül két főtárgyát jelölik ki a tanácskozásnak. Az egyik a szatmári békesség beczikkelyezése,[1] a másik az igazságszolgáltatás rendezése, mely nagyon szivén fekszik ő felségének.

Európa nagy látványosságai közt mindig előkelő helyet foglalt el az a jelenet, midőn Magyarország Szent-István koronáját teszi uralkodója fejére. Bármily nagy volt az országban uralkodó szegénység és nyomoruság, az uralkodó osztály fényüzésén, öltözeteinek, fegyverzetének drágaságán, paripáinak ékességén az nem igen hagyott nyomot. Most pedig különös ok követelte, szinte hazafias kötelességgé tette a legnagyobb disz kifejtését. Károly volt első királyunk, kit azután koronáztak meg, miután már a császári korona ékitette homlokát.[2] A kereszténység első fejedelmét méltóan kellett fogadni és beiktatni. Uraink, kik Bécsben jártak s összeköttetésben állottak az udvari körökkel, már jól tudhatták, hogy VI. Károly kellően tudja méltányolni és élvezni az ily nagy és ritka ünnepekkel járó pompát, melynek az ő fölkent személye lesz a természetes központja.[3]

Nagyon sietteti az országgyűlés egybehivását. Elrendeli, hogy azonnal küldjék szét a meghivókat és terminusul 1712 április 3-ikát tűzi ki.[4] Tavasz haladtával különben egyéb ügyei könnyen megakadályozhatnák hű magyarjainak jelenlétével való megvigasztalását.[5]

Január végén a magyar urak sorban bemutatkoztak a császárnak. Különösen fontos missiója volt Károlyi Sándornak, az új hivek természetes fejének és képviselőjének. A nagyeszü és tapasztalt volt kuruczvezér az uralkodóval folytatott beszélgetések alkalmával azt a meggyőződést szerezte, hogy Károlyból jó király lesz, és az országot alatta nem fogja elnyomni az osztrák minisztérium.[6] Ez a meggyőződés csakhamar elterjedt az országban és mindenfelé nagy reménynyel néztek az ország gyűlésének megnyitása elé.

Ha valahol, úgy Magyarországon a nemzet gyűlése volt századokon át az ország törvényhozó gyűlése, és ezt a megkülömböztető jellegét még

[1] »Conventione, seu ut ipsi vocant Pacificatione nuperrime cum Rákóczyanis asseclis inita.« A bécsi kuriális stilus következetesen megtagadta a szatmári egyezségtől a békekötés nevét, és ez a hagyomány mai napig is élő.

[2] Miksa csak római király volt 1563-ban, nem császár.

[3] Az 1711 deczember 24-ikén tartott miniszteri tanácskozásban csak Wratislaw rosszalta a mágnások pompáját. Orsz. levéltár, Acta Diaetalia.

[4] Dominica in Albis. Husvét után való első vasárnap.

[5] Kanczelláriai levéltár, Originales Referadae, 1712.

[6] Bartholdi porosz követ 1712 február 6-ikán kelt jelentése. Berlini kir. levéltár.

akkor sem vesztette el, midőn a nemesség fejenként való megjelenése már több mint három nemzedék óta törvényesen megszűnt.[1] Egész népvándorlás indult meg az ország minden részéből Pozsony felé. Eljöttek a gazdag püspökök s mágnások, aranyban, drágakövekben csillogó számos kisérettel, a szekerek és csatlósok hosszu sorával, oda igyekeztek a komoly megyei követek iró deákjaikkal, nyomukban a számtalan ügyes-bajos ember. Mert ki ne áhitozott volna a királyi kegyre, ki ne keresett volna igazságot? midőn a hosszu zavar és belháború megingatott mindent, birói döntéstől tette függővé az ősi jószágok birtokát, gyakran a küzdő felek szabadságát és életét is. Az útak rosszasága, a számos szegény legény merész vállalattá tette az utazást, melyre csak jó nagy csoportban lehetett némi bátorsággal megindulni. Az ország keleti és déli széleiről két-három hétig eltartott az út Pozsonyig, pedig törvényes kötelesség volt a pontos megjelenés. De kit riasztott volna el fáradság és veszély, midőn a hazának, a vallásnak legfőbb érdekei jöttek szóba? A közügyek iránt való élénk érdeklődés ősi öröke a magyarnak és a rendi alkotmány igen alkalmas volt arra, hogy szinte egygyé forraszsza a hazaszeretetet a rendi, felekezeti, vidéki, sőt magánérdeknek érvényesitésével.

Gondoskodni kellett a felől is, hogy az országban még szerte dúló pestis ne jusson el Pozsonyba a fertőzött helyekről érkezőkkel együtt. A várost és vidékét katonai kordon őrizte. A Vág vonalán csak három helyen engedték meg az átjövetelt, ott vesztegelni kellett, a Dunán meg csak a pozsonyi hidon volt szabad az átkelés. Aggodalomra adott okot, hogy az urak és követek magukkal hozzák ágynemüiket, mert szalmán csak nem hálhatnak? Még nagyobb gondot okozott az összejött sokaság élelmezése. Ha csak a pestistől ment vidékről, azaz Pozsony, Nyitra, Mosony és Sopron megyékből engedik meg a behozatalt, nagy drágaságtól, sőt hiánytól kell tartani. Jellemző, hogy végre is nem a szegény népre, hanem a mágnásokra való tekintettel, megengedték az élelmi szerek szabad közlekedését, hogy az urak jószágaikból láthassák el magukat.[2] Az elszállásolás sem ment könnyen. A váraljai zsidóságot kiüzték a városból és siralmas könyörgésükre, hogy legalább minden családból egyet-egyet türjenek meg, hogy folytathassa a kereskedést, az uralkodó egyszerüen azt válaszolta: sok okból nem engedhető meg.[3] Az udvar számos lakást foglalt le a maga részére; a kinek nem volt tulajdon háza Pozsonyban, ott szorongott a királyi lovászmester által kijelölt szük polgári házakban.

Méltó bevezetése volt az országgyűlés megnyitásának, hogy a király

[1] Utoljára 1563-ban hivták össze »viritim« a nemeseket. Az 1608 : I. t.-cz. már csak a megyék követküldési jogát ismeri.

[2] Orig. Refer. 1712. 2.

[3] U. ott, 1712. 7. márczius 4-ikén. A konferenczia ily okoknak mondja, hogy szennyes ruhákkal kereskednek és hogy »indecens et indecorum«, hogy a Felség a várba fel- és lemenet őket lássa.

márczius 30-ikán ünnepélyesen megerősitette, megpecsételtette és kihirdettette a szatmári pontozatokat. A politikai érdek és az igazságosság egyaránt követelték e kihirdetést. Mégis különös érdeméül tudták be az uralkodónak, hogy ez által véget vetett azon urak cselszövényeinek, kik önző czélból, mindenféle ürügy alatt annyi ideig késleltették az ország teljes megnyugtatását. Károlyi és Pálffy diadala volt ez a nádor, a kanczellár és a pereskedésből és confiscatióból nyerészkedő itélőmesterek fölött, kik természetesnek tartották, hogy a felkelők élete és vagyona az ő kényüktől függjön.[1]

Magának a dietának lefolyásáról hű és bő értesitést ad Lányi Pál gömöri alispánnak, az evangelikusok egyik főemberének diariuma. A Nagy-Tapolcsányban kiállott contumacia és »az rosz és sűrű árvizek« miatt csak április 14-ikén érkezett követtársával a városba. Másnap a korona ünnepélyes behozatala lelkesitette a hazafiakat. Kilencz éven át Bécsben őrizték a nemzet e kincsét és visszaérkezése mintegy külső jele volt a belső békének, a király és ország közti törvényes viszony helyreálltának.

A követeknek instructiójuk előirta, hogy mindjárt megérkezésük után udvaroljanak a főuraknál, »a haza columnáinál«, gratiájokba ajánlva magukat és küldőiket. Igy sorban elmennek az esztergomi érsekhez, Keresztély szász-zeitzi herczeghez, az országbiróhoz, Pálffy Miklóshoz, a királyi személynökhöz, mint az alsó tábla elnökéhez, ki hirül adja, hogy 20-ikán már ülést fognak tartani és a nádor be fogja hajtatni a törvényes birságot azoktól, kik még meg nem jelentek.[2]

»Eljövén pedig a 9 óra, begyülekeztek a statusok és méltóságos personalis úr is, a kir. tábla assessoraival és az első táblát occupálván, a belső tábla mellé a clerus ült, a középső táblát pedig a Duna mellyéki nemes vármegyék követei ülték be, a szélső ajtó felől való táblát pedig a 13. nemes vármegyék követeinek rendelvén, azonkivül más végső három táblák, melyet a szabad kir. városok és az absens mágnások követeinek designálván, ültenek.«[3] Oly nagy számban jelentek meg a rendek, hogy el sem fértek, és a kamarát fel kellett szólitani, »készitsen illendő elégséges táblát és székeket«. 10 órakor a rendek csoportosan felmentek a »zöld házba«, hol a felső tábla tartotta üléseit. Ott a nádor maga elnökölt, ki felolvastatta a király bevonulására vonatkozó directoriumot, melyet aztán »délyest 3 órakor az ország házában ad calamum ledictáltatták, és közönségesen mindenek irták«.

A királyt fogadó deputatio kijelölésénél, április 21-ikén már erős zendülés támadt a rendek közt. A personalis ugyanis két oly követet jelölt ki, ki egyuttal a királyi táblának volt birája. Ebben a megyei követek, kiknek nevében Okolicsányi Pál szólott, sérelmét látták a nemesi jognak és a

[1] Károlyi Sándor önéletleirása, 104—105.

[2] Az ország házának kapuján ily inscriptio volt: Hodie, 20. Aprilis anno 1712. in hac domo erit sessio dominorum regnicolarum hora nona.

[3] Lányi Pál, Acta Diaetalia. Nemz. Múz. könyvtára, 378. quart. lat. jelzetü kézirat.

szabad választásnak. Utoljára deputatiót választottak, hogy az a nádornak és az uraknak tegyen e felől jelentést.

Közben, ha nem volt sessio, sem dictálás, a méltóságoknál sem lehetett udvarlani »posta-nap lévén,« a jó vidéki emberek nagy örömmel és álmélkodással élvezték a szinházi látványosságot. »Délután estve felé három óráig tartott egy comoedia, a holott producáltattak in scena et theatro tenger, lovas kavallér, Szent-György képében, sárkány, szerecsenyek, dámák, kavallérok és egy intermedius pusio-féle Markalf stb.«[1] Megnézték a hid diszitését, megbotránkoztak azon, ha a czimerek és jelvények rosszul voltak festve.[2] Komolyabb foglalkozás is akadt. A nádortól és érsektől ki kellett eszközölni az engedelmet arra, hogy Pozsonyba a dieta alatt kálvinista prédikátort hozhassanak és ott isteni tiszteletet tartsanak. Ki kellett mutatniok, hogy régibb dietákon is gyakorolták ezt a kiváltságot és ennek alapján vigasztaló választ nyertek.

Bécsben is elvégezték a dieta előmunkálatait. A királyi propositiók az 1708/11-iki dieta tárgyalásainak befejezését, a szatmári béke beczikkelyezését, a közigazgatásnak és igazságszolgáltatásnak jobb karba helyezését, az ország határainak biztositását tűzték ki a tanácskozások tárgyául. A király is abból indult ki, hogy ez az országgyűlés csak folytatása az előbbinek. Azért felszólitja a rendeket, ne térjenek vissza az egyszer már elintézett sérelmekre és javaslatokra, viszont ő sem másitja meg elődje elhatározásait.[3] A rendi tanácskozások vezetését annál könnyebbnek képzelték, mert a koronázási hitlevél kiadásánál is szorosan akartak ragaszkodni a József által kiadott diplomához.

Mindenütt, hol ülést tartanak — és hol tartanának többet mint Magyarországon — szembeszökő az az észlelet, minő kedvező helyzetben van az, ki kész, kidolgozott tervvel léphet fel. A mult századi alkotmányos gyakorlat kizárólag a kormánynak biztositotta ezt az előnyt. Az udvar politikája egységes, és legalább a rendekkel szemben, többnyire nagyon következetes. A rendeket ellenben osztálykülömbségek, felekezeti ellentétek, vidéki, családi és magánérdekek mindenkép szétforgácsolták. A megyei utasitások sem alkothattak köztük egységet, azok az országos sérelmek és kivánságok mellett nagy gonddal sorolták fel a helyi sérelmeket, gyakran a magánosok pörös ügyeit is. Láttuk, hogy az udvar mennyire tart attól, hogy mindazáltal a rendek közt bizonyos egységes pártélet találna keletkezni. Hanem törekvései nem vezettek czélhoz. Az északkeleti 13 megyének, a kiválóan forradalmi és ellenzéki Magyarországnak követei a régi szokás szerint egyértelemben szoktak eljárni. Csirájában már megvolt az az intézmény, mely később,

[1] Lányi naplója, április 18-ikán.

[2] Magyarország czimerében öt viz volt festve.

[3] Bécsben irtóztak a »gravamen« szótól. Az előzetes tanácskozások alatt Seilern azt javasolta, hogy helyette mindig a »postulatum« szót használják. Az 1711 deczember 24-iki tanácskozás jegyzőkönyve Orsz. levéltár, Diaetalia.

mint kerületi táblai ülés, oly fontos szerepet játszott országgyűléseinken. Azonfelül az egységes nemzeti érzés, a nemesi jogok védelme, a törvények ismerete közös gondolkodást teremtett meg a rendek nagy részében, melynek hatalma alól még a főrendek sem igen vonhatták ki magukat. Igy történt, hogy az udvar és pártja gyakran egész váratlanul erős ellenzékre talált a rendeknél.

Ennek az ellenzéknek a közjogi küzdelem, az ország jogainak biztositása a koronával szemben adja meg erejét, tartalmát. Midőn a május 4-iki ülésen felolvasták a kanczellária levelét, melyben kérdést tesz: megvan-e minden előkészület arra nézve, hogy a király koronázás végett lejöhessen, Dravetzky Gáspár, Ungmegye követe, egyszerüen felemlitette, hogy a koronázást meg kell előzni a biztositó diploma kiadásának, úgy mint 1687-ben történt. Külömben mindnyájan »sziv óhajtja várják a Felséget«. A rendek elfogadták ezt a véleményt, magukévá tették az urak is, s nevükben megirta az érsek a királynak, hogy május 22-ikén, Szent-Háromság vasárnapján megy majd végbe a koronázás.

Sokkal nagyobb vitára adott alkalmat a diploma megállapitása. »Minekutánna sok ideig való discursus és a tábláknak egymás közt való consultatiója elvégeződött volna, a personalis külön-külön mindegyik tábla votumát és suffragiumát kivánta. Legelsőbben azért a klérus táblája voksolt, maradjon — úgymond — a Josephinum diploma, azután a Duna mellyéki vármegyék táblája adá maga voxát, ezeket követte a nemes 13 vármegye táblájának votuma. Mely két tábla votumának summája e volt: minthogy Josephus királyunk, a midőn megkoronáztatott és diplomát adott, gyenge és gyermeki idejében volt, s ahhoz képest téltetett fel diplomájában: prout diaetaliter conventum fuerit, azután pedig, midőn országlásához és guberniumához hozzá fogott volna, in anno 1709. sub continuatione diaetae eiusdem anni azon diplomának explanatiója és melioratiója alázatosan az ország által kéretetett: ha azért megkoronázott királyától az ország ezt akkor kérhette, annyival inkább mostani felséges urunktól, a ki még sem diplomáját ki nem atta, sem meg nem koronáztatott, szabad instálni a szükséges diplomáról. Igy tehát instáljuk ő Felségét, adya az országnak maga diplomáját boldog emlékezetü Leopoldus és Ferdinandus Felségek diplomája szerint. És ezen clausula: prout conventum fuerit, ne légyen ben, minthogy már ő Felsége plus quam perfectae aetatis és cessált azon ok, melybül Josephus ő Felsége diplomájában feltétettetett.« [1]

»Az absens mágnások követeinek táblája voxolván — igen kevés világosságot vehettek észre a statusok, de midőn urgeáltattak, hogy világo-

[1] Az idézett záradék I. József koronázási esküjében foglaltatik. (1687 : I.) Értelme az, hogy a király az ország minden jogát, szabadságait és törvényeit megerősiti, a menynyiben azok értelme felől a rendekkel az országgyűlésen megegyezik. Károly alatt megmaradt a formula, Mária Terézia alatt megmagyarázták (1741 : VIII.), csak 1790-ben törölték el.

sabban declarálják magukat, reá tértek ad petitum diplomatis Leopoldini.[1] A királyi városoknak táblája voxolván, voxoknak summája e volt: Maneat Josephinum diploma«, de ki kell hagyni belőle a záradékot, vagy pedig értelmezni, és a leopoldi diploma alapján átdolgozni.

Mindjárt az első alkalommal szemben állanak egymással azok a pártok, melyeknek küzdelme adott irányt századokon át hazánk politikai történeteinek. A megyei nemesség megegyezik abban, hogy a királyi praerogativát meg kell szoritani, lehető sok intézményt ki kell venni annak ujitó hatása alól. Bár a királyság már örökös, azt a választó királyság intézményeivel szeretné körülvenni. Hozzá legközelebb állanak, bár már nem oly szilárdan, a távol levő főurak megbizott követei. Viszont a papság teljesen azonositja magát az udvar törekvésével és a városok csak nagy félénken térnek el ettől másodrendü kérdésekben, mert még sem mernek ellentétbe jutni a rendekkel.

III. Károly koronázási érme.

Arra, hogy a rendek felfogása érvényre jusson, gondolni alig lehetett. A dynastia minden addigi sikere ismét kétségessé válik, ha az örökös király hatalmát ép oly szük korlátok közé szoritják, mint a minőkkel 1608 óta a választottaknak kelle megbirkózniok. De azért nyom, eredmény nélkül még sem maradt. Az új hitlevél elismeri, hogy nemcsak most, hanem minden jövő koronázásnál ki kell adni királyi hitlevelet és biztositást. A dynastia örökös, de ép oly örökösnek ismeri el az alkotmányt is. És ha az annyit emlegetett záradék nagyon is tág kaput látszott nyitni a királyi önkénynek, a törvények változtatása által, az ország főembereinek bölcsesége megtalálta itt is a kellő határt. A hitlevél magyarázatát külön törvényczikkben eszközlik, mely kijelenti, hogy két pontot illetőleg nem lehet kétség; az azokról szóló törvényeket a király és a rendek együttes magyarázata sem másithatja meg. Ily sarkalatos törvényeknek van megnevezve az ország

[1] Leopold diplomája 17 feltételt állapit meg (1659 : II.), és II. Ferdinánd diplomáján alapul.

területi épsége és az, hogy ezt a hazát nem szabad kormányozni más tartományok módjára.[1]

Nemzetünk az állam és társadalom nagy problémáinak kifejtésében és következetes megoldásában nem igen mérkőzhetik világrészünk más szabad nagy népeivel. De létének feltételeit bámulatos szabatossággal birta formulázni. Csak ritkán volt oly erős, hogy akarata irányt adott volna

III. Károly magyar diszben.
(Egykoru metszet az országos képtárban.)

Európának, s csak kivételesen helyezte erejét nagy, általános eszmék szolgálatába. Hanem azon szük körben, melyet a végzet részére kijelölt, a legválságosabb pillanatokban megtalálta azt, mi legritkább az emberi ügyek intézésében: a bölcseséget.

Századok óta idegen nemzetből való királyt kellett elfogadnia a magyarnak. A várható elnyomás ellen nemcsak saját erejében keresett

[1] 1715: III. t.-cz.

védelmet, hanem intézményeiben is. A királyválasztás joga gondoskodott arról, hogy az elnyomás, az önkény legrosszabb esetben se tarthasson tovább, mint a meddig egy embernek élete tart. A fegyveres ellenállás joga ezt az időt is megrövidítette: a törvényszegő királylyal szembeállította a megtorló nemzetet.

1687-ben a nemzet önként, törvényesen lemondott e két hatalmas biztositékról. A Rákóczy-forradalomban minden erőfeszitése mellett sem volt képes azokat visszaszerezni, és még az a követelése sem teljesült, hogy államjoga nemzetközi kötések által nyerjen biztositást. Egyedül maradt szemben királyával, ki egyuttal örökös s szinte korlátlan ura egy nagy birodalomnak. Maga előtt látta a szomorú jövőt, azt a sorsot, mely ellen egész lénye fellázadt: alávetett provinciává lenni, melyet királyának idegen tanácsosai igazgatnak. Ettől békés úton csak kettő menthette meg: törvényes különállása és történeti nagyságának, régi dicsőségének magasztos emléke.

Más, boldogabb országokban a nemzetnek saját hatalmas katonai és culturai ereje lépett a feudális kiváltság helyébe, mint a nemzetiség s közszabadság védője. Nálunk 1526 óta a politikai erő megzsibbadt és annak hiján a cultura sem fejlődhetett. Átmenetre volt szükség, mely alatt a nemzet békét élvezzen és ujabb erőt gyüjthessen. Nemzeti önállásának védelmére nem szolgálhatott más, mint külön, a nemzet lelkéből, történetéből fakadó törvénye. Területi épségének fenntartása pedig nemcsak múltjának dicsőségét hirdette, hanem tág teret nyitott egy szebb jövő lehető aspiratóinak.

Mindkét sarkalatos törvény lényegében tagadó. Az egyik a beolvasztás, a másik a csonkitás elé von gátat. De csak e kettős oltalom alatt lehetett idővel hozzáfogni a positiv alkotáshoz. Érezték is a királyi biztositásnak értékét, szinte vallásos jelentőségét. A május 21-iki ülésen »a diploma elérkezvén, publicatiójához nem fogtak, miglen az egész ország felállva, clara et distincta voce el nem mondotta: veni sancte spiritus«.[1]

A király megérkezése, fogadtatása, maga a koronázás ünnepélyes actusa alkalmat nyujtott nagy ünnepi beszédek elmondására. Valamenynyinek az a veleje, hogy Magyarország egy új, békésebb, boldogabb korszaknak áll a küszöbén. Az ország határán gróf Csáky Imre, a biboros kalocsai érsek, e szavakkal fogadta a királyt: »Mióta az osztrák ház apostoli királyokat ad Mária birodalmának, ezt az országot folyton idegen hatalom zaklatta, vagy pártütés tépte. Most, hála az egeknek, mindenfelől nyugodt, úgy belső zendüléstől mint ellenséges támadástól ment.«[2] Másnap, midőn a király a várban fogadta az országot, nevében kanczellárja, Illésházy Miklós magyar nyelven biztositotta a rendeket a király kegyéről és hogy ő felsége »oly rendeléseket kiván tenni, mely által a közönséges igazságnak folyása és a hazának békességben való maradása lehessen«. Maga Károly is szólott »méltóságosan, felséges elmével«. »Lelkemnek minden erejével arra igyekszem, hogy kedvelt Magyarországom, melyet annyi zavar

[1] Lányi diariuma.
[2] Május 19-ikén.

III. KÁROLY K

(Egykoru metszet az

gondoskodni kell arról is, hogy minden alattvaló megtartsa. Mert vége van mindennek, ha a birodalom alkotmányát és az ezt szabályozó törvényeket mindenki bátran és büntetlenül megszegheti, ugy mint ez eddig, a mint a tapasztalat bizonyitja, meg szokott történni.

Az első elv teljes meztelenségében fölfedi a rendi törvényhozás meddőségének legmélyebb okát. Haladást, boldogulást keresnek őszintén, mert a hazaszeretet több volt ajkukon puszta szónál. De az iránt még csak kétség sem támad bennük: vajjon nem épen azok az ősi törvények, melyeknek megmásitására még csak gondolni sem birnak, állják-e utját az annyira kivánatos haladásnak és boldogulásnak?

Nagyobb sikerre volt hivatva a második elv. A törvények végrehajtása ezentúl csakugyan nem ütközik oly nehézségekbe mint az előző századokban. A végrehajtó hatalom erősebbé vált törvényesen, mint Mátyás ideje óta valaha. De a törvény ereje csaknem kizárólag az alattvalók, sőt azoknak is csak némely osztályai ellen fordult, épen azok ellen, melyek az elmúlt felkelésekben a vezérszerepet vitték. Felfelé, az idegen befolyással szemben korántsem érvényesül kellő erővel a törvénynek sem betűje, sem szelleme.

Az eszközök, melyek a hőn óhajtott czélhoz vezetnek: a birodalom területi helyreállitása, az elveszett részek visszacsatolása, a kölcsönös egyetértés és a türelmesség jó és balsorsban egyaránt.

Következik az ország elszakitott, vagy idegen kormányzás alatt álló részeinek felsorolása: megannyi a nemzet nyilt sebe. A Partiumot ide kell szerezni Erdélytől; a bányavárosokat ki kell venni a császári bányakamara hatósága alól; a Jászkunságot ki kell váltani a német lovagrendtől, melynek Leopold 1702-ben eladta. Magyarországba be kell kebelezni Posega, Verőcze, Valkó, Szerém, Bács, Bodrog, Zaránd, Békés, Csongrád, Csanád megyéket, melyeket visszavettek ugyan a töröktől, de a melyek még a császári haditanács és a császári kamara igazgatása alatt állanak. Dalmáczia-Horvát-Tótországhoz csatolandók a varasdi generalatus (határőrvidék), a Frangepán- és Zrinyi-javak úgy a tengerparton, mint Horvátországban, melyeket a belső ausztriai kormány még nem bocsátott ki karmaiból, továbbá Lika, Corbavia és a Száva folyó melléke, melyet a krajnai mokriczi uradalom ragadott magához. Mert nemcsak államok, hanem magánosok is kihasitottak egy-egy részt a magyar területből, mintha gazdátlan volna.

Más utja és eszköze a boldogságnak az adóteher mérséklése, szabályozása. Bel- s külháborúk, pestis, a szúnyogok és egerek csapása[1] néptelenné tették az országot, tönkre tették a baromállományt és az őszi és tavaszi vetést. Sok helyről, különösen Sárosmegyéből a »misera plebs« külföldre kényszerült vándorolni. Bár Magyarország erejéhez képest kész a felséget szolgálni, mindazonáltal reménylik, hogy a kegyes és igazságos király enyhiteni fogja a hadi biztosság zaklatásait és executióit.

[1] »Muscis muribus tam magnitudine quam numero admirabilibus.«

Mennyire elsőrangú tényezőnek tartotta az ország azon katonai visszaélések fékezését, melyek oly súlyosan nehezedtek a népre és melyek tán leginkább idézték elő a felkeléseket, kitünik abból is, hogy az ország népesitésének előmozditását szintén ezen »moderatio«-tól várták. Ha az adó terhe csökken, a nép visszajő hazájába és szolgálja a királyt és az országot. Feltünő az is, mi a népesitésről szóló czikkelyből hiányzik: a gyarmatositás. Ezt Kollonicsnak a magyarság ellen irányzott telepitési politikája okozhatta.

Negyedik eszköz a kereskedés emelése, különösen a szabad kivitel a külföldre, az 1681 : XLV. t.-cz. értelmében.[1]

Sem a politikai nyugalom, sem az anyagi jólét nem elegendő a nemzet boldogságához, ha a szellemi műveltség hiányzik. Ennek eszköze: V. az akadémiák felállitása, melyeken a király és a haza diszére és szolgálatára oktatást nyerhet a nemes ifjuság mindabban, ami az előkelő lelkekhez illik. Ez által kiragadtatik a minden rosszra vezető lomhaságnak s semmittevésnek karjaiból. Ezen akadémiák megalapitására kellene forditani a hét hajduvárosnak jövedelmét.

Mint látjuk a művelt nevelést még szinte nemesi kiváltságnak tartják. Hisz másnak mint nemesnek sem joga, sem kötelessége szolgálni a hazát, még kevésbbé annak diszére válni. Hanem azért a nemzet többi osztályairól sem feledkeznek meg. Háromféle a nemzet foglalkozása: hadi, tudós és munkás. E szerint az egyének alkalmasságához képest rendezni kell a hadügyet, az igazgatást és törvénykezést, a gazdaságot és ipart.

Mindezekben kérik a felség jóakaratát a magyar nemzet megvigasztalására. Az ily módon szerzett boldogságnak megtartásáról, biztositásáról szól a munkálat második része.

Ez az ország egy szörnyű ellenség torkában, belső mozgalmaktól is gyakran feldulva, békét csak ugy remélhet, ha katonája van. Ezért az első a »Systema Militare«.

Számos törvény rendelte el a külföldi katonaság kivonását. De kárán tanult a haza: tűzzel-vassal való pusztitás, a lakosságnak rabságba hurczolása következtek gyakran a katonaság távollétéből. »Ezért nem hiszszük a most visszatért békét másként megszilárdithatónak s biztosithatónak, mintha a szükségnek megfelelő külföldi sereg is készen áll a ország oltalmára.« A tapasztalás megmutatta, hogy a nehéz fegyverzetű külföldi sereg mellett minő hasznos szolgálatot tesz a török ellen a nemzeti könnyű katonaság. Szükséges tehát, hogy az országban tartózkodó hadseregnek legalább harmadrésze álljon rendes ezredekbe osztott, a külföldiekkel ugyanazon ranggal biró magyar hadakból.[2] Az egész armádia a törvények útmutatása szerint három generalatusba, a kassaiba, a Dunán-innenibe és a Dunán-túliba

[1] Ez a czikk csak a bor kiviteléről szól Ausztriába s más szomszéd tartományokra.
[2] »Praerogativa ut vocant Rangs.«

legyen beosztva és érdemes magyar honfiaknak álljon a parancsa alatt.[1] A tisztek pedig tisztségük ancziennitása szerint lépjenek elő e méltóságokra.

2. A katonaság eddig zabolátlansága által inkább bajt okozott, mintsem védelmet nyújtott.[2] Ennek elkerülésére a határra és a várakba, illetőleg az ott építendő kaszárnyákba kell áthelyezni. Ott természetben való ellátásáról az ország és kapcsolt részei erejük arányában fognak gondoskodni.

3. A természetben való élelmezés mellett szükség van azonban zsoldra is, mert a nem fizetett katona könnyen válik fegyelmetlenné.[3] A királyi felség találjon módot arra, hogy az ő szomszédos tartományai és a római szent birodalom fizessék ezt a zsoldot, Magyarországnak, mint a kereszténység pajzsának fenntartására. Ha ez a hozzájárulás nem volna elegendő, fordítsa erre királyi jövedelmeinek feleslegét is.

4. Mindamellett nem igen remélhető, hogy a katonaság, bár a várakban és a határon van elhelyezve, ne kövessen el excessusokat. A természetben való élelmezéssel is van mindig baj. Szükséges tehát pontos regulamentum. Ezek szabályozására és végrehajtására kell országos biztos. Ő és alárendeltjei magyarok legyenek, és a király már a diéta folyama alatt is kinevezhetné őket. Ezeknek kötelessége a katonai kihágásokat előbb az illető commandánsnak adni elő, és ha ez nem segitene, azokat a felállitandó hadi tanácshoz terjeszteni fel.

5. »Az ugyanis az alázatos véleményünk, hogy magyar hadi tanácsot kell felállitani, egy elnökkel, hat tanácsossal, két titkárral, a szükséges lajstromozóval és irnokokkal, kik mindannyian magyarok legyenek.« Ennek a székhelyét a király határozza meg. Hatásköre kiterjed minden katonai ügyre melyeket a király s haza javára kell intéznie. E tanács itél úgy a külföldi mint a belföldi katonaság minden kihágási ügyében, és pedig, ha az ügyben nem rendelkeznek a hadi czikkelyek, a hazai törvények értelmében. Az okozott károkat a kir. biztos közbenjárásával meg kell becsültetni. Ezt az összeget levonják az illető ezred fizetéséből és vele kárpótolják a károsultakat.

Ilyen módon akarták elejét venni a százados katonai sérelmeknek Nem is lehet kétség a felől, hogy ez a javaslat igen ügyesen akarja megkerülni azon veszélyeket, melylyel idegen hadseregnek az országban való tartása mindég és minden körülmények közt jár. De az a követelés, hogy az idegen, sőt a nemzeti katonaság zsoldját is mások fizessék, hanem a Magyarországon elhelyezett hadsereg mégis kizárólag magyar igazgatás alatt álljon, nemcsak a méltányosságnak nem felelt meg, hanem, mi sokkal fontosabb, a tényleges hatalmi viszonyoknak sem. Minél több alkotó részből állott ez a hadsereg, annál szigorúbban kellett ragaszkodni az igazgatás egységének elvéhez.

[1] 1587 : V., 1608 : XI. és 1659 : XXXVIII. törvényczikkek.
[2] »Potius offensionem, quam defensionem.«
[3] »Ne miles insolutus reddatur dissolutus.«

Katona nemzetből vált a magyar jogász nemzetté. Ezt a felfogást és fejlődést tükrözteti vissza az a tény, hogy a reformok sorrendjében a hadügy után mindjárt a törvénykezési rendszer következik.

A kiindulópont a királyi propositio, mely az igazságszolgáltatás gyorsabb és szabatosabb menetének megállapitására szólitja fel a rendeket. Itt egészen történeti alapon áll a munkálat; ha valahol, itt nem akarták semmikép sem elhagyni a folytonosság talaját.

A főtörvényszék — a hétszemélyes tábla — a nádoron, primáson, a többi az addigi törvényekben megnevezett férfiakon kivül még 6 tagból álljon. Ezek között három legyen püspök, és pedig lehetőleg magyar, három pedig mágnás. Ily módon az elnöklő nádoron kivül 12 ülnöke lesz. Egyáltalában úgy a fő appellatiós törvényszéknek, mint a kir. táblának jogai megerősittetnek. Hozzájuk megy a fölebbezés a megyétől és mindkét főtörvényszéknek a nádori itélőmester legyen az előadója.

Hogy az ügyeket gyorsabban intézhesse el, évenkint kétszer tartsanak ülést Pozsonyban, Szent-György nap után 40 napig és Szent-Márton napja után 20 napig. Ujitás az állandó székhely és a terminusok idejének megszabása.

Sokkal nagyobb haladást javasolnak a másodfokú törvényszékeknél. Az addigi vándor törvényszékek helyébe rendes kerületi táblák lépnek az ország minden kerületében. Ezeknek az elnökön kivül 6—6 ülnöke legyen és pedig két mágnás, egy pap s három nemes, kifogástalan életű és kiváló jogtudományú férfiak, kiket a király és az ország nevez ki. Állásuk rendi volta nemcsak a táblák összetételéből és a kinevezés módjából tűnik ki, hanem abból is, hogy hivataluk csak egy diétától a másikig tart; akkor megerősitik, de el is bocsáthatják őket. Az ülnökök közt szükségképen egy-egy protonotariusnak kell lennie, az expeditiók kibocsátása végett. Azonkivül szükséges még 6 esküdt jegyző, jóreményű nemes ifjak és két fizetett ügyvéd, ki a szegények ügyeit viszi a megyéktől kiállitott bizonyitvány alapján.

E kerületi törvényszékek a törvényes juristitiumokon kivül megszakitás nélkül működnek. Székhelyeik: Felső-Magyarországon Eperjes, Dunán innen Beszterczebánya, Dunán túl Szombathely, ezenkivül felállitandók még Erdélyben és a társországokban is. Szent-István birodalmának jogi egysége ily módon teljes kifejezést nyer.

A megyében az alispán itél, maga mellé véve a szolgabirákat és esküdteket. Hatásköre kiterjed minden ügyre, mely a sedria elé való, kivéve a bűnügyeket. Minden ügyet két terminus alatt el kell végezni.

Szervezet dolgában elég nagy tehát a változás, mondhatjuk a haladás. Legalább némi kezdetei látszanak az igazságszolgáltatás gyorsitásának, s annak, hogy a birák tanult szakemberek legyenek. De a törvénykezés lényegéhez, a törvényhez még csak gondolatban sem mernek nyúlni. Verbőczy, a százados praxis és a birói szokásjog megtartják kizárólagos érvényüket.

Teljesen új a politikai igazgatásnak, vagyis a kormányzatnak rendszere. Minthogy más kormányszéket, mint testületit, el sem birtak képzelni, olyannak kell lenni a fő politikai hatóságoknak is. Ilyet pedig kettőt javasolnak. Fontos és titkosabb ügyekben, ha a késedelem veszélylyel járhat, hivja össze a nádor Pozsonyba az egyházi és világi magyar tanácsosokat, más kormányszékek tagjait és a nemesek közül is több alkalmas férfiút. Más titkos ügyekben, ha nem lehet halasztani az ügyet, legalább irásban kérje ki azok véleményét.

Ez tehát az egyik királyi tanács, az mely az I. Ferdinánd ideje óta fennálló magyar királyi tanácsnak lépne a helyébe. Változás csak annyiban van, a mennyiben a nemesek hozzájárulása is követeltetik. Más szóval ez a tanács nem más, mint az ország gyűlésének helyettese. Tisztán rendi természetét az is mutatja, hogy egészen a nádor vezetése alatt áll. A tanácsosok állása szinte kizárja azt, hogy e tanács működése folytonos legyen.

A legtitkosabb és halasztást épen nem türő ügyekben hivassa össze a felség az ország oszlopos embereit és azon tanácsosait, kik épen kéznél vannak, és tárgyaltasson minden magyar ügyet magyar tanácsa által, úgy mint ezt az 1608 : X. t.-cz. előirja. Ebben a titkos tanácsban a király már személyesen érintkezik a rendi Magyarország vezéreivel, de állandó kormányról, miniszteriumról még csak véletlenségből sincs szó.

Mi sem mutatja jobban a magyar politikai műveltség egyoldaluságát, mint az, hogy a gazdasági, kamarai ügyekben még csak elvek kijelöléséhez sem fognak. Itt tisztán közvetlen, praktikus, részletes érdekek befolyása alatt állanak. Az országgyűlés összeállitotta az ország gazdasági követeléseit 18 pontban, ha a király ezeket teljesiti, eléggé gondoskodva lesz a kamarai ügyekről is.

*

Magyarországnak tehát módjában állott ismét kinyilvánitani akaratát: minőnek óhajtja, milyennek képzeli jövő fejlődését. És szinte elámulunk azon, minő kevéssel érte be akkor, midőn az új alkotás korszaka derengett. Nem akar mást, mint régi alkotmánya fenntartását, benső kormányzásának önállását. Sem az egyes osztályoknak egymáshoz való viszonyában, sem az országnak viszonyában királyához nem talál semmi lényeges változtatni valót. Röviden összefoglalva mindent: annyira conservativ rendi tekintetben, annyira kizárólagosan uralkodik rajta a nemesség hagyománya és érdeke, hogy beéri a provincialis de autonom élettel.

Máskor, új korszakok hajnalán, midőn merész szárnyalású remények duzzasztják a nemzeti élet vitorláit, inkább a követelések végtelensége, az új láthatár korlátlansága jellemzik a politikai gondolkodást. Most szinte megdöbbentő az, hogy bár a legmagasabb czélokra törnek, minő kicsinyes és a mellett annyiszor ismételt és megvitatott eszközöktől várják az üdvöt. Biztos jelensége annak, hogy hiányzik minden új eszme, minden magasra törő és a mellett határozott akarat. Az ország ujjáalakitása nagy munká-

jához nem volt a nemzetnek sem elég anyagi ereje, sem elég szellemi és erkölcsi emelkedettsége. Ilyenkor pedig a külső befolyás érvényesülése egyenesen történeti törvény.

Különben még ebben a csenevész alakjában sem volt megvalósitható a systematica commissiónak jó szándékú operatuma. Midőn június 8-ikán a rendek elé került a javaslat, különösen a törvénykezésről szóló rész nagy ellenmondásra talált. Ellene szavazott csaknem minden rend, élén a clerussal. Ezen egyértelműségnek igazi okát megtaláljuk a június 11-iki ülés alkalmával összefoglalt véleményekben. »Régi idők óta a dietákon folyt ezekről a szóbeszéd és a tervezgetés, de az akták tanúsága szerint soha sem következett ebből pontos határozat. Ebből észszerűen lehet következtetni azt, hogy már atyáink is észrevették, hogy valami káros rejtőzik a dolog mögött.« Az a félelem is nagy hatással volt a rendekre, hogy az új törvényszékek költségeit esetleg a nemeseknek kell viselniök, mert a király a népet kimélni fogja, hogy az jobban viselhesse a portió és hadi adó terhét. Ezért külön deputatiót küldenek ki a törvénykezési rendszer kidolgozására, mely majd csak a jelen diéta után fog a munkához. Addig is a régi törvény és az igazságszolgáltatás régi gyakorlata maradjon érvényben.[1]

A gyors, gyökeres ujitás nem felelt meg a rendi alkotmányok szellemének, legkevésbbé a magyarnak. Hiába unszolta az urak táblája a nemességet, hogy hisz »a felséges táblánál lévő urak is hazabéliek, nem idegenek, ha tapasztalnák, hogy romlás lönne a systemából nem kivánnák amplectálását,« — a rendek megmaradtak határozatuk mellett. Nem akarják útját állani a systemának, de idő kell annak kidolgozására, mert nem gyors, hanem jó munkára van szükség. Ki tudja, mikor lesz a jövő diéta? Addig pedig minden esetre maradjon meg a régi jogállapot.

A törvénykezés köre az, a miben a nemesség igazán él és uralkodik. Annak gyakorlata biztositja nemcsak életét és vagyonát, hanem szellemi felsőbbségét is. Ezért oly érzékeny minden azt bolygató kisérlet irányában. A nagy politikai és katonai reformok, melyeket a systema követel, csak a jövőben valósithatók meg — ha ugyan megvalósithatók — de itt közvetlen nagy és mélyen gyökerező érdekek forognak a koczkán. Igy nem volt nehéz a választás, és a systema kezdettől fogva holt betű maradt.

Természetes, hogy azért a törvényhozási munka nem szünetelt. Hanem a változtatások és ujitások, bárminő lényegesek voltak is, nem egységes szempontból történtek, hanem úgy mint az épen jelentkező szükség parancsolta, és a mint a király és a rendek közti alkú megszabta azok irányát és kiterjedését.

A reform haladhatott, de az állam mindennapi szükségletei, a dynastia nagyhatalmi állásának igényei, magának az országnak biztositása fegyveres erő által, nem tűrhettek halasztást. Maguk a rendek is belátják az

[1] Lányi Pál diariuma 1712 június 11-ikéről.

állandó katonaság szükségét. Ha pedig azt elismerik, gondoskodni kell *annak* *állandó* eltartásáról is pénzzel és terményekkel.

Magyar nemes III. Károly idejében.
(Kupeczky János metszete az országos képtárban.)

Már az 1708-iki országgyűlés komolyan foglalkozott e kérdésekkel, és az 1712/15-iki diéta korszakalkotó ujitásai egyenesen annak munkálataira vihetők vissza.

Még az utolsó török háborúk alatt a császári katonaság mellett külön nemzeti katonaság[1] szerepel az országban. Ez (három huszárezred kivételével) sehogy sincs beosztva a császári sereg keretébe. Csak a spanyol örökösödési háborúban állitják fel az első rendes magyar ezredeket.[2] A rendes hadseregnek törvénybe foglalása határozott ujitás volt. A honvédelem régi módjai: a banderium, az insurrectio, a portalis katonaság törvényesen még fennállottak, bár lényegében már egészen más szerkezet felelt meg az eredetileg a nemesség vállára nehezedő kötelességnek. A magyar közjognak és alkotmánynak az a sarkalatos elve, hogy a honvédelem a nemességnek joga és kötelessége, a császári sereg megalakulása óta holt betűvé kezdett válni. Az volt a legfontosabb kérdés: mikép egyeztethető meg egy részben idegen organisatió beczikkelyezése azon kiváltságok fenntartásával, melyeknek épen a nemesség katonai kötelessége adta meg erkölcsi és törvényes alapját?

A török szomszédság és az országot annyiszor felzaklató zavarok egyaránt szükségessé tették jelentékeny idegen hadi erőnek az országban tartását. Ebbe, mint a systema kidolgozásából láttuk, az ország is belényugodott. Csak az volt az óhaja, hogy ez őrségnek költségét az örökös tartományok és a német birodalom viseljék, hisz magyar földön azok határait és biztosságát védik, és a töröknek minden előnyomulása azokat dönti a veszélybe.[3] A bécsi kormány azonban nemcsak a törökkel szemben akarta felhasználni ezt a hadi erőt, hanem esetleg Magyarország ellen is, melynek hűségébe épen nem bizott. A hadi tanács szempontjából Magyarország félig-meddig hóditott, fegyverrel elfoglalt föld volt. Annak pedig, a háború joga szerint, kötelessége a győztes megszálló seregnek eltartása. Ha pénze nem volt, volt gabonája, takarmánya, szállása.

Ezen annyira ellentétes felfogások ütköztek össze már az 1708-iki diétán. A király eleinte csakis a nemesség banderialis és insurrectionalis kötelezettségét emliti és e kötelezettség fejében felmenti a kiváltságosokat a katonatartás és elszállásolás terhe alól.[4] De egy évvel később, 1710 február 10-ikén már az insurrectio mellett a rendes hadseregről sem feledkezik meg. »Nem kétséges, hogy az insurrectio, valahányszor azt ő kir. felsége szükségesnek itéli, megfelel a törvényeknek. De ő felsége azt véli, hogy a rendek előtt, úgy mint bárki más előtt, ki hadi dolgokhoz ért, nyilvánvaló, hogy a harczolásnak egész más módja keletkezett, mint a milyen régen volt, és hogy az insurrectio egyedül nem elégséges az ország megvédésére. Szük-

[1] Militia Nationalis. Kamarai levéltár, királyi resolutiók könyve.

[2] 1706-ban 4 hajdú-gyalogezred s öt huszárezred állott fenn. Feldzüge des Prinzen Eugen, I. k. tabella.

[3] Ez a szempont magyarázta meg a Magyarországon levő zsoldosok tartását a stajer-krajnai-osztrák, cseh és morva rendek által. Egyaránt téves az a felfogás, mintha erre kötelezve lettek volna, mint az, hogy nagylelküségből viselték a költséget. Az érdekek azonossága, a veszély közössége döntött.

[4] Kir. resolutio 1709 elején. Muzeumi kézirattár. 588. fol. lat.

séges tehát erős, rendes katonaságnak, szabályozott hadseregnek, mely belföldiekből és külföldiekből áll, minden eshetőségre való állandó fenntartása. Az pedig bizonyos, hogy ezt contributio nélkül megszerezni nem lehet. Ezért a felség kegyelmesen megnyugszik abban, hogy a karok és rendek az ország törvényeinek, és különösen az 1599: VI—XV. és 1635: II. czikkelyek értelmében, sajátjukból is hozzájárulnak megfelelő és elégséges eszközökkel, a mint a király és haza iránti kötelességük, de saját megmaradásuk is előirják.« Szükség esetén, ha nem lehet országgyűlést összehivni, a király az ország commissariusaival fogja elintézni az adó és katonatartás kérdéseit. Azt azonban kegyesen megigéri, hogy a subsidiumok és a hadi adó ügyét mindig csak dietán fogja tárgyaltatni, »mert tudvalevő, hogy oda tartoznak«. A rendek aztán ebbe belényugosznak, csak azt kötik ki, hogy úgy a hadi adó, mint a katonaelszállásolás ügyében tartsák fenn teljes épségben a nemesi privilegiumokat.

Ezen az alapon épült fel a systematica commissio munkálata, majd az 1715: VIII. törvényczikk.

»Mivelhogy a nemesek és mindazok, kiket Magyarországon e név alá foglal a törvény (bárminő méltóságú és állapotú személyek legyenek különben)[1] az ország védelmére katonáskodni: tehát személyesen felkelni s banderiumaikat kiállitani tartoznak:

1. Ezt ő cs. kir. felsége, valahányszor szükségesnek tartja, az eddig szentesitett törvények értelmében ezentúl is megkivánhatja és megkövetelheti.

2. Mivel azonban egyedül ez által nem védhető meg kellően ez az ország: ezért erős és szabályozott katonaság, bennszülöttekből és külföldiekből álló, tartandó fenn minden eshetőségre. Kétségtelen, hogy ez zsold nélkül, az pedig hadi adó nélkül nem szerezhető meg. Ezért az e czélra szükséges subsidiumok és contributiók ügye, dietában (hová nyilván tartozik) tárgyalandó a rendekkel.[2]

3. Ha pedig a váratlan ellenséges támadásnak rendkivüli esete fordulna elő, vagy pedig a háború előre nem látott válságai nem engednék ez annyira fontos ügynek rendes mód és forma szerint való elintézését, ez esetekben a karok és rendek nemcsak tanácsosnak, hanem szükségesnek itélik, hogy a nádor, a primás, főpapok, főurak, a kir. tábla, a megyék és a sz. kir. városok mentől nagyobb számban hivassanak össze, az országon belől és nem kivüle.[3]

Kik is megismervén e váratlan szükség okát, és elégnek itélve azt az ország haszna és szüksége szempontjából, e contributio ügyében (de nem az ország egyéb ügyeiben), tanácskozhatnak és határozhatnak.«

[1] Ez a papi rendre és a sz. kir. városokra vonatkozik.

[2] Feltünő a szószerint való megegyezés az 1710-iki királyi leirat fent idézett idevonatkozó részével.

[3] Ez a pont ismét a rendek 1710. évi viszonválaszának felel meg szóról szóra.

Ezzel az állandó külön magyar hadsereg ügye törvényesen el volt ejtve. Mert a nemesi felkelés és a banderiumok kiállitása csak esetről esetre, ha az országot támadás érte, volt kötelező. Pedig a honvédelemnek ezen ősi módszerei, maguknak a rendeknek beismerése szerint, már nem feleltek meg a kor szükségeinek. Ha pedig beáll egy szervezet szükségessége, a nemzet pedig azt saját erejéből megvalósitani nem hajlandó vagy nem képes, természet szerint más idegen hatalomnak kell azt megvalósitani. Történetileg tekintve: a magyar hadsereg a nemesi kiváltságok fenntartásának esett áldozatául. Ismétlődött az, mi Mátyás halála után az első magyar állandó sereggel, a fekete sereggel történt.

A magyar haditanács, mely különben még az 1712-iki javaslatban is csak igen korlátolt hatáskörrel jelenik meg, soha sem lépett életbe, de még csak szó sem volt soha komolyan életbeléptetéséről. A királyi sereg, melyben a honfiak is szolgáltak, teljesen és kizárólagosan a bécsi hadi tanács intézkedése alá jutott.

Hanem azért az ország nem mondott le azon jogáról, hogy befolyását érvényesitse azon hatalmas testületre, melyet erejével, vérével táplált. Ezt egyaránt követelte a nemzeti érzés és a nemzeti jus.

Állandó kivánsága a rendeknek, hogy a cs. kir. seregben magyar honfiak, nemesek is kapjanak illő alkalmazást. A király, mint láttuk, hajlandó is volt az ország e kivánságát lehetőleg teljesiteni. Különben is a magyar urak tapasztalt vitézségének mellőzése magára a monarchiára nézve lett volna káros. Az 1715/18-iki török háborúban az ott működő magyar vezérek, köztük első sorban Pálffy János, nagyban hozzá is járultak a sikerhez. De később és különösen az 1737/39-iki török háborúban nem igen alkalmazták a magyar generálisokat, és a közvélemény nem ok nélkül e mellőzésnek tulajdonitotta a háború szerencsétlen, sőt szégyenteljes lefolyását.

A hadsereg vezetésére vonatkozó kivánságok pium desideriumok maradtak és még a törvénykönyvben is alig van nyomuk. Ellenben állandóan kellett foglalkozni az országgyűléseknek a hadi adónak és a katonaság eltartásának kérdésével.

Eleinte csak az élelmezés forgott szóban. A miniszteri conferentia 1712 elején 15,000-ben állapitotta meg a szolgáltatandó portiók számát. Hiába hivatkozott a magyar kanczellária az ország elpusztult állapotára; az udvar nem engedett, legfölebb a behajtásban irt elő némi méltányosságot.[1] Az 1723-iki országgyűlésen már pontosan megállapitották az országtól évenkint fizetendő hadiadó összegét 1.920,000 forintban.[2] Ehhez járult még a katonai czélokra való közmunkának és az u. n. hálókrajczárnak pénzül való megváltása, mi évenkint szintén többet tett ki 100,000 frtnál. Az egész

[1] Orig. refer. 1712. 5. szám.

[2] A hadi adó összegét nem iktatták törvénybe, hanem azt a rendek megbizottjai állapitották meg a kir. biztosokkal együtt.

összeget 2.138,000 frtban állapitották meg. 1728-ban 2.500,000-re emelték az adót.[1] Erdélyben 1712-ben készpénzül 155,000 frtot fizettek.[2] 1717-ben már 590,000 frtot szavazott meg a dieta, azonfelül az élelmezés megváltására[3] 132,126 frtot. Itt nagyobb volt az ingadozás, de az adó csak igen ritkán, nagyon rosz termésű évek után szállott $^{1}/_{2}$ millió alá.

Ez az összeg magában véve nem látszik nagynak.[4] De bizonyos, hogy az ország azt sem birta el, s különösen a korszak vége felé, 1735-től fogva egymást érik a keserves panaszok az adó túlságos súlya ellen. A restantiák igen gyakran egyáltalában nem voltak behajthatók. A főbaj azonban az volt, hogy a készpénzben fizetett portió aránylag csak csekély része azon költségnek, melyet a katonatartás Magyarországra háritott. Külföldön is tudták, minő elégedetlenséget okoz a 20,000 gyalogosból és 16,000 lovasból álló császári hadsereg tartása és e nagy és méltánytalan teherben látták legfőbb okát annak, hogy a nemzet nem bir belényugodni sorsába.[5] A paraszt eledelt és szállást volt köteles adni a nála lakó katonának. Gyakran a gazdának nem volt miből, és ilyenkor a kelletlen vendég zúzott, rombolt, dúlt. Az a körülmény, hogy Erdélyben a nagy részt görög hitü lakosság csak ritkán táplálkozik hussal, és igy a katonának sem adhatott, a házi élelem megváltását vonta maga után.[6] Csakhamar azonban visszatértek a régi rendszerhez, és igy a nemesen kivül úgy szólva mindenki természetes ellenségévé lett a császári armádiának. De akárhányszor előfordult, hogy a katonaság nem tartotta tiszteletben azt a kiváltságot, mely a nemesi lakot mentessé tette a kvártélytól, és a megyéket hathatós felszólalásra kényszeritette.[7]

Még sokkal követelőbben léptek fel a tisztek. Ugy akartak élni, mint meghóditott földön és sarczolásaiknak, zsarolásaiknak nem volt se vége, se hossza. Azokban a városokban, melyeket, mint régi várakat, állandó őrség tartott megszállva, a főtisztek magukhoz ragadták a vám, rév, vásárjog egész jövedelmét. Hosszú lajstromot állitottak össze azon szolgálatokból és jövedelmekből, melyeket p. o. Győr városának commandánsa követelt.[8] Később is, midőn a regulamentum gondoskodott gazdag ellátásukról, nem volt vége-hossza a »discretiok«-nak, melyeket a városoktól és községektől kicsikartak. Kézdi-Vásárhelytől az ott szállásoló St. Amour tábornok a maga részére követelt havonként száz szekér szénát, száz köböl zabot, 200 szekér

[1] Kancz. ref. 17228. 60. sz.

[2] Erd. kancz. ref. 1712. 1. sz.

[3] Egy portiót 2 krba számitva Erd. kancz. 1717. 19.

[4] Csehország hadi adója ez időben átlag $2^{1}/_{2}$ millió és 3 millió közt ingadozott. Alsó-Ausztria 7—900,000-et fizetett. Az örökös tartományok összes hadi adója 6—8.000,000 volt. Oesterreichischer Erbfolgekrieg, I. 194—95. l. tabella.

[5] A velenczei követ relatiója 1722 decz. 22-én és 1744 szept. 30-án.

[6] 1718. 80.

[7] P. o. Máramaros megyét.

[8] 1716. 48.

szalmát, 25 köböl rostált tiszta búzát, tiz köböl árpát, egy köböl kölest, két mázsa rozsot, három mérő kelt, répát, petrezselymet, minden éjjelre 30 gyertyát, minden napra 4 nagy viaszgyertyát, két köböl borsót, ugyanannyi lencsét, 10 sertést, 50 ludat, 30 pulykát, 150 tyúkot, 40 kacsát, két font borsot, 6 font mazsolát, egy font sáfránt, 1 font köményt és négy veder vajat.[1] A Bánffy-Hunyadon lakó ezredes ezt még megtoldotta mézzel és tojással, a nagy-enyedi kapitány havonkint 40 veder bort, kellő mennyiségű czukrot, muskátdiót, fahéjat, gyömbért is harácsolt. Maros-Vásárhelyen Hohenzollern megalkudott a várossal 1000 frtban, a pénzt felvette, aztán eltávozott és utódai ujabb követelésekkel állottak elő. Nem csuda, ha a német tisztek Eldorádónak nézték ezt az országot, de az sem, hogy a töröktől-tatártól sem féltek jobban, mint tőlük.

Az volt a legnagyobb baj, hogy az ilyen túlkapások és zsarolások ellen szinte lehetetlen volt orvoslást találni. A katona csak a hadi tanácstól függött; az pedig elvének tartotta lehető legkevesebb súlyt helyezni a polgári hatóságok panaszaira. Bár a discretiókat eltiltották, azoknak gyakorlata csak lassankint hagyott alább. Ha ezen állandó csapáshoz hozzáveszszük némely tisztek viselkedését, kik megöletik a férjet, kinek nejét elcsábitották,[2] vagy megverették katonáikkal azt a nemes embert, kivel összevesztek — elképzelhetjük a haragnak és boszúnak óriási tömegét, mely a lakosságot — szinte kivétel nélkül — ezen zsarnokok ellen eltöltötte. »Ha szabad volna helyeselni az alattvalók lázadását, bizony igen nagy okokat lehetne felhozni a magyarok felkelése mellett.«[3] A katonai excessusok ellen való panasz állandó themája volt a megyék és az ország gyűléseinek, és e sérelmeket a megerősitett 1715: XLIII., 1723: XXI. és 1729: III. IV. törvényczikkek csak igen csekély részben birták orvosolni.

E viszonyokból következett a rendeknek azon állandó követelése, hogy a katonaságot vonják ki az ország belsejéből és helyezzék a határra és a végvárakba. Eleinte csak a generalatusoknak a határokra való áthelyezését sürgetik (1715: XLII.), majd, ezenfelül, a fölösleges őrségek kiüritését is. (1723: XXIII.) Okúl azt adták, hogy a természetes ellenségnek, a töröknek visszaszoritása után az országnak ily erős megszállása már nincs indokolva.

Valóban nem is volt az, és a török, különösen 1718 után, épen nem látszhatott félelmesnek. Mind a mellett nem szünt meg a katonai occupatio. Ennek egyik oka financiális. A hadsereget, különösen pedig a lovasságot, sokkal olcsóbb volt eltartani itt, hol ingyen vagy mesés olcsó áron kapta az élelmezést, mint az örökös tartományokban. De sokkal fontosabb volt a hadi tanács szemében a másik, politikai ok. Még csak az imént viharzott el Rákóczy felkelése, és minthogy azon bajok, melyek azt előidézték, csak

[1] Erd. kancz. 1717. 116. sz.

[2] Tarnóczy Ferencz Caraffa regementbeli hadnagy orozva megöli Pálóczi Horváth Györgyöt Ungvárott. Refer. 1721. 2.

[3] Capello velenczei követ relatiója.

részben szüntek meg, nem bizhattak a magyarok hűségében. A császári armádia nemcsak a török ellen volt itt felállitva, hanem a magyar ellen is. »Szükségesnek tartják e változásra hajlandó népnek, mely általában nem igen ragaszkodik a császárhoz, őrzésére, jobban mondva alávetésére.«[1]

Hazánknak tehát oly sereg eltartását kellett magára vállalnia, mely esetleg elnyomásának vált kész és hatalmas eszközévé.

Az állandó adó behozatalával gondoskodni kellett állandó adóalapról is. Ez az adóalap csak az adózó nép, a contribuens plebs lehetett. Ennek összeirása, erejének, teherhordási képességének kimutatása egyszerre fontos állami feladattá vált. A király sürgetésére 1715-ben meg is hozták az összeirást elrendelő törvényt. »A karok és rendek, ő felsége hozzájárulásával, elhatározták, hogy az ország fenntartására szükséges közterhek egyenletesebb elviselése czéljából irassék össze az ország.«[2] Hogy a részrehajlatlanság annál jobban biztositva legyen: mindig az egyik kerület irja össze a másikat. A kidolgozott bő utasitás, a régi dicák módjára, meghagyta az adózóknak, telkeiknek, rétjeiknek, szőlőiknek stb. összeirását, azonfelül a földek termékenységének, a vásári viszonyoknak feltüntetését is. Nem is lehetne elképzelni becsületesebb és behatóbb munkát, mint ha az esküdt összeiró biztosok ezt a feladatot csakugyan lelkiismeretesen hajtották volna végre.

Már 1716-ban nagyjában el is készültek az összeirók munkájukkal, de az korántsem felelt meg a várakozásnak és a beléjük helyezett bizalomnak. Hód-Mező-Vásárhelyen p. o. a Baranya megyei urak, kik az összeirással megbizva voltak, nem azt irták be, mit a nép hit alatt vallott. »Egy ember kapálta szőlőjükön várhatnak 16 itczét, de ők 64-et irtak be. Minden köblöt kétszeresre vettek: a ki 30-at mondott, annak 60-at irtak be.«[3] Ilyen panaszoktól viszhangzott az egész ország. A portákat rectificáló bizottság, mely 1718-ban összeült Pozsonyban, nem szánhatta reá magát, hogy alapúl fogadja el e munkálatot. Ujra a királynak kellett dönteni.

A kanczellária következő módon adta elő az ügy állását: A revisio alkalmával kitünt, hogy csak némely összeiró tartotta magát pontosan az előirt módszerhez. Némelyek nagyon is enyhén, mások túlságos szigorúsággal itéltek, még mások utána sem néztek semminek, hanem tisztán a nyomorult népnek bevallása vagy puszta vélekedés után indultak. Minthogy igy sok részt egészen ujonnan kellett átdolgozni, a nádor 1718-ra új conscriptiót rendelt el. Magának a kanczelláriának az a véleménye, hogy az összeirás hibás, a helyeknek és haszonvételüknek rosz összeirása miatt. Ezen a hibán az új conscriptio sem segithet. A methodust, melyet az országgyűlés állapitott meg, törvényesen csak ott lehetne megváltoztatni. Addig is alapul lehetne venni a régi conscriptiót és azt a megyék által kiigazittatni, az egyes

[1] Giov. Priuli relatiója. 1722.
[2] 1715. 57.
[3] Dr. Borovszky Samu, Csanád vm. története. I. 265.

helyek különböző előnyeinek tekintetbe vételével.[1] Ezt a véleményt magáévá tette az Eugen herczeg elnöklete alatt tartott ministerialis conferentia is.[2] Új methodus kidolgozásához is fogtak. Az volt a szándék, hogy Magyarországon is oly pontos legyen az összeirás, mint az örökös tartományokban, és hogy lehetőleg találják meg a biztos adóalapot. Ennek értelmében kezdődött 1720-ban az új összeirás,[3] melyet az év nyarán végre is hajtottak. Nem sokkal később Erdélyt is conscribálták az adók méltányos felosztása czéljából.[4] Hanem azért ezen összeirás eredménye sem szolgált az adókivetés alapjáúl. Az 1721-ben a porták rectificatiója czéljából összeülő országos concursus kimondta, hogy az egyenetlenség még növekednék, ha a conscriptio adatai szerint járnának el, és némely megye egészen tönkre menne belé.[5] Nem maradt tehát hátra más, mint az adókulcsnak némileg önkényes megállapitása a nádor és az országos bizottság részéről. A döntő szó azonban a katonai élelmezési hatóságot (commissariatust) illette meg, melynek módjában volt jól ismerni az ország különböző részeinek állapotát és erejét, és melyet legalább részrehajlással vádolni nem lehetett.

Mert a magyar uraknál nem volt és nem is lehetett meg a pártatlanság. Mindenkinek életérdeke követelte, hogy a maga megyéjének vagy községeinek erejét lehető legcsekélyebbnek, a másét lehető nagynak tüntesse föl és ily irányban eszközöljön ki határozatot. Talán nem véletlen, hogy az országos levéltárban meglevő 1715-iki összeirási anyagból épen Trencsén és Vas megyék, az Illésházyak, Batthyányak, Erdődyek megyéi hiányzanak. Az országos bizottságnak egyik legmunkásabb és legbeavatottabb tagja, Károlyi Sándor, egyenesen rámutal az ilyen jogtalan befolyásokra. »De mindezen országos commissiónak nagy munkájának is semmi gyümölcse és effectusa nem tapasztaltatott s engedtetett, bizonyos magyarnak álma szerént az hazában meggyökerezett s rögzött kvártélyban beszállott improportio nem engedvén visszaszállani az istenes proportiót ezen hazában, mely másutt bővebben leirattatott.«

De nem csupán egyes főurak érdeke és önzése állotta útját a terhek egyenletes, igazságos elosztásának. Többről volt itt szó: arról, mit a nemesség sarkalatos szabadságai legkiválóbbikának tekintett: a nemesi váll szüzességéről, a nemesi föld tehermentességéről.

Biztos adóalapot nem szolgáltathatott sem a jobbágy személye — hisz az még sem volt egészen röghöz köthető — sem a nem nemeseknek annyira ingadozó jövedelme. Ezért a király már az 1720-iki országgyűlés alkalmával

[1] 1719. 11. Kancz. ref.

[2] 1720. 11.

[3] Kár hogy ezen összeirások hivatalos kiadása: »Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában« e fontos tényekről nem igen vett tudomást és ezért némileg hiányos.

[4] Minist. conf. 1721. decz. 26. Kancz. ref. I.

[5] Károlyi Sándor önéletirása, 120.

elrendeli, hogy keressenek állandó alapot a porták részére, »mert sehol a világon nincs másképp«. Ne vegyék tehát a számitás alapjául a marhaállományból, vagy a hajózásból és tutajozásból folyó igen változandó jövedelmeket, hanem csak az igazi adóalapot. Erre a pozsonyi concursus, a nádor és a primás az igazságnak némi látszatával azt válaszolták: hogy hiszen a földesurak és nemesek jövedelme sem állandóbb, az is függ az évek termékenységétől és az áraktól. Nem engedhetik meg a nemesi kézen levő szőlők vagy malmok összeirását, mert az a »primae nonus«-ba ütközném.[1] Inkább azt óhajtják, hogy a szabad költözködési joggal biró nem nemeseket, kik néhol egész falvakat alkotnak, szoritsák a községekben, vagy legalább megyéjükben való megmaradásra.[2]

A helytartótanács berendezése után az udvar azt remélte, hogy e kormányszék segitségével végre hajthatja terveit. Az 1724. év szeptemberében tartott miniszteri conferentia szükségesnek tartja az egész ország felvételét a nemesi személyekkel és telkekkel egyetemben. Nem azért, hogy megadóztassák, hanem egyelőre csak azért, hogy a király valóban ismerhesse az ország állapotát. Időközben pedig a helytartótanács végezze el az egyes megyék összeirását a porták rectificatiója czéljából.[3] 1727-ben még egy lépéssel tovább megy az udvar. A király elrendeli a jobbágytelkek összeirását, bárki kezén vannak is azok. Ezeket geometriailag is fel kell mérni.[4] Ez nem más, mint az adókataszter.

E tervek ellenében a nemesség végső elkeseredéssel védi jussait. A jobbágytelkek adó alá vonásával elismerné, hogy azoknak nem ő a birtokosa. Lemondana arról a jogáról, hogy azokat esetleg saját czéljaira foglalja le, allodiumaivá tegye. Az 1728-iki országgyűlésen teljes erővel tört ki a harcz. A királyi biztosok ellen a rendek magához a Gráczban időző királyhoz fordultak. Szószólóikat, gróf Esterházy Józsefet és Zichy Ádám protonotariust szóban és irásban úgy ünnepelték, mint az ország szabadságának, a nemesi kiváltságnak dicső és győzelmes megvédőit. A rendek július 30-ikán nyiltan kijelentették, hogy a conscriptiót illetőleg nem bocsátkoznak semmi alkuba.[5] A miniszteri conferentiával szemben, mely terveiről nem akart lemondani, a magyar kanczellária körömszakadtig védte a magyar felfogást.[6] Végre a királynak el kellett ejtenie a föld megadóztatásának tervét. »Felséged méltóztassék kegyelmesen elállani azon elvtől, hogy a contributio a telkekre rovassék ki,« irja akkor Batthyány Lajos alkanczellár.[7] A nemesség teljes diadalt ült, de az ország baján nem segitettek.

[1] Hármaskönyv, I. 9., hol a nemesek sarkalatos jogai vannak összefoglalva.
[2] 1720. 11.
[3] 1724. 49.
[4] 1727. 48.
[5] 1729. 66.
[6] 1729. 17.
[7] 1727. 27. július 4.

Gróf Esterházy József.

(Egykoru metszet az országos képtárban.)

Nem maradt tehát hátra más, mint az, hogy ujra a katonai hatóságnak és különösen a hadi biztosoknak meghallgatásával állapitsák meg az adó kulcsát. Nesselrode főhadi biztosnak jelentése azért is nevezetes, mert átnézetét adja az egyes megyék és városok gazdasági állapotának, hogy okát adja annak, hol lehet a terhet emelni, és hol szükséges annak könnyitése.[1]

Sopron vármegye, hogy a Dunántúli részen kezdjük, termékeny és meg van az alkalmatossága arra, hogy terményeit eladhassa. Az eddigi portáin felül elbir még egy felet. Sopron városa sokat szenvedett a tavalyi nagy tüzvésztől; igazságos, hogy egy kicsit könnyitsenek rajta. Kis-Marton lakosait és polgárait nagyon megkárositják az Esterházy herczeg uradalma alatt élő zsidók. Különben is annyira el van adósodva a város, hogy méltányos egy negyed portával könnyiteni rajta. Ruszt, borának jövedelmezősége miatt, tovább is elviselheti mostani portáit. Vasmegye nagy része meglehetősen terméketlen. Uradalmai közt oly jelentékeny az adóteher dolgában az aránytalanság, hogy már ezért sem lehet emelni adóját. Kőszegnek termékeny a határa, nagy a szőlőhegye, bora jó, és el is adhatja, tehát megmaradhat eddigi állapotában. Ha Győrmegyének állapotát összehasonlitják más megyékével, kitünik, hogy nagyobb terhet reá háritani nem lehet, de az eddigit elbirja. Győr városa[2] napról napra növekszik és igy aránylag könnyen elviselhet még egy negyed portát. Komárom megyében igen nagy az elosztás aránytalansága. Ha ezen segitenek, elbirja mostani portáit. Zala területe részben hegyes ugyan, de jobbára elég termékeny, úgy hogy mások könnyitésére elviselhet még egy portát. Kanizsa (melynek akkor még külön portái voltak), mindenképen kedvező állapota miatt elviselheti eddigi portáit. Veszprém megye elég jó karban van, és így nem esik majd nehezére még $^3/_4$ portának elviselése. Fejér megye helységei jelesek, lakosai más megyékéhez képest jómóduak, földje nagy és termékeny, baromtenyésztése igen virágzó, úgy hogy könnyen elbirja, ha adóját kilencz portával emelik. Székes-Fejérvárnak számos a lakossága, sok a bora, mely bár hitvány, helyben mégis elfogy, gabonával is kellően el van látva, úgy hogy mérsékelt felemelést könnyen elvihelhet. Baranya megye viszonyai kedvezők, népessége néhány év óta erősen növekedik, úgy hogy két portányi növelés nem esik majd nehezére.[3] Somogy elég bort és gabonát termel ugyan és a makkoltatásból is pénzel, de rosz belső igazgatása miatt meglehetős nyomorult állapotban van, úgy hogy jobban megterhelni nem lehet.[4] Tolnának sok a javadalma, nagy és termékeny a földje, elegendő a bora, számos a marhája; mezővárosai és falvai jómodú és számos néppel telvék. Fel is emelték a portáját $8^3/_4$-el. Mosonynak jó alkalma van ugyan terményei eladására, de községe kevés és sok faluja egészen tönkre van téve. Megmaradhat eddigi

[1] 1729. 54. sz. deczember 7.
[2] Instantiae Jaurienses.
[3] 1724-ben 14-el emelték ott a porták számát.
[4] Az ottani adószedő, Madarász, 17,000 frtról nem számolt be.

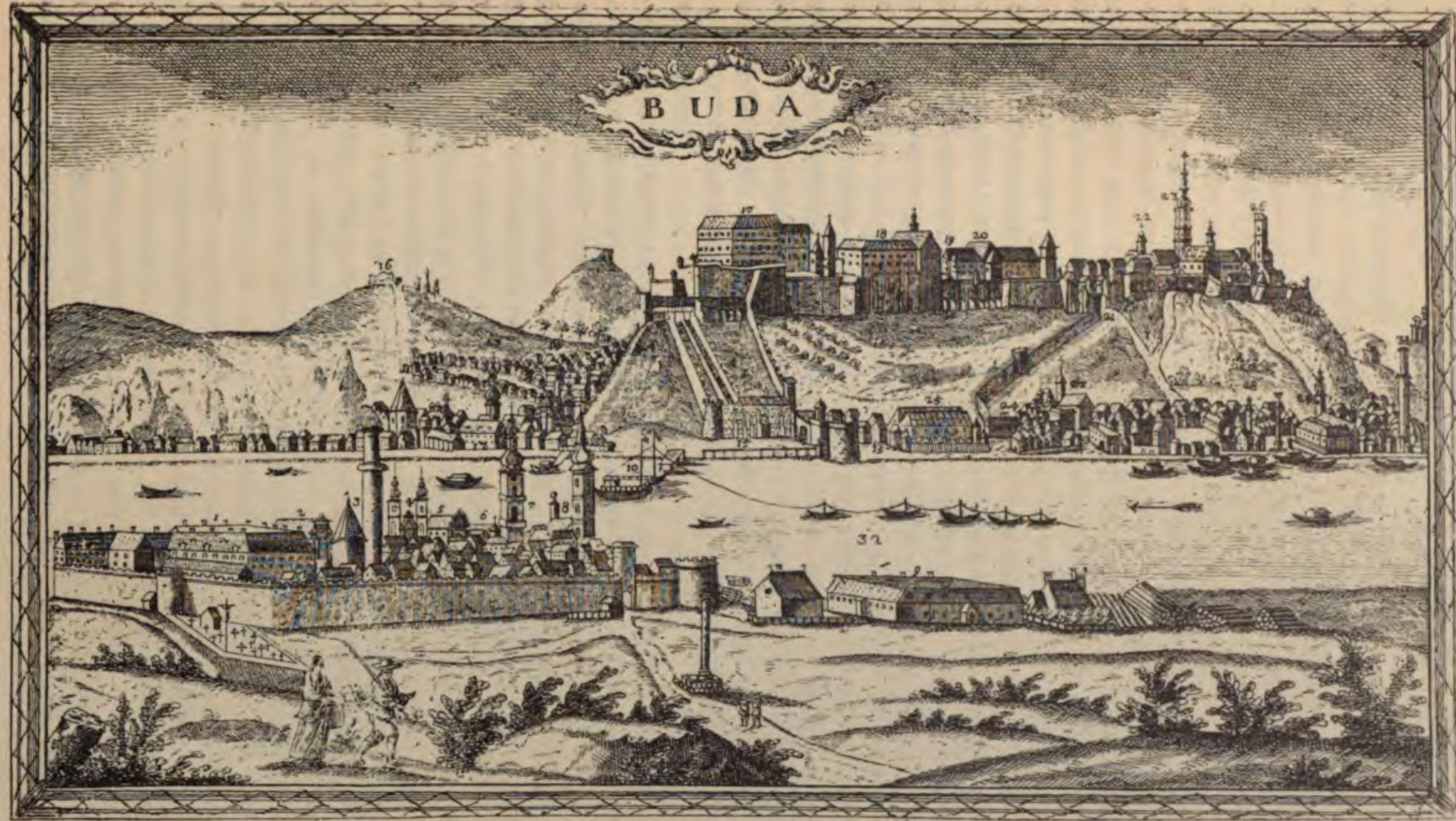
állapotában, de túlterhelni nem lehet. Egészben tehát emelték a Dunántúl adóját és pedig 23¹/₄ portával, vagy is körülbelől 12.000 forinttal, csakhogy ez az emelkedés csaknem egészen Fejér, Tolna és Baranya megyék rovására történik.

Dunán innen Pozsony megye igen szerencsétlen állapotban van, és pedig leginkább rosz administratiója miatt. Tisztviselői annyira tönkretették a népet, hogy könnyités nélkül lélekzeni sem bir. Pozsony városának nyomorult állapota és azok a nagy költségek, melyeket a gyakori katonai megszállás, kvártély és meghálás neki okoznak, megkövetelik, hogy könnyitsenek rajta. Nagy-Szombatot az e nyáron ott dühöngő tüzvész méltóvá teszi némi könnyitésre. Szent-György nagyon eladósodott, kevés ott a család, semmi javadalma nincs és a diéta idején azonfelül nagy tűz is pusztitotta. Le is vették e városkáról terhének felét, négy portát. Bazinon, mely szintén el van adósodva és melynek polgárai végső nyomorra jutottak, szintén könyitettek valamicskét; Modorról, melyet nemcsak adóssága nyom, hanem mely tüzvésztől is szenvedett, négy portát vettek le. Nagy dicsérettel szól a jelentés Nyitramegyéről, melynek jó állapota és nagy kiterjedése mindenki előtt ismeretes. Községei néppel és minden jóval bővelkedők, határa termékeny és jól el is adhatja terményeit. Fel is emelik portáit 8³/₄-el, úgy hogy neki lett legtöbb portája az országban: 352. Szakolcza városa a tűzvész által végső inségre jutott. Könnyiteni kell rajta a törvény értelmében. Le is veszik terhének több mint felét. Trencsén megye népes ugyan, de lakossága jobbára más megyékből él. Szántóföldje keskeny, a hegyek közt terméketlen, a Vág mentén pedig gyakori áradásoknak van kitéve. Ezen tehát könnyitettek. Trencsén városában már nincs katonaság, az átvonuló katonaság sem bántja. Elbirja az eddigi terhet. Bars megyét nagyon kárositotta a tűzvész és sok lakója elszökött. Levettek róla négy portát. Körmöcz és Uj-Bánya városok portája megmarad, mert terhelésük magát a kincstárt kárositaná. Zólyom megye alkalmas fekvésénél fogva megmaradhat, ha egy portát levesznek róla, feltéve, hogy az adót arányosan osztják el, és a földesurak túlságos birságokkal és követelésekkel nem terhelik a jobbágyokat. Beszterczebányának, mint a városi repartitio mutatja, az erejéhez mért a terhe. Breznóbánya nyomorúsága köztudomású, bár több éven át executio volt a nyakán, soha sem birta megfizetni az egészet. Levették terhének felét, Libetbánya és Zólyom városai megmaradnak, de Korpona, melynek határa kicsi és terméketlen és melyet az október 24-iki tűz egészen tönkre tett, méltó arra, hogy könnyitsenek rajta. Árva megye igen terméketlen, népe csak faizásból és napszámból él vagy más megyékben keresi kenyerét. Levettek róla három portát. Turócz megyének nincs ugyan annyi erdeje, de termékenyebb. Liptó megyének az a jövedelme, melyet a tutajozás és a királyi só fuvarozása után húzott, nagyon megcsökkent. A Vág áradása is kárositja, úgy hogy adója leszállitandó. Nógrád megye népes és termékeny ugyan, de csak csekély a marhatenyésztése. Pest-Pilis-Solt megyék területe nagy és termékeny, marha-

tenyésztésre alkalmas, könnyen el is adhatja terményeit, sok a népes helysége és a javadalma, úgy hogy nagyobb tehernek is megfelel. Buda városának lakói nagyon megszaporodtak, sok a szőlleje, biztos a piacza otthon és a Dunán, közjövedelme is jelentékeny. Ha a felosztás arányos, emelhető az adó. Pest városának haszna van a kir. táblából és az ebből folyó fogyasztásból és eladásból. Könnyen elviselhet valamelyes adóemelést. Kis-Kunság népe állapotja szerint nem terhelendő.[1] Esztergom megyének sok a faluja, kedvező a helyzete, ugy hogy elbirja az emelést. Szintugy Esztergom városa is elviselheti a nagyobb terhet, ha más városokkal hasonlitják össze. Hontmegyének nagy haszna van terményei könnyü eladásából a bányavárosokban, tehát nem szorúl a könnyitésre. Selmeczbányának számos ugyan a népe, de többnyire bányászok, kiknek sok a kiadása és kevés a haszna. Bélabánya és Bakabánya adója csekély, de megfelelő. Bács megyének kevés ugyan a helysége, de azok elég népesek. A baromtenyésztés és a földművelés virágzók, úgy hogy a dézsma arendájáért évi 7000 frtot fizetnek. Fel lehet emelni. Ellenben Bodrogmegyének, ha külön veszik Bácstól, nem emelhető a portája. Mindössze $10^{\cdot 3}/_4$ portát, vagyis körülbelől 6000 frtot vettek le e kerületről. Az északnyugati megyéknek és különösen a kisebb városoknak rohamos elszegényedését Pest és Bács megyék még nem birták ellensúlyozni.

Tiszán innen Abauj megye már ki kezd vergődni pusztult állapotából. Jó a földje, elég a szénája, bora úgy mennyiségre mint minőségre nézve jeles, a makkoltatásból is van haszna és terményeit jól eladhatja a Szepességben és a Hegyalján. Emelkedőben van Kassa városa is, mely 16 falunak ura, és sok szőlejéből és az őrségből is húz hasznot. Zemplénmegye a legnagyobbakból való és nagyobbára termékeny. Itt szürik a legjobb bort, az azzal való kereskedésből, a hordók szállitásából is van jövedelme. Más megyékből valók is költenek itt szőlőművelésre. Mindezekért 1724-ben nyolczczal emelték portáinak számát. Azonban az idén kárba veszett a szüretje és igy további megterhelést nem birna el. Sáros megyének rosz az administratiója és e miatt nyomorult az állapota, úgy hogy könnyiteni kell rajta. Könnyiteni kell Eperjes városán is, melynek polgárai csak házaik és földjeik jövedelméből élnek és nagyon el vannak adósodva. El van adósodva Bártfa is, melynek azonfelül kicsi és terméketlen a határa. Kis-Szebennek csak közepes a birtoka, de mint a repartitio mutatja, elviseli az eddigi adót. Szepes megyében az adó felosztása körül van a hiba. Különben őszi gabonája jó, vasbányái és kohói sok pénzt hoznak oda; a vásznat az ezredek itt szokták összevásárolni. Elég ha két és fél portát vesznek le róla. Lőcse városa szinte fuldoklik adósságainak terhe alatt; Késmárk ellenben, melynek tehetősek a polgárai és mely Lengyelország felé kereskedik, még valami adóemelést is elbir. Ung megyének egy része igen terméketlen, a termékenyebb pedig

[1] Ezen terület érdekében a német lovagrend nagymestere vetette magát közbe.

Buda és Pest III. Károly idejében.
(Egykoru metszet az országos képtárban.)

nagyon ki van téve az áradásoknak, úgy hogy csak ritkán lehet ott összegyüjteni a gabonát és szénát. Gömör megyének jó a földje; hol terméketlen, a bányák és erdők jövedelme nyújt kárpótlást. Megmaradhat. Borsodmegye nagy, termékeny, baromtenyésztése virágzó, bora jó, piacza is van Lengyelországban, a makkoltatásból is pénzel. Portáit tizzel emelik. Heves és Külső-Szolnok megyéét is felemelik hattal, mert jó és kiterjedt a határa, sok a szőlője, híres bort termel, nagy a baromtenyésztése s lakóhelyeinek száma és népessége szaporodik. Eger városán ellenben könnyiteni kell. Jövedelme csak borából van és 1724-ben, lakósai nagy számára való tekintettel, tulságosan emelték az adót. Hasonló a helyzete a Jászságnak és Nagy-Kúnságnak, melytől előbb túlsokat követeltek. Bereg megyében nagy az aránytalanság a teher felosztásában. Az áradások miatt is könnyiteni kell rajta. Torna megye valósággal nem több egy járásnál. Apró és elpusztult. Szatmármegye népessége többnyire nyomorult szegény oláhokból áll, kiken kétszeres és háromszoros katonai executio sem birta megvenni az eddigi adót és a hátralékokat. Levettek róla 6 portát. Szatmár-Németi elég népes, határa termékeny, sok borral, jó legelővel dicsekszik. Nagybánya adója is megmarad, mert borából van jövedelme. Felsőbánya portáinak számát ellenben felényire, 6-ra szállitották le, mert előbb túlsokat róttak reá. Szabolcs megye Nagy-Kállóval: 1724-ben könnyitettek rajta, mert sok jobbágya elszökött. Többet levenni róla nem lehet, mert jó a földje, sok a szénája, biztos piacza van a Hegyalján, a salétromból, makkoltatásból és halászatból is van jövedelme. A Hajdúvárosok népének száma és tehetsége tizenhét év óta nagyon megapadt. De még mindig virágzó a földművelésük, úgy hogy csak egy fél portával fizetnek kevesebbet. Polgári községének külön portáit 1724-ben törölték, mert nem volt ott jobbágy. Azóta ismét él ott vagy 100 család, köztük ujak is. Eleinte azonban nem kell túlságosan terhelni. Ugocsa tehetségéhez képest eléggé meg van terhelve. E kerület is hanyatlik, adójának terhét $13^1/_4$ portával csökkentik. Nagy emelkedést csak Hevesben és Borsodban észlelnek; a városok, Kassa kivételével, itt is majdnem mind könynyitésre szorulnak.

A régi beosztás a jelen Tiszántúli kerületnek jelentékeny részét is a Tiszán inneni kerületbe sorozta. A Tiszántúl csak Biharral kezdődött. Ez nagy és népes megye, terjedelmes legelőkkel, sok borral, sűrű erdőkkel, vaddal, hallal bővelkedő. Borának piacza van Máramaros, Szabolcs, Békés, Zaránd és Arad megyékben, a Kúnságban és a hajduvárosokban, gabonáját pedig Váradra és Debreczenbe viheti vásárra. Adóemelése a legnagyobb egész Magyarországban: 24 portával fizet többet, mint azelőtt.

Debreczen városa népes, nagy baromtenyésztéssel és földműveléssel; pusztái nagyon jövedelmezők. De a tavalyi nagy tűzvész miatt terhét nem lehet emelni. Igy is 46 porta nyomja vállát, mi több, mint Pozsonyé, négyszer annyi, mint Pesté. Emelkedőben van Szeged, melynek nagy a határa és földje, halászata jövedelmező.

Az északon annyira számos roskadozó területekhez itt csak Máramaros megye hasonlitható. Ez a közelismerés szerint bajjal, szerencsétlenséggel, nyomorúsággal teljes. Mivel a sóból való haszna is csökkent, adóját 17 portával csökkentik. Kraszna és Kővár-vidéke és Közép-Szolnok megmaradhatnak a régi adó mellett. Zaránd megyének sok a népe, a hegyeken kivül termékeny a földje, aranybányája is van, néhol még a zápor is kimossa az aranyat.[1] Ennek adóját valamivel emelik, ellenben Csanádét egy portával leszállitják, mert ott nincs több, mint egy mezőváros és 12 kis község. Arad megye egészen kimerült, és bár Zaránd megye több ezer forinttal segitett rajta, még sem birja fizetni a reá kirótt összeget; hiába minden executio. Leszállitják hát adóját 10 portával. Csongrád megyének portái megmaradnak. Békését még kettővel növelik. Bár ez a megye földesurának gondoskodásából nagyon emelkedik, többet még sem lehet reá róni, mert szokás, hogy az új falvaknak több évi szabadságot engednek.

E kerületben is csak három portányi az emelés. Máramaros és Arad elnyelik Biharnak feleslegét.

Meglátszanak tehát már körvonalai annak az átalakulásnak, mely ismét az alföldet és a Dunántúli vidéket tette a magyar nemzet életének központjaivá. A török hódoltság kényszere, a mig tartott, a terméketlen hegyes vidéket, a menhelyet, tette nemcsak politikailag és katonailag, hanem gazdaságilag is a magyar faj erősségévé. Mihelyt a magyar terület visszaszereztetett, lassanként helyre kellett állani a természetes aránynak felföld és alföld között. Ezt a processust a nemességnek az a törekvése, hogy jobbágyságát minden eszközzel visszatartsa a sziklás hegyek és szűk völgyek nyomorúságában, meglassithatta, de teljesen meg nem akaszthatta.

Élet, fejlődés nélkül nincs történet és hazánk is fejlődött a szatmári béke utáni évtizedekben. De alkotmánya nemhogy javult volna, megcsontosodott. A nemesség adómentességének privilegiuma csak ekkor vált a politikai élet első rangú tényezőjévé. Épen akkor, midőn az az ellenszolgálat, melynek fejében élvezte a magyar nemesség a törvény értelmében ezt a kiváltságot, a hadi szolgálat, lényegileg megszünt. Igaz, hogy a törvényczikkek még összeköttetésben emlitik a banderiumot és az insurrectiót a nemesi adómentességgel, nemcsak a már idézett 1715: X. t.-cz., hanem az 1723: VI. t.-cz. is, de már 1728/29-ben, midőn épen legerősebben folyt a viadal, nem készült articulus. Ez az aránytalanság kötelesség és jog, kiváltság és teher közt okozza a mult századi magyar társadalomnak és államnak gyöngeségét, félszegségét, kimondjuk a szót, belső hazugságát. Privilegium nem állhat fenn soká ellenszolgálat nélkül s mivel a magyar nemesség már nem teljesitette történeti hivatását fegyverrel kezében, az élvezett kiváltságnak más téren kellett megadnia az árát.

[1] Zarándmegye akkor a mostani Aradnak jelentékeny részét is magában foglalta.

III. KÁROLY.

Az Athenaeum nyomása.

(Van Schuppen egykorú festménye után.)

Az Athenaeum kiadása.

Különösen nagy jogkört biztositott az alkotmány a királynak a biráskodás terén. Felségsértési ügyekben a király maga itél. Csak felségének

Krisztián Ágost biboraok.
(Egykoru metszet az országos képtárban.)

sértése és az ellene elkövetett hűtlenség vonhatják maguk után a nemesség elvesztését. Ha a »crimen laesae Maiestatis« forgott fenn, a nemesség egyik

sarkalatos joga megszünt; a bűnöst vagy gyanusitottat idézés nélkül szabad volt elfogni.[1] Csak az volt kikötve, hogy az uralkodó ily esetekben is, még ha személyesen lát is törvényt, magyar birákra bizza az ügyet. Az 1723: IX. t.-cz. hűtlenség büntetésével (nota infidelitatis) sujtja a nyilt pártütőket, a pecséthamisitó birákat; a pénzhamisitókat; azokat, kik az ország békéjének megzavarására toborzanak; az eretnekeket; azokat, kik a végvárakat gonosz lélekkel átadják az ellenségnek; azokat, kik az ország ellenségeinek, különösen a töröknek fegyvert, vagy élelmet adnak el, végre a harminczadosokat, kik az aranyat és ezüstöt az országból titkon kiviszik. A hűtlenséget is fej és jószágvesztéssel torolták meg. Még nem szünt meg azon barbár felfogásnak alkalmazása, mely az igazságszolgáltatást a fiscus hasznára aknázta ki.

Polgári ügyekbe, a jogi élet egész folyamába is minduntalan beavatkozhatik a király. Kanczelláriája megparancsolhatja kegyelem utján a perujitást; rendeleteivel enyhitheti vagy megsemmisitheti az itéletet vagy elhalaszthatja annak végrehajtását. Halasztási időt enged egyeseknek és községeknek adósságuk kifizetésére. A királyi tábla az ő nevében itél. Ő nevezi ki az országos törvényszékek biráit és főfelügyeletet gyakorol valamennyi törvényszék fölött. Mennyit jelentett ez a nagy, szinte önkényes hatalom az olyan országban, melynek régi rákfenéje volt a perlekedés, és a hol alig volt meg nem támadható birtokjog.

A király nevezi ki az ország összes tisztviselőit s hivatalnokait; ő határozza meg fizetésüket, a nádortól le a kályhafütőig, kéményseprőig és futárig. A rendeknek csak a nádor és a koronaőrök választásánál van szavuk.

Kiválóan királyi jog a kegyelemadás. Ezt az 1715: XLVIII. t.-cz. kizárólag a felségnek tartja fenn. Az uralkodó jogában áll a becsületvesztés és polgári halál alól való fölmentés; az ő kiváltsága a törvénytelen gyermekek legitimálása, a törvény szabályai szerint.[2]

A régi feudális jog értelmében a király természetes gyámja a nemesek árváinak. A törvény is reá ruházta a legfőbb hatalmat árva- és gyámügyekben. (1715: LXVIII.)

Bár az országgyűlések gyakran tesznek javaslatot a pénzverés dolgában, azt lényegében mindig királyi jognak tartották. Számos királyi rendelet intézkedik a pénzek beváltása, forgalma és eltiltása ügyében. Ily módon a király közvetlenül gyakorol befolyást a kereskedésre, az ingó vagyonra és polgári keresetre. És ha a papságot és nemességet illetőleg csak részletes a hatalma, a városokat, a polgárságot illetőleg szinte korlátlan az. Mert a szabad királyi város, annyi törvénynek és százados gyakorlatnak értelmében, egyenesen a királynak jószága, melynek egész élete, igazgatása kamarájának folytonos felügyelete, gyámsága alatt áll.

[1] 1715: VII. t.-cz.

[2] Nem nemesek is elég sűrűn folyamodtak ez ügyben a királyhoz.

Ily módon biztositották a törvények a király felsőségét az egyes kiváltságos osztályok fölött. De az egész nemzet sorsa is a kezébe volt adva. Ő döntött béke és háború fölött. Igaz, hogy a régi országgyűlések azon voltak, hogy megszoritsák e téren hatalmát; de mióta a pragmatica sanctio beczikkelyezése által hazánk elválaszhatatlanúl össze volt kötve az örökös tartományokkal, a külső politikának elkülönitéséről már nem igen lehetett szó. Különben is, némely törvényes korlátozástól eltekintve, mindig királyi reservált jog volt a szerződések kötése és a követségek küldése.

A nemesség hadi felkelését, ha épen nincs együtt az országgyűlés, elrendelheti maga a király is, magyar tanácsosai concursusának meghallgatásával.[1] Legfőbb katonai hatóságából folyik rendelkezési joga a végvidék fölött; a katonák toborzása és elszállásolása, új várak alapitása stb.

E téren a királyság e korszakban minden akadály, sőt meggondolás nélkül áthágta a törvényszabta korlátokat. Még csak 1715-ben rendelték el újra, hogy a törökkel való alkudozásokban a király élni fog hű és alkalmas magyarjainak közreműködésével,[2] de sem az 1718-iki poszarováczi, sem az 1739-iki belgrádi béke megkötésénél nem működött közre magyar tanácsos.[3] Igen természetes, hogy még kevesebb tekintettel voltak hazánkra az olasz és német ügyekből folyó háborúk és békekötések alkalmával.

Minden egyéb rendelkezését a király törvényesen csak a dietával együtt gyakorolhatja. De még a rendi gyűlés sem vonhatta ki magát teljesen a királyi praerogativa hatása alól. Csak a királynak volt joga bizonyos terminusra egybehivni az országot, ő állapitotta meg a gyűlés idejét, előadásai által részben ő tűzte ki a tárgyalások anyagát, végre minden határozat csak az ő megerősitése által vált érvényessé, törvénynyé.

Nemcsak a törvényhozás nagy munkájában jutott kifejezésre léptennyomon a király méltósága és tekintélye, hanem kisebb, úgyszólva személyes ügyekben is beavatkozott az országgyűlési tárgyalások menetébe. Akik királyi szándékainak keresztülvitelét szóval, tettel behatóan előmozditották, méltán számithattak jutalomra, kitüntetésre. Erre különösen az 1722/23-iki országgyűlés szolgáltatott bő alkalmat. Akik ellenben határozottan ellenezték előterjesztéseit, és nemcsak maguk szóltak és szavaztak ellenük, hanem másokat is megnyertek az oppositionak, azokkal erősen éreztette haragját, méltatlankodását. Az 1728/29-iki országgyűlés alkalmával gróf Esterházy József, aki legerősebben ellenezte az adónak a telekre való háritását, megfosztatott helytartótanácsosi tisztjétől és katonai fizetésétől.[4] Az oppositiót legszenvedélyesebb és a rendekre legnagyobb befolyással biró vezérének, Bartakovics Márton nyitrai követnek viselkedését

[1] 1715: VIII. és 1723: VI. t.-czikkek.
[2] XLI. t.-czikk.
[3] A kanczelláriai iratokból (1739) kitűnik, hogy 1718-ban legalább szó volt magyar tanácsosok elküldéséről, de azok megbizást még sem nyertek.
[4] Posthuma Memoria Jos. Esterházy, Kolinovicstól, 79.

ugyanakkor hivatalosan és ünnepélyesen rosszalták a királyi biztosok. »Közismeretű — igy szólott az atyai intelem — mily mértéktelenül és lármásan viselte magát a dieta egész folyása alatt, ellenkezvén ő Felsége legfontosabb, az ország javára irányuló előterjesztéseivel és másokat is hasonló ellenmondásra és kiabálásra izgatván. És bár a királyi biztosok megintették őt, hogy noha szabad a véleménye nyilvánitása, de mégis mérsékelten, komolyan és nyugodtan, mint a törvény megköveteli, vegyen részt a tanácskozásban, mégsem javult meg, hanem a rendek nyilvános ülésén több izben lármás és zajongó beszédekben tört ki és más pártosokkal is összeadta magát, és igy annyira megzavarta a dieta tárgyalásait, hogy az adófizetők nagy kárára ily hosszúra nyúlt. Ezek és más vakmerő tettei, melyek honpolgárhoz (regnicola) és ő Felsége alattvalójához sehogy sem illenek, komoly neheztelésre adnak okot.« Bartakovics férfiasan válaszolt: lelkiismerete tiszta; szeretné részletesen tudni, miben vétett a fejedelem és a közjó ellen; de ha talán valami emberi gyöngeség történt rajta, alázatosan bocsánatot kér. Ezzel azonban még nem volt befejezve a dolog. Nyitra vármegyét levélben megintette a királyi kanczellária, hogy ezt az izgága, lármás embert máskor ne válaszsza meg követének.

Tulajdonkép abban állott a régi nemzeti királyságban gyökerező uralkodói hatalomnak legnagyobb ereje, hogy törvényes módon elfoglalhatta azt az egész tért, melyen a rendek a törvények szigorú határozatai által nem korlátozták. A Habsburgok teljesen elfoglalják ezt a történeti alapot, de ezen nem állanak meg. A történeti fejlődés, azokon a jogokon kivül, mely őket mint a nemzet fejedelmeit megillette, még más fontos szervezeteknek teljhatalmú uraivá tette őket; oly szervezeteknek, melyekre a magyar közjog és törvény hatása alig terjedt ki. Az a mondás, hogy ugyanazon fejedelem hazánkban alkotmányosan, az örökös tartományokban pedig korlátlanul uralkodott, nem fejezi ki teljesen az igazságot. Tényleg, a magyar király hazánk területén is óriási hatalmi kört foglalt el, melyet nem az alkotmány ruházott reá. Nemcsak a monarchiában, Magyarországon is tulajdonkép vegyes volt az uralom.

Legfontosabb ezen szervezetek közt a hadsereg. A magyar király felszabaditotta a nemzetet a török iga alól, de nem csupán magyar fegyverrel. Ennek a fontos történeti ténynek volt élő emléke az a hatalmas, nagyrészt idegen katonaság, mely megszállva tartotta az országot. Hadi ura, a császár, egyúttal Magyarországnak királya, de nem magyar hatósággal igazgatja zsoldosait, hanem a császári hadi tanács által, melyben akkor alig volt magyar. A magyar ezredeket sem az országgyűlés vagy a nádor állitotta fel, hanem a bécsi katonai kormányszék.

A töröktől visszafoglalt terület magyar jog és törvény szerint visszaszerzett birtok volt, de Bécsben mégis hóditásnak tekintették. Egy részét vissza kellett ugyan adni a jogos birtokosoknak, megfelelő váltság fejében; más része mint adomány jutott azon előkelő magyar családok birtokába,

melyek a király kegyét birták. Hanem a Dunától és Marostól délre eső területeket a császári haditanács és a császári kamara igazgatták. Nagy kiterjedésű vidékek teljesen kivétettek a magyar közigazgatásnak, a magyar országgyűlésnek hatásköre alól. Nemcsak a hadügyet illetőleg, hanem vám, adó és biráskodás dolgában is teljes hatalommal intézkedett ott a császári kormány.

E területek nagy részét volt török alattvalók szállották meg, kik az 1688-iki győzelmes hadjárat után kivándoroltak ősi hazájukból, Ó-Szerbiából, a rácz földről. A király 1690-ben befogadta őket, és lakóhelyet rendelt számukra, a teljesen elpusztult déli vidéken. Az 1691 augusztus 21-én kiadott leopoldi diploma a szerbeket patriarchájuknak rendeli alája és szabad vallásgyakorlatot enged részükre, de a magyar hatóságokról nem emlékezik meg. Mint külön nép, önálló szervezettel laknak a szent korona területén. A császárt szolgálták, a török és a magyar ellen egyaránt.

Német közjogi felfogás szerint a zsidók a királyi kamara szolgái és ennek oltalmát megfizetni tartoznak. Ezt a felfogást átviszik Magyarországba is. A zsidóság tolerantia-taksát fizet a királynak azért, hogy megtűri őket az országban.

A bányák és jövedelmük már az Árpádok korában a királyi jószághoz tartoznak. De a király nem magyar kamarája alá rendeli őket, hanem a bécsi központi pénzügyi igazgatóság alá. Ez alatt állanak a körmöczi kamaragróf, a szomolnoki és nagybányai bányaigazgatók. Az erdélyi bányák is egyenesen a császári kamarától függenek.

Ha nem is törvény szerint, de tényleg, majdnem teljesen ki vannak véve a királyi jövedelmek, az egy hadi adón kivül, az országgyűlések rendelkezése alól. A sóbányákat, a harminczadot, vámot, a koronai és kamarai jószágok jövedelmét az uralkodó magánjövedelmének tekintik. Maga a só annyit hozott mint az egész portio — körülbelül két millió forintot. Még nagyobb volt a Bécsből igazgatott arany-, ezüst- és rézbányák jövedelme. Ezek még arra is szolgáltak, hogy a császár zálogul lekösse őket, ha Belgiumban és Angliában kölcsönt vett fel.[1] Más magyar királyi kamarai jövedelmek és koronajószágok a bécsi Girobanknak, majd a városi banknak szolgáltak alapul. A magyar királyságnak, mint ilyennek, nem volt és nem is lehetett külön államadóssága.

Kizárólag királyi hatóság volt a posta is. A király az ő saját szolgálatára rendezte volt be, és az egész monarchiában a Paar-család viselte a főpostamesteri hivatalt. Az országgyűlés csak azt iktathatta törvénybe, hogy a postamesterek magyar nemesek legyenek, és az állomások lehetőleg a régiek maradjanak.[2]

Röviden összefoglalva: mindaz, mi az ország anyagi érdekeit illette,

[1] Mensi, Die Finanzen Oesterreichs. 418.
[2] 1715 : XXII. t.-cz.

inkább a királynak, mint az országnak állott rendelkezése alatt, és csaknem egészen külföldi hatóságok igazgatására volt bizva.

Bár törvényeink sehol el nem ismerik, sőt alig ismerik, az uralkodó személye körül már a Habsburgház trónra jutása óta működött egy a monarchia összes érdekeit, és igy Magyarországot is szem előtt tartó centrális hatóság. Elnevezései egyre változtak, de maga az institutio és annak feladata egyik vagy másik alakjában állandó kellett hogy legyen, mert a fejedelem annyira különböző helyzetű és alkotmányú országai közt csak segitségével tarthatta fenn a kormányzás egységét.

I. József idejében megkülönböztették a bővebb és a szűkebb, vagy titkos conferentiát. Amannak az osztrák udvari kanczellár, a főudvarmester, a főkamarás voltak állandó tagjai. Magyar ügyekben a primást, cseh ügyekben a cseh kanczellárokat, a szorosan vett ausztriai ügyekben az osztrák tartományi marsallt is meg szokták hivni. Pénzügyi kérdésekben az udvari kamara elnökének is volt szava. Az egész összeállitás mutatja, hogy ez nem annyira kormányszék, mint az udvari tisztségeknek felhasználása politikai tanácsadásra. Nem tagadhatta meg eredetét: hisz az egész monarchiának az uralkodó személye volt az egyetlen törvényes kapcsa. Történetileg nézve, teljesen középkori intézmény. Hisz, amint egész Európában, nálunk is az udvari tisztségekből fejlődtek az országos méltóságok (nádor, országbiró, tárnokmester, kanczellár). Rang szerint 1711-ben az osztrák főkanczellár állott elől, aztán következett a német birodalom tanácsa, a birodalmi udvari tanács (Reichshofrath), a magyar kanczellária, a cseh kanczellária és a császári udvari kamara.[1]

A titkos konferenczia hetenként kétszer gyűlt össze a császár elnöklete alatt. Tagjai voltak 1711-ben Savoyai Eugén, Trautson herczeg főudvarmester, Seilern gróf osztrák főkanczellár, a testület legmunkásabb tagja, Wratislaw gróf cseh kanczellár, titkára pedig Buol udvari titkár.

A regensség idején, 1711 áprilistól fogva, ugyanezen titkos tanács vezette az ügyeket. De az özvegy császárné nem gondoskodott eléggé a hivatalos titok megtartásáról. »Secretumról ő Felségénél nem lehet szó,« — igy panaszkodik Wratislaw május 27-ikén — »még azt sem eszközölhettem ki, hogy betegyék az ajtókat, ha a miniszterek beszélnek vele, úgy hogy a komornák, palotahölgyek és udvarhölgyek mindent meghallhatnak, amit ott mondanak.«[2] Nagy baj volt az is, hogy a nagy conferentia tagjai szintén óhajtottak volna részt venni a bizalmas conferentiában, és igy az irigykedéseknek és cselszövényeknek nem volt se vége, se hossza. Kormányának jövő berendezése már akkor is nagy gondot okozott a még Barcelonában időző királynak. De bizott magában, hogy a nehézségeket leküzdi: el volt határozva arra, hogy uralkodásában csak az érdemekre, nem pedig személyes érzelmeire lesz tekintettel.

[1] Bidermann, Geschichte der oesterr. Gesammtstaats-Idee, II. 19.
[2] 1711 május 27-iki levele Károly királyhoz.

Eugen savoyai herczeg.
(Egykorú metszet után.)

Senkinek nem lett volna nagyobb joga és érdeme az uralkodó feltétlen bizalmára, mint Savoyai Eugénnek. Katonai dicsősége betöltötte a világot; mint államférfiú és diplomata is korának első férfiai között foglalt helyet. De a nagy férfiú királyának csak tiszteletével dicsekedhetett, rokonszenvével soha. Bár az 1716—18-iki háborúban új babérokat szerzett, melyek még a régieket is elhalaványitották, bár szerénysége, önzetlensége a régi maradt, befolyása egyre csökkent. Ő maga is érezte helyzetének nehéz voltát. »Leopold atyám volt, József testvérem, Károly pedig uram.« Nélkülözhetetlen volt, és igy megmaradt régi állásában mint fővezér és első miniszter. De a nyilvános kormány mellett Károly szivesen meghallgatta a másikat is, azt, melyet személyesen kedvelt, mely legközelebbi környezetéből állott. Hogy mai szóval éljünk: camarilla alakult.

Jobbára azok állottak most is legközelebb a király szivéhez, kik megosztották vele spanyol kormányzásának nélkülözéseit és veszélyeit. Ezeknek hűségéről, megbizhatóságáról szentül meg volt győződve. Azt a hálát, melyet az érte küzdő catalónokért holtáig érzett, azok élvezték, kik vele együtt eltávoztak az országból. Nemcsak az által fejezte ki háláját, hogy külön spanyol tanácsot alakitott, hol egészen a spanyol nyelv és formaság uralkodott, hanem az által is, hogy velük, különösen a valenciai érsekkel, Cardonával és Perlassal, a spanyol tanács titkárával közölte legbizalmasabb szándékait, terveit is. Személyes kegyencze még mindig Althan Mihály volt, régi apródja, kit csak ő avatott be az államügyekbe, és akinek befolyása 1718 után szinte határtalanná vált.[1] A szerencsétlen császár azt vélte, hogy akkor uralkodik igazán, midőn nem próbált és komoly államférfiakra hallgat, hanem előtte térdelő, minden szavát leső, őt istenitő udvari cselédekre.

Ezen kettős kormány létezése Magyarországon sem volt titok. Minthogy nem hiányzott a romantikus elem sem, Károly vonzalma Althanné iránt, egész politikai regényt szőttek belőle. Úgy beszélték, hogy Eugén, midőn a török ellen táborozott, levelet irt barátnéjának, Strattmann Eleonórának, gróf Batthyány Ádám özvegyének, és panaszkodott, hogy a király német tanácsosai előterjesztésére, az ő javaslatai ellenére, elhatározta a magyar alkotmány megsemmisitését. A szép Batthyányné azonnal Althannéhoz sietett e hirrel és őt kérte meg a haza megmentésére. Midőn a király este kilenczkor meglátogatta favoritáját, mindkét hölgy gyászba öltözve, sirva karolta át térdeit, esdekelve, hallgasson most is Eugénre. Károly erre visszahivatja Eugént, kinek Bécsbe érkezése után sikerül diadalmaskodni az udvari ármányon. Csáktornyán, melyet Károly Althanéknak adományozott, allegoriai kép örökiti meg azt az érzelmes jelenetet. Nemcsak a Zrinyiek lakóhelyéhez, hanem a nemzethez is méltatlan emlék. Az olyan nemzet, az olyan alkotmány, melyet csak ily eszközökkel lehet megmenteni, érett a halálra. Felesleges bizonyitanom, hogy a legendának nincs történeti

[1] Arneth, Prinz Eugen. III. 37. l.

alapja, de azt sem lehet tagadni, hogy a bécsi udvari állapotok és a király személyes viszonyai nagyon reászolgáltak az ilyen mythosok alakitására.[1]

A szomorú tény az, hogy Magyarország ügyeit végső instantiában, hivatalosan is, udvari, nem hazai kormányszékek tárgyalták, és hogy a király csak azok meghallgatása után, többnyire azok véleménye alapján határozott. Erdély részére külön ministerialis deputatio volt rendelve, melynek elnöke szintén Savoyai Eugén volt.

Nem volt tehát az állami életnek egyetlen egy ága sem, még az egyházi ügyeket és biróságokat sem véve ki, melyet a király kizárólag magyar tanácsosokkal, magyar törvények szerint intézett volna el. A magyar hatóságoknak, sőt a magyar országgyűlésnek előterjesztései is az uralkodó megbizott tanácsosainak retortáján mentek keresztül, mielőtt felőlük véglegesen döntöttek.

Legfontosabb és legállandóbb volt mégis a függés pénzügyi és hadügyi tekintetben. Itt nem is a ministérium, hanem az udvari kormányszékek intézkedtek állandóan és folytonosan Magyarország ügyeiben.

A császári udvari kamarának negyedik főbizottsága épen Magyarország és melléktartományai gazdaságával volt megbizva. Négy osztálya közül az egyik a királyi jogokat és a regálekat kezelte, a másik a kereskedést, a harmadik a vámot, a negyedik az állami jószágokat. Még a számvitelnél is találunk külön referenst Magyarország részére.[2] Nem csoda, ha a magyar udvari kamara egyre panaszkodik, hogy a császári kamara eladja az elkobzott magyar jószágokat, anélkül, hogy csak meg is kérdezné, hogy átvesz oly folyamodásokat, melyek őt illetnék, végre, hogy fizetési meghagyásokat küld neki, anélkül hogy tudná, mennyi pénzzel rendelkezik.[3] Ha a magyar kamara függetlensége érdekében felszólalt, keményen megdorgálták. Azt a törvényczikket, mely szerint a magyar kamara összeköttetésben álljon ugyan a császárival, de ne függjön tőle,[4] épen nem hajtották végre.

1715-ben új pénzügyi főkormányszéket állitottak fel, az universalis bancalitást, melynek Starhemberg Gundacker gróf volt az elnöke. Ez volt megbizva az állami pénzügyek kezelésével; az egyes országok kamarái neki rendeltettek alá. Midőn szervezésekor felmerült az a kérdés is: nem sérti-e működése a magyar királyi kamara önállóságát? — a válasz ez volt: Ámbár a magyar kamara az országgyűlés határozata értelmében nincs oly módon alávetve az udvari kamarának, mint a többi országok

[1] Bocsor István, Magyarország Története, 911. Némi változattal: »A csáktornyai palotának emblematikus festése, miképen a két grófné, Althanné és Batthyányné mentették Magyarországot« czimű kézirat. a nemzeti múzeum könyvtárában, fol. hung. 670. jelzett alatt. Ennek tartalmát 1811-ben főúrikörökben igaznak tartották.

[2] Beer czikke: Oesterreichischer Erbfolgekrieg, I. 209.

[3] Bidermann, id. h. 32. l.

[4] 1715: XVIII.

pénzügyi hatóságai, jelentéseit még sem küldi egyenesen az uralkodóhoz, hanem az udvari kamarához. Ez referál magyar ügyekben, nem sokat törődve a pozsonyi kamara érveivel. A magyar kamara pénzügyekben úgy sem rendelkezhetik a császári kamara előzetes tudta és beleegyezése nélkül. Nincs tehát szükség másra, mint egy ügyesen szerkesztett császári rendeletre, aminőt Lipót és József idejében sokat adtak ki. A hatóságoknak mindegy lehet, kitől veszik fel fizetésüket, csak rendesen kapják. Hasonló okoskodással feleltek a magyar bányavárosokat, az erdélyi kincstartóságot és a tiszai és szlavóniai katonai administratiót illető sérelmekre is.[1] Tényleg, az universalis bancalitas hatásköre kezdettől fogva kiterjedt Magyarországra. Ez volt az első, valóban közös institutio; a bankkormány-

Starhemberg Gundacker gróf.
(Egykoru metszet ő Felsége hitbizományi könyvtárában.)

zóság tagjai közé már 1715-ben bevettek egy magyart is, Szunyogh grófot. De a magyar ügyekben német ember, Krapf tanácsos volt az előadó.

A gazdasági ügyeket szinte küzdelem nélkül adta ki kezéből Magyarország. Valamivel erősebb ellenállást fejtett ki katonai érdekeinek védelmében a második nagy kormányszék, a hadi tanács ellen.

Ez az udvari hatóság 1709 óta egyetlen katonai főkormányszéke volt a monarchiának. Magyarországon azonban nem volt törvényesen elismerve, és mint láttuk, az 1712-iki országgyűlés külön magyar haditanács felállítását javasolta. Az ezen országgyűlés által kiküldött systematikus bizottság a következőkben foglalta össze véleményét a katonai rendszerre vonatkozólag:

[1] Bécsi állami levéltár. Referata, 1715 január 30.

Törvény szerint a nádor Magyarország főkapitánya. De mivel az ország, mint a kereszténység bástyája, nagyobb sereg védelmére szorul, a nádori hatóság fenntartása mellett, maradjon meg a mostani állapot. Azonban, ha az ország megmaradásáról van szó, hallgassa meg a Felség magyar királyi tanácsát. »Szorosan véve két részre oszlanak a katonai ügyek. Más szempont alá esnek a fontosabb hadi ügyek, melyek egyenesen a királyi Felség igazgatása alá tartoznak, úgy mint a hadvezetés, a katonaság szükséges minősége, az, hogy mennyi álljon az országban és a végeken; a végek fenntartása; az őrzésre, védelemre és hadviselésre vonatkozó parancsok, — és ismét máshova tartoznak azok, melyek mintegy csak külsőleg érintik a katonaságot, mint a katonaság fenntartására szükséges adók; a katonaság elhelyezése, az átvonulás útjai (Marschroute), melyek a hadi bizottsághoz tartoznak.« A király főhadúri jogának elismerése mellett külön magyar hadi tanácsról már nem történik emlités. Az ország ezek szerint csak azon ügyekbe avatkozhatik, melyek a hadi biztosság körébe vágnak.

Annál erősebben követelik a magyar nemesség alkalmazását a hadseregben. »Oda kell törekedni, hogy a mágnások és nemesek a hadseregben méltó helyet foglalhassanak el és katonai erény, tanulmány és fegyelem által alkalmasakká váljanak a főkapitányságok, vagy amint most mondják, a generalatusok betöltésére, a törvények értelmében. Úgy ők, mint a közsorsú emberek, mind a már felállitott és szükség esetén ezután felállitandó magyar ezredekben, mind más rendes ezredekben érhessenek el megfelelő polczot, vagy egyenlő kiváltságokkal alkalmazzák őket német ezredekben.« A hadügyek életbevágó nemzeti kérdése a nemesség boldogulásának kérdésévé posványosodott.[1]

Ezen a téren még kedvezőtlenebb volt Magyarország helyzete, mint a gazdasági és pénzügyek terén. Amott legalább a törvény betűje őrzi meg a magyar önállóság emlékét, és nyújt reményt a jövőben kedvezőbb alakulásukra; itt teljes lemondás, belenyugvás abba, mit változhatatlannak láttak, nem az ország jogainak, hanem a nemesség érdekeinek törvényes biztositása. A hadi tanács tisztán német institutio maradt; tanácsosai közt e korban nem volt egy magyar sem.

V. FEJEZET.

Magyarország kormánya és közigazgatása.

Ily viszonyok közt azok a hatóságok, melyek Magyarország önállóságának voltak képviselői s kifejezői, eleitől fogva függő, másodrendű helyzetbe jutottak. Igazi jelentőségük épen nem felelt meg annak, melyet a tör-

[1] Czobor-féle iratok az Orsz. Levéltárban, Diaetalia közt.

vény kijelölt számukra. Fényük, befolyásuk csak kölcsönzött, annyi, amennyit a királyi napnak köszönhettek.

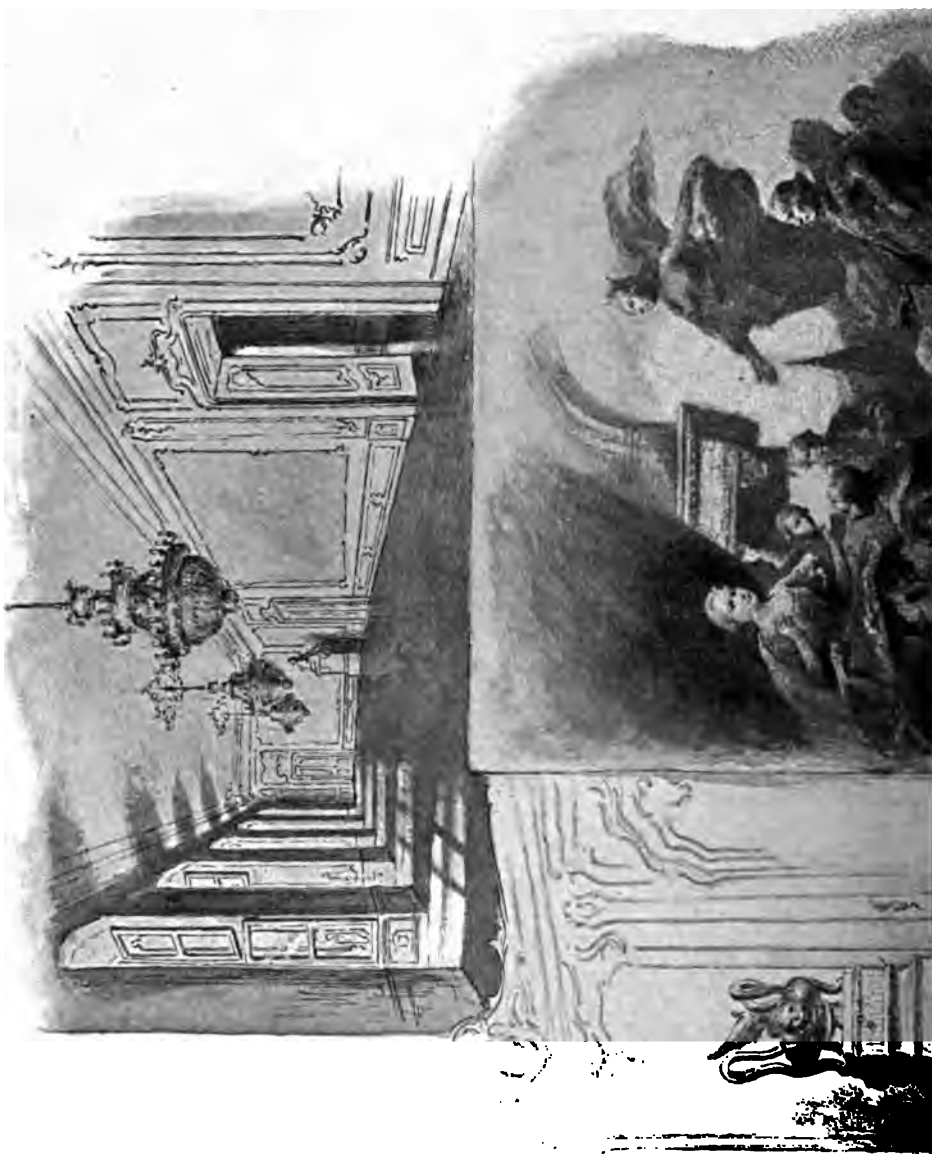
A régi rendi hatalmak közt tulajdonkép csak a nádori hivatal maradt még fenn. De bár a törvények annyiszor megújitják, megerősitik tekintélyét, az egész korszak alatt egyre fogy, csökken a hatásköre. A katonaság ügye, annyi czikkely ellenére, teljesen kivétetett kezéből. A belső kormányt és közigazgatást nem nádori tanács vezette, mint ahogy a rendek óhajtották volna, hanem királyi, melynek a nádor csak elnöke volt. A király és nemzet közti közvetitést nem a Pozsonyban vagy jószágain székelő Palatinus végezte, hanem a folyton a király személyével érintkező kanczellária. Tulajdonkép csak az országgyűlésen vagy az országos concursusokon jutott neki nagyobb szerep. Az öreg, podagrás Pálffy Miklós, ki e korszakban, 1714-től 1731-ig e méltóságot viselte, akkor is inkább repraesentált mint vezetett, és ami befolyása volt, a dynastia érdekében érvényesitette. Egyébként már alig más ő, mint a királynak rangban első tisztviselője, a helytartótanácsnak és hétszemélyes táblának elnöke. Még e csenevész alakjában is félelmesnek látszott a rendi mindenhatóságnak e történeti emléke. Halála után már nem választanak nádort, hanem királyi helytartó, Ferencz, lotharingiai herczeg igazgatja az országot. A nádori hatalomnak egy szinte királyi kiváltsága maradt még meg: az, hogy adományozhatott 32 jobbágytelek erejéig. Most már e kiváltsága gyakorlásáról évenként jelentést kellett tennie a kanczelláriának.

Pálffy Miklós nádor aláírása.

Általában az a jellemző vonása a mult századi uralomnak, hogy a magyar kormányszékek épen akkor, a királyi hatalom jelében, nyernek új alakot. A rendi befolyás úgyszólva csak arra szoritkozik, hogy az új intézmények némikép mint a régieknek folytatói tűnjenek föl. A királyi kanczellária, a kamara, a kúria, még a helytartótanács is régi és hasonló czéloknak szolgáló szervezetekből indulnak ki. A fontosságuk nőtt azáltal, hogy a királyság hatásköre és tevékenységének folytonossága sokszorosan felülmulta a középkoriét, melynél inkább döntött az uralkodó egyénisége.

Mindezen dicasteriumok egyaránt királyiak és magyarok, és fennállásuk egy részét képezte az országos alkotmánynak. E kettős jellegük abból származott, hogy a törvények végrehajtása a királyt illeti ugyan, de a közjog értelmében a korona csak a rendek által gyakorolhatja e jogát.

Minthogy a királynak személyes hatása sokkal fontosabb volt mint az állami hatóságok részletes működése, melyet különben is lépten-nyomon korlátozott a meglevő állapot, természetes, hogy e kormányszékek közt, jelentőségre nézve, a királyi kanczellária járt elől. Mint neve is mutatja, ő általa, mint expeditio által, kormányozza a király az országot. Ebből

össze négy tanácsosa, egy-két referendáriusa volt e kormányszéknek.[1] Lipót császár, midőn a kanczelláriát újjászervezte, úgy rendelkezett, hogy tanácsosai közt egy horvát és egy osztrák is legyen. Később az osztrák elmaradt, de a horvátok mindig számot tartottak ott egy állásra. Nagyon szigorúan azonban nem vették ott a megkülönböztetést, úgy hogy Batthyány Lajos is mint horvát jutott be a státusba.

Fizetése aránylag csekély volt a kanczellárnak és tanácsosainak: 1690-ben csak 1500 forintot, illetőleg 1000 forintot rendeltek részükre. Később, midőn a nemesítések száma fogyott, a jogi ügyek elintézése is nagyrészt a táblához jutott, és igy az előbb beszedetni szokott taksák mennyisége megcsappant, a salariumokat lényegesen emelték. A főkanczellárnak 1727-ben 12,000 forint a fizetése, az alkanczellárnak 8000, a tanácsosoknak 5000—5000.[2]

A kanczellár és tanácsosai az egész országban nagy tekintélynek örvendenek. Ők a legbefolyásosabb pártfogók; tőlük függ nagyrészt az egyházi és világi magas állások betöltése. Még a leghatalmasabb urak is nagy deferentiával irnak annak, kit a király meghallgat.[3] De igazi hatalmuk nem felel meg e kiváló positiónak. Minden ügyben, még a leglényegtelenebben is, a Felség dönt; a kanczellária csak legalázatosabb tanácsával, vagy véleményével járul a király elé, és akár meghallgatják, akár nem, azonnal expeditióvá sülyed.

Ennyiben megfelelt volna e hatóság a régi magyar alkotmány szellemének, mely oly tág teret engedett át a király személyes kormányának. A rendek csak arra törekedtek, hogy a király a magyar ügyeket kizárólag a kormányszék útján végezze, és hogy csak magától a Felségtől függjön, ne pedig valami bécsi hatóságtól. Az 1715 : XVII. törvényczikk megerősiti a régibb, ide vonatkozó 1569-iki törvényt, és egyúttal kimondja, hogy: »a királyi kanczellária ne függjön semmiféle más hatóságtól, hanem egyenlő rangon állva a fejedelem többi közvetlen dicasteriumával, correspondeáljon«. Láttuk, hogy ez a törvény sem volt végrehajtva soha, pedig kétségtelen, hogy ezen fordult meg a magyar kormányzás önállósága. A törvény szerint független kanczelláriát Bécsben beillesztik a még csak alakulóban levő központi kormánynak gépezetébe. Máris kezdetét veszi az a gyakorlat, hogy a kanczellária átveszi és kihirdeti az Ausztriában kibocsátott rendeleteket, ha azok Magyarországra is alkalmazhatók.

A második kormányszék a királyi helytartótanács volt. Ennek felállitását az 1723 : CI. és CII. törvényczikkek rendelték el hosszas viták után, melyek a körül forogtak: mikép lehetne a rendi befolyást érvényesiteni e hatóság megalkotására és működésére. Utoljára is nem nádori,

[1] Resolutiones Regiae. Protocoll. LXXII. kötet. Orsz. Levéltár.

[2] Kanczelláriai referáda, 1727. 7. k.

[3] Lásd Batthyány Lajos leveles könyvében Pálffy János, Károlyi Sándor, Esterházy József, Erdődy egri püspök leveleit.

hanem királyi tanács vált belőle, minek oka nem csekély részben az volt, hogy költségeit nem az ország, hanem a király fedezte. Nevét annak köszönte, hogy a király oly ritkán tartózkodott az országban. Voltakép alig tekinthető királyi tanácsnak, mert a magyar ügyeket ezentúl is a kanczellária terjesztette az uralkodó elé. Nem is annyira a király személyét helyettesitette, mint inkább a nádorét. Mint a kanczellária, úgy e dicasterium is azon történeti fejlődés eredménye, mely a régi nagy, személyes méltóságok hatáskörét tanácsokra, collegiumokra ruházta.

Törvény szerint e tanács nem függ semmi hatóságtól, csak magától a Felségtől. Közvetlenül a királylyal magával levelez »és ő Felsége rescriptum vagy decretum által fogja közölni e tanácscsal határozatát. Ha ő Felsége jónak tartja, azon ügyekben, melyekben informáltatni kiván, magához rendeli a tanácsosokat«. Nem levelez közvetlenül a »szomszédos királyságok és tartományok« kormányaival, hanem, csak úgy mint ezek, a Felségnek nyujtja be relatióit.

Rendi, törvényes eredetét az az intézkedés mutatja, hogy a tanács nem határozhat a hazai törvények ellenére, ellenben kötelessége a törvények teljes végrehajtása. Az 1722-iki systematica commissio ezt a hatóságot is első sorban a nemesség érdekeinek istápolójává akarta tenni. A XV. czikkelyben azt óhajtja, hogy legyen gondja a mágnások és nemesek gyermekeinek nevelésére, hogy azok a nyelvekben, a történetben, geografiában, hadi tudományokban, épitészetben, lovaglásban, vivásban, tánczban, zenében, csak úgy mint a jogban, kellő kiképzést nyerjenek.[1] Kötelessége legyen az előkelő családok utódainak segélyezése (XVIII. cz.). A végleges instructio még sem ezeket állapitja meg főteendőinek, hanem az ország népesitésének előmozditását, a kereskedelem és ipar emelését. Egyáltalában szem előtt tartson mindent, mit a király szolgálata az ország igazgatása, java és virágzása, a lakosok és adózók fenntartása megkövetelnek. Ily értelemben szólott Sinzendorf császári kanczellár is, midőn 1724 márczius 20-ikán beiktatta az uralkodó nevében a helytartótanácsot. »Ő császári Felsége meg van győződve arról, hogy e tanács teljes egyetértésben, pártoskodás nélkül, csak a közjót fogja munkálni. Kétségtelen, hogy ebből, a papság tiszteletet, a főúr kiváltságot, a nemes jogot, a polgár kereskedésének, a földműves munkájának felvirágzását fogja nyerni.[2]

Már az a tény, hogy mint felavató császári miniszter szerepelt, arra enged következtetni, hogy e hatóságot elejétől fogva be akarták iktatni a központi kormányzatba. Ugyanezt a tendentiát mutatja a magyar királyi tanács pecsétje is: a kétfejű sas, szivében a magyar czimerrel. Székhelye, Pozsony is alkalmasabb volt e terv keresztülvitelére mint Pest vagy Buda, ahová a rendek szerették volna áttenni. De legjobban mutatja az idegen

[1] L. Czobor-féle iratok. Orsz. Levéltár, Diaetalia.
[2] Bél Mathias, Notitia Hung. Novae. I. 432. l.

hatást és befolyást az, hogy a helytartótanács szabályzatánál Patachich Boldizsár báró, a kanczellária tanácsosa, ki e munkálattal meg volt bizva, a cseh kormánytanácsot vette mintául.[1]

A kormányszék összeállitásánál ellenben teljesen a rendi szempont jutott érvényre. Elnöke a nádor, vagy távollétében az országbiró; huszonkét tanácsosa van »a főpapok, főurak és nemesek rendjéből, a birodalom minden részéből, kiket ő Felsége nevez ki«. A fizetésüket a király vállalta magára.

A közjó előmozditására e hatóság felügyeletet gyakorol a megyék és szabad királyi városok fölött. »A törvények végrehajtását gátló akadályok elháritása végett a megyék és városok jelentéseket küldjenek be a helytartótanácshoz. Ha ezt elmulasztanák, a tanács előterjesztést tesz a királynak, hogy alkalmas orvolást rendeljen el.«[2]

A helytartótanács pecsétje.

Ez a pont nyilvánossá teszi miben áll az egész kormányzati rendszernek gyöngesége. A municipiumok a királyi hatóság ellenében rendi kiváltságaikra támaszkodhattak, és a kormányszéknek nem volt hatalma ez ellenállást saját erejével legyőzni. Mégis csak a király személyes uralmán alapul minden. A helytartótanács irhatott és javasolhatott; a végrehajtás nem az ő dolga. Világos, hogy a püspökök és megyék csak akkor foganatositják rendeleteit, ha azok érdekeiknek, politikai irányuknak megfelelnek. A király csak úgy fogadja el előterjesztéseit, ha méltóságának s hatalmának emelését várja tőlük. A két igazi hatalom: a királyi és rendi között állva, önállótlanságra volt kárhoztatva. Mivel pedig a királyi hatalom erősebb is volt, folytonosabban is hatott a rendinél, a helytartótanács akaratlan is annak eszközévé alakult. Különösen a korszak végén történt ez, midőn az élén királyi helytartó állott. Nem csoda, ha ezért az országban nagyon népszerűtlenné vált.

Komoly munkát valóban csak egyet végezett: a protestánsok elnyomását. Különben épen nem felelt meg a belé helyezett reményeknek. Már összetétele is meglehetős alkalmatlanná tette a teendők folytonos és gyors elintézésére. Bajt okozott, hogy legelőkelőbb tagjai egyúttal törvényesen a hét-

[1] Bidermann, id. m. 59.
[2] 1723: CXII. t.-czikk.

személyes táblának voltak ülnökei, melynek nem is Pozsony, hanem Pest volt a székhelye.[1] Később incompatibilisnak akarják ugyan kimondani a két állást, vatamint azt is rosszalják, hogy akár megyei tisztviselő, akár olyan, ki valami földesúrnak van lekötve, lehessen tanácsos, de a kanczellária e javaslatot nem találja sürgősnek.[2] Ebből aztán az következett, hogy a helytartótanács sokkal több szünetet engedett meg magának, mint amennyit a törvény előirt, és sokszor nem volt együtt a határozathozatalhoz szükséges 12 tanácsos.[3] Egy magyar nádor, országbiró vagy tárnokmester, egy megyés érsek vagy püspök nagyon is alkalmatlan volt oly állás betöltésére, mely némi bureaukratikus kitartást követelt. Nem is tekintve egyéb hivatalos teendőket, a gazdaság elhanyagolása sokkal nagyobb kárt okozott, mint amennyit salariumuk kitett. De mindenek fölött a függés, a helyben maradás kényszere volt az, mi nehezére esett az uraknak, úgy hogy a munka egész terhe jobbára a köznemesi rendhez tartozó tanácsosok vállát, nyomta.

Még kisebb volt a harmadik nagy kormányszéknek, a királyi kamarának tekintélye. Ez már régtől fogva, annyi törvény ellenére, függésbe jutott a császári udvari kamarától. Az 1715-iki országgyűlés azon volt, hogy visszaszerezze a függetlenségét és egyenrangúvá tegye a többi udvari hatósággal.[4] De a király e kivánságra kitérően válaszolt. Kijelentette ugyanis, hogy a magyar kamara javaslataira az udvari kamara útján fogja közölni elhatározásait. Megigérte azonban, hogy a magyar kamarai ügyek expeditióját ezentúl a magyar kamarával végezteti. Egyúttal alárendelték a pozsonyi kamarának a szepesi kamarai administratiót, és a budai, szegedi, eszéki és aradi igazgatóságokat, melyek addig egyenesen az udvari kamarától függöttek. Hanem ezen intézkedések foganatositása nagyon késett, és véglegesen csak 1741-ben történt meg.

Különös sérelemnek tartották, hogy az udvari kamara, nem törődve a magyar kamara ellenzésével, beszüntette a pozsonyi pénzverőt.

Ez önállótlanság annál sérelmesebb volt Magyarországra nézve, mert hisz a kamarának, mint fiscusnak, legfőbb feladata a magyar korona jogainak megőrzése. Ezen jogok közt kiváló helyen állott a kihalt vagy felségsértés miatt elitélt családok jószágainak lefoglalása. A Zrinyi- és Frangepán-családok birtokait az 1715:CXVI. törvényczikk ellenére, azontúl is a gráczi belsőausztriai kamara kezelte.

Nemcsak a kamara ellen volt sok a panasz, hanem tisztviselői ellen is. Magyarnak meg épen nem volt tekinthető. Igaz, hogy élén magyar főúr áll, de 12 tanácsosa közül csak a fele volt a magyar, a másik fele pedig német. Az volt a közvélemény, hogy csak azokat helyezik oda, kik máshol

[1] Kancz. referáda, 1724. 1. sz.
[2] 1725. 8. sz.
[3] 1725. 10. sz.
[4] 1715: XVIII. t.-czikk.

nem igen váltak be. Külömben is az alsóbb tisztviselők körében számos visszaélés honosodott meg, melyeknek megszüntetésére az ellenük hozott törvények nem voltak elég hatékonyak.

A katonai és politikai hatalom mindjobban a királyság kezében központosúlt és ezáltal nagy részt idegen befolyás alá jutott. A biráskodást ellenben a rendek lehető teljesen maguknak tartották fenn. Az ország jogainak védelméről sokban lemondtak; de a nemesi kiváltság és birtokjog védelme továbbra is az ősi institutiókra és törvényekre volt bizva. Részletekben változtattak, — hisz az e korban tartott országgyűlések törvényei nagyobbára magán- s büntetőjogiak — meg voltak győződve arról is, hogy általános és beható reform szükséges — de lényegében ezen a téren volt legconservativabb a régi Magyarország. A közjog és alkotmány csak külső bástyája volt a nemzetnek: igazi palladiumáúl magánjogi intézményeit tekintette.

Legfőbb törvényszéke, a kúria, mint neve is mutatja, ama kornak hagyománya, melyben a fejedelmek maguk láttak törvényt. Collegiuma, az 1715: XXIV. t.-czikk szerint hét biróból állott — innét septemviralis tábla neve. Az 1723 : XXIV. törvényczikk nyolcz uj biróval szaporitotta e számot. Ezek közt kettő praelatus, kettő mágnás, négy pedig köznemes, lehetőleg az ország minden részéből. Elnöke a nádor volt, helyettese az országbiró. Ezen időben válik tulajdonkép állandó törvényszékké. Székhelye Pest, az ország központja. A birák 100 forint birság alatt kötelesek a biróság helyén pontosan megjelenni s meghatározott órákban összeülni. Szünidőkben nincs hiány. Van karácsonyi, farsangi, husvéti, pünkösdi, aratási (junius 27-ikétől augusztus 20-ikáig) és szüreti (szeptember 29—november 10-ig). Azonfelül természetesen megtartják a vasárnapot és az ünnepeket. Országgyűlés előtt 30 nappal megkezdődik a biróság szünete s tart a követek hazameneteléig és ha nemesi felkelést hivnak össze, szintén szünetel az igazságszolgáltatás. Még igy is nagy volt a haladás a régi, félévi terminusokhoz kötött octavalis törvényszékhez képest.

Most már állandó törvényszékké válik a nemesek igazi törvényszéke, a kir. tábla is. Ez itél a nemesek összes adományzási pereiben s bünügyeiben. Tőle mennek a felebbezések a hétszemélyes táblához.[1] Gondoskodnia kell a feleknek kellő időben való értesitéséről és kötelessége, hogy a szegények ügyeit és a régibb ügyeket a többi előtt intézze el.[2]

A királyi tábla elnöke a kir. személynök (personalis), ki egyúttal az országgyűlések alsó táblájának is elnöke. Tagjai, két-két praelatust és bárót kivéve, valamennyien köznemesek.

Történetileg véve a kir. kúria a királynak és pair-jeinek biráskodásából származott. A kir. táblához ellenben úgy a király, mint az országnagyok jogtudós ülnökeiket küldik. A magyar nemesi törvényszék ily

[1] Előfordult, hogy a kir. tábla nem engedte meg a felebbezést.
[2] 1723—26. Erre vonatkozólag is sok volt a panasz.

módon megfelel a párisi parlamentnek. Így az elnöke a király helyettese,[1] így küldik ide a nádor és országbiró helyetteseiket és itélőmestereiket, a primás a maga emberét. Ezeket nem is a király nevezi ki, sőt még azt is megengedi, hogy azok a nádor kezébe tegyék le az esküt.[2]

Erős küzdelem fejlődött ki a király és a rendek közt az alsóbb biróságok szervezése tárgyában. A király már 1712-ben gyorsabb, biztosabb és részrehajlatlanabb igazságszolgáltatást követelt. De a rendek, a protonotariusok ösztönzésére, a törvénykezés szabályozásának munkáját magoknak tartották fenn akkor, midőn az összes közjogi és alkotmányos reformokat bizottságnak adták ki.[3] Mintha csak ki akarták volna mutatni, mily nagy súlyt helyeznek erre a kérdésre. Ha már a protonotariusok vándor-törvényszékét nem lehet megtartani, sokan a megyékre akarták bizni azon ügyeket, melyekben azelőtt az itélőmesterek láttak törvényt. A király ellenben végleg el akarta törölni a protonotariusok önálló hatóságát: abban látta a magyar igazságszolgáltatás legnagyobb baját.[4] Viszont a rendek meg tudni sem akartak állandó királyi törvényszékekről az ország minden kerületében. Ki viselje azok költségét?

Alig szenved kétséget, hogy a király elhatározására befolyással volt az a szándék is, hogy Magyarországnak birósági intézményei is hasonlóbbak legyenek azokhoz, melyek az örökös tartományokban már fennállottak. Ily módon a régi, visszaélésekkel teljes birósági rendszerért való küzdelem némileg a külső befolyás elleni védekezés volt.

Bécsben annyira komolyan vették a magyar birósági szervezetet, hogy külön ministeriális conferentiát tartottak ez ügyben, Eugén elnöklete alatt, melyre a magyar kanczelláron kivűl a nádort, az országbirót, a nyitrai és zágrábi püspököket is meghivták. (1719 július 3.) A magyar urak a zágrábi püspöknek, Esterházy Imrének kivételével, mind a megyei törvényszék mellett nyilatkoznak. Magyarország karai és rendjei, úgy szóltak, »rettegnek minden újitástól és nem Felséged más országainak formájára, hanem saját törvényeik s jogos szokásaik értelmében akarnak kormányoztatni.« De a király kijelentette, hogy ő az itélőmesteri törvényszékeket kerületiekké akarja változtatni és hogy ezt a jövő dietán elő kell terjeszteni.[5]

Hanem e szándék keresztülvitele a rendeknél nagy ellenállásba ütközött. Az 1723 január 29-ikén tartott ministerialis conferentia azt mutatja, hogy a legbizalmasabb császári tanácsosok közűl is többen hajlanak a magyar felfogáshoz. Trautson azt tartja, ejtsék el egyelőre az egész tervet, mert még a legjobb ügy is roszszá válik, ha az, kinek ajánlják, nem kér

[1] Personalis praesentiae regiae in iuridicis locum tenens.
[2] 1724. 27. sz.
[3] Lányi Pál diariuma.
[4] 1717. 18. sz. kancz. ref.
[5] 1719. 10.

belőle. Starhemberg is inkább más alkalomra kivánná halasztani. Nem helyes a rendeket, kik az örökösödés elfogadásával érdemeket szereztek magoknak, ezzel búsitani. Viszont a veszprémi püspök szerint (Acsády, a későbbi kanczellár) az igazságszolgáltatás berendezése kizárólag királyi jog, melyet a magyar királyok mindig gyakoroltak. Ha tehát nem sikerül meggyőzni a rendeket, állitsa fel a király saját hatalmából a kerületi táblákat. E nézettel, mely királyibb volt a királynál, a királyi ügyek igazgatója Grassalkovich Antal szállott szembe. Szerinte a kerületi táblák felállitása nem gyorsitaná az igazság menetét, mert azoktól még a királyi táblához, majd a hétszemélyes táblához mennének az ügyek. Jobb tehát, ha a protonotariusok hatáskörét a királyi táblára ruházzák. Nem is praktikus, mert a tanúkat messze földről kell oda vinni. Hátha öregek, vagy betegek? Nagy költséggel járna; pedig a törvény megköveteli a személyes jelenlétet. A rendek ellenére nem állithatók fel. Ez törvényesen nem is történhetnék. »A felség sértése nélkül és a hazai jog alapján mondani és bizonyitani lehet, hogy csak a király és az ország által együtt hozott törvény erős és érvényes, és amit a rendek ellenére visznek véghez, az

Grassalkovich Antal aláirása.

törvénynek nem mondható, hanem erőszaknak, amit ő Felsége kegyességétől még csak föltenni sem szabad. Különben is csak háromféle ügy tartozik a protonotariális szék elé; a többit a megyék is elvégezhetik és ezért nem is volna érdemes újitani.«[1] Maga a királyi jogok leghivatottabb védője, az aulicus pártnak későbbi nagyhirü vezére lép fel a királyi praerogativa túlságos kiterjesztése ellen a rendi jog és a törvény védelmére.

Ennyi ellenmondással szemben Eugén nem határoz, hanem felterjeszti az ügyet a királyhoz. Ő személyesen még mindig az ujitás mellett van, de oly módon, hogy az új birák belföldiek legyenek s a kincstártól kapják fizetésüket. Midőn a király ily értelemben irt a rendeknek, nyiltan kitört a régóta szitott tűz. Az alsó tábla a királyi javaslatot elvetette, mielőtt még lediktálták volna, a mire eddig nem volt eset. A felső táblánál a nádor, az országbiró, a kamara elnöke, az egri püspök, egyáltalában az akkor nagyon hatalmas Erdődyek egész factiója ellene nyilatkoztak. Még az egyik királyi biztos, Starhemberg is egyetértett a rendekkel, mig társa, Kinsky a király szándéka keresztülvitelében fáradozott.[2] A király Koháry

[1] 1723. 27.
[2] Kinsky jelentése, Pozsony, márczius 7. Bécsi udv. levéltár 404. fasc. 11. szám.

országbiróhoz levelet intézett, melyben fölteszi, hogy csak azért szavazott a javaslat ellen, mert nem tudta, hogy az ő akarata. Most, midőn azt tudja, ne restelje a nézetét megváltoztatni, — ha szereti az igazságot s annak nem corrumpált és szűz administratióját.[1] Az Erdődy család szükségesnek látta, hogy külön emlékiratban igazolja oppositióját.[2] Ezek után nem lehetett többé szó ellenmondásról. A rendek engedtek; az 1723: XXX. czikk elrendeli a kerületi táblák felállitását és még azon évben meg is történtek a kinevezések.

A törvény értelmében minden táblának az elnökön kivül négy ülnöke legyen; birtokos honfiak, kik pontosan ismerik a hazai jogot, mellettük még egy esküdt jegyző, s a szegényeknek egy fizetéses ügyvédje. A dunáninneni királyi tábla székhelye Nagy-Szombat, a dunántúlié Kőszeg, a tiszáninnenié Eperjes és a tiszántúlié, hová Bácsot és Bodrogot, valamint a később bekebelezendő megyéket is sorozták, Nagy-Várad. Horvátországban is állandóvá teszik a báni táblát, honnét szintén a királyi táblához megy az appellatió. Itélethez legalább három biró jelenléte szükséges.[3]

Ezen új hatóságok felállitása és berendezése számos nehézségbe ütközött. Bécsben attól is tartottak, hogy kevés lesz Magyarországon a jogtudós ember az új állások betöltésére, de folyamodó ugyancsak elég akadt. Némely helyen a törvényszék tagjai közel rokonságban állottak egymással, másutt meg a praecedentia okozott zavart, úgy hogy azt hivatalosan kellett mindegyiknél megállapitani.[4] A horvát rendek egyáltalában fölöslegesnek tartották az állandó törvényszéket; elég ott a régi mód is, úgyis csak kevés ügy fordúl elő.[5] Midőn a báni tábla megalakult, pecsétjébe Horvát, Dalmátországok és Szlavonia czimerét akarta bevésetni és a kanczelláriának reá kellett utalni arra, hogy Magyarország jelvényei nem maradhatnak onnét el.[6] A nagyváradi királyi táblát már 1725-ben áthelyezték Debreczenbe, nemcsak azért, mert Várad drága hely és ott ügyvéd sincs kellő számban, mint a helytartótanács kifejtette, hanem még inkább azon czélból, hogy a katholiczismus előtt megnyissák a kálvinisták legerősebb várát.[7]

Volt mindezeknél sokkal lényegesebb hibája a magyar biróságoknak. A legtöbb biró, még azok is, kiket a király nevezett ki, egyenesen függött valamely főúrtól vagy főpaptól, ki az ő patronusa volt és a kinek többnyire ügyeit is viselte. Legfölebb a hatalmasok viszálya biztositotta tehát némileg a pártatlan igazságszolgáltatást. A királynak főfelügyeleti joga korántsem volt puszta czim vagy erőszakoskodás; megvolt annak erős erkölcsi

[1] U. ott, márczius 15. 1723.
[2] U. ott.
[3] 1723: XXVII. és XXXI. törvényczikkek. A Részek törvénykezési tekintetben Erdélyhez tartoztak, szintúgy Máramarosmegye.
[4] Kancz. ref. 1724—28.
[5] 1725. 19.
[6] 1725. 37. Az uralkodó ez értelemben határozott.
[7] 1725. 2.

alapja. Ez a beavatkozás a kanczellária útján folytonos; még a hétszemélyes táblának is fel kellett terjesztenie a királyhoz a kétséges ügyeket, melyekről törvény nem határozott.[1] Az ülnökök másfelé való elfoglaltsága és csekély buzgalma itt is nehezitette a tárgyalást, csak úgy, mint a helytartótanácsnál. A királyi táblának több tagja szabadság kérése nélkül is elmaradt az ülésekről, ugy hogy tizenhétből kilencz sem volt jelen.[2] Ahol oly nyilvánosak az önzésből és lelkiismeretlenségből származó hibák, ott mindig

III. Károly erdélyi pecsétje.

fel lehet tenni számos lappangó bűnt. A magyar igazságszolgáltatás e nagy reform és állandóvá tétele után sem örvendett jó hirnévnek.

A kis hazában e korszak alatt kevésbbé változtak az állami intézmények mint Magyarországban. Ott az egész állapot, amint a fejedelemségnek I. Lipót uralma alá állásából kifejlődött, sokkal ujabb volt, semhogy azon az uralkodó lényegesen akart volna változtatni. Magyarországon már kétszáz

[1] 1724. 27.
[2] 1727. 68.

éve uralkodtak a Habsburgok; Erdély csak 1689-ben hódolt nekik és a Rákóczi-forradalom közben is megszakitotta az uralom folytonosságát. Azonkivül Erdély, úgy történeti emlékeinél, mint a török szomszédságánál fogva nagyon, megbizhatatlan, kétes birtoknak látszott. Midőn III. Károly trónra lépett, élt még az ifjabb Apafi Mihály, Erdélynek megválasztott nemzeti fejedelme. Voltak, akik lemondását nem tartották érvényesnek, mert az nem foszthatja meg az országot a szabad választás jogától. Ily viszonyok közt nem volt tanácsos azon alkotmányhoz nyúlni, melyen a fejedelemség uralkodó osztályai, nemzetei s felekezetei teljes szivükkel csüngöttek, mely úgy anyagi, mint szellemi érdekeiket biztositotta.

Ennélfogva itt a fejlődés egészen más irányt vesz, mint Magyarországon. Külsőleg, törvény szerint alig változik a belső kormány és a közigazgatás. A rendi befolyás még sokkal erősebben s kizárólagosabban érvényesül mint nálunk. Az átalakulás abban áll, hogy a rendi intézmények, külső körük s törvényes hatáskörük teljes megmaradása mellett, mégis beilleszttetnek a monarchia egész politikai rendszerébe és tért engednek az uralkodó személyes befolyásának.

A törvényes közállapot az 1691 deczember 4-ikén kiadott diplomán alapúlt, mely az erdélyi közjogi felfogás szerint »Pragmatica Sanctio« érvényével birt. Ezt kiegésziti az 1692-ben Alvinczy Péter követségére adott királyi resolutio. Ez igazi emléke az akkor fennforgott viszonyoknak. Megerősiti az országnak a fejedelmek korában élvezett szabadságait, lehetőleg autonommá teszi az igazgatást, de kimondja az ország katonai megszállását, és utat enged arra, hagy a vallások eddigi viszonya a katholikus felekezet javára változhassék. A szatmári békekötés Erdélyre nézve is ujra biztositotta régi szabadságának fennmaradását.

Rákóczi idejében megszünt a rendes kormány és a király nevében egy deputatio igazgatta Erdélyt, melynek a hatalmas és eréjyes Wesselényi István volt a lelke. Külömben is akkor a katonai parancsnok mellett csak nagyon másodrendű szerepet vihetett a polgári kormány. A béke helyreálltakor orvosolni kellett a hosszas szüntelen hadakozás ejtette sebeket és helyreállitani itt is a törvényes viszonyokat.

Mindezek eszközlése első sorban az 1712. évi december havában öszszeülő országgyűlésnek jutott feladatúl. A dieta deczember 18-ikán leteszi a hűség esküjét, »a recepta religiókhoz accommodálva« azután hozzá fog a főhivatalnokok: gubernátor, a kormánytanácsosok és itélőmesterek és a tábla elnökének választásához. Gubernatornak a többség Wesselényit jelölte, a katholikusok közt Haller István kapta a legtöbb szavazatot. A király azonban Kornis Zsigmond alkanczellárt, kit kormánytanácsosnak jelöltek, nevezte ki az ország kormányzójává. Wesselényinek meg kellett elégednie a rendek elnökének méltóságával.[1]

[1] Erdélyi kancz. 1713. 10.

Főteendők, miket a törvényben kell elintézni: a népnek lakóhelyein való tartása; a pénzérték megállapitása; a neoacquistica ügyeinek törvényes biróság előtt való elintézése.[1] A királyi biztosnak, gróf Steinville generalis commandansnak kiadott királyi utasitás különösen azt hagyja meg neki, hogy ne engedjen titkos összejöveteleket semmi szin alatt; akadályozza meg a vallások és nemzetek közti zavarokat, vagy a régi hivek viszályát azokkal, kik csak most tértek vissza a hűségre. »Mert mi ezentúl mindenkivel a szerint fogunk bánni, a minő hűséget és engedelmességet tanusit irántunk és felséges házunk iránt és ezt mindenkitől egyaránt el is várjuk.« A királyi propositiok első sorban az igazságszolgáltatás gyorsitását és javitását tűzik ki czélúl. Megemlékeznek aztán a tisztviselők visszaéléseiről is és felszólitják őket, legyenek igazságosak, elégedjenek meg fizetésükkel és ne terheljék a népet ingyen munkával és pénzadóval. Eszerint az articulusok is tisztán belügyi kérdéseket tárgyaltak. Erdélynek bele kellett nyugodnia abba, hogy provincialis életet él.

Mi sem történt törvény útján, hogy az ország közjogi önállóságát megnyirbálják. Annál erősebb volt az igyekezet arra, hogy ez az önállóság ne érvényesülhessen. A diploma még fenntartja az erdélyi hadak külön nemzeti parancsnokának méltóságát. 1712-ben már nem erősitik meg az ország generalisát. Az ország ügyeit, mint már láttuk, a bécsi ministerialis deputatio intézte el; gyakran a legfontosabb és legsürgősebb tárgyakban sem dönthettek, mert ez a deputatio egyik vagy másik okból nem tartott ülést.

Országgyűlést tartanak ugyan rendesen minden évben, de ennek az adó kivetése és felosztása a három nemzet közt a legfőbb, úgyszólva az egyetlen feladata. A candidatióhoz, melynek gyakorlata fennmaradt, a király épen nem tartotta magát. A leopoldi diploma alkotói körülbelöl ugy képzelték a dolgot, hogy a hazai gubernium lesz a királynak teljes hatalmú kormányszéke és a bécsi kanczellária csak ennek alávetett, alázatos bizottsága. Tényleg épen megforditva állott a dolog. A kanczellária, mely közvetlenűl érintkezett a királylyal és a központi kormánynyal, magához ragadott minden hatalmat és alárendelt közeg gyanánt kezdett bánni a guberniummal.

Ez az ellentét 1721-ben tört ki nyilvánosan. A kanczellária, Kászoni Jánosnak, a későbbi báró Bornemiszának vezetése alatt kijelenti, hogy nem agense a guberniumnak, és midőn a kormányszék azt válaszolja, hogy akkor más agenst kénytelen tartani, az udvari hatóság durván azt feleli: »az fellyebb emlitett levélen, accedálván ahhoz más circumstantiák is, el nem igazodhatunk«.[2] A formulák a régiek maradtak: a gubernium nagy kegyesen és leereszkedően ir »jó atyafiainak«, azok pedig alázatosan üdvözlik »nagy jó uraikat«, de az adott viszonyok közt csak a király személyes aka-

[1] U. ott, 1712. 80.
[2] Erd. kancz. 1721. 38. sz.

rata és befolyása dönthetett, mely a kanczelláriában sokkal készebb s természetesebb eszközt talált, mintsem a mindenkép a hazai földhöz lánczolt kormánytanácsban.

Nagy része volt a fejlődésben a vallási viszonyoknak is. Minthogy a katholikus egyházzal három más bevett felekezet állott szemben, és minthogy a tisztségek betöltésénél a négy vallásra egyaránt tekintettel kellett lenni, a katholikusok szükségkép mindenütt kisebbségre jutnak. Ez a kisebbség nagyon is megfelelt a tényleges számbeli viszonyoknak és a történeti hagyományoknak, de azért ők azt magukra és vallásukra nézve sérelmesnek tartották. Jól tudhatták, hogy helyzetük nem lehet azonos magyarországi hitsorsosaikéval, kik az uralkodó egyház minden javában és előnyében részesültek, de azért folytonosan a meglevő hatalmi viszonyok megváltoztatására törekedtek.

Erdélyben egyik felekezet sem mondhatta magát törvényes alapon dominansnak, de a katholikus az uralkodónak volt vallása és annak kegyét, mióta a Habsburgok uralkodtak, következetesen kiaknázta a maga részére. Másrészt az uralkodók nem csupán vallásos buzgalomból mozditották elő hitfeleik követeléseit, hanem azért is, mert bennük vélték trónjuknak egyedül megbizható támaszait találhatni. Már 1699-ben kieszközölte a Mikes-féle deputatio Bécsben, hogy a jobbágyok ezentúl saját papjaiknak fizessék a tizedet, hogy a katholikusok ellen hozott régi törvények érvénytelenek, »hogy minden tisztségekre való candidatus között egy mindenkor pápista legyen, és hogy minden városokban, mind a tanácsban, mind a czéhokban hasonló számmal legyenek a pápisták, mint a más religión valók.«[1] Világos, hogy ezek a határozatok teljesen felforgatták a diploma rendelkezéseit. De az Erdélyben külön szervezett katholikus status nemcsak ezeket iparkodott a többi felekezet ellenére keresztűl vinni,[2] hanem mindig újabb és újabb vivmányokra törekedett. 1712-ben azt kérik, hogy most katholikus legyen a gubernator, minthogy az előbbi református volt, s hogy minden hivatalra nevezzenek ki katholikust, ha alkalmas református nem akad. Általában teljes megváltoztatását sürgetik a diploma azon pontjainak, melyek a katholikus vallásra nézve sérelmesek. A gyulafejérvári püspökség megújitásával, báró Mártonffy püspök kinevezésével, természetes vezére támadt ezen igyekezeteknek. Először az arianusok (unitáriusok) kizárását a jelölésekből és kinevezésekből határozta el a miniszteriális conferentia, oly módon, hogy helyöket más vallásbeli alkalmas egyének foglalják el,[3] majd a katholikus püspököt tette meg a gubernium első tanácsosává, végre egyenesen ki akarta zárni a más vallásúakat a gubernátori tiszt elnyerésétől. Midőn Wesselényi István, mint első és legöregebb tanácsos, tiltakozott a püspök

[1] Cserei Mihály históriája, 291.

[2] Cserei megjegyzi, hogy eleinte a lutheránusokat, a szászokat nem bántották, csak a reformátusok s unitariusok, a magyarok ellen fordultak.

[3] 1715. 80. sz.

elsősége ellen, az erdélyi kanczellária eljárását következőkép igazolta: »Ha a gubernator meg találna halni, praesességet és consequenter gubernátorságot praetendálna. Nem illenék nekik ezen helyet megengedni, a gubernium a fejedelem személyét repraesentálván in provincia, hogy catholicus fejedelem idejében acatholicus praesideálna olyan dicasteriumban, helytelen volna, sőt bizonyos ratiókra ártalmas lehetne.«[1] A legbiztosabb út hivatal elnyerésére a nyilvános vagy titkos áttérés lett.

Ilyenformán a kormányzás egészen elvesztette eredeti formáját és rendeltetését. Abban az országban, mely Európa államai közt elől járt a különböző vallások egyenlő jogának megállapitásában, abban az országban, mely azelőtt egy századdal Bethlen Gábor gondozó keze alatt a műveltség és jólét oly magas fokát érte el, most minden személyes és tárgyi kérdés fölött a dynastikus és a vele szoros kapcsolatban álló felekezeti kérdés döntött. Ezeken kivül a kormányzat alig foglalkozik mással, mint az adó kirovásával, a katonaság elszállásolásával, egy szóval a közterhek megállapitásával. Mivel pedig a követett politikai és egyházi irány nemcsak a törvénynyel ellenkezett, hanem a tényleges viszonyokkal is: napirenden volt az elégedetlenség, a zavar és a visszavonás nemcsak a népesség között, hanem magában a kormányzatban is. Erdélyben még e korban sokkal kevésbbé vert gyökeret a meglevő közjogi állapothoz való ragaszkodás és a dynastiához való hűség, mint Magyarországon.

V. FEJEZET.

Az ország belső állapota.

Nemcsak alkotmányosan, hanem a népesség életmódját illetőleg is ezen kor legjellemzőbb vonása a lefegyverezés. Századokon át kivételes állapot volt a magyarra nézve a béke, most a háború vált azzá.

Ezt a lefegyverzést szivesen látja, lehetőleg előmozditja az uralom. Nem birta gyanú nélkül nézni a felfegyverzett magyart. Századokon át első sorban katona volt a nemes, honvédelmi intézmény a megye: most ez megszűnt. A törvények által annyiszor követelt mustráról, gyakorlatról, már nem igen történik emlités. Az ország belsejében levő várakat lerontják. Az urak elhagyják sasfészkeiket és a völgyben vagy sikságon épittetnek kastélyt. Már nem az élet és vagyon oltalma a nemzet főfoglalkozása, hanem annak élvezete.

Természetes, hogy először a legvédettebb részen, nyugat felé, a régi nagy családok tanyáján észlelhető e változás. Pozsonyt az ott a helytartó-

[1] 1721. 27. szám.

tanácsnál vagy kamaránál elfoglalt urak kastélyai és kertjei mint egy koszorú kezdik körűlvenni. Ezek közt Pálffy János királyfalvai és Esterházy József cseklészi kastélya a legkiválóbbak. A Batthyányak, Erdődyek sem maradtak hátra. Majd a főurakkal a püspökök is vetekszenek. Mint az egyes ember, úgy az ország is le kezdi vetni vértezetét és könnyebb ruhában szabadabban, kényelmesebben mozog. Ha ellenség jönne, oltalmat nyujtanak a rendes katonasággal megrakott várak és bástyás városok. De az a korszak, a melyben magánember is viselhet háborút, teljesen megszűnt.

Sokszor rezzentek meg Bécsben azon hirre, hogy Rákóczi hivei mozgolódnak, felkelésre készülnek; sokszor járta be az országot a kalandos

A cseklészi kastély.
(Egykoru metszet után.)

üzenet, hogy haza készül a fejedelem; ő maga, fia, vagy valamelyik hű vezére ott áll már az ország határán, Lengyelországban, Moldvában vagy Törökországban. Hiába, az ország nyugton maradt, nyugton maradt akkor is, midőn a császári hadsereg másfelé volt elfoglalva, midőn szerencsétlen háborúk csökkentették az uralkodó tekintélyét és gyors sikerrel biztatták a lázadást. A belső béke fenntartásának tehát magában az országban, a nemzet érzületében volt igazi gyökere.

Ennek első oka a gyöngeségnek, elhagyatottságnak érzete. A pestis 1714-ig folyton pusztit, fogyasztván a népességet és elzárván az ország egyik vidékét a másiktól. »Ezen kivűl minden helyeken az országban rettenetes baromdög volt és vagyon máig is, úgy annyira, hogy sok helyeken

nem is szánthatnak, vethetnek az emberek a barom szűke miatt.«[1] Ezt követi sok évig tartó inség, egerek, áradások, jégeső pusztitásai. Különösen Erdély akkori évkönyvei igazi katalogusai a mindenféle emberi nyomorúságnak.[2] Már a Rákóczi-forradalom felbomlásában is nagy része volt a gyilkos pestisnek, és az elemek ezután sem szünnek meg a magyart ostorozni, erejét csökkenteni, mindenkit a közügytől elvonni és arra kényszeriteni, hogy saját bajával foglalkozzék.

Második oka az, hogy a nemzet hiján volt természetes s elismert vezéreinek. Rákóczi, büszke utóda azoknak a régi erdélyi fejedelmeknek, kik a Habsburgokkal hadakoztak s békét kötöttek, távol tartózkodott a hazától. A fiatal Apafit, Erdélyországnak örökös és megválasztott fejedelmét, már 1696-ban Bécsbe hozatta az udvarnak örökké éber gyanúja, hogy eltávolitsa attól az országtól, hol »személyét« még mindig »adorálták«. A császári székvárosban élt azóta a szerencsétlen ifju, herczegi czimmel, de uradalmaitól megfosztva, császári kegydijra utalva, kicsapongása, kéjelgései miatt örökké kénytelen őrzőinek nagylelkűségéhez folyamodni.[3] Magtalan elhunyta után, 1713-ban megszünt ez a veszély is, melyet még az ilyen árnyékfejedelem is kelthetett a nép érzülete miatt. Erdély első udvari kanczellárja, Bethlen Miklós, kinek nagy érdeme volt az ország meghódolásában, 1704-ben börtönbe vettetett, mert szóba hozta Apafi fejedelemségét. E fogságból ki nem mentették sem aggkora, sem a változott viszonyok, sem az ország rendjeihez és hatóságaihoz »édes bizodalmas öcsém uramat s kedves komámat s jóakaró uraimat«, intézett siralmas könyörgései.[4] Ebben a kényes pontban a »ratio status« nem ismert könyörületet.

A Báthoryak, Bocskayak és iktári Bethlenek családjai, melyekhez annyi győzelmes emlék fűződött, rég kihaltak. Épen a császár elleni küzdelemben szakadt magva a Zrinyieknek és Frangepánoknak. Nem volt az országban senki, a kit családja hagyományainál, birtoka nagyságánál fogva a nemzet már eleve elismerhetett volna vezérének a császár ellen vivandó küzdelemben. Abban az aristokratikus korban csak fejedelmet képzelhettek el fejedelem méltó ellenfele gyanánt.

Ha nem oligarchától indul ki, mint a XVI. és XVII. században majdnem mindig, új forradalmat csak az egész nép egységes akarata, elszántsága hozhat létre. A nép pedig nem egységes és nem volt senki, aki állásának magassága, jellemének ereje, vagy lángesze által összeolvaszsza a széthúzó elemeket, lecsendesitse az osztályérdekeket a magánosok dicsvágyát és kapzsiságát. A püspökök közt folytonos a viszály az elsőség, a praecedentia miatt;[5] a gróf nem ismeri el egyenlőnek

[1] Cserei historiája, 475.
[2] P. o. a kanczellária előadása a miniszteri deputatió előtt, 1716. 93. sz.
[3] L. folyamodását: Erd. kancz. 1712. 104.
[4] 1712. 65.
[5] Különösen a pécsi és az egri püspökök állottak elő ez iránt folyton követelésekkel.

a bárót.[1] A vallásos küzdelem széltében-hoszszában két félre szakitja a magyart. A horvát és szerb a forradalom idején is a magyarok többsége ellen harczoltak.

A külügyi constellotio is a felkelés ellen fordult. A császár diadalmaskodott Francziaországon és az 1714-ben megkötött rastadti béke után a bécsi és versaillesi udvarok jó viszonya váltotta fel az eddigi vetélkedést.

A hazafiaknak akarniok kellett a békét. Koronás királyukat is meg akarták győzni arról, hogy nem kényszeren és erőszakon, hanem belső erős elhatározáson alapul hűségök. Királyuk bizalmának megnyeréseért megadták a legnagyobb, legkeservesebb árt: a magyar országgyűlés kimondta Rákóczinak és őt a számüzetésbe követő hiveinek proscriptióját.

Még a pozsonyi labancz országgyűlés kimondta 1709-ben Rákóczinak, Bercsényinek és követőiknek törvényen kivül helyezését. Válasz volt ez az 1707-iki forradalmi gyűlés határozataira. A király 1709 július 14-ikén bocsátja ki az illető edictumot, melyet kivüle Illésházy kanczellár és Hunyady László referens irtak alá. Egyuttal kifejezte elismerését a dietának azért, hogy minden egyéb előtt épen ezt a határozatot hozta.[2] A szatmári békekötésben »Rákóczi Ferencz uramnak a feljebb irt császári és királyi plenipotentiának ereje mellett életének és minden ingó és ingatlan jószágainak, az egész magyar korona alatt lévőknek, az országban mellette lévő szolgáival és udvarával együtt való bátorságos maradásával gratia és engedelem adatik; melynek végheznmenetelére, ha a fejedelem ő felsége gratiáját elfogadná, de az hűségre való esküvésnek letételét halasztani akarja, az alább irt datumtól számlálván három heti terminus engedtessék. Ha pedig mindezeken által esvén a fejedelemnek nem tetszik itt az országban maradni, szabad akaratjára hagyatik, hogy a felül irt hitnek letétele után, ha tetszik, Lengyelországban maradhasson, csakhogy a fent emlitett kegyelmes urunk ő felségének tartozó hűségének megsértésétől, amint illik, tartoztassa meg, megtartván a felül irt conditiókat és igazán hiv lévén, fiainak is visszaadattatása a felséges udvartól meg nem tagadtatik.«[3] Ezt az özvegy császárné is megerősitette 1711 május 26-ikán és Károly maga is ünnepélyesen kiadta még megkoronáztatása előtt.

Rákóczi a harczot nem folytathatta; alattvaló meg nem lehetett. A számüzést választotta, politikájának, összeköttetéseinek, reményeinek teljes fenntartásával. Folyton ujabb csalódások érték. Szövetségeseinek, a francziáknak nem sikerült őt az általános békébe befoglalni, sem Utrechtben sem Rastadtban, noha ezt megkisérelték. Ily viszonyok közt lépett az

[1] Az ez iránt való vitairatok, kancz. lev. 1718. 4. sz. Praecedentia kérdése gróf Batthyány Lajos közt, ki akkor lett tanácsos és báró Patachich közt.

[2] Muz. kézirattár, 588. lat. fol. Illésházy maga is megemlékezik erről diariumában, 1709 június 17., június 28 és július 15-én.

[3] Szatmári békesség, Pulay Jánostól, 1. czikkely.

Rákóczi-ereklyék az emigratióból.
(Beszédes után rajzolta Cserna Károly.)

1715-iki országgyűlés, mint annyi másban, ebben is az 1708-ikinak nyomába.[1]

A XLIX-ik törvényczikk ép ezen régibb dietai proscriptió emlitésén kezdi. De ő felsége »az osztrák fejedelmek velük született kegyességénél fogva« az egyetértés helyreállitása czéljából enyhitett e határozat szigorán és patenseiben is kijelentette, hogy »az utolsó rebellió fejei«, Rákóczi és Bercsényi és minden renden és állapoton levő követőik teljes bűnfeledést s életük és vagyonuk megkegyelmezését nyerik, ha a kitűzött terminusra visszatérnek a köteles hűségre.

»De mivel Rákóczi és Bercsényi és még néhányan a kitűzött határidőre nem tértek vissza az amnystia és kegyelem megnyerésére, sőt az irtózatos hazaárulás és felségsértés gonosz bűnében most is makacsúl megmaradnak;[2] tehát mindnyájan, a kik a fölebb emlitett határidőig távol maradtak, vagy már előbb nem tértek vissza és igy most is távol vannak, fönt nevezett vezetőikkel és fejeikkel egyetemben, mint törvényes királyuknak és hazájuknak nyilvános ellenségei, hazaárulók és az igazi szabadságnak felforgatói,[3] e jelen határozattal törvényen kivül helyeztetnek, úgy, hogy mindenütt lehessen őket üldözni és elfogni, hogy érdemelt büntetésüket elvegyék. Minden ingó és ingatlan javaik pedig a királyi fiscus által elfoglalandóknak határoztatnak.«

»Kikkel való minden levelezés és közlekedés egyszerűen és nyilvánosan eltiltatik minden honfinak a felségsértés bűnének büntetése alatt.«

Ezen kemény kiközösités teljesen elszakitotta az országgyűlést és azt a Magyarországot, melyet az képviselt, a forradalom eszméjétől. Rákóczinak hazátlanná kellett válni, hogy az az állapot, melyet a szatmári béke megteremtett, megszilárdulhasson. A rendek teljes ridegséggel, úgyszólva hideg önzéssel kimondják, hogy nem függetlenséget és háborút, hanem nyugalmat s békét akarnak. A forradalmi országgyűlések történetében gyakori az ilyen proscriptió; a törvényes magyar dieták mindaddig mentek maradtak e folttól.

Hivatalos felfogás szerint a Rákóczi-forradalom rebellio volt. Az összes hivatalos iratokban csak ily elnevezés alatt történik felőle emlités. A hivatalos magyar világ annak a csekély pártnak volt folytatása, mely Rákóczi ellen küzdött. A másik párt a szatmári egyezség után nem igen jutott szóhoz.

Most tehát ez a párt, az udvari aristocratia, a püspöki kar és a királyi tisztviselőkből állva, dominál minden téren.

Az udvari főnemességet még csak csekély számú család alkotta.

[1] Az 1712 június 22-ikén tartott ministeri conferentia elhatározta az amnestiának és proscriptiónak külön czikkelyekbe való foglalását. Országos Levéltár, Diaetalia.

[2] »Imo in nefando atrocis perduellionis crimine in praesens etiam perseverent.«

[3] »Tanquam legitimi sui regis et patriae publici hostes, perduelles, veraeque libertatis eversores.«

KÁROLYI SÁNDOR.

(Egykorú festmény gróf Károlyi Mihály tulajdonában.)

Az egész politikai és társadalmi állapot különössége abban áll, hogy voltakép az egész korszak alatt folytatják a harczot a kuruczok ellen, akkor is, midőn azok már rég letették a fegyvert. Az udvari párt felfogása szerint a királyság által a felkelők és a kuruczok fölött kivivott győzelemnek le kell szakitani a gyümölcsét. Soha nagy társadalmi és politikai átalakulás nem ment végbe a birtokviszonyok gyökeres megváltoztatása nélkül, és e tekintetben Magyarország sem képez kivételt.

A Nádasdy-Zrinyi féle összeesküvés, a bujdosók és Thököly fegyverfogása óta majdnem egy félszázadon át tartanak a felkelések, szaporodnak a proscriptiók. Az elitéltek javai a királyi kincstárra szállanak. A töröktől visszafoglalt birtok szinte uratlan, midőn azt a császári és királyi seregek meghóditják. Arra is ráteszi kezét a királyi fiscus, legalább addig, mig a törvényes birtokos nem jelentkezik. A Kollonics által 1690-ben Bécsben felállitott commissio, mely »neoacquistica« név alatt oly szomorú nevezetességre jutott, kötelességévé tette mindenkinek, hogy egy félév alatt mutassa ki törvényes jussát arra a birtokra, melyre igényt tart.[1] De bármily érvényesen birják kimutatni jogukat a folyamodók, az nem elegendő. Minthogy az illető jószágokat fegyveres erővel, nagy költséggel szerezte vissza a császár, váltságdij jár értök, a fegyverjognak (jus armorum) elismerése gyanánt. A bizottság sehogy sem volt törvényhez kötve, tagjai közt csak egy volt magyar; elképzelhető minő gazdag forrása fakadt itt az erőszakoskodásnak, kapzsiságnak, a szándékolt és öntudatlan jogfosztásnak. A Rákóczi-forradalom előidéző okai közt a »neoacquistica« nem áll utolsó helyen.

1712 után törvényesebb eljáráshoz fordulnak. Hogy az igényelők és perelők gyorsabb igazságszolgáltatáshoz jussanak és jogaikat érvényesithessék, három bizottságot állitanak fel, tisztán honfiakból, a Duna-melléki kerületekre nézve Pozsonyban, a felső megyék részére Kassán és Horvátország és Szlavónia részére Zágrábban. Ezek elnökei: Pozsonyban a nádor, vagy helyette az országbiró, Kassán gróf Csáky Zsigmond tárnokmester, Zágrábban a bán. Mindenütt két alispán a kerületből is részt vesz az ülésekben; a magyar helyeken a királyi ügyek igazgatója is. A bizottságoknak teljesen a törvény értelmében kell eljárni.[2] A fegyverjog azokra nézve, kik jogukat kimutatták, most is fenntartatik. »Azon költségek fejében, melyeket ő királyi felsége a mult hosszú háborúban nagy uzsorával kölcsönzött pénzből, melylyel még most is adós, a visszaszerzésre forditott, arányos quottát fizessenek.« Az 1723: XIX. t.-czikk szerint már a királyi táblánál is lehet a jogot tartóknak bizonyitékaikat bemutatni, ha az illető üléseken jelen van a kamarának két tanácsosa is. A vesztesek ő felségéhez folyamodhatnak.

[1] Resolutiones regiae, Protocoll. 72. k. az orsz. levéltár kamarai osztályában.
[2] 1715: X. t.-cz.

Erdélyre a neoacquistica commissio tevékenysége nem terjedt ki. Ott a diploma 6. pontja meghagyta, hogy az ellenségtől visszaszerzendő magánbirtokok az előbbi jogos birtokosoknak visszaadatnak. E rendelés, némi nehézségek után, melyeket a császári kamara támasztott, 1711 után is érvényben maradt.

A Rákóczi-forradalom ujabb kiterjedt birtokszerzésre szolgáltatott alkalmat. Ha bár azok reményei, kik azt várták, hogy az összes résztvevők, vagy legalább az előkelők javai confiscáltatnak és azokból az oroszlánrész a próbált hiveknek jut, nem mentek teljesedésbe, mégis óriási volt a martalék. Ott volt a Magyarország északkeleti és északi részén messze elterülő fejedelmi Rákóczi-birtok, ott voltak Bercsényi Miklós, Csáky Mihály, Forgách Simon, Esterházy Antal örökségei. Ezekre mindjárt 1711- és 1712-ben reá teszi kezét a királyi kamara, a mennyiben addig még nem voltak lefoglalva.

Egy emberöltővel azelőtt Kollonich még nagyon károsnak tartja, hogy Magyarországon alig van birtoka a királynak és a német uraknak.[1] A hadi szerencse ugyancsak bő alkalmat nyujtott ezen változtatni. A kamarai akták alapján teljesen ellenőrizhetjük, miképen történt a zsákmány elosztása.

Külföldiek közül, hogy csak a legfőbbeket emlitsük, még a forradalom előtt a következők részesülnek adományokban: 1687-ben Herberstein kapja Novigrádot 7000 frt fejében, 1688-ban Salm a trencséni Rákóczi-birtokokat, 1695-ben Breuner gróf, a császári kamara elnöke 65,000 frtért és 300 aranyért megveszi Oroszlánkőt.

1711-től fogva rohamosan szaporodnak az adományozások. Breuner a Szigetvárhoz tartozó javakat kapja 80,000 frt fejében, melyeket még Lipót császár resolvált részére. Trautsonnak odaigérik a Rákóczi-javak egy részét. Caraffa örököseiről sem feledkeznek meg.[2] 1713-ban Rindsmaul grófné 40,000 frtnyi adomány fejében a babocsai uradalmat kéri. Starhemberg, a kamara elnöke Hatvant kapja, mi ellen azonban a rendek tiltakoztak. 1715-ben Abensberg-Traunné 50,000 frt fejében nyer javakat Pécs és Szigetvár körül. 1716 május 27-ikén Trautson herczeg 150,000 frt gratiale fejében kapja Sáros-Patakot és Regéczet. 1718-ban uj adományt kap Starhemberg: 11,000 frt fejében átadják neki Nagy-Orosz falut. 1719-ben Lamberg gróf 75,000 frt fejében kapja Szerencs felét, Althan Mihály János gróf pedig Muraközt és Csáktornyát. 1721-ben Sickingen Ónod egy részét, 30,000 frt fejében. Ugyancsak azon évben utalványoz a császár kedvenczének Althannak ujabb 100,000 frtot, miből 70,000 frt magyar jószágokban törlendő.[3] Később még intézkednek, hogy az egészet a banktól kapja.

[1] Einrichtungswerk des Königreichs Hungern. 1689-iki kézirat a Nemzeti Múzeumban.

[2] 1711 január 5-iki resolutio.

[3] Azt beszélték, hogy a császár az adománylevelet egy husvéti tojásban küldte el a grófnénak.

Rabatta horvát jószágokat nyer. 1722 július 24-ikén utalványozzák Harrucker János kamarai tanácsosnak és főhadiszállitónak a Békés, Zaránd és Csongrád megyében levő fiscalis javakat: Gyulát, Békést, Szeghalmot, Öcsödöt (Kalt és Szarvas pusztákkal), Csabát, Dobozt, Körös-Ladányt, Gyomát, Vésztőt (Orosháza és Csorvás pusztákkal). Ezekről már akkor is tudták, hogy valamivel többet érnek 24,000 frtrnál. 1723-ban Hoffer cs. kamarai tanácsos kap 15,000 frtot érő magyar jószágokat. Ugyanakkor Consbruch gróf aradi főispán Szolnokot kapja árendában. Starhembergnek a dieta alkalmával tett szolgálatait 40,000 frttal hálálja meg a király, mit a hatvani uradalom egy részével fizetnek ki. Zinzendorf varasdi parancsnok 30,000 frtnyi javakat választhat. 1724-ben báró Altenberg Ottó Ungvár, Munkács, Diós-Győr és Szent-Miklós uradalmait évi 34,000 frtért vette bérbe. 1725-ben Perlas, a spanyol tanács titkára, a neki igért Rákóczi-javak helyett kapja Bródot, Okalyt s Grobnicz-ot. 1726-ban Thurn Mamuca grófra és Harrach Alajosra kerül a sor. Az utóbbi 40,000 frt fejében a Hunyadi család összes mostani somogyi birtokait veszi át. Montecuccoli gróf szintén részesül 50,000 frt kegyadományban. Ugyanazon évben kelt az a királyi adomány, mely a modenai herczegnek adta az aradi és jenei kamarai kerületeket, összesen 122 falut és 82 pusztát. 1727-ben L'Huillier tábornok 40,000 frtért lesz ura Cserépnek Borsod megyében. Breuner leányai a biharmegyei Diószeget nyerik. Starhemberg is kap új adományt, melyet szintén a hatvani uradalom egy részével törlesztenek. 1728-ban Locher kapja Bercsényi brunóczi, nyitramegyei jószágát 25,000 frtért. Diószegh ekkor Dietrichstein kamarai elnökre száll. Végre, hogy a hosszú sort befejezzük, 1728 augusztus 2-ikán adományozzák Schönborn mainzi érseknek a munkácsi és szent-miklósi uradalmakat, kivéve a munkácsi várat, melynek birtokát a király magának tartja fenn.

Eugén, ki ez adományokra kétségtelenül legméltóbb volt, 1709-ben utalványt kapott 300,000 frtnyi értékű elkobzott jószágokra. Egy évvel később József azonban azt rendelte, hogy készpénzben fizessék ki neki ezt az öszszeget.[1] 1713-ban Károly ezt megtoldotta további 100,000 forinttal, és, a mi az akkori viszonyok közt nagy ritkaság volt, ezt az egész összeget 1717-ig ki is fizették. Magyarországon már I. Leopoldtól megkapta a béllyei uradalmat, később pedig a ráczkeveit és Promontort is megszerezte.[2]

A nagy hadvezér megjutalmazása, ki a törököt e földről elűzte, magyar szempontból is teljesen igazolt volt. Maga az országgyűlés, midőn őt az indigenák közé befogadta, ékes szavakban tolmácsolta a nemzet háláját iránta. »A karok és rendek hálásan emlékezve meg a felséges savoyai és piemonti herczegnek tornyos és hasznos érdemeiről, melyekkel életének és vagyonának folytonos koczkáztatásával a törököt legyőzte, ezt az országot nagyobb biztonságba helyezte, és azon szolgálatokról, melyeket nevének

[1] Arneth, Prinz Eugen II. 100. l.

[2] Kam. Protocollum. 1721. okt. 30.

halhatatlan dicsőségére és a felséges ausztriai háznak és Magyarország koronájának javára tett, azért őt, saját szántukból, hálájuk kifejezésére, miután őt erre meghivták, lángoló buzgalommal ez ország igaz és kétségtelen lakosává fogadták.«[1] Starhemberg, Breuner, Dietrichstein, Trautson szintén birtak valami jogczimmel ez adományozásokra, hisz ha nem is törvényesen, tényleg ők intézték a magyar ügyeket.[2] De legnagyobb részt mégis olyanokat tüntetett ki a fejedelmi kegy, kik, ha egyáltalában tettek is szolgálatot az uralkodónak, azt nem Magyarország érdekében tették. Sőt egyáltalában igen nagy azon adományok száma, melyeknek nem az illetők érdeme, hanem csak a császárnak személyes kegye szolgáltatta az alapját. Még egészen alacsony állásban levő idegeneknek is utalványoztak jelentékenyebb összegeket a magyar kir. jövedelemből, p. o. egy izben a császárné komornájának 6000 frtot.[3]

Az ausztriai aristokratia, és különösen a tisztviselők és udvari emberek, körülbelől ugy nézték akkor hazánkat, mint a spanyolok a conquistadorok korában Amerikát. Természetesnek találták, hogy nagy kiterjedésű földeket kapjanak, melyeket soha sem látnak, és melyeknek jövedelmezőségéről az ott lakó vad embereknek kell gondoskodni.

Magyarország közjoga ismerte az adományozást, sőt kötelességévé tette a királynak, hogy az érdemes hazafiakat ily módon jutalmazza. Ekkor azonban formailag más eljárást követett a király. A neki tett szolgálatok fejében bizonyos összegű kegyadomány (gratiale) kifizetését rendelte el. Minthogy pedig kincstárában ritkán volt készpénz, ez a gratiale legtöbb esetben utalvány volt valamely értékben megfelelő magyar birtokra. Az illető aztán, kamarai becslés alapján, vagy reáfizetett, vagy megkapta a kincstártól a még hiányzó részösszeget.

Magyarok is szolgálták a királyt; ők sem voltak az ország javaiból kizárhatók. A tisztviselőket és hitelezőket, kiket pénzben kielégiteni nem birták, földdel fizették. 1686-ban Károlyi László, Sándor atyja, kapja a kereszturi Tököly-birtokokat. Báró Esterházy János altábornok 10,000 frt fejében Keszthelyt, 1687-ben Kéry Mura-Szombatot és Szécsi-Szigetet, 1688-ban Csáky 50,000 frt fejében Nagy-Idát és Gönczöt, 1690-ben Esterházy Pál nádornak 77,800 frt fejében Nemthit és Felső-Lendvát adományozták, 1692-ben Ungvár Bercsényié lesz, 150,000 rénes forint értékban, 1695-ben Patachich Boldizsár kapja a megnótázott Aranyosi János varasdi birtokait.

1711-ben Nádasdy Tamás 20,000 frt értékben kapja az Uzovics-féle javakat. Strattman Eleonora, Gróf Batthyány Ádám özvegye, Nádasdy Boldizsár, Rattky Dániel, György és Ferencz, Jánoky Zsigmond és Ráday Pál birtokaira kap utalványt 80,000 frt erejéig. Nádasdy Ferencz 40,000 frt fejében

[1] 1715: CXXX. t.-czikk.

[2] 1715-ben Heistert is befogadják, a Basták és Caraffák méltó utódját. De a rendek külön kimondják, hogy csak régebbi, már 1687 előtt szerzett joga alapján.

[3] Püchler Erzsébet 1723-ban.

Botkay javakat foglalhat.[1] 1713-ban Pálffy János 100,000 frtnyi gratialet kap a munkácsi uradalomból. Ennek fejében később 1718-ban a nagy-sárosi, makoviczai uradalmat vette át. Okolicsányi Pál 15,000, Zsembery Sámuel 7000 frtot érő jószágot kapnak. 1717-ben Illésházynak a Rákóczi-javakból adnak 100,000 frtot érőt. Berényi Pál 96,000 frt értékben kapja Forgács, Simonnak nagy-tapolcsányi uradalmát. Hunyady László Bercsényi-javakat kap Barsmegyében. Ugyane megyében kap jószágot Paluska György, hadi érdemeit jutalmazó 50,000 frtnyi gratialeja értékében. 1719-ben Péterfy kamarai és kanczelláriai tanácsos 9000 frtért Somoskő felét váltja magához. 1720-ban Splényi László főstrázsamester és ezredes kap 30,000 frtot, a miért később Kalló és Mihaldy birtokát nyeri. 1721-ben Csáky Zsigmond 30,000 frt fejében Sickingennel együtt Ónod uradalmának felére kap jogot. A notorius Csáky Mihály javainak egy része Lónyay Katalinra száll. Gyöngyösi Nagy Ferencz birtokain Inkey János és báró Szapáry Miklós osztoznak. 1722-ben Károlyi Sándor kapja az előbbi Schlick-birtokokat: Csongrádot, Hódmezővásárhelyt, miután már előbb az övé lett Erdőd és a hires tarczali szőlőbirtok. Gróf Czobor Ádám a kovalóczi uradalom felét kapja. 1723-ban Mednyánszky Pál kamarai tanácsos érdemeit 10,000 frtot érő birtokkal jutalmazzák. 1724-ben Zalheimb kamarai tanácsos, hivatalos, Melczer udvari szolgálatai jutalmául kapnak gratialet. A Mattyasovszky örökösök 23,000 frtért megveszik Rákóczy ledniczi uradalmát. Vékony János, kinek hadi szolgálatairól még megemlékezünk 4000 frt gratialet kap. Ebből 3000 frt fejében adnak neki egy 4500 frtot érő kamarai birtokot, a többi készpénz. 1725-ben Csáky Zsigmond 16,200 frt fejében Csetneket, mi szintén Rákóczi-birtok volt, szerzi meg. 1726-ban Pálffy Miklós és János a bajmóczi uradalmat kapják 200,000 frt fejében, Erdődy György Pusztaszert 6000 frt fejében. 1727-ben b. Révay Mihály kap 10,000 frt kegyadományt azon felszólitással, hogy keressen magának ennek megfelelő fiscalis birtokot. B. Babocsay Pál tábornok örökösei 25,000 frt, Keglevics Mária grófné fiai 20,000 frtot érő javakat kapnak. 1728-ban Kalocsa Ádám 2600 frtért megkapja Tetétlen felét. Usz Gábor örökösei 10,000 frt gratialet kapnak, mert atyjok a Rákóczi-forradalom idejében hű maradt. B. Maholány özvegyét 8000 frttal consolálják. 1729-ben találkozunk először a korszak nagy jószágszerzőjének, Grassalkovichnak nevével. Elég szerényen kezdi: azon 6128 frtért, melyek neki, mint a kir. ügyek igazgatójának, az általa vitt perek quotája gyanánt járnának, átveszi Kerékegyházát, Dienest és Kakucsot. Kollonics grófnét 30,000 frttal vigasztalják, mit 1731-ben 60,000-re emelnek fel. Gróf Kéry főlovászmester 40,000 frtot kap. 1730-ban Pálffy Miklós nádor kap 45,625 frtot érő jószágot nádori fizetése hátralékának fejében. Honorariumát ugyanis

[1] 1711 május 27-ikén rendeletet intéznek a magyar kamarához, mely szerint az elhúnyt József király gratialeit és pensióit ezentúl ne tegye folyóvá. Ezt tehát nem tartották állami vagy családi kötelezettségnek, csak az illető uralkodó személyes tényének, melynek hatálya halálával megszűnik.

félig készpénzben, félig javakban utalványozták. A szorgalmas Kollerről, a kanczellária tanácsosáról is gondoskodnak; előbb 10,000 frtot, majd ismét 20,000-et kap, természetesen földben. Martonvásár pusztája, Fejérmegyében 15,000 frt gratiale fejében a vitéz Benyiczky Sándor birtokába megy át. 1731-ben Pongrácz kamarai tanácsos és báró Palocsay részesülnek adományokban. Podmaniczky János, előbb budai kincstári tiszttartó, Tisza-Földvár felét kapja. Még 1738-ból is van adomány: báró Szent-Ivány János beregi főispán kapja Enyiczkét 3000 frtért.

Elég hosszú névsor, mely a megfelelő osztráktól abban külömbözik, hogy kevés kivétellel csakugyan teljesitett katonai és hivatalos szolgálatoknak felel meg a jutalmazás. Feltünő, hogy a magyarok nem igen kapnak részt a későbbi években a töröktől visszafoglalt területekből, hanem csak a rebellisek confiscált jószágaiból. Ezzel teljesen összevág az is, hogy Károlyi Sándor kivételével volt kurucz nem igen részesül a király kegyében. Még mindég folytatják voltakép a háborút a kurucz világ ellen.

Erdélyben, mint láttuk, a neoacquistica nem okozott sok bajt. De a részekben a »futó nemesek« csak nagy bajjal kapják vissza örökségeiket, különösen Zarándban, melyet a kormány határőrvidéknek szánt. A perelők között különösen Tisza György érdemel emlitést. Zarándban egyedül a báró Jósika család kapta vissza birtokait. Emigráns nem igen volt, kinek jószágán meg lehetett volna osztozni. Szegény jó Mikes Kelemennek csekélyke jószágát többen is kérték hűségök jutalma gyanánt. Az erdélyi református urak igazi nagy félelme abban állott, hogy az udvar a régóta saecularisált papi birtokokat vissza találja venni, mint ahogy az alvinczi uradalmat odaadta a gyulafejérvári püspöknek.

Mert a kath. egyház, különösen bőven részesült a király kegyeiben. Kollonich főelvül tűzte ki, hogy az egyházi rend teljesen és hiány nélkül helyeztessék vissza a fegyverrel visszaszerzett területen levő javadalmaiba. A kincstárnak ez nem válik kárára, minthogy a püspökök elvállalják a hadi adóhoz fizetendő járulékot és mindig készek rendkivüli segély adására is a török ellen. De ezenfölül az uralkodók még külön is megadományozták a papokat, különösen a jezsuita rendet. 1687-ben Vág-Sellyét — régebben is jezsuita birtokot — kapja a nagyszombati jezsuita collegium, 1688-ban a sághi apátságot, 1695-ben 1500 frtot utalványoznak a kassai jezsuitáknak, 1711-ben a primásnak resolválnak 100,000 frtot. 1728-ban a komáromi jezsuiták más követeléseik kiegyenlitésére 31,000 frtba számitva kapják Pákozdot, Ettyeket, Sóskutat, Sokorút, Gyurót, Vált, Berathát és Agárd pusztákkal Fejérmegyében. Ezért azonban még 5000 frtot kellett fizetniök a »jus armorum« megváltásául. Sz.-Gotthardot és Pécsváradot a lelkészek kasszájának adományozza a király. Mátra-Verebélyt pedig 17,000 frton megveszi a velehrád-pásztói cziszterczita apát. (1733.)

Pénzen is szereztek sokan új birtokot, részben a kamarától, részben a német adományosoktól. Ezek szivesen váltak meg magyarországi jószágaiktól.

Harrach, ki csak 1726-ban kapta a somogyi Fáncsy-Sankó-féle javakat, azokat már 1727-ben ismét eladja Hunyady András három fiának, mivel azok többi uradalmától távol esnek, és mivel, mint a királyi megerősitő oklevél mondja: »kedves magyar örökös királyságunkban egészen más a módja a jószágok kormányzásának, mint más örökös királyságainkban és tartományainkban«. Az uj földesúr fél a költségtől, melyet ingyen szerzett birtokai felszerelésére kellene forditani. 1726-ban Batthyány Strattmann Eleonora és örökösei magukhoz váltják 96,200 frton Siklós uradalmát, melyet Caprara császári tábornok örökösei 95,000 frt fejében vettek át. 1734-ben Károlyi Sándor 121,500 frton megveszi Kaunitztól Uj-Kaunitzot, »előbb Megyer vagy Puszta-Megyert« Nyitramegyében. A kamarától megvásárolja Koháry István 1500 frton a füleki kúriát és korcsmát, továbbá Kecskemétnek a fiscus kezén levő részét, mi előbb Wesselényi-birtok volt. Igaz, hogy Fülek hű és vitéz védője még nagyobb jutalomra is méltó lett volna. 1720-ban Erdődy György 240,000 frton megveszi Galgóczot, Forgách Simon birtokát, melyet József császár odaadott Wratislawnak, de mely a család magva szakadásával ismét visszaszállott a kincstárra. A vételárból mindjárt kifizet 100,000 forintot, a többit 1722-ig kell törlesztenie, addig 6 százalékot fizet utána. 1728-ban a Forgács örökösök megveszik Nyáras-Apáthy egy negyedét és egy sessiót Nagy-Kőrösön, mi a Vay Ádámnak volt birtoka, 2110 frton. Halász Péter ezredes Pestmegyében, B. Szapáry Kanizsán szereznek birtokot. 1732-ben Erdődi György 15,000 frton megveszi a csongrádmegyei Algyőt s Mindszentet. Nagy szerző Orczy István is, ki Hevesben vásárolja össze a kincstári birtokokat. Följelentette, hogy a Forgách-javakat ott Pap nevű emberek foglalták el a kincstár rovására, és ezért elengendtek neki 7000 frtot a vételárból. A Pálffy család 1734-ben Szent-György és Bazin uradalmait, Magyarország egyik leghatalmasabb oligarcha családjának fészkeit szerzi meg. Kötelezi magát, hogy az akkor kitörő háború költségeihez 50,000 frttal járul, de az adományozási oklevélben az is kifejezésre jut, »hogy soha a hűtlenségnek még árnyéka sem fért hozzá«. Egyáltalában a vételeknél nemcsak a király kegye döntő, hanem a kamarai tisztviselőknek gyakran önérdek által sugalt jó akarata is. Mert a kincstári birtokok becslését kizárólag ők végezték.

Mindezeket egybe véve, világos, hogy a földbirtok épen nem volt biztos kezekben. Azok a hatalmak, melyek addig fegyverrel állottak szemben egymással, hogy ezt az áldott hazát sajátjuknak mondhasssák, most oklevelekkel, perrel, pénzzel, furfanggal, néha még erőszakkal is támadnak egymásra. A küzdelem tárgya ugyanaz marad, csak a módja változik. A fegyver helyébe a per lép.

Nem is szabad azon kor társadalmát valami megállapodottnak, a birtokállapotot rendezettnek képzelnünk. Még a legbékésebb viszonyok közt is mennyi pernek, patvarnak szolgáltatott okot az ősiségen alapuluó örökösödési jog! Most ehhez járult még a Rákóczi táborából megtérő neme-

seknek viszálya azokkal, kik időközben királyi adománynyal vagy a nélkül elfoglalták özökségeiket. Szintannyi baja van a királypárti úrnak is, kit a felkelők zavartak jószágából. Még a legkedvezőbb esetben is mennyi határsértés s foglalás! Aztán az az örökös bizonytalanság és nyugtalanság: hátha ismét visszatér Rákóczi! Mennyi reményt kelt ez az egyik, mennyi aggodalmat a másik félben.[1] Fenyegetett a fiscus is és annak latens joga. 1738-ban kihirdetik, hogy a kik ilyen jogot feljelentenek, az érték egy harmadát kapják, ha az nem nagyobb 50,000 frtnál, különben egy tizeddel kell beérniök. Izgatott, békétlen mindenki, attól kell tartania, hogy, mig a másét keresi, a magáét veszti el. Mint nagy szocziális és politikai rázkodások után lenni szokott: a birtokos nem nőtt össze a földdel.

1711/12-ben a várakba menekült urak és nemesek még nem igen mernek haza menni elpusztúlt birtokaikba. »Sok a tolvaj az országban, nem is volna bátorságos otthon lakni.« Debreczen városának népe rövid néhány év alatt négyszer futott széjjel.[2] 1717-ben Erdélybe és a részekbe is becsap a tatár, a múlt századok jelenetei ujulnak meg; a ki nem fut, rabsorsra kerül. A mint a rossz hirek jönnek, az urak előbb az élést küldik nagy szekereken a kulcsos városokba aztán, családjukat küldik el, végre maguk is biztosságba helyezik magukat.[3] Erdélyben annyira bizonytalan az állapot, hogy a guberniumnak jó időn át nincs is állandó székhelye. Csak az van kikötve, hogy bárhol tartózkodik, tartson fenn magának szállást Szebenben, hogy biztosságot találhasson.[4] Még legjobb dolga a szegény népnek volt, mely erdőkbe, mocsarakba, hegyekre sietett menteni puszta életét. 1735-ben a Péró-lázadás fenyegeti az alföldet. 1737-től 39-ig ismét Erdély és a déli vidék állanak a török betörés folytonos veszedelme előtt.

Azoknak, kik békén ültek ősi birtokukon, jobbágyaikkal gyűlt meg a baja. A háborúk viszontagságai után az alávetett nép gyakran megtagadta az engedelmességet uraitól. A sok eltürt nyomoruság sokszorosan sulyossá tette a nép terhét; az urak pedig, tele adóssággal, és tiszttartóik, ispánjaik csak ritkán elégszenek meg a régi tartozásokkal. Hogy csak az ország legkultiváltabb részét emlitsük, Csepregen a nép fellázadt a zsarnok földesúr, Draskovich grófné ellen, Pinkafő éveken át perel földesurával Gróf Batthyány Zsigmonddal. »Gróf Csáki Istvánnét, Mikola László tesvérhugát, a maga jobbágyai Bálaki házánál éczaka kegyetlenül megölik s darabra vagdalják, mivel nyavalyás felette keményen bánt a jobbágyaival, sarczoltatta, kinoztatta őket, tovább nem állhatták. Példa lehet minden nemes embernek, ne bánják úgy jobbágyaival, mint a barmokkal.«[5] Csakhogy ez a példa sem sokat használt.

[1] Cserei históriája, 479.
[2] Szücs, Debreczen város története, III. 718–724.
[3] Vass László naplója, (kiadta Nagy Gyula) 489. 1717 augusztus 5., 6., 20.
[4] 1714. Erdélyi kancz. 28. sz.
[5] Cserei históriája, 474.

Legnagyobb baj mégis az volt, hogy a jobbágyok egyenesen odahagyták urokat, telküket és világgá mentek. A seregek táborozása, a katonák zaklatása és pusztitása, a pestis még a rendesnél is tűrhetetlenebbé tette a szegény nép helyzetét. Mihelyt felszabadult az alföld, hol alig volt uraság és közigazgatás, hol még szinte a primitiv korszakok szabad életét lehetett élni, oda tódul mindenfelől az adózó nép. Ez az ügy úgy Magyarországon, mint Erdélyben nagy gondot okozott a kormányoknak és rendeknek. Nemcsak a földesurak szenvedtek ugyanis a jobbágyok elköltözése által: kárát vallotta annak a megye, az ország is, mivel bizonytalanná tette az adó alapját.

Az 1715 : CI. t.-cz. igy szól: »Mivel úgy azelőtt, mint a közelebb elmult mozgalmak alkalmából, igen sok földműves, földesuraik tudta nélkül és akarata ellenére, más megyékbe, de különösen azokba, melyeket a cs. kir. fegyverek a törököktől visszaszereztek, továbbá Lublyóba és a 13 szepesi városba menekültek és szöknek most is, azért, mert ezek a még be nem kebelezett megyék és városok nem viselik az országos és földesuri terheket más megyék megyék és helységek módjára; mivel innét sem barátságos úton, sem igazság útján nem kapják őket vissza, sőt az eljáró birák inkább a jobbágyok urai ellen fordulnak«.

Ezért ő felsége kegyesen hozzájárult ahoz, hogy az eddigi törvényekhez, melyek a jobbágyok visszaköveteléséről szólanak, hozzátegyék: hogy az egy megyéből a másikba átmenő jobbágyokat (szintugy a cselédeket, akár belső szolgálatban állanak, akár a gazdaságban szolgálnak, ha szolgálatuk idejének letelte előtt elhagyják uraikat), uraik utlevele nélkül ne engedjék sehová menni, sőt azonnal tartóztassák őket le.

Ha mégis titkon vagy csellel eljutnak más megyébe, a helyi magistratusnak kötelessége kipuhatolni: honnét jöttek ezek az új lakosok vagy zsellérek? és ha megtudták előbbi lakóhelyüket és szolgaállapotukat, az illető megyének, hol előbb jobbágyoskodtak, tudtára adják. Az a földesúr, ki ilyen szökevényeket tudva befogad és az első törvényes megkeresésre azonnal ki nem szolgáltat, az 1556 : XXXI. t.-cz.-ben rendelt büntetést vonja magára.«[1]

A nem nemes szabadok vagy szabadon bocsátottak szerződés szerint kötelezzék magukat a földesuraknak, kiknek javain megtelepedtek, jobbágyi vagy zselléri szolgálatra, vagy bérre.

Ő felsége nemcsak a végekre terjeszti ki ezt a czikkelyt, hanem a véghelyek kapitányainak és a szorosok őreinek komolyan meghagyja, ne engedjenek átmenni jobbágyot sem a török részekbe, sem Erdélybe, sem a végekre. Azokat, kik lopva akarnak átmenni, fogassák el és arányos taksa mellett szolgáltassák őket ki uraiknak.

Ha ezek a pontok Szent-Istvánnak a rabszolgák visszaadásáról szóló

[1] Első terminusra 100 frt birság, másodikra 200 frt, azontúl az illető birtok elveszése.

törvényeit, vagy az amerikai rabszolgaállamoknak rettenetes legislatióját juttatják eszünkbe, viszont olyan határozatokat is tartalmaz e czikkely, melyek az állam gondoskodását mutatják a jobbágyság felől.

Meghagyja, hogy a földesurak ne követelhessék meg a mozgalmak alatt netán felhalmozódott restantiákat és ne csikarhassák ki ujra azt, a mit az akkori jogtalan birtokosoknak egyszer már megadtak. Azokat is, melyekre teljes joguk van, és melyeket a jobbágy soha sem fizetett meg, csak felében, és igy sem egyszerre hajthassák be. A megyék kötelessége a nyomorult nép fenntartása az előbbiek értelmében. Ez a czikkely a szabad kir. városokra és a hajduvárosokra is kiterjed.

A szabad költözés megakadályozása egyaránt érdeke a királynak, kinek a jobbágy adót fizet és a földesurnak, kit munkával és terméssel szolgál. Erről teljes tanuságot tesz az idézett törvény. Viszont a királynak gondja kezd kiterjedni az adófizető népre is, és a mennyire teheti, iparkodik annak terhét elviselhetővé tenni.

Károly király teljesen át van hatva ezen oltalom szükségéről. Midőn a bátaszéki telepesek 1722-ben panaszt emelnek földesurok, báró Jany apát és szemendriai püspök, illetőleg annak tiszttartója ellen, és a sérelmek a kanczellária intő levele után sem szűnnek meg, a kanczellária is megsokalja e dolgot. Kijelenti: »hogy bár az alattvalókat csak igen-igen ritkán szokták a királyi védelembe fogadni, különösen földesuraik ellen, ebben az esetben, midőn a püspök makacskodik, kivételt lehet tenni«. A panaszosokat vegye pártfogásába a király és szólitsa fel Tolnamegyét, hogy védje meg őket. Ha a püspök ismét ellenkeznék, törvényes büntetéssel kell őt sujtani. A király ebből általános elvet von le. »Gondoskodjék a kanczellária serényen a felől, hogy ezentúl e földesuraik ellen alaposan panaszkodó jobbágyok pártfogásban részesüljenek, mivel lelkiismereti és királyi kötelesség a nyomorult nép megoltalmazása.«[1] Igaz, hogy a királyi szándék nem igen volt még keresztülvihető, hisz más eszköz, mint a nemesi megye, nem állott rendelkezésére. A jó akarat inkább szavakban mint tényekben nyilvánult, p. o. abban is, hogy hivatalosan lehetőleg kerülik a »misera contribuens plebs«-féle törvényes kifejezést és inkább a subditus, alattvaló szót használják.

A jobbágyok lekötése mellett, nagyon szivén feküdt a rendeknek a cselédeknek és napszámosoknak lehető olcsón való megszerzése is. Azon panaszkodnak, hogy az országban csak néhol fogadják a cselédeket ujévkor, a legtöbb Szent-Györgykor szegődik. Akkor pedig sokat követelnek, mert a nagy munka előtt vannak. Szükséges tehát, hogy az egész országban újévkor szegődjenek, kivéve a juhászokat, kik Szent-Mihálykor szoktak beállani. Ha a cseléd el akar menni, karácsony előtt 4 héttel mondjon fel. A cseléd bérét, a napszámosok és aratók fizetését a megye állapitsa meg

[1] Kancz. ref. 1723. 15. sz. Bécs, 1722 október 15-én.

Látni való, mikép akarta kihasználni az uralkodó osztály a népességnek legszegényebb, legnyomorultabb osztályát.[1]

Erdélyben 1712-ben az országgyűlés egyik fő gondjának jelöli ki a király, hogy intézkedjék a nép szökésének és kivándorlásának megakadályozása felől.[2] Az articulusokban is megvan a panasz, hogy a nép a conscriptio elől elszéled.[3] Midőn a katonai parancsnokság a gyulafejérvári vár épitésére 2000 munkást követel, a gubernium lehetetlennek mondja ennyi ember előállitását, mert sokan már előre eltakarodtak a szomszéd országokba.[4] 1717 után megujul a panasz, hogy a jobbágyok Magyarországba szöknek.[5] Midőn a temesi kerületet visszahóditják, új alkalom nyilik az oda menekülésre, sőt, mint az erdélyi gubernium panaszkodik, Mercy katonai parancsok erőszakkal is oda viteti jobbágyaikat.[6] Az ország elszegényedése, a munkáskarok hiánya következik ebből. Ezért a miniszteri conferentia 1718 január 26-ikán meghagyja, hogy az erdélyi jobbágyokat Magyarországból küldjék vissza. Épen úgy kölcsönösen vissza kell adni a bánságba költözött vagy költöztetett embereket is. Ezt azonban nem hajtották végre, és az azon évben tartott országgyűlésen ismét a jobbágyok szökése a megyék egyik fő gravamenje.[7] A székelyek is panaszkodnak, hogy sok ezren elmentek közülök. »A szegénység csak szökik éjjel nappal,« irja a kormányszék 1718 november 13-ikán. 1719-ben is csak kevesen térnek haza a szökevények közül. Nem csak külföldre mennek, hanem a belföldön is elmennek a magán földesuraktól a császári kamara uradalmaiba aranybányászoknak, a kamara pedig, törvény ellenére, nem adja ki őket.

Ily viszonyok közt természetes, hogy a kormány némileg magába száll, iparkodik a parasztokkal való jó bánásra birni a nemeseket. 1718 szeptember 10-ikén elrendeli, hogy a földesurak a mostani inségben viseljék gondját jobbágyaiknak, túlságosan ne terheljék őket. Egy félévvel később ujra felszólitja a birtokosokat, hogy a jövő aratásig segitsék ki a szegény népet. Nemcsak a könyörület vitte erre az urakat, hanem az a tekintet is, hogy a nép siralma elhal a trónusig és ellenök fordul a király haragja. »Irja kegyelmed második levelében«, — igy ir 1714 november 18-ikán a gubernium a kanczelláriának — »a Felséges ministerium mit vetett legyen szemére kegyelmeteknek, hogy szegénységünk nem a teherviselés, quártély s adózás miatt pusztulna s széledne az szomszéd országokra, hanem az Dominus

[1] Systema. 1722. országgyűlés, 42. pont. V. ö. 1723 : LXVI. t.-cz. Orsz. levéltár, Diaetalia. Nagy hiány az, hogy a conscriptiókban nem voltak tekintettel az urasági cselédeknek akkor annyira számos osztályára. Még nagyobb baj, hogy e hiányra azon conscriptiók hivatalos kiadásában még csak nem is reflectálnak.
[2] Erd. kancz. 1712. 80. 2. pont.
[3] 1714. 5. sz.
[4] 1714. 59. sz.
[5] 1717. 88. sz.
[6] 1717. 116. sz.
[7] 1718. 60. sz. Megyék gravamenjei, 1. pont.

terrestrisek kemény szolgáltatása, a fő s vicze tisztek saczoltatása miatt; megvallyuk compatiályuk szegény hazánknak az ilyen sinistra informatiók miatt való romlását, kivánnók is örömest tudni, azon informatorokat, kik legyenek, eddig penig magunk között szorgalmatosan investigálván, ha kik találtatnának mind a tisztek, mind a dominus terrestrisek közül, exemplariter megorvosolni, noha igen kevés hasznunkra és pihenésünkre, nem mulatjuk el.«[1]

E gondoskodásnak azonban alig találjuk valami tényleges eredményét. Igaz, hogy az 1714-iki articulusok törvényes büntetéssel fenyegetik azokat a földesurakat, kik a jobbágyokat elnyomják és a zselléreket pártolják.[2] De ugyankkor szigoruan elrendelik a régibb tilalmaknak foganatositását, a jobbágyoknak megtiltották a kard és puska tartását, a posztó köntösök, köpönyegek, nyestes süvegek viselését.

S bármikép gondoskodtak volna a jobbágyról, a lakosság természetes eloszlását egészen megakadályozni még sem birták volna. Az alföldi megyék, majd a temesi kerület is, sokkal több jóval kecsegtették, semhogy a büntetés az erősebbeket és vállalkozóbbakat elriaszthatta volna. Erdélyben csak úgy, mint Magyarországon, minden szigorú marasztalás és lekötés ellenére, a jobbágy siet sorsán segiteni és ebben a földjéhez való ragaszkodás nem igen akadályozza.

Magyarországon sem sokat használt az 1715-iki szigorú törvény. 1723-ban bevallják, hogy a jobbágyaikat visszakövetelő földesurak a távolabbi megyékben, sz. kir. városokban, a jászkunoknál és a kiváltságos községeknél nem találtak támogatásra, sőt ellenkezőleg, azok marasztalják a szökevényeket. Ez alatt szenved a közjó, mert az otthon maradottak összeroskadnak a szökevényekre rótt, a most általuk viselendő teher alatt. Ennélfogva az előbbi törvényt megerősitik és Horvátországra és Szlavóniára is kiterjesztik.[3] Sőt most már a taksások és szabadon bocsátottak kivándorlásának megakadályozását is szükségesnek tartják és csak azoknak engednek szabad költözési jogot, a kiket semmi szerződés nem köt a földesurhoz.[4]

Ezekben az országos érdek karöltve jár e földesurak hasznával, de a következő czikkelyben már a földesurak ellenében is érvényesül az adóalap megtartásának, röghöz kötésének érdeke. »Azok a földesurak kiknek több megyében van birtokuk, a megyéknek nagy kárára, az adóalapnak csökkentésére át szokták vinni a jobbágyaikat egyik megyéből a másikba.« Ezt eltiltják nekik és csak azokra nézve engednek kivételt, kikre személyes szolgálatukra van szükségük. Át lehet továbbá telepiteni a felesleges jobbágyokat is, úgy hogy a régi helyen megmaradók elviselhessék az adót.

Ily módon magok a földesurak is előmozditották, ha hasznuk ezt

[1] 1714. 95. sz.
[2] 1714. 5. sz.
[3] 1723 : LX. t.-cz.
[4] 1723 : XLI. t.-cz.

megkivánta, a nép mozgalmát. De tették ezt más módon is. Sok helyütt a népesség a zavarok alatt vagy a török miatt elhagyta régi lakóhelyét, mely puszta lett, és csak az épületek romjai mutatták, hogy valaha falú volt. Ha most vissza akartak térni a jobbágyok, a földesúr nem fogadta be őket, mert majorsági birtoknak akarta használni azt a birtokot. Az ilyen földesurat ugyanazon büntetéssel fenyegeti a törvényt, mint azt, ki másnak jobbágyát törvénytelenül visszatartja. Kivételt csak akkor engednek, ha az illető helységbe már másokat telepitettek, vagy ha a törvényes elévülés ideje (32 év) elmúlt.[1]

Még egy hathatós előmozditója volt a nép mozgalmának, a költözésnek: az idegenek betelepitése.

Ez, mint más nagy katastrophák után, ekkor is nyomban a felkelés megszünése után veszi kezdetét. Egyesek és a kincstár vetekszenek abban, hogy mentől több munkás kezet nyerjenek a parlagon heverő birtokok gyümölcsözővé tételére.

Mindjárt 1712-ben 14,000-nyi gyarmatos jött be az inségtől sujtott sváb földről és Svájczból, hol Toggenburg birtoka miatt polgári háború dühöngött. Ezek közt maga Károlyi Sándor 1000-nél többet fogadott magához, kiket Nagy-Károlyban, Csanáloson, Kaplyonban, Majtényben telepitett meg.[2] Nagy szegénységben jöttek, sok gyermekkel, majd éhen haltak, telepitésük igen kevés költséggel járt. Ugyanakkor kezdik betelepiteni jószágaikat Savoyai Eugén, Batthyány-Strattmann Eleonóra, Mercy, kinek Tolna megyében volt birtoka, Csáky Imre kalocsai érsek és Nesselrode pécsi püspök. Többnyire 3—7 évi adómentességet kaptak, jobbára még robotra sem voltak kötelezve, csak a kilenczedre és pénzbeli szolgálatokra. Néhol annyi földet foglalhattak, a mennyit művelhettek. Akkor telepitették meg Eugeniusfalvát, Promontort, Csepelt, Högyészt.[3] Találni már ilyen osztrák és német telepeket nagyobb számban Baranya, Esztergom, Fejér, Győr, Pest-Pilis-Solt, Sopron, Tolna és Veszprém megyékben. Összesen 230-ra teszik az 1715 és 1720 között telepitett uj községek számát, melyeknek fele azonban még a Dunántúlra esik.

Bár ezeket a gyarmatosokat az ország legnagyobb és leghatalmasabb földesurai költöztették be, tehát azok, kik legjobban birtak gondoskodni róluk és kiknek leginkább állott módjában eltávozásukat megakadályozni, koránt sem volt biztos, hogy az először megszállott helyen meg is maradnak. »Már az első csoportból is sokan visszajöttek hazájukba, mert szegény emberekben Magyarországban sincs hiány.«[4] Egyáltalában a népességnek még igen nagy része hullámzó és ha valahol jobb módot remél, minden meggondolás nélkül elhagyja kunyhóit. Midőn a Temesközt be kezdik telepi-

[1] 1723: XVIII. t.-cz.
[2] Éble, Gr. Károlyi Ferencz, I. 85—87.
[3] Arneth, Prinz Eugen, III. 79. A lengyeli urbér, gróf Apponyi Sándor szives közlése.
[4] Häckhel, Welt-Beschreibung, II. 3987.

teni, Arad megyét csaknem teljesen elhagyja a jobbágysága. Baranya megyében az 1720-iki összeirás szerint Lipován, a Dráván túlról jött szerbek ismét megszöktek, néhány sváb jött helyükbe. Mágocsot két év előtt szállották meg; Magyar-Boly lakói elszéledtek, kóborló ráczok szállták meg. Maison a lakosok nagy része a Dráván túlról való; más jövevényekkel együtt szállták meg a falut. Márokot mintegy 50 főből álló frank és sváb csapat szállotta meg ujabban. Ezelőtt ráczok lakták. Monosokort 3 éve szállták meg. Monostort is elhagyták lakosai, legujabban néhány nyomorult sváb költözött belé, de még nem űz földmivelést. Nádasdra a frankok két éve telepedtek le. Nagy-Nyáradról a lakosság egészen elszéledt; helyébe ráczok jöttek. Sárokról a horvátok elszéledtek, helyükbe illirek jöttek. Szajkon és Virágoson is más lakók jöttek a régiek helyére. Barsban három oly községet, melynek 1715-ben még volt lakója, 1720-ban lakatlannak találtak. Békésben Öcsöd lakói 1715-ben elszéledtek arra a hirre: jő a tatár. Gyomán csak 27 rosz viskó áll, a lakosok nem akarnak épiteni, hogy bármikor elköltözhessenek. Csabát csak akkor kezdik telepiteni. Az Erdélylyel határos megyékben egyáltalában még kóbornak tartották az oláht, de a magyar is elhagyta lakóhelyét, ha katonai beszállásolás fenyegette. Csongrád megyében is egyre szétszalad a népesség; Csongrád mezővárosban p. o. 1715-ben 146, 1720-ban csak 40 család lakott.[1] A temesi kerületben a töröktől való visszafoglalás után 559-re teszik a lakott, 343-ra a lakatlan helységek számát. A szávai határvidéken »sok családatya fiaival együtt elébe teszi a rablás mesterségét a földművelésnek, vagy pedig kivándorol.«[2] A 30-as években ezrével vándorolnak ki a ráczok Oroszországba. Károlyi Sándor még 1736-ban panaszkodik, hogy csak ezen jószágaiból (Erdőd, Ecsed) 170 gazda embere ment által Közép-Szolnok vármegyébe és Kővár vidékére, kiket hiába kér vissza. »A magyarok is megint szélt mentenek, aligh maradtak tizen s az házakat is mind elpusztitották.«

E viszonyokban nagy része volt a politikai és természeti okoknak: a megyék, földesurak és a katonaság elnyomásának, az adótól való félelemnek csak úgy, mint a pestisnek és inségnek. Igen fontos szerepet játszik a vallásos üldözés, mert egész falvak népessége kénytelen volt elhagyni lakóhelyét, ha hű akart maradni ősei hitéhez, és végleg csak akkor telepedik meg ujra, midőn legalább némi biztosságot nyer vallásának szabad gyakorlatára nézve. De a legfőbb ok mégis magának a lakosságnak szelleme, hagyománya volt. A török időkben, a forradalmak alatt szinte folytonos a vándorlás: jobbágy, nemes egyaránt kóbor, némileg kalandos életet kénytelen ujra élni. A török hódoltság meg épen szinte nomád életre kárhoztatta a nemzet egy jelentékeny részét.

[1] Az adatok a »Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában« czimű munkából vétettek.

[2] Vaniček, Specialgeschichte der Militaergrenze, I. 238.

Ha a múlt század államalkotását, a nemzetnek azóta végezett történeti munkáját igazságosan akarjuk megitélni, soha sem szabad tekinteten kivül hagyni, hogy az országnak szinte felében oly nyomorult, elmaradt és gyér volt a népesség, minő a tatárjárás óta nem volt. Arra a földre nézve egy félezredévnek szellemi, erkölcsi és anyagi művelése teljesen elveszett.

De a pótlásnak megvolt az egyik biztos alapja: maga a föld. A legtermékenyebb vidéknek szinte szűz a talaja; mérföldeket ellep az ölnyi magas katonafű, a kutyatej meg a királygyertya. Annyira bővében van a lakosság a földnek, hogy sok helyütt ugyanazon egy határnak csak egy-egy részét mivelik meg, más évre már másfelé ütnek tanyát, mert az ujonnan feltört föld jobban fizet. Ez már magában véve is vándorlóvá teszi a földműves népességet. Egyáltalában van sok a mult század elejének hazai viszonyaiban, mi egyenesen amerikai telepitési és művelési viszonyokra emlékeztet. A kalandos, földönfutó rabló vagy vadász helyébe csak később lép a földműves és még az is csak nagy meggondolva köti magát egy helyhez.

De épen ebben az óriási elhagyott területben látja mindenki a jövő nagyságának, gazdagságának biztositékát. Ezt szállja meg a császári katonaság, ide nyujtja sovár csápjait a fiscus, itt keres donatiót vagy foglal a mágnás és a nemes, ide menekül a bel- és külföld nyomorult, de vállalkozó parasztsága.

A külömbség a hazai és más hasonló viszonyok közt abban áll, hogy bárminő ujak, kezdetlegesek, sőt barbárok az állapotok, mégis mindenütt egy erős társadalomnak jogi felfogása, századok harczának és művelődésének gyümölcse szolgál a fejlődés alapjául. A szent korona joga beragyogja az egész országot, világosságot, fényt árasztva mindenkire, ki hozzá tartozik. Viszont egy egészen primitiv társadalmi és gazdasági rendnek meg kell küzdenie azon akadályokkal és nehézségekkel is, melyek egy már megállapodott socialis rendnek múlhatatlan és el nem kerülhető hibáiból és visszaéléseiből fakadnak.

A boldoguláshoz, nem, a szabadsághoz, az emberhez méltó élethez első követelés itt az, hogy tagja legyen az ember a szent koronának. A ki nem nemes, annak sem élete, sem vagyona, sem becsülete, sem vallása és meggyőződése nincsenek megvédve. Viszont, a ki egyszer a nemességet elnyerte, az előtt nyitva áll minden pálya, törvény szerint egyenlő jogú a leghatalmasabb mágnással, a legdúsabb főpappal. Minden ösztön, mely az embert a társadalomban előrehaladásra, érvényesitésre készti, itt abban központosúlt, hogy a jogtalan szintén szerezzen magának kiváltságot.

Különös, hogy a minő nagy jogot ad ez a kitüntetés, oly könnyű annak megszerzése. Igaz, hogy csak a király adhatja (mert az érseki vagy püspöki nemeseket, a praedialistákat még sem tartották egyenlő joguaknak), de a törvény előirja, hogy három vagy több magyar tanácsosának vagy egy megyének ajánlatára, ezt a kegyet ne igen tagadhassa meg a felség. Csak az volt kikötve, hogy jobbágyi állapotban levő embert nem szabad

megnemesiteni, mig ura őt szabadon nem bocsátotta, különben a kiváltság nem érvényes és a nemeslevéllel biró tovább is szolgál.[1]

Jöttek is tömegesen a nemesitésért való folyamodások. A ki csak valami patronusra számithatott, iparkodott a kérvényével a királyi felség elé járulni, mint a hogy az éltető nap felé kúszik a növény.

Mindjárt 1713-ban egész sora jelenik meg a nemességet kérőknek, valamelyik királyi tanácsosnak ajánlatával.[2] Az 1716-ban nemesitettek közt van egy volt katona, egy komáromi és egy pesti városi tanácsos, volt köztük egy vármegyei tisztviselő is, kit Bars megye tudománya miatt választott meg alszolgabirájának.[3] Ugyanazon évben még több sorozatban terjeszti fel a kanczellária a nemesitendőket, mindegyiknél megjegyezvén, hogy szabad állapotú. De a király megsokalja a sok kiváltságos nemadózót s harmadszorra kijelenti, hogy a személyeket megnemesiti ugyan, de a telkeiket vagy házaikat nem.[4] 1717-ben a török háború alatt többnyire vitézek folyamodnak. Van köztük osztrák alattvaló és birodalmi lovag is. Az ajánlók többnyire püspökök. Egy plébános testvérének kéri nemességet, Peti Mátyás, »kit nemesnek tartanak,« .azért tart számot reá, mert sok ezer patkót szolgáltatott ingyen.[5] Hanibál József »pro nobili reputatus« most is szolgabiró Sopron megyében. Az, hogy valakit kiváltságosnak tartanak, nemcsak ösztön, hanem jogczim is arra, hogy csakugyan megszerezze az armalist. Némelyik arra hivatkozik, hogy ő szabad ember s birtokait is mindig nemeseknek tartották. Vannak köztük érdemes férfiak. Fekete János, ki iskolát végzett, tanult ember, Siskovics András, ki Temesvárt kikémlelte, Zilizi András, Splény regementjében kapitány. 1718-ban is többnyire katonák kapják, de vannak tanult emberek is, mint Szuháni Márton, Károlyi Sándor secretáriusa és Miskolczi Márton, Sáros megye jegyzője. Egy morva ember, Rzimarz, Bodrog megyének volt hadi biztosa, most szolgabiró, Milkovics Endre Heister oldalán küzdött és felfedezte a zavargók terveit, hogy Bécs külvárosát felgyujtsák. Holczer János, ki 15 évig volt óvári biró. Az egyiknél az szolgál ajánlásúl, hogy a Rákóczi-felkelésben elvesztette vagyonát, a másiknál az, hogy a korona átvitelénél segédkezett.[6] Nagyon tekintetbe vették azt, ha valaki a katholikus hitre tért, vagy ha Rákóczi ellen szolgált.[7] Utoljára a király megsokallja a nemesitések tömegét és 1720-ban már csak ezen megjegyzéssel fogadja el az ajánlásokat: még ez egyszer placet. De azért 1722-ben ujra hosszú listája van a nemesitetteknek, köztük több pesti polgár, ki arra hivatkozik, hogy ott úgy is alig

[1] 1622 : XVII., 1630 : XXX. t.-czikkek.
[2] Kancz. ref. 1713. 3. sz.
[3] 1717. 1. sz.
[4] 1716. 8. sz.
[5] 1717. 12. sz.
[6] 1719. 5. sz.
[7] 1720. 2. sz.

III. Károly korabeli nemesi czimer.
Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában.)

van nemes.[1] Ezután 1726-ig aránylag szünet áll be. Ekkor többek között egy zemplénmegyei táblabiró is kerül sorra. Most már a kanczellária is kivánja, hogy az illetők mostani és ezután szerzendő javai ne vétessenek ki a teher alól.[2] 1727-ben csak kevesen kapják; a legtöbb tanult ember vagy uradalmi tisztartó. A király megjegyzi, hogy az armalisokat csak a folyamodók s ivadékaik részére kell kiállitani, de nem oldalrokonaik részére, hogy birtokaik nem vétetnek ki a közterhek alól, és ezentúl csak módjával (caute) kell adni nemesi kiváltságot.[3]

Valóban, a nemesek számának folytonos szaporodása a kincstár erős megkárositását jelentette azon időben, melyben a király épen a conscriptiót és az adó méltányos és arányos rendezését tartotta egyik legfontosabb feladatának. Az előbb elsorolt példák bizonyitják, mily sokan voltak a vélt nemesek, kik személyükre és birtokukra nézve addig is élvezték a nemesi kiváltságokat. Ezért a király már 1723 ápril 10-ikén elrendeli a nemesek összeirását, kiváltságuk bebizonyitása alapján. Azok, kik nemesek, de elvesztették okleveleiket, forduljanak ujabb privilegiumért az udvarhoz. Mint a kanczellária mondja: hadd élvezzék a felség jótékonyságát. A király 1727-ben ezt még megtoldja azzal, hogy a megyék és kanczellária véleményeit ily esetekben részletes kimutatással terjeszszék eléje a felől, milyen az illetők nemessége és hogyan bizonyitották azt be.[4]

A nemességet gyakran összeirták régente, de azért, hogy tudják, hány az országnak a katonája. Most is kezdik összeirni, de nem azért, hogy kötelessége teljesitésére szoritsák, hanem hogy lehetőleg apaszszák a szabadalmukkal a közjót kárositóknak tömegét.

Erdélyben aránylag még könnyebb szerrel és számosabban történt a nemesités. Itt egészen rendes eljárás az, hogy a földesúr szabadon bocsátja jobbágyát és nyomban kér armalist annak részére.[5] Elég gyakori itt a református predikátorok, az örmény és görög kereskedők, a jobbmódú szászok nemesitése is.[6] Az uniáló görög papokat szinte kivétel nélkül megjutalmazzák e kiváltsággal. A taksa nagyon csekély, többnyire csak 50 frt.

Egész falvakat már nem igen nemesitenek, de különösen a korszak elején elég gyakran előfordult egész családoknak, testvéreknek, sógoroknak nemesitése.

Mai szemmel nézve, az országra nézve tán károsnak látszhatik a kiváltságnak oly nagy számra való kiterjesztése. Akkor is úgy itélnek a császár tanácsában azok, kik legjobban szerették volna, ha Magyarország csupa adózóból áll. Hanem az akkori viszonyok közt a nemességnek min-

[1] 1721. 9. sz.
[2] 1726. 23. sz.
[3] 1727. 23. sz.
[4] 1717. 76. sz.
[5] Erd. kancz. 1711. 84. sz.
[6] 1712. 97. sz.

den megerősitése nemcsak a magyar állami eszmének megszilárditása, hanem az ország kulturájának is előmozditása.

Mert ugyan ki más, mint a kiváltságos, lelkesedhetett, küzdhetett volna azon alkotmányért, mely minden jogot, birtokot, szabadságot a kiváltsághoz kötött? Ez volt Magyarország önállóságának legfőbb biztositása és kifejezése. Minden egyébből, mint e szabadságból, bővebben jutott ki az örökös tartományok békésebb, nyugodtabb, de korlátlan uralom alatt álló népeinek. És senki se kicsinyelje azt az öntudatot, azt a kötelességérzetet, melylyel az egy dicső, szabad közösséghez tartozás még a gyengét is eltölti. Ebben áll tehát a nemességnek egyik jelentősége.

A másik sem csekélyebb. Az akkori zavaros, szerencsétlen viszonyok közt a nemesség az egyetlen magyar elem, mely valóban ragaszkodik a földhöz. Nem hiába jelmondata az a feudalitásnak: a föld, az az ember.[1] A föld az igazi, akkor még szinte egyedüli forrása minden jólétnek, hatalomnak, gazdagságnak, egy szóval: állami és társadalmi életnek. Most, egy zaklató, zsaroló kormányrendszerrel, zavargó, nyugtalan vérü, kóbor elégedetlenekkel szemben a nemesség veszi munkába e föld művelésének kezdeteit. Mert nem puszta túlzás az, a mit az erdélyi gubernium 1738-ban a hadi kormányzat vádjaira válaszol: a nemesség tartja a jobbágyságot, és nem megforditva. Ha nemes földesúr nem volna, az alattvaló, különösen az oláh, annyi nyomoruság között már rég elszéledt volna a világnak mind a négy tájára.[2]

Új földeknek megnyerésére a kultura, új néprétegek megnyerésére a polgárosulás, az állami élet részére, a régi és az új korszakokban egyaránt a katonai uralmat tartották legczélszerübbnek. A monarchia egész déli határa katonai mód szerint volt szervezve. Azon belől aztán a magyar nemes, a magyar megye végezte a telepitésnek, a lakosság állandósitásának, polgárosulásának munkáját. Nehéz és kemény munka vala ez, nem ment erőszak, önkény, sokféle visszaélés nélkül. De a magyar nemesség feladataival együtt maga is emelkedett. Egyéni, osztályérdekeivel együtt az országot, a nemzetet is védte.

Fegyverrel már egyik feladatnak sem felel meg. Annak helyébe a jog lép. Nem valami elvont, szent igazságnak eszméje, hanem minden egyesnek külön joga. Valamint a haza a nemesség összessége, úgy a magyar koronának, a magyar államnak joga az egyes kiváltságok, szabadalmak, jogok foglalatja. Valamint az egyes oklevéllel, perrel, tanusággal védi a magáét szomszédja vagy előljárója ellen, úgy védekezik az ország kifelé hitlevelekkel, törvényczikkekkel, határozatokkal.

Mindkét téren sok pótlásra, kiegészitésre, magyarázatra volt szükség. Ily módon válik lassankint a régi harczos magyar nemzetből törvényeket idéző, praecedenseket magyarázó, de jussát nem hagyó prókátor-nemzet.

[1] La terre, c'est l'homme.

[2] 1738. 340. sz.

VI. FEJEZET.

Az egyházi viszonyok.

II. Rudolf, még inkább II. Ferdinánd óta a német Habsburgok foglalták el spanyol atyafiaik helyét, mint a katholicismus előharczosai. A vallásos meggyőződés és a politikai törekvés összeforrott bennük azon igyekvésben, hogy egyházukat Európaszerte diadalra segitsék, és mindenek előtt azon tartományokban juttassák ismét kizárólagos uralomra, melyeken uralkodtak. Szinte lehetetlennek tartották, hogy más, mint katholikus, hű alattvalójuk lehessen.

A harminczéves háboruban ez eszméért küzdenek a protestánsok coalitiója ellen, melyet a katholikus Francziaország, sőt néha maga a pápa is támogatott. Azóta XIV. Lajos Francziaországának túlsúlya szövetségeseikké tette a protestáns tengeri és szárazföldi államokat. Európai politikájukban tehát változás áll be: de saját országaikban nem mondanak le a régi hagyományokról. XIV. Lajos nem üldözte nagyobb fanatismussal a franczia hugenottákat mint I. Lipót a magyar protestánsokat. Mindkettő, úgy itélték, egy közös, az egész világot átölelő hatalomnak, a jezsuita rendnek vált akaratlan eszközévé. A nápolyi gályák rabjai, az eperjesi vértörvényszék áldozatai az egész világ előtt fennen hirdették, mennyire el van tökélve a római császár, a magyar király arra, hogy birodalmaiban ép oly teljes legyen a vallás egysége, mint Spanyolországban.

Hanem az állami raison követelései elől a bécsi Burg sem zárhatta be kapuit. I. József, Lipót fia, bár jó katholikus, eltért a jezsuiták üldöző irányától. Szövetségben hollandusokkal, angolokkal, poroszokkal, kész volt Magyarországon megerősiteni a protestánsoknak az utolsó országgyűlések által különben már törvényesen megnyirbált vallásszabadságát. Alatta legalább nyilt üldözése a protestánsoknak nem történt, bár az ország azon részében, mely még neki hódolt, teljesen fenntartotta a katholikus egyház suprematiáját.

III. Károly trónra lépése elé nagy aggodalommal néztek a protestánsok. »Bizony ebben a császárban minden virtus megvagyon«, irja a jó Cserei, »csak szintén mivel már tiz esztendőtől fogva Hispaniában neveltetett, azoknak baromi zelusokat és a reformata religió ellen való gyülölséget felette imbibálta, és a jezsuiták tanácsán jár, a honnan, hanemha Isten csudálatos gondviseléséből akadályt vet elejekben, nem remélhetünk egyebet persecutiónál.«

Valóban e változásnak nemcsak az új uralkodó nagyobb buzgalma vagy csekélyebb tehetsége volt az oka. Trónralépésével azonnal megváltozott az európai államok azon állásfoglalása, melynek a császári ház a spa-

nyol örökösödési háborúban kivivott nagy győzelmeit köszönheté. Anglia külön szerződésre lépett Francziaországgal, Hollandia és Poroszország is békére készültek. A nagy coalitio szétbomlóban volt. Ennek oka épen nem volt az, hogy a protestáns szövetségesek nem akartak volna támogatni oly fejedelmet, ki hitfeleiket elnyomja — hisz I. Lipótot is segitették. Cserei káröröme: »igy jár, a ki az Isten anyaszentegyházát üldözi« — épen nem volt alapos. De az nem szenved kétséget, hogy az európai viszonyok ezen változása visszahatott az uralkodó politikájára, mely ily módon felszabadult a protestáns szövetségeseknek tartozó tekintet alól.

Már 1711-ben kezdetét vette az üldözés. Pápán, Rimaszombaton, Losonczon erővel elvették a reformátusok templomait és nem engedték, hogy csak magánháznál is összegyüljenek a hivek isteni tiszteletre. A régi kereszténység jelenetei ujultak meg: nyilt mezőre mentek ki a hitükben meg nem tántorodók, ott énekelték a zsoltárokat. A sárospataki collegiumot is el akarták venni a reformátusoktól a regensné egy rendelete alapján, de a nők lelkesedésének és a gondnokok előrelátó bölcseségének sikerült megoltalmazni a protestáns tudomány e várát.[1] Hasonló módon jártak el a felső-magyarországi evangelikusokkal Eperjesen és Bártfán.

Épen ezek panasza ügyében volt először alkalma az új királynak a döntésre.

Történetileg a következő módon állott a kérdés: Törvény szerint kétségtelen volt a városokban a protestáns vallás szabad gyakorlatának joga. Mindamellett Kollonics idejében megfosztották őket templomaiktól. A forradalom alatt visszavették azokat, és Pálffy a király képében megerősitette őket azok birtokában. Később azonban ismét elvették a bártfai templomot, arra hivatkozva, hogy I. József 1710-iki patense mindenben a forradalom előtti állapot visszaállitását rendelte el.

Eperjesen nem akarták a protestánsok a részükre kijelölt helyet elfogadni, mivel az a hóhér és gyepmester szomszédságában volt. Ezért 1711 június 28-ikán új és megfelelő hely rendeltetett számukra. Templomukat és iskolájukat azonban csak fából épithették, legfölebb egy rőfnyi az aljából lehetett kőből. De most meg a jezsuita főnök, Kolb akadályozta meg az átadást.

A kanczellária teljesen a törvényes álláspontra áll. Az 1681: XXV—XXVI. t.-czikkek szerint a templomépités jogához nem fér kétség. Ennél fogva a szabad vallásgyakorlatot vissza kell állitani. A király teljesen elfogadja a »hű kanczellária« véleményét.[2]

Az ujonnan koronázott király tehát törhetetlenül fenn akarja tartani a törvényt, ott is, a hol az a protestánsok javára itél. És mégis, egész uralkodása egy folytonos sorozata a protestánsok ellen elkövetett igazság-

[1] Molnár Aladár, A közoktatásügy története, I. 436—448.
[2] Kancz. ref. 1712 10. sz. május 29.

talanságoknak, a sértéseknek, a nem kegyetlen, de mégis vérlázító, mert a jog örve alatt történő üldözéseknek. Nem karddal, hanem apró tűszurásokkal akarják megölni a protestantismust.

A XVI. és XVII. századokban a királyi hatalom volt e földön az ellenreformácziónak legfőbb eszköze. Pázmány ideje óta annyiban állott be változás, hogy azóta már nem áll egyedül, hanem egy tekintélyes magyar pártban talál támogatást. De a török kiüzéseig mégis olyan volt a felek hatalmi viszonya, hogy a magyar katholikusok a protestantismus elleni küzdelemben nagyon is reászorulnak a külföld és az udvar gyámolitására. Most ez a viszony megfordul. A protestantismus elleni harczot az uralkodó magyar társadalom vivja első sorban. Igaz, hogy ezt az uralmat mindenek fölött a trónnak köszöni.

Már az 1708-iki országgyűlésen meglátszik a beállott fordulat. A király az 1681. és 1687-iki törvények megtartását óhajtja s követeli, hogy a földesurak ne éljenek vissza jogukkal. »Ha pedig reményünk ellenére másképp történnék és erőszakot követnének el bárkinek lelkiismerete ellen, azt királyi kezünkkel és méltóságunkkal mindenkép meg fogjuk akadályozni.« Mert a rendek el akarják ugyan fogadni a törvényeket »propter bonum pacis«, de a protestáns egyházakat csak toleráltaknak nevezik és kijelentik, hogy minden más sectát meg egyenesen elitélnek.[1] A katholikus papság már eleve protestált az akatholikusoknak adandó minden engedmény ellen s felszólitja a királyt, helyezze vissza »az apostoli hitet az apostoli királyságban ősi jogaiba«.[2]

Mint annyi másban, a vallás ügyében is teljesen csonka elődjének nyomába lépett az 1712/15-iki országgyűlés. A legkisebb alkalom elegendő volt a keblekben dúló harag kitörésére. A korona lehozására rendelt deputatio tagjai közé megválasztották Okolicsányi Pált is, de később a nádor felszólittatta, hogy ne vegyen részt a menetben. A május 20-iki országos ülésen Okolicsányi elpanaszolta az esetet, mint megyéjének sérelmét. »Melyre nagy zendülés leve, némelyek kiáltván: a nem vármegyének semmi iniuriája, némelyek pedig: nagy dolgok vannak, és azt most meg sem hallgathatni. Ekkor előállván Ráday Pál uram, elkezdvén szavait, hogy a status evangelicus nevével kér audientiát a szólásra. Az egész clerus táblája nagy fervorral megzendüle és a zengő szók az egész házat betelék, melyeknek sokasága közt ezek hallattak: nincs evangelicus status, nincs ötödik status, — bezeg status — ki tette statussá — igenis ollyakból áll a status stb. Az urak táblája mellől pedig vala ilyen szó: Mit akar kegyelmetek, fel akarja ismét kötni a kolompot, igen is kegyelmetek communitást és statust akar erigálni, oly helyütt veszi kegyelmed magát fel, a hol nem gondolja.«[3] A vallásháborúk szelleme kisértett a magyar országgyűlésen.

[1] 588. fol. lat. jelz. kézirat a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában: 33. czikkely, replica és királyi válasz.

[2] Ribini János, Memorabilia August. Confessionis, II. 518—521.

[3] Lányi Pál diariuma.

Minden alkalommal, különösen az ünnepi beszédekben hangoztatta a clerus követelését és reményét, hogy a király, ki nemcsak katholikus, hanem apostoli is, helyre fogja állitani a boldogságos szűz és Szent-István országában a hitegységet. Minden alkalommal kitört a rendek közt a harag a máshitüek ellen. A protestánsok ellenben, kik teljesen egy értelemmel jártak el, a királyi felségnél kerestek menedéket. Benyujtják folyamodásukat, hivatkoznak arra, hogy, ha nem a diétán, de az országban többségben vannak, és kijelentik, hogy, a kik törvényes állásuk ellen törnek, »új zavarok magvát hintik el, melyek szétzúzzák az emberi társadalom törvényeit«. Különösen a földesurak üldözése ellen panaszkodnak és sorsukat rosszabbnak mondják az anabaptisták, a nem egyesültek és a zsidók sorsánál. Egymás közt collectát is rendeztek, és »neveztek bizonyos személyeket a miniszterek informálására és megnyerésére«. Mert, úgy vélték, »discretióval«, mely pénzben

Erzsébet királyné koronázási érme.

és tokaji borban szokott állani, ott is leghamarabb czélt érnek. A királyi válasz késett, mit a protestánsok, méltán, rossz jelnek vettek. A porosz követ meg is irta királyának, hogy e késés aggodalmat okoz, mert most olyanok a viszonyok, hogy a király teljesen ki lett volna mentve a papság előtt, ha kedvező választ ad.[1] Az országgyűlés ujabb összeülése után, 1714-ben, az ujonnan koronázott királynéhez, Erzsébethez, ki protestánsnak született, folyamodtak pártfogásáért az elnyomottak. Mindezen fáradságnak és utánajárásnak az 1714 április 28-iki királyi parancs volt az eredménye.

Ez azonban egy lépésnyire sem tért el az udvarnak addigi útjától. Érvénytelennek mondja ki a mozgalmak idejében végbe ment változásokat, úgy mint azt I. József 1710 november 10-ikén kelt resolutiója tette. Rosszalja, hogy az akatholikusok a törvény ellenére sok helyütt folytatják »az

[1] Berlini kir. levéltár.

átkozott utolsó mozgalmak« alatt megkezdett törvénytelen vallásgyakorlatot. Csaknem minden nem-articularis helyen és nemesi házakban nyilvános isteni tiszteletet tartanak, lelkészt, mestert, tanitót hoznak be, az articularis helyeken pedig egyre szaporitják a papok és oktatók számát. Új philosophiai és theologiai intézeteket állitanak fel. A szám feletti papok álruhában gyakran kijárnak a szomszéd falvakba, titkon eljárnak dolgukban és magukhoz ragadják a plébánosok jövedelmét. A katholikus egyházak alapitványait sok helyütt eltagadják, maguknak tulajdonitják s igy Isten egyházát megrabolják. Nem tartják meg a törvényes ünnepeket, sőt advent és nagyböjt idején házasodnak, tánczolnak, és sok mindent engednek meg maguknak, mire a felkelés előtt még sem vetemedtek. »Mindezt az esperesek és plébánosok igaz jelentéséből királyi lelkünk erős megbotránkozására tudtuk meg.« Kijelenti tehát a király, hogy ágostai és helvét hitvallásu alattvalói tartsák magukat a törvényekhez és a patensekhez, melyeknek áthágóit példás és önkényes büntetés fogja sujtani.[1]

A király, kinek igazságszeretete az elnyomottak utolsó menedéke, teljesen az elnyomókkal azonositja magát. Ez által igazolja, bátoritja azokat, kik még tovább is akarnak haladni a jogfosztásnak annyira ismert útján.

*

Bizonyos, hogy az annyiszor idézett 1681. és 1687-iki czikkelyek érvényes törvények oly érvényesek, mint a Corpus Iuris bármely más határozata. Az is bizonyos, hogy a magyar törvényhozásnak joga van régibb törvényeket megváltoztatni, még akkor is, ha az országgyűlés egy része ellenmond. És a mint a clerus ellenmondása nem tesz érvénytelenné törvényt, úgy a protestánsok tiltakozása sem bir azon erővel. Mert nálunk nem volt két külön, egyenlő rangu status, a katholikus és a protestáns, mint a német birodalmi gyűlésen, közjogunk mindig csak egységes törvényhozó hatalmat ismert, melynek hatalma alól egy rész sem vonhatja ki magát.

De az is bizonyos, hogy az 1681. és 1687-iki egyházi törvények magyarázatában és végrehajtásában úgy a király, mint a földesurak annyira túlmentek a törvényes alapon, hogy annak szine is alig maradt meg. Azok a czikkelyek az ország nyugati és északi megyéiben szük korlátok közé szoritották ugyan a protestantismust, oly korlátok közé, minőket a régibb törvényhozás nem ismert, de létét meg nem támadták. Azóta azonban, 1703-ig, midőn a Rákóczi-forradalom közbelépett, az egész ország szinhelye volt a katholikus püspökök és földesurak apró és nagy garázdálkodásainak, a protestáns templomok elfoglalásának, a papok üldözésének, a hitükhöz hű családok elűzésének. Ez az év jelölte úgyszólva a nadirt a hazai protestantismus fejlődésében. És most az a királyi akarat, hogy

[1] Mandata Regia. (Vácz, 1775.) 8—10.

ez az év maradjon meg maximumnak, a melynek mértékén túl a protestantismus ne nyerhessen jogot, ne élvezhessen szabadságot. Ha történik változás, az csak kárára, vesztére történhetik.

Nem általános elvek kimondásáról volt szó, mire a protestánsok és a túlzó katholikusok egyaránt törekedtek. Az eszmék küzdelme, a nehézségek gyökeres megoldása nem felelt meg annak a kicsinyes, megfontolt, opportunista kornak és nemzedéknek. Mint a politikai viadal, úgy a vallásos is részletessé vált, községenként, néha családonként kellett azt megoldani, a szerint, a mint külömböző helyeken más-más volt az érdekek és erők aránya.

Maga a törvény (1715 : XXX. t.-cz.) egészen az addigi, a protestánsokra nézve annyira kedvezőtlen fejlődés alapján áll. Elmondja, hogy a dietán éles viták folytak a vallás dolgáról és mindkét fél a királyi felséghez fordult. »Ő Felsége kegyesen elhatározta, hogy az 1681. és 1687-iki czikkelyeket az eddig kijelentett igazi értelmükben még fenntartja.«

»A mennyiben pedig időközben nem hajtattak végre, vagy a mennyiben mindkét részről visszaélésekkel és kihágásokkal vétettek ellenük, igen kegyesen azt határozta, hogy ezeket a törvényesen rendelt királyi biztosok vizsgálják meg, és ő felségének teendő előzetes jelentésük és annak kegyes jóváhagyása után egyenlitsék ki és hajtsák végre. Oly módon, hogy mindenben a törvényes állapot, a törvényék igazi értelme, a királyi magyarázatok szerint állittassék vissza és tartassék fenn.« Az 1691. és 1701. évi, a protestánsokra nézve annyira sérelmes explanatiókat ilyképen iktatták törvénybe.

»Az ilynemü határozat ellen, ha azt valami ágostai vagy helvét hitvallásu személy magára nézve, akár magánügyében, akár a vallás ügyében sérelmesnek tartja, e sérelem orvoslására a saját nevében, de nem a közönség nevében forduljon a királyi felséghez.«

A király az országbirót, a tárnokmestert, a kamara elnökét és a personalist rendelte biztosaiul. A rendek ezekhez még 20 biztost választottak, kik közt protestánsokat is találunk: Révay és Hellenbach bárókat, Okolicsányi Pált, Szirmay Miklóst, Ráday Pált, Kenessey Istvánt.

Érvényben marad addig is az 1687 : XXIII. t.-cz., mely a protestánsoktól megtagadja a birtokjogot a kapcsolt részekben. Érvényben maradtak továbbá a városok, községek és társulatok eddigi, ide vonatkozó priviIegiumai. Ezek egyes városokban a polgárjogot, sok czéhben a mesteri jogot kizárólag a katholikusoknak tartották fenn.

Tulajdonkép az volt az elvi kérdés, hogy a vallás ügyében a földesúr döntsön-e, mint a katholikus érdek követelte, vagy pedig az ország, mint a protestánsok óhajtották. Az országgyűlés megkerülte ezt a kérdést. De nem tehette a nélkül, hogy egy más fontos elvi határozatot ne hozzon. Az egész egyházi küzdelemnek, minden ágával és szövevényével, a királyt tette legfőbb birájává. A katholikus társadalom teljesen és méltán bizhatott fölkent

fejében: a katholikus, az apostoli királyban. Viszont a protestánsok is nagyobb méltányosságot várhattak ott, hol nagy politikai érdekek is nyomtak a latba, mint saját honfitársaiknál.

Akkor még nem igen lehetett gondolni arra, hogy a királyi hatalom valaha más utat fog követni, mint a melyen a katholikus ellenreformatio annyi nemzedéken át haladt. Mégis e határozatban nemcsak a királyi hatalom ujabb kiterjedésének, hanem közállapotaink gyökeres átalakulásának volt meg a csirája.

A commissio a kitört háború miatt csak évek multán gyült össze. Időközben a katholikus papság, felhasználva felekezetének tulnyomó erejét és a király jóakaratát, egyre új rendelkezéseket tett és tétetett a protestánsok birtok-állapotának csökkentésére. Egy 1716 július havában kelt királyi rendelet eltiltja a prédikátorokat attól, hogy katholikusokat eskettessenek és hogy az articuláris helyekről kijárjanak. Felszólítja a megyei tisztviselőket, hogy büntessék az ellenszegülőket. A kanczellária természetesnek és szükségesnek tartja, hogy mindazon helyeken, hol 1681-ben, a törvény hozásakor, az akatholikusoknak nem volt templomuk, most pedig van, azt tőlük elvegyék. Igy elvették Sopronmegyében a protestánsok három templomát.

Másféle eset volt a veszprémi. Ott 1681-ben volt protestáns isteni tisztelet, sőt megvolt az emberemlékezet óta. Most Volkra püspök, mint földesúr, el akarja azt törülni. Igaz, hogy az 1681-iki törvény szabad vallásgyakorlatot engedett a végvárakban, de Veszprém már nem az. A mostani német őrségnek nincs szüksége protestáns papra. Szörnyüség volna, ha püspöki székhelyen, végvárban a protestánsoknak szabad vallásgyakorlatot engednének. Pedig azok csak most épitettek tornyot és felszerelték azt harangokkal és oly erősek, hogy veszélyesekké válhatnak az őrségre nézve. Ily argumentumok előtt meghajlik a kanczellária. Más véghelyeken is beszüntették a protestáns isteni tiszteletet, miért maradna az meg épen Veszprémben? A király jóváhagyja a püspök rendelkezését.[1] Épen úgy jóváhagyták, midőn a földesurak: gróf Esterházy Ferencz és József beszüntették a pápai kálvinisták isteni tiszteletét,[2] és Léván, Báthon, Vezekényen is elvették a templomot a »makacs, kemény nyaku« jobbágyoktól.[3]

Jobbágygyal, várossal könnyen bántak. Igazi nehézség csak ott támadt, hol a vallás szabadsága a nemesi jog oltalma alatt állott.

A felső vidéken, az esztergomi egyházmegye területén, mint a primás panaszkodik, a zavarok alatt mindenütt befészkelődtek a protestáns papok, úgy, hogy miattuk a plébánosoknak nincs maradása. Csaknem minden nemes és armalista tart a házában prédikátort. Ezek kijárnak a falvakba, keresztelnek, esketnek, temetnek, a katholikus papok stoláját csökkentik.

[1] 1717. 3. sz.
[2] 1718. 6. sz.
[3] 1719. 8. sz.

Ha az esperesek megintik őket, nem törődnek vele és tovább nyugton megmaradnak.[1]

Mosóczon Okolicsányi Pál oltalmazza a lutheránus prédikátort, Nyitramegyében Ujfalussy Pál, Hellenbach, Pécsy tartanak papot. Sókon olyat tartanak a kálvinista nemesek, ki az esperes visitatiója alkalmával még a keresztelés formuláját sem tudta. Tót-Prónán a község sehogy sem akarta megmondani, mi papjának a neve. Hontmegyében Szent-Ivány, Ráday és Palásthy tartanak papot. Barsba, Nemes-Kosztolánba Justh Judit hozatott. Léván visszahozták az Esterházy nádortól elűzött kálvinista prédikátort. Ott egyáltalában nagyon terjeszkednek, mióta nincs őrség a várban. Korponára Bohus Ferencz erőszakkal hozott be papot, pedig az már nem véghely.

Mindez oly megyékben történik, melyekre nézve az 1681 : XXVI. t.-cz. két-két, ú. n. articuláris helyre nézve enged csak szabad vallásgyakorlatot. Természetes, hogy azon megyékben, melyekre nézve ilyen megszoritást nem állitott fel a törvény, még nagyobb a protestánsok szabadsága. Tornában »büntetlenül maradnak az eretnekség bünei«; a katholikus papság ott nem számithat a világi karra. Megvetik Eleonóra császárné parancsát, mely az elvett templomok visszaadását rendelte el. Gömörben valóban nyomorult a katholikus papok állapota, annyira elnyomják, üldözik őket a lutheránusok. Assistentiát ott sem kapnak. Oly nagy a gyűlölet ellenük, hogy nemcsak azt tagadják meg tőlük, mi nekik jár, hanem még saját pénzükön sem élhetnek meg.[2]

Ennyi kölcsönös panasztól, vádtól visszhangzott az ország, midőn végre a király 1720 július 12-ikén megparancsolta a commissió összeülését Budán, november 1-én, Koháry István országbiró elnöklete alatt. Szükség van reá »a köznyugalom fenntartása és az egység helyreállitása miatt«.[3] Új halasztás következett be, a bizottság csak 1721 márczius 3-ikán kezdte meg működését és pedig Pesten, mely ekkor szerepel először, annyi század után, ismét mint az ország egyik politikai központja.

Nagy reményekkel jöttek el a protestáns urak, tele bizalommal a királyi jó szándék iránt. Örvendettek, hogy valahára az ország szine előtt szabadon tárgyalhatják vallásuknak és saját maguknak sérelmét, hivatkozva törvényre, szentirásra, oly autoritásokra, melyek előtt ellenfeleik is meghajolnak. Mindjárt kezdetben nagy csalódás éri őket.[4] Nemcsak a katholikus papsággal találják magukat szemben, hanem a katholikus világi urakkal is, és a királyi biztosok, kiknek pártatlanságára számitottak, a legfontosabb

[1] A primás levele Károly császárhoz. Bécs, 1714. február 15. Orsz. levéltár, Lit. Archiepiscoporum, 422. sz.

[2] Az esperesek jelentései.

[3] 1720. 6. sz.

[4] A pesti commissióról szóló előadásunk a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának fol. lat. 552. és 618. jelz. nagyterjedelmü kéziratain alapul.

Koháry István gróf.

(Pfeffel metszete' Ő felsége hitbizományi könyvtárában.)

kérdésekben szintén ellenfeleikhez csatlakoztak. Gyakran hivatkoztak volt arra, hogy a katholikus urak nyugodtabb része elismeri panaszaik jogosultságát, de itt, midőn kenyértörésre került a dolog, párt áll szemben párttal, elkeseredetten, igazságérzet, kimélet nélkül. Mindjárt kezdetben megtagadták a protestánsok azon kérését, hogy Pesten, a commissió székhelyén, isteni tiszteletet tarthassanak.

A protestánsok nagy, országos gravamenjeiket akarták volna előbb tárgyaltatni, de a bizottság a részletes sérelmek tárgyalását határozta. A legfontosabb, a szivet, elmét legjobban elfoglaló kérdésekből hosszadalmas, kicsinyes pernek vált a tárgya. Egymásra halmozódtak a replicák és duplicák, óriási, beláthatatlan tömeggé nőtt az acták sokasága. Végezni pedig nem lehetett, mert a felek egyre azt hajtották, hogy készületlenül jöttek, nem adhatják be utolsó, döntő érveik összeállitását. Igy tanácskoztak, vitatkoztak június 17-ikéig, a midőn a király, kérésükre, elhalasztotta egy időre az üléseket, hogy gazdaságuk után nézhessenek.

Lehetetlen, hogy a midőn oly nagy, világot mozgató érdekek és eszmék állanak szemben, prókátorsággá torzuljon az egész. Az igének, az eszmének, a végső czélnak, mely a táborokat lelkesiti, nyilt kifejezésre kellett jutnia.

A katholikus clerus előterjesztésének I. pontja igy szól: »A birodalom nyugalma és a lakosok egyetértése nem áll másban, mint a vallás egységében. Ezért és e czélból ki kell küszöbölni az evangelikusokat. Felséged azért rendelte a commissiót, hogy az ország békéje és nyugalma és a lakosok egyetértése megőriztessék. Ez a nyugalom és belső béke és a lelkek egyetértése nem tartható fenn másként, mint az igaz Isten egyféle tiszteletével, a hivek egységében. Semmi más nem köti annyira a fejedelemhez a népek lelkét, mintha egy szivvel, lélekkel azt a vallást követik, melyet a fejedelem vall.«

Úgy is egy pásztornak, egy akolnak kell lenni. Most már remélhető, hogy Magyarországon is kigyomlálják az eretnekséget, az 1550 : XII. t.-cz. értelmében, és a római katholikus egyháznak régi állapotába való visszahelyezése által az ország meg fog szabadulni ellenségeinek tévelygéseitől. Ha ez nem történik, vége a békének és a nyugalomnak. Például szolgálhatnak a külső országok és a felség örökös tartományai. »A vallás egysége az ország ereje; a vallás különbözősége az ország veszte.« [1]

Mint természetes következése kapcsolódik ez elvhez a clerus második kivánsága: »Valamennyi a vallás ügyében hozott törvény eltörlendő.« [2] Ebben a követelésben a katholikus világi urak is egyetértettek a clerussal.

Oly tanokat hirdetnek, melyek Francziaországban egy emberöltővel azelőtt a nantesi edictum visszavonásához, a hugenották kiűzéséhez vezettek.

[1] 552. fol. lat. 314–316.
[2] U. ott, 320.

oly tanokat, melyek néptelenné és nyomorulttá tették Spanyolországot és egy félszázadon át tartó háborúk szinhelyévé tették a német birodalmat. És hazánkban még az az érv sem állott, melynek alapján Spanyolországból kiűzték a moriscókat és zsidókat, a melynek alapján a protestáns brittek rabszolgáikká tették a katholikus ireket. Nem alávetett, idegen népességről van szó, hanem magának a magyar nemzetnek mindenben, számban is egyenrangu feléről. Nem igen maradt más igazi érv hátra, mint az, melyet Magyarországon és Erdélyben oly sűrűn hangoztatott a katholikus papság, az, melylyel XIV. Lajos hizelkedő udvari theologusai legyezték a »nap-király« kegyetlen hiuságát: nem illendő, hogy az alattvaló másként gondolkozzék, mint ura, fejedelme. A királyi hatalom korlátlanságától várták vallásuknak kizárólagos uralmát. Megfeledkeztek arról, hogy e korlátlanságnak e hazában nem volt se törvényes, se történeti alapja.

Bárminő túlzottaknak látszanak is ma e követelések, akkor nem maradtak elszigetelve. A tüzes szellemü egri püspök, gróf Erdődy Gábor, a magyar ecclesia militans-nak igazi vezére, egész könyvet iratott e tételek bizonyitására és azt tulajdon autoritása alatt bocsátotta közzé és ajánlotta az országos vallásügyi bizottságnak.[1] E könyv egyenesen be akarja bizonyitani a fejedelem jogát arra, hogy eretnek alattvalóit erőszakkal is megtéritse — hisz egy részük azt maga is óhajtja[2] — vagy, ha makacsok, kiűzze országából. Hazai példákra nem igen hivatkozhatik: előtte II. Ferdinánd és XIV. Lajos az igazi ideálok. Csak látszólag szól a bizottságnak, valósággal az udvart akarja megnyerni.

Tévedés azt hinni, igy szól, mintha az eretnekség csak a pápa ellen lázadna fel. »Mutassatok egy szögelletet Európában, a hol kétszáz év óta ne lázadtak volna fel a katholikus fejedelmek ellen az eretnekek, ha valami erejük volt, a hol ne hivták volna segitségre a szomszédokat és távolesőket, sőt még a pogányt is, a katholikus törvényes uralom ellen.« »Soha se szenvedett a keresztény egyház annyit a pogányoktól és hitetlenektől, mint az eretnekektől.« Egyenesen a császár-királynak és a központi kormánynak szól ez az utalás a magyar protestánsok felkeléseire, szövetkezéseikre törökkel, francziával. Még világosabban szól az a mondat: »Mily nagy a nyugalom Ausztriában, Csehországban, az osztrák tartományokban, mióta II. Ferdinánd kiűzte őket!«

Ez a kapcsolat az akkor diadalmasan előre törő katholikus világgal, mindenek fölött pedig a Habsburg-házzal és az örökös tartományokkal, melyekben a visszaállitott hitegység volt a korlátlan uralom legszilárdabb támasza, tette a magyar katholikus egyházat oly harcziassá, oly nagy és

[1] Opusculum Theologicum in quo quaeritur: An et qualiter possit Princeps, magistratus, Dominus Catholicus in ditione sua retinere Haereticos; vel contra poenis eos aut auxilio ad fidem Catholicam amplectendam cogere. (Nagy-Szombat, a jezsuita akadémia betűivel, 1721.)

[2] Id. m. 87.

végzetes czélok után törővé. De a magyar protestantismus sem állott védtelenül. Századus küzdelmekben oda nőtt a nemzet szivéhez, megsemmisitése egyenlő lett volna a nemzeti önállóság utolsó nyomainak elenyésztével. Arra, hogy a magyar protestánsokat tömegesen téritsék vagy kiűzzék, mint a hogy a hugenottákkal tették, vagy épen azon időben a salzburgi érsek protestáns alattvalóival, még sem volt elegendő a katholikus pártnak és a kormánynak hatalma. De a mellett a magyar protestantismus számithatott a protestáns nemzetek és udvarok rokonszenvére. Azt a nagy hatalmat, melyet ezek képviseltek, a császár sem hivhatta ki könnyelmüen.

Már 1719 elején felszólitották a protestáns svájczi kantonok I. Frigyes Vilmos porosz királyt, járjon közbe a császárnál szorongatott magyar hitfeleik érdekében.[1] A király kész az intercessióra, de attól tart, hogy az többet árt, mint használ. Mindig úgy tekintik az ilyen fellépést, mintha az elnyomottak kivánságára történnék. Mindamellett utasitja majd bécsi követét, »járjon utána, mikép lehetne e szegény embereken alkalmas módon segiteni«.[2]

A követnek, Burchardnak válasza egyaránt megvilágitja a vállalkozás nehézségeit és szükségét. Lelkiismeretbe vágó dolog volna ezeket a jó embereket pártolás nélkül hagyni, annyival is inkább, mert a császár annyira igazságos, hogy a clerus és a többi vakbuzgó ember által megkezdett üldözés sehogy sem tetszik neki. Érdeke is kivánja a császárnak, hogy még a görögöket, arianusokat és más sectákat is megtürje Magyarországban, mely külömben nagy részt pusztán maradna. Ha a protestánsoktól elveszik templomaikat és ha papjaikat elűzik, félő, hogy egészen elvadulnak. A császár, mint mondják, máris megintette a nyitrai püspököt, hogy rossz úton járó bárányait jó móddal terelje a jó útra. Minthogy a császár igen gyengéd lelkiismeretü, figyelmeztetni kellene őt, mily bün az, ha keresztényeket vallástalanokká tesznek, az által, hogy minden eszközt, mely Isten megismerésére vezet, megvonnak tőlük. A közbelépés csak úgy vezetne czélhoz, ha az angol királyné és a hollandus rendek elől járnának. Mindaddig jobb, ha nem történik semmi.[3]

A commissio összeülése ujra magára vonta a porosz király érdeklődését. Már 1721 május 3-ikán felszólitja követét, kisérje figyelemmel annak tanácskozásait. Midőn onnét rossz hirek érkeznek, késznek nyilatkozik arra, hogy az üldözött protestánsokat, »ha a kivándorlás siralmas jótéteményét igénybe akarják venni«, országaiba befogadja.[4] A porosz uralkodó hitbuz-

[1] Zürich, 1719 február 20-ikán. Berlini kir. levéltár.

[2] U. ott, 1719 márczius 18ikán. A követnek szóló utasitás ugyanazon napról.

[3] Bécs, 1719 márczius 29-ikén. U. ott.

[4] 1721 május 20-ikán. Canngiesser bécsi követhez: »flebile migrandi beneficium — wenn sie sich aus Ungarn retiriren, und sich anderswo établiren wollen, so werden wir Ihnen dazu gerne die permission in unsern Landen verstatten.«

galmával és jószivüségével, mint látjuk, jókora egészséges önzés vegyült. Ő a nagy telepitő, a salzburgi emigránsok befogadója. Minő pompás emberanyagot nyer parasztoknak és katonáknak! De rosszul számitott. A protestánsok az országban maradtak; a király rosszalta Erdődy művét és kivétette azt a forgalomból, és az udvarnál nyiltan elitélték a magyar főpapok vakbuzgóságát. A nádor azt ajánlotta a császárnak: fékezze a katholikus papságot, mert különben örökös lesz a zavar az országban, és a protestánsok, kik nagyon makacs emberek, azért még sem fognak áttérni.[1] Savoyai Eugén pedig, a protestáns Calisius ezredes elbeszélése szerint, nagyon felindult, midőn a protestáns deputatusok emlitették, hogy Károly koronázása óta több mint 140 egyházukat vették el. Kijelentette, hogy a katholikus papság Magyarországon nagyon vakmerően jár el, és azt tovább türni nem lehet.[2] E változásra a külső hatalmak nem gyakoroltak egyenes befolyást. A magyar protestánsok annyira tartózkodók voltak, hogy nem is mertek szóba állani a külföldi követekkel.[3]

Királyi parancsra a pesti commissio 1721 augusztus 10-ikén félbeszakitotta áldatlan munkáját. Midőn azt Pozsonyban folytatta, ép oly kevéssé birtak a pártok megegyezni, mint azelőtt. Mindkét fél a királynak adta elő deputatusai által véleményét. A döntés tehát, egész törvényesen, teljesen az uralkodótól függött. Egyelőre minden azon állapotban maradt, melyben a commissio összeülésekor volt.

Nem lehet kétség afelől, hogy az akkori viszonyok közt ez a határozat kedvező volt a protestánsokra nézve. A királyt különösen a pragmatica sanctio, az az óhaj, hogy a protestánsokat megnyerje az új örökösödési törvénynek, birhatta e kedvezésre. Az egész 1722-iki országgyűlés alatt tart ez a jó hangulat. A király 1722 november 1-én meghagyja Pálffy nádornak, hogy az országgyűlés hallgassa meg a protestánsok sérelmeit és tegyen ezek felől neki jelentést.[4] Félévvel később szigoru rendeletet küld a megyékre, hogy többé ne háborgassák a protestánsokat és adják vissza, előbbi parancsa értelmében, azokat a templomokat, melyeket a pesti commissio óta tőlük elvettek.[5] Ugyanazon időben elrendelte azt is, hogy Debreczen városának adják át azt a Leidában nyomtatott bibliát, melyet Erdődy egri püspök még 1719-ben lefoglalt. A lefoglalásnak az volt az oka, hogy a keresztség formulájánál az atya, fiu és szentlélek *nevében* helyett *nevére* volt szedve. Debreczen városának kötelességévé tétetett, hogy e hibát javittassa ki.[6]

[1] Canngiesser Konrád 1721 június 14-iki jelentése a porosz királyhoz.
[2] Ugyanaz június 28-ikáról.
[3] Ugyanaz szeptember 3-ikáról. »Dass sie sich fast nicht den Mund aufzuthun getrauen.« Canngiessert különben a császári udvar 1721 október 21-ikén kiutasitotta Bécsből.
[4] Katona, Hist. Crit. XXXVIII. 448.
[5] 1723 június 12. Lampe, Hist. Eccl. Reformatae in Hungaria, 550. A zárnap 1719 deczember 5-ike.
[6] Komáromi Csipkés György bibliája.

יהוה

MAGYAR

BIBLIA

Avagy

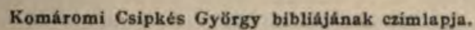
Az Ó és Uj Testamentom köny-
veiből álló tellyes Szent Irás à
Magyar nyelven

Mellyet

*A' Sidó Cháldeai és Görög nyelvekből Magyar nyelv-
re fordított és minden rész közönséges Summá-
ját és részeit meg-mutató marginalis jegy-
zésekkel meg-világosított:*

Comáromi C György SIMD és DP

MDCLXXXV esztendőben

Komáromi Csipkés György bibliájának czimlapja.

A püspök azonban nem adta ki a példányokat és azok csak 1789-ben jutottak a város birtokába.[1]

Ezek a rendeletek azonban már eleve is a végre nem hajtásra voltak kárhoztatva. Egyes pillanatokban túlsúlyra juthatott az igazságérzet vagy a politikai számitás, de általában véve a kormány iránya a régi maradt. A király akkor is keményen válaszol a magyar protestánsoknak, a katholikus clerussal ellenben nagyon jól bánik, »úgy mint Absalonnal«.[2] Voltakép a király előtt is kedves volt a »Mária országának« megvalósitása. Csak azt óhajtotta, hogy ezt a kivánatos czélt minden nagyobb nyilvános erőszak, törvénytelenség, lelkiismeretének, királyi kötelességének megsértése nélkül érjék el. Bárminő buzgó katholikus volt, vak eszköze nem akart lenni a jezsuitáknak. Tudta, mennyi bajba keverték ezek Lipót idejében a monarchiát. Montesquieunek is feltünt, hogy a jezsuiták nem uralkodnak Bécsben. Hanem a vallásnak, a lelkiismeretnek szabadságáról nem volt és nem is lehetett fogalma. Hitéhez való buzgóságát csak igazságérzete és a törvény betűjéhez való ragaszkodása mérsékelték. Ezekkel pedig környezete, azok, kikbe legjobban bizott, a spanyolok és Althanék könnyen elbánhattak.

A magyar katholikus társadalom tehát tovább folytathatta a térités és elnyomás munkáját. 1724 óta hatalmas új eszközzel rendelkezett e czélra: a királyi helytartó tanácscsal. Ez az új alkotás nem teljesitette egyikét sem azoknak a nagy állami feladatoknak, melyeket reá biztak, hanem a püspökök és főurak terveinek keresztülvitelére elsőrangu tényezőnek bizonyult. Az egyes vidékeken történő jogfosztásokat ő tette általánosakká, ő szentesitette a törvénytelenségeket a király, az állam tekintélyével.

Teljes nyiltsággal tör elő ez a tendentia a helytartó tanács azon javaslatában, hogy a protestánsok panaszai és sérelmei fölött a megyés püspök vagy vicáriusa döntsön, vagy pedig valamely szomszéd vármegyéből való katholikus földesurak itéljenek. Ezt még a kanczellária sem hagyhatta jóvá.[3]

Igy az egész ország ujra erőszakoskodásoknak lett szinhelye, csak úgy mint a commissio előtt. Pátyon (Pestm.) a földesúr katonai segitséggel elfoglalta a kálvinista templomot. Ettyeken nemcsak az otthoni isteni tisztelettől fosztották meg a jobbágyokat, hanem büntetés alatt eltiltották nekik, hogy máshová menjenek templomba. Deméten, Sárosban Bornemissza Antal embereivel erőszakkal ki akarta hordatni a templomból a harangokat, és midőn ez nem sikerült, nyelvöket vitette el. A váczi püspökség területén, Szent-Márton-Kátán, Kosdon, Vörös-Egyházán, Szadán, Némethin, mindenütt elveszik a templomokat, a lakosokat pedig börtönbe vetik, úgy kényszeritik, hogy fizessék a plébánost. Komáromban a kálvinisták régi iskoláját zárták

[1] Kancz. ref. 1723. 10. A referáda szerint Amsterdamban nyomtatták ezt a bibliát. Szücs szerint (Debreczen városa története, III. 779.) Leidában.

[2] Graeve relatiója. Bécs, 1722 június 5-ikén. Berlini levéltár.

[3] Ref. 1727. 3.

be, megtiltották, hogy ott mást tanitsanak, mint az olvasás elemeit. Léván a protestáns mesterembereket kizárják a czéhekből. Pápán a piaczon kihirdettette a földesúr, hogy protestáns mesterembertől nem szabad semmit vásárolni. A bátaszéki apátság és a bozóki uradalom, mely jezsuita kézen volt, bezáratja a protestáns templomokat, vallásukkal ellenkező szertartásokra kényszeriti a hiveket, külömben börtön és birság vár reájok.

Legalaposabban végeztek a lutheránusokkal Galgóczon, melynek uradalmát akkor szerezte meg gróf Erdődy György kamarai elnök. A tiszttartó 1723 elején az áttérés határnapjául husvét napját tűzte ki. Időközben többen el akartak távozni, úgy hogy házaikat és egyéb birtokukat eladják, de a tiszttartó azt eltiltotta, sőt egy katholikus vevőt egy ház visszaadására kényszeritett. Mindez nem vezetett czélhoz. Erre április 7-ikén összehivta az állhatatosakat és kijelentette, hogy ha délutáni 3 óráig át ne térnek, ki kell vándorolniok. Másnap reggel fegyvereseket hozott le a várból és házanként küldve őket, mind az ellenszegülőket a várba vitette. Ott többet szörnyü fenyegetésekkel áttérésre kényszeritett, azokat, kik megmaradtak hitükön, mint gonosztevőket kikergette. Midőn éjjel némelyik visszalopódzott házához, hogy holmiját megmentse, az őrök elfogták, ruháit elszedték és őt magát tömlöczbe vetették. Ujra fenyegetés, kényszerités; csak nagy bajjal szerezhettek egy napi halasztást. A legtöbb az éjjel megszökött, ott hagyva mindenét. A tiszttartó még a nemeseket is megakadályozza abban, hogy istentiszteletre menjenek. Vagyonukban is kárositja őket, eltiltva őket a közerdő, legelő és viz használatától. A vegyes házasságban élő párokat önhatalmulag szétválasztja és az ágostai hiten levő felet elköltözésre kényszeriti.

A mit az ország legtöbb helyén a földesuri önkény hajtott végre, ugyanazt tette meg a városokban a nyárspolgári önzés és a vallásos elfogultság. Pest városa sehogy sem akarta engedni, hogy benne református ember birjon házat. Utoljára pénzben fizették ki a jogos örököst, csakhogy akatholikust ne kelljen befogadni.[1] Nagy-Szombat 1714-ben új statutumot hozott, mely szerint protestánst többé nem fogadnak be polgárnak. A még élő lutheránus polgárok 1727-ben folyamodnak, hogy legalább fiaikra nézve tegyenek kivételt. A város erős pártfogóra talál a helytartó tanácsban, mely azt hajtja, hogy az akadémiának, a papnevelő intézetnek székhelyén csak zavart okozhat az akatholikus ember és káros befolyást gyakorolhat a diákságra. Mindazonáltal a király 1727 november 12-ikén a kérelmezők mellett dönt. De a város sem enged, a primást és nádort nyeri meg közbenjáróknak, és végre is azt a döntést nyeri, hogy a helytartó-tanács tegyen jelentést az ügyről.[2]

Ilyen előzmények után gyűlt össze az 1728. évi országgyűlés. A papság és követői előtt már mi sem látszhatott elérhetetlennek. Nyomról nyomra

[1] 1725. 5. sz. Kazaly András, kitől Ráday Pál örökölte.
[2] 1727. 62. sz. 1728. 9. sz.

sikerült visszaszoritaniok a protestantismust, és ha néhol ellenszegülésre találtak is, megtorlásról soha sem lehetett szó, bárminő világos volt a jogtalanság. A protestánsok viszont már legalább egyelőre lemondanak arról, hogy régi szabadságaikat, jogaikat visszanyerhessék. Elég, ha megtarthatják annyi szorongatás közt azt, a mit még birnak. A katholikus támadókat az biztatta, hogy vállalkozásuk tulajdonkép nem járhatott semmi koczkázattal reájuk és ügyökre nézve. Igy keletkezhetett aztán az a szándék, hogy más vallásu honfitársaikat, csakis felekezetük miatt, teljesen kizárják a polgári jogok birtokából. Minthogy új törvényt hozni nem igen lehetett, erre az ősrégi törvényes eskü-formula szolgált alapul, mely a Hármaskönyvben is megvan, és melyben a boldogságos szűzre és a szentekre is történik hivatkozás.

Az országgyűlés befejezése felé biztosokat választott a porták kiigazitásának commissiójába. Tagokul többek közt megválasztották az evangelikus Zsemberi Sámuelt, és a helvét hitvallású Katona Pált. Azt követelték tőlük, tegyék le a törvényes esküt, mit ők, mint vallásukkal ellenkezőt, megtagadtak. Erre a rendek másokat választottak helyükbe és kijelentették, hogy törvényesen járnak el mindenki ellen, ki az esküt letenni nem akarja. A protestánsok arra hivatkoztak, hogy ez vallásbeli ügy; annak eldöntése a királytól függ, az pedig még nem határozott. Zsitkovszky István, a hires jogtudós, a király jogai sértésének mondta ez eljárást, mi a katholikus papságot annyira felbőszitette, hogy őt rágalmazással vádolták. Másnap azonban Zsitkovszky megmagyarázta, hogy szavainak nem volt sértő tartalma, és a kedélyek látszólag lecsillapodtak. A katholikusok azért nem hagyták abban a dolgot, hanem a királyi biztosokhoz, Kinsky és Nesselrode grófokhoz fordultak, hogy királyi rendelettel kényszeritsék a protestánsokat az eskü letételére. A határozatot azonban nem várták be, hanem augusztus 8-ikára Ördögh György turóczmegyei és Szent-Péteri András borsodmegyei követeket az országgyűlés törvényszéke elé idézték. Ezek a királyi biztosokhoz fordulnak oltalomért, kimutatva, mennyire a törvénybe ütköző és a királyi tekintélyt sértő ellenfeleik eljárása. A biztosok felszólitották a dietát, várja be e rendkivül fontos ügyben a király döntését.

Ekkor lép ki a küzdő térre a katholikus párt igazi vezére, gróf Erdődy Gábor egri püspök. Szenvedélyes beszédére elhatározták a karok és rendek, hogy a törvényes eljárást azonnal meginditják. A vádlottakat odaidézik, actiót kiáltanak. Arra a kérdésre: le akarják-e tenni az esküt? — azt válaszolják, hogy csak az atyára, fiúra, szentlélekre esküsznek. Miután irásban is előadták válaszukat, távozásra szólitják fel őket és hitsorsosaikat. Ők ezt megtagadják, mert ez sérti küldőiket, a megyéket, és beleütközik a királyi menedéklevél szentségébe. Oly nagy a harag, oly erős a fenyegetés, hogy végre az erőszaknak engedve, mégis kimennek. A helytartótanács ajtónállója vezeti ki őket. Ekkor gróf Esterházy József azt inditványozza, hogy egyszerűen itéljék el őket, úgy mint azt a Hármaskönyv

az esküttagadókra nézve előirja.[1] Az egri püspök és gróf Berényi Tamás szintén ilyen értelemben szólanak.

Csak egy hang emelkedett e törvényes erőszak ellen. Jeszenák Pál, a kor hires ügyvédje, Savoyai Eugén képviselője szólalt fel hitsorsosai mellett. Az országgyűlés szerinte nem határozhat, mig a királyi döntés, melyet sürgetett, le nem érkezett. Nagy zaj támad, az egri püspök azt kiáltja, hogy erre, a Boldogságos Szűz sértőinek védelmére, nem lehet Jeszenáknak felhatalmazása a nagy, kegyes hőstől. »Nekem felhatalmazásom van a királyi felség jogainak védelmére és az ország javának előmozdítására, és ezért felelek ő Fenségének« — volt a derék férfiú válasza. Ritka eset, hogy férfias, nyugodt beszéd lecsillapitson egy zajongó, indulatos sokaságot; ekkor sem sikerült. Kimondták az itéletet, amely 64 forint birságra itélte a vádlottakat, azért, mert esküttagadó megátalkodottságukkal késleltetik az ország legfontosabb ügyét, a conscriptiót. Ez a megokolás a királynak volt szánva, kinek annyira szivén fekszik az összeirás foganatositása.

Ismét behivják Ördöghöt és Szent-Péterit, és kihirdetik előttük az itéletet. Ők bejelentik, hogy a királyi felséghez felebbeznek. Ezt nem akarják elfogadni, mert az országgyűlési törvényszék csak magasabban áll mint a hétszemélyes tábla, pedig még attól sincs megengedve a fölebbezés. Csak Erdődy György kamarai elnök szól a fölebbezés megengedése mellett, minthogy királyi jogról, salvus conductusról is van szó. De a többi annál erősebben sürgette, fenyegette őket, hogy azonnal tegyenek eleget az itéletnek. Midőn ők ezzel késnek, gróf Nádasdy Tamás kimegy, hogy a várból katonákat hozzon elfogatásukra. Esterházy József azt mondja, hogy börtönben kell maradniok, mig nem fizettek.[2] Amint a katonák megjelentek, Ördögh jótállót nevez, de Szent-Péteri tovább is állhatatos marad. A zúgó tömeget bántja, hogy egy ember ellenáll dühének. A szenvedély tettekben készül kitörni. Talján, Vasmegye alispánja már félig kirántja kardját, és csak nehezen sikerül őt visszatartani. Radics bácsi követ azt kiáltja: az ablakon kell kidobni.[3] Általános a zúgás: ki vele, nem becsületes emberek közé való. Igy végre ez a kemény ember is enged.

De ezzel még nem volt vége az üldözésnek. A fanatismus kevesélte az áldozatok számát. Nádasdy Tamás siet bejelenteni, hogy Kenessey István veszprémi, Gencsy György krasznai és Dobay Péter középszolnoki követek ugyanazon bűnben leledzenek. Ezek ellen augusztus 11-ikére tűzik ki a tárgyalást. Hanem időközben Kenessey István elment Bécsbe és királyi rendeletet eszközölt ki, mely az egész eljárásnak elhagyását parancsolja

[1] A Hármaskönyv (II. 28.) 16 márkányi (64 forint) birságban marasztalja el azon nemeseket, kik tanutételre meg nem jelennek.

[2] Lásd az esküttagadó atheista Bradlaugh esetét az angol parlamentben, az 1880. és 1881. években.

[3] A régi országgyűléseken többször előforduló fenyegetés.

meg. A katholikus túlzók most sem engedtek. Kenessey és Bohuss ellen keltek ki, kik Bécsben jártak, hogy ők nem követek, hanem ágensek, hogy nem becsület velük együtt ülni, mert rágalmazták a rendeket és hamis jelentést tettek a királynak. Károly azonban, kit biztosai is kellően informáltak, megparancsolta, hogy rosszalását közöljék a lármázókkal és fenyegetődzőkkel, és megsemmisitette az itéletet, mint magában véve is semmist, mivel a rendek az új statutum kimondásával túlléptek jogaikon. Csak annyiban volt tekintettel a katholikus érzületre, hogy e határozatai kihirdetését a dieta bezárása utánra halasztotta.[1]

Valószinű, hogy ezen nagy szenvedélylyel kezdett és folytatott mozgalom meginditóinak szeme előtt az angol »Testact« példája lebegett. Ez minden tisztviselő részére oly esküt irt elő, minőt lelkiismeretesen csak anglikán vallású ember tehetett le. Ez az a törvény, mely 1829-ig kizárta a katholikusokat nemcsak a hivatalokból, hanem a parlamentből is. De ott tudatos és hatalmas alkotmányos küzdelemnek volt eredménye, mely nemcsak a katholikusok, hanem a hozzájuk hajló, korlátlan uralomra törekvő Stuartok ellen irányult. Ott a közszabadságnak volt egyik leghatalmasabb bástyája, nálunk, ha keresztülviszik, az elnyomásnak, az idegen uralomnak egyengeti útját.

Nem is egyenesen, őszintén fogtak e terv foganatositásához: mellékesen, kerülő utakon készültek a protestánsokat hivatalból, országgyűlésből kizárni. A terv meghiúsulásának ez volt legfőbb oka. Az egész korra nézve jellemző, hogy ily elsőrangú közjogi kérdés elintézéséhez ügyvédi fogással kezdenek, és hogy a nagy világtörténeti eszmék viadala kicsinyes, személyes és becsületbeli perek posványában vész el.

A protestánsok összetartása és állhatatossága mellett kétségtelenül a koronáé a legfőbb érdem a támadás visszaverésében. A király valóban mint a nemzet feje itél, nem mint egy pártnak részrehajló vezére. Ebben nemcsak az volt a döntő, hogy a törvényes gyakorlat a protestánsok mellett szólott, hanem az is, hogy a támadás velük együtt a praerogativát is érte. Minő fordulat! a protestánsok joga a királyi hatalomban leli oltalmazóját.

Egy ponton tehát vissza volt verve a roham, de azért a küzdelem tovább folyt, és a harczi mód sem változott. A helytartótanács, melynek tagjai oly szenvedélyesen vettek részt az ülésen a harczban,[2] csak most fogott igazán munkához. 1730-ban azt javasolja, hogy minden egyházi és politikai munka censuráját katholikus papok végezzék »az állam és az igaz vallás minden kárának elkerülésére«. Hála Istennek, van már katholikus pap minden szabad királyi városban, ki a belföldön nyomtatott és

[1] Kancz. ref. 1729. 33. 53. 1730. 26. Ribini, Memor. II. 204—216., kinél önálló értékű, hiteles részleteket is találunk.

[2] Esterházy József és Nádasdy Tamás grófok és Erdődy egri püspök helytartótanácsosok voltak.

a külföldről behozott könyveket átnézhesse. Előzetes tudomásuk és beleegyezésük nélkül semmit se legyen szabad ebben az országban kinyomatni vagy újra kiadni. A király ezt is enyhiti: csak az egyházi és dogmatikus könyvek censuráját bizza a papokra, a politikai művekét pedig a világi elöljárókra.[1]

Azt a királyi rendeletet, mely a commissio idejebeli állapotot irja elő, teljes szigorral, nagy buzgalommal hajtják végre. Kis-Kőrösön a lutheránusok időközben templomot épitettek. A helytartótanács rendeletére Pestmegye 1728 október 3-ikán bizottságot küldött oda, hogy azt lebontassa. A lakosok kérték, hogy várjanak a lerontással, és követelték, mutassák meg a mandátumot. Ezt aztán kiszakitották a jegyző kezéből. Midőn a templom felé mentek, a nép baltákkal, furkósbotokkal támadt reájuk, úgy hogy a küldöttségnek el kellett menekülnie. A templomot később mégis lebontották, a nép vezetőit pedig halálbüntetéssel akarta sujtani a helytartó-tanács. A király ezt megváltoztatta. Tóth Péter előtt ki kell ugyan hirdetni a sententiát, de azt ne hajtsák végre. A többi kolompos, kik közt egy asszony is volt, Pesten, a piaczon, 50—50 botot kap, de nem a hóhér, hanem a megyei hajdu kezétől. Az igazi büntetés az, hogy a város elveszti a nyilvános vallásgyakorlat jogát. Világos, hogy az ilyen ellenszegülések mennyire kedvére voltak a katholikusoknak. Nemcsak büntetésre, ijesztésre szolgáltattak alkalmat, hanem arra is, hogy oly helyeken szüntessék meg a protestáns isteni tiszteletet, hol azt törvényesen sehogy sem lehetett volna megtámadni.[2] Igy jártak el Monokon is, hol a kálvinisták ellenállottak, midőn földesuruk, Andrássy Ferencz bepecsételte templomukat.

Ezek csak egyes esetek. Az igazi nagy munka azon megyékben ment végbe, melyek területén az 1681-iki törvény csak két-két akatholikus templomot engedett meg. Vasmegyében 13 templomot békén elvettek a protestánsoktól, de sok helyütt a népesség ellenállása miatt nem volt végrehajtható. Különösen Kercsmár Mihály prédikátor izgatja ott a népet. Pozsonyban és Sopronban békésebben ment végbe a redukctio.[4] Nyitrában a helytartótanács Strász helyett, mely közel van a morva határhoz, úgy hogy a morva lutheránusok is oda járhatnának, a távolabb eső Pretesdet ajánlja articuláris helynek. Brezova, Verbócz, Turaluka, Krajna, Botfalu és Bukócz egyházait, mint usurpáltakat, el kell venni a lakosoktól.[5] A fenyegetett községek, melyekhez Miava és Szakolcza is csatlakoztak, a protestáns fejedelmeknek, különösen a porosz királynak közbenjárásáért folyamodtak.[6] A külföldi követek a legnagyobb buzgalommal karolták fel ez ügyet, sorra járták

[1] 1730. 28. sz. ápril 4-én.
[2] 1730. 96. sz.
[3] 1731. 21. sz.
[4] 1732. 48. sz.
[5] 1733. 34. sz.
[6] 1734 február 12. Berlini levéltár.

a német minisztereket, Batthyány alkanczellárt is felkérték a szerencsétlenek pártolására, de eredményt nem értek. A reductio mindenütt a legnagyobb szigorúsággal vitetett végbe.

A protestánsok ellen követett politikának ez időből legmaradandóbb és leghiresebb emléke a Carolina Resolutio. (1731 márczius 21.) Ez foglalja magában a döntést mindama pontokra nézve, melyeket a commissio a király elé terjesztett.

Mint minden nagyfontosságú ügyben, ebben is a ministeriális conferentia döntött, melynek Eugén elnöklete alatt Sinzendorf, Starhemberg, Dietrichstein, Nesselrode és Kinsky voltak tagjai. Magyar részről csak Batthyány Lajos alkanczellár vett részt a tanácskozásokban. A tanács első sorban a törvényt és királyi rendeleteket tartotta szem előtt, de ezek értelmezésében természetesen inkább a püspökök felfogásához közeledett. A király elfogadta a javaslatot, és Radvánszky Jánosnak és Vay Ábrahámnak kérései, kik hitsorsosaik érdekében 1731 február 20-ikán kihallgatáson voltak a Felségnél, nem tántoritották meg elhatározását.

Az első pont az 1681. 25. pontot, mely a protestánsoknak mindenütt szabad vallásgyakorlatot enged, úgy értelmezi, hogy az csak magán istenitiszteletről szól. A nyilvános istenitisztelet joga csak az 1681 : XXVI. t.-czikkben egyenként megnevezett helyeken illeti meg őket.

II. Az articuláris helyeken annyi papot tarthatnak, amennyit a felekezethez tartozóknak száma, úgy a helyben lakóké, mint a máshonnét besereglőké, szükségessé tesz. De minden egyes esetben kell, hogy az előzetes királyi jóváhagyást kinyerjék. Ott helyben látogathatják és vigasztalhatják a betegeket és foglyokat.

A III. czikkely azt állapitja meg, mit kell érteni a magán istenitisztelet joga alatt. A nem articuláris helyeken a jobbágyokat sem szabad attól eltiltani, hogy otthon vallásos könyveket olvassanak családjukkal. De más lakosokat odahívniok nem szabad. Minden lelkészségi ügyben a katholikus plébános alatt állanak, ki azonban nem szedhet tőlük nagyobb stólát, mint saját hiveitől.

IV. A földesurak joga teljes épségében fenntartatik. De ha ezentúl bármi változást akarnak végrehajtani a vallás ügyében, előbb a királyhoz, »mint az ország fejedelméhez és a vallás védőjéhez« forduljanak intézkedésük helybenhagyása végett. Törvényes orvoslása a földesúri önkénynek tehát nincs; a királyi kegytől függ minden.

V. A két felekezeten levő evangélikusok jelentsék be, hány superintendensre vagyis egyházi előljáróra van szükségük és hol? Ezeknek tiszte az alájuk rendelt papok erkölcseire felügyelni, és a jó úttól eltérőket megbüntetni. Egyebekben azonban, különösen pedig az iránt: ismerik és gyakorolják-e a keresztelés helyes módját? az akatholikus papok a katholikus esperes visitatiójának és vizsgálatának is alá vannak vetve. Házassági pereiket a megyés püspökök törvényszékei elé kell beterjeszteniök, de azokban

Gróf Sinzendorf Fülöp.

(Rigaud egykorú metszvénye után.)

az ágostai, illetőleg a helvét hitvallás elvei szerint kell itélni. Meg van engedve a föllebbezés az érsekekhez.

A hatodik pont az apostasia büntetését irja elő. E felől törvény nem rendelkezett, csak az 1701-iki rendelet 3. pontja nyilvánitotta bűnnek a katholikus hit elhagyását és valamely protestáns felekezetre való áttérést. Az 1728 márczius 5-iki helytartótanácsi rendelet pontos összeirását követelte az ily hitehagyóknak. Súlyositó körülmény, ha az illető előbb protestáns volt, és igy másodszor is változtatta hitét. A büntetést világi biróság szabja meg, de végrehajtás előtt esetről esetre jelentést kell tenni az udvarnál.

VII. Különböző felekezetű párok, akár articuláris, akár nem articuláris helyen, csak a helyi katholikus lelkész előtt köthetnek házasságot.

VIII. A katholikus ünnepeket és szünnapokat, legalább nyilvánosan és külsőleg, az akatholikusok is kötelesek megtartani. A mesteremberek kötelesek részt venni a czéhjeik privilégiumain alapuló körmenetekben.

IX. A protestánsok esküje dolgában az a határozat, hogy a birák, más tisztviselők és az ügyvédek, addig, mig mást nem határoznak, a decretális forma szerint esküdjenek, melyben a Boldogságos Szűz és a szentek előfordulnak, a tanuk ellenben a közönséges forma szerint tegyék le az esküt, hogy az igazságszolgáltatás menete ezáltal ne késleltessék. Ebben a pontban tehát a király lehető közel lép a katholikus clerus álláspontjához.

Az eddigi kihágásokat, vallás dolgában, kölcsönösen elfeledik. De ha ezentúl, e rendelkezések ellenére, bántaná a katholikus a protestánst, vagy megforditva, a királyi fiscus el fog járni a vétkező ellen. Ha pedig ezentúl valaki személyében vagy vallása dolgában sértve érzi magát, saját nevében, de ne a község nevében folyamodjék a királyi felséghez.[1]

*

Mintegy ki van e resolutióban számitva: mennyire lehet leszállitani a protestánsok egyházi és politikai jogát ebben az országban, anélkül, hogy egyenesen megtiltsák vallásukat, és anélkül, hogy kivándorlásra vagy nyilt felkelésre kényszeritsék őket. És még ez a puszta megmaradás is csak kétes, a király kegyétől függő. A király kijelenti, hogy csak ezen esetre szól határozata, úgy amint az 1715-iki törvény csak egyelőre erősitette meg az 1681-iki törvényeket. A legnagyobb baj az, hogy úgyszólva minden egyes pont, minden látszólagos szabatossága mellett, további zaklatásoknak és üldözéseknek rejti termékeny magvát. Most már nem recipiáltnak, egyenjogúnak, hanem toleráltnak, megtűrtnek tekintik hivatalosan a protestáns felekezeteket. Hiveik, csak mint magánemberek, elszigetelve állanak

[1] Mandata Regia, id. lh. 22—25. Ribini kiadásában, (id. h. II. 250.) a III. pontot értelmetlenné teszi az a hiba, hogy a »locis non articularibus« helyett »locis articularibus« áll.

szemben a királyi hatalom teljességével és a katholikus társadalom túlnyomó erejével.

A határozatok szűkkeblűsége és ridegsége annál szembetűnőbb, ha összevetjük a protestánsok törvényeken alapuló kivánságaival, melyeket a commissio elé terjesztettek.

I. Mindenki, rendi különbség nélkül, szabadon gyakorolhassa vallását, ebben senki se háborgassa, a papok tartása is szabad legyen.

II. Senkinek se tiltsák el, ha isteni tiszteletre elmegy oly helyre, hol templom van.

III. Senkit se kényszeritsenek hite megváltoztatására; senkinek se vegyék el birtokát; senkit se mozditsanak el hivatalából és senkitől se zárják el annak elérhetését. Ne kényszerítsék őket, hogy a katholikus plébános uraknak nagyobb stólát fizessenek; ne tiltsák meg nekik a sirkertek és a harangok használatát.

IV. Senkit, ki vallásukat el akarja fogadni, ne helyezzenek vád alá, ne idézzenek szentszék elé, ne fogjanak el és ne kárositsanak.

V. A földesurak ne kövessenek el erőszakot alattvalóik lelkiismeretén, ne kényszeritsék őket vallásuk elfogadására. Ne foglalják el az evangélikus templomokat, és ne zavarják őket vallásuk gyakorlatában.

VI. Superintendenseket rendelhetnek, kik szabadon tarthatnak gyűléseket. Ne vegyék el tőlük a törvénykezési jogot házassági és más hasonló ügyekben. A katholikus püspökök ne gyakorolhassák a visitatio jogát a protestáns egyházak fölött. Azokat, akiket eddig ilyen ügyekben perbe fogtak és beidéztek, mentsék fel és adjanak nekik teljes kárpótlást.

VII. Protestáns papot egyházától ne távolitsanak el. Keresztelhessék a vegyes házasságból eredő gyermekeket, ha a szülők úgy akarják, és adhassák össze a vegyes felekezetű párokat. Számukat ne csökkentsék.

VIII. Ne akadályozzák meg az evangélikus könyvek behozását, és a lefoglaltakat adják vissza.

IX. Senkit se háborgassanak vallásában, és a külföldről hazajövő tanulókat ne zaklassák.

X. Ne kényszeritsék őket szertartásokra, körmenetekre és ünnepek megtartására, és ne itéljék őket birságra ezek miatt.

XI. Ne kényszeritsék őket a Boldogságos Szűzre és a szentekre teendő esküre sem a hivatalos alkalomkor, sem egyébkor. Fogadják el, ha istenre és a felség iránti hűségükre esküsznek.[1]

Épen tiz év folyt le a kérés és a válasz között. Ennek a válasznak csaknem minden pontja egyenes megtagadása a kérelemnek. Ahol legalább némi vigasztalást találnak, ott is csak mint magánosok lelik azt, nem mint multjára, hatalmára, nemzeti missiójára büszke egyház.

Annyira törhetetlen vala a katholikus papság meggyőződése ügyének

[1] Lampe, Hist. eccl. ref., 540.

szentségéről, a királynak és tanácsosainak jóakaratáról, erejének túlnyomó voltáról, hogy túlbuzgó tagjait még ez a megoldás sem elégitette ki. Althan Mihály bibornok, váczi püspök, Pestmegye rendjei előtt irásban tiltakozott a királyi resolutio ellen. A bibornok, Károly kegyenczének unokatestvére, előbb Nápoly kormányzásával volt megbizva, és ott oly makacsul és önkényesen járt el, hogy bár családja annyira kedves volt a császár előtt, vissza kellett őt hivni.[1]

Tiltakozó levele nemcsak jellemének e sajátságait mutatja, hanem azt is, minő fogalma volt az ilyen, idegen légkörben nevelkedett, a császári kegy által elkényeztetett, felelősség nélkül való kormányhoz szokott, külföldi főpapoknak a hazai alkotmányról. Kijelenti, hogy rémülettel és lelkének keserűségével olvasta azt a rendeletet, mely az 1608. és 1681-iki törvényeken alapul. Tartalma ennélfogva ellenkezik a katholikus hittel, az isteni tisztelettel, a lelki üdvvel és az apostoli szék jogaival. Kötelessége nyája iránt, melyet Krisztus vérével váltott meg, azt követeli, hogy ezennel a szentháromság, a szeplőtelenül fogantatott Boldogságos Szűz és a szentek, és Pestmegye tekintetes közönségének közgyűlése előtt tiltakozzék a resolutiónak káros következései ellen. Azok magukban hamisak, igazságtalanok és a katholikusokra nézve nem kötelezők. Ügyét a pápa, XII. Kelemen elé viszi, ki hit dolgában egyedül itélhet, »csalatkozhatatlanul, mint az igazság oszlopa és boltozata«.[2]

A királyi méltóság ilynemű sértését még bibornoknak sem nézték el. A tiltakozást, »mint lázitó iratot«, királyi parancsra a megye széttépette, őt magát az udvarba hivták, és midőn másodszori felhivásra sem engedelmeskedett, lefoglalták javadalmait.[3] A kemény férfiú engedett, és a királyi nagylelkűség sietett őt visszahelyezni beneficiumainak élvezetébe.[4] De vicariusának nyolcz nap alatt el kellett hagynia az országot. Neki tulajdonitották legfőbb befolyást Althan elhatározásaira.

Ezen esetből mégis kitűnik annyi, mily kevéssé számithat a katholikus rendek kész engedelmességére a király, mihelyt a protestánsokat, bárminő ügyben oltalmába fogadja. Az 1731-iki resolutio úgyszólva keletkezésétől fogva arra volt kárhoztatva, hogy egyoldalúlag hajtsák végre.

Különösen az esküről szóló czikkely végrehajtása járt kezdettől fogva sok nehézséggel. A protestánsok belátták, hogy minden hivatalból való kirekesztésük, polgári joguk megcsonkitása következik a decretalis eskünek kötelezővé tételéből. Egyelőre nem számithattak arra, hogy királyi kinevezéstől függő méltóságot elnyerhessenek, bár arra is mindig fenntartották jogukat. Hanem a megyékben és városokban, hol még befolyása alatt állott volt a kormányzat, nem akarták azt kezükből kiadni. Annál kevésbbé, mert

[1] Arneth, Prinz Eugen, III. 577.
[2] Kelt Váczott, 1731 május 23-ikán. Katona, id. h. 697—698.
[3] Kamarai rendelet, 1731 szeptember 17.
[4] U. ott.

visszavonulásuk újabb területet nyit meg a katholizálásnak és üldözésnek. Panaszaik visszhangra találtak a protestáns udvaroknál, melyekkel a császár 1731 óta ismét szövetségben állott. Az angol, a hollandus, a dán és porosz követek sorban közbenjártak a császárnál hitsorsosaik érdekében. Eugén 1732 február 2-ikán igen mérsékelten nyilatkozott. Nem birja felfogni, miért sürgeti annyira a magyar helytartótanács az eskü ügyét. Azt sem titkolta azonban, hogy a császárnak oka van szigorúan eljárni a magyar protestánsok ellen, mert azok minden lázadásnál a vallást vették ürügyül.[1] Különösnek találta az angolok és hollandusok fellépését, kik egyre új törvényeket hoztak a katholikusok ellen. Később azt is kijelentette, hogy a magyar vallási ügyekben nincs helye idegen beavatkozásnak.[2] A követek azért mégis biznak a sikerben, nemcsak a császárnak és minisztereinek mérséklete miatt, hanem azért is, mert a protestáns hatalmaknak le vannak kötelezve.

A helytartótanács, midőn újólag foglalkoznia kellett e kérdéssel, teljes őszinteséggel tárja fel végső czéljait. Ha az akatholikusok nem akarják letenni az esküt, úgy vélekedik, mondjanak le. Helyükbe majd katholikusok jönnek, és a protestánsok ilymódon csakugyan elvesztik a polgárjogot. A kanczellária, mely már 1730-ban is lándzsát tört az eskü kényszere ellen,[3] most is méltányosabb. Megköveteli ugyan, hogy az esküben bennfoglaltassék a Boldogságos Szűz és a szentek, de a befejezése csak az legyen: úgy segitsen Isten és szent evangéliuma. A protestánsokat nem lehet teljesen kizárni a hivatalokból, különben némely helyen, mint Szatmárban és Debreczenben, fennakad a közigazgatás. Ezért kibúvót keres és abban találja meg, hogy a protestáns tisztviselők előtt olvassák ugyan fel az esküformulát, de kegyelemből ne kényszeritsék őket az utánamondásra. A miniszteri conferentián megoszlottak a vélemények. Három titkos tanácsos a formula fenntartása mellett szavazott. Nagy botrány volna mindjárt engedni, mihelyt az akatholikusok panaszkodnak. Hisz a katholikusok is panaszkodnak a resolutio miatt. Kellő szilárdság ellenben meghozza azt az eredményt, melyet a helytartótanács remél. Öt titkos tanácsos ellenben, és velük az elnök, a savoyai herczeg, a magyar kanczellária véleményéhez csatlakozott.[4] A rendelkezést úgy sem lehetne mindenütt végrehajtani. Nagyobb botrány, ha az akatholikusok olyat mondanak, mit nem hisznek, mintha egyes szavakat elhallgatnak. A magyar törvénynyel is ellenkezik a tolerált (így) valláshoz tartozókat olyanra kényszeriteni, mi dogmájukba ütközik, és ilymódon mogfosztani őket a polgárjogtól. A szigorúság nagy elidegenedést okozna az országban és a külföldre is, különösen a protestáns hatal-

[1] Brand porosz követ jelentése, 1732 február 2. Berlini levéltár.
[2] U. az márczius 19-én u. ott.
[3] 1730. 62. sz.
[4] 1732. 21. sz. február 19. E vélemény annál érdekesebb, mert ekkor még Acsády veszprémi püspök volt a kanczellár.

makra, káros hatással volna.[1] A császár elfogadja a többség tanácsát, és ily értelemben utasitja a helytartótanácsot és a kamarát. Az utóbbi vezette ugyanis a városi tisztújitásokat.

A resolutio egy annyira lényeges pontjának e módositása káros lehetett volna a királyi tekintélyre nézve, és sérthetné a papságot. Ezért az utasitás titkos marad. A választást vezetőknek arra legyen gondjuk, hogy a formulát felolvasó katholikus legyen, és minden egyes esetben jelentést kell tenniök arról, mikép tették le az illetők az esküt.[2] A helytartótanács, természetesen, most sincs megelégedve, két izben is felir a határozat ellen és kijelenti, hogy egy tagja szóval fogja felvilágositani a Felséget arról, mit irni nem lehet.[3]

Valóban különös látvány! A kormány nyiltan pártolja az elnyomást, és ha valamiben méltányos is, ezt titkolja, mint a bűnt. Az általános jogfosztásért részletes elnézésben ad kárpótlást. Úgy tesz, mint a Stuartok, kik egyes katholikus hiveiknek és tisztjeiknek adott indulgentiák által igyekeztek kiforgatni valójából a Test-Actát.

Néhány megyében, mint Szabolcsban,[4] Veszprémben, Gömörben, továbbá Debreczenben, Szatmárban, Pozsony, Sopron, Bazin, Modor városokban a protestánsok igy megtartották tisztségeiket. Több helyütt, hol már volt katholikus elegendő számmal, felváltva szoktak választani protestáns és katholikus birákat, a tanácsban pedig egyenlő számmal voltak képviselve. De ez nem változtatott azon a tényen, hogy a protestánsok mintegy királyi kegyelemből és elnézésből, nem pedig törvényes joguknál fogva, vehetnek csak részt az ország igazgatásában.

Teljesen átlátta a helyzetet az a protestáns magyar, ki 1732 elején német emlékiratban kifejti, hogy az udvar intézkedéseinek a végső czélja ugyanaz, mint a salzburgi érseké, ki akkor kiűzte országából a protestánsokat. »Azzal, hogy romlásunkat kissé halasztják, annál biztosabbá teszik azt.«[5] A püspökök politikája kegyetlenebb, de talán szabad mondanunk, őszintébb és becsületesebb, mint ez a kicsinyes csűrés-csavarás, a legapróbb előnyöknek és kárositásoknak hideg kimérése. Amazoknál a vallásos buzgóság sokat igazol; itt az hiányzik, de a politikai számitás és az állam kötelességeinek felfogása még nem lép helyébe.

Tán soká időztünk a szomorú kornál. De meg akartuk ismertetni leglényegesebb vonását, meg akartuk mutatni azt a küzdelmet, melynek oly nagy hatása volt a magyar nemzet lelkének, jellemének formálására. A tör-

[1] »Quod et in regno maximam alienationem, et apud exteros vero, signanter protestantes, hoc rerum tempore praejudiciosam certe impressionem faceret.« U. ott, márcz. 24.

[2] U. ott, április 12.

[3] 1732. 56. sz.

[4] A szabolcsi tisztújitásról lásd gróf Zichy Miklós 1735 július 12-ikén kelt érdekes jelentését. Kam. ref. 1735. 70. sz.

[5] A berlini levéltárban.

vény világos szavának elferditése, kijátszása, mások jogának elkobzása volt hosszú időn át a magyar társadalom egy jelentékeny, mondhatni legelőkelőbb részének legfőbb feladata, és e törekvésében majdnem mindenütt számithatott az állami hatalom tevékeny támogatására. A történetirónak enyhén kell itélnie ott, hol a vallása iránti igazi hevülés ragadja túlzásra a lelket. De ahol voltakép nagy a vallásos közöny, ahol a hit inkább külső formalitásokban nyilatkozik, a türelmetlenségnek nem isteni a forrása. Az a küzdelem, mely itt a vallás örve alatt folyik, tulajdonkép csak egy ága annak, melyet a nemzet urai, mint láttuk, e föld birtokbavétele végett folytatnak. Csak tárgya más: czéljai ugyanazok: amott a kuruczoknak, itt a protestánsoknak jogtól, befolyástól, vagyontól, meggyőződéstől való megfosztása. Azonos még a formája is: a törvényes eljárás látszatának párositása a meztelen erőszakkal.

Bizonyos, hogy ez a belső harcz mély sebeket ejtett mindkét félen. Az uralkodó párt megszokta, hogy a törvényt valami üres, önkényesen csavarható formaságnak nézze. A protestánsok ellenben a törvény tiszteletében és fenntartásában látják védelmüket, de mély és alapos gyanúval kellett hogy elteljenek a törvény végrehajtói, a király és kormánya, a papság és a katholikus világi urak iránt. Ily módon a régi harczok emléke egyre dúl, a nemzet nem csillapodhatik, csakhogy a zaklatás, mivel annyira aprólékos, ha lehet, még gyűlöletesebb szint ölt, mint régen, midőn legalább a fegyver döntött.

Mindkét felekezetnek a harcz követelményei szerint kellett szervezkednie. A katholikus egyház sem elégedhetett meg a politikai túlsúlylyal, szellemi, erkölcsi felsőségre is kellett törekednie.

Nem csoda, ha a vallásos élet a forradalom után a teljes hanyatlásnak mutatja képét. Magyarország primása 1714-ben azt jelenti a királynak, hogy az esztergomi érsekség és a győri püspökség papnevelő-intézetei 14 év óta üresen állanak. Senki sem fizette azóta alapitványai kamatjait. Az adósok azzal mentegetődztek, hogy a rebellisek elvették jószágaikat. Sok alapitványt egyenesen elvettek, katholikus és protestáns urak egyaránt.[1]

E nagy bajon az egyesek nem segithettek, Mint e kor minden nagy feladatánál, úgy ennél is a királynak és kormányának kellett előljárniok tanácscsal, tettel.

Midőn 1732-ben a protestáns nem articuláris templomok elvétele forgott szóban, a miniszteri conferentia erősen kiemelte, mily nagy szükség van derék plébánosokra. Hivatkozott arra, hogy már két éve sürgeti a papi státus kimutatását, de azt mai napig sem kaphatta meg. A király elfogadja az egész javaslatot, de különösen tetszik neki annak utolsó, most idézett pontja.[2] 1733-ban kezdetét veszi a lelkészségek rendezésének nagy munkája.

[1] 1714 február 15. Literae Archiepiscorum, 422. sz. Orsz. Levéltár.
[2] 1732 48. sz. Linz, szeptember 9-ikén.

Mindjárt az első intézkedések tanusitják a király vallásos buzgalmát és belátását. A bizottság két nagy alaphibát jelölt meg. Először azt, hogy néhány püspökségnek egyáltalában nincs papnevelője, se tápintézete; azoknál pedig, a hol van, igen csekély a növendékek száma a megyék nagyságához képest. Pedig a magyar plébániákban, a nyelv különbözősége miatt, csak magyar seminariumokban képezett papokat lehet alkalmazni. Másodszor nincs gondoskodva a lelkészek kellő eltartásáról,[1] még ott sem, a hol már fennállanak a plébániák. Szükséges tehát első sorban egy központi pénztár, Pozsonyban, az egyházi bizottság kezelése alatt.

Károly kijelenti, hogy a vallásról és a lelkipásztorkodásról való gondoskodás kiválóan a jó és elegendő számu lelkészben, seminariumokban és tanulmányokban áll és e czélra első sorban az elődje, II. Ferdinánd által alapitott évi 6000 frt és még 4000 frt évi kamarai járulék szolgál. Annál nagyobb szükség van erre, mert, mint csipősen megjegyzi, a püspökök nem gondoskodtak a plébániák ellátásáról úgy, mint tartoztak volna. Ehhez járul még Lipót király fogadalmából, Csáky bibornok hagyatékából és némely vacantia jövedelméből szintén 6000 frt. Azon plebániákban, melyeket e 16,000 frtból alapitanak, a királyt illeti meg a kegyuri jog. Ha valaki egy új plébánia alapitásához vagy réginek helyreállitásához a költség felével járul, ő is részesül a patronátus jogában.

Nem hajtották végre azt a régi törvényt, mely szerint a tized tizede a királyé. Most ez végrehajtandó és az illetők készpénzben fizessék meg ezt az adót, melyet szintén a parochusok pénztárának gyarapitására kell forditani.

Ép oly kevéssé hajtották végre az 1625. és 1647. évi törvények azon rendelkezését, mely szerint a papok hagyatékának fele egyházukat illeti. Ez iránt szoros vizsgálatot követel a király a multra nézve is.

A bizottság congrua gyanánt évi 150 frtot állapit meg, nem számitva a plébániát és annak telkét, sem a stólát, melyet a világi elöljárósággal együtt kell megállapitani. A hol nincs ennyi alap, ott a lelkészek pénztárának kell azt pótolni. Különben az 1723: LXXI. t.-czikk szerint a püspököknek úgy is kötelessége a lelkészek kellő eltartása, és ez a törvény megköveteli, hogy erre forditsák a tizednek egy nyolczad vagy $^{1}/_{16}$-od részét.

A király ezzel nem elégszik meg. Fölötte kivánatosnak tartja, hogy a stola, »mely gyülöletessé teszi a vallást«,[2] egészen szünjék meg, vagy ha ez lehetetlen, csak a házassági áldás és a halotti beszéd után járjon. Az esperesek a megyei tisztekkel együtt vizsgálják meg az illető állapotokat és a földesur és a kegyurak pótolják az esetleges hiányokat. A püspököknek is tudtára kell adni, mennyire szivén fekszik ez az ügy a királynak. Ő maga is ir a primásnak, a nyitrai, váczi, egri, zágrábi, pécsi püspö-

[1] De congrua dote.
[2] »Quae religionem odiosam reddit.«

köknek, hogy megismerjék atyai szándékát és hogy azt tőlük telhetőleg elősegitsék. Egy hónap alatt választ vár tőlük a felől: mennyivel járulnak a pénztárhoz? és hány parochiát alapitanak?[1]

Csáky Imre bibornok.

(Egykorú metszet az országos képtárban.)

A nagy munkához hozzá kell járulniok a földesuraknak és a népnek is. A földesur kötelessége, hogy jó karban tartsa a plébániát és az iskolát.

[1] 1733. 28. sz.

A hol nincs még e czélra rendelt ház és telek, ott ki kell azt hasitani. A föld népe pedig művelje a plébánia földjét.

Egyszerre még sem lehet pótolni a lelkészekben való nagy hiányt. A török hódoltság idejében a kolduló barátok buzgósága és vállalkozó bátorsága pótolta nagyrészt e hiányt a behódolt területen. A kapuczinusok és cseribarátok tartották akkor egyedül fenn, nagy nélkülözések s folytonos üldözések közt, a katholikus hit folytonosságát az elszórt, elnyomott községekben. Ezeknek munkássága most sem volt teljesen nélkülözhető. A hol nincs világi lelkész, ezentul is szerzetes viselje gondját a lelkeknek. De mivel a barátok kóborlása sok visszaélésre adott okot, a király elrendelte, hogy ezentul lehetőleg egy helyen maradjanak meg. Természetes, hogy a püspökök és esperesek visitatiója reájok is kiterjeszkedik.

Igazi változást csak a seminariumok alapítása és jobb berendezése idézhet elő. Ebben a megyés püspökök tehetnek legtöbbet. A hol már van papnevelő, ott csak a humaniorákat már végzett fiatal embereket, vagy a még tanultabbakat fogadják be. A tanfolyam 5 esztendőre terjed, és pedig két év philosophia, azután különösen morális és controversia. Mert ebben az országban, hol oly jelentékeny a mást hivők száma, nagy gondot kell forditani arra, hogy a papok a hitelvek megvitatásában is birjanak kellő ügyességgel és gyakorlattal. Hol még nincs, ott legfölebb öt év alatt ujat kell berendezni, úgy hogy a dogmatikát előadni képes tanárokat alkalmazzanak.

Ujabb segédforrásokul még a következőket jelöli meg a kanczellária:[1] A zágrábi és esztergomi egyházmegyékben az a statutum, hogy az alsóbb praelatusok nem rendelkezhetnek hagyatékuk felől, ha az egyház szükségeire nem hagynak bizonyos összeget. Ezt általánossá kell tenni minden dioecesisben. Kivánatos továbbá, hogy a javadalmazott apátok[2] is járuljanak az alaphoz jövedelmeik arányában.

A király ezt jóváhagyja, sőt a szentgotthárdi és pécsváradi apátságok jövedelmét több éven át a lelkészalapra szánja. De királyi hatalmával egyedül még sem tehet mindent. Elkerülhetetlenül szükséges, hogy a püspökök teljes erővel kivegyék részüket a nagy munkából. Az ő feladatuk a tulságos nagy parochiák felosztása, a leányegyházaknak anyaegyházakká való emelése; a templomok épitése, hol erre szükség van; a papok rendelése. A világi patronusok is megintendők, hogy bitorlók, ha nem ők gondoskodnak a templomról és papról, hanem más adja a congruát.

Mindezek inkább külső intézkedések. Az anyagi létfeltételek előteremtése még nem elég biztositék arra, hogy oly intézmény, melynek első sorban szellemi és erkölcsi a feladata, meg is felel majd feladatának. De a király

[1] 1732 deczember 17. Kancz. ref.

[2] Szent-Gotthárd, Pécsvárad, Szekszárd, Báta, Földvár, Tapolcza, Kapornak, a fejérvári prépost és őrkanonok.

valóban mélyére tekint a kérdésnek. Kormánya főczéljául tüzi ki, hogy úgy a népnevelés, mint a magasabb oktatás jobb karba helyeztessék.[1]

A lelkészség rendezése maga után vonta a püspökségek számának szaporitását, a püspöki megyék arányositását. A magyar korona területén ezen a téren még nagyjában azok a viszonyok állottak fenn, melyeket az Árpádok rendeztek be. Igen nagy változásnak, a korona jogai erős gyarapodásának kelle beállnia, hogy az érdekelt egyházak beleegyezzenek területük megnyirbálásába, jövedelmeik csökkentésébe. A feladatot különösen az könnyitette meg, hogy a püspökök és káptalanok nagy része úgy szólva csak most foglalhatja el ujra régi birtokát. A birtokviszonyok nagy bizonytalansága és a koronának tulnyomó befolyása azok megállapitására, mint a közélet minden terén, úgy az egyházin is érezteti hatását.

Méltán lehet apostolinak nevezni Károlynak azon elhatározását, hogy az egri és a győri püspökségeket megoszsza és azok területéből két új megyét hasitson ki.

A részletes terv a következő: Az egri püspökség hat tiszántuli esperességéből új püspökséget alkotnak. Zalamegyét, mely eddig a veszprémi püspökséghez tartozott, és a zágrábi püspökséghez tartozó Muraközt egyesitik Győrrel, de aztán Szombathelyen külön püspökséget alapitanak Vas- és Zalamegye részére. A muraközi dézsma megváltása fejében a zágrábi káptalan évi 1000 aranyat kap. A pécsi püspökség egy részét Zágrábhoz, a másikat Szerémhez csatolják. Figyelemre méltó a törekvés, hogy az egyházmegyék beosztásánál az új politikai beosztást vegyék alapul.

Az egri püspök, mint buzgalmától nem is lehetett mást várni, készségesen elfogadta a tervet. Lemond a 6 esperességről és közülök négynek dézsmájáról. Új püspöki székhelynek nem Szatmárt ajánlja, hol annyira túlnyomók a reformátusok, és hol még palánk sincs a püspök leendő védelmére, hanem Nagybányát. A helytartótanács és a király jóvá is hagyják e véleményét.[2]

Kevésbbé előzékeny volt azon összeg meghatározásánál, melylyel évenkint a lelkészek pénztárához járul. Sem ő, sem a nyitrai és veszprémi püspökök nem válaszoltak három hónapon át arra a királyi levélre, mely őket e hozzájárulásra felszólitotta.[3] A váczi püspök válaszol ugyan, de kijelenti, hogy ajánlata attól függ, mikor üzik ki a protestánsokat? Mert mig azok dioecesise nagy részét elfoglava tartják, úgy sem tarthatná meg, a mit igér. Mindamellett halasztást nyer egy évre.[4] Halasztást nyer a pécsi püspök is, ki azzal mentegetődzik, hogy nagyon el van adósodva.[5] A zágrábi püspök azt állitja, hogy száz forintja sincs, oly szegény. Mégis inkább

[1] »Ut etiam studia trivialia et reliqua in meliorem statum reducantur.«
[2] 1733. 60. sz.
[3] 1733. 72. sz. Laxenburg, május 29.
[4] 1733. 73. sz.
[5] 1733. 74. sz.

kölcsönt vesz fel, csakhogy évenkint 100 frtot fordithasson e szent czélra.[1] Sokkal könnyebben bánhattak el azon pöspökökkel, kiket épen akkor neveztek ki. Luzsenszky, az új váradi püspök megelégszik évi 17,000 frt jövedelemmel, a többi 24,000 frtot a pénztárnak köti le.[2] Ehhez még pápai beleegyezésre sem volt szükség, minthogy a püspök ezt önként ajánlotta fel.[3]

A területi elosztás sem ment nehézség nélkül. A zágrábi püspök ellenmond Muraköz átengedésének, különösen azért, mert ott horvát papokra van szükség.[4] Még erősebb oppositiót fejtett ki a zágrábi káptalan ugyanezen kérdésben.[5] A pécsi püspök sem akar belényugodni megyéje Drávántúli részének elvesztésébe. Utoljára is azt határozza a miniszterek tanácsa, hogy Rómába kell fordulni az ügy teljes elintézése végett. Onnét azonban Cienfuegos bibornok, a császár megbizottja, azt a választ nyerte, hogy a mostani birtokosok beleegyezését meg kell szerezni, hogy a tervezett változtatások végbemehessenek.[6] E nehézségek és a háború kitörése okozták, hogy a szombathelyi püspökség ügyét csakhamar elejtették. Egyelőre elegendőnek tartották, ha a győri püspök ott vicariust tart. Igy hiusult meg a Muraköz egyházi visszacsatolásának szándéka. A nagybányai püspökségről elvben nem mondtak le, de tényleg azt sem valósitották meg.

Nagyobb szerencsével jártak el az alapitvány növelése dolgában. A király azt az elvet tüzi ki, hogy a birtokban levő püspökök jövedelmöknek egy tizedét; azok pedig, kik ezentul kapnak javadalmakat, annak egyharmadát legyenek kötelesek a cassa parochorumba befizetni.[7] A szerémi, boszniai, zengi, erdélyi, csanádi és belgrádi püspököket, tekintettel szegénységökre, fölmentik a kötelezettség alól. A primás önként vállalta el évi 6000 frtnak befizetését.

Összesen 1738-ban ez volt a pénztár helyzete: A kincstár évi 19,000 forintot fizetett oda, az esztergomi érsek 6000 frtot, ugyanannyit a győri, váczi és nyitrai püspökök, a váradi 12,000-et, a pécsváradi apát 4000-et, a földvári 600-at. Ebből az 59,600 frtból azon évben körülbelől 52,000 frtnyi kiadást kellett fedezni. Ebből 14,700 az esztergomi egyházmegyére jut, 7000 a győrire, 4—4000 az egrire és váradira, 3—3000 a veszprémire és nyitraira.[8] Maga az egri püspök 1715—1737 közt 133 új plébániát állitott fel, melyek közt már csak 18-ban látja el szerzetes a lelkészi teendőket.[9]

[1] 1733. 77. sz.
[2] 1733. 26. sz.
[3] Tényleg az 1734-iki kamarai kimutatás szerint 64,554 forint volt a püspökségek jövedelme.
[4] 1733. 59. sz.
[5] 1733. 115. sz.
[6] 1735. 23. sz. Cienfuegos 1734 október 9-iki levele.
[7] 1734, 58. sz.
[8] 1738. 67. sz.
[9] 1738. 40. sz.

Új seminarium is alapult Kalocsán, az új érseknek, gróf Patachich Gábornak érdeméből, két tanárral és kilencz növendékkel.[1]

Általában az egész szép tervből Károly uralkodása alatt csak csekély rész valósulhatott meg. Ennek pedig nemcsak a vállalat nagyszerüsége volt az oka, hanem részben maga a király is. Bármennyire szivén feküdt is valamely ügy, még sem birt eltekinteni másodrendü, személyes tekintetektől, melyeknek belejátszása aztán magát a főtörekvést hiusitotta meg. Még miután egyenesen kimondták, hogy Magyarországon csak magyar nevelésü ember legyen pap, sorban adományozza a magyar püspökségeket külföldi hiveinek. Váczot Althan halála után egy más Althan kapja, Pécsett Nesselrode, Cienfuegos és gróf Thurn következnek egymás után. Egész rendes dolog, hogy németországi vagy osztrák főrendi családokból származó papok, német vagy osztrák egyházak püspökei vagy kanonokjai folyamodnak magyarországi javadalmakért s azokat meg is kapják, bár a kanczellária mást ajánlott. Ezek pedig még csak el sem látogatnak az országba és jövedelmeik a nemzeti egyházra nézve elvesznek. Ha pedig itt laknak, még több bajt okoznak. Althant, a harczias váczi püspököt már ismerjük. Nesselrode, a pécsi püspök, perben, háboruságban áll mindenkivel, a primással, püspöktársaival, káptalanával, melynek prépostját börtönbe vetteti és kinoztatja, a jezsuitákkal, megyéjével, melynek főispánja és zsarnoka. Igy a király azon politika következtében, mely birodalmi érdemeket magyarországi javadalmakkal jutalmaz, lerontja egyik kezével azt, mit a másikkal alkotott.

Mindamellett a magyar katholikus egyházat általában hazafias szellem hatja át. A kivivott diadalok emelték önérzetét, a még folyton tartó harcz új erőfeszitésekre serkentette. Midőn a »marianus« birodalmat akarta megvalósitani, nagy nemzeti traditiókra támaszkodhatott. Nemcsak a protestánsok ellen küzdött: nem szakadt meg a török elleni harcz sem, és a déli vidéken kétségtelenül a katholikus egyház volt a magyar birodalmi eszmének legbuzgóbb előharczosa.

Már annak is látjuk némi jelét, hogy a magyarságot elválasztó nagy vallási ellentét épen a katholikus főpapság körében nem idézi fel a régi, megszokott gyülölséget. Esterházy Imre herczegprimás 1725-ben ugy nyilatkozott, hogy a katholikusok és protestánsok egyesülésének alig állja utját más, mint az, hogy egyik sem fogja fel kellően a másiknak hitét. De addig is, a mig Isten ezen változtat, testvérek módjára kell együtt élniök, mint Európa közös polgárainak.[2] Althanon kivül a püspökök közt csak

[1] 1734. 53. sz.

[2] »Der Fürst Esterházy liess eine sehr gute Disposition und Neigung zur Toleranz, ja gar zur Vereinigung aller Religionen, wenn es nur meglich wäre, blicken. Er glaubte gewiss, dass weder die Cathol. noch Protestantische Partei eine von das andern Glauben eine rechte Idee hätten, sonst man sich leicht zusammen verstehen würde. Unterdessen bis es Gott werde ändern wollen, müsse man wie communes Europae cives zusammen brüderlich leben.« Brand Krisztián porosz követ Bécsben 1725. szeptember 26-ikán kelt relatiója.

Esterházy Imre herczegprimás.

(Egykorú metszet az országos képtárban.)

Erdődy Gábor mutatkozott engesztelhetetlennek. Az ő nyomába lépett aztán növendéke, Sorger György erdélyi püspök, majd Biró Márton veszprémi püspök.

Az egyház hatalmas előhaladásának megfelel a külső kiterjedés is, templomok épitése, iskolák alapitása. Az új tanitórendek között az 1715-ben befogadott piarista szerzet ekkor jut először nagyobb jelentőségre.

»A belső missiónak és a téritésnek fokozott munkássága nem volt eredménytelen. A katholikusok nagyon buzgók, különösen tisztelik a boldogságos szüzet, annyira, hogy királyságukat Mária országának nevezik. Őbenne látják Magyarország védőasszonyát és még az ország zászlóján is ott diszlik a képe.«[1] Csodatevő képei között ezen korban különösen a pócsi Szabolcsban s az andocsi Somogyban örvendtek nagy tiszteletnek és látogatottságnak. »A papság igen számos. Az egyházi rendnek igen jelentékeny a birtoka és talán ez az egész nemzetnek figyelemre legméltóbb része. A püspökségek, apátságok, monostorok, klastromok, kegyes alapitványok, papi iskolák száma szinte bámulatos, és ez fenntartja és még növeli a különben is meglevő nagy vallásos buzgalmat. Mivel a papnevelőkben az alapitvány költségén élnek az ifjak, mindig nagy számmal vannak a jelentkezők.«

»Különösen a püspökök élnek oly példás módon, hogy szinte közmondásossá vált a magyar püspökök szentsége. Mégis úgy látszik, hogy mióta azokat, kiknek főpapi süveget szántak, elküldik Rómába, ezek már enyhitik e komoly s annyira dicsőitett szentséget azon elvek alkalmazása által, melyeket e hires városban sajátitottak el.«[2]

A világi hatalomnak és a katholikus egyháznak szövetsége adja meg ezen kor vallásos törekvéseinek igazi jellegét. De a hivatalos, úgyszólva politikai egyházon kivül is él a hit.

Épen ellenkező viszonyok közt kellett szervezkedniök a protestáns egyházaknak. A katholikus egyháznak támadását sokszorosan veszélyessé teszi reájok nézve az állami hatalomnak határozott ellenségeskedése, mely úton-útfélen a legnagyobb és a legapróbb ügyekben egyaránt gátolta szabad mozgásukat, fejlődésüket.

Még nem csöndesedtek el Európaszerte a reformáczió okozta viharok. Még a vallás az igazi államalkotó elem, és szinte lehetetlennek látszott azoknak őszinte hódolata és hűsége a fejedelem vagy kormánya iránt, kik a legfontosabb ügyben, a hit dolgában, nem értettek vele egyet. Az üldözés és a lázadás szükségkép előidézték, vonták egymást. E tekintetben nem volt különbség protestánsok és katholikusok közt. Csakhogy, mig a nyugoti államokban a nemzeti egységet majd mindenütt megszilárditotta már a vallásnak nagy véráldozatok árán helyreállitott egysége; mig Németországban

[1] Keyssler, Reisen, 217.
[2] Lettres sur les hongrois par M. du B. (Amsterdam, 1742.) 31–34.

legalább az egyes fejedelemségek és városok váltak külön vallás tekintetében: hazánkban a nemzet igen jelentékeny része más hitet vallott mint királya, és sem erőszak, sem szelidség nem volt képes attól eltériteni.

Ebből következett aztán a katholikus pártnak az a folytonos törekvése, hogy alattomos pártütőknek vagy nyilt lázadóknak mutassa be a protestánsokat. Hogy csak a legfontosabb eseteket emlitsük: az egri püspök mindjárt a Péró lázadása kitörésénél kifejezi azt a gyanuját, hogy a tiszamelléki kálvinista nép és különösen »Borbély Mihály uram, ki a tájékán az calvinisták közt nagy becsülésben vagyon,« egyetért a pártütő ráczsággal.[1] Minő szerencse, ha így egy-egy csapással lehet az udvart meggyőzni a protestánsok és az óhitüek veszedelmes voltáról! — Midőn 1738 márcziusban, hazug névtelen feladás alapján elfogták Erdély több tekintélyes emberét, mindjárt a reformátusokat vádolták hűtlenséggel, kiknek superintendense is egyike volt e foglyoknak. A lutheránus szászok ekkor is nagyon büszkélkedtek hűségükkel a kálvinista magyarokkal szemben.[2]

Ez az árulkodás néha egész nevetséges szint ölt. Midőn a pestis Erdélyben terjedni kezd, 1718 elején, a szepesi kamara ezeket irja a magyar kamarának: »mivel a praedestinatióba ostobául bizakodó kálvinisták nem törődnek az elővigyázattal, a természet nyujtotta eszközöket pedig megvetik, az Erdélylyel határos megyékben erőszakkal kell őket kényszeriteni, mert azokon a részeken igen sokan vannak az ilyen gondolkodásu emberek.«[3] Még a közös isten-csapása is csak eszköz a vallásos gyülölet szitására.

Folytonos táplálékot ad ennek a gyanunak a király és a kormány szemében a külföldi protestáns hatalmasságoknak ismételt közbenjárása magyar hitfeleik érdekében. Valóban ennek a diplomatiai beavatkozásnak igen csekély volt a haszna, és a porosz és angol királyok, a hollandus rendek és a svájczi kantonok inkább saját lelkiismeretük megnyugtatására tettek lépéseket, mintsem azért, hogy azoktól valami nagy eredményt reméltek volna. Nem is lehet rosz néven venni a császártól és tanácsosaitól, hogy e pontban féltékenyen megőrizték az állam souverainitását, melyet mi sem ás alá annyira, mint ha idegen hatalmakban látja védőit a polgárok egy része. Károly maga a következőkben fejezte ki álláspontját akkor, midőn a vasmegyei evangelikus egyházak érdekében jártak nála a protestáns követek: »Ámbár más fejedelmeknek semmikép sem szabad a magyar ügyekbe avatkozni, mégis, a protestánsok roszakaratának és félelmének elkerülése végett, ajánlatosnak tartom, hogy irásban, de alaposan kimutassák, hogy azok, mik most Vasmegyében történnek, semmikép sem mondanak ellen az 1681: XXV—XXVI. t.-czikkek igaz értelmezésének. Egy-

[1] Levele Batthyány Lajos kanczellárhoz. Pozsony, 1735. május 9. 168. fol. lat. jelz. kézírat a Magyar Nemz. Múzeumban.

[2] Erdélyi kancz. akták, 1738.

[3] U. ott, 1718. 1.

uttal el kell sorolni, minő jótéteményekben részesülnek az akatholikusok Magyarországon azon czikkelyek alapján, és ki kell emelni, minő jóakaratnak adtam tanuságát irányukban mindig.«[1] A politikai beavatkozás kizárásával, mégis tekintettel volt a külföld közvéleményére.

Az is természetes, hogy a folytonos üldözés és gyülölség a protestánsoknál is felkeltette az uralkodó vallás elleni visszahatást. A kormány és a papság aztán fegyvert kovácsolt ez ellenszenv nyilatkozásaiból. Igy p. o. Erdélyben 1711-ben egy oly kifejezésekben irt káromlás hallatszott a katholikus vallás és különösen a boldogságos szűz ellen, hogy annak szövegét a miniszterium nem is merte az özvegy császárnéval, mint regensnővel közölni.[2] Annak szerzőjét, Gálffy Dánielt törvényesen üldözték, és a kormány sietett szigoru rendeletet bocsátani ki azok ellen, kik Szűz-Máriát, a szentséget és a kath. vallást káromolják.[3] Egy selmeczi lutheránus borbély legény Szent-János napján részeg fővel azt mondta egy polgárnak: »ez jobban megérdemli az ünneplést, mint kutya királyaitok. Nektek katholikusoknak sok a szent heverdel napotok.«[4] Ezért a városi tanács őt, mint istenkáromlót, halálra itélte. A király enyhitette büntetését; háromszor kell 50—50 botot kapnia a piaczon, mikor sok nép jár ott.[5] Ugyancsak Selmeczen történt, hogy egy részeg legény bicskájával levágta az orrát egy feszületnek, melyet egy gyermek faragott. A bányatörvényszék őt ezért halálra itélte; a király megkegyelmezett neki, de három évi kényszermunkára és kemény fogságra itéli.[6] Kassán a Mária-szobornál találtak egy meglehetős durva gúnyverset. A gyanu Gyöngyössy Pál kálvinista prédikátorra háramlott, kit be is zártak. Ő esküvel fogadta, hogy nem vétkes, hanem talán Gyulai András turkevii iskolamester szerezte a verset, ki akkor utazott Erdélyből Amsterdamba. Mivel azonban kijelentette, hogy dogmája szerint a kép bálvány, a városi tanács őt halálra itélte. A király ezt megváltoztatta, de Gyöngyössyt örök időkre kiutasitották nemcsak Magyarországból, hanem az örökös tartományokból is.[7] A porosz király közbenjárása sem segitett szomoru sorsán.[8]

Legnagyobb feltünést keltett mégis Dubrovay Gáspár kisuczaujhelyi, trencsénmegyei lakosnak esete. Midőn haldokolt, a plébános elvitte hozzá, bár lutheránus volt, az utolsó szentséget. Az agonia görcsében, vagy az akaraterő utolsó felvillanásával — csak Isten tudhatja — a szerencsétlen kiköpte a szentelt ostyát. A megye szigorú vizsgálatot inditott és

[1] 1732. 48. sz.
[2] Erd. kancz. 1711. 59. sz.
[3] 1711/81. 1712. 3. sz.
[4] »Ihr katholische feyert manche lüderliche Feyertage.«
[5] 1722. 4. sz.
[6] 1724. 17. sz.
[7] 1724. 41. sz.
[8] Brand 1725. szeptember 26-iki és 1726. márczius 27-iki jelentései. Berlini áll. levéltár.

különösen azt akarta megállapitani, nem-e veje és leánya csábitották a már megholtat a végzetes tettre. Ezeknek bűne nem volt bebizonyitható és igy a szörnyü itélet egész kegyetlensége egy hulla ellen fordult. Bár, mire a helytartótanács hozzájárult az itélethez, Dubrovay már egy éve és négy hónapja el volt temetve, kiásták hulláját, hóhér keze által elégették és hamvait a folyóba dobták. Leányainak és vejének esküvel kellett erősiteniök ártatlanságukat és azonfelül 50 frtnyi birságot fizetni. A király elfogadja e borzasztó szentencziát. Csakhogy, mint igazán vallásos fejedelem, azt a szigoru parancsot köti hozzá, hogy a kath. papok ezentul csak lelkiismeretes előzetes tudakozódás után vigyék el a halotti szentséget a hitben nem megbizható emberekhez.[1]

Ily viszonyok közt már az is nagy szerencsének volt tekinthető a protestáns egyházakra nézve, hogy egyházi és iskolai szervezetüket egyáltalában elismerte a kormány, a mit az 1731-diki resolutio — igaz, hogy csak ideiglenesen — kilátásba helyezett. Ennek alapján kelt az 1732 márczius 3-iki királyi rendelet, mely a protestáns felekezeteket felszólitja, terjeszszék fel egyházi elől járóikat megerősités végett. Mig ez meg nem történt, addig senkit sem szabad ily elől járónak tekinteni.[2] A protestánsok arra is fel akarták használni az alkalmat, hogy egyuttal felterjesszék a resolutio elleni panaszaikat. Hanem ez alkalommal a két felekezet különvált. Az evangélikusok nagyon is merésznek tartották Ráday Pál iratát, ők külön folyamodást nyujtottak be, melyet Radvánszky György és Rakovszky Elek adtak be 1733 február 22-ikán.[3] Hosszas tanácskozások után végre 1734 október 20-ikán megengedte a király a superintendentiák beosztását és az illető állások betöltését a következő módon:

Az evangelikusok egyik kerülete felterjesztésük szerint Pozsony, Nyitra, Turócz, Trencsén, Liptó, Árva megyékre terjedt volna ki. A második Nagy-Hont, Kis-Hont, Zólyom, Bars, Nógrád, Pest-Pilis-Solt megyéket foglalja magában; a harmadik Szepes, Sáros, Gömör, Abauj, Borsod, Zemplén, Szatmár, Békés Heves megyéket, a negyedik Sopron, Vas, Győr, Veszprém, Fejér, Zala, Komárom, Somogy, Tolna, Esztergom megyéket, végre az ötödik Kassa, Eperjes, Lőcse, Késmárk és Kis-Szeben sz. kir. városokat. A kormány csak négy superintendentiát engedett; minek következtében a városok külön kerületet nem képezhettek.

A helvét hitvallásuak négy superintendentiáját a következő módon osztották be: A tiszáninneni kerülethez tartoztak: Abauj, Zemplén, Borsod, Torna, Sáros, Gömör, Kis-Hont, Szepes, Ung, Heves, Bereg, Szabolcs megyék. A Dunán inneni és tuli kerület: Pest-Pilis-Solt, Jászság, Kiskunság, Tolna-Baranya, Fehér, Somogy, Bács megyék. Tiszántul: Bihar, Szatmár, Bereg,

[1] Kancz. ref. 1727. 42. sz. Intoleranz des katholischen Clerus, 115—116. A helytartótanács rendelete a püspökökhöz: Mandata Regia 20—21.

[2] Közli Ribinis, id. m. II. 393.

[3] U. ott, 295.

Ugocsa, Máramaros, Heves, Közép- és Külső-Szolnok, Kraszna, Békés, Zaránd, Csongrád, Csanád megyék, Debreczen és Szatmár-Németi városai, Kővár vidéke, a Hajdukerület és a Nagykunság. Végre a dunántuli és inneni kerület kiterjed Pozsony, Sopron, Győr, Komárom, Esztergom, Bars, Nagy-Hont, Nógrád, Nyitra, Veszprém, Zala, Somogy, Vas megyékre. Az egyházkerületi beosztás nem vág teljesen össze a politikaival; a megyék közt Szabolcs, Bereg és Somogy két kerület közt vannak felosztva.

Midőn a helytartótanács e javaslatot tárgyalta, különösen arra forditotta gondját, hogy valamikép ne hasonlitson a beosztás a kath. püspökségek beosztásához, mert az vetélkedés, aemulatio volna; az 1715:XXXI. törvény eltörölte a rózsahegyi zsinat határozatait és igy a kerületi beosztást is. Nagyon óvakodni kell továbbá attól is, hogy e superintendentiákat valahogy ne rendezzék be királyi diplomával. Ez még akkor sem történt meg, midőn maga a nádor is hozzájuk tartozott. A felség részére fenn kell tartani a jogot, hogy ezen mindig változtathasson, tehát csak engedelemről, megtürésről lehet szó. Ezért a király elé fel kell ugyan terjeszteni a superintendenseket tudomásvétel végett, de ő ne erősitse meg azokat és ne hagyja jóvá a választásokat. A kanczellária is ellene van a királyi hozzájárulásnak, hogy ne lássék, mintha jobban megszilárditanák őket Magyarországon, mint kivánatos, és mint eddig szokásban volt. Abban is egyetért a két kormányszék, hogy e berendezésből semmi teher se háramoljon a népre.[1]

Időhöz, kegyelemhez kötötték, törvényben nem gyökerezővé akarták tenni a protestantismus egész egyházi alkotmányát. Állandó, örökös csak a királyi felügyelet joga legyen, meg a földesurak joga, mely az egyes községekre oly súlylyal nehezedik, mint a kormány az egész országra.

VII. FEJEZET.

A török háborúk és az emigratio.

Az új berendezés, a szatmári békét követő években, a kuruczok új támadásától és új török háborutól való folytonos aggodalom közt ment végbe. Az a nagy diadal, melyet a törökök 1711 júliusban a Pruth mellett Falcsinnál kivivtak Nagy-Péter czár ellen, új bizalommal töltötte el a török nemzetet. Orosz pénz és intriga megfoszthatták a portát győzelmének gyümölcsétől; a szultánnak, III. Ahmednek állhatatlansága sorban buktathatta a nagyvezéreket és visszavonhatta az Oroszország ellen három izben kibocsátott hadizeneteket; a zentai vereség emléke sem halaványodott el teljesen: de azért úgy az uralkodó, mint népe lealázónak és megváltoztatan-

[1] 1734 augusztus 13. 80. sz.

dónak tartották azt a politikai helyzetet, melyet a karloviczi béke pecsételt meg. Ezt a hangulatot ügyesen felhasználták XII. Károly svéd király, ki akkor a szultánnak vendége volt és megbizottjai, továbbá Poniatovsky, Lescsinszky Szaniszló lengyel ellenkirálynak követe és Desalleurs, a franczia követ.

XII. Károly befolyásának volt köszönhető, hogy a porta első sorban Oroszország ellen fegyverkezett. Ugyancsak ez volt az oka annak, hogy épen azon években, melyekben beavatkozása döntő hatással lehetett volna a magyar ügyek alakulására, 1712 végén attól tart ugyan a császári udvar, hogy a török Francziaországnak és Rákóczinak izgatására nemcsak Moszkvát és Lengyelországot, hanem főkép Magyarországot akarja megtámadni, de ez az aggodalom nem bizonyult alaposnak.[1]

Hogy minő bizonytalannak itélték az egész állapotot, arról különösen egy végkép mai napig sem tisztázott politikai per tesz tanuságot: a Korponay Jánosné, Ghéczy Juliánna asszony hires pöre.

Egy királyi delegált törvényszék, melyben Koháry István elnöklete alatt Nádasdy Tamás, B. Sándor Gáspár, Nagy itélőmester és Meszlényi győri alispán vettek részt, a felségsértés vádja alá helyezte ezt a nőt, kinek szépsége és kalandos élete ép oly ismeretes volt, mint segédkezése abban az árulásban, mely Lőcse városát 1710-ben a császáriak kezére juttatta.

A vádlott így adta elő esetét. Nagypéntek napján (1712-ben) füleki házához jött egy zarándok, kihivatja őt és egy kép alól elővesz egy neki szóló levelet, melynek irója választ kért. Ő ezt a levelet átadta Viard császári tábornoknak. Pünkösd előtt néhány héttel, a midőn épen a szolgabiróval beszélget, levél érkezik az alispántól, azon értesitéssel, hogy a divéki kastélyt és vendéglőt kirabolták. Erre ő, Ebeczky Sámuel levele utján, elő volt készülve. Ezért mindjárt hirt ad a császári főtiszteknek, azt véli, hogy a rebellisek Lengyelországból betörtek. A kósza hir majd növeli, majd ismét csökkenti a lovas »rablók« számát. Pünkösd hétfőjén, midőn kertjében sétált, ismét egy paraszt jött hozzá, Pelargus Jánostól hozva czédulát, ki őt beszélgetésre hivja, titkos helyen. Ő nem tudta, kicsoda a levéliró, de a paraszt megmondta, hogy Rákóczi és Bercsényi küldték Lengyelországból, mint 90—100 ember vezetőjét. Ha nem tart titkot, nagy baj lesz reá és az egész községre nézve. Hosszas, aggodalmas megfontolás után este kimegy a kastélyból és meglátja a levélvivőt, majd Pelargust is.

Pelargus elmondja, hogy Rákóczi és Bercsényi a velük emigrált Ebeczkytől[2] megtudták Korponayné hűségét és arra kérik, hogy a hozott leveleket ügyesen és hűségesen adja át azoknak, kiknek szólanak. Számithat hálájukra. Neki magának kellett volna átadni a Ráday Pálnak szóló levelet, de ez Pozsonyban van a dietán, neki pedig Temesvárba kell sietnie a pasához. Erre elővészi a levelet és esküt követel. Félelmében letette az

[1] 1713 január 8-iki Vortrag, Talman követ november 18-iki jelentése alapján. Bécsi állami levéltár.

[2] Ebeczky Sámuel, előbb Bercsényi, majd Rákóczy titkára.

esküt és átveszi a levelet. Erről és a Pelargussal való beszélgetéséről különben tett már jelentést Pálffynak és Stella császári tanácsosnak. A levelet hazaviszi, és azokat, melyek benne voltak és magyarul voltak irva, el is olvassa. Kettő titkos irású volt: a Srétter Jánosnak és Vinklernek szóló. Mellettük talált még 24 fehér lapot, belől F. R. betükkel, kivül Krucsay névvel.[1] Volt még levél Esterházy Dánielhez, ebben ismét egy más, Török Istvánnak szóló. Török Andrásnak is szólt egy, egy meg franczia nyelven Reviernek és ebben egy Náraynak. Ebeczkyhez[2] és Keczer Sándorhoz is voltak czimezve levelek, az utóbbiban egy Semsey Lászlónak szóló, ebben meg egy Czelder Orbánhoz. Az Esterházynak, Srétternek, Török- és Ebeczkynek szólók megegyeztek a Rádayéval. A Keczeréében borvásárlásról volt szó. Semseyt, Czeldert és Vinklert röviden és katonásan felszólitották, hogy legyenek készen, szerezzenek óvatosan társakat. A Ráday-nak szóló levél másolatát átadta Stellának. Csak arra emlékezik tartalmából, hogy Ráday Pál a fejér lapokat ossza szét a hivek közt, ha meghallja, hogy Rákóczi betört Erdélybe.

III. Ahmed szultán.
(Egykoru metszet után)

Elhatározza, hogy a leveleket elviszi Pozsonyba. Május 27-ikén egy

[1] Krucsay István, Rákóczy titkára és levéltárosa.
[2] Valószinüleg István, ki 1711-ben hűségre tért.

szolgájával elindul, császári katonákat kapva kiséretül. Eljut Nyitráig, hol az áradás visszatartja. Előre küldi egy lovasát Pálffyhoz, ki visszaüzeni, jőjjön el Pozsonyba. De bár kétszer elmegy Pálffyhoz, elvive Rákóczi levelét, nem beszélhet vele. Harmadszor, midőn Pálffy őt fogadta, nem viszi el, mert elhatározta, hogy magának a Felségnek adja át. Smidegg, továbbá Viard és Löffelholcz tábornokok közbenjárásával kér audientiát.

Ezekben a napokban elterjedt a hire annak, hogy Rákóczi kegyelmet nyerve a királytól, Pozsonyba jő. Előkelő urak megerősitik ezt a hirt. Ezen ő aggódik és elhatározza, hogy elégeti a leveleket és lemond az audientiáról. Lemásolja azonban a Rádaynak szólót, a titkos irásuakat és a franczia királyét is. Midőn vak hirnek bizonyult, hogy Rákóczi visszatér, örvend azon, hogy legalább ezek a másolatok megvannak. Ismét memoriálet nyujt be a felséghez és a bibornok-primás közbenjárását kéri, de a főkamarás azt parancsolja, hogy mondja el Stellának a mit tud. Ennek azt mondta, hogy Viardnak küldte a leveleket.

Ez a nyilvános hazugság vitte dülőre a sokfelé kacsingató női diplomatának ügyét. Pálffy reá parancsol, hogy adja elő a leveleket, vagy a levélvivőt, mert Viard nem tud felőlük semmit. Ő férjének ir, küldje hozzá Borbély Istvánt, mint ál-levélvivőt, és ezt ajándékkal reábirja e szerep elvállalására. Hiába. Pálffy Borbélyt bilincsre vereti, akasztófával fenyegeti és ez urnője ellen vall. Ő most távozásra kér engedelmet, hogy előteremtse e leveleket. Szólnia kell miattuk atyjával, Ghéczy Zsigmonddal. De még arra is vállalkozik, hogy ujabbakat és fontosabbakat szerez; azt irja majd Rákóczinak, hogy Ráday az előbbieket elárulta. De Pálffy csak a régieket követelte. Már be akart vallani mindent, de midőn Pálffytól kérdezte: mi lesz vele, ha a leveleket elvesztette? ez azt válaszolta: »előbb jobb kezedet, aztán fejedet vágják le«. Ezen megrémül. Szökésre gondol. Majd azt állitja, hogy rokonánál, Vattainál vannak a levelek, majd megsajnálja rokonát, ir neki titkon, hogy meneküljön, merre lát. Épen meg akart szökni, midőn Stella hivatja és közli vele, hogy a király ügyét a kanczelláriához tette át, hol jó resolutiót remélhet. Ugyanezeket mondta neki a kanczellár is, elismerve érdemeit. Erre Mária-Thalba megy, kocsit keres Sziléziába, de aztán elhatározza, hogy hazájában él-hal. Pálffynak bevall mindent, ki őt elfogatja és Vöröskőbe viteti.[1]

Nehéz volt a törvényszéknek megállapitani mindebből, mi igaz, mi nem. Az inkább találékony, mint eszes nő, úgy látszik, mind a két félnek akart szolgálni, csakhogy jutalmat nyerhessen. Vallomásában mindenesetre az a legőszintébb, midőn a király kegyelmét kéri, mert mindkét részről félt és gyenge nő. Olyan bajban volt, hogy még az ördögnek is átadja

[1] Kancz. ref. 1714. 3. sz. Többek közt ezeket mondja Pálffynak: csodálkozik, hogy a király a muszka követet fogadja, holott az a kuruczok levélvivője Kettőt vitt a bécsi apáczákhoz Csákyné és Bercsényiné részére.

magát, ha megsegiti. Bizonyitja a király iránti hűségét és kéri, hogy a felség legalább utódait jutalmazza meg.

A törvényszék felségsértésben s hűtlenségben bűnösnek mondja ki a szerencsétlen asszonyt és fej- és jószágvesztésre itéli. A kanczellária véleménye ez volt: nincs meg a corpus delicti, vagyis a levél. De a sok ellenmondása, az ál-levélvivő fogadása, szökése mind ellene bizonyitanak. Az is meglehet, hogy a levelek koholtak, akkor meg ártatlanokat dönt veszedelembe, hogy magának a felségnél érdemeket szerezzen és azokért jutalmat nyerjen. Az igazság kideritésére nincs más mód, mint a kinzó vallatás, a tortura. Ha az derül ki, hogy a leveleket elégette, végre kell rajta hajtani a halálos itéletet. Ha pedig a leveleket úgy koholta, hogy másoknak bajt okozzon, örökös fogság legyen a büntetése. Az általa megnevezettek ellen azonban nem lehet eljárni. Károly király ezt a véleményt elfogadta. Még két éven át tartott Korponayné vallatása, fogságban tartása, de ő állhatatosan megmaradt a mellett, hogy a leveleket nem koholta, hanem elégette. 1715 augusztus 18-ikán végre lefejezték.[1] Nagyon is sokat tudott ahhoz, hogy megkegyelmezzenek neki és nagyon is keveset ahhoz, hogy barátokat szerezzen magának.

Ez a per világosan mutatja, minő izzó, fojtó volt még mindig a politikai légkör Magyarországon. Napról napra várták a döntő fordulatot, Rákóczinak visszatérését hadsereg élén, vagy békésen. Teljesen bizni csak igen kevésbe lehetett. A legtöbb, kedvező alkalommal, hajlandónak látszott ujra követni a felkelés zászlóját, mihelyest azt a fejedelem ujra lobogtatja az országban.

Rákóczi maga sem mond le e reményről. Egész szereplése az utrechti békéig nem más, mint összeköttetések szerzése egy új támadás előkészitésére. Diplomatiája kiterjeszkedik egész Európára, oroszra, törökre, francziára, poroszra, angolra, hollandusra és spanyolra egyaránt. Tán épen ez a sokoldalusága egyik oka annak, hogy nem birt érvényesülni teljesen sehol.[2] Orosz barátsága lehetetlenné tette a török támogatást. Ő maga Lengyelországban tartózkodik, mert Nagy-Pétertől vár legtöbbet. Meg bizottjai, különösen Vetési, ki ismerte a franczia udvart, már akkor intették, hogy csak egy mód van a hazatérésre: a császár jóakarata. De Rákóczi állhatatos maradt. Különösen a franczákba vetett bizalmát a legszomorubb tapasztalatok sem birták megingatni. 1713 elején Angliába ment, hol azonban a királyné nem fogadta, majd Francziaországba, hol XIV. Lajos megadta a rangjának, multjának és Francziaország iránti érdemeinek megfelelő tiszteletet. De azért kivánsága, hogy Magyarország szabadsága vagy az ő erdélyi fejedelemsége európai garantia alá helyeztessék, még sem ment teljesedésbe. Az angolok, hollandusok és poroszok

[1] Győrött. Kamarai protocollum. Korponayné Jókai »A lőcsei fehér asszony« czimű regényének hőse.

[2] L. különösen Vetési iratait, kiadta Fiedler: Fontes Rerum Austr. IX. és XVII. k.

már protestáns szempontból is hajoltak ugyan e kivánságra, de az egész kérdés szemükben mindig csak harmadrangu maradt. Francziaország valamivel buzgóbban karolta fel Rákóczi ügyét, befoglalta a rastadti béke tervezetébe is, de miután a császári udvar az illető pontot elvetette, némi sajnálattal mégis elejtette.[1] Sehol sem hiányzott a rokonszenv a magyar ügy iránt, de sehol sem tartották azt olyannak, melyért szükség esetén sikra is szállanak. A nagy emigráns vallásos elmélkedésekben és gyakorlatokban keresett és talált megnyugvást. Különösen a grosboisi camalduliak hatottak erős képzeletére és mysticismusra hajló kedélyére. Ottani magánya érlelte meg benne »a keresztyén fejedelem ájtatosságát«, melyben egy nagyra törő, hivő lélek egész emelkedettsége és alázatossága nyilvánul.

E kényszerü nyugalmából a fejedelmet és az egész magyar emigratiót 1715-ben fölverte az a hir, hogy háború készül a császár és a porta közt. E harcz kitöréséhez Velencze viszonya a török császársághoz szolgáltatta az alkalmat.

Miután a törökök folytonos készülődése az oroszok ellen (1711—1714) ujabb meg ujabb békekötésekhez vezetett, a nagyvezér, Ali Damad basa, Velencze moreai birtokainak megszerzését tüzte ki czélul. A Peloponnesost a karloviczi béke értelmében kénytelen volt átengedni a szultán a köztársaságnak, de a velenczések ottani birtoklását mindig úgy érezték a törökök, »mint tövist husukban«.[2] A hóditást annál könnyebbnek vélték, mert ismerték Velencze erőtlen voltát és abban is biztak, hogy a görögök, kikkel a velenczei kormányzók épen nem tudtak bánni, azonnal hozzájuk pártolnak. A hadüzenet közvetlen okául szolgált, hogy a velenczések fegyverrel ellátták az orosz háború idején ujra nyugtalankodó montenegróiakat. Igaz, hogy a karloviczi békét a császár és a lengyel király is biztositották, de azoktól, mint a nagyvezér remélte, nem kell tartani. A lengyel király saját országában sem úr, a császárt pedig elfoglalva tartja a spanyol-franczia ellenségeskedés, — és esetleg egy ujabb magyar felkelés.

Már 1715 nyarán elboritották a török hadak Moreát, és a hajóhad ostrom alá fogta a köztársaság utolsó várait Kréta szigetén: Sudát és Spina-Longát. Egyes helyeken erős, a velenczeiek régi hirnevéhez méltó volt az ellenállás, de annak sikerébe senki se bizott. Velencze egész reménységét a császár segitségébe helyezte, azt szólitotta fel ujabb véd- és daczszövetségre a karloviczi szerződés alapján.

Károly eleinte tisztán diplomatiai közbenlépésre szoritkozott, melynek természetesen nem volt semmi foganatja. Csak miután XIV. Lajos (1715 szeptember 2-ikán) meghalt s Francziaország, kiskoru király alatt, egy időre megszünt félelmes lenni, határozta el magát a régi, diadalmas keleti politika folytatására. Ennek Savoyai Eugén volt leghivatottabb képviselője.

[1] A tárgyalások a bécsi áll. levéltárban. 1714.
[2] Zinkeisen, Geschichte des Osman. Reiches, V. 465.

Már 1715 tavaszán elrendelt mindent a magyar határ védelmére,[1] és a magyar végeken gyülekező hatalmas sereg, de mindenekelőtt maga a vezér, a császárt is bizalommal töltötte el. 1716 április 13-ikán létrejött a szövetség Velenczével, és június 20-ikán Eugén már kitüzi a leendő szerencsés hadjáratnak czélpontjait: Durazzót, az albán parton, és Szalonikit. Magától érthető azonban, hogy első sorban a magyar birodalom azon részeit kellett felszabaditani, melyek még a török uralom alatt nyögtek.[2]

A római császárság és a magyar királyság legszebb traditiói fogtak kezet a háboruban. Nem csoda, ha a legdicsőbbé és leggyőzedelmesebbé vált azok közt, melyeket valaha Habsburg a török ellen viselt. És mégis, úgy akarta nemzetünk balsorsa, hogy akkor is sokan hazánk legjobb fiai közül a félhold győzelméhez kötötték reményöket.

Rákóczi már 1715-ben elküldte bizalmas emberét, Pápay Jánost az oláh vajdához, hogy ez ajánlja őt a portának erdélyi fejedelmül. Csak keresztény fejedelem bir összehozni oly rendes sereget, minő nélkül a török nem győzhet, e szerepre pedig senki sem alkalmasabb nálánál. Azonban az akkori oláh vajda, Cantacuzeno István, a császáriakhoz szitott és mit sem tett Rákóczi érdekében. Ez alatt az emigratio többi emberei: Bercsényi, Forgách, Esterházy és Csáky Moldvában gyülekeztek. A fejedelem távollétében mindegyik a maga esze után szokott járni, »s ekként burjánzott fel közöttük a gyanu, vádaskodás és viszály, mi bizonyára szomorú végre vezet, ha Isten engem akaratom ellenére nem vezet Törökországba.«[3] A háború sorsát egészen más tényezők döntötték el, mint a fejedelem tervezgetése és vezéreinek kapkodása.

Eugén Futtakot rendelte a serege gyűlőhelyéül. Mint harmincz évvel azelőtt Buda ostromára, most is összegyűltek a török elleni harczra az egész keresztény világ előkelő és vitéz önkéntesei. A fővezér alatt magyar ember, Pálffy János tábornok foglalta el az első helyet. Kivűle még gróf Nádasdy lovassági tábornoknak és báró Ebergényi tábornoknak jutott a magyar vezérek közül nagyobb hatáskör. A keresztény sereg, leszámitva a várak őrségét, 53,000-nyi gyalogságból és 33,000-nyi lovasból állott és 88 ágyút vitt magával. A lovasságból, melynek feltünő nagy a száma, 29 ezred vasas volt és csak öt ezred huszár. A török mezei hadak számát 100,000-re becsülték, köztük körülbelül 30,000 jancsár.

Alig egy héttel a hadi műveletek megkezdése után, 1716 augusztus 2-án, Pálffy János Karlóczánál már kemény tusát vivott a magyar területre előrenyomuló törökkel. Hirtelen nagy tömeg lovasságra bukkant, mely őt hosszú, véres viadal után visszavonulásra kényszeritette. Ez az eredmény nagyon felbátoritotta az addig magában nem nagyon bizó török hadat, de másrészt a császári sereg is ujult bizalommal nézett a döntő csata elé, tekintve

[1] Feldzüge des Prinzen Eugen, XV. k. 1. számu melléklet.
[2] U. ott, 28.
[3] Rákóczi önéletirása.

Pálffy kis csapatának rettenthetetlen magatartását. Még aznap megparancsolta Eugén serege zömének a Dunán való átkelést. Másrészt a nagyvezér is megindult Pétervárad felé, melynek sánczai közt volt felállítva a császári sereg, és megkezdte azok lövetését. De Eugén nem várta be a rendes ostromot, hanem kivonulva a sánczokból, augusztus 5-ikén maga támadta meg a Péterváradtól délre felállított ellenséges főhadat.

A csatát a Sándor württembergi herczeg vezetése alatt álló balszárny kezdte meg. Első rohamával megfutamitotta a janicsárok jobb szárnyát. De a törökök bal szárnya sokkal erősebb volt a keresztény sereg jobb

A péterváradi csata.

(Egykoru metszet Ernst Lajos gyűjteményében.)

szárnyánál és nemcsak azt hozta zavarba, hanem a had zömét is. Ekkor azonban Pálffy balfelől ellenállhatatlan rohamra vezeti 21 lovas ezredét. Maga Eugén is most kezdi meg a döntő intézkedéseket. Nádasdy és Ebergényi lovasait reá küldi a törökökre. Ez által a már zavarba jött, a középen fölállított gyalogság is időt nyert újabb rendezkedésre. Ebergényi három ezreddel már oldalvást s hátulról is szorongatja az ellenséget. Végre a hősiesen harczoló janicsár tábor is megfutamodik. Eugén, ki személyesen vezette az üldözést is, teljes győzelmet aratott. Maga a nagyvezér is elesett, miután végig megkisérelt mindent a csata sorsának megfordítására. A török könnyű lovasság és a tatárság nagyrészt megszaladt, de a janicsárok vitéz

A PÉTERVÁRADI

(Huchtenburg metszete Ernst

Hollandia és Anglia békeközvetítése nem vezetett eredményhez.[1] Mindkét fél nagy előkészületeket tett a második hadjáratra. Eugén 1717 május 14-ikén, Mária Terézia születése után való napon, elindult Bécsből. A császár a bucsúzásnál drága gyémánt feszületet adott át neki, hogy e jelvény alatt győzzön. A táborban megjelentek a portugalli herczeg, két bajor herczeg, két lotharingiai és két franczia herczeg, megtanulni a mestertől a háború művészetét. Török részről Khalil basa, vitéz öreg arnót ember volt a fővezér. Seregét, melylyel június 22-ikén megindult, Drinápolyból 200,000 főnyire tették.

Miután a határt bejárta és a kellő intézkedéseket megtette, Eugén június 15. és 16-ikán átszállította hadát a Dunán és hozzáfogott Belgrád várának körülkerítéséhez. »Szofia« és »Stambul« volt az átkelők hadi kiáltása. Mindössze 37 gyalogos, 24 gránátos zászlóalj, továbbá 176 szakasz nehéz lovas és 25 szakasz huszár lépett e napokban, az ellenségtől alig háborítva, török területre. A fővezér alatt Pálffy vezette az egész lovasságot, Heister a jobb, a würtembergi herczeg a balszárnyat. Azonnal hozzáfogtak az ostrommunkálatokhoz. Június 20-ikától július 9-ikéig elvégezték a maig látható hires Eugén-féle vonalakat, melyek nemcsak a várbeliek, hanem az esetleges felmentő sereg ellen is hivatva voltak védelmet nyujtani. Belgrád őrsége, bár körülbelül 30,000 emberből állott, köztük 20,000 válogatott jancsárból, nem igen zavarta e munkát. Ép oly kevéssé akadályozta meg a tulnyomó török hajóhad a pancsovai hajóhadnak átszállítását Visnica felé és a Száván át való hid verését, mi a hadsereg összeköttetését és élelmezését biztosította. Bár a július 13-iki erős vihar megrongálta mind a két hidat, július 19-ikén már át volt szállítva az egész ostromló tüzérség, közte 4 százfontos és 9 hatvanfontos mozsár. Július 22-ikén megkezdődött a vár lövetése a leggyöngébb oldalon, a Duna felé, hol a törökök elég födözetnek tartották e hatalmas folyamnak árját.

Közben nem igen hallottak a nagyvezérről és felmentő seregéről. A döntő értesítéseket, melyeknek jelentékeny része volt a későbbi eredményekben, egy volt kurucznak, Vékony Jánosnak köszönte a császári vezér. Ő is ott volt Temesváron. Elvonulásakor megigérte Pálffynak, hogy jövő évre, ha lehet, fontos hiradással jő a keresztény táborba. Most a nagyvezér épen őt küldte titkos levéllel a belgrádi pasához. Vékony ezt átadta Pálffynak azon kéréssel, bocsássák őt a várba, onnét is hoz hirt. Ezt Eugén nem engedte meg, mert nem bizott benne, hanem azt parancsolta neki, menjen vissza a török táborba, mondja ott, hogy minden igyekvésével sem juthatott a várba és hozzon új hirt.[2] Vékony ezt is megtette és szinleg

[1] Ekkor járt Bécsben, mint angol megbízott, Sir Edward Worthley Montague, kinek neje bécsi tartózkodását és Magyarországon át Konstantinápolyba való utazását remek leveleiben örökítette meg.

[2] Eugén 1717 július 25-iki levele a császárhoz, id. m. XVII. k. függelék, 115. sz. E szerint Károlyi előadása önéletleirásában, mely után történetiróink indultak, nem egészen pontos.

mint fogoly, július 20-ikán ujra eljutott Pálffyhoz. A tőle hozott hir bizonyossá tette, hogy a nagyvezér nem Orsova és Erdély felé tör, mint hitték, hanem egyenesen a vár felmentésére. Fel is szólította a pasát, vezessen ő is erős kirohanást az ostromlók ellen, mihelyt a fősereg kivűl megtámadja azokat. Július 31-ikén meg is jelent a török tábor, teljes keleti gazdagságában és pompájában. Tarka sátrai elborították a Belgrádtól délre és keletre elterülő magaslatokat. Számuk igen nagy vala, sokkal felülmulta a keresztények táborát, de az a vad, törhetetlen harczi vágy, mely különben annyira kitüntető vonása a töröknek, most nem volt meg bennük.[1]

A nagyvezér nem is merte magát reászánni az ellenség rögtöni megtámadására. Eugén nyugton folytatta a vár lövetését. De viszont a nagyvezér augusztus 3-ikától fogva egyre erősebben lövette az ő táborát. A hires hadvezér körülbelül azon helyzetben volt mint Caesar Alesia ostrománál: ostromló és ostromlott egy személyben. Igaz, hogy a várban fogyott az élelem, de a császári hadak is nehezen kaphattak élelmet és hadi szereket a folytonos támadásoknak kitett hidakon át. A török tábort egy nagy tatár csapat is szaporította és attól kellett tartani, hogy Redzseb pasa, ki már elfoglalta Mehádiát, észak felől elvágja a sereg visszavonulását. A katonaságot a betegségek fogyasztották és a folytonos borzasztó tüzelés rémítette, de Eugén nyugodt maradt és megtette a kellő előkészületeket a támadásra.

Erre kellett magát elhatároznia, ha nem akarta, hogy a török, ki szintén egyre erősítette sánczait, őt teljesen körülkerítse. A nagyon körülményes hadiparancs különösen azt hagyja meg szigorúan, hogy a rendeket meg ne bontsák, mert míg azok zárvák, a töröktől, tatártól nem kell tartaniok.[2] A magyaroknak mindez nem szól, »mert azoknak egészen más a hadakozási módjuk.«

Augusztus 16-ikán éjfél után indult ki Pálffy János előhada, 42 svadron a táborból. Hajnali négy órakor sűrű köd borította el az egész tájékot, úgy hogy ez a csapat váratlanul a török vonalak előtt termett és az ütközet megkezdődött, mielőtt még megtörtént volna a jeladás: három bombalövés. Nem csoda, ha zavar támadt és nagy volt a veszteség. De végre is Pálffy, kit Starhemberg és Mercy csapatai derekasan segítettek ott a jobb szárnyon, a Száva felé kivívta a diadalt.

De a csata sorsának nem ott kellett eldőlnie. Kelet felé állott a török sereg zöme, ott működött annak legerősebb ütege, annak elfoglalásával a balszárny által kellett volna, Eugén terve szerint, megkezdődnie a csatának, Ott is bajt okozott a köd, tovább mentek balra (a Duna felé), mint a hogy szándékoztak, az ezredek felbomlottak és a két szárny közti hézagba nagy erővel tódultak a törökök, kiket a württembergi herczeg csak nagy áldo-

[1] Lady Montague Letters.

[2] Hasonló I. Henrik német király rendelkezése a pogány magyarok elleni csatában.

zatok árán birt feltartóztatni. Reggeli nyolczkor felemelkedett a köd, a fővezér beláthatta az egész helyzetet és elrendelte a balszárny erősítését. Most következett be a döntő roham a török főhadiszállás ellen, melynek védelmére oda siettek már a Pálffy által elüzött seregrészek is. Utoljára a keresztény gyalogság, melynek soraiban különösen a bajorok tüntek ki, irtóztató harcz után elfoglalta a Bajdina magaslaton fölvetett sánczokat. De nem csekélyebb részt vett ki magának a győzelemből Ebergényi lovassága, mely háromszor rohanta meg a janicsárok tömegét, míg megbonthatta. Úgy beszélték, hogy a harcz hevében Eugén személyesen vezette rohamra a lovas ezredeket.

Reggeli 10 órakor ki volt víva a legteljesebb diadal, melyet Hunyadi János nándorfejérvári győzelme óta keresztény kivivott a törökön. A nagyvezér és még mindig megszámlálhatatlan hadai vad futásban tolongtak Vég-Szendrő (Semendria) felé üldözve a huszároktól és ráczoktól. Annál dicsőségesebb volt a csata, mert keresztény részről alig 40,000 vitéz harczolt. Eugén maga is, Pálffy is megsebesültek, az öreg bán legidősebb fia elesett. De nagy volt a jutalom is. Belgrád várának őrsége, mely, megfoghatatlan, nem avatkozott be az ütközetbe már harmadnapon megadta magát.

Az egész világ betelt Savoyai Eugén hirével. Különösen Németország ünnepelte mai napig élő dalban a »nemes lovagot«, ki »a császárnak megszerezte Belgrád városát és várát«. Azt a várat, melyet Nagy-Lajos épített, melyet Hunyady János védett meg, melynek elveszése bevezetése volt az ország bukásának, melyhez Magyarország legdicsőbb, legbúsabb emlékei fűződtek.

Hazánkfiai csak oly jól verekedtek ott mint a németek, és hivatalosan meg is ünnepelték mindenütt a császári diadalt Te Deummal, harangzúgással, ágyúropogtatással. De nem találjuk semmi nyomát annak, hogy a nép lelkére mélyebben hatott volna ez a nagy és szerencsés esemény. Az a múzsa, mely hő szeretettel kisérte a kurucz támadások válságait és vereségeit, hallgat, midőn örvendhetett volna. Az elnyomás, az idegen uralom kitörölték a nemzetből a régi történeti nagysága iránt való eleven érzéket.

Jobban érdekelte az országot a tatárjárás — annyi közt az utolsó — mely épen a belgrádi táborozás idején váratlanúl elpusztította Erdély északi részét és a vele szomszédos magyar megyéket.

Már a háború kitörése óta tartottak tatár betöréstől Lengyelország, Havasalföld vagy Moldva felől. Az udvarnak tudomása volt arról, hogy több magyar emigráns, köztük gróf Esterházy Antal, tartózkodik a chotini pasánál és a moldvai hospodárnál, Rakovicza Mihálynál és mindent elkövet, hogy az országba juthasson és itt újra kitűzhesse Rákóczi zászlaját. Mégis aránylag kevés súlyt helyezett a keleti határ védelmére, azt egészen a népre és a megyei nemesi felkelésekre bizva, melyeknek Károlyi Sándor volt kirendelt fővezére.

Borgón és Rodnán át — ott, hol 1241-ben a mongol — özönlött be augusztus 20-ikán a tatárság. Gyors portyázásaiban elpusztította a Szamos

és Maros mellékét Tordáig, Radnóthig és Szász-Régenig. Zagyva nép volt: török, tatár, moldvai, lengyel, kozák és kurucz. Csak számukkal és gyorsaságukkal okoztak bajt, — mind lovas volt — de rendes seregnek alig állhattak volna ellen.[1] Esterházy is ott volt velük, ki patenseiben a nagy és győzhetetlen ozmán császár főtábornokának nevezte magát. Az országba azonban, úgy látszik, nem jött. A kulcsos városokat elkerülték, de a sík földet elpusztították, a meglepett lakosságot pedig Moldvába küldték. Magából Szék városából 200 embert raboltak el. Azután a Lápos völgyén át betörtek Magyarországba, Szatmár megyébe és szinte akadály nélkül elszáguldottak Ugocsáig. Közeledésük hirére mindenütt szétfut a nép; a nemesség nagy lassan fegyverkezik; a kormányszékek pedig rendes katonaságot sürgetnek a pogány támadás visszaverésére. A tatárokat szokásukon kivűl a boszú is késztette kegyetlenségre, mert 1717 februárjában egy Erdélyből kitörő rácz csapat Jászvásár (Jassy) megrohanásával megverte hadukat. Még nagyobb oka volt a boszúvételre Rakoviczának, kinek hugát ugyanazon alkalommal elrabolták és meggyalázottan küldték vissza Erdélyből.[2] De győzelmüknek nem soká örvendhettek. Batári táborukban vették hirét a nándorfejérvári csatának. Rakovicza hadával azonnal visszatért a rodnai szoroson át, melyet maga mögött eltorlaszoltatott. A tatárság a Deák Ferencz vezetése alatt fegyverkező szatmár-, szabolcs- és biharmegyei nép elől Máramaros megyén át készült hazatérni, magával vive nagy zsákmányt és több ezer rabot.

Ott először Barczánfalvánál támadta meg a máramarosi nép, Sztojka István alispán alatt, ki mellett akkor még Bagosi László szatmármegyei dandára is harczolt. A tatároknak még sikerült elillanniok, szeptember 3-ikán vonultak be Borsára. Onnét a Visó folyó völgyén át készültek haza felé. De annak magaslatán, a sztrimturi szorosnál, sűrű fenyvesek között, készen várta őket a föld népe. A megszorúlt rablók kénytelenek voltak ott hagyni a zsákmányt és nagy veszteséggel, szégyenszemre menekültek haza a Styol havason át, mely nem volt eltorlaszolva. 7085 foglyot szabadítottak ott fel, sok ezer lovat nyertek.[3] Ezeket a későn érkező megyei hadak, melyek még csak az üldözésben sem akartak részt venni, elszedték a szegény máramarosiaktól, kik csak királyi parancs útján jutottak jogos és megérdemelt zsákmányukhoz.[4]

Ép hazánk azon vidékeit érte ez a betörés, mely századok óta ellenkezett a német uralommal és hol legerősebb volt az akkor méltán háborgó protestantismus. Ha rendes, bizalmat gerjesztő sereg jő be magyar vezérek alatt, lehetetlennek tartjuk, hogy egyik-másik helyen ne nyerte volna meg

[1] Az erdélyi gubernium szerint: »inermes et vagabundi infideles.« Erd. kancz., 1717. aug. 30. 80. sz.
[2] Szilágyi István, Az utolsó tatárjárás. Szigeti Album, 1860. 296.
[3] U. ott, 314—316.
[4] Erdélyi kancz. akták, 1718.

a maga részére a népet a császár és katonasága ellen. Bécsben legalább aggódva emlegették a kálvinista conventiculumokat, Kassán elfogtak két emissariust, sőt már Károlyi Sándor ellen is érkeztek följelentések, kit e gyanú ellen maga Eugén fogadott védelmébe.[1] A háború sorsán mindez keveset változtatott volna: azt a belgrádi csata megpecsételte. Igy nagy szerencsének tekinthetjük hazánkra nézve, hogy ily gyűlevész, dúló, húzó-vonó nép lépett területére, melynek minden tette gyűlöletet, boszúvágyat keltett. A szabadítókat tán tárt karokkal fogadják: a rablók ellen maga a föld népe szolgáltatott igazságot.

A dolgok ezen állapotán már maga Rákóczi sem segíthetett. Őt már 1716 végén magához kérette a szultán, igérve, hogy megerősíti Magyarország minden jogát és szabadságát, hogy kiválóan az ő tanácsára hallgat és kellő pénzt bocsát rendelkezésére rendes hadsereg szervezésére.[2] De Rákóczi csak szerződés alapján akarta újra koczkára tenni nemzete sorsát. Úgy a mint 6 évvel azelőtt a muszkának azt tanácsolta, hogy ne Magyarországba törjön be, hanem Morvába és Sziléziába, úgy most sem engedte lelkiösmerete, hogy része legyen hazája elpusztításában idegen, barbár csapatok által. Az orleánsi herczeg, Francziaország akkori regense és Nagy-Péter czár, ki épen 1717 május havában járt Párisban, szintén tartóztatták, eléje állítva a vállalat veszélyeit. De midőn a török reá állott feltételeire, elszánta magát a konstantinápolyi útra, bár akkor, szeptember elején, már Párisba is eljutott a belgrádi csatának hire. Október 10-ikén, három heti tengeri út után kikötött Gallipolinál.[3] A bécsi udvar épen Vetési, Rákóczi régi diplomatája által pontosan volt értesítve nagy ellenségének minden szándékáról, cselekedetéről.[4]

Talán fordulatot idézhet elő a magyar emigratio, ha mindjárt a háború elején teljes erőt fejthet ki, de akkor már végleg vesztett ügyet szolgált. A belgrádi csata hire páni félelmet okozott Konstantinápolyban. A szultán féltette trónját, több gyanús emberét felakasztatta és a janicsárokat nagy pénzadományokkal engesztelte. »A nép itt már szaladt Ázsiába. Eleget mondjuk, hogy mi azért jöttünk, hogy hadakozzunk, de ők csak szaladnak, ki ide, ki amoda. Jaj, édes néném, hogy lehet ilyen néppel hadakozni? — De félek attól, hogy a mi hadakozásunk füstbe ne menjen, mert a Török örömest megbékéllik, ha megverik.«[5]

[1] Eugén levele a haditanácshoz. Pétervárad, 1717 június 8.

[2] Rákóczy önéletirása.

[3] E napról van keltezve Mikes Kelemennek első levele. E levelekben és Rákóczi önéletirásában találjuk meg az emigratio igazi belső történetét. Diplomatiai összeköttetéseinek emlékei csak oly sivárak és megbizhatatlanok, mint a többi akkori alkudozások emlékei.

[4] Eugén levele gróf Königsegg császári követhez Párisba. Belgrád előtt, 1717 július 5.

[5] Mikes levelei, 1717 október 12. és 29.

Másrészt a császári táborban a győzelem teljes felhasználására voltak elhatározva. Eugén lehetőnek tartotta a görögök fölkelését. Igen valószínű, hogy azon esetben, ha Belgrád eleste után mindjárt tovább vonulhat a győztes ármádia délkelet felé, szinte kardcsapás nélkül hatalmába kerítheti Nisszát és Szofiát és eljuthat a Balkán szorosáig. De ily koczkáztatott vállalatra az akkori rendszeres hadvezetés nem volt képes. A sereg nagy veszteségeket szenvedett, azok pótlására alig lehet gondolni, az élelmezés, mihelyt eltávoznak a Duna vonalától, szinte lehetetlenné válik. A császár, de Eugén is csak arra gondolnak, hogyan köthetnek kedvező békét a győzelem lesujtó hatása alatt.

Erre még fontos külügyi bonyodalom is késztette a bécsi udvart. A spanyol királylyal, V. Fülöppel még nem kötöttek voltakép békét. Károly nem mondott le Spanyolországról, Fülöp pedig fenntartotta jogát a spanyol melléktartományokra, melyeket a rastadti szerződés a császárnak juttatott. Fülöp, kit erélyes neje, Erzsébet és Alberoni bibornok vezettek, a török háború által alkalmat nyert igényei érvényesítésére. Szeptember közepén egy spanyol hajóhad kikötött Sardinia szigetén, akkor a császár birtokán. Nápoly és Milano megtámadása előre volt látható.

Tudjuk, mennyire csüngött a császár spanyol és olasz birtokain. Anynyira ment e ragaszkodása és az a félelme, hogy ezek elveszhetnek, hogy az első hirre a belgrádi táborból készült volna oda küldeni segitséget, mit csak Eugén határozott tiltakozása akadályozott meg. Mivel a császárnak nem volt hajóhada, Anglia segitségére kellett támaszkodnia a spanyol flotta ellenében. Anglia kész is volt fenntartani a békeszerződéseket, de viszont a császárnak el kellett fogadnia a tengeri hatalmak közbenjárását, melytől addig nagyon vonakodott. Az Alberoni által támasztott mozgalom már 1718-ban csúfos véget ért — az angolok tönkre tették Sicilia partján a spanyol hajóhadat — de ki nem számitható hatással volt a monarchia keleti politikájának alakulására.

A béke kötésére Eugén 1717 szeptember 12-ikén a következő feltételeket tűzte ki: 1. annak megtartását, a mit elfoglaltak; 2. Belgráddal, mint fővárossal együtt egész Szerbiát; 3. mindannak megtartását, a mit Boszniában eddig megszállottak vagy ezután fognak megszállani és kedvező megállapitásokat Moldvára és Havasalföldre nézve.[1] Ezért azon volt, hogy a béke megkötéséig lehető nagy területet tartson megszállva. De Petrás nem vehette be Zvornikot, Draskovich és Königsegg pedig Novi előtt csatát vesztettek. Jobban járt Splényi, kinek sikerült elfoglalnia Orsovát.

1718 januáriusában a császár elfogadta a nagyvezér azon javaslatát, hogy a békét congressuson tárgyalják, melyen Anglia és Hollandia követei is részt vegyenek, mint közbenjárók. A tanácskozás helyéül Pozsarevácz szerb falut tűzték ki. Meghatalmazottjául gróf Virmontot nevezte ki a

[1] Militärische Correspodenz, 167—168.

császár. Szó volt arról is, hogy a magyar törvények értelmében magyar követek is legyenek ott jelen. Meg is volt már állapitva, hogy báró Sándor Gáspár és Antolcsics horvát főharminczados legyenek a követek. De elutazásuk késett, nem volt ki őket költséggel ellássa és végre, a conferentia javaslatára, június 25-ikén elhatározta a császár, hogy nem ad nekik megbizást. Magyarország e követelése úgy is jogosulatlan, hisz a karloviczi békekötésben sem vett részt magyar meghatalmazott.[1] Így vonja maga után a törvény egyik mellőzése a másikat.

A törökök törvénye tiltja oly erősségek átengedését, melyeket nem harczczal foglalt el az ellenség. Ebből következik, hogy a békét csak az »uti possidetis« alapján lehetett megkötni és Eugén némi habozás után elfogadta ezt az alapot.

Nagy vitát okozott a magyar emigránsok kérdése. A császári követek instructiójában meg volt az a követelés, hogy Rákóczit, Bercsényit,

A pozsareváczi béke emlékérme.

Forgáchot, Esterházy Antalt és Vay Mihályt szolgáltassa ki a porta »kellő büntetésük végett«. Ez azonban nem volt keresztül vihető és utóljára belenyugodott a császár, hogy Rákóczi hivei Törökországban maradhassanak. Ott tán kevesebb bajt okoznak, mint egyebütt.

Július 21-ikén végre létrejött a béke, 24 holdévre. E szerint, Moldva és Oláhország felé megmaradnak a régi határok, de mivel Oláhországnak az Olttól nyugatra eső része, Temesvár és vidéke a császár kezében vannak, úgy is maradjon. 2. Szerbiában keleten a Timok folyó legyen a határ, torkolatától 10 órányira felfelé. Azontúl Resava és Paracsin a római császáré legyen. Iszperlek, Banja és Rasna pedig a töröké. A császáré lesz tehát Belgrád, Paracsin, Stolac, Csacsak, Bedka és Bjelina régi területükkel együtt. 3. A Száva folyó egész melléke az Unnáig a császáré. 4. Szintúgy Ó-Noviig az azontúl való folyamrész. 5. Új-Novi a karloviczi béke szerint úgyis az övé. 6. Horvátországból mindegyik rész birtokában marad annak,

[1] Feldzüge des Prinzen Eugen, XVII. 337.

a mit megszállva tart. 14. Egyik fél se védje a hajdúkat, pribékeket és más gonosztevőket. 15. A nyugalom fentartása végett Rákóczi, Bercsényi és a többi a császár iránt engedetlen magyar bárhol tartózkodhatik az ozmán birodalomban, de csak távol a határtól.

Hat nappal később kereskedelmi szerződést is kötöttek, melyben a császár alattvalóinak, »németeknek, magyaroknak, olaszoknak és németalföldieknek« szabad kereskedést biztositottak a török birodalomban, szabad hajózást a Dunán és a fekete tengeren, török hajókon és védelmükre megengedték konzulátusok felállitását.

Így ért véget az a háború, melynek szerencsés kimenetele a Habsburgok monarchiájának határát messze kiterjesztette a Balkán félszigetre. A mit Szerbiából elfoglaltak, megfelelt körülbelül a régi macsói bánságnak; a visszafoglalt Kis-Oláhország a régi szörényi bánsággal esik össze. De magyar jogról, magyar királyságról ott nem volt szó. Nagyon vigyáztak reá, hogy az újonnan szerzett országrészeket »osztrák« Szerbiának meg »osztrák« Oláhországnak nevezzék. Ott, a dolog természete szerint, egészen katonai kormányt rendeztek be, csak úgy, mint Temesváron.

*

A pozsareváczi béke, továbbá a spanyol bonyodalmak megszünése után, melyek Siciliával gyarapitották a császár birodalmát,[1] mély nyugalom állott be Európaszerte. Még a század eleje óta tartó nagy északi háború is véget ért, Svédország leverésével, Muszkaország hegemoniájával. Ez a békés időszak tette lehetővé Magyarországon a Habsburgok uralmának megszilárditását a pragmatica sanctio által és az ország új berendezését.

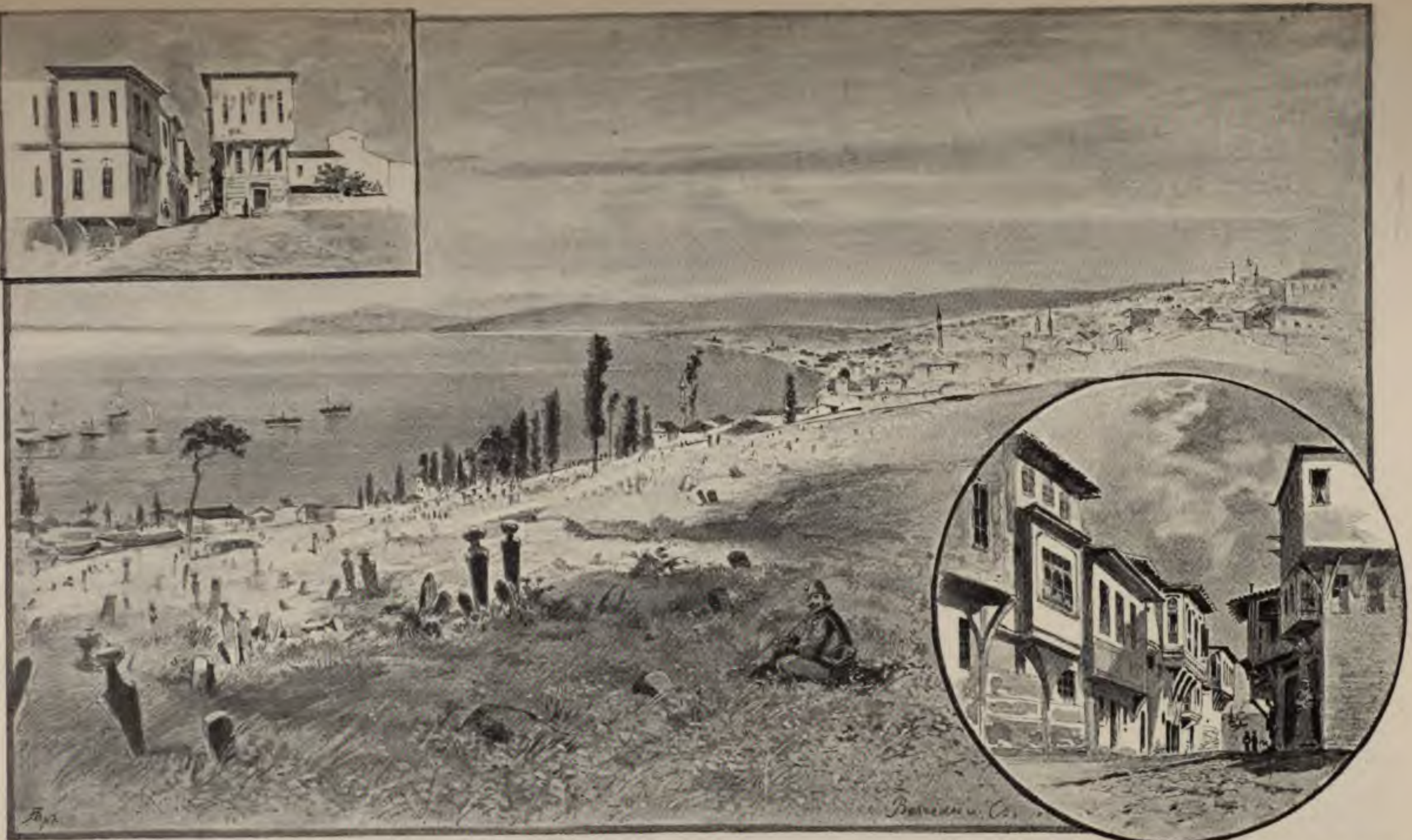
Az eddig annyira mozgékony emigratióra nézve megkezdődtek a kényszerü tétlenségnek évei. Mint hajósok a szélcsendben, megadással, de nem reménytelenül várták, mikor feszíti ismét új vihar vitorláikat.

Először Jeniköiben tartózkodott Rákóczi hiveivel, aztán 1720 ápril 16-ikán Rodostóba költöztek. »A bujdosásban is bujdosnunk kell — az Isten fizesse meg annak, a ki az oka.«[2] Utóbb kibékiti őket a hely kies fekvése, termékenysége, közelsége Konstantinápolyhoz. Az bizonyos, hogy sehol a fejedelemnek jobb lakóhelyt nem adhattak volna. Teljes rendben, disciplinában vették körül urokat, a kinek sorsához fűzték a magukét, a ki miatt le birtak mondani szülő hazájukról is.

»A való, hogy egy Klastromban sincs nagyobb rendtartás, mint a Fejedelem házánál. Reggel hatodfél órakor a dobot megütik, akkor a tselédnek fel kell kelni és készen kell lenni hat órára. Hat órakor dobolnak és akkor a Fejedelem felöltözik, azután a Kápolnába megyen és misét hallgat. Mise

[1] Ennek fejében Károly Sardinia szigetét átengedte a savoyai herczegnek, ki azóta viselte a sardiniai királyi czimet.

[2] Mikes levele, Rodostó, 1720 ápril 24.

Az Athenaeum nyomása.

RODOSTÓ LÁTKÉPE RÁKÓCZI PALOTÁJÁVAL.

(Beszédes vázlata után rajzolta Cserna Károly.)

kérte tanácsát, és még az a kicsinyes zsugoriság is, hogy napi tartását 70 tallérról 60-ra szállitotta alá, azt látszott bizonyitani, hogy már nem helyez oly nagy súlyt az ő személyére, mint azelőtt. Az unalom, a honvágy mindjobban erőt vett a számüzötteken, kik »a tengernek gyakran nagy

Bercsényi rodostói házának előcsarnoka és udvara.

(Beszédes vázlata után rajzolta Cserna Károly.)

zúgását látjuk, s halljuk hánykódását«.

Talán e föld azért tetszik,
Ollyan rossznak azért látszik,
Hogy itt töltünk esztendőket,
Sok unodalmas időket,
Minden tetszik Bujdosónak
Hazáján kivül soványnak.

Nagy örömöt okozott a kis gyarmatnak, de különösen az apának, az ő második fiának, Györgynek, oda szökése 1727 júniusban. A király horvátországi birtokai fejében 1723 július 3-ikán, tehát épen a nevezetes országgyűlés befejezésekor, siciliai uradalmakat és évdijat adott neki.[1] Ily módon el akarta őt választani hazájától és egyúttal teljesen lekötelezni magának. De az ifjú nem feledkezett meg atyjáról, kit sohasem látott, és a tengeri út módot nyújtott a mene-

[1] Kamarai protocollum, 1723.

külésre. Csendes, szép, értelmes legény volt, de, a mint sajnálkozva észrevették, minden neveltetés és tudás hiányzott benne, magyarúl sem tudott. Nem is érezte jól magát abban a szomorú körben, és atyjának nagy szeretete, ki a kedveért még vadászni is eljárt, nem kárpótolta a hiányzó nagyvilági élvezetekért. »A mi hertzegünk mindenkor beteges lévén az unodalom miatt, az apja kivitte az orvosságos forráshoz, hogy abból igyék és meggyógyúljon. De, a mint észrevettem, inkább szomjúzza a meleg forrást«, jegyzi meg Mikes nagy hamisan.[1] Már 1728 márcziusban elment Francziaországba; nem is jött többé vissza.

Az a nagy magányosság, mely igy körülötte támadt, politikai tervezgetéseinek meghiúsulása, de tán leginkább az a mindjobban megerősödő bizonyosság, hogy Magyarország elvált tőle, belényugodott a habsburgi uralomba: megmagyarázzák Rákóczi Ferencznek egy nevezetes akkori lépését.

1729 szeptember 5-ikén Rodostón kelt levelében ajánlja II. Ágost lengyel királynak Vigouroux bárót, ki teljesen birja bizalmát és ismeri legőszintébb és legtitkosabb érzelmeit.[2] Vigouroux, kit Bécsben kalandornak tartottak, de ki ezen alkalommal csakugyan Rákóczi nevében szólhatott, egy emlékiratban előadta ura kivánságait.

A bécsi udvar — úgymond — megakadályozza, hogy őt bármely keresztény államba befogadják. Pedig elégszer kijelentették neki, hogy teljesitik kivánságait, ha meghódol. Ezt azonban Törökországban nem teheti.

Engedje meg tehát a császár, hogy a fejedelem fia Lengyelországba mehessen és utána ő is. A maga részére csak az erdélyi fejedelmi czim elismerését kéri. Első fiának adja a császár a burgaui őrgrófságot és a nellenburgi grófságot legalább 100,000 tallérnyi jövedelemmel. Őtőle ne követeljen hűségi esküt. Meg akar házasodni Lengyelországban és a király az ő nevében teljes garantiát vállalhat arra nézve, hogy mit sem tesz a császár ellen. Adjon a császár amnestiát a magyaroknak, kik hivei voltak, adja vissza jószágaikat vagy azok árát. Ez annál könnyebb, mert Forgách Zsigmond javait kivéve, a többi úgy is mind rokoni kézre jutott; Forgách pedig most halálán van. Ha a fejedelem Lengyelországba jő és a király azt szükségesnek tartja, »egy tiszteletteljes levélben kifejezi hódolatát a császárnak.« A portától oly módon szabadúlhat, ha a király küld érte és kijelenti, hogy szüksége van reá Lengyelországban. Vigouroux azonfelül kijelentette Ágostnak, hogy, ha Rákóczi bejő, leteszi a törvényes esküt a királynak és a respublicának. A dolog sietős.

Egy más emlékirat a kérdésnek politikai oldalát fejtegeti. Abból indúl ki, hogy a török még mindig veszedelmes ellensége a császárnak és Lengyelországnak, különösen ha a magyarok is vele tartanak. Francziaország

[1] 1727 augusztus 20-iki levél.

[2] Bécsi udv. levéltár, Seckendorf-féle iratok. Ezek egy részét felhasználta Arneth: Prinz Eugen, III. 266–270.

most is mindig izgatja a háborúra, különösen Lescsinszky Szaniszlónak, XV. Lajos ipjának érdekében. De a török külömben is röstelli a belgrádi vereséget és bosszút áhit. Rákóczi már tudja, hogy Francziaországnak nem hihet, inkább óhajt Ágost király útján egyességre jutni.

A tatár khán most is ösztönzi a szultánt a muszka elleni háborúra. Most már nem rabolhat szabadon, mint eddig, és attól tart, hogy az orosz hatalom őt előbb-utóbb elnyeli. Ezért már kereste is az érintkezést Rákóczival. Többek közt előadta a khán Rákóczinak, hogy a Moldva egyik végén székelyek laknak, Tatárországban pedig ó-németek,[1] kiket jobban lehet felhasználni gyalogságnak, mint az ő gyors lovasait. Közelebb is az ő országából betörni Magyarországba mint Rodostóból. Mert a fődolog az, hogy rendes, keresztény módon szervezett seregük legyen. Annak vezetésére pedig Rákóczi lenne a legalkalmasabb. Mihelyt Francziaország megtámadja a császárt Olaszországban, a török is fegyverkezik.

Mindezeket tekintetbe véve, a császárnak többre kellene becsülnie Rákóczit. A török ellen inkább szerencsének, mint tudománynak köszönhette diadalát. Ha Olaszországban zavar támad, nemcsak Sardinia csatlakozik Francziaországhoz, hanem a tengeri hatalmak, sőt egyes német fejedelmek is. A muszkába pedig ne bizzék, az saját bajaival van elfoglalva, s a czár már is arra gondol, hogy elhagyja Pétervárt. Ha azonban Rákóczi lecsendesiti a törököt, akkor tatár és kozák nem árthat.

De nyugodniok kellene a magyar elégedetleneknek is, kiknek követei épen most vannak Rákóczinál, mert a dietán nagyon felizgatták őket.[2] Hányszor mondják a magyarok nemcsak Konstantinápolyban és Lengyelhonban, hanem Magyarországon is, hogy szivesebben lennének török, mint császári uralom alatt! Az öreg erdélyiek még emlékeznek erre a boldog korra. Az oláhok, kik előbb örültek, hogy keresztény uralkodó alá jutottak, most siratják nyomorúságukat. Bécsben mindig emlitik a »rebellis« nevet, a mely elnevezés annyi jószággal gazdagitotta a császár szolgáit.

Rákóczi megbékülése ennyi bajtól és nyugtalanságtól szabaditaná meg a császárt. Abban pedig nem lehet kételkedni, hogy a fejedelem most igazán óhajtja az egyességet. Annyira óhajtja, hogy, ha Ágost úgy kivánja, kész Szászországban vagy akár Hamburgban megtelepedni. A császári udvar a női örökösödés miatt ezernyi zavar előtt áll és ennyi előnyt sok millión sem szerezhetne.

Nemcsak Ágost és szász minisztere Manteuffel vették komolyan ez ügyet, hanem szintúgy a porosz király, I. Frigyes Vilmos és kabinetje. Seckendorf már 1729 november 4-ikén értesiti Eugént, hogy a király nézete szerint meg kellene adni Rákóczinak, a mit kér, hogy ez által a rosszakaró uralkodóktól elvegyék az alkalmat, hogy általa előbb-utóbb új zavarokat támaszt-

[1] »Altdeutsche.« Talán még góthok?
[2] »Entsetzlich schwürig gemacht worden.«

hassanak. Vigouroux és társa Backström Drezdába készülnek; ha a császár hajlandó az egyességre, ne fogják el őket. Minden esetre gondja lesz a szász udvarnak arra, hogy a császár akarata ellenére el ne távozhassanak onnét.

Seckendorf e leveléből megtudjuk, hogy Manteuffelt maga Jablonovszka Konstantina herczegné, az a hölgy, kiről azt vélték, hogy Rákóczi nejévé akarja tenni, avatta be a dologba. Levele, mely október 16-ikán kelt,[1] őszintének mondja a fejedelem szándékát. Megúnta a bújdosást és nyugalomban akarja eltölteni hátralevő napjait. Különös indító oka még az is, hogy az a számos ember, ki megosztotta sorsát, halálakor ott maradna a barbárok között és pogánynyá válnék. A nagyhirű és szerencsétlen férfiú[2] méltó a király pártfogására. »Nekem akarja átengedni jaroszlávi birtokát, de én nem köthetek üzletet oly emberrel, kiről tudom mennyire szerencsétlen.« A szász miniszter meg is irja királya követének Bécsbe, adja elő Rákóczi kérését Eugénnek. Ha ő csakugyan Hamburgba menne és lemondana »csapongó eszméiről«,[3] a kereszténységnek javára válnék. Ha Eugén jóváhagyja az alkút, ez a hölgy volna a legjobb közbenjáró. Rákóczi régi időtől fogva szenvedélyesen szereti és nagyon bizik benne.[4] Eugén, kinek a szász követ november 16-ikán előadta az ügyet, szinlelőnek mondja Rákóczit, ki nem gondol komolyan nyugalomra. Hisz most is oly terve jutott a császár kezébe, mely szerint egy hónap alatt kész fellázitani egész Magyarországot. Ugyanaz a követ később arról is értesiti a minisztert, hogy Bécsben sehogy sem tetszik a Rákóczi új házasságának gondolata. Az ő gyermekeivel már is sok volt a baj, hát még ha többen lesznek.[5] Hiába remélte a szász udvar, hogy Eugént jobb útra lehet têriteni, hiába adta elő, hogy ez a házasság úgy is valószinűtlen. A császár, mint Eugén deczember 10-ikén Seckendorffnak irta, nem hajlandó rebelisekkel tractálni.

A nagy hadvezér ezekben foglalja össze nézetét Rákócziról: »Ha ő igazán óhajtja a nyugalmat, fordúljon a császárhoz könyörögve, mint alattvaló, feltétel nélkül. Nem az akarata, hanem az ereje hiányzik ahhoz, hogy bajt okozzon. Minden irása koholt, hogy kiegyezésre — igy meri ő nevezni kérését — birja a császárt. A lengyel királynak sem érdeke, hogy Rákóczi Lengyelországba menjen. Hisz Jablonovszkyné Szaniszló rokonságához tartozik.« Még erősebben fejezi ki magát e titkos jegyű levél utóiratában. A császár becsülete ellen való lenne, szóba állani Rákóczival, — »egy végtelen gonosztettekkel megfertőzött rebellissel.«[6] Igy szakadt vége annak az eleve

[1] Extrait d'une lettre de Pologne.

[2] »Aider un illustre malheureux.«

[3] »De ses idées vagues.«

[4] Manteuffel Wackerbartnak, 1729 november 1. »Rakova a une anc'enne passion et confiance pour elle.«

[5] Wackerbarth Manteufelnek, 1729 november 26.

[6] »Als einen mit unendlichen Missethaten befleckten Rebellen.«

sem sok kilátással kecsegtető alkudozásnak. A két király szives és őszinte érdeklődése nem birta legyőzni a császári udvarnak mélyen gyökerező gyanuját. A császár csak a vasallust látta Rákócziban, ki mint egyenlő mer szembeszállani urával, nem pedig egy nemzet szabadságának előharczosát.

Jellemző azon emlékiratokra nézve az európai helyzet teljes ismerete. Azok a zivatarok, melyeket ott jósoltak, csakhamar bekövetkeztek, hamarább, mint maguk a terv jóakaró szószólói hitték volna. Csak egyben tévedtek: abban, miben az emigránsok mindig leginkább szoktak csalódni. Ezek a zivatarok nem birták előidézni a magyar nemzet újabb fegyverfogását a dynastia ellen.

A magyarok utczája Rodostóban.
(Beszédes vázlata után rajzolta Cserna Károly.)

Nem a török készült Bécs ellen, hanem egy nagy európai bonyodalom veszélyeztette a császár egész hatalmi állását. A török erőt a nagy persa sah, Nadir ellen való szerencsétlen küzdelem tartotta teljesen lekötve. Ezek következtében lázadás tört ki Ahmed szultán ellen, mely megfosztotta trónjától és öcscsét Mahmudot tette helyébe.[1] Ez békés fejedelem volt, kinek uralma megnyugtatta a bécsi udvart a felől, hogy onnét, bármennyire izgasson is Rákóczi és Bonneval pasa — előbb Eugén kiváló és kedvelt alvezére — egyelőre nem fenyeget semmi veszély.

II. Ágost lengyel király halála után (1733 február) a lengyelek legna-

[1] Lásd ezek érdekes leirását Mikes 1730 október 5-iki és november 27-iki leveleiben.

gyobb része Lescsinszky Szaniszlót óhajtotta megválasztani királynak. A császár és Oroszország ellenben minden áron meg akarták akadályozni XV. Lajos apósának, ki mindenkép majd a franczia érdeket tartja szem előtt, a megválasztatását. A másik komoly jelölt II. Ágost szász választó volt, a meghalt király fia, I. József császár leányának férje. A császár ennek hatalmát sem akarta emelni, mert attól kellett tartani, hogy a női örökösödés bekövetkezésekor ő is bejelenti igényeit. Jelöltje a portugálliai herczeg volt, ki Eugén alatt Temesvárnál kitüntette magát. De midőn belátta, hogy jelöltjének semmi kilátása, ő is a szász választóhoz állott, mint a kevésbbé veszedelmeshez. Orosz és osztrák seregek voltak felállitva a respublica határán, »hogy a választás szabadságára őrködjenek«. Ezalatt Lescsinszky álruhában eljött Varsóba, hol nagy lelkesedéssel megválasztották királynak. E hirre az oroszok és szászok bevonultak az országba; Ágostot is megválasztotta s megkoronázta pártja és Szaniszlónak Danczkába kellett menekülnie, hol ostrom alá fogták.

A császári diplomatia abban bizott, hogy Francziaország, illetőleg annak minisztere, Fleury bibornok be nem avatkozik. Annál nagyobb volt meglepetése, keserű csalódása, midőn Ágost megválasztásának hirére franczia seregek átléptek a Rajnán és betörtek Olaszországba, hol Sardinia melléjök állott. Spanyolország természetesen felhasználta az alkalmat olasz igényeinek érvényesitésére. A bécsi udvarnak ellenben nem volt szövetségese Oroszországon kivűl. Még a tengeri hatalmak is hideg közömbösséggel nézték az eseményeket. A sereg készületlen volt; a pénzügyek rossz karban. Németországban és Olaszországban egyik csapás érte a másik után; Milano már 1733 november 4-ikén elveszett. És mi a fő: a császár hatalmának legfőbb támasza, Eugén katonai lángesze már megtagadta a szolgálatot. A nagy férfiún erőt vett az aggkor. Arra az ernyedésre, mely oly végzetéssé vált a monarchia hatalmára nézve, jellemző az a bécsi anekdota, hogy midőn a savoyai herczeg évek óta megszokott esti látogatását tette Batthyánynénál, mire oda értek a házához, aludt minden: úr, kocsis és lovak.

Képzelhető, mint hatottak ezek a hirek, annyi év kényszerű nyugalma után, Rodostóban. »Mi tsak fülelünk és várjuk, mely felől zavarják a vizet, hogy mi is valamit foghassunk.« »A szegény Urunk a mit a pennájával tehet, el nem mulatja. Eleget is ir mindenfelé, mert mi ollyanok vagyunk, mint az Evangyéliumbéli beteg, a ki harmintz esztendeig volt a tó mellett, várván, hogy valaki vesse belé.«[1] Rákóczinak az volt a szándéka, hogy engedelmet nyerjen a Francziaországba való utazásra, de azt a porta megtagadta. Francziaországtól pedig azt követelte, hogy küldjön sereget Istriába, vesse meg ott lábát, azután indul ő is Horvátország felé Bonneval pasával együtt.[2]

[1] Mikes levelei, 1733 márczius 4. szeptember 15. 1734. február 15.

[2] Pera, 1734 január 9. Bécsi áll. levéltár, 98. fasc.

Épen a lengyelországi háborúval függ össze az az eset, mely példáját adja, mikép mehetett végbe azon időkben az érintkezés Rákóczi és az otthon levő elégedetlenek közt.

Félső-Magyarországon, csekély jószágán vad legény életet élt a két Gombos báró, Imre és György. Mig fiatalok voltak, erőszakos bujálkodás járta náluk, még emberölésre is vetemedtek, majd az ital élvezetének hódoltak. Ily módon elpusztult gazdaságuk. A lengyel zavarok alkalmat kináltak arra, hogy helyzetükből kibontakozzanak. 1733 végén Imre elment bátyjához Szobránczra és másnap szolgáját Kiss Jánost elküldte Lengyelországba, egy Sajka nevű zsidó faktorral. Szaniszló királynak ajánlották magokat. Elértek Kiovszky vajdához Klobusovba, kinek kapitánya Dudás János magyar ember. Ott volt a török követ is. A confoederatióban elhatározták, hogy a magyaroknak is visszaszerzik szabadságukat, ha őket az Isten megsegiti. Majd elküldik Rákóczi és Szaniszló válaszát. Egyelőre szerezzenek Gombosék 4—600 magyar katonát, mert annak nagyobb hasznát lehet venni a muszka ellen, mint a lengyelnek. Erre haza mentek. Gombos György csak azon feltétel alatt akarja teljesiteni a lengyelek kivánságát, ha annyi jószágot biztositanak a részökre, mennyiök Magyarországon van.

1734-ben Szent-Mihály napján ujra elküldik Kiss Jánost Jaroszlóba, hol országgyűlés volt. Onnét Hottynba kellett mennie, hol Krucsay és Jávorka tartózkodnak. Az ottani pasa meghagyta, hogy egyiküknek el kell mennie Rákóczihoz és átadni a neki szóló leveleket. A szolga erre is vállalkozott, kapott útlevelet és vezetőt. A tatárföldön, Sumlán és Burgason át végre el is jutott Tekertakba Rákóczihoz.

Ott Rákóczi franczia inasa fogadta, ki tud magyarúl. Zay Sándor is eljött, olvasta a neki szóló leveleket, majd Sibrik tudakozódott az ország dolgai után. Van-e ott sok katonaság? Kik élnek, kik haltak meg? Magához hivatta Csáky Mihály is, kérdezte, mit tud feleségéről? Midőn megtudta, hogy leánya Károlyi Ferenczhez ment nőül, sirt örömében.[1] Látta Mikest is, ki a fejedelem belső embere és mindent végez az ő nevében.[2] Két izben látta a fejedelmet is, ki nagy szakállt és magyar ruhát viselt. A bujdosók keserve magyar ember láttára kitört Zayból. »Van itt ugyan valamicském, de egy ümögben is hazamennék, ha lehetne.« A szolga 25 aranyat kapott és azzal biztatták, hogy valamennyien elmennek Lengyelországba, ha franczia segély jő és akkor Gombos is kap patenst és zászlót a toborzásra. Visszajött Tatárországon, Lengyelországon keresztül, hová sok levelet vitt. A mint haza jött, feszület, égő gyertya előtt, töltött puskával kényszeritették, tegyen esküt, hogy soha ezekről nem szól semmit.[3]

Ez a szolga volt talán az utolsó magyar, ki Rákóczit felkereste.

[1] A házasság 1726 augusztusban ment végbe. Szinte hihetetlen, hogy ennyi időn át ne hallott volna felőle Csáky Krisztina atyja.

[2] »Comitem Mikes, qui intimus erat Rákóczyo et totum fac.«

[3] Kancz. lev. 1739. 27. Gombosék és társaik pere.

A fejedelem 1735 márczius óta nagyon gyöngélkedett, fogyott; csak erőszakolta már magát a jókedvre.[1] Április elsejéig azért esztergályozott, de nehány nap múlva már a dohányzást is el kellett hagynia. Utolsó napjáig min-

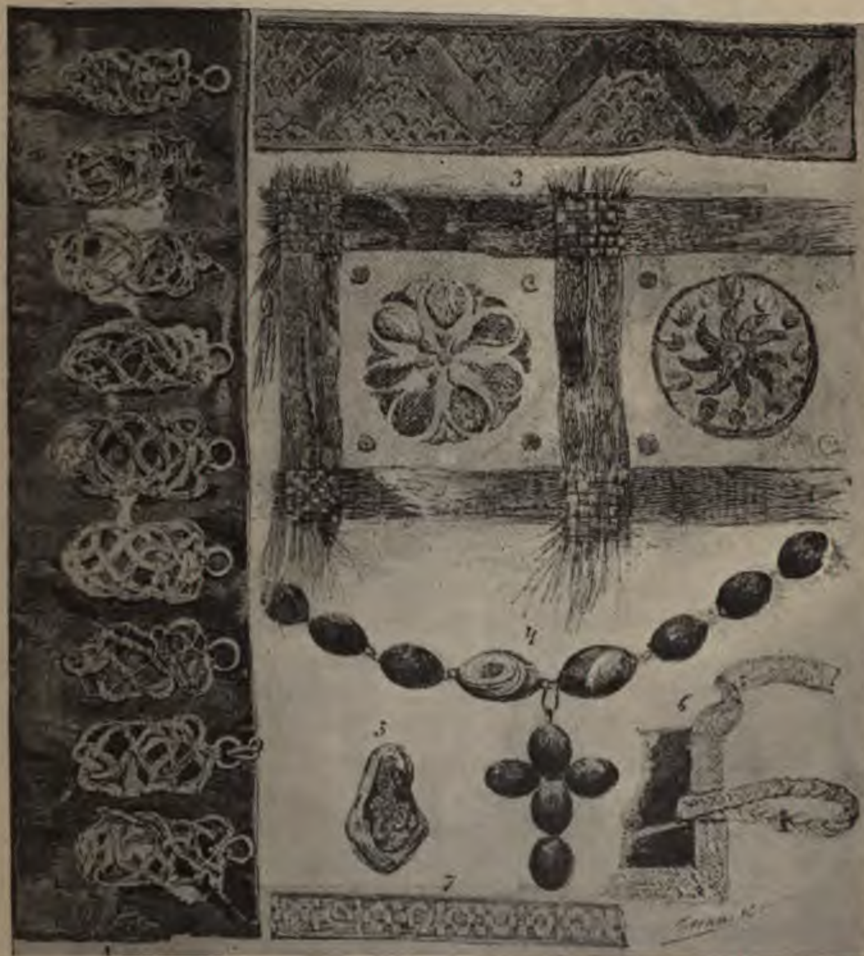
Rákóczi sírja a konstantinápolyi lazaristák templomában.
(A lazaristák fényképfelvétele után.)

dent rendben tartott. Április 8-ikán 3 óra után reggel »az Istennek adván lelkét elaluvék, mivel úgy halt meg, mint egy gyermek. Ő szegény árvaságra hagya bennünket ezen az idegen földön. Itt irtóztató sirás rivás

[1] Mikes levele, 1735 márczius 12.

vagyon közöttünk.«[1] Tetemei Konstantinápolyban nyugszanak, szivét, végső rendelkezése szerint Francziaországba vitték. Vagyona alig maradt; a francziák hosszú éveken át nem fizették a XIV. Lajos által részére rendelt évdijat.[2]

A feudalis Magyarországnak legnagyobb alakja dőlt ki. Az a férfiú, ki soha sem feledkezve meg származásáról, czimeiről, méltóságáról, mégis

Rákóczi sirjában talált ruha- és ékszermaradványok.
(Thaly Kálmán birtokában.)

mindezt koczkára tette hazájáért és magát teljesen a nemzeti szabadság ügyének szentelte. Sikereit, nagy európai szerepét nem annyira tehetségeinek köszönheté — oly szemes biráló, mint St. Simon csudálkozik azon, hogy birt egyáltalában ily nagy mozgalmat kelteni, — hanem jellemének.

[1] Mikes 1735 ápril 8-ikán kelt levele.
[2] Rákóczi földi maradványainak kikutatása Thaly Kálmán érdeme. V. ö. munkáját: Rákóczi-emlékek Törökországban. (Budapest, 1893.)

Magyar volt minden izében, idegen nevelése ellenére nyugodt, komoly, méltóságos, jóakaró és ez a tulajdonsága biztositotta leginkább hatalmát honfitársai fölött és magyarázza meg azok kitartó ragaszkodását és hagyományának megörökitését a nép költészetében. Nagy érdeme az is, hogy buzgó katholikus létére ép úgy harczolt a vallási, mint az alkotmányos szabadságért. Több mint egy századon át az ő neve és hagyománya volt a magyar függetlenségi eszmének legfőbb, szinte egyedüli zászlaja. És midőn a kor demokratikusabb szine alatt megujúltak a régi sebek, a régi küzdelmek, neve, éneke újra lelkesitette a vitézeket, az ő és hiveinek bujdosása pedig példát nyújtott a száműzötteknek.

Ugyanakkor, midőn Rákóczit temették és siratták, az ő nevében fegyvert fogott a magyarság egy része, bár nem azon eszmékért, melyekért ő küzdött.

Nem hiába hangzott annyi éven át hazánkban a szabadság szava és dala: meghallotta a pór is. Az a pór, kit nemcsak földesura nyom el, hanem az új adó terhe és az idegen katonaság prédálása és erőszakoskodása is.

Sehol sem látszott ez az elnyomás türhetetlenebbnek, mint az alföld újonnan betelepitett községeiben. A török kiűzése után való években szinte uratlanok voltak a Körös és Maros közti vidékek. Nem volt, ki határt vonjon, ki úr dolgára hajtsa a parasztot, ki eltiltsa tőle a mező, az erdő, a viz használatát. Még a vallásukat is szabadon gyakorolhatták a reformátusok. A Harruckern és Károlyi családok nagy birtokszerzései és a megyék új berendezése véget vetettek e paradicsomi állapotoknak. Ki tudta volna, hogy a kulturához, a megtelepitéshez szükséges mindez? de hogy a német meg a megye okozta a bajt, azt érezték mindnyájan. És kitől várt volna orvoslást a nép fia mint Rákóczitól, a szabadság fejedelmi hősétől?

Nemcsak a magyar földművest és pásztort bántotta a felekezeti türelmetlenség, a birtokviszonyok megszilárdulása, a katonai és polgári közigazgatásnák első szervezkedése, hanem az alföld déli részein nagyszámban tanyázó szerbeket is. Ezeknél a katonatisztek garázdálkodásához, a kincstári hivatalnokok nyerészkedéséhez, a szabad hajdúélet korlátozásához még az a sérelem is járult, mely legjobban illette szivüket: hitüknek, a görögkeleti vallásnak üldözése. A vallásos fanatismusnak sikerült megegyeztetni a Rákóczi-kor két halálos ellenesét: a kálvinista magyart és az orthodox ráczot.

Mindezek az elemek inkább csak csirájukban voltak meg a Peró kapitány után nevezett lázadásban, semhogy teljes kifejlésre juthattak volna. De igy is, ebben a kezdetleges állapotban, fontos adat a magyar köznép társadalmi és politikai viszonyainak megismerésére.

Békés-Szent-Andráson 1735 április 27-ikén összegyűlt vagy hetven ember, Vértesy Mihály biró, Sebestyén János esküdt és Dobozi Pap Gáspár vezetése alatt. Lovakat keritettek és Csabacsüdön kirabolták a magyaróvári

Peró és társainak bünhödése.

(Egykoru metszet után.)

mészárosokat meg nehány örményt. Még aznap elküldték Kovács Dánielt s Bartha Istvánt Pécskára, Peró Szegedineczhez, a rácz nemzeti katonaság kapitányához. Tudtára adták, hogy ők magyarok, mint kuruczok, már fegyvert fogtak, úgy tegyenek a ráczok is, mint ezt Peró Sebestyénnek szóval és irásban megigérte. A küldöttek féltek a ráczoktól, de Sebestyén biztatta, hogy van Pérótól irása, hogy rácz nem forditja puskáját magyar ellen.[1]

Először is a megye főhelye, Gyula ellen vonúltak a kuruczok, ott akartak egyesülni bihari és zarándi társaikkal. De a milyen gyönge volt ez a vár és a mily csekély az őrsége, a többnyire csak kaszával, baltával felfegyverzett tömegnek mégis képes volt ellenállani. Tovább mentek tehát Erdőhegy felé, Zarándba. De ott reájok ütöttek azok a ráczok, kiknek segitségébe biztak, és szétvérték őket. (Május 9.) Ezzel vége volt a felkelésnek, csak az üldözés és a vértörvényszék volt hátra.

A Peróhoz menő követek nem érték őt otthon. Visszamenőben az egyiket a ráczok elfogták és elvitték Aradra. Ott kivallott mindent. Erre a parancsnok elfogatja Péró kapitányt, ki midőn kinpaddal fenyegetik, kivallott mindent. »Velük tart, úgymond, a Kúnság, Sarkad és Remete. Felkelne egész Magyarország, de nincs fejük.« A legfőbb ember köztük valami Tokay, de ők Borbély Balázs fiát megteszik vezérüknek, akár akar, akár nem. Nem tűrhetik a földesurak és árendások zsarolását. Ellenük és az országban lakó németek ellen viselnek háborút. Abban biznak, hogy Rákóczi bejő és a franczia király is küld segitséget. »Budára magyar királyt fognak tenni. Egyetlenegy derék ember sincs közöttük, mind csak olyanok, kik a munkát, a dolgot kerülték és otthon nem tudtak megélni.«[2]

Bár a franczia háború miatt igen kevés katonaság volt az országban, az is elegendő volt a lázadás elfojtására. Körülbelől olyan ez a kisérlet, mint az Esze Tamás pórlázadása 1703-ban, mely mintegy előjátéka volt a nagy szabadságharcznak. Most nem volt Rákóczi; a nemes, ha elégedetlen volt is, nem ragadott fegyvert, a paraszttal, betyárral pedig könnyen végeztek.

Hanem azért az itélet, melyet a Budán, Jörger tábornok elnöklete alatt összeült rendkivüli törvényszék mondott ki, rettentő szigorúsága által mutatja az intéző körök félelmét. Az öreg Perót, Sebestyént, Pásztoryt és Szilasyt, mint főembereket, kerékbe törték, tetemeiket négyfelé vágták, úgy tették ki az akasztófára. A többi hat halálra itélt sorsán annyiban enyhitert a királyi kegyelem, hogy koczkát vessenek életükért és csak azt a négyet végezzék ki, ki legkevesebbet vetett. Peró fia és két más rácz kapitány, Strba és Szevics Gyurka kegyelmet nyertek, mert bár tudtak az öszszeesküvésről, később, a mint kitört, a kuruczok ellen fordúltak.

Szembetűnő, hogy az ország nyugalmát és békességét, a támadások

[1] Kancz. ref. 1735. 59. sz.

[2] Spissits hadnagy levele gr. Károlyi Sándorhoz. Éble, Gróf Károlyi Ferencz, 274.

gyors bukását, nemcsak az országban táborozó német katonaság idézte elő, hanem tán még inkább az, hogy a magyar katona akkor külföldön táboroz, harczol a császár szolgálatában. Csonkabég huszárjai 1719-ben ott verekedtek Francavillánál, Siciliában.[1] Messinánál ott harczolnak Gyulai hajdúi és az Esterházy-huszárok. Még Corsicában is jártak magyar gyalogok és huszárok, kiket a császár 1731-ben kölcsön adott a fellázadt sziget ellen küzdő Genuának. Természetes, hogy a nagy háború kitörése óta, a magyar ezredek száma nő és mind többet küldenek a csatatérre.

A háború kitörése után, 1733 november 13-ikán új gyalogezredet toboroz Kökényesdi Vetési László ezredes Pesten és Debreczenben. Csak magyart és horvátot szabad befogadnia; czigányt semmiképen. 1734 elején Pálffy Lipót állit új ezredet, egészen a saját költségén. Huszárezredeket toboroztak Hávor, Splényi, Károlyi Sándor, Ghillányi és Pestvármegyey. Koháry András gróf dragonyos regement toborzására vállalkozott. Még a rácz metropolita is ajánlkozott egy huszárezred felállitására, melybe csupa »illyr« embert fogadtak be. De ebből 1735 júniusig csak 6 század volt együtt.[2] Mindössze 1736-ig 8 huszárezred és három magyar gyalogezred ontotta már vérét.

Mondhatni, hogy a magyar huszárság, új minőségében, mint a császár katonája, ebben a háborúban szerezte meg európai hirét. A rendes nagy hadsereg, bár a Rajnánál Eugén vezette, nem birta megtartani hadi állásait, nem akadályozhatta meg Philippsburg várának elveszését. De a huszárok a kis háborúban, portyázással, zsákmányolással, az ellenség örökös nyugtalanitásával visszaszerezték részben, a mi a nagy actiókkal elveszett és fenntartották a hadsereg jó kedvét és önérzetét. Különösen abban voltak ügyesek, hogy »nyelvet fogjanak«, értesülést szerezzenek az ellenség mozdulatairól és szándékairól. Mindez azonban nem igen változtatott a háború sorsán. Az már kezdettől fogva el volt döntve. Olaszországban 1734 június 29-ikén elveszett a parmai csata és már előbb (majus 29-ikén) a bitontói csata, mely a spanyoloknak biztositotta a Nápoly fölötti uralmat. 1735 tavaszán Messina, Syrakusa és Trapani várak elfoglalása után a spanyoloké lett Sicilia szigete is. Németországban álmosan folyt a harcz: Eugén az ő tarka, sehogy össze nem illő seregével semmire sem birt menni a túlnyomó ellenséggel szemben.

Már 1735 szeptemberben megkezdődtek a békealkudozások és október 3-ikán eredményre is vezettek. Ezek szerint a császár elismeri Szaniszlót lengyel királynak, de ez czimei és lengyel jószágai megtartásával lemond Ágost javára. Ha a toscanai nagyherczeg, az utolsó Medici meghal, országa

[1] Feldzüge des Prinzen Eugen, XVIII. 158.
[2] U. ott, XIX. 107—112. A Károlyi huszárezred magyar gyakorlati szabályait és rendszavait kiadta Éble, id. m. Függelék, 597—623.

örökösen a lotharingiai herczegre száll. Lotharingia ellenben, Barral együtt Szaniszlóé lesz, kinek halála után a franczia birodalomhoz kapcsolják.

Don Carlos, a spanyol király második fia, kapja Nápolyt és Siciliát és az eddig császári birtokban volt toscanai partvidéket. A sardiniai király választhat Novara és Vigevano, vagy Novara és Tortona közt, azonkivül még négy kerületet kap Milano herczegségéből. Mindezekért kárpótlásúl csak Parmát és Piacenzát nyerte a császár, előbb a spanyol infans birtokát, és a mi leginkább szivén feküdt: a női örökösödés elismerését és biztositását a franczia király részéről. A békét véglegesen csak 1738 november 18-ikán kötötték meg Bécsben, midőn legfőbb határozatai már végre voltak hajtva.

Nemsokára a háború befejezése után elhunyt Savoyai Eugén 1736 ápril 21-ikén. Már hanyatlása is nagy veszélyét jelentette a birodalom azon hatalmi állásának, melyet első sorban az ő katonai lángesze teremtett meg; elhunyta még nagyobb bajokat helyezett kilátásba, mert nem volt senki, ki csak valamikép is kitöltse helyét.

Az elmúlt háború szomorú tapasztalatai után, vezér nélkül, tekintve az egész igazgatás gyöngeségét és a pénzügyek rossz állapotát, teljes békét, belső megerősödést parancsolt volna a józan meggondolás. De a bécsi udvarnál az erőtlenséggel együtt járt a kapzsiság. A katonák olcsó módon akartak babérhoz jutni; az államférfiak másutt akartak kárpótlást szerezni az Olaszországban elvesztett szép országokért; a lotharingiai herczeg, most már a császár veje, hadvezéri dicsőség és tekintély után áhitozott. Eugén politikáját akarták követni Eugén nélkül, és alig egyeztek meg a francziával, már ismét köszörülték a kardot a török ellen.

Oroszország, mely nem akarta tűrni, hogy a tatárok az ő területén át vonúljanak Perzsia ellen, 1735 végén sereget küldött a krimi tatárok ellen. Miután e vállalat nem sikerült, elégtételt követelt a portától és Asov ostromához fogott. Erre 1736 május 2-ikán a török megizente a háborút. A császárt az 1726 augusztus 26-ikán Bécsben kötött szerződés arra kötelezte, hogy ily esetben 20,000-nyi gyaloggal és 10,000-nyi lovassal segitse a muszkát. E segitség megadása magától érthető volt, annál is inkább, mert Oroszország is küldött 1735-ben segédcsapatokat a Rajnához. Egyelőre azonban megelégedett a császár a közbenjárással a porta és a pétervári udvar közt és egy 30,000-nyi sereget állitott fel Futtakon Pálffy vezetése alatt. Még az 1737 februáriusban tartott nagy tanácskozásban is csak a köteles segély megadása mellett szóltak Pálffy és Seckendorff. De a hildburghauseni herczeg, a császár kegyencze, a háborúnak teljes erővel való viselése mellett szólott és az állami kanczellária már előbb is ily értelemben döntött.[1] Már 1737 január 9-ikén megkötötték ily értelemben az újabb szer-

[1] Zinkeisen, id. m. V. 694. Schmettau, Mémoires secrets de la guerre de Hongrie 1737—38. (Frankfurt, 1772.) 201. Avant-propos, IX—XII. A bécsi cs. és kir. tábori kar, könnyen érthető okokból, nem adta ki e hadjáratok történetét. Igy Schmettau műve,

Savoyai Eugén sirja a bécsi Szent-István-templomban.
(Rajzolta Dussek Ede Adorján.)

ződést Oroszországgal. Azt remélték, könnyű szerrel meghódithatják Szerbiát, Boszniát és Oláhországot.

Bár a tárgyalás a nagyvezérrel még egyre folyt, és a török minden módon kifejezte készségét a békére, tartva a két császárság szövetségétől, a támadó hadjárat meginditásához megtettek minden előkészületet. Fővezérnek nem Pálffy Jánost nevezték ki, hanem Lotharingiai Ferenczet, Magyarország helytartóját, kinek oldala mellé Seckendorffot, a volt berlini követet tették meg valódi, bár nem névleges vezetőnek. Eugén ajánlása és bizalma elég erős volt ellensúlyozni Seckendorff lutheránus voltát. A hildburghauseni herczeg a Bosznia ellen induló hadtest vezetésével volt megbizva, támogatására rendelték Esterházy József bánt a horvátokkal. Az erdélyi hadtestet Wallis gróf vezette. Az öreg Pálffyt, kinek már gratuláltak a fővezérséghez, kinek Ferencz is kifejezte szerencsekivánatait és azt az óhaját, hogy alatta harczolhasson, kinél méltóbb utódja csakugyan nem lehetett volna Eugénnek, nagyon bántotta ez a mellőzés. Királya április 13-iki igen kegyes levelében értesitette az agg vitézt arról, hogy a lotharingiai herczeg »mint dicső elei lábnyomainak követője« részt akar venni a hadjáratban és igy az ő jelenléte Pozsonyban, Magyarország kormányzásának vezetésére szükségesebb mint valaha. A nagyérdemű országbiró aláveti magát a parancsnak. »De nem tagadhatom a halálos fájdalmat, melyet érzek és mely sirba visz, midőn látnom kell, hogy hosszas, folytonos szolgálatom, az a sok vér, melyet családom és még nem régiben is két fiam ontott az uralkodó házért, valamint az, hogy soha sem találtak hadi szolgálataimban gáncsolni valót, nem akadályozta magát prostitutiómat hazám és az egész világ előtt.«[1] Magának Ferencznek vigasztaló levele sem birta megnyugtatni a sértettet, kinek hűségét azonban még ez a csapás sem ingatta meg.

Nem mondható másnak, mint komédiának, hogy még békecongressushoz is küldtek követeket. Mire a meghatalmazottak összejöttek Nimirovban, Lengyelországban, már rég javában folyt a háború. Mihelyt a sereg, 90 gyalog zászlóalj, 571 gránátos század és 249 lovas svadron együtt volt, megkezdődött a felvonulás a Dunán és Száván keresztül.

Seckendorff Viddin vára ostromát tűzte ki első feladatnak, Ferencz, ellenben, kire tán Pálffynak is volt hatása, Nissa ostroma mellett döntött.[2] Meg is indúltak Szerbián át, járatlan utakon, borzasztó melegben, mely sok embert tett harczképtelenné, e vár elé. Midőn a határhoz értek, adták csak át a hadüzenetet a nissai pasának (július 11-ikén). A vár már július 23-ikán megadta magát. De ez volt a hadjárat egyetlen eredménye. Nem volt senki, ki az egészet áttekintse, a külön hadtestek parancsnokai nem sokat törődtek

melyet nálunk különösen Salamon Ferencz ismertetett, maradt e nevezetes események legfőbb forrása.

[1] Ápril 22-iki válasza. Mindkét levél a pozsonyi seniorátusi levéltárban.

[2] Schmettau, Avant-propos, XXXI.

Ferencz lotharingiai herczeg.

(Egykoru metszet ő Felsége hitbizományi könyvtárában.)

Seckendorffal, kit a herczeg épen nem támogatott, az élelmezésről nem volt kellően gondoskodva.[1]

Először is vissza kellett vonúlni Novibazárból, melyet elfoglaltak, de melynek őrségét támogatni nem birták. Ez által az albánok és szerbek, kik a császári segitségbe bizva, már felkelésre készültek, s kiknek érsekei már összeköttetésbe is léptek Seckendorffal, ki voltak szolgáltatva a törökök bosszújának. Másodszor Viddin nemcsak ellenállott Khevenhiller ostromának, hanem midőn az őrség segitséget kapott az Orosz-Csiknál (Ruszcsuk) táborozó nagyvezértől, az ostromlókat vissza is verte. Harmadszor Wallis hadtestét kiszoritották Kis-Oláhországból és egész Orsováig pusztitott már a török. Végre negyedszer a hildburghauseni herczeg vállalata Banyaluka ellen gyászos véget ért. Alig fogott az ostromhoz, megérkezett a travniki pasa felmentő serege, mely hadát teljesen szétverte.[2] Esterházy József bán is kénytelen volt abba hagyni Buzin várának ostromát. Ezen Bécsben, hol biztosnak vették a török birodalom többi részeitől majdnem elszigetelt Boszniának könnyű elfoglalását, annyira megijedtek, hogy Seckendorffnak meghagyták, vonúljon oda a főhadsereggel. Attól féltek, hogy külömben a török betör az alpesi tartományokba. Seckendorff meg is indúlt, de útközben Uzsicza várának[3] ostroma tartóztatta. Mire ezt az erős sziklafészket elfoglalta és Szabácshoz ért, Nissa vára már úgy szólva ellenállás nélkül megadta magát az ellenségnek (október 18.) Parancsnokát Donat tábornokot lefejezték; magát Seckendorffot elfogták, de mindez nem változtatott azon a tényen, hogy egy készületlen, szinte megvetett ellenséggel szemben teljes kudarczot vallott a császári hadsereg. Ennek pedig nemcsak a hadvezetés hibája volt az oka, hanem ép úgy az élelmezés hiányos volta és a sereg szétforgácsolása. Seckendorf alatt ugyanis nem szivesen szolgáltak volna a többi magas születésű császári vezérek.

Bár az oroszok etfoglalták Ocsakov várát és bár a francziák közbenjártak a béke érdekében, arra még gondolni sem lehetett. A kivivott sikerek, melyekben Isten kezét látták, ki megbüntette a békeszegő hitetleneket, magasra fokozták a törökök önérzetét. Bonneval, kit a császári haditanács egy igazságtalan itélete kényszeritett arra, hogy a császár szolgalatából kilépjen, »meg akarta mutatni a németeknek, hogy vagy meg kellett volna neki kegyelmezni, vagy pedig őt teljesen ártalmatlanná tenni.«[4] A bosszú eszköze pedig készen állott a szultán rendelkezésére. 1736-ban Törökországba jött Rákóczi József, Ferencz idősebb fia.

[1] Schmettau szerint már augusztus 8-ikán nagyon csodálkoztak azon, hogy nem büntették meg példásan Harruckernt, a főintendánst. Az elnéző Khevenhiller tábornagyot azzal gyanúsitották, hogy egyetért vele. Id. m. 38.

[2] History of the war in Bosnia 1737—39. Török nyelvből forditotta Fraser. (London, 1830.) 35—40.

[3] Szerbia délnyugati részén.

[4] Bonneval, Mémoires, 457.

Rákóczi fiának már 1734-ben sikerült megszöknie Bécsből, de nem atyjához ment, hanem Rómába, onnét meg Nápolyba. Csak atyja halála után, midőn az olasz háború már véget ért, 1736 deczemberben, ment Törökországba. Ott az árván maradt bujdosók nagy örömmel fogadták, de aztán csakhamar igazságtalannak, haragosnak találták, bár tehetsége, esze volt elég. »Vigasztalásunkra vártuk az ifjú fejedelmet, de szomorúságunkra jött.« — »Harmincz esztendei bujdosásunk olyan súlyosnak nem tetszett, mint ez a három hónap.«[1] Eleinte nem sokat törődött vele a porta, de a császár hadüzenete után nagy kegyben részesült és a szultán őt nagy tisztelettel fogadta Konstantinápolyban. 1738 január 25-ikén ünnepélyes athnamét kapott, melyben a nagy úr elismeri őt Magyarország herczegének és Erdély fejedelmének, feltéve, hogy a rendek őt megválasztják. Az övé lesz minden hóditása a töröknek, magyar és erdélyi földön. Viszont ő is kötelezte magát hadi segitségre, háború idején 200,000 emberre és évi 40,000 piaszternyi adóra. Ha nem sikerülne Erdély visszafoglalása, a porta közbenjár, hogy ő és hivei visszakapják magyarországi birtokaikat.[2] Január 28-ikán kibocsátott kiáltványában kijelenti, hogy Magyarországot és Erdélyt nem a török uralom alá akarja hajtani, hanem ősi szabadságukban fenntartani. Válaszul a császár 10,000 forintot tűzött ki fejére és felségsértőknek nyilvánitja azokat, kik vele bármi módon érintkezésbe lépnek.

Rákóczi József.
(Egykoru metszet az országos képtárban.)

[1] Mikes 1737 márczius 8-iki levele.
[2] Hammer, Geschichte des osmanischen Reiches, VII. 615.

XII. Kelemen pápa kiátkozta a törökkel czimboráló herczeget és követőit. A trónkövetelő viszont Lotharingiai Ferencz fejére tűzött ki 10,000 aranyat.[1]

Magyarországon alig keltett e proclamatio bárminő mozgalmat. A Gombos testvéreknek csak két embert sikerült Rákóczi részére megnyerniök: báró Vécsey Lászlót és Orosz Gábort, Ungvármegye táblabiráját.[2] Nagyobb izgalmat okozott Erdélyben. Itt Lobkowitz herczeg, a katonai parancsnok, 1738 márczius 29-ikén, a diéta tartama alatt, a gubernium tudta nélkül elfogatta Bethlen Sámuel grófot, Lázár János bárót, Thoroczkay Zsigmondot, Tholdalagi Mihályt, Rhédey Lászlót és Ferenczet, Szigethit, az öreg kálvinista superintendenst és Borosnyay Pál nagyenyedi professort.[3] Ez elfogatásnak oka egy Lobkowitzhoz Törökországból érkezett levél volt, melyben azt irták, hogy az enyediek, kolozsváriak és marosvásárhelyiek egy bizalmas embert küldtek Hottynba Máriássy Ádám rebellis kapitányhoz, onnét pedig Csernavodába Rákóczihoz.[4] A vizsgálat és házkutatás kitüntette az összes foglyok teljes ártatlanságát. De azért az eset nagyon felháboritotta az erdélyi közvéleményt. A reformátusok magukévá tették a foglyok ügyét, kik hitfeleik voltak és kiknek bűneért az egész felekezetet szerették volna felelősségre vonni. A gubernium, Haller János kormányzóval az élén, keservesen panaszkodott a katonai hatóság törvénytelen túlkapása és oktalan gyanúsitása ellen, mely őt sem kimélte. Sokan, bár úgy látszik ok nélkül, a kanczellárt, báró Bornemisszát vádolták az egészszel. Kárpótlást, elégtételt azonban senki sem kapott, elég, hogy a miniszteri tanács »rendkivüli casus«-nak nevezte az egész esetet.

Rákóczi már február óta Csernavodában[5] táborozott a bujdosókkal, onnét áprilisban elment Viddinbe. »Azt gondolja a porta, hogy mihent Vidinbe érkezünk, az egész Magyarország és Erdély lóra ült s hozzánk jö. Talán úgy lehetne, ha az öreg urunk élne. De most, hogy hozzánk jöjjön valaki, Isten ne adja.«[6] — »Hála Istennek, egy valamire való nem jött. A kik jöttek, azok a fára való felmagasztaltatást kerülték el«, irja aztán Vidinből a vén kurucz, kit a száműzés keserűsége nem fosztott meg itéletétől. A hadjárat elég biztató volt, a török elfoglalta Vég-Szendrőt, Mehádiát és Orsovát és csak a Kornia mellett, Mehádiánál július 4-ikén vivott csata, állitotta meg rohamát. Ez a második hadjárat, melyben Seckendorff helyét Königsegg, a haditanács elnöke foglalta el, ha lehet, még nyomorúltabban folyt, mint az első.

Rákóczi József, ki már Törökországban léte óta folyton betegeskedett, a hadjárat végekor 1738 november 10-ikén meghalt Csernavodában.

[1] Zinkeisen, id. h.
[2] Kancz. ref. 1739. 59. sz.
[3] Erd. kancz. akták 1738. 210. sz. a gubern. ápril 26-iki levele és 317. sz.
[4] Az 1738 deczember 23-iki miniszteri conferentia jegyzőkönyve.
[5] A Duna mellett, ott hol a deltája előtt legközelebb ér a fekete tengerhez.
[6] Mikes 1738 március 5-iki levele Csernavodából.

A hű Mikes azt irja róla: »Az apja felől elmondhatom, — hogy ha született, bár soha meg ne halt volna — a fia felől pedig, hogy ha a nyomorúlt világra nem jött volna, semmit nem vesztett volna rajta.«[1] Vele ért véget a Rákóczi család történeti szerepe. A bujdosók, »kik már egy szilvafának is elfértek az árnyékában« és a kevés hozzájuk csatlakozó magyar és erdélyi, Csáky Mihály vezetése alatt maradtak.

A télen ujra folytatták az alkut, de a török, bár Rákóczi már meghalt, nem akart lemondani Erdélyről. A háborút ujra folytatták. Császári részen Wallis volt a vezér. Most maga a nagyvezér jött Belgrád ellen, miután hadai egész télen át pusztitották a temesi vidéket. Wallis elébe ment és Kroczkánál, Belgrádtól keletre megütközött. A császári sereg teljes vereséget szenvedett és 20,000 embernyi veszteséggel hagyta el a csata terét. A törökök Mohácshoz hasonlitották ezt a győzelmüket. A bajt még tetézte, hogy Wallis mindjárt a Száván is átment és Belgrád fedezet nélkül maradt.

Igaz, hogy erős volt a vár, de parancsnoka Succow tábornok anynyira megijedt a török közeledésekor, hogy kijelentette, ha felmentés nem jő gyorsan, kénytelen magát feladni. Erre Wallis béketárgyalásokba bocsátkozott a törökkel, kész volt visszaadni Eugén minden hóditását a Száván és Dunán túl, Belgrádon kivül. Méltó társa Neipperg, a temesvári hadtest vezére, ki úgy látszik bizalmi embere volt a császárnak, még tovább ment. A nagyvezér szállásán, látva annak hatalmas táborát és harczi kedvét, lemondott Belgrádról is. Ezen az alapon jött létre 1739 szeptember 1-én, a nagyvezér sátrában a gyalázatos belgrádi béke.

»Nyertünk mi biz a belgrádi békességben, mint Bertók a csikban«, irja Grassalkovics 1739 szeptember 25-ikén gróf Batthyány Lajos kanczellárnak,[2] hozzá téve, hogy ez a nemzet mellőzésének és megvetésének gyümölcse.

Valóban tán más fordulatot vesz a háború, ha Pálffy János vezérkedik benne, és még nagyobb befolyással lehetett volna menetére, ha Nándorfejérvárt és a többi véghelyet Magyarországhoz csatolják, mint azt a törvény követelte. Mert arról, hogy a magyar lelkét tette reá azok birtokára, e várak minden köve beszél. A császári udvar ellenben egy század folyamában három izben oly könnyen átadta Belgrádot, mint a mily nehezen szerezte azt meg. Nekünk életkérdés volt a magyar határ biztositása, a bécsi minisztereknek csak egy kő a politika nagy sakkjátékában.

De ennél fontosabb, valóban világtörténeti oka volt a két egymásután következő háború annyira szégyenletes kimenetelének.

Károly császár egyrészt atyjának keleti politikáját akarja folytatni, másrészt spanyol királynak érzi magát, ki uralmat gyakorol Olaszország

[1] Csernavoda, 1739 június 4.
[2] Fol. hung. 168. jelz. kézirat a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.

fölött és lépten-nyomon megküzd a francia, a Bourbon hatalommal. Ily módon nincs egy politikai problema, mely őt ne érdekelné, melynek eldöntésére ne forditaná ereje egy részét. Északi háború, lengyel királyválasztás, corsicai felkelés — mindenben ott találjuk kezét.

Ezt a világra szóló hatalmi állást pedig nem tartotta fenn magának a monarchiának belső ereje, még kevésbbé a Habsburgház sok méltósága, czime és igénye, hanem két inkább véletlen körülmény: Eugén herczeg géniusa és a tengeri hatalmakkal való egyetértés. Mihelyt ezek összeműködése megszünt, vereség, bukás váltotta fel az eddigi diadalokat.

Már 1717-ben kitűnt, hogy a spanyol politika követése mennyire akadályozza a török elleni hadakozás teljes sikerét. 1733-tól 36-ig a császárnak nyugati, 1737-től 39-ig pedig keleti politikája jutott teljes csődbe.

A monarchia akkori szervezetlen, összetákolt állapotában elégtelen volt nagy európai feladatok teljesitésére. A császári imperium már nem illett bele Európa viszonyaiba. Ez az 1730-tól 40-ig terjedő időköz legnagyobb történeti tanúsága.

Belső erősödésnek, a távol eső tagok elveszésének, az egymáshoz valók szorosabb összefűzésének kellett bekövetkeznie, hogy a dynastia birodalma az európai küzdelmek közepett megállhassa helyét.

VIII. FEJEZET.

A pragmatica sanctio.

Mióta Ferdinánddal a habsburgi ház ifjabb, stájer ága jutott uralomra, a család német vonala soha sem dicsekedhetett számos férfi-ivadékkal. A spanyol ág pedig, melyet nemcsak a kölcsönös családi szerződés, hanem az 1687: III. törvényczikk is elismert örökösnek a dynastia kihalása esetén, maga is kihalófélben volt már akkor és 1700-ban II. Károly személyében ki is halt. Akkor még csak Lipót császár és két fia, József és Károly tartották fenn a családot.

Mielőtt Károly spanyolországi útjára indúlt, 1703. szeptember 12-én kölcsönös örökösödési szerződést[1] kötött bátyjával, Józseffel, akkor már koronás magyar királylyal. E szerint József Károlyra ruházta minden jogát a spanyol monarchiára. Az összes német és más örökös tartományok Józsefre és férfiutódaira szállanak, az elsőszülöttség joga szerint; az összes spanyol birtokok viszont Károlyra és férfiutódaira. Ha bármelyik vonal férfiága kihal, a másik örökli összes birtokait teljes joggal. Férfiutódok nem létében a leányág is örököl, még pedig első sorban Józsefnek, azután

[1] Pactum mutuae successionis.

Károlynak leányai, szintén elsőszülöttségi jog szerint. E szerződés szent és sérthetetlen és Károly külön oklevelében elismeri, hogy még a pápa sem oldhatja őt fel annak törhetetlen megtartása alól.[1]

E szerződést különösen a tengeri hatalmakra való tekintet tette szükségessé. Ezek nem engedhették, hogy a német császárságnak, az örökös tartományoknak s a spanyol monarchiának egy fő alatt való egyesítése által újra létrejöjjön V. Károly világbirodalma; épen úgy, a mint ellenállottak XIV. Lajos szándékának, hogy a spanyol és franczia koronákat egyesitse. Különben fenn volt benne tartva II. Ferdinánd 1621 május 10-ikén kelt testamentumának az a rendelkezése, hogy minden országában első szülőtt fia legyen az örökös, a mely rendelkezés szakított a Habsburg-ház addigi szokásával, az örökös birtokok felosztásával az uralkodó fiai között.[2] Maga Ferdinánd kimondja, hogy majorátust és primogeniturát alapit és 1635 augusztus 8-iki codicillusában ezt a rendelkezését még jobban kifejti. A hol megoszlás van, meggyöngül a törzs; bizalmatlanság, romlás következik belőle. Ezt annál inkább tekintetbe kell venni, »minél inkább hasznára van az egész kereszténységnek, felséges házunknak és az Isten által arra bizott hatalmas királyságoknak fenntartása«. Még sürgősebben kényszerit reá a török veszedelmes szomszédsága.

Visszaesést jelöl e rendelkezésekkel szemben Lipót császárnak 1705 április 26-ikán, röviddel halála előtt kelt testamentuma. Ebben azon esetre, ha Károly meg nem tarthatná a spanyol koronát, e második fiának és örököseinek biztosítja Tirolnak és az előausztriai tartományoknak birtokát. Igy meg volt adva lehetősége annak, hogy ismét megosztják az örökös tartományokat.

I. József halála véget vetett e lehetőségnek. A kölcsönös szerződések értelmében Károlyra, a családnak egyetlen még élő férfitagjára szállottak az összes német örökös tartományok s Magyarország, a spanyol monarchiával egyetemben. Tudjuk, hogy Károlynak nem volt hőbb vágya, mint ezt az egyesítést keresztülvinni. De ebben nemcsak a hadi szerencse állotta útját, hanem a tengeri hatalmaknak az európai egyensúly megőrzésére czélzó politikája is. Tényleg nem tarthatta meg a spanyol koronát, mihelyt német császár, Magyarország és Csehország királya lett.

Még bonyolódottabbá tette a helyzetet, hogy Károlynak még nem volt gyermeke. Halála esetén az örökös tartományok birtoka bátyjának, Józsefnek idősebb leányára, Mária Jozefára száll.

Károly 1708 óta boldog házasságban élt Erzsébet Krisztina braunschweigi herczegnővel, kinek szépségét és jóságát a külömben annyira kritikus Lady Montague nem győzi dicsérni.[3] Maga is még fiatal ember,

[1] Mindkét oklevél eredetije a bécsi cs. és kir. titkos levéltárban. A pactumot kiadta: Fournier, Zur Entstehungsgeschichte der pragmatischen Sanction.

[2] A testamentum V. pontja.

[3] Bécsben, 1716 szeptember 14-ikén kelt levelében, s. egyebütt.

jó erőben van és így még nem mondott le azon reményről, hogy örökösei legyenek. Midőn 1711 nyarán eltávozik Spanyolországból és nejét hagyja ott mint kormányzót, előadatja a tengeri hatalmaknak, hogy e távollétének minő káros a hatása a successiónak annyira fontos ügyére nézve.[1] De annyira bizik házasságának termékenységében, hogy a fennforgó legnagyobb

acquiescentibus disposita esse, ad ea etiam exequenda
et propugnanda Nos Posterosque Nostros verbo Regio jureque
jurando corporali et omni firmiori, quo fieri queat, ra„
„tione devincimus, adiuncta seu repetita plenissima Re„
„nuntiatione et abolitione omnium jurium et effugiorum
Contrariorum supra descripta vel alias necessaria; Testi
„monio harum literarum a Nobis Subscriptarum et Sigillo
Nostro munitarum loco, Die et Anno commemoratis.

Leopoldus

Josephus

Praesentes fuere Celsissimi, Dominus Ferdinandus
Princeps a Schwarzenberg Aulae Augustae Imperatricis
Supremus Praefectus, aurei Velleris Eques. Dominus.

I. Lipót és I. József örökösödési megállapodásának záradéka.
(Az okirat eredetije a bécsi titkos levéltárban.)

politikai kérdésnek megoldásánál is fiára, örökösére gondol. Ha másként nem lehet, a maga személyére kész lemondani Spanyolországról azon feltétel

[1] Sinzendorffhoz irt levele, Bécs, april 6. »So lang unmöglich, als die wegen gar zu gross und langwierige Entfernung leidende successions Hoffnung zurückgehalten werde.« És az utóiratban: »So dass unser Zamtrefen nicht länger zu verschieben, so vill an der succession hangt.« Ép úgy május 18-iki levele.

alatt, hogy azután az ő leendő fia nőül vegye V. Fülöp leányát és egyaránt örököljön mindkét monarchiában.[1]

Nemcsak a király gyermektelensége és távolléte nejétől, hanem a

Anno à Nativitate CHRISTI Domini et
Salvatoris Nostri Supra Millesimum Septin„
=gentesimo tertio, Regnorum Nostrorum primo.

Carolus

Præsentes fuêre Celsissimi, Dominus Ferdinan„
=dus Princeps à Schwarzenberg, Aulæ Augustæ
Imperatricis Supremus Præfectus, aurei Velleris
Eques. Dominus Carolus Otto Theodorus Prin=
=ceps à Salm, Aulæ Serenissimi Regis Romanorum
Supremus Præfectus, ac Dominus Antonius Flo„
=rianus Princeps à Liechtenstein, aulæ Serenis„
=simi Regis Hispaniarum Supremus Præfectus,
aurei Velleris Eques. Illustrissimi

I. József és III. Károly kölcsönös örökösödési szerződésének záradéka.
(Az okirat eredetije a bécsi titkos levéltárban.)

monarchiának s különösen Magyarországnak csak az imént helyreállított békéje, a háborús, pestises idő, szükségessé tették az örökösödés megálla-

[1] Titkos confer. protocolluma. Pozsony, 1712 július 18.

pítását. Bár semmi irott emléke nem maradt, igen valószínű, hogy mindjárt, midőn Milanóban először érintkezett német tanácsosaival, érintették ezt a kérdést. Annak nyilvános tárgyalásáról azonban nem volt szó. Az 1703-iki pactumot is még a titok leple födte.[1]

Ilyen viszonyok közt vállalkoztak a horvát rendek e nagy kérdés megindításának nehéz munkájára.

A horvát tartománygyűlés az 1712-ikén márcziusában együtt volt Zágrábban, hogy követeket válaszszon a leendő magyar országgyűlésre. Ott előbb magánbeszélgetésben, aztán a nyilvános ülésen is a felség iránti hűségből és gyöngédségből azon tanácskoztak, mi történjék, ha, a mire gondolni is igen fájdalmas, kihalna férfi ágban az uralkodó család, »a mit az ég a világ végéig tartson távol.« Saját maguknak és utódaiknak javára mit várhatnak a királyválasztás azon szabadságától, melyet az utolsó pozsonyi országgyűlésen hozott hazai törvény[2] ezen gyászos esetre megállapít.

Nem lehet kétség abban, hogy az ilyen választás véres, kegyetlen polgárháború színhelyévé tenné az országot. Idegenek is beavatkozhatnak, zsarnok támadhat, ki nemzetünk minden jogát megsemmisíti. Ott van intő példa gyanánt Lengyelország, »hol a szabadságnak csak üres hangja maradt, hol csak az idegen uralkodik, a honpolgár pedig kiraboltatik«. Ezért ők nem képesek jobb módját találni a maguk és utódaik jóléte biztosításának, mint ha a világ végéig elfogadják a felséges ház mindkét nemének »a világ végéig tartó uralmát. Ha nincs osztrák királyunk, birjon minket osztrák királynő.«

Az nem tartja vissza őket, hogy ők az országnak csak részei. Nem az országnak, hanem a királynak vetették ők magokat alá és meg is maradnak együtt, mig osztrák lesz a király. »Hanem más esetben nem hallgatunk a szabad választás vagy a választási szabadság csábító szózatára, sem arra, hogy elválhatatlanúl követnünk kell Magyarországot. Szabadok vagyunk, nem szolgák és mint az osztrák örökös tartományok előbástyája, hűségesen követjük azok mindkét nemén levő fejedelmét. Egy szóval, nincs kő, melyet Horvátország, Dalmáczia és Szlavónia ezen szándék elérésére meg ne mozdítanának.«

Kérik a királyt, fogadja kegyesen azt a czikkelyt, melyet ők egyező értelemmel szereztek. Ebben ők uruknak ismerik a Habsburg-háznak azt a női ivadékát, ki nemcsak Ausztriát, hanem Stájer, Krajna és Karinthia tartományait birja és Ausztriában székel.

Alig hihető, hogy ezt az elhatározást valami felülről jövő intés sugallta volna. Annák a világos szándéknak, hogy a magyarok rovására a horvátok loyalitását helyezze világosságba és a Lipót által gon-

[1] Kihirdetésénél a magyar urak közt jelen voltak: Kollonics, Krisztián Ágost szász herczeg, az esztergomi érsek coadjutora és Pálffy Miklós. Jelen voltak még Eugén és Aspermont gróf is.

[2] Patria lex.

dosan ápolt nagyhorvát törekvéseknek volt ez éretlen szülöttje. De hogy Esterházy Imre püspök és Draskovich János gróf a többiek élén ily módon kimondják Horvátország elszakadását Magyarországtól, a világos törvény és a százados történeti jog ellenére, mutatja, mennyire elhomályosította bennük az a vágy, hogy a császárnak tessenek, a törvény és igazság iránti érzéket.[1]

Esterházy, Draskovich, velök Dellisimonovich és Plenich protonotariusok, mint a horvát rendek követei, igen előzékeny fogadtatásban részesültek a bécsi udvarnál. Megköszönték hűségüket és a király kijelentette, hogy a maga ás utódjai nevében megerősíti privilegiumaikat s ha szükséges, meg is bővíti. De hozzátették, hogy azon lesz, hogy a dicső Magyarország karjai és rendjei is fogadják el ezt a javaslatot.[2]

Mert bármit beszéltek vagy tettek Zágrábban, azt Bécsben is csak provincialis jelentőségűnek itélték. A kérdés súlypontja Pozsonyban volt, a hová épen akkor gyűlekeztek a magyar rendek.

Midőn a bécsi miniszteri conferentia 1712 aprilis 27-ikén azon tanácskozott: a magyar dieta elé vigyék-e a női örökösödés ügyét, Seilern császári kanczellár azt ajánlotta, hogy igenis értesíteni kell őket a zágrábi határozatról, de ne oly módon, hogy azt kövessék, hanem hogy azt megelőzzék, nekik tulajdonítván az érdem legfőbb részét. Egyuttal biztosítani kell őket arról, hogy a császár ezt nem kérte a horvátoktól, hanem ez saját müvök.[3] Az ő tanácsára összehívták a magyar főurakat a nádor elnöklete alatt e tárgy fölött való értekezésre.

Az urak, kik július 1-től 7-ikéig tanakodtak, helyesnek tartották a női örökösödésnek országgyűlés elé való hozását. Csakhogy a czél biztos elérésére bizonyos feltételeket állapítottak meg: 1. Hogy a királyi háznak egy nőtagjára és ennek utódaira ruházzanak minden jogot. Ez a női utód birja mind az örökös tartományokat és Csehország királyságát Morvával és Sziléziával, továbbá a spanyol örökösödésből ide járuló részeket »elválaszthatatlanúl és feloszthatatlanúl egy testben.«[4] Másodszor az örökös tartományok rendjei még ezen dieta alatt jelentsék ki, hogy azon egy női utód uralma alatt akarnak élni. Ezen szövetség és szerződés alkalmával azt is ki kellene dolgozni: mennyivel járuljanak az örökös tartományok és országok a magyar végeknek és az itt levő katonaságnak fenntartásához, melynek oltalmában ők részesülnek.

Valóban államférfiúi gondolat. A török elleni védelem, az a történeti tény, melynek legfőbb része volt e monarchia alkotó részei összehozásában, dominált benne. Másrészt a női örökösödés biztosítását nemcsak Magyar-

[1] Bécsi udv. levélt. Hungarica, fasc. 76. A zágrábi határozatok márcz. 15-én keltek.
[2] Recredentiales a követek részére. Május 16.
[3] Bécsi levéltár, u. ott.
[4] »Indivisibiliter et inseparabiliter in uno corpore.« E nádori tanácskozás jegyzőkönyvét kiadta Szalay László: Budapesti Szemle, 1864.

országban, hanem az örökös tartományokban is a rendek hozzájárulásában találja meg. Az egész egy és oszthatatlan, de Magyarország, mint külön fél, szerződik a többi tartományok összeségével.

A többi feltétel jobbára szorosan Magyarországra vonatkozik. A nőutód diplomában ismerje el Magyarország jogát és hogy ezen országot nem kormányozhatja a többi örökös tartományok módjára. Ha a nőutód kiskorú, Magyarországot nem kormányozhatja idegen ministerium, hanem csak a nádor. Ha a nőutód még hajadon, Magyarország és a többi tartomány hozzájárulásával menjen férjhez. Máshoz mint katholikushoz ne mehessen. Minthogy ebből háború származhatik, erős, magyarokból is álló katonaságot kell tartani az országban. A királyi nő férje megkoronáztatja magát Magyarországon.

Mivel a királyi meghivóban e szándékról nem volt szó, azt most a nádor terjeszthetné elő. Mert országgyűlés nélkül ebben az ügyben végezni nem lehet.

Szembetünő, mily nagy engedményt tesz az ország a női örökösödés elfogadása által. Ennek fejében jelentse ki a király, hogy ezentúl magyarokat is kinevez ministeriumába, mi annál szükségesebb, mert Magyarország ez által szorosabb viszonyba jut az örökös országokhoz. Mivel pedig ezek a német birodalomnak is részei, annál pontosabban kell meghatározni, hogy minő az összeköttetés köztük s Magyarország közt. Csehországot illetőleg, melynek királya a német birodalom választója, azt is meg kell állapitani, minő módon gyakorolja ezt a választási jogot az uralomra jutó nő. Mindezek a fontos kérdések szükségessé teszik, hogy a király maga vezesse az országgyűlést.

Végre szükséges még úgy az országos és nemzeti, mint a magánsérelmek orvoslása. A köznépet is biztositani kell arról, hogy csak a dietán megszavazott adót veszik meg rajta. Egyáltalában hajlandókká kell tenni a rendeket s küldőiket arra, hogy a női örökösödést teljes megelégedéssel elfogadják.

Igazi rendi alkotmányos felfogás, a »do ut des« alapján. A női örökösödés elfogadása kedvező alkalom az ország ezernyi sérelme orvoslására, az örökös tartományokhoz való viszonynak törvényes, az ország szabadságát és jólétét fenntartó biztositására. Egyáltalában érintve van minden a női örökösödéssel kapcsolatos fontos kérdés. Épen ez a sokoldalúság és tartalmasság okozta, hogy a nádori tanácskozás munkálatát az udvar nem fogadta kedvezően. Ott mégis első sorban a dynastia és a császár ügyének nézték az örökösödés megállapítását.

Julius 15-ikén a nádor kijelentette a főrendek és a rendek jelenlevő küldöttsége előtt, hogy ő felsége kegyes meghagyásából értekezletet tartottak az osztrák ház női ágának örökösödése és megkoronáztatása dolgában.[1]

[1] Lányi Pál diariuma, 1712. július 15.

III. Károly és ősei.
(Egykoru metszet után)

Az ügy tehát nyilvánossá lett, bizonyára nem felhatalmazás nélkül, d folytatása egyelőre nem volt. A július 18-ikán tartott conferentia határ zata szerint alkalmasabb időre halasztották az ügyet.

Nem csupán a rendi követelések előlépése, az ország sérelmeinek é jogainak hangoztatása tartóztathatták vissza a királyt attól, hogy a magya urak fölterjesztését elfogadja, hanem mindenek előtt az az óhajtásuk, hog elöljek ki pontosan az uralomra hivatott nőt. Akkor az nem lehetett voln más, mint József császár idősebb leánya. De hátha magának az uralko dónak születik leánya? Annak kétségtelen jogát csak nem lehet előre i törvénynyel megsemmisiteni.

Ez a szempont volt irányadó az új családi törvénynek, a pragmatic sanctiónak megállapításánál s kihirdetésénél. Semmi nyoma sem marad annak, hogy szerkesztését valami beható tanácskozás előzte volt meg. Úg látszik, hogy ez az oklevél magának az uralkodónak legsajátabb akarata fejezi ki. Közvetlen alkalmat reá Erzsébet császárnénak akkor történő haza érkezése szolgáltatott. Szól pedig szóról-szóra következőképen:

Sanctio Pragmatica [1]

a fölséges osztrák ház örökösödéséről.

Ő császári felsége 1713 április 19-ikén 10 órára a megszokott hely hivatta össze Bécsben jelen levő titkos tanácsosait. A kitűzött órában császári felsége az ő titkos tanácsának szobájába lépett, a menyezet alat oda állott a rendes császári asztal elé, aztán behivatta titkos tanácsosai és minisztereit; ezek rendben beléptek és mindegyik a maga helyén állott Úgy mint t. cz. Eugén savoyai herczeg, Trautson herczeg, Schwarzenberg herczeg, Traun gróf, Thurn gróf, Eleonóra ő császari felségének főudvar mestere, Dietrichstein gróf főlovászmester, Seilern gróf udvari kanczellár, Starhemberg gróf kamara-elnök, ifj. Martinitz gróf, Herberstein gróf, a haditanács alelnöke, Schlick gróf cseh udvari főkanczellár, Schönborn gróf birodalmi alkanczellár, a valenciai érsek, Sinzendorff gróf főkamarás, Paar gróf, Amália ő császári felségének főkamarása, Sinzendorff gróf, a biro dalmi udvari tanács alelnöke, Pálffy Miklós gróf magyar királyi ország biró, Illésházy gróf magyar kanczellár, Khevenhüller gróf, Alsó-Ausztria helytartója, Gallas gróf, Amália ő császári felségének főlovászmestere, Romeo marchese spanyol királyi államtitkár, Kornis gróf erdélyi alkanczellár Schickh referendárius.

Midőn tehát a felsorolt titkos tanácsosok és miniszterek együtt voltak ő császári felsége jelentette nekik, hogy az ő titkos tanácsosai és minisz terei meghivásának oka és czélja az, hogy tudtukra adják, mikép az

[1] »Pragmaticae sanctiones sind Edicta oder Rescripta generalia von wichtig Sachen, welche zur Erhaltung der allgemeinen Wohlfahrt, so wohl in Kirchen als Po zeysachen gehören, und vonden höchsten Rathscollegiis aufgesetzet werden.« Hübn Reales Staats-Lexikon, 1709-iki kiadás, 1223.

Von Traun Landmarschall. Graf von
Schier Ihrer Kön: Mayt: Eleonora Obrist.
Hoffmaister. Graf von Dietrichstein Obrist-
Stallmaister. Graf von Seilern Hoff Canz-
ler. Graf von Stahrenberg Camer-Praesi-
dent. Graf von Martiniz Junior.

A PRAGMATICA SANCTIO OKIRATÁNAK ELSŐ ÉS UTOLSÓ OLDALA.

(Az okirat eredeti példánya a bécsi titkos levéltárban.)

jog szerint illeti meg minden örökösödési jog és a mi azzal összefügg és a mi most is megmarad és fentartatik.

Mivel ez az örökös megállapítás, rend és kötés, az Isten tiszteletére és az örökös országok megtartása végett állíttatott fel és erősíttetett meg boldogult atyja és bátyjaura ő felségeik és ő császári felsége testi esküjével; ezt úgy ő császári felsége maga mindig megtartja, mint kegyesen elvárja ő felsége titkos tanácsosaitól és minisztereitől és kegyelmesen erre inti és nekik megparancsolja, hogy ők nem kevésbbé tökéletesen tartsák meg, őrizzék és védjék meg ezen kötéseket és rendeleteket, erre gondoljanak és ebben serénykedjenek most és a jövőben, a minthogy ő császári felsége e czélból őket, titkos tanácsosokat, ebben az esetben feloldja a hallgatás bilincse alól. Minekutána ő császári felsége és utána a titkos tanácsos és miniszter urak eltávoztak.

Hogy mindez így ment végbe és tárgyaltatott, arról tanuságot teszek saját kezem irásával és közönséges pecsétemmel. Bécs 1713 április 19. Schickh György Frigyes.[1]

Ez a jegyzői oklevél a pactummutrae successionis értelmében a most uralkodó vonal női ágának biztosítja első sorban az örökösödés jogát. A császár ilyetén rendelkezési jogához örökös tartományaiban nem fér semmi kétség. De az bizonyos, hogy Magyarországra, hol az 1687. évi II. czikkely csak a férfiág örökös jogát ismerte el, ennek a családi rendelkezésnek érvénye sehogy sem terjedt ki. Hiszen III. Károly király hitlevelében és koronázási esküjében megfogadta, hogy tiszteletben tartja a nemzet választási jogát, családja férfiága kihalásának esetén.

Ezért, mihelyt újra szóba jött a pestis miatt szétbocsátott magyar dietának összehivása, mindjárt azon is tanácskoztak: előadják-e annak a női successio ügyét? Trautson, a titkos tanács elnöke, okul különösen azt mondta, hogy a magyarok kérdezik: ki lesz jegyese a főherczegasszonynak?[2] Azt is tudni akarják, királyuk lesz-e a leendő férj és megmarad-e annak, ha neje gyermektelenűl húny el. Starhemberg szerint igen óvatosan kell ebben eljárni. Különben még megtörténhetik, hogy a császárt egyik veje megfosztja a tróntól. A márczius 12-ikén tartott ujabb tanácskozásban nagy vita keletkezett.[3] Seilern szerint a főherczegasszonyoknak úgyis van örökösödési joga Magyarországon. Csak arra van szükség, hogy a dieta az örökösödési rendet állapítsa meg. Sinzendorf szerint a tervnek kedveznek: Horvátország, a lutheránusok és a szabad királyi városok. De azért mégis óvatosan kell eljárni és kikérni az érsek tanácsát. Starhemberg ellenben jobbnak tartja az elhalasztást. Mert a dolog senkinek se tetszik Magyarországon, még azoknak sem, kik a császár szándéka értelmében nyilat-

[1] A bécsi titkos levéltárban levő német eredeti után. Az egész egy összefűzött pergamen irat, igénytelen bőrkötésben.

[2] 1714 február 28-ikán tartott conferentia. Bécsi áll. levéltár, Hung. Comit. 403.

[3] U. ott.

koztak. A magyarok királyt akarnak, nem királynőt és mihelyt felvetették ezt a kérdést, nagy mozgalom támadt köztük. Az egyik a bajor, a másik a szász herczeg mellett foglalt állást. Beállhat az a veszély, hogy a császár ily módon még életében elveszti a magyar trónt. Azonkivül a birodalmi választók is ösztönt nyernek arra, hogy még a császár életében római királyt válaszszanak. Ha korlátozzák a császár szabadságát abban, hogy maga válaszsza ki vejét, nagy zavarok támadhatnak. Ez oknál fogva jobb a halasztás.

Ezt az elhalasztást azonban nem csupán a magyar rendek oppositiójától való félelem okozta. Mióta a császárné Spanyolországból visszatért, volt remény fiörökösre is. Csakugyan 1716 április 13-ikán született fia. De ez már azon év november 4-ikén meghalt, mint búsuló anyja sirva mondta, rossz ápolás miatt.[1] Hanem már 1717 május 13-ikán leánya született, Mária Terézia és 1718 szeptember 14-ikén ismét leánya, Mária Anna.

Mária Terézia születésekor vert érem.

Ámbár a császár soha sem mondott le azon reményről, hogy fia születik, — még 1729-ben is kifejezte ezt a reményét a porosz királylyal szemben[2] — mégis most már tulajdon gyermekei érdekében gondoskodnia kellett az új örökösödési rend elismeréséről.

Ennek első nyilvános kijelentése 1719 augusztus 20-ikán történt, midőn Frigyes Ágost szász herczeg, Ágost király fia, nőül vette Mária Józefa főherczegnőt. A jegyesek ünnepélyesen lemondtak minden örökösödési igényükről s jogukról az 1713-ik évi örökösödési rend alapján. Hasonlókép tett később Mária Amália főherczegnő és jegyese Albert Károly bajor herczeg.

1720 január 19-ikén a császári kanczellária rendeletet bocsátott ki az összes kanczelláriákhoz, hogy vegyék munkába a pragmatica sanctio elismerését az egyes országokban. A király atyailag kéri országainak hű rendjeit, hogy az említett rendelkezéseket, mint a melyek különösen a trón biztosságát és a királyságot és tartományok örökös és elválasztha-

[1] Lady Montagues letters. Hannover, 1716. deczember 1.

[2] Seckendorff-féle iratok.

tatlan egységét tartják szem előtt, mint pragmatica sanctiot, köteles engedelmességgel és szives jóakarattal fogadják és nyilvánitsák az országgyűléseken, hogy aztán mindenkorra érvényes törvény erejével birjanak.[1] A rendek hozzájárulásától tehát nem tekintettek el, csakhogy nem az örökös tartományok összeségével tárgyaltak, mint a magyar államférfiak 1712-ben kivánták, nem is hivták össze a monarchia összes népeit congressusra, mint egy 1720-ban kelt emlékirat ohajtotta volna,[2] hanem minden egyes királysággal és országgal külön.

Először, már 1720 április 19-ikén, a felső-ausztriai rendek fogadták el, életüket és vérüket ajánlva fel megvédelmezésére. Majd április 22-ikén az alsó-ausztriai rendek gyűlése fogadta el Mária Terézia örökösödési jogát. A rendek egyuttal fölvetették azt a kérdést is, nem kellene-e az összes országoknak kölcsönös védelmi szerződésre lépniök? Karinthiában június 4-ikén elfogadták ugyan a rendek, de semmi felajánlást nem tettek. Erre csak 1725-ben állottak reá, miután a császár megigérte jogaik fenntartásával. Krajna nem csak elfogadta, hanem egyenesen istentől sugallt bölcs rendelkezésnek nevezte. (1720 június 19.) Ugyanakkor fogadták el a stájerországiak is. Ott egy nagy párt azt követelte, hogy a trónörökösnő csak katholikus fejedelemhez mehessen nőül, de ezt nem vihette keresztül. Prágában a számosan összegyűlt rendek ő felsége kegyessége tiszta fölöslegének mondták, hogy a törvényt eléjük terjesztette és azt 1720 október 12-ikén nagy hálásan egyhangulag elfogadták. Morvaországban sem volt ellenzék, de ott feltünt számos rend távolmaradása. Sziléziában, Görzben, Triesztben, Fiuméban — mely akkor császári város volt — és Elő-Ausztriában szintén simán ment a dolog. Nagyobb akadályokba ütközött Tirolban, hol sokan sajnálták, hogy az új rend értelmében ez országnak már nem lesz külön fejedelme, mások meg azt ohajtották kikötni, hogy a főherczegnő csak német fejedelemhez mehessen nőül. Utoljára azonban ők is felajánlották minden birtokukat és életüket e törvény fenntartására.

Csak miután az összes német és cseh örökös tartományok már nyilatkaztak, került a sor Magyarországra és Erdélyre. Egy 1721. évi névtelen emlékirat[3] szükségesnek mondja a női örökösödés törvényes rendezését és azt a formát ajánlja, melyet 1687-ben is követtek, hogy t. i. a királyi meghivókban csak általánosságban legyen szó a szándékról. Ha együtt van már a diéta, elő kell adni a király óhajtását, annál is inkább, mert Magyarországon különben is megilleti a királyleányokat az öröklés. Elősegiti majd a szándék keresztülvitelét, ha indigena miniszter lesz a felső táblán; ha a többi indigena mágnás kellő utasitással küldi követeit az

[1] Erd. kancz. akták, 1720.

[2] Bidermann, Geschichte des oesterr. Gesammts-Staats-Idee 1526—1804., II. Abtheilung, 40.

[3] Opinio quoad materiam et formam diaetae aliaque adjuvantia intentionem. Bécsi áll. levéltár.

alsó táblához. A nádornak meg kell hagyni, hogy nyerje meg a főurakat; a primás a papságot; a personalis pedig (kiről igen fontos, hogy necsak

Mária Jozefa főherczegnő.
(Egykoru metszet az országos képtárban.)

ügyes és tapasztalt, hanem hogy őszinte is legyen), a nemességet. Mivel a nemzet nagyon követeli a katonai és politikai systema életbe léptetését, a successio ügyét eszköznek lehet felhasználni remény és félelem keltésére.

Erdélybe menjen le valaki a kanczelláriáról, kibe ők biznak. Legtöbbet ott Kornis gubernátor tehet, mint a ki igen tekintélyes, befolyásos férfiú, a kit hűségben senki sem múl felül.

Az 1721 július 14-ikén Eugén elnöklete alatt tartott titkos tanácskozás már kizárólag Magyarországgal foglalkozott.[1] Az országgyűlés főczélja nem lehet más, mint az ügy rendbehozása és örökös törvénybe való czikkelyezése. Alkalmas időt kell keresni, aratás és szüret után, tehát ez év deczemberét vagy a jövő év elejét, hogy a magyarokat ne tartsa vissza a gazdaság és annál szivesebben jöjjenek el. A successio ügyét előzőleg nem kell formálisan megnevezni. Elég megemliteni, hogy ő felsége szerencsés hadakozásai után országainak mindenkorra való biztositására[2] és boldogságuk megalapitására törekszik. Igy majd azt sem mondhatják, hogy nem volt instructiójuk.

Nagyobb akadálylyal nem kell számolni, ha megnyerik a mágnásokat és a clerust és az alsó tábla élére hű personalist állitanak.[3] Ennek nemcsak a nemességet kell a jó útra terelni, hanem szembe kell szállania a mágnások mesterkedéseivel is, kik a felső táblánál beadott, szinlelt, kedvező szavazataikat kéz alatt meg szokták másittatni a nemesség által az alsó táblán.

Legkivánatosabb az volna, ha maguk a magyarok állanának elő az örökösödési törvény kivánásával. Ezen útra leginkább az vezetheti őket, ha a mágnásokat és a clerust különös kegyelem — akár pénz, akár előléptetés, akár más tisztességes igéret — által előre is megnyerik, hogy aztán a nádor, a primás és a personális az illető rendeknél teljes sikerrel működhessék. Csakhogy azt, mit megigértek, minden esetre meg is kell tartani.

Ha kitünnék, hogy a nemzet, különösen az alsó tábla (mert a felsőről alig lehet ezt feltenni), nem hajlandók a successio elfogadására vagy épen nyiltan ellenezné azt, akkor »a női successiot az előbbi királynékra, Máriára, Erzsébetre és Annára való hivatkozással és utalva a felséges ház tekintélyes hatalmára, nyiltan[4] kell követelni.« Míg az örökösödést rendbe nem hozták, nem szabad más tárgyhoz fogni, sem a rendek sérelmeivel, még kevésbbé az ujonnan hóditott országrészek visszakapcsolásával foglalkozni. E czélból tartózkodjék a király Pozsonyban mindaddig, míg az ügy teljesen befejezve nem lesz. Aztán be is zárhatja a dietát.

A tanácskozás jónak tartaná, ha az erdélyi gyűlést még a magyar dieta előtt hivnák össze. Mert ha, a mint valószinű, az erdélyi rendek hajlandók a successióra, a magyarok szinte kénytelenek őket követni.

Az erdélyi viszonyokat egy névtelen emlékirat[5] ismerteti. A fő »szelid és törvényes« módon állapitani meg a női örökösödést, a férfiág kihalása

[1] Bécsi áll. levéltár, 403. sz. Jelen voltak: Trautson, Sinzendorf, Starhemberg.

[2] Ott volt eredetileg a »Freiheit« szó is, de azt kitörölték.

[3] Gut und treugesinnt.

[4] Aperto Marte.

[5] Demissa ac fidelis opinio in puncto successionis respectu principatus Transylvaniae. Valószínűleg B. Bornemisza alkanczellár műve. Erd. kancz. akták, 1722. 10 sz.

esetére, »mit az isteni jóság egyetlen fiának szeretete miatt a világ végéig irgalmasan tartson távol«.

Mária Amália főherczegnő.

(Egykoru metszet az országos képtárban.)

Az egész ügyet olyanra kell bizni, kit Erdélyben ismernek és ki szintén jól ismeri az országot és polgárait. Nem szabad, hogy félelemnek vagy erőszaknak nyoma legyen, hanem az illető megbizottnak be kell

bizonyitania, hogy a törvény elfogadásától függ Erdély nyugalma és megmaradása.

Igen alkalmas volna a kedélyek megnyerésére az adónak és a katonaság létszámának leszállítása, vagy ha ez lehetséges nem volna, legalább az adó behajtásának felfüggesztése. A mennyiben pedig magán tekintetek fennforognak, a nagyravágyóknak dicsőséget, a dicsvágyóknak nagyobb czimeket s tisztségeket, a birvágyóknak valami pénzecskét vagy jószágocskát, másoknak hajlandóságukhoz mért más jótéteményeket lehet igérni.

A megbizottat decretummal kellene ellátni, hogy az emberek bizalmat érezzenek iránta. Ő pedig annak idején benyújtja véleményét az udvarnak. Minden esetre azonban meg kell szerezni a megegyezést, mielőtt még a tárgy a dieta elé kerül. Ennek idejét is meg kell válogatni. A tél alkalmatlan, mert az adó, a katonaság téli ellátása és annak repartitiója az egyes nemzetek közt akkor általános elkeseredést okoznak. Legjobb a május vagy június.

Lehető az az ellenvetés, hogy most egyhangulag elfogadják ugyan, de lelkükben nem akarják és, ha valami közbe jő, ismét eltörlik. Azért kell olyan ember, ki valóban ismeri az országot és azért mindennek elejét veszi, mit megfélemlitésre vagy erőszakosságra lehetne magyarázni.

Ha a rendek szabadon, a törvényes formák közt szentesitik, nemcsak hogy senkinek nem lehet ez ellen kifogása, hanem az egész világ előtt is be lesz bizonyitva, hogy törvényesen, visszavonhatlanúl van megállapitva a női ág örökösödése.

A megbizott nem lehetett más, mint Kászonyi János alkanczellár, kit nem rég emelt az udvar kegye a báróságra, Bornemisza névvel. Nagyratörő, eszközeiben nem nagyon válogatós ember, ki hosszú hivatalos pályájában meghunyászkodó volt felfelé és gőgös azok irányában, kik fölé emelkedett, utóljára még a gubernium irányában is. A mellett munkás, cselszövő, az erdélyi politikai és személyes viszonyok minden csinját-binját ismerő. Királyi biztosnak az országgyűlés vezetésére gróf Virmond lovassági tábornok, a pozsareváczi békekötésnél a császár első meghatalmazottja, tehát szintén nagytekintélyű férfiú, volt kiküldve. A Bornemiszának szóló császári megbizásban az uralkodó kimondja, hogy népeit most akarja megmenteni azon bajoktól és csapásoktól, melyeket a jövő reájok hozhat. Ezért azon nemzet iránti különös jóakaratból és megbecsülésből meghagyta Virmondnak, hogy az összegyűlt rendekkel nyiltan közölje mindazt, mit felséges elődei örökös törvény és pragmatica sanctio erejével az elsőszülöttség jogát illetőleg megállapítottak. »Ezek szerint a férfiág magszakadásának esetén a női ág örököl és ez által el lesz érve, hogy a most birtokomban levő királyságok és tartományok, valamint azok, melyek talán jövőben kapcsoltatnak hozzájuk, kölcsönös védelemre és nagyobb biztosságukra és méltóságukra mindenkorra oszthatatlanúl összefüggjenek.« Erdélyre, melyet nagy költséggel és vérontással ragadtak ki a török járom alól, melyet három ízben hódítottak

meg, különös gondja van, mert az ott van az ellenség torkában és saját erejéből magát megvédeni nem képes. Világos tehát, mennyire hasznára válik majd ez az összeköttetés az országnak és mennyire javára az egyes polgároknak. Ezért Bornemisza úgy a szenátusban vagyis guberniumban, mind a népnél, egyetértőleg a királyi biztossal, használja fel minden ismeretes serénységét, hogy a karok és rendek az uralkodó szándékát, mely úgy a felséges háznak, mint a népeknek jólétét biztositja, készségesen és egy értelemmel elfogadják.[1]

Ezeket az érveket adta elő Virmond a szebeni országgyűlésen 1722 márczius 30-ikán. Arra szólítja fel a guberniumot és a rendeket, hogy fogadják el az eléjök terjesztett oklevelek értelmében az osztrák ház női ágának örökösödését és irják azt alá. Alá is irták valamennyien, legelőbb Kornis, a gubernátor, aztán Wesselényi, Haller, Kemény László, Bornemisza, Szentkereszthy Simon, Teutsch és Vest tanácsosok, majd a királyi tábla, Gyulai Sámuel főstrázsamester, rendben a főispánok és regalisták, végre sorban a követek, utoljára Zaránd és Arad megye követei. A gubernium április 14-iki jelentése szerint ő felségének erőteljes kora és jó ereje azt a reményt nyujtják ugyan, hogy lesz fiörököse, de mivel Isten kezében van a fejedelmek élete, az annyi veszély által környezett Erdélynek be kell látnia, mennyi dicsőséget és oltalmat köszön az egyesült osztrák hatalmasságnak. Ezért elfogadták egy szivvel, lélekkel a pragmatica sanctiót.[2]

Közjogilag azt a nehézséget lehetne támasztani az erdélyi országgyűlés e tényével szemben, hogy Erdély soha sem választott királyt, hanem alattvalója volt a magyar királynak. Csakhogy az 1686/87-iki szerződések értelmében nem a magyar királyok, hanem a rendek által szabadon választott fejedelmek örökébe lépett a Habsburg ház férfiága. Az eljárás ugyanaz volt, mint 1712-ben, a midőn az országgyűlésen jelenlevő rendek szintén egyenkint ismerték el esküvel és aláirással törvényes uroknak Károlyt és utódait.

Nem lehet kétség a felől, hogy a Bornemisza által ajánlott és felhasznált kicsinyes és részben erkölcstelen eszközök is hozzájárultak a teljes sikerhez. De nagyjában mégis a politikai szükség, több: a politikai kénytelenség döntött. Még mindig ott áll a szomszédságban a török. Még mindig veszedelmes, bár nem uralkodó már. Az osztrák hatalom lerázására, különösen akkor, 1717 után, alig lehet gondolni. Ellenben azt lehet remélni, hogy a dynastia a hű Erdélyt nemcsak megtartja szabadságai birtokában, hanem ki is terjeszti azt a török rovására.

Hasonló szempontok döntöttek ugyanakkor a magyar rendek elhatározása fölött. Az előkészítés művét itt Pálffy Miklós nádor vállalta magára.

[1] Kelt Bécsben, 1721 márczius 18-ikán.

[2] Graeve porosz követ 1722 april 29-iki jelentése szerint Bécsben azt beszélték, hogy több mágnás protestált ez ellen és eltávozott. Berlini áll. levéltár.

Levelezése itélőmesterével, Ikladi Szluha Ferenczczel, tán legbecsesebb emléke a magyar politikai körök akkori gondolkodásának.[1]

A nádor 1722 február 21-ikén kérdezi az öreg kurucztól, ki tényleg betöltötte azt a szerepet, melyet az udvari körök a beteges personalisnak szántak: mit kérhetnek a királytól a successio elfogadása fejében? Szluha kitérőleg válaszol. Ő felségének még születhetik fia és nem tudja, mit kérhetne a nemzet azon felajánlással felérőt. De Pálffy nem enged; február 25-ikén újra felszólitja Szluhát, értekezzék e tárgyban a Pozsonyban az adó-repartitio ügyében együtt levő országos bizottság tagjaival.[2] Erre az a válasz, hogy ily fontos dologról senki sem mer, mint privatus ember, véleményt mondani. Ellenben mindenki előhozza az ország sérelmeit: az ország részeinek vissza nem kapcsolását; a nagy adót, a katonai ellátás terhét; a magyarok mellőzését a magas állások betöltésénél és a hadseregben. A maga részéről szintúgy gondolkodik. Nagyon aggódik, mert nem lehet tudni, ki lesz a férje a királyleánynak és milyen indulattal lesz ő Magyarországhoz. Azonkivűl Németországnak is van beleszólása a dologba. Mert

Szluha Ferencz alairása.

az örökös tartományok, melyekből fideicommissumot és majoratust akarnak alakitani, a német birodalomhoz tartoznak és attól függ, megerősiti-e az ezen intézkedést. Ha nem teszi, úgyis hiába határoz a haza. De az is aggasztja, hogy Magyarország a pragmatica sanctio által szorosabb viszonyba léphetne Ausztriával, tehát Németország egy részével. »Sem a politika, sem a magyar szent korona méltósága meg nem engedik, hogy a nagyobb legyen a kisebbnek járuléka és a királyság egy herczegség alá vettessék.« Legjobb tehát, ha elhalasztják az egészet és Magyarországnak meghagyják választói jogát. Elhalasztásról azonban hallani sem akart a nádor.[3] Az udvar a mostani országgyűlésen mindenesetre előhozza a pragmatica sanctio ügyét. Arról van tehát szó: megmaradjon-e a dynastia, vagy mást ültessenek a trónra. Arra csak nem lehet gondolni, hogy muszkát vagy más potentiát válaszszunk! Ilyen értelemben szóljon a rendekkel és tudakolja meg tőlük az elfogadás feltételeit.

[1] Kiadta Szalay László: Budapesti Szemle, 1869.

[2] Nem országgyűlés, mint Salamon Ferencz: »A magyar kir. szék betöltése és a pragmatica sanctió« czimű művében, 134. lapon irja.

[3] Márczius 7-iki levelében.

Hasonló az eszejárása egy akkortájban készült emlékiratnak, mely a női successióval járó nehézségeket előadja, és azokra megfelel.[1] Az első nehézséggel, hogy a királynak még születhetik fia, könnyen végez. A fiú jogait ez a törvény úgy sem érintheti. Fontosabb az, hogy a trónra hivatott királyleány neveléséről és férjhez adásáról az országnak kell gondoskodnia. Erre az a válasz, hogy az örökösödési fonal megszakadásánál[2] különben nagy pártoskodás, veszedelem állana be. A nevelésre és férjhez adásra lesz gondja az udvarnak és az összes örökös tartományoknak. De Magyarországra nézve lealázó-e, alantabb álló országgal, vagyis az osztrák herczegséggel lépni unióra? Igaz, hogy derogálna, ha csak magáról Ausztriáról lenne szó. De a királyi levelek nem erről, hanem az összes örökös tartományokkal való unióról szólnak. Tényleg már meg is egyeztek, sőt Erdély is hozzájárult. Ha Magyarország elkülöníti magát, a két hatalmasság közt veszélybe dőlhet. Ragaszkodnia kell az unióhoz, és másként nem is cselekedhetik.[3]

Nehézséget okoz az is: császárnak választják-e majd a királyleány leendő férjét vagy nem? De erre is megvan a válasz. Az imperiumban szabad a választás, de mivel a politikai érdek úgy követelte, mióta monarchiává vált az ausztriai ház birtoka, soha sem választottak mást. Ha az unió megvan, az imperium a franczia és ez új hatalmasság közé szorul. Ha tehát nem azt választaná, ki ez új államcsoportnak ura, ha például a francziával és spanyollal egyezkednék, nagy veszélyt hozna magára.

Igazán nagyon gravaminális az a megjegyzés, hogy 1687-ben abban a reményben fogadtuk el a fiág örökösödését, hogy sorsunk jobbra fordul, mégis hiába való volt a remény. Mindig rosszabbá vált és soh'se jó. Igaz — mond a válasz — csakhogy annak is meg van a maga oka. Úgy mint most, akkor is kijelentették az ország oszlopai előtt a király szándékát, csakhogy ezekben nem volt előzékenység és szolgálatkészség, s úgy mint mostanában, egyre a szabad választást hajtották. Lipót császár pedig, meg akarván koronázni fiát, eljött ugyan, de hálára sehogy sem volt kötelezve, és igy nem csoda, ha minden balul ütött ki. Az ország maga okozta veszedelmét. Ezt a leendő dietán tekintetbe kell venni. Legjobb, ha az ország maga ajánlja fel a női örökösödést a szabad választás esetén, és fenntartva ősi szabadságait, jogait, szabadalmait és kiváltságait, összeköttetést keres a többi örökös tartománynyal. Nem kétséges, hogy e készség fejében aztán a király megvigasztalja az országot.

Úgyde akkor meg előbb orvosolni kell a sérelmeket, mond az ellenző. Nem, mert ebben a nagyfontosságú ügyben csak a politikai érdek, a status ratio dönthet, és a bizalmatlanság nincs helyén. Tehát feladjuk a szabad

[1] Ratiocinatio intuitu successionis sextus foeminei in regno Hungariae. A Magyar Nemz. Múzeum könyvtárának 592. fol. lat. jelzetü kézirata.

[2] »Rupto filo.« Később is történeti nevezetességű kifejezés.

[3] »Neque alias fieri potest.«

választás jogát? Soha! Ezt fenn kell tartani. Nem szabad az ország önállóságáról lemondani,[1] sem a nemességet jogaitól megfosztani. A szükség és a czélszerűség egyaránt követelik a női successiót. Eddig csak az Isten kegyelme óvta meg az országot. A veszélyeknek még jó időben elejét kell venni alkalmas összeköttetés által. — De akkor félni kell attól, hogy az ország kegyelemre adja meg magát. — Annak is megvan a maga módja. Az országgyűlés rendre vegye tárgyalás alá a gravameneket, de küldje ki a bizottságot, élén a primással, az unió és successió tárgyában. Ez adja elő a Felségnek az ügyet, kifejezve azon reményt, hogy orvosolni fogja az ország bajait. Különben is a felkelés után mindnyájan hűséget esküdtek; ettől el nem térhetnek. Bizzunk a királyban. Az osztrák ház mint főnix fog női ágon feltámadni és virágozni a világ végéig.

A helyzet kényszere, a nemzet gyöngesége, elhanyagoltsága, a felkelések sikertelenségének keserű emléke uralkodik az elméken. A török elleni védelem ajánlatossá teszi az örökös tartományokkal való szorosabb összeköttetést. Ily módon czélszerűnek látszik már az, mit elkerülni úgy sem lehet. Végre, az ellenállás nem biztat semmi reménynyel, a készséges felajánlás pedig megszerezheti a királynak, a dynastiának kegyét, és ezáltal nemcsak a nemzeti szabadságnak biztositását, hanem az ország jogainak tiszteletben tartását is.

Nem mulasztották el a komoly rábeszélés és meggyőzés mellett a többi hagyományos eszköz alkalmazását sem. Managetta udvari tanácsos június 4-ikén a következőkép számol be a dolgok állásáról.[2] A nádor jó szándéka ismeretes, ő utána indul Pestmegye, melynek ő a főispánja. Győrött a szász cardinalis, az esztergomi érsek, a főispán. Nyitrában Erdődy Ádám püspök, mint főispán buzgólkodik benne. A többi Erdődy, a kamaraelnök, az egri püspök és hevesi főispán meg a vasi főispán, vele egyértelmüleg fognak eljárni. Sopronban is egy Erdődy az administrator. Hontban Koháry főispán felől nem lehet kétség. Mosonyban a nádor és báró Sándor megnyerhetik Zichy Károly főispánt. Zalában Althan a főispán. Komáromban, hol Szluha volt az alispán, az utasitás első pontja szerint hálás szivvel fogadják, bármit sugall ő Felsége az örökös tartományokkal való megegyezés dolgában.[3] Bizonyosak még a váczi püspök és Károlyi Sándor Szatmárban. A sárosi Szirmay Tamás is megnyerhető. Igen fontos volna kalocsai érsek, Csáky bibornok a megnyerése, de ő még kétes, és azt követeli, hogy előbb teljesitsék az ország kivánságait. Majd a megyegyűlésekről számol be. Pozsonyban Pálffy bán nagyon kitüntette magát. A felső-magyarországi megyék is mind az örökösödés mellett nyilatkoztak, mi kiváltkép Károlyi Sándor érdeme. A bécsi udvar tehát teljesen

[1] »Abalienare«.
[2] Horváth Mihály, Magyarország története, VII. 116—118.
[3] Bidermann, Gesch. der Österr. Gesammtstaatsidee, II. 275.

számithatott a főurakra és főpapokra, és ezek maguk után vonták a köznemességnek vezér és czél nélkül tétovázó tömegét. Legjobban kifejezi a köznemességnek ezt a talán szándékos önállótlanságát Baranyamegye május 20-ikán kelt utasitása. Nem lehetetlen — igy szól — hogy a női örökösödést előterjesztik. Ily fontos ügyben nem lehet vakmerőn eljárni. Legjobb tehát, ha a követek a főispánhoz (a pécsi püspök) és más mágnásokhoz fordulnak.[1]

A külföldi követek jelentéseiből kitűnik, hogy már 1722 április elején tudták, hogy az örökösödés megállapitása lesz a dieta főtárgya. A magyar mágnások eddig azzal mentegetődztek, hogy ne náluk kezdjék, és nagyon szeretnék tudni, ki lesz az öröklő herczegasszony férje.[2] Mondják, hogy a nádor a császárt nem rég fölszólitotta: »Monstra nobis principem.«[3] E tekintetben nemsokára határozni fog a császár. Arra is hivatkozik az udvar, hogy Magyarország egyedül nem képes ellenállani a töröknek, és hogy házasság által jutott először a császári ház birtokába. »Ha pedig dülőre kerülne a dolog, akkor ő Felsége utódai majd felhasználják a magyar várakban és egyebütt levő katonai erejüket.« Négy nappal később már szétküldték a királyi meghivókat, de még mindig az volt a vélekedés, hogy a férfi ág magszakadása esetén a magyar mágnások fenn akarják tartani a szabad választás jogát.[4] Majd az a hir, hogy az udvar elhalasztja az országgyűlést szeptemberre, de aztán, valószinűleg az erdélyi dieta kedvező lefolyásának hatása alatt, mégis összehivja június 20-ikára.[5] Egy héttel a megnyitás előtt úgy tudják, hogy a primás, a szász-zeitzi bibornok nehezen fog részt venni a dietában. Helyette Csáky bibornok fogja játszani a főszerepet, mert azt hiszik, hogy a rendek inkább hajlanak a propositiókat illetőleg honfitársuk nézetéhez, mint egy németéhez, kinek személyét különben sem kedvelik.[6]

A királyi meghivók szövegének megállapitásához már 1721 novemberben készültek, akkor 1722 január 18-ikára akarták egybehivni a dietát. A miniszteri conferentia kitörölte a magyar kanczellária tervezetéből az utalást a női successióra.[7] Csak általánosságban szabad a szükséges teendőkről szólani. A conferentia szükségesnek tartja, hogy a főispánok jelen legyenek a meghivók felolvasásakor, a választásnál és az utasitások megállapitásánál. Arra kell törekedniök, hogy követeknek nyugodt elméjű, a közjóért és a birodalom biztosságáért és fentartásáért buzgó férfiakat válaszszanak meg, hogy az ezeknek adandó instructiók ő Felsége kegyes

[1] Diaetalia, 1722. Orsz. Levéltár.
[2] Graeve porosz követ jelentése, Bécs, 1722 april 11. Berlini áll. levéltár.
[3] Mutasd nekünk a fejedelmet.
[4] Április 15-iki jelentés.
[5] Április 29-iki és május 13-iki jelentése.
[6] 1722 június 13-iki jelentés.
[7] Diaetalia. Orsz. Levéltár, 1722—23. I. sz. 1721 november 2.

szándékainak megfeleljenek. Hasonlókép járjanak el a püspökök a káptalanoknál. Privát levelekkel is fel kell szólitani a püspököket és főispánokat, hassanak a rendekre oly értelemben, hogy azok be sem várva a női örökösödés propositióját, inkább maguk ajánlják fel azt, mindenkorra az osztrák ház pártfogásába ajánlva magukat. Egyúttal pedig törekedjenek a felség szomszéd királyságaival és országaival való unióra.[1]

Ily értelemben szerkesztették a regálisokat. Először a lefolyt győzelmes

III. Károly kettős pecsétje.
(Előlap.)

török háborúra utaltak, aztán ő Felsége atyai gondoskodására, hogy a karok és rendek megegyezésével és segitségével megtalálja az üdvös orvosságot minden külső erőszak és belső mozgalom ellen, »hogy többi, istentől reánk bizott királyságainkkal és országainkkal való szomszédos és baráti megegyezés és unio által a közönséges rend, az állandó és zavartalan béke, és a birodalomra nézve annyira kivánatos nyugalom mindenkorra biztositva

[1] Kancz. Referádák, 1722. 5. sz.

legyenek.« E meghivókat május 1-én küldte szét a kir. kanczellária, június 20-ikára híva össze Pozsonyba az ország rendjeit.[1]

Nagy számmal gyűltek a rendek ez emlékezetes gyűlésre. Ott volt 33 főpap, 8 zászlós úr, a két koronaőr, ezeken kivül 16 főispán, 38 gróf és 59 báró a főrendeknél; az alsó táblánál pedig a kir. tábla hét tagja, 89 vármegyei, 43 káptalani, 70 városi követ és a távollevő mágnások 64 képviselője. Bár sok más fontos tárgyról szóltak az utasitások, a női

III. Károly kettős pecsétje.
(Hátlap.)

successio kérdése foglalja el teljesen az elméket. Különösen Csáky bibornok és Károlyi Sándor gróf buzgólkodnak érdekében. Ők nyerik meg az ingadozókat, ők fegyverezik le az elégedetleneket. Mert az oppositio még sem hiányzott teljesen. Egy akkor terjesztett irat a haza pusztulását jósolja az egyesülésből. Az ország a birodalomnak alávetett tartománya lesz és »ma kel fel a szabadság utolsó napja«.[2]

[1] Sok regálist — per janitorem, per calefactorem — küld el a kanczellária. Még a meg nem alakult Torontálmegyét is meghivták.

[2] Horváth Mihály, id. m. 119.

Magára a tárgyalásra ez a hangulat nem birt befolyással. Azt annak rendje és módja szerint megkezdte Nagy István alnádor, mint az alsó tábla elnöke a beteg personalis helyett, ki a június 30-iki ülésen azt inditványozta, hogy régi szokás szerint először is üdvözöljék a szintén együtt levő főrendeket. Ezek megköszönik és felszólitják az alsó táblát: tudassa véleményét a királyi meghivó dolgában. Ismét Nagy István szól, megköszöni az üdvözletet, aztán emlékezetébe hozza a rendeknek, miért hivták össze az országgyűlést. Ez az annyi szerencsétlenség által megromlott ország nem képes a maga erejével megvédeni magát. Az is tudni való, mennyi baj származhatik az interregnumból. Szükséges tehát, hogy az ország idejekorán gondoskodjék utódról, azon esetre, ha a király fiörökös nélkül találna meghalni. Rövid, komoly volt ez a magyar beszéd. A bővebb kifejtés az igazi ünnepi szónokra, Szluha Ferenczre volt bizva, ki latinul mondotta el nagy apparátussal készitett, czifra beszédét.[1]

Hangzatos bevezetés után, melyben kiemeli az alkalom fontosságát, az örömünnep vőfélyeinek nevezve a rendeket, áttér Károly uralmára, mely alatt révbe jutott az ország. De a tartós nyugalom nemcsak erős sereget, folytonos hadi készültséget követel, hanem soha meg nem szűnő trónöröklést is. Folytonos, felbonthatatlan egyesség szükséges az uralkodó ház és Magyarország között. Különösen szükségessé teszi ezt a túlhatalmas töröknek a szomszédsága, melyet csak az egész Európát egyensúlyban tartó ausztriai ház hatalma foszthat meg veszélyességétől. Csak ettől remélhetjük váraink visszaszerzését, a régi határok teljes visszaállitását, az ország felvirágozását. De különben is annyi érdemet szerzett a dynastia a török ellen kivivott diadalok által, hogy hálátlanság volna megtagadni azt a kivánságát, hogy a férfiág kihalása által a nőágra szálljon a korona.

Hivatkozik azután az ősök hűségére, szeretetére királyaik iránt, melyet átvittek leányaikra, vejeikre is. Az sem riaszthat vissza, hogy talán kiskorú lesz igy a király. A hajnal megjelenti, milyen lesz a nap. Herkules a bölcsőben adta már jelét erejének. Károly elsőszülött leánya nem lehet más, mint atyja. Nő személyében férfi, még pedig a lehető legnagyobb joggal. Más nemzetek uralkodói azt tartják méltóságuknak, ha fel vannak oldozva a törvények alól; Magyarország törvényének ellenben olyan nagy az ereje, hogy férfivá, királylyá teszi a kiskorú elsőszülött királyleányt. Ezt követeli a törvény, melynek egy betűjén sem akarunk változtatni.[2] Ezt követeli a hazaszeretet. »Mert ha elfogadjátok azt, mi a főrendek véleménye, mi az egész nép várakozása, akkor a külső erő elleni biztosság, a haza nyugalma, a szivek őszinte egyesülése, a szent béke, a nép jóléte, a főrendek és a nemesség méltósága s az egész ország boldogsága már nem óhajtás, hanem valóság lesz.« A világot bámulatba fogja ejteni a nemzet hazaszeretete, bölcsesége.

[1] 1722—23. országgy. diarium. A Magyar Nemz. Múzeum kézirattárában.

[2] Igaz, hogy az a törvény, melyre Szluha hivatkozik, (Hármaskönyv: I. 50.) csak a magánjogi örökösödésről szól, nem a trónéról.

»Ezt jelenti az ősöktől reánk szállott, a mi szavazatunkkal örök időkre kiterjesztett, a felséges ház női ágában, mig él, boldogul uralkodó női örökösülés. Maradjon fenn örökké, Isten dicsőségére és a népek üdvére. Vivat!«

Alig hihetjük, hogy akár a szónok okoskodása, akár ékesszólása meggyőztek volna valakit. Sokkal hatalmasabb tényezők döntöttek ott, mindenek fölött az, hogy az akkori viszonyok közt mást nem is lehetett volna tenni. Szluhának tehát csak az a szerencse jutott, hogy befejezéshez juttasson egy teljesen előkészitett ügyet, melynek minden akadályát nagy szorgossággal már előre elháritották. Nem volt ott oppositio, sem vita. Háromszoros viváttal elfogadták a propositiót és közölték az elhatározást a főrendekkel. És hogy semmi kétség ne legyen e határozat teljes törvényessége és érvényessége felől, a kerületi táblák, elől a tiszaiak — a hagyományos oppositio — külön is kijelentették, hogy önként, jószántukból, kényszerités, reábeszélés nélkül fogadták el az örökösödést. A főrendek természetesen hozzájárultak, és végre még az összes rendek az nap megerősitették a végzést együttesen, a főrendek termében, a zöld házban. Az udvari politika teljes diadalt ült. Maguk a magyar rendek ajánlották fel, külső felszólitás és kényszer nélkül, a pragmatica sanctio elfogadását.

Gondoskodtak egyúttal arról is, hogy ez a határozatuk az egész magyar birodalomra nézve kötelező legyen. Gróf Erdődy Gábor egri püspök, ki a rendekhez vitte a mágnások üzenetét, kimondta, hogy az örökösödés elfogadása »a szent koronához tartozó minden királysága és tartománya részéről értendő«. A horvátok, kik 1712-ben, idő előtt, hatáskörükön messze túllépve, igyekeztek mozgásba hozni az ügyet, a megalkotásban csak anynyiban vettek részt, amennyiben törvényesen jelen voltak a pozsonyi birodalmi országgyűlésen. De még Erdélyre nézve is fenn volt ily módon tartva a magyar törvényhozás egysége és felsősége.

Az egyhangú határozatot diszes küldöttség — 40 főrend és 22 rend — vitte meg Bécsbe. Csáky bibornok, kinek talán legnagyobb volt a része az eredményben, volt az elnöke és szónoka. Nagy pompával tartották a magyarok július 3-ikán felvonulásukat »34 hat-hat lovas hintóval egész Bécs városa csudájára« a Favoritába, a császár nyári kastélyába. A bibornok a audientián tartott üdvözlő beszédében megemliti az okokat, melyek a rendek szavazását előidézték. »Minden ezt javasolta, az ellenkezőre pedig nem vala semmi ok.« Az apostoli, mariánus királyságot és annak koronáját nem is lehetne nagyobb bizalommal ruházni másra, mint a felséges házra, mely mindig katholikus volt és az is marad. Azt is reméli, hogy megvalósul a felség többi alattvalóival való, annyira jótékony unio. Nemcsak Magyarország eddigi szabadságainak és előjogainak megtartásába bizik, hanem azok kiterjesztésébe és növelésébe a Felségnek és utódainak kegyéből.[1]

[1] A beszéd Katonánál, Hist. Crit. XXXVIII. 437—441.

Az uralkodó megköszöni az országnak és a diétának ragaszkodását, és biztositja őket gondoskodásáról. Azután jobb kezének csókolását megengedte a deputátusoknak, de még a cselédjeik is oda tódultak e kegy élvezésére. A király után nejét és a kis főherczegnőket is üdvözölte az érsek német beszédben.

Csak ezek után, július 7-ikén indult a király Pozsonyba, és csak ezzel vette kezdetét a diétális tractatus. Az ünnepélyes fogadtatás Farkasfalván történt. A Dunánál este hat órakor 200 főpap és főúr várta a császárt.[1] Másnap reggel 10 órakor Illésházy kanczellár magyar beszéddel átadta a rendeknek a propositiókat, azután a császár szólott, nagyon szépen, latin nyelven. Előadta elődjei érdemeit az ország körül, kiemeli, minő biztositására szolgál az országnak a női örökösödés elfogadása, és azt reméli, hogy a rendek úgy szabályozzák majd a successiót, mint ahogy a többi örökös tartományokban szabályozták. Kifejezi azután elismerését és megigéri, hogy a rendeket minden jogaikban, szabadságaikban, kiváltságaikban s az eddig hozott és ezentúl országgyűlésileg hozandó törvényeket meg fogja tartani. »Sokaknak könyvben állott a szeme. Jó lelkemre irom, már ha csak nem Isten angyala, nagyobb kegyességgel s Indulattal nem lehet az, mint indultanak dolgaink.«[2]

Az e napon átadott királyi propositió abból indult ki, hogy a rendek a külső erőszak és az annyira ártalmas belső mozgalmak ellen meg akarván védeni a hazát, őseik példájára, a női ágra is kiterjesztették az örökösödés jogát, egyúttal pedig ő Felsége többi örökös országaival való kölcsönös megegyezéssel és szorosnbb szövetséggel akarták minden esetre biztositani az ország nyugalmát. Ezt ő Felsége kegyesen fogadja és viszont ajánlja, hogy ez örökösödést úgy szabályozzák, mint ahogy az többi örökös tartományaiban már megtörtént, a rendeket pedig minden oklevélbe foglalt és más eddigi jogaikban, szabadságaikban, szokásaikban, előjogaikban s törvényeikben fentartja.[3]

Június 30-ikán csak az elvet mondták ki a rendek; az igazi törvényalkotásnak csak most érkezett el az ideje. Előzőleg még azok, kik amaz emlékezetes ülésen nem lehettek jelen, kifejezték hozzájárulásukat a határozathoz. Igy tettek július 6-ikán Zemplén-, Abauj- és Ung-megyék követei küldőik nevében; igy tett a primás is a főrendeknél. Július 16-ikán ter-

[1] Graeve jelentése. Bécs, július 11. A jelenlevő porosz követnek nem tetszett a pozsonyi fogadtatás.

[2] Károlyi Sándor nejéhez, 1722 július 9. Eble, id. m. 133. l.

[3] Közli Salamon, id. h. 240—241. Az eredeti tervezetben ennél jóval több volt. A magyar kanczellária fogalmazványában hozzá volt téve: hanem ezenfelül, hogy az országhoz és kapcsolt részeihez tartozó minden eddig visszaszerzett és visszaszerzendő birtokot a jelen diéta alatt, a karok és rendekkel megegyezvén, egészen a birodalomhoz fogja kapcsolni — kegyesen igéri és ajánlja a király. Acta Diaetalia. Országos Levéltár, 1722—23, 7. sz.

jesztette be Szluha Ferencz az alnádor felszólitására a törvény czikkelyeinek tervezetét. Ezt el is fogadták, mire az elnök arra irányozta a rendek figyelmét, hogy mivel a többi tartományokkal való egyesülés ki van mondva, most már szerződést is kellene azokkal kötni, mihez szintén hozzájárultak. A főrendek is elfogadták a törvényjavaslatot, a szerződést illetőleg pedig azt kivánják, hogy az sarkalatos legyen (pragmaticum), és hogy miben se sértse Magyarország jogait és szabadságait.

Másnap elbúcsuzik a király, kit európai ügyek hivnak vissza Bécsbe. Az uniót illetőleg azt jelenti ki, hogy lesz gondja teljes biztosságukra és nyugalmukra. Magának tartja fenn tehát az intézkedést. Különben is az örökös tartományok nevében teljes joga van intézkedni, nem akar rendi szövetséget, minő 1606-ban volt, és minőt 1712-ben is javasoltak a magyar urak. Az e napon, július 17-ikén tartott főrendi űlésen ott volt Sinzendorf főkanczellár is, ki azt javasolta, hogy e törvényt állitsák ki külön, nem várva be a többinek létrejöttét. Ezt azonban nem fogadták el, mivel az ország-gyűlés határozatait annak egész tartama alatt egynek tekintették, mint amelyeket együtt hoztak. Némi alkotmányos garantiát is láttak abban, hogy az ország felajánlását nem czikkelyezik be, mig annak sérelmeit és kivánságait nem tárgyalták. Ez okból aztán a törvényczikk végleges megalapitása, mivel még terjedelmes bevezetés is járult hozzá és az udvar is szorosan átvizsgálta minden betűjét, egész az országgyűlés végéig haladt.

E nevezetes törvény bevezetésében a királyi-meghivó és a királyi előadás kifejezéseit gyakran felhasználva, alázatos, szinte byzantinus hangon elmondják a rendek Károly nagy tetteit és érdemeit és kijelentik, hogy magokat és utódaikat mindenkorra alávetik e királynak és az ő mindkét nemen levő utódainak. A király a diétai orvoslást rendelte a törvények értelmében, azt akarván, hogy az ország biztositva legyen külső erőszak és belső zavarok ellen, és hogy kölcsönös megegyezésben ő Felsége többi országaival annál inkább megerősödjék a béke és a felséges háznak önként felajánlott folytonos successió.

I. czikk. »Ő császári és királyi szent Felségének az ország karai és rendei iránt, kik a jelen dietán nagy szerencsésen sűrűen, azelőtt alig látott számban jelentek meg, való igazán atyai és igen kegyelmes hajlandóságát, és az ő megmaradásukra, és magyar királyság és kapcsolt részei közállapotának gyarapodására, és a szomszédos örökös királyságokkal és tartományokkal minden esetre, külső erő ellen való unióra és a belső nyugalom megőrzésére irányzott gondját és szorgoskodását a királyságnak és kapcsolt részeinek rendjeihez legkegyelmesebben kibocsátott királyi (meghivó) leveleiből és legújabb propositióiból, jobbágyi hűségük valóban alázatos buzgalmával és állandó lelkesedésével igen alázatosan megértették. Ezen atyai indulatnak igen kegyes jeléért különös hálával, továbbá azért is, hogy, bár a szent római birodalmat és Európa nyugalmát érdeklő gondok és munkák tartóztatják, mégis hű rendjei közé eljönni és őket legmagasabb és előttük

főként tisztelt személyében atyailag megvigasztalni méltóztatott, és mindenek előtt a hű karok és rendek minden előző esedezése nélkül, tisztán az irántok való atyai hajlandóságából felajánlotta, hogy örökös magyar királysága és kapcsolt királyságai és részei minden karait és rendeit, valamennyi, úgy oklevélen alapuló, mint bármi más jogaiban, szabadságaiban, kiváltságaiban, mentességeiben, szokásaiban, előjogaiban és törvényeiben, melyek eddig megadattak és alkottattak és a jelen diétán és jövőben szintén országgyűlésileg alkottatni fognak, meg fogja tartani, és azokat és azok közül mindegyiket legkegyelmesebben megerősiteni méltóztatott, legalázatosabb, és amennyire tőlük telik, legnagyobb hálát mondanak ő császári és királyi Felségének azért is:

1. §. Hogy amidőn a legfelségesebb ausztriai házának nőága is, ennek és ivadékainak kihaltáig, Magyarországnak királyi koronájára s az azon szent koronához tartozó részekre királyságokra és tartományokra a királyság és a kapcsolt részek összes karai és rendeinek egyhangú szabad szavával kikiáltatott, és azon karok és rendek ünnepélyes deputatiója által a szent császári és királyi Felséghez Bécsbe vitetett;[1]

2. §. Ezen felajánlást méltóztatott oly kegyesen, kegyelmesen s hálás lélekkel fogadni, és hű karai és rendei jámbor és üdvös kivánataiba nem csupán beleegyezni;

3. §. Hanem ezt a successiót[2] Magyarország szent koronájában és a hozzá kapcsolt részekben, királyságokban és tartományokban oly módon akarja intézni, fentartani és megőrizni, mint a fiágét, elsőszülöttségi sorban, az ő szent Felségének Németországban és azon kivül fekvő örökös királyságaiban és tartományaiban már berendezett, megállapitott, nyilvánitott és elfogadott szabály szerint, elválaszthatatlanul, tekintetbe véve a vérségi izek egyenlő voltában egyazon linea fiágának előjogát;

4. §. Oly módon, hogy az a női vagy fiörököse, aki a felséges ausztriai házban elfogadott elsőszülöttségi szabály értelmében a felséges osztrák ház emlitett királyságainak és országainak örököse lesz, a successiónak ezen és minden lehető eseteiben, örökös jogon, Magyarországnak és a hozzá kapcsolt, szinte feloszthatatlanoknak értendő részek, királyságok és tartományoknak csalhatatlanul leendő királyának tartassék és koronáztassék.

II. czikk. Bár Magyarországnak és kapcsolt részeinek hű karai és rendei ő szent császári és királyi Felségének élénk és virágzó legjobb állapotú korát, erejét és egészségét szemlélve, és igen bizva az isteni áldásban, bizva biznak abban, hogy őt nagy és dicső fiutódokkal, hű karainak imái miatt is, melyekkel a jóságos Istenhez e végett fohászkodnak és fognak szüntelenül fohászkodni, bőségesen meg fogja áldani, és fiörökösök szakadatlan sorával fogja az ország hű rendeit megvigasztalni;

[1] A bécsi deputatióra vonatkozó szakaszt Sinzendorff kivánságára iktatták be.

[2] T. i. a nőágit. Salamon (id. h. 172.) ezt a pontot nem forditotta teljes szabatossággal.

1. §. De mivel mégis belátják, hogy a királyok és fejedelmek is alávetvék a halandóság sorsának, csakúgy mint más emberek, ezért éretten és megfontolva, szemük előtt tartva ő császári és királyi szent Felsége elődjeinek, Magyarország dicső királyainak, boldogult atyjának Lipótnak és boldogult bátyjának Józsefnek, de leginkább az uralkodó császári

Mária Terézia gyermekkori arczképe.
(Eredetije a bécsi császári várlakban.)

és királyi Felségnek magának, a haza közjavának gyarapitására, a polgárok állandó jólétére, békében és háborúban véghezvitt nagyon dicső cselekedeteit és tetteit; amelyek által ezt az ő örökös magyar királyságát és a hozzá kapcsolt részeket, királyságokat és tartományokat nemcsak a dicső elődjei által létesitett állapotban megtartotta, hanem az

utolsó török háború alkalmával is, ennek nagy dühös támadásai ellen lelkesen megoltalmazván, győzelmes és szerencsés fegyvereivel a hozzá kapcsolt királyságokba és tartományokba is, nevének halhatatlan dicsőségére és a karok és rendek és az ország magános polgárainak örökös biztositására kiterjesztette; hogy bármely külső, valamint belső zavaroktól és veszélyektől megóvható legyen, sőt szerencsés és folytonos nyugalomban, az elmék őszinte egységében, minden külső erő ellen is, igen boldogan mindenkor fennállhasson;

2. §. Ezenfelül gondosan óhajtván elejét venni a belső mozgalmaknak és az interregnumból származó, a karok és rendektől régtől fogva jól ismert bajoknak;

3. §. Őseik dicséretes példájától is ösztönözve;

4. §. Ő császári és királyi Felsége, mint legkegyelmesebb urunk iránt is legalázatosabban hálásoknak és hiveknek akarván magukat tanusitani;

5. §. Ő császári és királyi Felsége fiágának magva szakadtával (mely magszakadást Isten legkegyelmesebben eltávoztatni méltóztassék) a magyar királyságnak és koronának és ahhoz tartozó, már visszaszerzett és visszaszerzendő részeknek, tartományoknak és királyságoknak örökösödési jogát átruházzák az ő felséges osztrák házának női ágára is; még pedig első helyen a fentemlitett, most uralkodó császári és királyi Felségtől;

6. §. Azután, ennek magszakadásával, boldogult néhai József;

7. §. Ezeknek kihaltával pedig boldogult néhai Lipót császárok és Magyarország királyainak ágyékából származó, törvényes, mindkét nemen levő osztrák főherczegi utódaira, a császári és királyi uralkodó Felség által más, Németországban és azon kivül fekvő királyságaiban és tartományaiban megállapitott elsőszülöttségi rendben, a föntebbi jog és sorrend szerint. Hogy feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul, egymással és együttesen, és Magyarország királyságával és az ahhoz kapcsolt részekkel, királyságokkal és tartományokkal egyetemben örökösen birják, uralkodjanak rajta és kormányozzák;

8. §. És az emlitett örökösödési rendet elfogadják,

9. §. És ilyeténképen megállapitják a felséges ausztriai házban behozott és elismert női örökösödést (kiterjesztvén arra most, akkorra, az 1687 : II., III. és 1715 : II., III. czikkelyeket) a fent elmondott rend szerint.

10. §. Elhatározzák, hogy a fentemlitett felséges ausztriai ház nőága, az előadott módon nyilvánitott örökösök, a mindkét nemen levő ausztriai főherczegek azt elfogadják és helybenhagyják, úgyszintén a királyság és a hozzá csatolt részek, királyságok és tartományok karainak és rendeinek az előrebocsátott módon az ő császári és királyi Felsége által kegyesen megerősitett okleveles és egyéb szabadságaival és előjogaival együtt, a fentidézett czikkelyek szövege szerint, minden jövendő időben, koronázásuk alkalmával, megtartsák.

11. §. Úgy értendő, hogy csak az emlitett nemzetség mindennemű magszakadása esetére tartják fenn, hogy helye legyen a karok és rendek ősi, régi,

jóváhagyott és elfogadott szokásának és előjogának a királyválasztást és koronázást illetőleg.«

Bárminő nehézkes és darabos e forditás, csak megközelitőleg sem birja feltüntetni Szluháék stilusának czikornyás és keresett voltát. Az azonban minden esetre kitűnik a szövegből, hogy a női örökösödés beczikkelyezésével együtt, egyazon törvényben, az ország jogainak és szabadságainak biztositásáról is gondoskodtak.

Ezzel azonban még nem elégedtek meg. Az 1722 deczember 2-ikán felterjesztett törvényjavaslatban azt követelték, hogy a király azon kijelentése, hogy őket minden jogaikban megtartja, az ő utódaikra is kiterjesztessék. »Tudja ezt meg a keresztény világ, és nyerje e megerősités a sarkalatos, mindenkorra érvényes törvénynek erejét.« Különösen értendő ez a Hármaskönyv I. részének 9. cikkéről, hol a nemesség alapjogai vannak összefoglalva, az 1681:II., X., az 1687:II. és az 1715:II., III. törvényekről, melyeket necsak a királyi felség tartson és tartasson meg, hanem utódai is, Magyarország törvényes királyai. Egy más czikkelyben nemcsak a már 1699-ben visszaszerzett és az Erdélyhez kapcsolt részek és megyék bekebelezését sürgetik, hanem Erdélynek, Szerbiának és Oláhországnak visszacsatolását is. Ezek mind törvényesen az országhoz tartoznak, és ez az intézkedés nemcsak az ország jólétét és épségét, hanem a királyi felség jogát is illeti.[1]

A tárgyalásnál — bár mint láttuk, a magyar kanczellária eredetileg szintén ezt javasolta — az ország nemzeti épségének visszaállitása csak igen csekély részben volt keresztülvihető. A bécsi kormánynál már sarkalatos elv volt Erdély és a temesi kerület visszacsatolásának meggátlása, nemhogy még Belgrádot vagy Kis-Oláhországot is átengedték volna. A rendi szabadságok külön biztositása azonban nem volt elkerülhető. Ez a 3-ik törvényczikkben történt meg e szavakkal:

»Ő császári és királyi Felsége a királyság és a hozzá csatolt részek karai és rendei minden, úgy okleveles, mint más valamennyi jogát, szabadságát, mentességét, előjogát, hozott törvényeit és jóváhagyott szokásait (e dieta I., II. czikke, az 1715:I., II„ III. és a koronázási eskü értelmében) kegyesen megerősiti és fenn fogja tartani.

1. §. Szintúgy utódai, Magyarországnak és kapcsolt részeinek törvényesen megkoronázott királyai sérthetetlenül meg fogják tartani Magyarországnak és kapcsolt részeinek karait és rendeit ezen előjogokban és az emlitett mentességekben és törvényekben;

2. §. Amelyeket ő szent Felsége mindenki által, bárminő állapotú, fokú és rendű legyen, meg fog tartatni.«

Ez a belső összeköttetés a női örökösödés elfogadása, vagyis a Habsburgház örökös uralma és a magyar rendek jogainak szintén örökös biztositása között, teszi az 1722/23: I., II., III. törvény-czikkek igazi lényegét.

[1] V. czikkely. Kiadta Salamon, id. m. Toldalék, 248–250.

Ezt az összeköttetést pedig nem mostanában magyarázták beléjük a magyar közjog művelői. Még a törvény megerősitése előtt megjegyzi az udvarnak egy névtelen tanácsosa, hogy a nemzeti kiváltságok megerősitésének összefűzése az örökösödéssel veszedelmes. Úgy tűnik fel a dolog, mintha nem is szabad és önkéntes felajánlás volna, hanem contractus.[1] Még nevezetesebb e szempontból az Erdődy család egy akkori emlékirata. Megemlitettük, hogy e család ellenezte az országgyűlésen a kerületi táblák felállitását, noha ezt a király nyilván óhajtotta. Egy védő-iratban kifejtik, hogy ezt csak hűségből és hazaszeretetből tették. Ők a női örökösödést teljes erejükkel pártolták, és attól tartanak, hogy az újitás által megromlik a successio alapja, úgy hogy az utókor majd kétségbe vonhatja az egészet.[2] A II. t.-czikkben ugyanis hivatkozás történik az 1715 : III. t.-czikkre, mely azt irja elő, hogy Magyarországot nem lehet kormányozni más országok módjára. Pedig a kerületi táblákra világosan az örökös tartományok szolgáltatták a mintát. Isten mentsen attól, hogy valaha azt mondhassa valaki, hogy a Felség a III. t.-cz. megdöntésével megdöntötte a II. t.-czikket, vagyis a női successiót is.[3] Ez a szempont megmagyarázza, hogy a király nem akarta alaptörvény erejével felruházni az összes nemesi kiváltságokat, mint a rendek óhajtották, mert ez útját szegte volna az üdvös reformoknak.

Szembetűnő még, hogy a törvény szövegének minden látszólagos alázatossága mellett mennyire fenntartja Magyarország önállását. Magyarország maga rendelkezik az örökösödés ügyében. Formailag abban áll ez a külön rendelkezése, hogy a pragmatica sanctiónak még nevét is kerüli, és hogy büszke következetességgel, alakilag semmiben sem különbözik egyéb törvényeinktől; tartalmilag abban, hogy a szabad választás elvét, mint ősi és helyes elvet, a jövő eshetőségére fentartja. Erről természetesen az örökös tartományokban nem lehetett szó.

Bár ez a törvény mondja ki először, hogy Magyarországnak, mig Habsburg él, mindig az lesz a királya, ki ura lesz az oszthatatlan örökös tartományoknak, egyéb közösséget, mint a dynastiának és az uralkodónak azonosságát, még sem ismer el. Az örökös tartományokkal való »kölcsönös egyetértés és unio«, melyet a bevezetés emlit, betű szerint nem vonatkozhatik másra, és csak természetes következés gyanánt érthető belőle a kölcsönös fegyveres megoltalmazás szüksége. Ezt pedig, az akkori viszonyok közt, első sorban magának Magyarországnak érdeke követelte. Ezért fontos annak kijelentése, hogy a magyar korona országai külön véve ép oly oszthatatlanok és elválaszthatatlanok, mint az örökös tartományok.

Károly császár és király nagy örömmel fogadta e törvényt és hálás volt megalkotói iránt. Ezt a hálát régi barátjának, Pálffy Miklósnak, kit

[1] Reflexiones in Articulis. Bécsi áll. levéltár, 404. fasc.

[2] »Die Grundveste obgedachter Succession verschüttet und von einer freysichtigen Nachkommenschaft in Zweifel gezogen werden wird.«

[3] Bécsi áll. levéltár, 404. fasc.

»kedves sánta palatinusának« nevez, nyomban ki is fejezte, július 4-ikén, egy rendkivül szives levélkében.[1] A többi főember megjutalmazását, nagyon tapintatosan, az országgyűlés befejezésére halasztotta.

Pirnitzben, 1723 június 24-ikén kelt az az elhatározás, mely szerint a király a nádornak megküldi arczképét gazdag keretben, és kamarájától javaslatot kér Szent-György és Bazin jószágai felől, a nádor és a bán gratificálására. A primás egy ékes gyűrűt kap, Csáky bibornok a szent-gotthárdi apátságot, Erdődy, a nyitrai püspök, egy drága keresztet és a titkos tanácsosi méltóságot. A kisebb emberek közt Hunyady László personalis lesz, Szluha Ferencz kanczelláriai tanácsos és báró, azonkivül pénzt is kap, mit 20,000 forintban állapitanak meg, és minek fejében jószágot irnak reá. Szintúgy jószágban, 24,000 forintot érőben, nyeri gratificatióját az első inditványozó, az alsó tábla helyettes elnöke, Nagy István alnádor. Ellenben pénzben kapják jutalmukat az érdemet szerzett protestánsok: Prileszky 6000, Jeszenák 4000 frtot, mert az nem illenék be a kormányzat szellemébe, hogy akatholikus embert földbirtokhoz segitsen.[2]

III. Károly kegyérme.
(Báró Orczy Béla gyűjteményében.)

Nem szabad e jutalmakat és azok elfogadását a közerkölcsök mai mértékével mérnünk. Igen valószinű, hogy, legalább a főurak, ugyanazt a munkásságot fejtik ki, ha ilyenre nincs is kilátásuk. Hunyadynál vagy Szluhánál a kézzelfogható haszon reménye hozzájárult, ha nem is a vélemény formálásához, de az ügy érdekében kifejtett buzgósághoz. A köznemesség traditióitól nagyon eltért az udvar szándékainak előmozditása,

[1] Fessler, Gesch. der Ungern, X. 49. »Mein lieber alt und krumber Palatin! — weis auch dass ich das meiste meinem Nikerl und denen Seinigen schuldig bin.«

[2] Diaetalia. Orsz. Levéltár, 1722. 135. sz. Akad. kézirat, 77. B. Kam. protoc. 1723—24.

és aki mégis vállalkozott erre és kitette magát érte, bizvást számithatott a királyi kegyre. Mert bár az országgyűlésen nyoma sincs ellenzéknek, vitának, az ország hangulata nehezen volt ily kedvező. Egy akkori levél szerint az országgyűléstől (sic) semmi jót sem várnak. Mint egy jó fejedelem manifestuma mondja,[1] sebeink megújulnak. »Hiába, a sas karmai alatt vagyunk.«[2] Mialatt 1722 július 16. és 17-ikén a beczikkelyezés módja felől tanácskoztak, zúgott az ifjúság, és a csititó alnádornak azt válaszolta, hogy nem fogad el tőle parancsot.[3] 1728-ban, midőn a telek megadóztatásának kérdése legérzékenyebb pontján fenyegeti a nemzeti just, újra kitör a hazafias keserűség. Egy akkor terjesztett latin költemény, melynek szerzője ismeretlen maradt, bár 200 aranyat tűzött ki az udvar, hogy megtudja kilétét, Magyarország sorsát siratja.[4] »Én nyomorult, most az osztrák igát viselem. Vegyétek le bilincseimet, barátaim.« A kurucz szellem nem halt ki, csak félrevonult.

És hallgatnia kellett. Mert a női örökösödés elfogadása politikai szükség volt. Olyan, mely elől alig volt menekvés az ország nagy megrázkódása, talán végső veszedelme nélkül. De nemcsak ennek felismerése érdeme az akkori államférfiaknak, hanem az is, hogy az ország önkéntes felajánlásából eredőnek mutatták azt, a mi nem volt kikerülhető, és ily módon az alkotmány biztositására használták fel a helyzetet.

Másrészt, bár az udvar, mint láttuk, még erőszak alkalmazására is el volt határozva, ha a magyarok jó szántukból nem fogadják el a successiót, óriási értékű volt reá nézve Magyarországnak szabad hozzájárulása. Egész Európa előtt kimutathatta, hogy vége a Rákóczi-korszaknak, hogy hazánk még akkor sem óhajt elszakadni az osztrák háztól, ha a sorsnetán alkalmat nyujt erre. Még nagyobb volt a nemzet e lekötelezésének értéke a dynastia jövőjének szempontjából.

Lehetetlen, hogy a női successio készséges elfogadásához ne járult volna a következő szempont is, bár erről kútfőinkben nem történik emlités:

Mig a Habsburg-ház fiága tart, emberi számitás szerint biztositva van részére a birodalom electorainak választásától függő római császári korona, melyet teljes 300 éven át szakadatlan sorban viselt. Az örökösnő ellenben római császár nem lehet.

Ebből kettő következik. Először, az ausztriai háznak a római birodalomhoz tartozó birtokai, ha egyszer más házból van a császár, nem maradhatnak meg abban a szoros kapcsolatban az imperiummal, melyben

[1] Vonatkozás Rákóczi hires kiáltványára.

[2] Diaetalia, 1722. 65. sz. Orsz. Levéltár. Tatay György Bene Andrásnak, Komárom. 1722 november 11.

[3] Salamon, id. m. 196. Igaz, hogy ez ifjusági mozgalom okáról nem szólnak az emlékek.

[4] Nymphae Hunnae quae nunc Hungaria, coram I. Statibus querulosa Nenia. Kancz. ref. 1728. 53. sz.

az uralkodó azonossága addig tartotta őket. Nem csupán családi szempont, hanem valóban politikai szükség magyarázza meg tehát, ha Károly császár sokkal jobban kifejezi és megerősiti pragmatica sanctiojában örökös tartományainak egységét és oszthatatlanságát mint az addig megtörtént. A későbbi Ausztria csakugyan ennek a kénytelen elválasztásnak köszöné önálló szervezkedését.

Másodszor: Ha már nem római császár Magyarországnak örökös királya, országai közt minden tekintetben hazánké az elsőség. Még nem született meg az ausztriai császárság és a leendő nőuralkodó egész Európa előtt mint Magyarország királya szerepel. Nem lehet többé alárendelni hazánk szabadságát, alkotmányát, nemzetét más, hatalmasabb állami szervezet követeléseinek. Ellenkezőleg: a Habsburgok monarchiájából magyar birodalom válhatik.

A távol jövő méhében lappanganak még e lehetőségek. De megvalósulásukra kilátás volt, mihelyt más lesz a római császár, mint a magyar király. És e kilátás megdobogtathatta minden jó hazafinak szivét.

*

Nemcsak a királyi apát és Magyarországot érdekelte: ki legyen Mária Terézia főherczegasszony férje; az egész európai politikai világ e körül fűzte számitásait.

Már 1722-ben szó volt arról, hogy Kelemen, Lotharingia örökös herczege, Károly herczegnek, Buda visszafoglalójának és Lipót császár egy mostoha nővérének unokája, legyen a kiválasztott. A fiatal herczeg már 1723-ban meghalt és akkor öcscsére, Ferencz István herczegre került a sor, ki 1723 augusztus 10-ikén, 15 éves korában el is jött a császári udvarhoz, a hol Károly atyai szeretettel gondoskodott neveléséről.

A nagy politika csakhamar megzavarta ezt a szép tervet. Erzsébet spanyol királyné, a főerjesztője az akkori európai mozgalmaknak, 1718-iki kudarcza után sem mondott le azon reményről, hogy fiainak birodalmat szerez. Francziaországra nem támaszkodhatott — az orleánsi herczeg távol tartotta onnét befolyását. Igy elhatározta, hogy a császárhoz közeledik. Erre az elhatározásra a boszú is sarkallta, mert a franczia udvar szégyenszemre haza küldte Francziaországban nevelt, XV. Lajos nejének szánt leányát. Már egy 1722 végén kelt tervezet szerint a leendő béke egyik föltétele az legyen, hogy Fülöp király második fia, Ferdinánd, nőül vegye Károly leányát.[1] Most egy Ripperda nevű kalandor vette kezébe az ügyet és 1726-ban ki is eszközölt oly szerződést, mely szerint a császár három leánya között kettő Erzsébet királyné két fiának nyujtsa kezét.

Bár legbefolyásosabb tanácsosai, elől Eugén, ellenezték ezt a szerződést, Károly mégis megerősitette. Nagyon szivén viselte a pragmatica sanctiot;

[1] Articuli futuri Viennam missi, 4. pont. Az Illésházy iratok közt.

arról sem birt lemondani, hogy Spanyolország ismét az ő házáé legyen, végre kedvező kereskedelmi szerződést nyert kedvencz alapitása, az ostendei kereskedő-társaság részére. De épen ezek a szempontok téritették el tőle régi szövetségeseit, a tengeri hatalmakat. Spanyolország nem teljesitette a szerződés feltételeit, ő pedig szabódott azon feltevés ellen, mintha legidősebb leányát, az örököst is odaigérte volna az infansnak. Igy 1729-ben megszakadt a régi viszony; Spanyolország ujra Francziaországhoz pártolt

Mária Terézia levele vőlegényéhez.
(Eredetije a bécsi állami levéltárban.)

Ezóta Lotharingiai Ferencznek nem volt komoly vetélytársa. Kineveztetése Magyarország kormányzójává (1732) mutatta, mennyire birja a császár kegyét. Mi ennél fontosabb, megnyerte a fejlődő királyi hajadon szivét, lángoló szerelmét. 1736 február 12-ikén nőül vette Mária Teréziát, miután előbb, a Francziaországgal kötött egyezség értelmében, lemondott ősei birtokáról, Lotharingiáról, melyért 1737-ben Toscana nagyherczegsége kárpótolta.

Mária Terézia és Lotharingiai Ferencz esküvője.

(Egykoru metszet az országos képtárban.)

Hátra volt még a női örökösödés elismerése az európai hatalmasságok által, beiktatása az európai közjog annyi változásnak kitett könyvébe. Erről már az utrechti béke-congressusnál is volt szó 1712-ben, a midőn Rákóczi és társai nagyon örvendettek, hogy még Anglia sem pártolja. De már a rastadti békében, 1714 márczius 17-ikén, elismeri Francziaország az osztrák házban megállapitott örökösödési rendet, 1718-ban pedig Nagy-Britannia, Hollandia és Sardinia, 1725-ben, az előbb emlitett viszonyok

III. Károly.
(Márvány dombormű a bécsi udv. műtörténeti múzeumban.)

közt, Spanyolország is hozzájárult. Mindezen elismeréseket és elfogadásokat azonban a szövetségnek ellenségeskedésre változása csakhamar felforgatta.

Poroszország volt az első állandó garans, az 1728 deczember 23-iki titkos berlini szerződésben már egyenesen az 1713 április 19-iki pragmatica sanctióról van szó. Nagy-Britannia és az egyesült tartományok (Hollandia) 1731 márczius 16-ikán vállalták el a biztositást a bécsi szerződés II. pontjában. 1731-ben a római birodalom gyűlése foglalkozott a garantiával. A többség

elfogadta — soraiban volt a porosz király is mint brandenburgi választó — de a bajor és szász választók protestáltak ellene. 1732-ben Oroszország czárnéja, Anna és a dán király ratifikálták az erre vonatkozó szerződéseket és kijelentették, hogy az örökösödési rendet, ha megtámadják, bárki ellen meg fogják védeni. A bécsi béke alkalmával, 1738 november 18-ikán Francziaország, a melynek hozzájárulására természetesen legnagyobb sulyt helyeztek, szintén elvállalta a garantiát, bárki és bárkik ellen. Kijelenti,

Erzsébet császárné.
(Márvány dombormű a bécsi udv. műtörténeti múzeumban.)

hogy a szerződést teljes hatalmával fenn fogja tartani.[1] Példáját követték Spanyolország és Sardinia is. Igy mindössze a bajor és a szász választók tagadták meg a biztositást. Úgyde épen ezek a fejedelmek, József császár leányainak férjei, mondottak le házasságuk alkalmával a legünnepélyesebb módon a nejeik örökösödéséből származható minden jogukról és ismerték el teljes terjedelemben Károly leányainak örökös jogát.

[1] Oesterreichischer Erbfolgekrieg, I.

Károly lelkének egész erejével azon volt, hogy e garantiákat megnyerje, hogy azok lehető egyöntetüek és kötelezők legyenek. E czél elérésére nagy áldozatokat is hozott. Igen valószinü, hogy az 1733/36-iki háborúban kedvezőbb feltételeket nyerhet, ha ez a szempont nem uralkodik elhatározásain. Bizonyos, hogy a szégyenletes belgrádi béke megkötését főképen az a tekintet siettette, hogy a trónváltozás idején a monarchia ne legyen háborúba bonyolitva.

Bármennyire gúnyolják is azt a gondot, melyet a császár az európai udvarok kétes értékü szavának megnyerésére forditott; bármennyire hangoztatják, hogy azoknál többet ért volna erős hadsereg és tele kincstár — a mint ezt Eugén állitólag javasolta — bizonyos, hogy ez a munka nem veszett kárba. Mint az egyes örökös országok közjogának, úgy az európai nemzetközi jognak is integrans része lett a pragmatica sanctionak megtartása és fenntartása.

Mert valóban többről volt itt szó, mint csupán családi, minden uralkodó által hozható és megváltoztatható szabályról. Az örökös tartományok, de különösen Magyarország és Erdély, a közös uralom mellett a közös hatalmas oltalom biztositását látták a női kormányban és együttmaradásukban. Az európai államok pedig, mint azt az illető szerződések ki is fejezik, a világrész nyugalmának és annyira féltett egyensulyának biztositását látták az osztrák ház megmaradásában és örökségének egységében.

És ez nem csupán a császári diplomatia jelszava, a biztositó szerződések megszokott üres phrasisa. Elismeri ezt a jelentőséget maga a legjobban érdekelt ellenséges hatalom, Francziaország is. »A franczia korona fénye most oly nagy« — igy szólt az 1737 végén a bécsi udvarhoz küldött követnek utasitása, — »mint a minő valaha volt XIV. Lajos uralma legfényesebb korszakaiban. A Bourbonház hatalma jobban egyensulyban tarthatja az ausztriai ház hatalmát mint valaha, bár ez utóbbi, a király garantiája következtében, azzal kecsegtetheti magát, hogy állandóan megmarad a német örökös tartományok, Csehország, Magyarország, Milano még megmaradt igen jelentékeny részének, Mantua, Parma és Piacenza, végre a 10 katholikus belga tartománynak oszthatatlan birtokában. De épen ezen oszthatatlanságon alapul Európa egyensulya; ez biztositja a többi hatalmasságokat a Bourbonház rettegett hatalma ellen.« [1]

Károly császár és király ez eredménynyel befejezte történeti uralkodói pályafutását. Az 1733-tól fogva őt folyton érő szerencsétlenségek és csalódások aláásták életerejét. »Ez az év életem sok évét viszi el« — irta 1739 szeptemberben Bartensteinnak. Nagyon bántotta az is, hogy Mária Terézia, ki egymás után 3 leányt szült, szintén nem vigasztalhatta őt meg férfiutóddal. Midőn 1740 október elején, rendes szokása szerint, Féltoronyban,

[1] Instruction du marquis de Mirepoix. 1737 deczember 11. Albert Sorel. Recueil des instructions. Autriche, 246.

Mosonymegyében vadászott, meghült és sulyos betegségbe esett. Annyira megváltozott, hogy midőn Mária Terézia, ki akkor is jó reményben volt, őt meglátta, összeroskadt. 1740 október 20-ikán elhunyt a Habsburgház utolsó férfi-sarja.

Bár nem mindig szerencsésen, de mindvégig méltóságosan zárja be a Habsburg-házból származott uralkodóknak hosszú sorát. Uralkodói tehet-

Emléklap III. Károly halálára.
(Ernst Lajos gyűjteményében.)

sége nem emelkedett a középszerü fölé, de jellemének, lelkiismeretességének azon kor fejedelmei között hiába keresnők párját. Utolsó képviselője a császári trónon a világuralmi eszmének, V. Károly, II. Fülöp, II. Ferdinánd örökének. Soha sem feledkezett meg arról, hogy spanyol király volt, úgy mondják, hogy »Barcelona« volt utolsó szava. Olympusi méltósága, nagy pompaszeretete, rangjának elsőségétől való teljes áthatottsága mind a római

császári dísz és a spanyol udvari szokás kettős forrására vihetők vissza. A mi benne egyéni, az jósága, gyöngédsége családja, barátjai, hű szolgái irányában. Azok előtt levetette a spanyol feszességet, tisztán ember tudott lenni, ki osztozott örömükben, bánatukban. De panaszkodni, azt nem engedte volna méltóságának érzete. Mint a porosz követ irja, a szótalan fájdalom törte meg szivét.[1]

Épen a császári és spanyol királyi hatalmi igények és hagyományok egyesitésében áll uralkodásának fatuma. Ő még birodalmában alig lát mást, mint országoknak és tartományoknak összehalmozását, örökségek, szerződések, szerencsés hadjáratok következtében. Jogában bizva, egyformán kinyujtja kezét kelet és nyugot, Konstantinápoly és az Indiák felé. Ezt az erőfeszitést pedig az örökös tartományoknak és Magyarországnak ereje — mert csak ezekben állott hatalmának igazi alapja — huzamosan el nem birhatták.

Nem a messze terjedő, minden igényt érvényesiteni akaró, hanem a belsejükben szilárdul organizált nemzeti államoké volt a jövő.

[1] Ranke, Neun Bücher preuss. Geschichte, II. 108.

MÁSODIK KÖNYV

*

MÁRIA TERÉZIA URALKODÁSA

Mária Terézia.
(Egykoru metszet Ernst Lajos gyűjeményében.)

I. FEJEZET.

A női örökösödés megvédése.

ÁRIA TERÉZIA még atyja halála napján fogadta a bécsi főhatóságok hódolatát. Magyarország és Csehország királynőjének, Ausztria főherczegasszonyának czimét vette föl. Atyja miniszterei vették őt körül, kiknek tehetetlenségét még fokozta az aggkor. A conferentiában ő maga elnökölt; balján ült férje, kit november 21-ikén kormánytársává fogadott; a tanácsosok közt a legfiatalabb is 70 éves volt. Nem csoda, ha az utolsó események után mindenütt veszélyt láttak. Francziaország ösztönzése alatt már Magyarországban látták a törököt, Csehországban a szászokat, a felkelő magyarokat Bécs kapujánál.[1] A királynő nyugalma, biztossága ellenben mint magától érthetőt mutatta uralmát. Bécsben törtek ugyan ki zavarok, a toscanai nagyherczeget senki se szerette; a bajor választónak még a legfelső körökben is volt pártja, de egészben véve az a meggyőződés kapott lábra már egy hónappal a trónváltozás után, hogy a monarchia népei saját érdeküket látják abban, ha egyesülve maradnak.[2]

Mindamellett, azonnal trónra lépése után, gondja volt Mária Teréziának a hadsereg jobb karba helyezésére. Létszámának csökkentése, melyhez az utolsó évben financiális okokból hozzá fogtak, abban maradt. Több ezred parancsot kapott, hogy a magyar szállásokból Csehország és Morva felé vonuljon. Hogy vezérekben ne legyen hiány, Neipperget és Seckendorffot kiszabaditották a börtönből; Lotharingiai Károly herczeg tábornagy lett,

[1] Robinson angol követ jelentése.
[2] Zeno velenczei követ 1740 november 19-iki jelentése.

Pálffy János pedig, ki teljesen birta a királynőnek és férjének bizalmát, Magyarország fő hadi kormányzója.

A pragmatica sanctio ellen egyelőre csak a bajor választó, Károly Albert tiltakozott. Követe már a császár halála után kijelentette a bécsi minisztereknek, hogy ura magát tekinti a jogos örökösnek. Igényét arra alapitja, hogy I. Ferdinánd rendelkezésében, férfiága kihalása után, leányát, Annát, a választó ősanyját, s annak utódait rendeli örökösének. A miniszterek azonban megmutatták a testamentumot, melynek illető czikkelye nem Ferdinánd fiainak férfi, hanem törvényes utódairól, azok megszabaditásáról szól. Ez a többi követet meggyőzte, de a bajor követ, tiltakozva Mária Terézia elismerése ellen, eltávozott Bécsből.[1]

Fontosabb volt Francziaország magatartása. Fleury bibornok kijelentette ugyan királya készségét a pragmatica sanctio fenntartására, de a királynő elismerésével késett. Kifogásul azt mondta, hogy nem birja megtalálni azt a formularét, mely szerint a magyar királyokat üdvözölni kellene. De mivel a többi állam: elől Sardinia, aztán Velencze, a pápa, a tengeri hatalmak, Oroszország és Poroszország sorban elismerték a trónöröklést és új megbizást adtak Bécsben levő követeiknek, egyelőre ez a késés sem igen aggasztotta a bécsi kormány férfiait.

Annál váratlanabbak voltak a már november elején terjedni kezdő hirek, hogy II. Frigyes, Poroszország ifjú királya, ki szintén csak az évben jutott a trónra, felhasználja majd az alkalmat Szilézia egy részének és esetleg a császárságnak megszerzésére. A királynő annyira bizott Frigyesben, hogy épen őhozzá fordult azon kéréssel, segitse elő férjének a római császárságra való megválasztatását. A porosz király, tele kincstár és kész s kitünően begyakorolt hadsereg birtokában, ezalatt hadi lábra állitotta ármádiáját és deczember 16-ikán bevonult Sziléziába. Közben alkuval tartotta a bécsi udvart és a királynőhöz és férjéhez intézett leveleiben kijelentette, hogy leghivebb szövetségesük, ki kész őket minden támadás ellen megoltalmazni. Ezért azonban jutalomra számit. Ez a jutalom Sziléziának az a része, melyhez különben is van ősi joga. Igaz, hogy ezek az igények megvoltak, — hisz akkor minden valamire való udvarnak szertárához tartoztak — de jogilag ugyan kevés volt az alapjok. Nem lehet kétség a felől, hogy Frigyest nagyravágyása és mindenek fölött a politikai helyzet lángeszű felismerése vitte a háborúba, nem pedig bárminő jognak érvényesitése.

Sziléziában csak kevés őrség állott, a lakosság nagy része, mint protestáns, hajlott a poroszhoz. Frigyes még a tél folyamában megszállotta Boroszló városát és az egész herczegséget, két vár kivételével. Browne tábornok csekély seregével Morvába vonult vissza előle és a porosz huszárok már Jablonkáig, Magyarország határáig portyáztak. Midőn pedig

[1] Az 1554 február 15-ikén kelt oklevél közölve van Bartenstein »Vorläufige Beantwortung derer dem Chur Haus Bayern zustehenden Erbansprüche« (Bécs, 1741.) czimű nagy munkájában, 84—85. XXXVII. sz. melléklet.

MARIA THERESIA DEI gratiâ Regina Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, ac

Vigesimâ primâ Mensis Januarij, Anno Domini Millesimô Septingentesimô quadragesimô primô.

Maria Theresia

Comes Ludovicus de Batthyany

Josephus Koller

KIRÁLYI MEGHIVÓ AZ 1741-IKI KORONÁZÓ ORSZÁGGYÜLÉSRE.

(Eredetije az országos levéltárban)

Az Athenaeum nyomása.

Az Athenaeum kiadása.

Magyarországból segédcsapatok érkeztek és Neipperg azok élén bevonult Sziléziába, Frigyes elfogadta a nyilt csatát és Mollwitznál, Briegtől nyugotra, 1741 április 10-ikén teljes diadalt aratott. Neipperg vasasai és huszárai erős rohammal megfutamitották a porosz lovasságot, maga a király is nagy sietve távozott a csatatérről, csaknem fogságába esett Baranyay huszárjainak és csak másnap tudta meg, hogy győzött. A huszárok üldözés helyett a zsákmánynak estek, a porosz gyalogság ellenben a legnagyobb tűzben is megtartotta nyugalmát, sorban állott és tüzelt. Gyors és biztos tüzelése döntötte el a győzelmet, annyi között az elsőt.

Már a tél folyamában megkezdte Frigyes az alkut Bajorországgal, Szászországgal, Francziaországgal és Sardiniával. Ezeknek előadta, hogy itt az ideje a Habsburgház teljes megtörésének. Mária Terézia szövetségeseivel, Angliával és Oroszországgal ellenben elhitette, hogy minden perczben kész a magyar királynő részére állani, természetesen Szilézia átengedése fejében. A mollwitzi siker a többi hatalmat is arra ösztönözte, hogy kivegyék részüket a könnyünek látszó zsákmányból. Már június 5-ikén létrejött a szövetség Frigyes és Bajorország között. Ehhez hozzá állott Francziaország is, mely külön szerződésben is kötelezte magát a bajor választó igényeinek érvényesitésére. Francziaország magával ragadta Spanyolországot, Nápolyt, majd Sardiniát is. Viszont Anglia június 26-ikán subsidiumokat biztosit a magyar királynőnek és Oroszország is öröksége teljes fenntartását vallja politikája főczéljának.

Ily fenyegetően alakult néhány hónap alatt a láthatár. Eddig csak egy ellenség volt, az, kit nagyon kevésbe vettek, azzal sem birtak. Mi lesz, ha Francziaország is beavatkozik?

Magyarország eddig aránylag kevés részt vett a háborúban. Pálffy János 1741 január 26-ikán fegyverre szólitja a hű magyarokat az ország határaihoz közeledő perfid ellenség ellen. Dicsőséget, szabad prédát igér és szavára felfegyverkeznek mindazok, a kiknek nyűg volt a harcz nélkül való tengődés. Pestmegye 1600 harczost igért, a Kunság 400-at. Pálffyn kivül Grassalkovich királyi személynök is kijelentette, hogy elmegy a háborúba. A mollwitzi csata után következő apró csatározásokban már a magyar huszárság jár elől, Festetich, Ghillányi Baranyay vezetése alatt.

Döntő segitséget azonban csak maga az országgyűlés adhatott. Ezt január 21-ikén irják ki, május 14-ikére. Főtárgyául a koronázást tűzik ki. A koronázás előtt a hitlevél megállapitása okoz nagyobb vitát, de utoljára a királynő keresztülviszi, hogy neki sem kell más hitlevelet kiállitania mint atyjának. A koronázás maga június 25-ikén hagyományos pompával megy végbe; az ifjú, szép királynő, a mint az ősi karddal, büszke paripán ülve, megteszi a négy vágást a négy világtáj felé, elragadja a nézőket. Hanem azért az alkotmányos küzdelem nem szünetel. Kemény szavakban adják elő a sérelmeket, kifakadnak a német tanácsosok ellen, megtámadják azt a számos idegent, kik az egyházi és világi méltóságokat betöltik. Nem kel-

letésü miniszterek, volt, úgy látszik, az egyetlen, ki egyetértett vele. Szeptember 4-ikén, — úrnője megbizásából, — irja Grassalkovicsnak, hogy négyszem közt kell vele szólania azon ügyről, melyet a királynővel már több izben tárgyalt, és melyet illetőleg a királynő teljesen megbizik benne.[1] Alig lehetett szó másról, mint arról, vajjon az alsó tábla loyalitására és hűségére bizhatja-e a királynő sorsát?

A főuraknak és Grassalkovicsnak beszédei, a külföldről érkező háborús hirek nagy izgatottságot szültek a dietán, mely egyszerre egy nagy európai actio középpontja lett. Még növelte ezt az izgatottságot, hogy a bajor választó egy kiáltványban tiltakozott a királynő koronázása ellen és vitatta a maga jogát. Ki fogja az irányt adni ennek a különböző indulatok által ostromlott tömegnek?

Maga a királynő vállalkozott erre. Ebben, s hogy e vállalatát siker koronázta, látta ő maga, látja a késő utókor is, történeti nagyságának igazi alapját. Mert bármennyit tulajdonitsunk az előbbi titkos conferentiáknak, Esterházy és Grassalkovics ügyességének, a nádor szeptember 10-iki nagy ebédének — az igazi hatást csak maga az uralkodó személye, érzésének közvetlensége okozta. Nincs királyibb tulajdon, mint az, mely nemzeteket bir lelkesiteni, elragadni, önfeláldozásra birni. És az ifjú királynő ezen tulajdonnal teljes mértékben rendelkezett.

Szeptember 11-ikén magához gyűlésre hivja a rendeket, a palota trón-termébe. Ott előbb a kanczellár adja elő a királyi propositiót, aztán maga Mária Terézia szól, szomorúan, »az üldözött ártatlanság« ábrázatával. Gyászos helyzete okozta, hogy a rendeknek előadassa az ellenség betörését Ausztriába. Szerezzenek ők orvoslást. »Magyar királyságunk, személyünk és gyermekeink megmaradása forog koczkán. Mindenkitől elhagyatva, csak a nemes rendek hűségében, fegyverében és az ősi magyar erényben látjuk menekülésünket. Ezért forrón kérjük a karokat és rendeket, mennél hamarabb gondoskodjanak e nagy veszély elháritásáról és tanácsuk foganatositásáról.«

E könnyek közt elmondott szavakra egy szem sem maradt szárazon. Mindnyájan egy szivvel-lélekkel felkiáltottak: »vitam et sanguinem«, életünket és vérünket.

Nem volt ez szinpadi jelenés, sem legenda. A nemzet valahára oly királyt talált, ki lelkéhez birt szólani. Felismerte azt a nemzetet, »mely jussait nem hagyja, de ha vele bánni tudnak, az ingét is odaadja«. Büszkeségénél, a belé helyezett bizalmánál, igazságérzeténél ragadta meg a magyart. E nagy psychologiai erőket még fokozta a királynő szépségének és elhagyatottságának képe, mely kötelességgé tette a lovagi hódolatot. Legmagasabb fokra emelte pedig az a tudat, hogy a magyar király fordul nemzetéhez, melyet német tanácsosai hűtlennek, megbizhatatlannak iparkodtak mindig feltüntetni.

[1] Grassalkovics-iratok a Hédervàry grófi levéltárban.

Afflictus rerum Status, in quo
Divinae Providentiae Nos collo,
care placuit, planè singulare,
ut ipsi nostris, exposcit auxi,
lium. Agitur de conservando
Hungariae Regno, de Persona
Nostra; de Prolibus nostris.
Derelicta ab omnibus, non est,
quo confugiamus, quàm ad
fidelitatem, ad arma, et
priscam virtutem Hungarorum
in quibus fiduciam omnem
reponimus. Speramus itaq;
ab inclytis Regni Statibus
Capiendum promptum Consi
lium quemadmodum praesenti
rerum discrimini opportunè
occurri possit.

Az 1741 szeptember 11-iki beszéd fogalmazványa.

(Eredetije a bécsi állami levéltárban.)

Már másnap azt ajánlja a deputatio, hogy a porták alapján 30,000 gyalogot, 15,000 lovast állitson a nemesség. Ehhez járul még 14,000 rácz, 6000 erdélyi lovas, úgy hogy a temesvári kerületből, jászkúnoktól, ráczoktól várható csapatokkal együtt körülbelül 100,000-re ment volna Magyarország contingense.[1] Vajha a táborban is lenne annyi! jegyzi meg már akkor a becsületes Kolinovics. És csakugyan, ez a szám nagyon felülmulta akkor Magyarország erejét. Maga a dieta is később 21,621-re szállitja le a portalis gyalogság számát.[2] A nemesség insurrectióját és portalis lovasság kiállitását elrendelte ugyan, de ez soha sem jelent meg teljes létszámban a harcztér szinhelyén. Leginkább azok a megyék tettek ki magukért, melyekben a főpapok és főurak befolyása tulnyomó: Szatmár, Sopron, Ung, Trencsén, Vas megyék. Ugyanazok a megyék szolgáltattak legtöbb gabonát és zabot a magyar hadsereg eltartására. A köznép lelkéhez ellenben nem igen fért az, mi Pozsonyban történt. Az egykorú népdal szerint:

Készül minden vármegye,
Az országnak jobb része,
Mert kénytelen vele.

Még igy is körülbelül 35,000 embert állitott ki Magyarország maga egy év alatt, a rendetlen szlavóniai pandur-csapatokkal, az erdélyi és horvát dandárokkal együtt körülbelül 60,000-et. Számba kell azonban venni, hogy már előbb is igen jelentékeny része a magyar hadi erőnek szállott táborba. Nagy Frigyes egy július 4-iki, tehát jóval előbb irt levele szerint az osztrák sereg áll: 10,000 gyalogosból, 11,000 lovasból, 5000 huszárból és még 30,000 magyar felkelőből.[3] Hozzá kell még venni, hogy a magyar gyalogezredek és a huszárok egy része Olaszországban állott, honnét szeptemberben indultak a bajorok ellen.[4] Ily módon a százezernyi szám nemcsak el volt érve, hanem jóval tulhaladva. Hogy mit tett ez ekkor, kitünik abból, hogy a döntő mollwitzi ütközetben egyik hadakozó félnek sem volt 30,000 katonája.

Szembeötlő ujabb időben az osztrák katonai körök igyekezete, sok adat és még több elfogultság alapján, lehető kevésre reducálni a hires magyar felkelés jelentőségét, és azt inkább legendának nyilvánitani. Szerintük a döntő fordulat csaknem kizárólag a rendes »osztrák« hadsereg műve.

Katonailag véve is helytelen ez okoskodás. Bizonyos, hogy a rendes sereg hadi készültség és fegyelem dolgában messze felülmulta a felkelő nemességet. De hiszen a magyar királynő rendes seregének igen jelentékeny része magyarokból állott. Azt pedig még a kétkedők sem vonják kétségbe,

[1] Kolinovics, id. m. 500.
[2] 1741 : LXIII. t.-cz.
[3] Belleisle marsallhoz. Oesterr. Erbfolgekrieg, II. 360.
[4] Id. m. 464.

jogát, nem enged sem csábitásnak, sem megfélemlitésnek, hanem kész az utolsó vércseppig harczolni szeretett úrnőjeért. A szövetségesek ismét bizalmat meritettek a magyarok fellépéséből, az ellenségek pedig tudták, hogy immár komoly akadály szegül terveik megvalósitása ellen. Mert arról, hogy itt nem szóbeszéd folyik, hanem a szót nyomon követi a tett, csakhamar meggyőzték őket a háború eseményei.

Anglia közbenjárására 1741 október 9-ikén a magyar királynő fegyverszünetet kötött Frigyessel, átengedvén neki egyelőre Szilézia legnagyobb részét. Igy egész erejét a francziák és bajorok ellen fordithatta, kik ezalatt már birtokukba vették Csehországot és Felső-Ausztriát. A magyarok elől most gyorsan, csata nélkül kivonulnak, csak Prágában maradt erős franczia őrség.

Midőn a magyarok már Bajorországban járnak, Frigyes, ki keresztülvitte Károly Albert választónak császárrá választatását (1742 január 20.), e hirekre ujra támadt. Nagy sereggel betört Csehországba és Morvába. Most szászok, bajorok, francziák és poroszok ellen egyszerre kellett harczolni. A chotusitzi csata (1742 május 17.)[1] elveszett ugyan, de maguk a poroszok is megcsodálták az új magyar gyalog-regementek állhatatos hősiességét. A győztes is annyit vesztett, hogy ujra békét kötött és elhagyta szövetséges társait.

Ezekben a harczokban oly meglepően hatott a magyar lovasok megjelenése, mint pogány őseiké 800 évvel azelőtt. Ügyességben, gyorsaságban, vad elszántságban nem maradtak el Árpád vitézei mögött. A huszárok az ellenség láttára hangos szóval ösztönzik lovaikat, szinte előbb érnek a francziákhoz, mint a lovak lábától fölvert porfelleg, az első golyók elől paripájuk nyakára dőlve keresnek védelmet, aztán kiveszik kardjukat foguk közül, hol addig tartották, s ellenállhatatlanul kaszabolják az ellenséget. A régi kuruczok utódai most a törvényes királyért véreznek. Magukat nevezik huszároknak, a porosz könnyü lovasságot, melynek soraiban sok volt a magyar, kuruczoknak. Vezéreik közt Baranyay, Festetich, Ghillányi jutottak legnagyobb hirre, mig Nádasdy el nem homályositotta valamennyit. E férfiaktól tanulták a háborút Ziethen és Seidlitz, Nagy-Frigyes hires huszárgenerálisai. Mellettük sokat emlegették, mint a vad, gyujtogató és rabló szlavóniai pandurok vezetőit, Trenck és Menzel ezredeseket.

Poroszország félrevonulása után már nem koronájáért, hanem hóditásért harczol Mária Terézia. Nemcsak Csehország hódolatát fogadja, melynek csak nehezen bocsáthatta meg gyors elpártolását, hanem Bajorországét is. A magyar királyi sereg, egyesülve az angol csapatokkal, Dettingennél, a Majna mellett, legyőzi a francziákat és már a Rajnán is áttör. Már Párisban is megtanulták a huszár- és pandurvezérek rettegett nevét. Ezalatt Olaszországban is verekednek a spanyolok és nápolyiak ellen, változó sze-

[1] Csaszlau meleltt, Csehország keleti részén.

Carolo Alberto Serenissimo principi
Electorali Bauariæ

Quantus in hac Specie Bavaro portenditur orbi
Princeps! Teutonico gloria quanta Solo!

Marte Satum Uranieque putes. Quid plura? parentem
In Sobole, ingentes in patre cernis avos

Károly Albert bajor választó-fejedelem.

(Egykoru metszet után.)

Az Athenaeum nyomása.

GRÓF PÁLFFY JÁNOS NÁDOR.

(Egykoru festmény gróf Pálffy János birtokában.

tott. A francziák elvesztették egész befolyásukat a német ügyekre. Felső-Sziléziában változó szerencsével verekedtek a magyar huszárok a poroszokkal.[1] A király maga Schweidnitz közelében vonta össze egész hadi erejét és arra felé vonult Lotharingiai Károly is a fősereggel, melyhez a szászok csatlakoztak. Hohenfriedbergnél 1745 június 4-ikén volt a döntő csata, mely reggel 4 órától 8-ig tartott, és a poroszok legteljesebb diadalával végződött. Ez az ütközet teljesen kimutatta a porosz hadvezetés túlsúlyát és tulajdonkép ez biztositotta Szilézia birtokát a porosz királynak. A poroszok most nyomban követték az ellenséget Csehországba, de onnét ismét vissza kellett vonulniok, mert az »örökös Nádasdy«, igy nevezte őt Frigyes, elvágta az élelmet és a takarmányt. És Nádasdy volt, a ki Károly herczeget figyelmeztette, mikép lehetne a porosz tábort hirtelen megtámadni. Ez meg is történt Soornál, Trautenau közelében, szeptember 30-ikán. De a király, mihelyt neszét vette az ellenséges szándéknak, maga támadott, gyalogsága és lovassága rohanva támadta meg az ágyúkkal és gyalogsággal megrakott meredek magaslatokat és ujra kivivta a győzelmet. Károly herczeg, a nagy csatavesztő katonai pályájának egy időre vége szakadt. Miután még a szászokat is legyőzték, Mária Terézia beleegyezett a békébe, mely az előbbi birtokállapot alapján Drezdában, 1745 deczember 25-ikén köttetett meg. Erre különösen az Angliára való tekintet birta a harczias királynőt. Mert ez a hatalom Francziaországban látván a főellenséget, a subsidiumok megtagadásával fenyegetőzött, ha nem a Rajna felé és Németalföld védelmére forditják a magyar királyi hadi erőt.

Bár igy Szilézia, Mária Terézia legnagyobb bánatára, az ellenség kezében maradt, mégis ugyanezen, katonailag reá nézve annyira szerencsétlen évben keresztülvitte, hogy férjét megválaszszák és megkoronázzák császárnak. Bár jó reményben volt, elment a frankfurti koronázáshoz; ő adta meg ablakából, kendőjével intve, a vivátozás jelét; hő vágya teljesült, midőn szeretett hitvestársát a császári diszben láthatta. Mindenki csak az ő művét látta e nagy fordulatban, mely ujra dynastiájának biztositotta a kereszténység első méltóságát. Nagy-Frigyes ujonnan szerzett katonai dicsőségével szemben is megtartotta magas positióját a közvéleményben, mint a lángeszű porosz király méltó ellenfele. Dicsősége nem hóditásban állott, hanem abban, hogy uralkodni tudott, és elszántsága által megtartani birta annyi ellenséggel szemben a maga és családja örökét. E nap óta elnevezése is változott. A magyar királynőt ezentúl császárné és királynő neve alatt ismerte a világ. Egyénisége a birodalmi ügyekben is annyira érvényesült, mint a magyar és az ausztriai ügyekben; férje mellette mindig csak harmadrangú szerepre volt kárhoztatva.

A drezdai béke óta egészen más jelleget ölt az örökösödési háború.

[1] E harczokra nézve érdekes adatokat tartalmaznak Esterházy József, Károlyi Ferencz és Grassalkovics levelei gróf Batthyány Lajoshoz. 168. fol. hung. jelz. kézirat a múzeumi könyvtárban.

Most már Németalföld, melyet a franczia támadás ellen kellett megvédeni, és Olaszország a háború főszinhelyei. Az örökös tartományok a porosz kivonulása óta már nem szenvednek az ellenségtől.

Belgiumban, Szász Móricz alatt, a fontenoy-i két napos csatában (1745 május 10—11.), teljes diadalt vivott ki a franczia sereg. A legtöbb belga város, Brüsszel is, a francziák kezébe jutott. Az 1746-ik évi raucouxi és az 1747-iki laveldi csata is a franczia fegyverek sikerével végződött. Belgium teljesen elveszett, Szász Móricz serege már Hollandia várait foglalgatta. Igy vált ez a nyugalmas köztársaság a béke szószólójává.

Olaszországban különösen Sardinia volt a háború szinhelye. A sardiniai király ugyanis, félve a Bourbonok túlsúlyától, a magyar királynővel lépett szövetségre, természetesen bizonyos területi nagyobbodást kötve ki magának. Viszont Genua köztársasága a franczia pártra állott. 1745-ben elveszett Milano, de 1746-ban a piacenzai és rottofreddói győzelmek által nemcsak visszaszerzik, hanem Genuát is elfoglalják és Browne alatt, az angolok kivánságára, még Francziaországba is betörnek Toulon ostromára. Genua fellázadt az osztrák uralom ellen; a Provenceból vissza kellett vonulni minden eredmény nélkül, igy ezen a területen sem volt kivivható tartós siker.

A hadakozó felek kimerültsége — mert a szárazföldön diadalmas Francziaország a tengeren szenvedett nagy veszteségeket az angol flotta által — valamennyit a békére hajlitotta. Ezt Aachenben kötötték meg 1748 október 23-ikán. Megkötését különösen Mária Terézia tiltakozása késleltette az ellen, hogy Poroszország birtokjogát Sziléziára nyilvánosan elismerjék. Utoljára engednie kellett. Örökségét — ezen egy kivétellel — teljesen megtartotta, a pragmatica sanctio alapján. Milano egyes területeit átengedi Sardiniának, Parmát és Piacenzát pedig Fülöp spanyol infánsnak.

Nyolcz éven át tartó nagy európai háború ért ezzel véget. Két nagy egyéniségnek, Mária Teréziának és Nagy-Frigyesnek, meg egy nemzetnek, a magyarnak fellépése adja meg neki világtörténeti jelentőségét. A végleges eredmény e három tényezőnek volt műve. Mária Terézia birodalmának békés birtokát nyerte; Nagy-Frigyes Szilézia birtokát és nagyhatalmi állást. Poroszország általa mint új, döntő elem lépett be az európai politika körébe.

Magyarország ellenben a maga részére mit sem nyert, hogy úgy mondjuk, meg kellett elégednie az erkölcsi haszonnal, királynője elismerésével, Európa bámulatával a nemzet hűsége és vitézsége iránt.

De ez nem is lehetett másként. Minden erő, melyet a nemzet királya érdekében és szolgálatában kifejtett, csak oda czélzott, hogy Mária Teréziának és dynastiájának megőrizze európai nagy állását, birtokát. Ezzel pedig együtt járt a római császárság megszerzése. Mihelyt ez megvolt, Magyarország megszünt elsőnek, legfontosabbnak lenni a birodalom országai között. És bármennyire szerette a királynő a nemzetet, bárminő volt hálája, mindig csak lealázásnak, ősei öröke elvesztésének tekintette volna, ha meg kell elégednie a magyar királyi czimmel és hatalommal.

Mert nemzetünk akkori elhagyatott, elmaradt és elgyengült állapotában képes volt fényes hadi tettekre, képes volt arra is, hogy lelkesedésével, vitézségével, irányt szabjon a monarchia sorsának, és az európai politikának, de arra, hogy állandóan elbirja egy nagyhatalom fentartásának katonai és pénzügyi terhét, nem volt, nem lehetett képes. Ahhoz erejének olynemű kifejtésére és szervezésére lett volna szükség, minő csak nemzedékek, századok, dicső munkájának lehet hőn óhajtott eredménye.

II. FEJEZET.

Külügyi viszonyok.

Az örökösödési háború nem csupán katonai és diplomatiai szempontokból fontos. Próbára tette annak az új, a német császárságtól elválasztható monarchiának az erejét, melyet a pragmatica sanctio teremtett meg, és melyet Magyarország mentett meg a gyors feloszlástól. Tanulságokat rejtett magában arra nézve: minő alapokra kell helyezni ezen monarchia politikáját, miután Károly, az utolsó Habsburg politikai rendszere oly csúfosan kudarczot vallott.

Legfontosabb tanúsága az volt, hogy csak tulajdon állama belső erejében, nemzetei ragaszkodásában találja az uralkodó igazi támaszát. Ehhez képest semmis a fejedelmekkel és köztársaságokkal kötött össze szövetségek és szerződések ereje.

Ebből következik aztán, hogy a monarchia, politikai rendszerének megállapitásában, csakis saját érdekeit tartsa szem előtt.

Az utolsó Habsburgokat császári méltóságuk és összeköttetésük Spanyolországgal állandó vetélytársaivá tették Francziaországnak. Minthogy pedig ők, saját birodalmuk erejével, ennek a nagy politikai feladatnak megfelelni nem voltak képesek, reá szorultak a tengeri hatalmak pénzére és a német fejedelmeknek, különösen pedig Poroszországnak seregére.

Mária Teréziára nézve az utóbbi segitség nem létezett. Ősei vazallusából legveszedelmesebb ellensége vált. Anglia s Hollandia subsidiumai nem szüntek ugyan meg, de napról napra jobban kitünt, hogy mily önző a barátságuk. Mária Terézia csak Anglia követelő befolyásának tulajdonitotta azt, hogy Nápolyt nem foglalta vissza a spanyoloktól, és hogy Sziléziát át kellett engednie a porosznak. Még büszkeségében is bántotta az a szövetséges, ki azt hánytorgatta, valljon valóban hadi czélokra forditja-e a magyar királynő a subsidiumokat, nem pedig pompára, udvari ünnepélyekre.

A régi politikai rendszer voltakép már az aacheni béke előtt kimúlt. Mária Terézia meggyőződött arról, hogy tulajdon államainak ereje is képes

fenntartani hatalmát, ha ezt az erőt kellően kifejtik s felhasználják. Nem szükséges tehát, hogy gőgös, a rendelkezéseket bőven, a pénzt meg szűken mérő szövetséges társtól függjön. Meggyőződött továbbá arról, hogy azon százados küzdelemnek, melyet családja és a franczia királyok egymás ellen folytattak, nincs már meg az igazi alapja. Bár férje császár, a császárságban nem az ő befolyása túlnyomó, hanem a poroszé. A német császárban mindig természetes ellenségét fogja látni Francziaország, a magyar királyban nem.

Az a probléma, amelyet Mária Teréziának meg kellett oldania, a legnehezebbekhez tartozik, melylyel uralkodó valaha megbirkózott. Egy hosszú, veszteséggel járó háború után meg kell találnia azon alapokat, melyeken monarchiáját újonnan szervezze, úgy hogy az valóban független hatalom lehessen. Ugyanakkor pedig meg kellett találnia azt a külpolitikai rendszert, mely a monarchia új, változott viszonyainak legjobban megfelelt.

Most már nem kétfelé kellett szembe nézni az ellenséggel, hanem négyfelé. Az örökös ellenségekhez, Francziaországhoz és Törökországhoz járultak most az osztrák birtokra sóvár Poroszország és az »olasz Poroszország,« a Milanót elnyelni óhajtó Sardinia. Ennyi ellenféllel szemben csak egy szövetséges látszott megbizhatónak: Oroszország, melylyel 1746-ban megujitották az 1726-iki szerződést a porta ellen, és mely Poroszország ellen is védő szövetségbe lépett a bécsi udvarral. De mivel ezen országban a legtöbb az uralkodónak gyakran változó személyétől és épen akkor Erzsébet czárnő szeszélyétől függött, mivel továbbá idegen subsidium nélkül nem igen állithatta talpra hadát, ez a segitség nem látszott nagy értékűnek. Ehhez járult még az is, hogy az orosz politika Svédországgal és Lengyelországgal szemben oly bonyodalmakba keverhette szövetségesét, melyekhez a monarchiának igen kevés volt a köze.

A mily nehéz volt ily viszonyok közt szakitani a régi próbált rendszerrel, vagyis a tengeri hatalmakkal való szövetséggel, mely mégis nyujtott valamelyes támaszt: ép oly kivánatosnak látszott, Francziaországgal való jobb viszony létesitése által alaposan segiteni a helyzeten. E törekvés már az aacheni béke előtt is megvolt, de túlságosan nem volt szabad kimutatni, nehogy idő előtt elidegenitsék a tengeri hatalmakat, Francziaországot pedig túlnagy követelések támasztására ne biztassák. Belső rendezés, a külső viszonyok szemmeltartása minden nagyobb kötelezettség nélkül, egyszóval a szabad kéz politikája volt a nagy háború után a monarchia érdekeinek legjobban megfelelő eljárás.[1]

[1] Arneth ama véleményben van, hogy már 1750-től fogva elhatározta a császárné Francziaország megnyerését és Szilézia visszaszerzését. Beer ellenkezőleg azt a nézetet fejezi ki, hogy akkor még inkább a tengeri hatalmakhoz hajlott. Igaznak az látszik, hogy még nem választott s nem választhatott. Francziaország még nagyon is hidegen viselkedett, másrészt pedig Mária Terézia az által, hogy a régi Barriére-szerződést, mely

Mint új mozgató elem, a nagytehetségű Kaunitz Venczel gróf, a mult század egyik legnagyobb diplomatája lépett fel. Mihelyt a conferentiában részt vehetett, 1749-től fogva, a franczia udvarral való megegyezést tüzi ki az ausztriai politika főczéljának. 1751—53-ig ugyanezen eszmét szolgálja mint követ XV. Lajos udvaránál. A császárnét egészen a maga részére nyeri, Ferencz császárnak, ki még mindig a francziában látta a fő ellenséget, természetes ellenszenvét legyőzi és 1753 májusban mint államkanczellár kezébe veheti a külügyek igazgatását.

Kaunitz Venczel herczeg.
(Egykoru metszet az országos képtárban.)

1754-ben az északamerikai birtokok miatt ismét összeütközés készült Anglia s Francziaország között. A tengeri hatalmak a Barrière-szerződés fenntartását óhajtották, hogy a régi módon Ausztria viselje a szárazföldi háborút Francziaország ellen, de előterjesztésöket Bécsben igen hidegen fogadták. Annál inkább azon volt Kaunitz, hogy Francziaországot, mely még szövetségben állott a porosz királylyal, attól eltéritse. Felhasználták e czélra Pompadour marquisnének, a király maitresse-ének befolyását is, bár az az

Belgium védelméről a frankciák ellen gondoskodott, nem akarta megújitani, nagyon is kimutatta, hogy a tengeri hatalmakkal való jó összeköttetésre már nem helyez oly nagy súlyt.

anekdota, hogy a császárné levelet irt volna e hölgynek mint kedves cousine-jának, nem látszik hitelesnek. A franczia udvarnál még akkori romlott állapotában sem döntöttek teljesen az ily alacsony személyes momentumok. Sokszor meggyőződtek Frigyes megbizhatatlanságáról; a közös katholikus érdek sem volt csekély erejű; de a bécsi udvarral való szövetségre mégis csak akkor határozták el magukat, midőn megtudták, hogy Frigyes (1756 január havában) Angliával kötött szövetséget. A Jouyban 1756 május 1-én kötött szerződésben nemcsak egymás államait biztositják, hanem védelmet is igérnek amaz esetre, ha bármelyiket megtámadják. Külön alkudozásokban Mária Terézia arra is késznek nyilatkozott, hogy lemond Belgiumról valamely Bourbon herczeg javára, mihelyt franczia segitséggel visszaszerezte Sziléziát. A tengeri hatalmak Belgium birtoka által akarták a Habsburgokat mindenkorra Francziaország elleneseivé tenni. Most ez a tekintet megszünt. A monarchia kikerekitése volt már a legfőbb szempont, nem távoleső tartományok megőrzése. A franczia-osztrák befolyás magával ragadta Oroszországot is, mely pedig nem rég szintén szövetségre lépett Angliával. Ott gróf Esterházy Miklós működött nagy sikerrel mint Mária Terézia követe. A három nagyhatalom példájára Svédország és a szász választó s lengyel király is készültek belépni a szövetségbe.

Hadi készületekhez nem fogtak, sőt Mária Terézia mindent elkövetett, hogy Frigyesnek ne adjon okot a békeszegésre. De a porosz király, ki mindenről értesülve volt, most is jobbnak találta a támadás megelőzését. 1756 augusztus 29-ikén a poroszok hirtelen bevonultak Szászországba, megszállották Drezdát és lefoglalták a kincstárt és a hadiszereket. Október 1-én Lovositznál legyőzik a szász sereg segitségére siető osztrák sereget és Csehországba is berontanak.

Nem czélunk itt e nagy európai háború összes válságainak elbeszélése. Elég ha a legfőbb momentumait megjelöljük és kimutatjuk, mennyire vesz benne részt Magyarország.

A háború előtti években sokat beszéltek arról, hogy Frigyes összeköttetésben áll a magyar elégedetlenekkel, különösen a protestánsokkal, kik Kassa táján titkon gyülekeznek és kitörésre készülnek. Tény az, hogy az országban soha sem szünt meg a porosz toborzás. Frigyes nagyon jól tudta hasznát venni a magyar huszároknak. De ennél tovább nem terjedt a dolog. Mihelyt a háború megkezdődött, a magyar urak, követve a császár példáját, ki magyar birtokaiból huszárezredet állitott ki, vetekedtek egymással lovascsapatok kiállitásában.

1757-ben Frigyes maga jött Csehországba és Prága falai alatt legyőzte rég megszokott áldozatát, Lotharingiai Károlyt. De Daun új sereggel jött ellene, melyet Kolin-nál, június 18-ikán siker nélkül támadták meg a poroszok. Visszaveretésük csakhamar futássá fajult. Nagy Frigyesnek ez volt első csatavesztése. Mária Terézia a monarchia születése napjának nevezte e

The **HUNGARIAN DISASTER**, *being a Sequel to the* **SLOUGH.**

Explanation

Representing the King of Prussia advancing to Vienna. The Empress of Germany overset. The King of Poland in an uneasy situation. The French King in a consternation endeavouring to save himself. Count Brown woefully dismounted. The Englishman pleas'd. The Dutchman seemingly so likewise.

Gúnykép a lovositzi vereségről.

(Egykoru metszet az országos képtárban.)

napot. Emlékére alapitotta a katonai Mária Terézia-rendet, melynek első nagykeresztesei közt volt gróf Nádasdy Ferencz is, a huszárság kitűnő vezére. A könnyű lovasságtól sokat várt a királynő; még külön levelet is irt Nádasdynak, hogy az ellenség nyugtalanitására buzditsa. De minden reménységét fölülmulta gróf Hadik András berlini vállalata. Ez a vitéz lovasvezér, alig 3500 emberrel, több napi ut után megjelent a porosz főváros kapui előtt és feladásra és sarczfizetésre szólitotta fel a polgárságot. Az őrség alig állott ellen, a város 200,000 tallért fizetett, s Hadik, ki nagy rendben tartotta katonáit és fosztogatást nem engedett, épen visszatért a fősereghez. (1757 október 16.)

Sziléziában és Szászországban osztrák sereg táborozott, a Rajnán át nagy franczia sereg jött, Poroszországot hatalmas orosz armádia pusztitotta. De mi haszna, ha Frigyes ellen olyan vezért küldtek a francziák minő a finom, kényes Soubise herczeg volt, és ha az osztrák fősereget ismét Lotharingiai Károly vezette. Frigyes kis seregével előbb a francziákat győzte le Rossbachnál, (1757 november 5.) azután az osztrákokat Leuthennél (deczember 5.) és ezen rettenetes év végén csak oly félelmes állást foglalt el, mint annak elején.

1758-ban már ismét támad, betör Morvaországba. Olmütz várát ostromolja. De a huszárok és horvátok, kiknek most Laudonban rendkivül ügyes vezérük akadt, elfogták egy élelemszállitmányát és igy visszavonulásra kényszeritették. Nádasdy huszárjai ott, Domstadtnál verekedtek meg diadalmasan Zieten huszárjaival. (június 30.). A visszavonuló ellenséget nyomon követték és Hochkirchnál Lausitzban sikerült meglepniök. Ez volt Frigyes második nagy csatavesztése, melynél különösen Batthyány Károly regementje tüntette ki magát. (Október 14.) Egy huszár-szakasz Palásty József alatt ismét elkalandozott Berlinig.

A következő évet a kunersdorfi csata tette nevezetessé. Laudont körülbelől 20,000 emberrel az orosz fősereghez küldték, hogy azt együttműködésre birja. Frigyes most is támadott Kunersdorfnál (Odera melletti Frankfurt közelében), de oly határozott vereséget szenvedett, hogy nemcsak a csatát, hanem egész ügyét elveszettnek vélte. (1759 augusztus 13.) De az oroszok a csata után visszavonultak; a szövetségesek közt nem volt semmi egyetértés. Anglia ellenben a nagy Pitt vezetése alatt hiven kitartott Frigyes mellett és növelte subsidiumait. Még fontosabb volt, hogy az egész világot felölelő angol-franczia gyarmati és tengeri háborúban, ugyanazon évben, úgy Észak-Amerikában, mint Kelet-Indiában, az angolok vivták ki a diadalt. Francziaország tehát sem képes, sem hajlandó nem volt arra, hogy Poroszország megbuktatására nagy áldozatokat hozzon.

1760-ban Frigyes két diadallal ismét helyreállitja ügyét. Legyőzi Laudont Liegnitznél Sziléziában, majd Daunt Torgaunál Szászországban. Ezen eredményekkel szemben keveset határozott, hogy orosz és osztrák csapatok néhány napra ujra megszállották Berlint. Gróf Esterházy Antal

MAGYAR KATONÁK A HÉTÉVES HÁBORÚ IDEJÉBŐL.

(… Frigyes aquarellje Ernst Lajos gyűjteményéből.)

A Magyar Nemzet Története

teljes győzelmet. A választás szabadságának biztositására 1764 tavaszán orosz sereg vonult be Lengyelországba, az orosz pénz sem maradt hatás nélkül a lengyel hazafiakra. 1764 szeptember 6-ikán az elegans, könnyelmű Poniatowsky Szaniszlót, Katalin czárnő egyik kiszolgált szeretőjét választották meg a lengyelek királyuknak.

Katalin már ugy nézte Lengyelországot, mintha az övé volna. Nem akarta, hogy ott idegen dynastia, mely esetleg szervezheti az országot, megvethesse lábát és örökös királyságot alapitson; nem akarta, hogy Lengyelországnak rendes serege lehessen. Ellenben nagyon inyére volt a nemesi szabadság, mely Lengyelországot örökös pártharczok szinhelyévé tette; a szabad királyválasztás az országgyűléseken, az egyhangúság követelése a határozathozatalhoz, vagyis a liberum veto, a mi mind folytonos erőtlenségben, zavarban tartja az országot. Az orosz despotismusnak csak a lengyel szabadság féktelensége készithette elő triumphális utját. Szaniszló király mind e föltételeknek alávetette magát és az általa kiállitott hitlevélben ugyancsak teljes diadalát ülte az a nemesi köztársasági elv, melyet akkor Magyarszágon is annyira követendőnek tartottak.[1]

Szaniszló, a mint a trónra jutott, szerette volna a Czartoriszkyak segitségével az állami hatalmat erősiteni. De minden kisérleténél szemben találta magával az orosz követet. Még azt sem engedte Katalin, hogy megnősüljön. Másrészt az ellenpárt, a mely a Szepességben, Bártfán, Eperjesen tartott titkos összejöveteleket és osztrák-franczia támogatásra számitott, arra kényszeritette őt, hogy továbbra is Oroszországnál keressen pártfogást. És mintha még nem volna elég zavar a respublicában, a czárnő és a porosz király már 1764-ben követelték a dissidensek, azaz a protestánsok és görög hitűek jogainak kiterjesztését. Az 1766-iki országgyűlés ezt elvetette. Erre lengyel szokás szerint confoederatiót alkottak a dissidensek, majd a katholikusok is. Mindebben Oroszország keze működött. Az országban még mindig orosz katonaság táborozott Repnin, az orosz követ, gögös kemény ember, volt az igazi király. 1767 október 12-ikén az országgyűlés alatt elfogatta a krakói és kievi püspököket és a krakói palatinust, a dissidensek elleni párt szószólóit. Igy aztán el lehetett érni a dissidensek jogainak elismerését, és a mi még fontosabb volt, a liberum veto teljes korlátlan fenntartását.

Az orosz befolyás ellen most Barban, Podoliában új confoederatio alakult. (1768 április). Élén Krasinsky és Pulavsky állottak. A hazafias eszme és katholikus hit védelme lelkesitette a honfiakat. Soraikban megtaláljuk azt a rajongó hazaszeretetet, azt a lovagias önfeláldozást, mely mindenkor kitüntette a lengyel nemzet kiváló szülöttjeit. De összetartásnak, szervezésnek nem volt semmi nyoma. Midőn Repnin azt követelte, hogy maga a lengyel senatus kérje fel a czárnőt a beavatkozásra, mert különben

[1] Articuli Pactorum Conventorum Gentis Polonae. 1764 szeptember 7. A Grassalkovics-iratok közt.

elpusztittatja az ellenkezők javait, csak két Czartoriszky és Lubomirszky, a korona marsallja mert ellenmondani. Az orosz seregek aztán könnyen végeztek a podoliai confoederatioval és Krakót is elfoglalták. Mindenütt tűzzel-vassal pusztitottak. Ezernyi lengyel menekült Magyarországba és török földre.

A többi európai udvar mindeddig tétlenül nézte a lengyel válságot. Bécsben tudták, hogy Frigyest szerződés kötelezi Oroszország segitségére azon esetre, ha Ausztria sereget küld Lengyelországba. A francziákat a távolság és kimerültségük tartotta vissza. Ekkor történt, hogy a szultán 1768 október 4-ikén hadat üzent Oroszországnak. Erre a confoederatio vezetői, kik Teschenben és Eperjesen vonták meg magokat és tánez, kártya és bor mellett hazafiaskodtak, ujra megkezdték működésüket. Lengyelország pusztitó polgárháborúnak lett szinhelye.

Szaniszló király felhivására osztrák csapatok szállották meg a tizenhárom szepesi város területét, mely a confoederatusoknak biztos menedéket nyujtott. (1769 április.) Mária Terézia eleve el volt határozva arra, hogy többé nem bocsátja ki kezéből ezt a vidéket, mely fölött soha sem szünt meg a magyar korona elismert felsősége. De különben nem avatkozott be a harczba, hanem katonai őrvonalat, cordont rendelt a lengyel és török határon végig. Egyuttal levéltári kutatásokat rendeztetett annak kimutatására, hogy a Szepesség és igy a magyar korona joga, meddig terjed és ezek alapján 1770 nyarán ujabb három starosztiát foglaltatott le.

Oroszország fenyegető túlsúlya — az orosz fegyverek ugyanis 1769-ben és 1770-ben mindenfelé diadalmaskodtak a törökön — azon elhatározásra birták Kaunitzot, hogy Nagy Frigyessel jusson megegyezésre. A porosz király előtt sem lehetett közömbös szomszédjának, szövetségesének ily nagy hatalomra jutása. Katalin nagyravágyását csak a bécsi udvarral való egyetértéssel lehetett korlátozni. Eleinte Bécsben arra gondoltak, hogy Frigyesnek felajánlják Lengyelország java részét, ha ennek fejében visszaadja Sziléziát, de ezen kivihetlen eszméről csakhamar lemondtak. Hanem a poroszhoz való közeledés állandó maradt. József császár 1769 nyarán meglátogatta Frigyest a neissei táborban és a porosz király a következő évben Neustadtban Morvaországban visszaadta a látogatást (1770 szeptember.) A főczél az volt, hogy a czárnő kössön békét a törökkel, mert ha hóditásait folytatná, Ausztria kénytelen lenne a porta javára közbenlépni. Azt ugyanis semmi módon nem türhetné, hogy Moldva- és Oláhországok orosz fennhatóság alá jussanak. Midőn Oroszország 1771-ben is folytatta a háborút, 1771 július 6-ikán a bécsi udvar szerződésre lépett a portával, melyben magát fegyveres segitségre kötelezte megfelelő subsidiumok és Kis-Oláhország átengedése fejében. Csak épen azt nem engedte a bécsi udvar, hogy a beavatkozás időpontját megjelöljék.

Mária Terézia, az nem szenved kétséget, nem akarta a háborút. De ez a határozott föllépése mégsem maradhatott hatás nélkül Oroszországra,

sem Poroszországra. Nagy Frigyest ugyanis szerződése kötelezte volna az orosz-osztrák háborúban való részvételre, mi sehogy sem felelt volna meg érdekének és véget vetett volna azon nagyszerű békés munkának, melyet országai helyreállitására forditott. Termékeny agya ily módon egyre kereste a módozatokat, melyek őt e bajos helyzetből kivezessék és a békét biztositsák. Eleinte abban látta a megoldást, ha Ausztriának igérik Moldvát és Oláhországot az orosz hóditás ellensúlyozása fejében. Ezt azonban Bécsben kevesellették, ha csak Beszarábia is nem járul hozzá. Majd, teljes következetességgel, Lengyelország felosztásában találta a megoldást. A maga részének nyugati Poroszországot szemelte ki. Az ottani viszonyok tarthatatlansága nyilvánvaló volt. Arról, hogy a lengyel hazafiak nem képesek igazi állam alkotására, meggyőződött József császár, ki 1770 nyarán Eperjesen jártában látta mulatásukat; meggyőződött Dumouriez is, a később oly nagy hirre jutott generális, kit Choiseul franczia miniszter küldött a confoederatusokhoz, hogy őket katonailag szervezze. Csak abban állott a nehézség, hogy a porosz király erről meggyőzze a czárnőt s Mária Teréziát is.

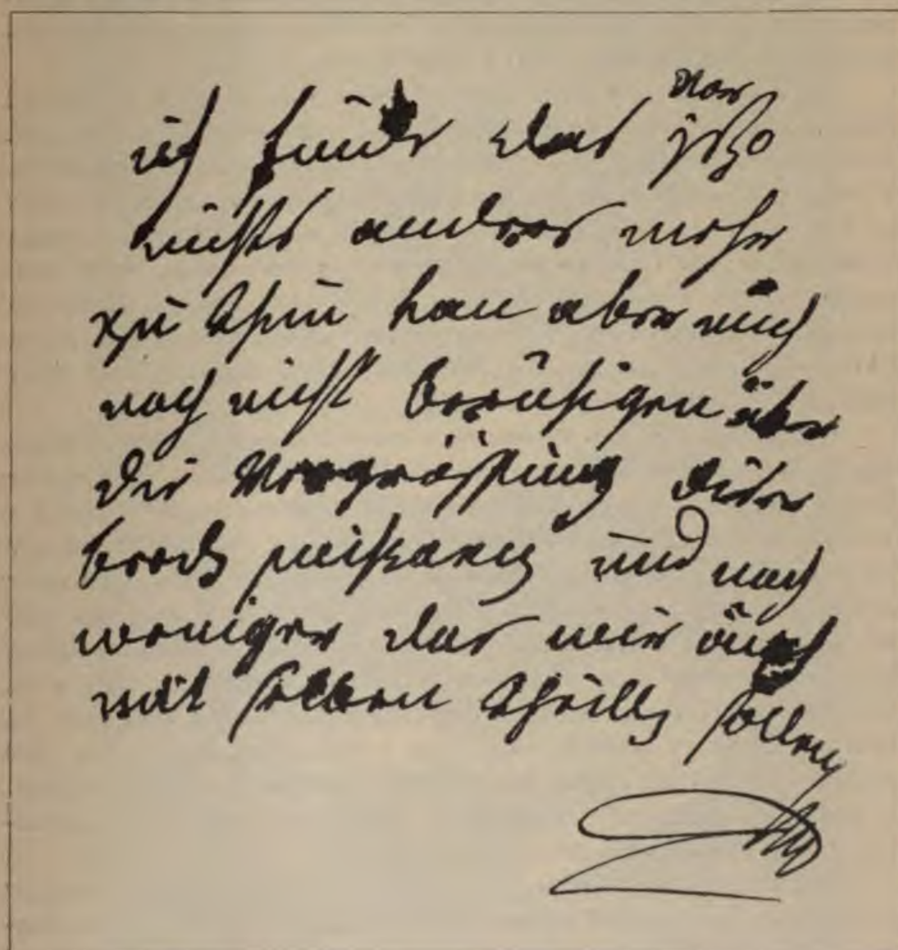
Katalin ugyanis akkori állapotában egészen magáénak tekintette az anarchikus Lengyelországot. Csak veszthet, ha abból szomszédjainak is juttat egy-egy részt. Mária Terézia ellenben nem akarta Lengyelország és Törökország baját nyerekedésre felhasználni. »Hisz akkor úgy cselekednénk mint a porosz,« irja 1772 január 25-ikén Kaunitznak, ki testestől-lelkestől kapott az állam kiterjesztésének e nagyszerű kilátásán. Csak az volt a baj, hogy Kaunitz és József ebben egyetértettek, s hogy maguk a tények nem feleltek meg a nagylelkű és igazságos politikának. Mert bár a szepesi városok megszállása mindenkép jogosnak volt mondható, a megszállott terület későbbi kiterjesztése már hóditás, és mint ilyen, jogot ad a többi érdekeltnek is hasonló föllépésre.

Oroszország és Poroszország közt 1772 februariusban létrejött a Lengyelország felosztására vonatkozó szerződés. Meghatározták, mindegyikük mit kap a martalékból. Egyuttal Ausztriát is meghivták a részvételre. Mária Terézia nagy lelkiismereti küzdelmek közt utóljára mégis reá állott. Midőn egyszer már reálépett a végzetes lejtőre, azon volt, hogy legalább lehető nagy rész jusson neki. Frigyes csodálkozását fejezte ki az osztrák »étvágy« fölött.

Mária Terézia a következő szavakkal itélt saját eljárása fölött: »A mi Lengyelországot illeti, a porosz királyt nem fogjuk többé gátolni abban hogy egy részét magához ragadja. Oroszország is elveszi a magáét és minket is megkinálnak vele. Magánemberek közt meggyalázásnak néznék az ilyen kinálást és igazságtalanságnak annak elfogadását. Valjon a természetes jog törvényei nem érvényesek-e az uralkodók tetteire nézve is?«[1]

[1] Arneth, id. m. VIII. 470.

Maga, úgy látszik, nem nagy súlyt helyezett arra, hogy azon országrészekre, melyeket megszállani készült, történeti joga volt a magyar koronának. De a diplomátia a jog látszatával szereti még gyűlöletesebbé tenni az erőszakot. Hivatalos, tudományos munkában adták elő Magyarország jogát Vörös-Oroszországra, azaz Halicsra és Ladomérra és Podo-

Mária Terézia votuma Lengyelország felosztása felett.
(Eredetije a bécsi állami levéltárban.)

liára és a cseh koronáét az oswiecimi és zatori herczegségekre.[1] Valójában hadüzenet nélkül történt foglalás folyt mind a három részről. Mindegyik annyit vett, a mennyit a többi kettőnek ellenmondása nélkül elvehetett. Lengyelország nem állott ellen, és 1773 augusztus 21-ikén kimondta

[1] Jurium Hungariae in Russiam minorem et Podolaim, Bohemiaeque in Oswicensem et Zatoriensem ducatum praevia explicatio. Benczur Józseftől. Bécs, 1772.

beleegyezését. Mária Terézia pedig nemcsak azzal vigasztalódhatott, hogy aránylag még neki volt legtöbb joga, hanem azzal is, hogy az ő része volt kétségtelenül, ha nem is a legnagyobb, de legértékesebb.

A Kárpátok egész északi lejtője a Dnyeszterig, Szanig és Visztuláig, a gazdag wieliczkai és bochniai sóbányákkal egyetemben jutott a monarchiának. Nemcsak a régi Halics, melyért az Árpádok idejében annyi magyar vér folyt, hanem Lengyelország szivének, a krakói palatinatusnak egy része is, összesen több 1300 □ mértföldnél.

Különös tekintettel volt Mária Terézia arra, hogy a megszállást magyarok vigyék végbe. A megszálló hadtest vezére Hadik András volt, alatta szolgált Esterházy Imre gróf, mint a határszéli cordon parancsnoka. A Kaunitz kivánságára mindenütt a kétfejű sast tüzték ugyan ki, »mert azt legjobban ismerik,« de azért a magyar czimerről sem feledkeztek meg.[1] Maga József császár már 1773-ban meglátogatta az új szerzeményt, mely elhanyagolt, szegény állapotában oly nagy tért nyujtott komoly államférfiúi munkára. A kormányzással egy ideig szintén Hadik volt megbizva. Addig Török magyar kamarai tanácsos és Heiter erdélyi kormányzósági titkár látták el a polgári kormányzás teendőit.

A végleges szervezés kérdésénél is szemmel tartotta Mária Terézia, hogy e tartományok a magyar koronának részei. »Halics és Ladomér újonnan megszerzett nagyfejedelemségéről az az akaratom, hogy a mig a viszonyok nem engedik bekebelezését Magyarországba, azt itt (Bécsben) egy kanczellár egy csekély kanczelláriával, az országban pedig gubernator kormányozza, úgy mint Erdélyt.« Hanem a jó szándékból soha sem vált tett. Kaunitz maga akarta kormányozni az országot, az államkanczellária által. József császár pedig mindenben a cseh-morva igazgatást tartotta ott behozandónak. 1776-ban tényleg a cseh-osztrák kanczellária igazgatása alá jutott az ország. A lakosság, különösen a nemesség, sehogy sem volt megelégedve a kormányzattal, még kevésbbé Auersperggel, Hadik utódjával. A Magyarországgal való egyesülésben sokkal inkább remélték megtarthatni régi szabadalmaikat és nemzetiségüket.

Hazánkban nagy volt a rokonszenv a lengyelek iránt, a magyar korona jussai sem mentek teljesen feledésbe. Esterházy Ferencz, Magyarország főkanczellárja teljes erővel felkarolta az ügyet. Tudván, hogy mily fontos a pénzkérdés ebben is, mint ahogy a temesi kerület bekebelezésénél tapasztalta, kijelentette, hogy az udvar ezután is kap Galicziából 4 millió frtnyi jövedelmet, annyit, a mennyit most hoz az ország. Csakhogy a helyzet sokkal előnyösebbé válik, mert ha az egyesülés megtörtént, a belső

[1] Mária Terézia kelet nélküli levele gróf Esterházy Ferenczhez. »Der expresse Befehl war an Hofkriegsrath das hungarische Herzschild und das Siebenbürgische in die mitte zu setzen. Dem Emerich Esterházy wird das Commando des ganzen Cordon übergeben werden, mich freuet es als ein Landsmann, ist eine Distincion, hoffe, wird seinem schönen Nahmen Ehre machen.« A cseklészi levéltárban.

igazgatás, melyre most annyit költenek, nem kerül majd oly sokba. A magyar emlékirattal Auersperg, a volt kormányzó, szállt szembe. Rá mutatott, hogy ez új berendezés által számos tisztviselő elvesztené kenyerét, kiket kárpótolni kellene. Még fontosabb, hogy most a császárné önkényesen is

Lengyelország feloszlása.
(Egykoru angol metszet után.)

növelheti a jövedelmet rendkivüli adók által, mi ki lesz zárva, ha a magyar alkotmány hatása oda is kiterjed.

Mindenesetre nyomós ok volt ez a bécsi udvar szemében, mely 1764-ben tapasztalta, mily nehéz adóemelésre birni a magyarokat. De még ennél nyomósabb ok is utját állotta Galiczia bekebelezésének. »Meggondolásra

legméltóbb azonban az a szempont, hogy túlságosra ne növeljék a magyarok nagyságát birodalmuknak kiterjesztése által. Mert bár a multban hőn ragaszkodtak és most is ragaszkodnak királynőjükhöz, mégis azt ajánlja az okosság, hogy ne növeljék erejüket, nehogy saját természetes urokra nézve is félelmesekké válhassanak.«[1] A kanczellária minden erőfeszitése nem birta legyőzni ezen hagyományos politikát, melynek nem kisebb ember, mint maga József császár volt a képviselője. Midőn 1780-ban újra Galicziában járt, hallani sem akart az egyesitésről, mely egyik ország érdekének sem felel meg.[2] Trónralépésével vége szakadt a tárgyalásnak, és csak a későbbi magyar országgyűlések sérelmei és kivánságai közt szerepel ismét időről időre Halics és Ladomér visszacsatolásának jámbor óhajtása.

Lengyelország felosztásával az orosz birvágy csak félig-meddig volt kielégitve. A török elleni háború még folyt, és a czárnő 1772 tavaszán megkinálta Mária Teréziát Szerbiával és Boszniával, ha részt vesz a háborúban. De a bécsi udvar kötve volt az 1771-iki szerződés által, pénzt is kapott már a portától, és igy, ha nem is viselt háborút Oroszország ellen, még sem állhatott annak pártjára. Legfőbb törekvése az volt, hogy lehető gyorsan békére birja a hadviselő feleket. Ez a béke csak 1774-ben jött létre, miután az oroszok úgyszólva megsemmisitették a török seregeket.[3] A szultán elismerte a tatárok függetlenségét; Asovot, Jenikalet, Kinburnt és Kertset, továbbá Kabardiát átengedte Oroszországnak és 4 millió rubelt fizetett. Nemsokára még azt a jogot is kivivta a czárnő, hogy a moldvai és havasalföldi vajdáknál agenseket tarthasson.

Ausztria ugyan sehogy sem vett részt a háborúban, még a békét sem közvetitette, de azért alkalmasnak találta a helyzetet területi kikerekités nyerésére. A török akkori gyöngeségében nehezen tagadhatott meg valamit hatalmas szomszédjától. Kaunitz most is mindenféle jogi igénynyel állott elő, de Thugut, a császári követ Konstantinápolyban, kereken kimondta, hogy arról ne legyen szó, legjobb ha megszállják az illető tartományt s kijelentik, hogy abból csak fegyveres erőszak távolithatja el őket.

Tanácsát megfogadták. Moldva azon kerületébe, mely Erdély és Galiczia közt beszögellik, és melyet nagy bükkösei után akkor kezdtek Bukovinának nevezni, 1774 őszén bevonult a császári katonaság. Sem az oroszok, sem a törökök nem háborgatták. Az új moldvai hoszpodár, Ghika, iparkodott ugyan ellenállásra birni a törököket, de Thugut ajándékai megnyugtatták a divánt. A porta 1775 május 7-ikén lemondott az Erdély és Galiczia közti kerületről a Dnyeszterig, úgy hogy Chotin az övé maradjon, Szucsava pedig Ausztriának jusson. Ghika pedig meghunyászkodva jutalmat

[1] Foscarini velenczei követ jelentése. Bécs, 1779 szeptember 25. Dispacci, a bécsi állami levéltárban.

[2] Levele Mária Teréziához Lemberg, 1780 május 19-ikén.

[3] Kucsuk Kainardzsiban kötötték július 16-ikán.

Andreas Comes Hadik
Ordinis Militaris Regio Theresiani, majoris Crucis Eques.
Sacræ Cæsareæ, et Reg. Apost. Majestatis Consiliarius Actualis
Intimus, Generalis Campi Mareschallus, Excelsi Consilij
Aulæ Bellici Supremus Præses, Unitus Legionis Equest. Hungaricæ
Chiliarcha, Inclyti Comitatus Bacsiensis Supremus Comes

Prostat Viennæ apud C. T. Artaria

Gróf Hadik András.

(Egykoru metszet az országos képtárban.)

kért a bécsi udvartól engedékenységeért. Az új tartomány egy ideig katonai kormány alatt maradt. Első kormányzója szintén magyar ember volt, báró Splényi tábornok.

Galiczia és Bukovina megszerzésének más is volt a jelentősége annál, hogy a monarchia területét és népességét nagyobbitotta, és igy némileg kárpótlást nyujtott az elvesztett Sziléziáért. E szerzemény által az addig nyugat és délkelet felé történő katonai és politikai állásfoglalás helyébe az északi ügyekben való erősebb részvétel lép. Az, hogy Lengyelország felosztása egyetértésben történt a berlini és pétervári udvarokkal, korántsem zárta ki az orosz és porosz hatalmakkal való antagonismust. Előbb is, utóbb is Oroszország látszott a dynastia legmegbizhatóbb szövetségesének. Akkor, a török ügyek miatt, e belső viszonyt oly ellentét váltja föl, mely a háború küszöbéig vezet. Mária Terézia sem azt nem engedi, hogy Oroszország teljesen kiaknázza győzelmét, sem abba nem egyezik, hogy az oroszszal együtt megosztozzék Törökországon. A jövőre nézve is fontos tény, hogy Poroszország, különben az orosz udvar szövetségese, ebben az egy kérdésben a monarchiával tart. A két közép-európai nagyhatalom már nem nyugat, hanem kelet felé igyekszik fenntartani az egyensúlyt. Azt azonban nem akadályozhatták meg, hogy ezen időponttól kezdve már nem a Habsburg dynastia és Magyarország, hanem szinte kizárólag a czárok birodalma lép fel, mint a török uralom diadalmas ellensége, mint örökségének erőteljes várományosa. Savoyai Eugén politikai örökét Katalin, Rumjanczov és Szuvorov vették át, és velük szemben a monarchia inkább a fenntartó, békés, conservativ politikát vallja magáénak.

Ennek a nem fenyegető és mégis méltóságos politikának Mária Terézia a legigazibb képviselője. Egy önvallomásában szemrehányást tesz magának a miatt, hogy fiatal korában túlságosan szerette a háborút. E hibáját a hét éves háború óta, mert csak erre gondolhatott, teljesen jóvá tette. Az ő nyugodtsága és szinte félénk aggódása a legtöbb esetben meg birták fékezni fiának, a császárnak messzemenő, nyugtalan, örökké új projectumokat érlelő dicsvágyát. Tudta, mit ér a béke, mit jelent még a szerencsés háború is. »Inkább váljunk másodrendű hatalmassággá és boldogitsuk alattvalóinkat, semhogy azok legyünk, a mik vagyunk, szerencsétlenekké téve őket békében és háborúban« irja Lacy tábornagynak, fia bizalmasának, a háborús párt vezérének.[1]

Minde békés indulata ellenére élete utolsó szakában kénytelen volt ismét hadban mérkőzni régi nagy ellenségével, az öreg Frigyessel.

E bonyodalomnak kizárólag német birodalmi ügy szolgáltatta okát. József, mint császár, valóban az akart lenni, nem elégedve meg a czimmel, és üres méltósággal. Már pedig Poroszország, mint tisztán német nagyhatalom, minden birodalmi ügyben ellensúlyozta a császári befolyást. Ebben a pontban pedig Oroszország és Francziaország teljesen egyetértettek vele.

[1] 1778 augusztus 6-ikán.

II. Frigyes.
(Egykoru metszet után.)

Ezen másként alig lehet segiteni, mintha a monarchia német alkotó részeit gyarapitják. Erre a bajor örökösödés kérdése kinált jó alkalmat.

Miksa József választó, József császár második nejének bátyja, volt a wittelsbachi család bajor ágának utolsó férfi sarja. A választói méltóságban Károly Tódor pfalzi választó volt az örököse, ki azonban már szintén éltesebb, gyermektelen úr volt. Ha nem is az egész Bajorországra, de annak azon kerületeire, melyek csehországi hűbérek voltak, kétségtelen joga volt a dynastiának. A császárnak pedig a birodalmi alkotmány megadta azt a jogot, hogy magszakadás esetén lefoglalja, igazgassa és tovább adományozza a megüresedett hűbéreket, Ausztria is ily módon szállott a Habsburgokra.

József, mint császár, ebben az ügyben önállóan járhatott el, és már 1770 óta foglalkozott a bajor ügygyel. Megegyezett Károly Tódorral abban, hogy a bajor választó halála után átengedi Ausztriának a bajor-straubingi ág régi birtokait. Miksa József 1777 deczember 30-ikán meghalt, és már készen állott az osztrák katonaság a határkerületek megszállására. De Károly zweibrückeni herczeg, a legközelebbi agnatus, tiltakozott e megegyezés ellen. Öt a porosz kar mozgatta, mert Frigyes sehogy sem akarta türni a monarchia lényeges kiterjesztését Németországban.

Kaunitz már régebben igyekezett egyetértésre jutni Poroszországgal a bajor kérdésben, de onnét mindig csak kitérő választ nyert. Frigyes viszont régen készült erre az eshetőségre és nemcsak a német fejedelmek közt szerzett pártot, hanem Francziaországot, Oroszországot, Sardiniát és a portát is fellázitotta. Szászország, melynek választója szintén igényt tartott a bajor örökség egyes részeire, Poroszországhoz csatlakozott. Minthogy a császár nem állhatott el a conventiótól, Poroszország pedig annak ellenmondott, az ágyúknak kellett dönteni, Mária Terézia nagy szomorúságára.

Most is Magyarországba vetette reményét. Felszólitotta a rendeket a magyar gyalog ezredek kiegészitésére, két-két századdal és a huszárezredek kiegészitésére egy-egy szakaszszal. »A fiúktól és unokáktól elvárom azt a dicsőséges, buzgó segitséget, melyet 37 év előtt derék szüleik és nagyatyáik adtak nekem.«

Már az országgyűlés egybehivására is készült.[1] Magyarország meg is felelt a várakozásnak; mindenfelől gyűlt a sereg és az eleség is, a Bécsbe hivott főrendek még az insurrectio kiállitását is kilátásba helyezték.[2] Mindamellett a császárné csak a békét áhitotta és fia tudtán kivül alkudozott Frigyessel.

A háború álmosan, nagyobb események nélkül folyt. A poroszok betörtek ugyan Csehországba, de az erős osztrák hadállásokat meg nem

[1] Schönbrunnban, 1778 szeptember 5-ikén kelt levele Pálffy Károlyhoz a malaczkai levéltárban Ehhez mellékelve van: Entwurf eines allerhöchsten Handbillets in Betreff des abzuhaltenden Landtages. Más főurakhoz is irt ily felszólitást.

[2] Schwicker, Magyarország és a bajor örökösödési háború. Századok, 1878.

támadhatták. Krumpliháborúnak nevezték az egészet. Csupa tudós hadmenet és táborütés, melyet csak néha tarkázott egy-egy bátor huszáros portyázás. Különösen a német Wurmser szerzett akkor nagy hirt, mint a magyar huszárok vezére. A csaták hiányával nagy ellentétben áll Mária Terézia örökös rettegése fiának Józsefnek és vejének Albertnek életeért, kik szintén ott voltak a táborban.

Voltakép a háború diplomatiailag már el volt vesztve, mielőtt katonailag megkezdődött. Francziaország és Oroszország beavatkozásra készültek. A czárnő már sereget is küldött Galiczia felé. Bajorország megszerzésére még akkor sem lehetett gondolni, ha szerencsés fordulatot vesz a porosz háború. Igy nagy nehezen József is beleegyezett abba, hogy Teschenben békecongressus üljön össze. A császárnő születése napján, 1779 május 13-ikán, meg is kötötték a békét, melyben a dynastia elállott a conventiótól, ellenben az Inn és Salza közti vidéket, Braunau, Scharding és Ried uradalmakat, körülbelül 40 □ mértföldnyi területet kapja örök birtokul. Oly eredmény, mely a reá forditott áldozattal és költséggel sehogy sem állott arányban.

Most már teljes volt a béke mindenfelé. A jó viszony még Poroszországgal is helyre volt állitva. A monarchiát Európa első hatalmasságai közé sorozták.[1] Ha területe nem is volt oly nagy, mint VI. Károly idejében, sokkal jobban volt kikerekitve és, a mi a fő, politikája már nem függött a tengeri hatalmakétól.

Ezt az eredményt pedig nem Kaunitz túlfinom diplomatiája hozta létre, még kevésbbé a vezérek szerencséje, — hisz a háborúk jobbára szerencsétlenül folytak — hanem a monarchia belső megerősödése, mely Mária Terézia uralmának igazi dicsősége.

III. FEJEZET.

Alkotmányos viszonyok.

Mária Terézia uralkodása alkotmányos szempontból két tekintetben érdemel figyelmet és mutat fejlődést. Az első az, hogy a király és a nemzet közti bizalom, a nemzet régi hagyományához és óhajához képest, helyreállván, az ország sokkal több áldozatot hoz, mint a mennyit valaha Habsburg-királynak hozott; a másik, hogy erejének öntudatára jutva, nagy szolgálataira támaszkodva, sokkal erősebben és következetesebben érvényesiti alkotmányos úton jogait, érdekeit, mint azelőtt.

Az 1741-iki országgyűlésen a szeptember 11-iki esemény és a közlelkesedés sem birták megszüntetni a királyi hatalom és a rendi érdek közti

[1] Risbeck, Briefe eins reisenden Franzosen, (1780) I. 305.

arról, hogy Győrt vagy Budát berendezzék királyi székhelynek. Igaz, hogy a nádor kijelentette, hogy Buda, mostani állapotában, midőn a rácz csőcselék lakik benne, épen nem méltó arra, hogy residentia legyen. Mindamellett kijelenti a királynő, hogy, mihelyt más tartományainak igazgatása meg-

József trónörökös.
(Egykoru festmény a Magyar Tört. Képcsarnokban.)

engedi, egészen az országban fog lakni és semmit sem mulaszt el, mi által Magyarország régi virágzását helyreállithatja s boldogságát előmozdithatja.[1] Ezért nem csak hálájukat fejezték ki a rendek, hanem országos költségen palotát is emeltettek Budán, melynek alapkövét 1749 május 13-ikán rakták le.

[1] VII. t.-cz.

A nádori és a primási hatóság teljes terjedelmében fenntartatik. Ha ezentúl megürül a nádori és vele kapcsolatos helytartói tisztség, egy évnél tovább nem maradhat üresedésben.[1]

Régi óhajtása volt Magyarországnak, hogy az egész monarchia ügyeinek vezetésére is gyakoroljon befolyást. Ezt most, midőn tényleg Magyarország vezetett, midőn magyarok voltak a királynő vezérei és tanácsosai, nem lehetett megtagadni. Ezt a kérdést a július 4-iki ülésben tárgyalták a rendek. Jeszenák Pál azt követelte, hogy a titkos tanácsban mindig vegyen részt két magyar zászlósúr. Fekete György somogyi követ ehhez hozzátette, hogy köznemeseket is be kell oda venni, hisz azok kiváltsága egyenlő a mágnásokéval.[2]

»A rendek hódolattal fogadják ő felsége kijelentését, hogy ő annyira kedveli a magyar nemzetet, hogy kételkedni nem lehet abban, hogy nemcsak egyenlő tiszteletben és megbecsülésben részesiti a többivel, hanem különben is megmutatja királyi jóakaratát és anyai indulatát ez ország gyarapitásának előmozditásában.

Egyuttal kegyesen elhatározta, hogy Magyarország ügyeit, úgy az országon belől, mint azon kivül, magyarok által intézteti.

És ennél fogva felséges udvarában és mindabban, mi a reá ruházott legfelsőbb hatalmától függ,[3] legmagasabb itélete és királyi tiszte szerint, hű magyar tanácsosainak munkájával és tanácsával fog élni.

Sőt, ha fontosabb ügyek fordulnak elő, az ország nádorát és primását, továbbá, ha ezen királyságok ügyéről és biztosságáról lesz szó, Dalmáczia, Horvátország és Tótország bánját is felséges személye elé bocsátja és velük értekezik ezen ügyekben.

És magába a Status Ministeriumba is fölvenni méltóztatik a magyar nemzetet.

Az országon belől pedig a helytartó-tanács törvényes hatáskörének és függetlenségének teljes megtartásával, minden politikai és közügyet ezen hatóság által végeztet el.

Ha pedig a helytartó-tanácsban üresedés támad, oda az ország minden részéből való, alkalmas, a hazai dolgokat és az alkotmányt ismerő, birtokos magyarokat fog kinevezni.«[4]

Egyrészt a magyar kormányzás teljes függetlensége, másrészt a magyarok törvényes joga az udvari és miniszteri állásokra van meg e törvényczikkben. A következő czikkelyek aztán a tárnoki hivatal, a magyar

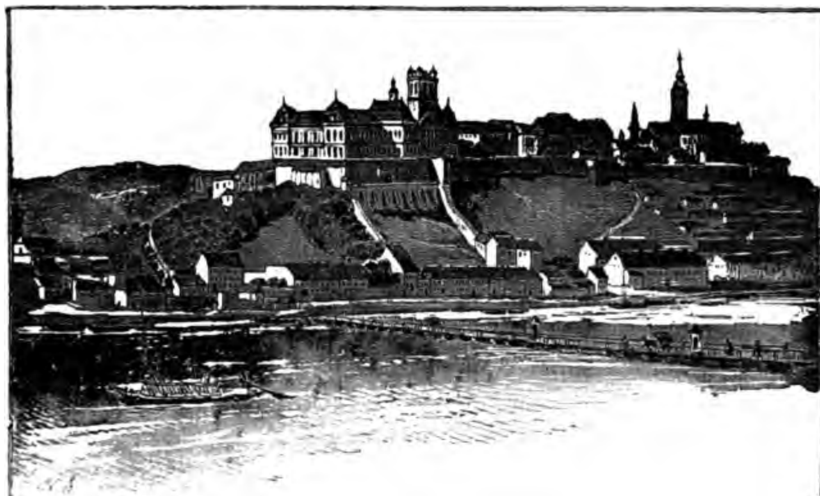
[1] IX. és X. t.-cz.

[2] Kolinovics. id. m. 263.

[3] »Quae a concessa sibi suprema potestate dependent.« Ezt a mondatot még sem szabad tán úgy értelmezni, mintha az a nemzet felségét akarta volna kifejezni és átengedettnek nyilvánitani a királyi legfőbb hatalom gyakorlását. Akkor legalább nem igy értelmezték.

[4] XI. t.-cz.

kanczellária és a kamara függetlenségét fejtik ki bővebben. Bányaügyekben a tárnokmesterhez megy a föllebbezés. Hatásköre kiterjed majd a Budán felállitandó pénzverőhivatalra is. A kanczelláriát illetőleg, az, mint egyenrangú udvari hatóság, levelez majd az uralkodó többi kormányszékével. A király gondoskodik arról, hogy az ottani állásokat alkalmas és képes magyar birtokosokkal töltse be, az ország minden részéből, tekintettel a clerusra is. Viszont azonban azt sem engedheti a felség, hogy a kanczellária útján kiadott határozatai más hatóságok által végre ne hajtassanak. Mihelyt a kanczellária törvényessége és magyarsága biztositva van, nincs is értelme annak, hogy rendelkezései az országban ellenállásra találjanak. A kamara teljesen független lesz az udvari kamarától, egyenesen a királyhoz intézi feliratait és egyenesen tőle kapja az udvari leiratokat. Az egész

A budai királyi palota a XVIII. században.
(Alt J. kőnyomata után.)

magyar só- és bányaügy, minden, a mi a kincstárt illeti, a magyar kamarának rendeltetik alája.[1]

A király beleegyezik abba, hogy a törvények értelmében úgy az egyházi, mint a világi méltóságok ezentúl csak érdemes magyarokra ruháztassanak.[1] A régibb uralkodók kormányának egyik legnagyobb sérelme ezzel tényleg megszünt. Kiegésziti e törvényt, hogy a főpapok megyéikben és javadalmaikban tartózkodjanak, különben a király lefoglalhatja jövedelmeiket, s hogy kanonokoknak is csak az ország jogát, szokását és nyelvét ismerő magyarokat nevezzenek ki. Azok a külföldi főpapok, kik most magyar javadalmakat birnak, 1000 arany taksát fizessenek; a kanonokok, a kisebb

[1] XII., XIII., XIV. t.-czikkek. A kamarának külön is megparancsolja a királynő, hogy ezentúl egyenesen hozzá intézze felterjesztéseit. Addig a császári kamara útján érintkezett csak az uralkodóval.

apátságok és prépostságok birtokosai 200 aranyat.[2] Ez körülbelül az indigenák taksájának felel meg.

Nagy lépéssel haladt előre az ország területi épségének helyreállitása. A király elismeri, hogy ő és utódai Erdélyt, mely a magyar szent koronához tartozik, mint Magyarország királyai birják és kormányozzák. Kraszna, Közép-Szolnok és Zaránd megyéket, továbbá Kővár vidékét, az erdélyiek meghallgatásával, teljesen visszacsatolja az országhoz. A Bács-Bodrog, Csongrád, Arad, Csanád és Zaránd megyékben levő katonai helyeket az ország és a megyék hatósága alá helyezik. A temesi kerületet, Szerémet és Alsó-Szlavóniát, mihelyt nyugodtabb lesz ott az állapot, egészen az országba fogja kebelezni és e czélra a nádor és a bán küldenek majd ki biztosokat. Ezek a biztosok az emlitett kerületekben, de más végvidékeken is, alkalmas és elegendő helyet fognak kijelölni a határőrség felállitására és a határőrök lakóhelyére, oly módon, hogy a végeken a határőrök ne lakjanak vegyest más adózókkal. A mi nem tartozik az igy kijelölt területhez, a megyék hatósága alá jut és a király oda főispánokat fog kinevezni.[3] A Zrinyi- és Frangepán-javakat is kiveszik a gráczi kamara hatósága alól.[4]

Szintén a török hódoltság egy fájdalmas emlékét szünteti meg az a törvény, mely végkép eltörli a neoacquistica commissiot, és az általa még el nem intézett ügyeket a rendes biróságok elé utasitja.

Számos sérelemre adott okot az 1715 : VIII. t.-cz. azon határozata, a mely szerint, ha nincs együtt az országgyűlés, a főurak concursusa is határozhat a hadi adó dolgában. 1733-tól 36 évig évenkint tartottak ily concursust, és az országgyűlés kikerülésével nagy terheket róttak az országra, oly háború miatt, melyhez csak igen kevés volt a köze. E concursusokat most azon esetre szoritják meg, ha hirtelen ellenséges támadás vagy az országot közvetlenül érdeklő háború miatt nem lehetne rendes dietát tartani.[5]

Különösen erősen nyilatkozik a magyar függetlenség érzete a LXIII. törvényczikkben, abban, mely általános felkelést rendel el, életet és vért ajánl fel — ezek a törvény szavai — a bajor választó ellen, a királynő örökségének megvédésére. A hat gyalogezred törzstisztjeit a királynő nevezi ki; a többi tisztet, a kapitányokat beleértve, a megyék, egyetértve az ezredesekkel. A nemesi insurrectio élére négy kerületi generálist, csupa magyar főurat, nevez ki a király. Még a hadi törvényeket is magyarul szerkesztették, bár természetesen a császár-királyi sereg szabályainak erős befolyása alatt.[6]

[1] XV. t.-cz.
[2] XVI., XVII. t.-cz.
[3] XVIII. t.-cz.
[4] LII. t.-cz.
[5] XXII. t.-cz.
[6] Ezt mutatják a körmendi hg. Batthyány-féle levéltárban kéziratban, meglevő, e korból való »hadi articulusok«.

Közgazdasági tekintetben kiterjed az országgyűlés gondoskodása a termények kivitelének könnyitésére. A királynő megigéri, hogy ezt, valamint az örökös tartományok által szedett vámnak csökkentését, az örökös tartományok rendjeivel, mindjárt a dieta befejezése után, munkába fogja vétetni. Azonnal rendelkezik a felől, hogy Alsó-Ausztriába és innét a velenczei birtokokba lehessen hajtani ökröket. Mihelyt a mostani zavarok lecsendesednek, annak sem lesz akadálya, hogy az ökröket szabadon hajtsák Nürnbergbe, Augsburgba és a római birodalom más helyeibe.[1]

Mindezen törvények nemcsak az ország függetlenségére és jólétének előmozditására czéloztak, hanem egyúttal a nemesi szabadságnak, kiváltságnak, a rendi jognak biztositására, kiterjesztésére. Hiába, rendi államban e kettő el nem különithető. Úgy a legmagasabb, mint az alárendelt egyházi és világi állásoknak magyarokkal való betöltése az ország önállóságának elismerése, de egyuttal a papi és nemesi rendnek is »consolatiója«. Még a kereskedelem és kivitel dolgában is természetesen a földbirtokos nemes érdeke járt elől. És e kiváltságokban az összes rendek osztoznak. A LXI. t.-cz. egyenesen kimondja, hogy a született dalmaták, horvátok és szlavónok az egyházi és világi tisztségek betöltését illetőleg magyar számba jönnek. De legnagyobb diadalát a föld, a telek adómentességének régóta vitás kérdésében vivta ki a nemesség praerogativája.

Már 1715 óta kisért ez az ügy, 1728-ban ez idézi elő a legnagyobb izgalmakat. Akkor a király lemond a megadóztatás szándékáról, de abba sem egyezik bele, hogy törvényesen kimondják az adómentességet, és igy minden függőben marad. Most, már a koronázás előtt, újra előáll a nemesség e követelésével. Beiktatását a koronázási hitlevélbe nem vihette keresztül, de talált más módot arra, hogy a nemesi adómentességet a sarkalatos törvények minden garantiájával vegye körül.

»Ő Felsége kegyes kijelentése alapján szentesitve van, hogy a magyar királyság karai és rendjei sarkalatos jogai, szabadságai, mentességei és kiváltságai, a Hármaskönyv I. 9. és az 1723 : VI. t.-cz. alapján, mint a melyek őket mindenkorra felmentik az adó alól, tehát arra vonatkozólag is, hogy a teher semmi módon ne háruljon a telekre, mint a mely azon mentességek és az ősi szokás által meg van erősitve, sehogy sem vonhatók a hitlevél azon kifejezése alá: a mint azok értelme fölött a király és a rendek megegyeznek. Különben is biztositva és megóva lévén az 1715 : III. törvényczikk értelmében attól, hogy a többi tartomány módjára kormányozzák őket.«[2]

A női örökösödés elismerésénél hiába követelte ezt a nemesség; megvédésének reményében megkapta. A nemesi adómentesség, legridegebb formájában, annyira sarkkövévé válik az egész alkotmánynak, hogy azt még a

[1] XXVII. t.-cz.
[2] 1741 : VIII. t.-cz.

király és a rendek sem dönthetik meg törvényesen. És hogy nemzeti jelentősége, a nemesi jognak a nemzeti függetlenséggel való azonositása annál kirivóbb legyen, biztositására azt a törvényt idézik, mely Magyarország különállásának legerősebb elismerése.

Ezt egyelőre nem is bántotta a királyi hatalom. Egész más mozgalom volt hivatva megdöntésére.

Az örökös tartományokban ezalatt a nagy politikai feladatok kényszere alatt épen ellenkező irányt vett a fejlődés. Ott az állami és uralkodói hatalom lehetőleg megszoritja a rendi előjogokat és keresztülviszi a kiváltságos osztályoknak a közterhek alá vetését.

Nevezetes és eddig kellően nem méltatott tény, hogy épen azon idő óta, mióta a pragmatica sanctio mindenkorra oszthatatlanná és együvé tartozóvá tette az örökös tartományokat és Magyarországot, egészen külömbözővé vált e két országnak belső fejlődése.

Még Károly idejében nagyjában csak oly rendi volt az örökös tartományok alkotmánya mint Magyarországé. A pragmatica sanctiót az összes rendekkel elfogadtatták, mi kétségtelenül közjogi állásuk elismerésére mutat. Egyebekben, bár az udvarnak kétségtelenül tulnyomó volt általános politikai ügyekben a befolyása, a közigazgatás, a belső kormány, az igazságszolgáltatásnak még egészen rendi a módja. Még külsőleg sem ment végbe a centralisatio: külön működött a cseh kanczellária az osztráktól, nem is szólva az olasz és németalföldi tartományok külön igazgatásáról.

Ez az állapot, melynek káros hatását már Károly idejében is annyira érezték, a porosz háború tanulságai után tovább fönn nem volt tartható.

A porosz fegyverek győzelmét az állam közigazgatásának pontossága, pénzügyeinek rendezettsége készitette elő. Frigyes mint egyedüli úr rendelkezett hivatalnokaival csak úgy, mint katonáival. Nemcsak a porosz sereg jobb begyakorlása és fegyverzete, vezérének lángesze vivta ki a diadalt; az egységesen igazgatott modern állam győzött a nagyobb nyers erővel rendelkező, de csak lazán szervezett, alkotó részeit össze nem olvasztó középkori rendi állammal szemben.

Maga Mária Terézia egy emlékiratában szinte csodának mondja, hogy e szervezet mellett fönn lehetett tartani a monarchiát. A miniszterek megszokták, hogy mindegyik kénye-kedve szerint intézkedjék saját szakában. Az egyes kanczelláriák többet törődtek saját országaikkal, mint az egészszel. Minduntalan felszólalnak tartományaik rendi kiváltságai érdekében. A mellett nem hiányzott bennük a nemzeti féltékenység sem. Az osztrákok lehetőleg kiszoritják a cseheket, az osztrák és cseh egyetért a magyar ellen.

Leginkább érezhető volt természetesen az ellentét katonai és pénzügyi tekintetben. A porosz államnak abban állott rendkivüli előnye a többi fölött, hogy már béke idején is úgyszólva hadi lábra volt helyezve. Ehhez képest természetesen az állam kiadása is rendkivül nagy volt már béke

idején. Jó gazdálkodással, nagy takarékossággal mégis sikerült Frigyes atyjának több millió tallérra menő kincset gyüjteni háború idejére, végső esetre. A monarchiának ellenben eddig béke idején igen csekély volt a hadi ereje. Károly halálakor alig 20,000 ember állott harczkészen. Nem is igen lehetett több, mert a jövedelem legnagyobb részét a rendek maguknak foglalták le, és a mi kevés megmaradt, megemésztette azt az udvari pompa. Nem is viselhetett a bécsi udvar háborút másként, mint a tengeri hatalmaknak subsidiumaival és nagy adósságok felvételével.

Haugwitz gróf, ki sziléziai születésü protestáns volt és csak Bécsben katholizált, tervet dolgozott ki, mikép lehetne az örökös tartományokból állandóan 14 milliónyi adót szedni, és ennek alapján 160,000 embert tartani fegyver alatt. Mária Terézia istentől küldöttnek nevezi e férfiút, megbizza őt terve keresztülvitelével és maga vállalkozik reá, hogy leküzdje minisztereinek és rendjeinek ellenzékét. Az egyes tartományokkal megegyeztek egy bizonyos időre az adó mennyisége felől; igy a jövedelem minimuma biztositva volt.

Ezzel együtt járt az egész állami igazgatás reformja. Az összes köz- és kamarai ügyeket a fődirectorium intézte Haugwitz alatt. Az igazságszolgáltatást teljesen elválasztották a közigazgatástól és egyenesen az uralkodótól tették függővé. Mária Terézia alatt vette kezdetét az osztrák jog codificatiója. A cseh és osztrák kanczelláriát egyesitették; rendi tisztviselők helyett most már császári hivatalnokok, a kerületi kapitányok igazgatták az egyes vidékeket. Betetőzte minde reformokat az államtanács felállitása 1760-ban, melynek hatásköre az egész monarchiára kiterjedt, bár Magyarország névleg ki volt véve alóla. Ujjászervezték az állami kanczelláriát, melybe Kaunitz új életet öntött. Még aránylag legkevesebbet változtattak a hadi tanácson, mely azelőtt is a leginkább centralizált hatóság volt. Minden kormányszék hetenként bemutatta protocollumát az uralkodónak, ki a pénteken, a császár jelenlétében tartott conferentiában előadatta magának a fontosabb ügyeket és lehetőleg el is intézte azokat. Ily módon akarta megorvosolni az osztrák administratio hagyományos lassúságát.

»Ezt az erősen megállapitott berendezést tartom az igazi alapkőnek, melyen az Isten által reám bizott monarchiát fenntarthatom, és utódaim javára és hasznára megőrizhetem, a mennyiben ez módot nyújt a fejedelemnek, hogy az országok állapotával valóban megismerkedhessék, sérelmeiket megvitassa és megvizsgáltassa, és ennél fogva az igazságos Istennek tetsző eljárást elöljárók és alattvalók közt előmozdithassa, különösen pedig felügyelhessen arra, hogy a gazdagok és előkelők el ne nyomhassák a szegényeket.« [1]

Csakhamar látható volt a reformok eredménye. Az évi jövedelem

[1] Zwei Denkschriften Maria Theresias. Archiv für Österr. Geschichte, XXXVII. 296—304.

1754-ben négy millióval felülmúlta az 1731-ikit, pedig akkor még Szilézia, Nápoly és Szerbia is a monarchiához tartoztak. Igaz, hogy Csehország adóját 3.2000,000-ről 5.200,000-re, Alsó-Ausztriáét az addiginak kétszeresére, Stájerországét meg épen háromszorosára emelték. De ezt a terhet aránylag könnyen elviselték. Először is megszünt minden immunitás. A papi és nemesi birtok is fizetett adót, csakhogy jövedelme után aránylag csak félannyi adót fizettek, mint a jobbágytelek után. Másodszor az iparnak óriási fejlődése a polgári rendet is képessé tette az eddiginél sokkal nagyobb teher elviselésére. Az egyenes adók mellett a fogyasztási adók és a vám is igen jelentékenyen fokozták a kincstár jövedelmét.

Az volt már most a kérdés: mikép őrizhető meg ezen ujitásokkal, és különösen a financziális szükségletekkel szemben Magyarország önálló közjogi állása, rendjeinek törvényes adómentessége?

Mária Terézia maga e szavakkal fejezi ki törekvését: »Sem magam nem kivánom, sem utódaimnak nem ajánlom a rendek hasznos és törvényes privilégiumainak megsértését. Országaim virágzása mód felett szivemen fekszik, annyira, hogy nem ismételhetem eléggé: ha kiváltságaikat oly tisztán birják kimutatni, vagy pedig igazságosabban kormányoztak volna, mint én, nem haboztam volna tekintélyemet az övéknek alárendelni, sőt még azt is megengedtem volna, hogy utódaimét csökkentsék és korlátozzák, mert az országok javát elébe tettem volna a magam, családom és gyermekeim érdekeinek. De törvényben nem gyökerező és a miniszterek elnézése által lábra kapott visszaélések sem nekem, sem utódaimnak, még kevésbbé a közügynek nem állhatnak örökké útjában.«

»Az oly privilégiumok megerősitése, melyek visszaélésen és rossz szokáson alapulnak, csak végső elővigyázattal és megfontolással teljesithető, mert gyakran előfordul, hogy conniventiából elhanyagolt fejedelmi jogok régi szokás alapján kétségbe vonatnak s ez által meg van kötve a fejedelem keze. Ez alatt különösen a rendi gazdálkodásra való főfelügyelet, azután az országokban az Istennek tetsző egyenlőség elérése végett lelkiismereti ösztönből és a közérdek biztositására létesitendő egyenlősités és rectificatio értendő.« [1]

A fejedelmi hatalom növelése, a rendi kiváltságok megnyirbálása, az országok egyenlősitése, lehető összeolvasztása — ez tehát Mária Terézia feladata. És ha saját belátása és esküje visszatartja is attól, hogy e politika keresztülvitelére Magyarországgal szemben olyan eszközökhöz nyuljon mint elődei, azért az ellentét hazánk állapota és a királynő által követett irány között napról napra érezhetőbbé vált és csakhamar éles összeütközést idézett elő.

Előbb a háború, azután a reformok munkája miatt halasztotta el a királynő majdnem 10 éven át az országgyűlés egybehivását. 1750-ben azon-

[1] Ugyanott.

József trónörökös magyar kiserettel.

(Egykoru metszet az országos képtárban.)

ban ez ügyben tanácskozást tartott a magyar urakkal, hol kijelentette, hogy az adót egy millióval emeltetni óhajtja, ellenben az ország sérelmeit tőle telhetőleg megorvosolja. Az országgyűlés tárgyául különösen a törvénykönyv javitását tűzte ki, mely munka 1723 óta abban maradt.[1] Új, fontos tárgyul még a nádorválasztás is kijelöltetett, minthogy a »hős« Pálffy János 1751 márczius 24-ikén, egy hónappal a dieta megnyitása előtt, nyolczvannyolcz éves korában meghalt.

A magyar tanácsosok lehetőnek tartották az adóemelés keresztülvitelét. De a megyék hangulata alapján már a követek összegyűlése előtt belátta Grassalkovics, most a kamara elnöke, hogy e felajánlás nagy nehézségekbe fog ütközni.

Ez az országgyűlés egyaránt mutatja a magyar rendeknek a királynő iránt való loyális, szinte túlságba menő hódolatát és kitartó hazafiságát, midőn az ország érdekeinek megvédéséről van szó.

Alig hogy a rendek együtt vannak, fényes követséget küldenek Bécsbe, gróf Barkóczy Ferencz egri püspök vezetése alatt, a királynő üdvözlésére és meghivására. A püspök szép latin oratióban köszönti a császárt, aztán a királynőt, ki férjével egy mennyezet alatt állott, és kézcsókra »bocsátotta a deputatiót. Innét a 10 éves József trónörököshöz mentek, ki a latin beszédre latinul válaszolt, a küldöttek nagy consolatiójára. De mily nagy volt a magyarok öröme, midőn a második főherczeg, Károly, »mindnyájuk nagy vigaszára és örömére, magyarul beszélt, egészen magyar accentussal«. »Hogy a hat éves királyi herczeg minő kedvességgel mondta el beszédecskéjét, de különösen annak utolsó szavait, milyen gyöngéd indulattal és testének bizonyos mozgásával és meghajlásával, azt alig voltak képesek kifejezni a deputatusok.«[2] Leopold főherczeg németül beszélt, Mária Anna főherczegasszony latinul, a lotharingiai herczeg neje francziául felelt az olasz megszólitásra. Nagy ünnepélyességgel történt ezután a királynő bevonulása Pozsonyba és az új nádornak, gróf Batthyány Lajosnak, a volt kanczellárnak egyhangú megválasztatása.

De mihelyt a királyi propositiók tárgyalására került a sor, az ellenzék kerekedett fölül. Ugyanazon férfiakkal találkozunk, kik 1741-ben is vezették az oppositiót; Okolicsányi Jánossal és Csuzy Gáspárral. A rendek deputatiójának június 3-ikán benyujtott munkálata előadja, minő sanyaru sorsban van, mennyire szegény az ország, mennyire összeroskad a mostani teher alatt is, nem hogy nagyobbat elbirna. Nagy hálájok a királynő iránt, ki anyai indulattal csüng a nemzeten, és most is oly áldozatkészek mint akkor, midőn életüket, vérüket, vagyonukat ajánlották föl. Szerencsések volnának, ha akaratuknak megfelelne tehetségök is.

Hanem az országot, örökösöknek nevezhető bajai mellett, új csapások

[1] Horváth Mihály, id. m. 300–301.

[2] Az 1751-iki országgyűlés Diariuma és actái. 553 fol. lat. jelz. kézirat a Nemz. Múzeumban.

Ludovici e Comit. de Batthyan
et Strattmann Nati 7 Marty 1696. in Palatinum Electi
11 May 1751. ad Immortale Regnum translati 26 Octobr. 1765.

Effigiem in Signum perennaturi Sincerissimi Filialis Amoris
posteritati devotissimi Offerunt
Mæstissimi Hærede.

Batthyány Lajos gróf.

(Egykoru metszet az országos képtárban.)

is sujtották. A török háború terhét még ki sem heverhették, midőn a királynő örökségének megvédésére új áldozatokat kelle hozniok. Hosszú időn át tartó pestis fogyasztotta az ország népességét; sáskahadak tarolták le a mezőt, hernyóik meg a makkos erdőket. Ehhez járul a kereskedés pangása, a kivitel hiánya. »Annyi csatornán át folyik ki a pénz az országból, de be csak igen kevésen át folyik vissza.« A hadi adó nagy részét, a harminczad és a bányák jövedelmét mind kiviszik; az egyházi és világi birtokosok nagy része az országon kivül költi el pénzét. Az osztrák örökös tartományok megakadályozzák a marhakivitelt és vámokkal állják útját a magyar gabona és más nyerstermények behozatalának. Az ökrök és a gubacs árát a bécsi mészárosok és timárok nyomják le kényük-kedvük szerint. A magyar ezredek ruháját nem készitik az országban és igy kárositják az ipart is. A katonai visszaélések az ellátás és forspont dolgában nem szüntek meg. Mindezekért az adózó nép az eddigi terhet is csak restantiák felhalmozásával, adósságok felvételével viseli el nagy nehezen. Kérik, hogy a felség könnyitsen az ország terhein, akkor ők is, az adózók tehetségéhez képest, megfelelnek a királyi kormány szükségleteinek.

A királynő június 6-iki leiratában fenntartja követelését, mert, ha most nem gondoskodnak erős és gyakorlott seregről, jövőre még az élet, vér és vagyon feláldozása sem igen segithet. De egyúttal kijelenti, hogy a katonai visszaéléseknek új regulamentum által végét veti és a vám- és kereskedelmi sérelmeket is orvosolja, a mennyiben ez az örökös tartományok kára nélkül történhetik.[1] A rendek azonban állhatatosak maradtak és előbb a sérelmeket terjesztették fel 67 pontban,[2] melyekhez még a szabad királyi városok és a horvát rendek külön sérelmei is járultak. Ne nehezitsék a dolgot, ne disgustálják a királynőt, inti a rendeket a personalis a június 11-iki ülésen. A királynő kedvetlensége miatt nem szabad eltérni az ősi törvényektől, volt Okolicsányi válasza.[3] »Sokat igért a felséges udvar az országgyűléseknek, de nem volt annak semmi foganatja«, toldotta hozzá Csúzy, Veszprém követe. A megyei követek egyetértettek és kinevették a káptalani követeket, kik új fundus kimutatása nélkül is emelni akarják az adót. A főembereknek, az új nádornak és Fekete György personalisnak rábeszélése azonban arra birta őket, hogy előbb 300,000 forintnyi, majd 500,000-nyi, végre 700,000-nyi új ajánlást tegyenek. Ennek fejében azonban kikötötték az ingyenes katonai fuvarozás és szénaadó megszüntetését, mit az 1751 deczember 31-ikén kiadott katonai regulamentum el is rendelt. Ujabb haladás volt ez azon irányban, hogy a régi természeti szolgálatokat pénzül meg-

[1] Június 6-iki leirat, u. ott, 41.

[2] Ezek közt a 37-ik azt követeli, hogy ne szedjék külön a zsidók takséját, hanem mivel azok is az ország lakosai, azt számitsák be a közadóba. Erre az volt a válasz, hogy a zsidóknak Magyarországon való megmaradása egyedül a királyi jóakarattól és engedelemtől függ, és igy a taksa megmarad.

[3] Diarium, 39.

Grassalkovics Antal.
(Egykoru metszet az országos képtárban.)

váltják, és voltakép csak ezen regulamentum óta viselkedett úgy a hadsereg, mintha nem hóditott, megszállott tartományban táboroznék, hanem oly országban, melynek jólétét védni hivatott.

Mindezen alkudozások a királynő reményén túl halasztották az országgyűlés befejezését.

Augusztusban el is távozott egy ideig Pozsonyból, hosszabb ideig tartózkodott Pesten, szemlét tartott a Rákoson és vendége volt Grassalkovicsnak, annak új gödöllői kastélyában. Az volt a szándéka, hogy visszatérése után azonnal bezárja a dietát.

De ekkor új nehézséget okozott a városok ügye. A királynő Győr, Komárom, Zombor és Ujvidék városainak megadta a sz. kir. városi kiváltságot és azt kivánta, hogy a rendek azt czikkelyezzék be és adják meg e városok követeinek az ülési és szavazati jogot a dietán. Ebben azonban kettős veszélyt láttak a megyei követek. Először attól féltek, hogy a városi elem ily szaporitása által, melyet ily módon a király a maga hatalmából eszközölhet, az udvari párt túlnyomó lesz a dietákon, a megyéket képviselő nemesi követek fölött. Másodszor pedig, mivel a szabad királyi városi jog az illető helyeket felmentette a fuvar és forspont tartozása alól, méltán tartottak attól, hogy ez által növekedik a nem kiváltságos adózó nép terhe. Ezért készek voltak ugyan beczikkelyezni e négy várost, de szavazati jog nélkül és a forspont kötelességének fenntartásával. A királynőt viszont bántotta szabadalmi levelének ezen megszoritása, megujitotta követelését és sürgette az országgyűlés tárgyalásainak befejezését, mivel férje el akar utazni. Erre kitört a rendek haragja. Kijelentették, hogy oly fontos ügyet, mint a törvényalkotást, nem lehet siettetni, inkább széjjel mennek, semhogy erőszakot türjenek. Győr város követét, ki már el is jött az ülésre, szégyenszemre eltávolitották. Végre augusztus 26-ikán késő este a zászlósok és a felső tábla egyre megujuló unszolására belenyugodtak abba, hogy csinálják hát az articulusokat, a hogy az udvar akarja.

Lehetetlen mindebben nem tisztelni a rendeknek igazán hazafias és alkotmányos eljárását, melyet sem kegy, sem pressio nem volt képes megtántoritani. De a királynő máskép itélt. Anyai szeretetében, uralkodói hiuságában egyaránt sértve érezte magát. A dietának augusztus 27-ikén tartott bezárásánál kijelentette, hogy nagyobb bizalmat és készséget várt volna kedves magyar nemzetétől, melyet anyai jóindulatával mindig kitüntetett. »Tegyétek félre a bizalmatlanságot királynőtök, anyátok irányában és iparkodjatok a dieta határozatait szorgosan végrehajtani, hogy régi kegyelmemet, a melyet elvesztettetek, visszanyerhessétek.«

Az adóemelésen kivül az emlitett négy városnak és a három alsószlavóniai megyének, Szerém-, Verőcze- és Pozsegának beczikkelyezése, követküldési joggal, volt ez országgyűlésnek főeredménye. A tapasztalt nagy oppositio, majd a közbejött hétéves háború okozták, hogy csak 1764-ben hivták össze ismét a dietát. Addig is, az 1751-iki gyűlés tapasz-

talatain okulva, mindent elkövettek, hogy az ország hangulatát a reformok irányában kedvezőbbé tegyék.

Némi romantikus büszkeséggel, a nő kellemes optimismusával, ki tudja, hogy mennyire iparkodik mindenki kedvében járni, oly optimismussal, melyet az 1741-iki események még inkább növeltek, azt hitte Mária Terézia, hogy a magyaroknak személye iránt való ragaszkodása elég erős alapot szolgáltat politikájának és pótolja a királyi hatalom egyéb eszközeit. Ezt a hitet keltették és ápolták benne öreg szolgái, mint Pálffy János, Esterházy József és Grassalkovics. A rendeknek hideg és határozott magatartása 1751-ben meggyőzte a királynőt arról, hogy a nemzet bir különbséget tenni a királynő iránti hódolata és a törvényeinek tartozó tisztelete között. A szinte személyes viszony még sem pótolhatta az alkotmányt. Intézmények alkotására, reformok keresztülvitelére kellett megnyerni a nemzetet, nemcsak a királyi hatalom emelésére, hanem tulajdon javára is.

Ezt az átmenetet jelölik Pálffy Miklós grófnak emlékiratai, ki, mielőtt a kanczellári méltóságot elvállalta, terjedelmes programmot nyújtott be a királynőnek.[1]

»Felséged uralkodása elején a szeretet tett, alkotott mindent.« Most is az a kiinduló pontja, hogy a felség jót akar. Bár ezt mindenki elismeri, mégis nagy óvatosság kell a kivitelhez. Kimélni kell a nemzet előitéleteit, melyek közt az első: a nagy ügyelet az ország jogaira. Épen azért meg kell akadályozni a minisztereket abban, hogy a királyi tekintélyt oly czélok elérésére használják fel, melyek sem a törvénynyel, sem a lehetőséggel meg nem egyeztethetők. Kerülni kell mindent, mi a királyt és annak tekintélyét compromittálhatja. Legfőkép az a baj, hogy ugyanakkor kell javitani is, midőn oly nagy mértékben reá vannak szorulva a nemzet áldozatkészségére.

Törvényhozás tekintetében legfőbb elv: az alapalkotmány megtartása, de javitás ott, hol baj van. Egy és más dolgot lehet létesiteni dietán kivül is, de az sem jelentékeny, sem tartós nem lehet. Útját kell szegni azoknak, kik a törvény homályosságából élnek és oda törekszenek, hogy semmi birtok ne lehessen biztosságban. Reá kell vezetni az embereket az újitásnak, vagyis inkább a törvények helyes összefoglalásának szükséges voltára. Az előkészitendő új codexet azután el kell fogadtatni a megyék és az országgyűlés által. Egyelőre a helytartó-tanácsra kell bizni az előleges intézkedések megtételét, csakhogy e kormányszék élére a királynő szándékaiba teljesen beavatott nádort kell állitani. Ily módon és a főemberek megnyerésével keresztül lehet vinni az újitást a dietán, vagy ha ott nem lehetne, a megyékben.

Szintúgy lassú és következetes eljárást kell folytatni a másik veszedelmes tárgynál: az adónál. Nem szabad felkölteni a nemzeti féltékenységét,

[1] Pálffy Miklós emlékiratai Magyarország kormányzásáról. Kiadtam 1884-ben.

hanem azt mintegy szunnyadozva kell tartani. Nem szabad feledni, hogy a nemzet azon részének, melynek szava van a dietán, s annak, mely onnét ki van zárva, nem egy az érdeke. Ha az összeirást és az annak alapjául szolgáló térképeket magyar késziti, nem menekedhetik a részrehajlástól, ha német: erős ellenállást idéz fel. Magyar kell tehát oda, de megbizható. Minden megyében és városban legyen legalább egy királyi biztos nyilvános és titkos instructióval, kinek feladata mindenre felügyelni. Őt a főispán ajánlja, s e biztosok, valamint a fő- és alispánok levelezésben álljanak a kanczellárjával. Igy idővel el lehet érni az úrbér szabályozását, sőt tán a nemesi subsidiumnak állandóvá tételét is.

Mindaddig, mig e két gyökeres reform életbe léphetne, sokat lehet elérni a rendes úton. Sokat tehetne a nádor és a primás, csakhogy az utóbbi[1] elvesztette minden tekintélyét. A főispánokra levelezés, utasitás, az udvarhoz hivás, valamint az országnagyok útján lehet befolyást gyakorolni. Ha a helytartó-tanács ügyes, a megyékben elérheti a czélt és megakadályozhatja a kellemetlen repraesentatiók felterjesztését.

Minthogy az adót most, mig a háború tart,[2] nem igen lehet emelni, később pedig a nemesség érdeke áll annak ellene, gondoskodni kell e döntő osztály kárpótlásáról. E kárpótlást csak úgy nyerheti a kincstár kára nélkül, ha idegen pénz nagyobb mértékben folyik be hazai terményekért és minden megtörténik a kereskedés, ipar és vállalkozás előmozditására.

Még a katonaságnak is elő kell segitenie a nemzet vagyonosodását az által, hogy béke idején közmunkát végez.

A király, főfelügyeleti jogánál fogva, akadályozza meg a városok eladósodását és rossz gazdálkodását. Szükség esetén vesse őket sequestrum alá, mi legjobb módja a sikkasztások megszüntetésének.

Még fontosabb a király patronatusi joga a papság fölött. A méltányosság megköveteli, hogy a clerus birtokainak szabad élvezetében maradjon. De a legfőbb kegyúrnak meg jogában áll megakadályozni, hogy nagy jövedelmeket ne húzzanak minden gyümölcs nélkül.

»Ismeretes, hogy bár nagy a jövedelmük, a legtöbb püspök el van adósodva. Nem akarom eldönteni, a fényűzés és pompa okozta-e, vagy csak a megfelelő és szükséges dísz. Nincs semmi intézkedés arra nézve, hogy e jövedelmek czélszerűen fordittassanak a nép és az egyházak javára, s az eretnekség fertőzése ellen. Az igazságosságnak karöltve kellene járnia a keresztény illendőséggel, hogy közelebb lehessen megvizsgálni életük módját s ily nagy gazdagságnak hováforditását.«

»Nem lehetne és kellene-e az ily javadalmakra évi jövedelmük egy harmadát vagy negyedét kiróni adó gyanánt, mint ez Belgiumban történik?« A pápa engedélye erre ki volna eszközölhető, hisz sehol sem tesz

[1] 1751 óta gróf Csáky Miklós.
[2] Az emlékirat 1758-ban kelt, a 7 éves háború idején.

annyit a király a vallás érdekében mint Magyarországon. A püspökök bizonyára ellene szegülnek az ily megadóztatásnak. Czélszerűbb is az apátságokon és prépostságokon kezdeni, mert ezek úgy sem tesznek szolgálatot sem az egyháznak, sem a közügynek. A praelatusok szabadalmukra fognak hivatkozni, a király pedig reservált jogára.

»És Róma dönteni fog és maguk a jelöltek fogják siettetni a döntést, mert előbb nem léphetnek javadalmaik birtokába. Rómában pedig jól tudják, mennyire tért el a püspökség és a clerus az okosságtól s az igazi apostoli eljárástól, és minő hanyagságot tanusitott a népek és az eltévelyedettek oktatásában. Tudják viszont azt is, mennyi költséget forditott erre Felséged.«

»Bár a vallás ügye, mint sok más, Magyarországon nagyon különbözik az örökös tartományokétól, mégis való, hogy e baj nagy részét itt, mint amott, a katholikus clerus és az előbbi kormány hanyagságának vagy legalább közönyének lehet felróni.«

Bár tehát, a királynővel egyetértőleg, épen nem barátja a clerus túlságos hatalmának és gazdagságának, azért mégis a protestánsokkal szemben előharczosa az egyháznak. Szerinte a protestánsok érzik ügyük gyöngeségét és ez okozza összetartásukat és azt az eljárásukat, mely képessé teszi őket e viszonyok kellő felhasználására. A kálvinisták, többnyire magyarok, a föld javát birják. A lutheránusok németek; erejük a városokban van, jólétüket iparuknak és szorgalmuknak köszönik. Nem csoda, ha mindig kapnak pénzt és támogatást, és bár a mágnások és a legelőkelőbb családok visszatértek az igaz egyház kebelébe, a köznemesek, polgárok és parasztok közt még mindig nagyon számosak. Sokszor előfordult az is, hogy a katholikusok, a felkelések alkalmával, önzésből kezet fogtak az eretnekekkel.

Oda kell igyekeznie a kormánynak, hogy a protestánsokat magától tegye függővé. Ők maguk sem ellenkeznének ezzel, mert oltalmat remélnek az őket elnyomó katholikus földesurak ellen. Privilégiumaikat mindig csak rövid időre kell megerősiteni, úgy hogy a kormány azon helyzetben maradna, hogy nemcsak az eretnekség terjedésének állhatná útját, hanem majd kegyes, majd szigorú rendeletek kibocsátása által, szinte észrevétlenül visszaterelné azt az igaz egyházba.

»Ily egyenes függés által megszünnének a zaklatások, veszekedések és küzdelmek; a nyugalom helyreállna, egyre közelednénk az egyformasághoz, mit bizonyára követne a megtérés is, a politikai és egyházi status bölcs rendelkezései folytán.«

»Ismét más eljárás ajánlatos a görög nem egyesültekkel szemben. Itt könnyebb az intézkedés, mert nagy részük nem függ magyar hatóságtól. Őrizkedni kell minden erőszakos lépéstől, mert minden kényszerités csak akadályozhatja az uniót. Az illyr nemzet charaktere megkivánja, hogy szilárdsággal és erőteljes méltósággal tartsák korlátok között és szoritsák kötelességére. Másrészt a nekik adott szót és igéretet szentül meg kell tartani.«

A főtörekvés tehát: a törvények reformjának, az adók emelésének elérése. E czélból nemcsak felvilágositani, hanem gazdagitani is kell az az országot. Az alkotmány külső szinének megtartása mellett az ajánlott királyi biztosok voltakép már az állami administratiónak volnának eszközei. A clerusnak állami rendelkezés alá vetése, a máshitűeknek politikai okokból, eszélyességből való megtérése — mind a XVIII. századi állambölcsességnek kedvencz tárgyai.

De ha a királynő személyes befolyását becsülte túl, a derék, komoly és energikus Pálffy meg az állami és politikai érdekek meggyőző erejében bizott tulságosan. Csakhamar meg kellett győződnie mindenkinek arról, hogy e földön a nemesség büszke kiváltsága, az osztályérdek az uralkodó. Uralkodó azért, mert egyúttal a nemzeti önállóságnak utolsó erős támasza.

Már jóval az orsaággyűlés megnyitása előtt megindult a támadás a clerus kiváltságai, különösen adómentessége ellen. Ha ezt megingatják, a nemességre kerül a sor, mivel a magyar közjogi alapelv szerint a pap, mint birtokos, nemesi kiváltságot élvez.

Mária Terézia 1758-ban, a XIV. Benedek halála után összeülő bibornoki collegiumhoz intézett levelében, először használja az apostoli királyi czimet. Ő ezt, mint egyenesen kijelenti, Magyarország miatt vette fel és elrendelte, hogy czimében közvetlenül Magyarország mellé helyezzék.[1] E czimmel, úgy fogta fel az udvar, együtt jár a királyi hatalom felsősége a nemzeti egyházban oly mértékben, minőben azt Szent-István, az első apostoli király, gyakorolta. Valóban kevés igazi oklevélnek jutott oly nagy történeti szerep és jelentőség, mint a minővel Silvester pápának Istvánhoz intézett, nyilván hamis, bullája dicsekedhetik. Egyrészt a pápai igényeknek, másrészt az udvar autokratikus törekvéseinek ez szolgáltatta szentnek vélt alapját.

Egész Európában akkor napirenden volt az állam és egyház közti viszony szabályozása. Kollár János Ádám, a tudós magyar jezsuita, a bécsi könyvtár őre, akkor irta meg munkáját a magyar királyok kegyuri jogáról.[2] Ehhez később, 1763-ban, egy kisebb értekezése járult: »Magyarország apostoli királyai törvényhozási jogának egyházi ügyekben kezdeteiről és folytonos gyakorlásáról.« Ez a mű, melynek tartalmát czime nagyon is világosan mutatja, az államtanács több tagjának jóváhagyó censurájával épen az 1764-iki országgyűlés megnyitásakor jelent meg. Tartalma szerint az egyházi javak a koronának képezik tulajdonát. Nemcsak a papság, hanem a nemesség is, mint törvényekből kimutatni iparkodik, mindig alá volt vetve az adózásnak. Most sem marad egyéb hátra, ebben culminál okoskodása, mint az insurrectio kötelességének pénzül való megváltása.

Mária Terézia e közben sokat tett a magyar nemesség megnyerésére. 1760-ban felállitotta a magyar nemesi testőrséget, mely hazánk művelődés-

[1] Arneth, Gesch. Maria Theresias, IX. 10.

[2] De Jure Patronatus. 4r. Megjelent 1762-ben.

MAGYAR TESTŐR MÁRIA TERÉZIA KORÁBÓL.

(Egykoru festmény Ernst Lajos gyüjteményében.)

JÓZSEF ÉS LIPÓT FŐHERCZEGEK.

(Battoni egykoru festménye a magyar történeti képcsarnokban.)

legyen haszna földjéből? Az országgyűlésen oly módon kell megszavazni az adót, hogy a földesúrnak és az alattvalónak is maradjon valami haszna. »Mi haszna, ha azt mondják, hogy enyim a tehén, ha más feji és nekem kell etetnem.« Ezért rendeli annyi törvény, hogy a király országgyűlésen kivül nem róhat ki adót.

Gondoskodtak azonban arról is, hogy a királynak ne csak puszta hatósága legyen, és a kamarával együtt számos jogot, jószágot és jövedelmet adtak neki. Ha a lengyel királyi jövedelmekkel hasonlitják össze a magyarokét, mindjárt kitünik, mennyivel nagylelkűbb a mi nemzetünk, pedig a két ország alapalkotmánya egy. És midőn királyaink elfogadták a koronát, egyúttal megigérték, hogy e jogokkal és jövedelmekkel beérik. Sőt a rendek hatalma oda is kiterjed, hogy a közjó érdekében mérsékelhetik a király jövedelmét, és felügyeletet gyakorolnak arra, hogy azt ne tisztán a király kénye szerint költsék el. A vám és a só árának meghatározása felől mindig intézkedtek. Törvény irja elő, hogy a király saját jövedelméből védje meg az országot.

Ha azt állitanák, hogy e nagy kötelességnek nem felel meg az erő, az a válasz, hogy azt a magyarok nem tudhatják. Senki sem számol a rendeknek a kamara jövedelmeiről és arról, hogy azok hová fordittatnak. Ha pedig többet kérnek, az a kérdés, az ország java követeli-e, vagy csak a királynak haszna?

»Tudván azt a magyarok, hogy könnyebb nekik királyt kapniok, mint a királyi méltóságra vágyóknak országokat és koronákat, oly királyokat választottak, kik máshonnét vett eszközökkel is megvédhetik jogaikat és szabadságaikat, az ő lehető könnyitésükre. Még az 1723 : II. törvényczikknek is, mely a női örökösödést behozza, ez az értelme. Mert a magyarok az elválaszthatatlan összeköttetés által nem új terhet akartak magukra venni, hanem a külső erőket is szabadságaik és jogaik oltalmára forditani.«

Ha azonban úgy követelte a szükség, áldozatot is tudtak hozni királyukért. Csak azt követelték mindig, hogy tudják, mi a veszély, és ezért csak az országgyűlés vagy esetleg az országtanács rendelhette el az insurrectiót, de mindig csak egyes esetekben. Most is sok földesúr jobbágya többet fizet közadóban mint a mennyivel urának szolgál. Ha pedig valaki azt hinné, hogy csekély ez az adó, nézze meg a szomszéd Lengyelországot.

Mindaz, a mit a király Erdélyből, a temesi kerületből, Illyriából és Horvátországból kap, a magyar korona jövedelme. Hetvenezer határőr él a magyar korona területén. Magyarországon fele áron tartják el az ausztriai katonaságot. A vámot csak a kiváltságosok fizetik; a paraszt alig vesz külföldről való árút.

Nagy veszedelem rejlik abban, ha a nemesi insurrectiót meg akarják változtatni és abból rendes hadat formálni. A tisztek addig nyomorgatják

majd a nemest, míg meg nem váltja magát s így kész az új nagy adó. Ha pedig személyesen szolgál, ki igazgatja? Csak a hadi tanács, azaz német kormányszék. A nádort már megfosztották törvényes katonai hatáskörétől, s így lassankint az egész nemesség idegen kormány alá jut. — Most is rosszul bánnak a rendes magyar ezredekkel, azokat küldik előőrsre, szemlére a legveszélyesebb helyekre, ha vissza vonulnak, kész a vád, hogy megfutnak. Az insurrectiót is mennyire ócsárolják, pedig Európa nagy része bizonyithatja, hogy a királynő a magyar vitézségnek s hűségnek köszöni, hogy uralkodik.

Kollár műve a magyar történelem fejlődésének azon momentumait foglalja össze nagy tudománynyal és éleselműséggel, melyek a királyi hatalomnak kedveznek; az ellenirat azokat, melyek az uralkodóval szemben is érvényesitik a rendek jogát. Amaz Ausztriában vagy Francziaországban látja a mintaállamot; emez a lengyel respublica nemesi anarchiájában. Abban azonban, mit a jövedelmek hováforditásáról s a hadsereg új berendezéséről mond, nem csupán a kiváltságos, hanem valóban a nemzeti, sőt az általános alkotmányosság érdeke van kifejezve. És, mi a fő, az irat megfelelt a helyzetnek, és mindenki azt találta benne, a mit maga érzett.

Alig maradt egy dietánkról annyi pasquill és gúnyos költemény mint az 1764-ikiről. Kollárt s Kollert, a personálist, valamint néhány német ruhában járó külföldieskedő mágnást nem szünnek meg üldözni, ellenben egekig magasztalják Baranyit, Szüllőt, Pozsonymegye alispánját és Tisztát, a honfiak vezéreit. Az ifjúság már az első üléseken zúgott, türelmetlenkedett, oda tódult a követek közé.

Megvolt a rendi alkotmány alapköve ellen intézett támadásnak az a következése, hogy a nemzetet egyesitette. A mindig aulicus papság most Kollár ellenében egy táborban küzdött a protestánsokkal; még a főrendekben sem bizott már az udvar, azt hitte, hogy csak szinleg mutatnak hódolatot, alattomban pedig támogatják a rendi ellenzéket.

Ennek lefegyverezése volt most a királynő legfőbb gondja. Kollár ellen vizsgálatot igért, a mennyiben netán könyvében a vallást is sértette. A rendek augusztus 16-ikán meg is köszönik ezt a gondoskodását.[1] Tényleg a merész férfiúnak nem történt semmi baja, sőt később donatióban részesült. Mialatt a rendek a sérelmeket és a propositiókra adandó választ dolgozzák ki, a királynő meglátogatja a főurak kastélyait, elmegy Váczra, Migazzi püspökhöz és átrándul Budára, a hol a királyi palota épitését nézi meg. Midőn visszatér, opera és bál, az ünnepélyek egész sora által jár kedvében a magyaroknak. De a hazafiaknak nem tetszik, hogy az udvarnál csak a német és anglus tánez járta; magyar tánczhoz fogtak, »ugyan volt divatya a gyertya, lapocska, farkas, varga s több efféle tánczoknak.[2]

[1] Diarium, id. h.

[2] (Ifj.) Baranyi Gábor 1764 augusztus 26-iki levele. Múzeumi kézirattár.

Hanem azért a dietai alkú csak nagyon lassan haladt. A rendek szeptember 14-iki felirata oly ridegen visszautasitó volt, — azt kérte, hogy az eddigi adóból is engedjenek el fél milliót — hogy Mária Terézia első haragjában fel akarta oszlatni az ülést. Majd arra szánta magát, hogy személyesen beszéli reá az ellenzéki követeket, de ez a fáradsága is kárba veszett. Eltávozott Pozsonyból, eltávolitotta szolgálatából a nemes testőrséget s titkára, Neny által tudatta a nádorral, hogy igyekezzék eredményt elérni, mert különben méltósága azt követeli, hogy más eszközökhöz nyuljon.

Erre a főrendek meghajoltak. Minthogy egyébről úgy sem lehetett szó, legalább az adó fölemelését akarták keresztülvinni. Föl is emelték 300,000 frttal, de ezt a királynő keveselte. Csak akkor lehetett a rendeket nagyobb áldozatra birni, midőn a nemesi felkelés szabályozásáról szóló propositiót visszavonták. Az adót 3.900,000 forintban állapitották meg, mely összegbe azonban a testőrség fentartására szolgáló 100,000 forint is bele volt foglalva.

A nemesség az adózó népre való tekintettel, állott ellen oly makacsul az adó emelésének. Még sokkal határozottabban szegült ellene annak, hogy maga járuljon bárminő alakban a közterhekhez. Ebből természetesen következett az a szükség, hogy a jobbágy állapotán kell segiteni, ha tőle az állam részére többet akarnak. Mintha arra lett volna hivatva ez az országgyűlés, hogy közéletünk minden égető kérdésével foglalkozzék, ily módon a jobbágyság és nemesség közötti viszony, az urbér is napirendre került.

Erre forditotta a rendek figyelmét a november 8-iki királyi rescriptum, mely a november 17-iki ülésen került tárgyalás alá. Nemcsak külföldi, hanem hazai iróink is egyetértenek abban, hogy a nemesség könnyedén végzett a jobbágygyal, csak a maga sérelmeit véve komolyan. A tanácskozások folyamatából mégis más tünik ki. Épen az oppositio egyik kiváló vezére, Baranyi Gábor, igen határozottan kijelentette, hogy a földesurak számos igazságtalanságot követnek el a jobbágyok ellen, és törvényes orvoslást sürgetett. Más a nemesi szabadság s más a féktelenség. Ne feledkezzünk meg keresztény kötelességünkről felebarátaink iránt.[1] A rendek el is készitettek egy törvényjavaslatot, mely az urbéreket sértő földesurakra büntetést állapit meg.

Hogy ebből törvény nem vált, annak igen fontos elvi kérdés volt az oka. A királyi kanczellária kijelentette, hogy a jobbágy és földesurak közti viszony szabályozása közügy, politicum, tehát oda is kiterjed a legfőbb királyi felügyeleti jog, mit a törvényben is ki kell fejezni. A rendek ellenben teljesen magánjogi kérdésnek vallották e viszony megállapitását, mely fölött csak a hatóságok s törvényszékek dönthettek. Sehogy sem akartak beleegyezni abba, hogy azt az állapotot, melytől egész létük függött, királyi

[1] Diarium. 1764 deczember 30-iki ülés.

akarat megváltoztathassa. Inkább elejtették az egész törvényt. Midőn ezt a főrendeknél tárgyalták, Jerebiczi Stehenics János, tinnini választott püspök,

Barkóczy Ferencz herczegprimás.
(Egykoru metszet Bubics püspök gyűjteményében.)

úgy vélekedett, hogy ha régente a földesurak saját erszényükből adóztak, most is lehetne a nyomorult népnek, melyre az adózás egész terhe hárult, megkönnyitésére legalább azt részletesen meghatározni, mivel tar-

tozik földesurának. »De ő a nevetés miatt nem kapott választ« — mond a jegyzőkönyv.[1]

Ha az adóemelés és az insurrectio szabályozása elleni oppositio igazi székhelye a papságnál és a rendeknél volt, a jobbágyok sorsa javításának még leginkább a főurak állották útját. Maga Mária Terézia is úgy itélt. Különösen Barkóczy primással és Batthyány nádorral éreztette haragját. Mindkettőnek még azon évben történt halálát a kegyvesztés fölötti fájdalmuknak tulajdonitották. De az egész országgal is éreztette indulatát. El sem ment az országgyűlés bezárására; maga helyett királyi biztost küldött, mint elődjei szokták tenni. Márczius 21-ikén volt a dieta utolsó ülése, — Mária Terézia idejében többet nem tartottak.

Az előadottakból világos, hogy nagy fontosságú törvények alkotásához nem lehetett fogni. Az alap teljesen a régi, csak némi toldás-foldásról lehetett szó, különösen az igazságügy terén. Ennek javitása Mária Teréziának nagyon szivén feküdt és már az országgyűlés előtt felszólitotta a hétszemélyes táblát: tegyen javaslatot a reform dolgában. A főtörvényszék azonban teljes megelégedéssel kijelentette, hogy 1723 óta csak tudatlanok és privát hasznukat keresők kivántak ujitásokat, s igy kivánságukat nem vették tekintetbe, aminthogy most sincs szükség lényeges ujitásra.[2] Ez volt a rendeknek a nézete is. Csak az árva- és gyámügyben történt fontosabb megállapitás (XXVI. t.-cz.). Egyebekben megujitották a királynak az országban való tartózkodásáról szóló törvényczikkeket (VII.), a nemesi testőrség kapitányát bevették a zászlósok közé (VI.); kimondták, hogy a magyar katonaság részére Magyarországon készitsenek ruhát, ha oly áron és oly minőségben kapják, mint egyebütt; és befogadták az ágostonrendi Notre-Dame apáczákat (XLIII.). Azon fontos határozatoknak keresztülvitele, melyek azt rendelték el, hogy az országgyűlést ezentúl Budán tartsák s hogy a helytartótanács székhelyét is az ország közepébe tegyék át (II—III. t.-cz.), egész más viszonyoknak volt fenntartva.

*

Két elsőrangú kérdés rendezése várt az országgyűlésre: a katonaságé és a jobbágyságé. Mindegyiktől tartózkodott. Nemcsak a régihez való ragaszkodása, rendi és személyes érdek okozta ezt, hanem az a meggyőződés is, hogy az akkori viszonyok közt a megoldás nem nemzeti értelemben lesz csak végrehajtható.

Az állam szükségletei azon nagy küzdelemben, melyet a porosz nagyhatalom idézett elő, nem türtek halasztást. Gondoskodni kellett nagyszámú katonaságról és megfelelő adóalapról, melyhez Magyarország is erejéhez mérten hozzájárul. A központi kormány tehát teljes és tudatos ellentétbe jut a magyar nemességgel, a rendi alkotmánynyal.

[1] Diarium. 1765 február 25-ikén tartott főrendi ülés.

[2] Horváth Mihály, id. m. 353.

Ez az 1750 óta lappangó ellentét 1764-ben teljes erővel kitör. Arra, hogy országgyűlésen, a rendek segitségével létesitsék a szükséges reformokat, egyelőre gondolni sem lehetett. Mária Terézia királyi kötelességének tartotta, hogy ez ellenállással szemben is megvalósitsa szándékát. A rendekkel szemben nemcsak az állami érdeket, hanem a kor szellemét, a humanitást képviseli az ő politikája. Meggyőződése szerint őt más nem köti, mint a világos országos törvény, minden egyébben fejedelmi teljhatalommal járhat el.

Maga a sors megfosztja Magyarországot még 1765-ben természetes vezéreitől, a nádortól és primástól. A primási állást csak 11 év mulva tölti be a királynő, a nádorit pedig épen nem. Magyarország helytartójának még 1765 végén kinevezi Albert szász-tescheni herczeget, kinek eljegyzését Mária Krisztinával, a császárné legkedvesebb leányával, ugyanakkor proclamálták.[1] Körülbelül úgy képzelte vejének helyzetét, mint a minő az ő férjeé volt Károly császár utolsó éveiben. Magyarország kormányának élére művelt, munkás, jóakaró férfiú jutott, kit azonban semmi kapocs nem kötött az ország alkotmányához. A helytartótanácsban, melynek elnöke volt, egymást érték az összeütközések közte és gróf Pálffy Miklós, most már országbiró között, ki aulicus létére is tudta, mivel tartozik nevének és méltóságának. Mindenesetre sokkal inkább volt most biztositva a királyi akarat végrehajtása, mint a midőn még a rendek embere állott, mint törvényes közvetitő király és nemzet közt, a magyar igazgatás élén. Albert herczeg egyúttal mint a hétszemélyes tábla elnöke is örökébe lépett a nádornak. A főherczegasszony pozsonyi udvartartása pedig igen fontos társadalmi központjává vált nem csupán a főuraknak, hanem a köznemességnek és tisztviselőknek is.

Mária Terézia uralkodásának első korszakában — 1751-ig — oly férfiak vezették Magyarország kormányát, kik minden hűségük s loyalitásuk mellett az udvarral szemben is fenntartották függetlenségüket. Gróf Pálffy János vagy gróf Esterházy József mint önálló pártfő, szabad akaratából szolgálta a királynőt, mint hűbéres jó hűbéres urát. Érezte személyének, családjának értékét és azt mindenkivel szemben fenn is birta tartani. Az átmeneti korszakban (1751—1764.) oly férfiak kerekednek fölül, kik közel állanak ugyan az udvarhoz, kik nagy érzékkel viseltetnek ugyan a monarchia közös érdekei és az azokból folyó szükségletek iránt, de azért minden izükkel, gondolatukkal a magyar rendi élet és kiváltság fennmaradásáért küzdenek. Ilyenek a nádor, gróf Batthyány Lajos, a kanczellár, gróf Pálffy Miklós s Grassalkovics, a kamara elnöke. Most már ezek szolgálata sem elégiti ki a királynőt. Pálffynak még a dieta előtt mennie kellett. Helyébe gróf Esterházy Ferencz jött, a volt országbiró fia, »kit még legjobbnak tartanak azok közt, kik e díszes és a mellett oly nehéz tisztségre

[1] Püchler, a császárné titkárának levele Grassalkovicshoz.

juthatnának; mivel szükséges, hogy az, ki betölti, összeegyeztesse az udvar akaratát Magyarország állítólagos szabadságával.«[1] Batthyány kidőlt, Grassalkovics megtartja ugyan a királynő bizalmát, de már aggkora is meggá-

Albert szász-tescheni herczeg.
(Egykoru festmény után.)

tolja tevékenységét. Az igazi munkát most oly férfiak végezik, kik egész nevelésüknél, irányuknál fogva függenek az udvartól, kiknek ifjúsága ama korba esik, midőn a királyi hatalom már teljesen meg volt szilárdulva és

[1] Erizzo velenczei követ jelentése. 1762 november 27.

kik nem is hazai, hanem bécsi kormányszéknél kezdették működésöket. Ezek előtt már nemcsak a királynő személye, hanem a monarchia érdeke áll első sorban; ők már nem pártfők, nem is aulicusok, hanem hivatalnokok. Soraikból gróf Festetich Pál, a kamara alelnöke és gróf Niczky Kristóf váltak ki.

Mária Krisztina főherczegnő.
(Egykoru metszet után.)

Festetich, ki a dieta alatt is mint Mária Terézia egyik bizalmas embere működött, azonnal annak befejezése után nagy titokban felszólíttatott egy urbéri tervezet kidolgozására »azon visszaélések megszüntetésére, melyek e tekintetben léteznek, s a szegény adózók megvédésére

minden további zsarolás s elnyomás ellen«.[1] Ugyancsak őt bizza meg az adó és a városi ügy rendezése dolgában kidolgozandó emlékiratok szerkesztésével is.[2] Sőt, a nemzet felvilágositása végett, szükségesnek tartja az egész közjog összeállitását. Ezt elő kell adatni oly módon, hogy annak minden lényeges részét az udvarra nézve kedvező, de azért a királyság és a rendek jogait sem sértő módon értelmezzék. »A királyság és a rendek külön jogain nem szabad erőszakot elkövetni, de igenis el kell kerülni azok minden félreértését. Minden rész jogát oly módon kell összekötni, hogy abból a birodalom java tünjék ki, mint legfőbb czél.« E kidolgozás óhajtott irányát jelöli, hogy a királynő Kollár tanácsára utalja bizalmasát.[3]

Legjobban azért mégis az urbér szabályozása feküdt szivén. »Nem akarok a törvény ellen cselekedni, szeretem a nemzetet, hálás vagyok iránta, de ha király akarok maradni, kell, hogy ép úgy igazságot szolgáltathassak a szegénynek, mint a gazdagnak. Lelkiismeretem szerint kell eljárnom, nem akarok elkárhozni egy pár mágnás és nemes miatt. Sok hónapon át iparkodtam, hogy ez elveket megegyeztessem az ország alapelveivel; rajta vesztettem és a paraszt fizeti az árát. Nem akarok mást, mint a közjót, melyet nem szabad, hogy magánérdek zavarjon«.[4]

Már 1765 július 10-ikén kibocsátották az urbéri szabályt, melynek kidolgozásában Raab udvari tanácsosnak volt legfőbb része, de a melyet maga a királynő javitott. Ha egyéb ujitásokban az örökös tartományok példája volt irányadó: itt megforditva, Magyarország járt elől. Az államtanács régóta foglalkozott ugyan a robotmegváltással, de csak nagy nehezen jutott vele előre, bár — mint egy államtanácsos irta — »rosszabb az állapot, mint Magyarországon«.[5] A király az egyes megyékbe királyi biztosokat küldött a reform keresztülvitelére, kiknek feladata volt az urbéri perek elintézését kezükbe venni és az illető törvényszékeken elnökölni. A főispánoknak kiadott utasitás elrendelte, hogy mindenkép óvatosan bánjanak a jobbágyokkal és ne közöljék velük idő előtt a rendezést, mert az zavart idézne elő. A biztosokat, mivel mindkét fél részéről esetleg ellenállás volt várható, katonai karhatalom kisérte. A rendezés nem egyszerre, hanem megyénkint, a külön viszonyok tekintetbe vételével, megy végbe.

A jobbágynak urbérileg biztositott jogai a következők: Tartozásainak lerovása után szabadon költözhetik, ha e szándékát idejében bejelentette; gyermekeit bárminemü életpályára neveltetheti. Telkétől, mig kötelezettségének megfelel, meg nem fosztható. Szerzeményéről szabadon rendelkezik. A földesúr erdejében van faizási joga; a legelőt közösen használhatja a

[1] Neny, csász. kat. titkár 1765 márczius 20-iki levele. Keszthelyi gróñ levéltár.
[2] 1765 február 11. és július 18.
[3] Levele Festetichhez, 1766 márczius 27.
[4] 1766 június végéről való (nem datált) levele gróf Pálffy Miklós országbiróhoz. Malaczkai levéltár.
[5] Hock, Oesterr. Staatsrath, 68.

földesurral. A község Szent-Mihálytól Szent-Györgyig szabadon mérheti a bort; az év másik felében a jog a földesúré.

Kötelességei: Minden telek után, mely a termékenyebb és jobb keresetü vidékeken 16 hold szántóból, s kevésbbé értékesebb helyeken többől, — egész 28 holdig, — továbbá 8—22 kaszás rétből áll, a házon s belsőségen kivül, egy éven át 52 szekeres, vagy 104 kézi robot: egy öl fa bevágása s behordása; 3 napi szolgálat hajtóvadászaton, egy forintnyi fejadó; minden termény után kilenczed; baromfi, tojásadó és 6 font kender fonása. Négy telek együtt egy hosszú fuvart szolgáltat, mely azonban két napnál nem terjed tovább. A szőllőre nem terjed ki az urbér, annak tartozását a helyi szokás állapitja meg. A házas zsellér 1 forintot fizet és 18 napot szolgál.

Ha a jobbágynak pere támad urával, ezután is az uri szék az első hatóság ugyan, de onnét a megye törvényszékéhez felebbezheti ügyét, hol a megyei ügyvédnek kötelessége őt megvédeni. A helytartótanácsnál pedig külön előadó foglalkozik az urbéri perekkel.

Tulajdonkép ebből a rendezésből és javitásból vesszük észre, mi mindenre kiterjedt a földesúr hatalma; mi mindenből huzott hasznot. Valami gyökeres, a humanitásnak megfelelő reformnak ez a szabályozás nem is mondható. Elég volt, hogy a legkiáltóbb visszaéléseket megszüntették, a jobbágynak életét, vagyonát, becsületét valahogy biztositották.

A nemesség nagy csapásnak, mindenek fölött törvénytelenségnek tartotta a királyi hatalomnak ilyetén beavatkozását. Nem csupán jövedelme csökkentésétől félt, egész közjogi állásának megrendülését látta abban, ha a jobbágy már más urat is ismer maga fölött, mint őt.

Urbér hirdetésén
Nálad táncz közt sirtunk hazánknak esésén

mint a felvilágosodott Barcsay Ábrahám irja egy barátnőjének.[1] A megyékben, különösen Pozsonyban, erősen felszólaltak a királyi hatalom ezen törvénytelen alkalmazása fölött. Ennél nagyobb baj volt, hogy a keresztülvitelnél, mely a megyék kezében maradt, lehetőleg iparkodtak fenntartani a régi állapotot. »Kijátszottuk Mária Teréziát«, — mondották a magyar urak.[2]

A jobbágyságra óriási hatást gyakorolt e rendelet. Nagyon nehezen birt belenyugodni a szatmári béke óta létrejött viszonyokba. Régi terheihez, mint új súly, a katonaság és annak eltartása, a hadi adó járult; a földesurak nagyobb pompájának, megváltozott életmódjának is ő adta meg az árát. A Péró lázadása után sem szüntek meg a magyar parasztmozgalmak. 1753 tavaszán mezőtúri és hódmezővásárhelyi lakósok kuruczoknak vallották magukat, de zenebonájukat csakhamar elnyomta a megye. »A vaskapunál vár minket Rákóczi, fel pedig nyomják a királyné népét. Heves

[1] Költeményes Holmi egy nagyságos elmétől.
[2] »Lusimus Mariam Theresiam.«

megye úgy megkoldult, hogy forspontnak való ló sem marad, mind elmégyen, s igy ha Isten segélt, az Vaskapuhoz megyünk Rákóczi elejében«.[1] Az itélet most is kegyetlen volt. Törő Pálnak Turon, Pető Ferencznek Vásárhelyen fejét vették, azután felnégyelt tetemeiket a világ négy tája felé kiállitott bitófákra akasztották. Kivülök még Bujdosó György bünhödött halállal, 11-ikét börtönnel büntettek, 54-et pedig beosztottak a magyar gyalog-ezredekbe.[2] Ugyanazon időben az egész határőrvidéken óriási lázadás dúlt, egyrészt a görög-keletiek elnyomása és uniálása, másrészt a német katonai rend behozása miatt.[3]

Most annak hirére, hogy segitenek százados bajain, mindenütt, de különösen Dunántúl, Vasban, Somogyban, Tolnában talpra áll a jobbágy. A mint előbb mértéktelen volt szolgasága, úgy most teljesnek vélte szabadságát; nem birta elképzelni másként a változást, mint az úr dolgának teljes elhagyásával. A katonaságtól nem tartottak; az a királyt szolgálja; mindent a felségtől várnak.[4] »Az ozorai polgárok« szüntelen fohászkodván, »kérték, kérik is az Istent, hogy bár jönnének a kuruczok, hogy hadd ijesztenék ezt a mi pogányunkat is.« »Mi tartjuk a katonaságot, nem az urak, és egy polgárt nem adna az fölséges királné száz urért«.[5] Mindaddig, míg nem tudják biztosan, miben áll a dolog, nem robotolnak; néhol még pénzért sem akarnak szolgálni.

Ezek a kitörések némileg megerősitették a nemesség állását a királynővel szemben. Teljes socialis revolutio előtt visszariadt. Az a számos paraszt deputatio, mely a községek költségén fölment Bécsbe, csak ritkán jöhetett haza kedvező válaszszal. Könnyű volt úgy feltüntetni a dolgot, hogy az izgatók a maguk hasznára, a községek »vékonyitásával« folytatják a pereskedést. Egészben véve inkább elvi jelentősége nagy az urbéri reformnak, mint sem gyakorlati haszna. Addig a jobbágy tartozásainak törvényes meghatározása a minimum volt — mert a földesúr nem mindig tartotta meg — most maximummá vált, melyen túl nem igen mehetett. Az állam gondoskodása ismét kiterjedt a szegény emberre is.

*

Mint a pragmatica sanctio dolgában, úgy a királyi kormány túlnyomóvá válásában, az alkotmányos élet gyöngitésében is Erdély mutatta az útat. Csakhogy, a mig nálunk már előbb is megvoltak a királyi hatalom eszközei és a királyi hatáskört csak fejleszteni, terjeszteni kellett bureaukratikus irányban, Erdélyben, hol a diploma a rendek kezébe adta az egész igazgatást, erősebb változásra volt szükség, melyet csak a katonai kormány foganatosithatott.

[1] Becsei Mihály vallomása. Körmendi levéltár, nádori akták.
[2] Thaly Kálmán közlése: Századok, 1870.
[3] Körmendi levéltár, 1751. 1755.
[4] Festetich László levele, 1766 május 28. Keszthelyi grófi levéltár.
[5] Ugyanott.

Az erdélyi 1741 márcziusban tartott országgyűlés letette a hűségesküt. A második ugyanazon év május végén elrendelte két gyalog- és egy huszár-ezred felállitását. Fontosabb volt az 1744-ben tartott dieta, az első, mely csakugyan az ausztriai uralom által tényleg létesült közjog alapjára állott. Ez először is törvénybe iktatta a pragmatica sanctiót és egyúttal eltörölte a portával fennállott összes szerződéseket. Azután ezek következtében eltörli a szabad fejedelemválasztás jogát és a fegyveres ellenállás jogát. Ferencz nagyherczeget itt is elismerték kormánytársnak. Teljes szakitást jelölt a régi rendi hatalommal az a törvény, a mely szerint az országos végzések ki nem hirdethetők s törvény erővel nem birnak, míg azokat a felség meg nem erősitette. Ezekkel szemben ujra megerősitették a diplomát és a három nemzet unióját. A görög katholikusokat, mint egyházat elismerték ugyan, de egyúttal kimondták, hogy ezen unió által az oláhság, nemzetül, jogokat nem nyer, csupán papjai, kik azon nemzethez számittatnak, melynek kebelében birtokosok. A katholikus vallás előretörését jelöli minden azt sértő törvénynek eltörlése, a katholikus püspökségnek beczikkelyezése és az a kijelentés, hogy sem azt, sem a jezsuitákat, sem a fogarasi görög egyesült püspököt birtokaikban senki se háborithassa. Az insurrectio helyett még 1744-ben 1000 lovast állitottak.[1]

Mint Magyarországon, itt is a contributio megállapitása okozott legtöbb nehézséget. A szászok, kiknek kérelmére Bécsben mindig szivesen hajlottak, 1715 óta mindig új összeirást sürgettek, előadva, mennyire túl vannak ők terhelve a magyar megyékhez képest. 1754-ben a Bethlen Gábor kanczellár elnöksége alatt tanácskozó bizottság bevégezte munkálatát. A földet termékenysége és a termények értékesitése szempontjából 12 osztályba sorozták és az első osztályhoz tartozó négyszer annyit fizetett, mint az utolsóba sorozott. Itt tehát tényleg a telek szolgált már az adó alapjául. Ezenkivül még a baromtartás az adó másik alapja. Ugyanazon időben történt a szász földek rendezése is, különösen azon szempontból, hogy a nemzet és az egyes székek birtokai ne csak a magistratusok és a gazdag családok javára gyümölcsözzenek.

Mindezek az intézkedések gyökeresen megzavarták az erdélyi viszonyok régi békés rendjét. Senki nem érezte magát többé biztosságban; az egész kormányzás az udvari kanczellária kezébe került, és a mellett sem a jó administratió, sem a közpénzek tiszta kezelése nem volt elérve. — Maga Bethlen kanczellár ellen, kit a királynő nagyon kegyelt, súlyos vádakat emeltek, mintha a kincstár érdeke ellenére szerzett volna nagy birtokokat. Mária Terézia őt felmentette ugyan, de kimondotta, hogy az összes kamarai tisztviselők hibásak.[2] Bethlen, bár névleg még megmaradt méltóságában, elvesztette befolyását. Az erdélyi kanczellária vezetése tényleg

[1] V. ö. gróf Bethlen Ádám levelét gróf Batthyány Lajoshoz, 1743 október 19.
[2] Arneth, id. m. X. 135.

a nagy műveltségű, munkás és tehetséges Bruckenthal Sámuelnek kezébe jutott. Protestáns létére is a királynő teljes bizalmával dicsekedhetett és az ezután következő intézkedések leginkább reá vezethetők vissza.

1761 óta nem tartottak országgyűlést. Gróf Kemény Lászlónak 1762-ben történt lemondása után nem töltötték be a gubernatori tisztet, hanem B. Buccow Adolf tábornokot nevezték ki a gubernium elnökének. A katonai és polgári kormány egyaránt az ő kezében egyesült.

E változásnak legfőbb oka a határőrvidék felállitása volt. Az Oroszországhoz való viszony 1761 óta meglazult, a törökkel kötött béke ideje lejáróban volt. Attól tartottak, hogy a porosz diplomatia mindkét hatalmat Magyarország ellen fordithatja. Az orosz annál veszedelmesebbnek látszott, mert jól ismerték összeköttetését a görög nem egyesült hit követőivel. Ezért az ország egész déli és keleti szélét határőrvidékkel akarták megvédeni, a milyen a tengerparttól a Dráva torkolatáig már fennállott. A temesi kerületben minden nagyobb ellenállás nélkül foganatositották e rendeletet; ott még a hadi tanács és a császári kamara kormányoztak. 1763-ban a magyar kamarától átvették a Tisza-Duna szögében levő hat helységet és megalakitották a titeli sajkás zászlóaljat. 1764-től fogva az illyr határőrséget a Duna felé telepitették le és igy létesitették a német-illyr-bánsági ezredeket.[1]

Az akkori levelek a legszomorúbb szinben tüntetik fel Erdélynek és különösen a magyarságnak állapotát. »A mi eleink Erdélyt tündérországnak hivták — irja az öreg B. Szilágyi Sámuel a nádornak[2] — nem is ok nélkül, mert 600 esztendő foj most, a mióta három törvényekben, szokásokban és rész szerént nyelvekben is egymástól különböző nemzet itt egy társaságban él.«

»Mig a magyar korona alatt volt, akkor is nem kis mesterséggel lehetett ezen három nemzet között az egységet megtartani, minekutánna pedig a vallásbéli különbség bejött, azóta az egyenetlenségre annál nagyobb alkalmatosság adta magát elő, mert nem három, hanem hétfejü három nemzetté vált. Ilyen társaságot többet Európa nem tart.«

»Nem ok nélkül hívták hát tündérországnak, nem is kis mesterséggel lehetett törvényét is úgy összveszerkeszteni és igazgatásának oly módgyát kitalálni, hogy állandó egyességben mindenek külön és mindnyájan együtt élhessenek«.

»Most annyira megzavarták, hogy már törvényében sem talál bizodalmat.«

»Ezt a mi szegény, csendes és felséges királyasszonyunkhoz örökös hűséggel viseltető országunkat (kitől legyen, Isten tudgya) annyira felzavarták, hogy csak az eddig okozolt confusióknak helyrehozására nagy

[1] Vaniček, Specialgeschichte der Militärgrenze, II. 181—208.

[2] Medgyes, 1763 augusztus 18. fol. 168. hung. jelz. kézirat a múzeumi könyvtárban.

munka kivántatik« — irja egy más tudósitó.[1] Az új adót, jóllehet a marháról valami leszállott, nem birja a szegénység. A szászságon a vármegyék megterhelésével könnyitettek. Roppant sok forspontot, ingyen munkát kell szolgáltatni.

A nemesi jog nagy sérelmére taksát vetettek a liberiás cselédekre, a belső udvari cselédeket sem véve ki. »Még nagyobb sérelem az, hogy pro agrorum capacitate szerint is vetnek adót a parasztságra. Ebből következik az, hogy Isten áldása által szaporodván az nemesség, kéntelenittetik paraszt emberei földeiből curiáját vagy allodiaturáját szaporitani. Kérdésben teszik, hogy esett ott a telkek fogyása, annak decrescentiáját vajha a nemes ember ne fizetné.« A Bethlen-féle commissio idejében biztositották őket a felől, hogy semmi káruk nem lesz belőle, de most máskép tapasztalják. Ujabb nagy sérelem, hogy évenkint 1000 ujoncz kiállitását rótták az országra s minden 128 családra egyet. Az unitusokat kiveszik. E miatt sokan az unióhoz csatlakozván, »az kevés számmal maradott parasztság nem adhatván, elszökik, a miért most is, hogy fogdostatnunk kelletik, mind az erdőre szállott ki nagy rendén az ifjúság«.

A rendes megyei üléseket eltiltották, a marcalis székeket csak restauratio végett hívják össze. A nemesség mint község, már nem fordulhat a guberniumhoz.

Mindezekhez járul most az új katonai rendezés. »Vajha az egész hazában tumultust ne okozna az méltóságos comendérozó generális (Buccov) úr által tett nationalis militia felállitása. Kiket is elsőben Besztercze vidékén a contributio alól való felmentés reményével, eddig B. Schröder nevü német colonellus tiszt által a katonaságra persuadeáltatott, biztositván arról is, hogy soha a hazából ki nem viszik, ezután pedig az vármegyékre is kiterjeszkedvén, a g. e. prépost Maior nevü pap úr és más oláh esperesek és papok által hasonló biztositás mellett, hogy az contributio, földesurak szolgálattya terhe alól, úgy dézmaadástúl egészen immuniáltatnak, sőt az föld, a hol laknak, örökösen nekik marad, Erdélyből soha ki nem vitetnek és mind nemes emberekké tétettetnek, katonaságra persuadeálván nemcsak lakos zselléreinket, sőt feles jobbágyainkat az limitanea nationalis militia közé bévették. Melyből is már az a confusio, reájok vetett contributiót megadni nem akarják, az urakot nemhogy szolgálnák, sőt nyomollyák, minden vérengzést, insolentiákat véghez visznek.« Most ugyan tartanak nyomozást, vissza is adnak egynémely jobbágyot, ha a földesúr kimutatja oklevéllel jussát, de »mely keserves dolog az is a nemes embereknek régi eleitől maradt jussait ily extraordinarium forum előtt producálni«.

»Az székelységet is több igéretekkel azon fölül emlitett német oberstel úr (Schröder) által kivánván persuadeáltatni, némelyek közülök, úgy mint Gyergyó, Csik- és Háromszéken felessen az fegyvert, mundért occupálták,

[1] Gróf Teleky Pál Paszmoson, 1763 február 15-ikén kelt levele gróf Batthyány József kalocsai érsekhez u. ott.

de sokan, vagy többire nem is. Itten is már oly nagy visszavonás, versengezés vagyon, hogy magok székbeli tisztyeik házaira reámennek, azokat mindenektűl fosztyák. Papjukat (kivált Csikszékben) üldözik, édes anyjukat ölik, az katona az nem katonára támad, öszvecsoportozva egymást ölik, úgy hogy már is sokszámú gyilkosság esett.« — »Isten tudgya, mi lesz a vége, bár a házunkat lakhassuk meg, de bizony nem hiszem. Ha igaz, azt is beszélik, hogy az moldovai vajda hosszas ideig való szabadságot igért volna a székelyeknek és sokan mennek és mentenek is bé Moldovába.«

Régi törvény szerint minden székely katonaköteles volt. De már a XVI. század óta mind többen vesztették el az ősi szabadságot és váltak jobbágyokká. A XVIII. század eleje óta a főemberek és a székek tisztjei egyre több terhet róttak a szabad székelyekre, hogy jobbágyaikat kiméljék. Ez volt oka annak, hogy épen a székely szabad ember szivesen állott be katonának, hogy a nemesi elnyomástól szabaduljon, természetesen azon föltétel alatt, hogy csak az ország határát védje és ne kelljen hazáját elhagynia. De midőn látták, hogy a nemeseket nem irják be és hogy idegen tiszteket rendelnek nekik, kik alatt külföldön is kénytelenek lesznek szolgálni, visszaadták a fegyvert. A kik megmaradtak határőröknek, azokat Buccov katonáinak csúfolták, mert azt vélték, hogy nem is a királynő rendelte el a határőrséget, hanem csak Buccov. Ezt az izgatottságot még növelte a nemesség, mely, mint láttuk, jobbágyait féltette a katonaságtól.

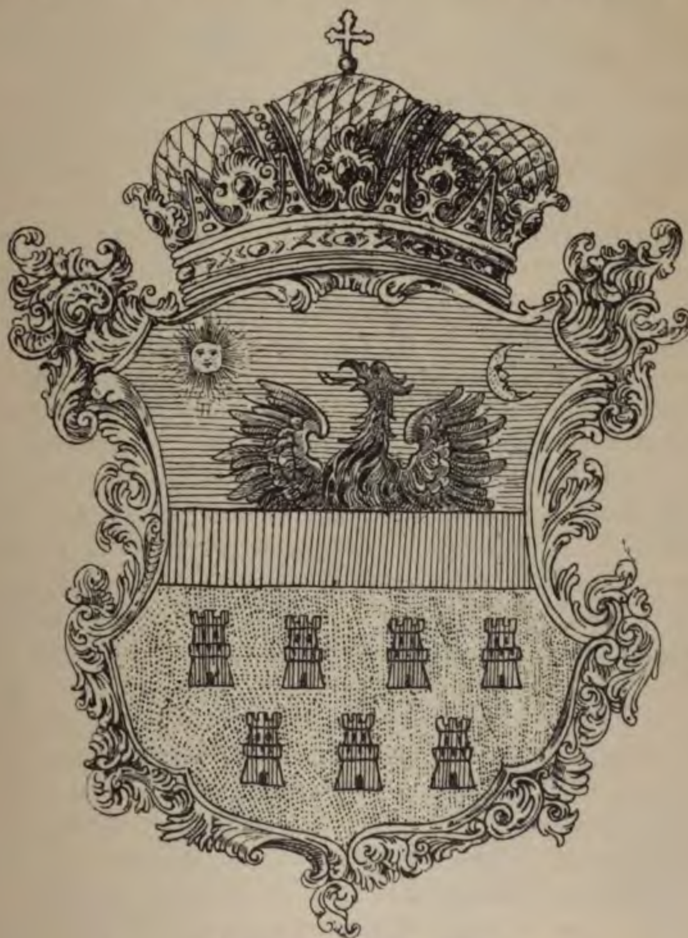
A kormány az ügy megvizsgálására vegyes bizottságot küldött ki báró Lázár János és báró Siskovics altábornagy alatt. Midőn a bizottság Csik-Taploczára ért, ezrével sereglettek oda a székelyek, joguk védelmére. A főkirálybiró, báró Bornemissza Pál, szétoszlásra szólitotta őket fel, de a tömeg elől menekülnie kellett. A csikiek az udvarhelyieket és háromszékieket is meghivták, s Háromszékről csakugyan el is jöttek sokan egy Csorja nevű prókátor vezetése alatt, ki meg volt bizva a közös folyamodás szerkesztésével. Hiába izent újra a commissio, ők a mellett maradtak, hogy együttesen adják át a folyamodást. Erre Siskovics szükségesnek tartotta a példás büntetést, már csak azért is, mert engedelmességre akarta szoritani a kemény népet.

1764 január 6-ikán éjjeli három órakor a német katonaság néhány ágyúval Taploczáról a félórányira levő Madéfalva felé indult, hol a nép táborozott. Köröskörül elállotta a kijárókat, úgy hogy midőn az ágyúk fölverték álmából a szegény népet, a menekülők mindenütt az ellenséggel szemben találták magokat. Sokan az Olt vizébe fultak, sokat, különösen azokat, kik magukat háromszékieknek mondták, levágtak a vasasok. Körülbelül 400 halott volt a madéfalvai vérfürdő áldozata.[1] Mai napig is él a szé-

[1] Heydendorff Conrad Mihály önéletrajza. Archiv des Vereines für siebenbürg. Landskunde, XV. 128—135. Heydendorff jegyzője volt a mádéfalvi esemény után kiküldött vizsgáló bizottságnak. Buccov maga egy 1764 január 29-ikén kelt levelében 170-re teszi a holtak és sebesültek számát.

kelységben e borzasztó nap emlékezete. Rendes katonaság támadott meg éjnek idején egy szinte védtelen, jogát kereső tömeget.[1] Buccovot a székelyek hóhérjának nevezték. Isten ujjának tekintették, hogy a magyar nép e nagy ellensége még az évben meghalt.

A székelység új sebéből vérez; a ki még teheti, csángóvá lesz, elmenekül Moldvába. Így vitték keresztül az erdélyi katonai végvidék berendezését,

Erdély nagyfejedelmi czimere.
(A nagyfejedelemségről szóló oklevél eredeti rajza után.)

összesen két székely gyalog-, két oláh gyalog- és egy székely huszár-ezredet állitottak fel Erdély déli és keleti határán; Buccov halála után Hadik András, a hős magyar generális folytatta a határőrség szervezését.

Mária Terézia, kit személyesen a madéfalvai esetért semmi felelősség

[1] Siskovics így szólt: Minden században eret kell vágni a székely nemzeten, ha azt akarjuk, hogy egészséges legyen. E században Siskovics tette Madéfalván.

sem terhel, a maga módja szerint czimekkel és méltóságokkal iparkodott kárpótolni az országot szabadságának elnyomásáért. 1762-ben külön erdélyi udvari tisztségekre nevezte ki az erdélyi főembereket. 1765-ben pedig, Bruckenthal tanácsára, nagyfejedelemség rangjára emelte Erdélyországot és erről 1767-ben arany bullát állitott ki. Mindkét intézkedésnek világos volt a czélzata: az, hogy Erdélyt lehetőleg elszakitsák Magyarországtól. Így fogták fel a dolgot Magyarországon is, a hol a »Vexatio dat intellectum« nagy sérelmet lát a külön erdélyi udvari méltóságokban. Attól tartottak, hogy Magyarországra is átviszik Buccov rendszerét.[1]

Erdélyben csak 1773-ban vált ismét polgárivá a kormány, a midőn Bruckenthal jutott a kormányszék élére. Ez a jelentékeny férfiú kétségtelenül nagy érdemeket szerzett a szász nemzet körül, tőle telhetőleg előmozditotta az udvar törekvéseit is, de a magyar urakat s a nemességet sehogy sem birta magával kibékiteni. Ő eszközölte ki, hogy a szász nemzetet ezentúl szintén »inclyta«-nak nevezzék, mint a többi kettőt; addig »alma« volt a czíme. Ő vitte ki továbbá azt is, hogy Fogaras földje szász administratio alá jusson. Az urbér és az adó nagy reformját ellenben, mi igazi feladata volt, soha sem vitte keresztül.

Különös, hogy Mária Terézia uralkodásának utolsó részében csak Horvátország örvendhetett municipális jogai teljes gyakorlatának. Ezt nem az okozta, mintha a horvát nemesség kevésbbé szegült volna ellene a reformoknak, mint a magyar, hisz az 1764-iki dietán a horvátországi követek teljesen egyetértettek a többiekkel. A kivételes állást részben a tartománygyűlés jelentéktelen voltának köszönhették, részben pedig annak, hogy a bécsi államférfiak ez úton is lehetőleg iparkodtak szétfesziteni a magyar korona országai közötti kapcsot, úgy a mint Erdélynél tették.

Tartottak tehát tartománygyűlést 1767-ben, 1770-ben, midőn arról sem Magyarországban, sem Erdélyben nem lehetett szó. De ezeken a gyűléseken a horvát rendek a magyar haza igaz fiainak mutatták magokat. Midőn a királynő 1770-ben 150,000 forintra akarja emelni az adót, a rendek csak 70,000-et ajánlanak föl, körülbelül ép oly okokkal támogatva tagadásukat, mint az 1764-iki dieta alkalmával. Még erre is kikötik, hogy csak a jövő magyar dietáig adják. Az 1773 június havában, Varasdon tartott gyűlés kijelenti, hogy Magyarország rendjeinek és a törvénynek sérelme nélkül az ilyen kérdéssel nem is foglalkozhatik és felkéri a királynőt, tartsa meg őket alkotmányukban.[2] Még jobban kitünt a horvát rendeknek ez a magyar birodalmi érzése egy más fontosabb alkalommal, akkor, midőn könnyű szerrel növelhették volna autonomiájukat.

A királynő 1767 augusztus 1-én királyi tanácsot állitott fel Dalmát-, Horvát- és Szlavonországok részére, a magyar helytartótanács mintájára,

[1] Gróf Batthyány József kalocsai érsek levele atyjához, a nádorhoz. Pest, 1763. Körmendi levéltár.

[2] Quart. lat. 466. jelzetű kézirat a muzeumi könyvtárban.

az ország politikai, gazdasági és katonai ügyeinek kezelésére. A tanács öt tagból áll, a bán elnöklete alatt, székhelye Varasd lesz. A rendek már előbb is erős tiltakozást küldtek fel e rendelkezés ellen, mint a mely a bánnak s a rendeknek jogait sérti és most is csak oly föltétellel fogadják el, ha azt a legközelebbi magyar országgyűlés beczikkelyezi. Nem csupán a magyar hatóságok ellenzésének, hanem épen úgy a horvátok határozott állásfoglalásának tulajdonithatjuk, hogy a királynő 1779-ben ismét megszüntette a külön horvát tanácsot.[1]

Ha azon mindig megújuló törekvésekben, melyek Magyarország területének csökkentésére, a magyar birodalom részeinek elkülönitésére irányultak, könnyű felismerni a régi bécsi hagyomány embereinek, kiknek most az államtanács volt a központja, aknamunkáját, úgy viszont azon tények, melyek a magyar birodalom helyreállitását s növelését vonták maguk után, kétségen kivül magára a királynőre vezethetők vissza.

A szepesi városok czímere.
(A visszacsatolási okirat eredeti rajza után.)

Ezek közt az első volt a szepesi városok visszacsatolása. A magyar birodalom mindig fenntartotta jussát e részére, mely 360 éven át állott idegen kormány alatt. Lengyelország felosztásakor a 13 szepesi várost azonnal Magyarországhoz kapcsolják. 1772 november 5-ikén, Szent-Imre napján, tették le a lakosok a hüségesküt gróf Csáky János kir. biztos előtt.

Régi óhajtása, még az Árpádok hatalmas politikájának öröksége, volt Magyarországnak a külön tengerpart birtoka. Az új gazdasági viszonyok, az osztrák vámrendszer igazságtalansága még égetőbbé tették a szükséget, hogy az ország közvetlen érintkezésbe léphessen a külfölddel. József császár 1775-iki utazása alkalmával észrevette, minő előnyökkel járhat a fiumei kikötőnek Magyarországhoz kapcsolása. Ajánlására Mária Terézia 1779 április 23-ikán Magyarország koronájához csatolta e régi birodalmi várost és területét, mint a magyar szent koronának egy külön tagját.[2] Eleinte

[1] 1779 augusztus 14-ikén kelt leirat a kir. kamarához. Orsz. levéltár.
[2] »Separatum sacrae regni coronae adnexum corpus.«

(még 1776-ban) közvetlenül a horvát kormány alá akarták ugyan rendelni, de aztán külön kormányzót neveztek ki oda, ki egyúttal a többi tengerparti város, Buccari és Porto Ré ügyeit vezette. Az első kormányzó gróf Majláth József volt, ugyanaz, a ki mint királyi biztos 1776-ban átvette Fiumét Magyarország nevében. Fiume által, nem is nézve e szerzemény gazdasági és politikai fontosságát, Magyarország területe is növekedett, mert ez a város előbb ausztriai igazgatás alatt állott.

Ősi magyar föld volt ellenben a Maros, Tisza, Duna termékeny köze, melyet Savoyai Eugén és Pálffy János fegyverei 1716-ban visszaszereztek a töröktől, és a melyet azóta, mint hóditott földet, a hadi tanács és a császári kamara igazgattak. A magyar országgyűlések nem szüntek meg annak visszacsatolását sürgetni és az 1741 : XVIII. t.-cz. el is rendelte azt, mihelyt ott békésebb viszonyok állanak be. Hanem e törvény végrehajtását a szerb lakosság mozgalmai, a határőrvidék felállitása egyre késleltették; az osztrák hatóságok pedig egészen el akarták volna kerülni.

Az utóbbiak nézetének igen erős előharczosa támadt József császárban, ki 1768-ban beutazta e vidéket. Jelentésében kiemeli, minő idegenkedéssel viseltetik annak lakossága a magyarok ellen, és a jövőre nézve azt ajánlja, hogy úgy igazgassák ezt a tartományt, mint Morvát, és pedig az osztrák-cseh kanczellária útján. Ha ezt nem teszik, vagy határőrvidéket rendezzenek itt be, ide vonva a török földről átköltöző oláh és szerb alattvalókat is, vagy pedig tartsák fenn az eddigi állapotokat.[1] Ismételt utazásai annyira megerősitették azon véleményében, hogy Magyarország jogainak érvényesitése káros a monarchiára nézve, hogy 1775-ben már komolyan tanácskoztak arról: ne alkossanak-e az úgynevezett Bánságból is külön fejedelemséget, úgy mint Erdélyből. Ez ellen azonban erélyesen kikelt a magyar kanczellár és előadása nemcsak a királynőre tett nagy hatást, hanem Kaunitzra is. Az államkanczellár is elismerte Magyarország jogát, ellene volt annak, hogy külön országot szabjanak belőle és legfölebb elhalaszthatónak vélte a bekebelezést. Érdemes megemliteni, hogy Koller gróf, a volt personalis, a ki akkor az illyr bizottságnak állott az élén, még mindig e tartománynak cseh-osztrák igazgatás alá helyezését javasolta, Albert herczeg ellenben, kire a királynő szivesen hallgatott, az egyesités mellett nyilatkozott.

Tárgyi nehézsége az egyesitésnek abban állott, hogy a kormány még a hét éves háborúban zálogba adta a kerületet a bécsi banknak 10 millió fejében (1759). Ez összeg kamatainak megtéritését, továbbá a császári jövedelmek elvesztéseért való kárpótlást és a jus armorum megváltását várták az országtól. »Beleegyezem a visszacsatolásba, de azon feltétel alatt, hogy több pénzt kapjunk onnét adósságaink fizetésére és belső berendezésünk költségeire. Kellene, hogy az ország jelentékeny felajánlást tegyen

[1] Arneth, id. m. X. 123—124.

FIUME VISSZACSATOLÁSA A MAGYAR SZENT KORONÁHOZ.

(Dudits Andor festménye.)

A Magyar Nemzet Történetéhez. *Az Athenaeum kiadása.*

azzal, hogy e javitások az ön helytartósága alatt mennek végbe, s hogy legalább ez a királyság boldogabbnak mondhatja magát, mint előbb volt. Jó magyar nő vagyok s szivem tele van hálával e nemzet iránt. Most mondhatom: be van fejezve — és örökös nyugalomra készülhetek.«

Talán része volt e megoldásban a királynő ama óhajának is, hogy Magyarországból nagyobb segitséget nyerjen a kitörő félben levő porosz háborúra. De a ki erre viszi vissza a királynő elhatározását, nem ismeri nagy lelkének rúgóit, szivének büszke őszinteségét. Igy csak igazi magyar királynő irhatott és cselekedhetett.

Királyi biztosa gyanánt gróf Niczky Kristóf működött, ki 1778 junius 6-ikán ünnepélyesen kimondta a kerület bekebelezését. Három megyére osztották: Torontál, Temes és Krassóra, és 1780 ban már mindenütt megkezdték a megyei, magyar igazgatást. Niczky utasitása szerint arra is törekedett, hogy az úrbért behozza, a jobbágyat ne terhelje, a mellett pedig a kincstárt se kárositsa. Tény az, hogy a magyar igazgatás jóval kevesebbe került mint előbb a császári, és igy a közjövedelem növekedhetett. Ujabb nagy pénzforrást nyitott meg a kincstári jószágoknak eladása. A magyar megyék nagy része sérelmet látott ugyan abban, hogy pénzért lehessen szerezni nemesi birtokot és jogot, hanem azért az eladás elég gyorsan haladt előre. Magyar urakon kivül különösen gazdag görög és örmény kereskedők, mint a Nákók, Mocsonyiak (Popovics) használták fel a kedvező alkalmat. De bár ilyen kifogásokban nem volt hiány, a nemzet, mint sok megye felirata bizonyitja, jól tudta, mit jelent reá nézve területének ez a helyreállitása. Csak most jutott területileg ismét oda, hol a török hóditás előtt állott, és e gazdag vidék azon reménynyel kecsegtethette, hogy népesség dolgában is kiheveri azt a nagy veszteséget, melyet a múlt századok pusztitásai benne okoztak.

Ha az előbb idézett levél Mária Teréziának mintegy személyes érzelmeit tünteti elő, egy másikban, melyet 1778 márczius 8-ikán intézett Albert herczeghez, mint királynő méltányolja nagy elhatározásának jelentőségét.

»Mi sem lehetett reám nézve kivánatosabb, mint az, hogy annyira kedvelt magyar királyságom régi határaiba visszahelyeztessék, teljes épségében helyreálljon. Ezért nem csekély munkával visszakapcsoltattak az Erdélyhez tartozó részek,[1] a tiszai kerület[2] és a több megyében elszórt katonai helységek; továbbá a Szerémség és egész Alsó-Szlavonia, aztán a szepesi városok, végre a tengermelléki uradalmak, gyarmatok, városok és kikötők, úgy hogy az egész világ láthatja, hogy nincs abból hátra más, mint a most temesi bánságnak nevezett vidék.

Ennek visszakapcsolását sok ideig hátráltatták a külső háborúk és a belső zavarok.

[1] Máramaros és Arad megyék és Zaránd egy része.

[2] Bács megyében.

De bár a most is mindenfelé fénylő fegyverek elég okot adnának a halasztásra, hogy mégis a lelkünkben rejlő anyai kívánságunk és törvényen alapuló igéretünk létesüljön, elhatároztam, és kedveltségednek, kinek tudom, mennyire kellemes ez, kijelentem, hogy e kerületnek visszakebelezése, melyet a magyar szent korona régi jogai követelnek, végrehajtassék, és hogy ily módon részt vegyen az ország terheinek viselésében, és úgy törvénykezési mint politikai tekintetben Magyarország hatósága alá vettessék. Bizton reménylem, hogy nem lesz senki az országban, ki mindezt nem úgy fogadja, mint az én annyira kedves nemzetem iránt való igen gyöngéd és javát akaró hajlandóságomnak tanúságát.«

Gróf Niczky Kristóf.
(Egykoru metszet után.)

Ez nem múló érzelem, hanem igazi államférfiúi meggyőződés. A magyar korona országainak egységes kormányzata, mely Mátyás király óta megszünt, most ismét helyreáll. 1779-ben megszünik a külön horvát tanács, ugyanakkor eltörlik a külön illyr deputatiót. A királynő azt akarja, hogy egész magyar birodalmát egy hatóság, a magyar kir. helytartótanács igazgassa egyöntetűen, a nemzet javára és dicsőségére.[1] Lángeszű fia még egy lépéssel tovább megy: az erdélyi kanczellária beolvasztását ajánlja a magyarba.

[1] 1779 augusztus 14-iki leirata a horvát tanács feloszlatása tárgyában.

Kérdés sem támadhat a felől; valljon a leghazafiasabb rendi kormány országgyűléssel és törvényes nádorral vihetett volna-e végbe annyit ez idő alatt az ország javára, mint a mennyit a királynő jóakarata és kötelességtudása a rendek meghallgatása nélkül végrehajtott. A mellett pedig nem szabad felednünk, hogy, ha nem is tartottak országgyűlést, az alkotmány teljes mértékben fennállott, a megyei élet szélesen, szabadon fejlődött. Még kevésbbé szabad felednünk, hogy az előbbiekben csak az urbérről és az ország helyreállitásáról szóló intézkedéseket ismertettük: csekély részét azoknak, melyeket a nemzet anyagi jólétének és szellemi művelésének emelésére foganatositott a nagy királynő.

IV. FEJEZET.

Gazdasági viszonyok.

A szatmári békéig a nemzet és a dynastia közötti küzdelmeknek az alkotmányos és nemzeti érdekek mellett a vallásos ellentétek adják meg külön szinezetét. Mária Terézia alatt, bár a vallásos téren sem szünik meg a harcz, a gazdasági és pénzügyi érdekek küzdelme nyomul előtérbe. A kor haladása sem a dynastiára, sem hazánkra nem maradt hatás nélkül.

Már Károly király idejében igen sokat szóltak és irtak a monarchia és különösen Magyarország rejtett kincseinek kiaknázásáról. Francziaországnak és a tengeri hatalmaknak nagy pénzgazdasága követendő példát nyujtott, az állam nagyobb követelései pedig szükségessé tették a kellő eszközök előteremtését. De sem az uralkodó, sem tanácsosai nem igen voltak tisztában a követendő módszerrel. Mivel a kereskedésből s különösen a tengeri kereskedésből fakadó nagy haszon volt leginkább szembetűnő, Károly ez úton óhajtott volna sok pénzhez jutni. Kereskedő társaságot alapitott Ostendében, összeköttetéseket, gyarmatokat keresett Afrikában és Ázsiában, az Adria melletti kikötőket is lehetőleg gyámolitotta. Különösen sokat köszönhetnek neki Triest, Fiume és Porto Ré. De a belga társaságot csakhamar megbuktatta az angolok és hollandusok concurrentiája, kik mindaddig politikailag is szembe szállottok a császárral, mig e kedvencz alkotásáról le nem mondott és őket e versenytársuktól meg nem szabaditotta. Az adriai kikötők fejlődését pedig Velencze akasztotta meg. Velenczében gyülölik a császárt és félnek tőle, irja Montesquieu 1729-ben. Mindezen magas röptü terveknek egyetlen maradandó emléke a tengermellék összekötése a belfölddel a Semmeringen és a Karst hegysivatagán keresztül. Mindkét nagy út Károly nevéhez van kötve.

Egyáltalában aranykora ez az internationalis tervezgetésnek, pénzcsinálásnak. A papir mint pénz elvakitja az embereket, elveszteti velük az érzéket az igazi gazdasági értékek iránt.

Law bankjának rövid csillogó pályafutása és a nagy csendestengeri szédelgés Angliában épen Károly uralkodásának első korába esnek. Bécsnek is volt már bankja, mely azonban lassankint egészen állami kezelésbe jutott és abba belé is bukott. Pozsonyban is bankot akart alapitani 1716-ban egy zsidó, és a király jóvá is hagyta a tervet, csak azt kivánta, hogy ne zsidó valósitsa meg. Nem is lett belőle semmi.

A pénzforgalom mellett a közlekedés könnyitése vonta magára a tervkovácsok érdeklődését. Egy Vogemont nevű lotharingiai pap 1715-ben nagy javaslatot nyujtott be a monarchia összes folyamainak, különösen a Dunának szabályozására és hajózhatóvá tételére. A folyókon saját szerkesztésű malmokat épitett volna, melyek nem zavarják a hajózást; a különböző vizkörnyékeket csatornákkal akarta összekötni. Szabadalmat azonban nem kapott, és a folyók a régi vad állapotban maradtak, bármennyire óhajtandóvá tették is jobb felhasználásukat katonai czélokra a török háborúk.

Magyarország rendjei is kezdtek már foglalkozni gazdasági kérdésekkel. Nem indultak elméletek után, nem épitettek légvárakat; a legégetőbb szükségek fedezése is elég munkát adott a kétszázados rombolás után. A systema csak a kivitel emeléséről szól általánosságban. Az 1715. LXXV. t.-cz. csak a borkivitel és a marhahajtás szabadságát kéri az osztrák tartományokba és azokon keresztül. Az ipart illetőleg kemény czikkelyben fordulnak a czéhek visszaélései ellen, melyek az árúkat méltatlan módon megdrágitják (LXXIX. cz.). Ismét külön czikk korholja a malomkövek megdrágitását, melyek ára $4^1/_2$ frtról már 9 frtra szökött föl, pedig ez a természet adománya és most sem kerül több munkába és költségbe mint azelőtt. Azonfelül commissiót küldenek ki, mely a politikai és katonai ügyeken kivül a gazdaságiakban[1] is dolgozzon ki javaslatot.

Sokkal fontosabb az 1723-iki dieta munkássága. Előirja, hogy a kereskedők rendes üzleti könyveket vezessenek, különben követeléseik igazságát külön kell bizonyitaniok.[2] Meghagyja, hogy csak egyféle pénz forogjon az országban (LXVIII. cz.). A borok kivitelét már észak felé és az Adria felé is sürgetik (LXXVIII.). Az alakitandó helytartó tanács feladatáúl tűzi ki a néptelen vidékek népesitését, a bevándorlás előmozditását (CIII. t. cz.), a tüzvészek elleni óvó intézkedések megtételét (CIX.), a kereskedés felemelését oly módon, hogy még előleget is adjanak (CXVI.), mindenféle kézművesek betelepitését (CXVII.), a borok hamisitásának meggátolását (CXVIII.), a marhakereskedés előmozditását (CXIX.) és csatornák és vizvezetékek épitését (CXXII.). A külső kereskedelmet illetőleg legyen gondja arra, hogy káros és haszontalan árúkat ne hozzanak be, és azok fejében, melyeket behoznak, terményeket fogadjanak el a kereskedők.[3] Vasat sem kell behozni, van az az országban

[1] »In Oeconomicis.« Ez a kifejezés itt fordul elő először törvénykönyvünkben.
[2] 1723: LIII. t.-czikk.
[3] CXVI. t.-cz. Igazi spártai felfogás!

elég is, jó is. Azonfelül még ki kell dolgoznia: milyen is legyen az a közgazdaság?[1] Világos, hogyha az akkori bécsi gazdasági politikát a kapkodás, az üres tervezgetés jellemzi; a magyar viszont nagyon is a földhöz ragad, kizárólag a gyakorlati sérelmeket és kivánságokat tartja szem előtt.

Nem is az országgyűlések és törvények végezik akkor a gazdasági munkát, még kevésbbé a helytartótanács, mely csak annyi gazdasági műveltséggel birt mint a rendek, és melyet egészen elfoglalva tart az ellenreformatio vezetése. Igazi gazdasági politikusaink akkor azok a földesurak, kik benépesitik a pusztákat, azok a községek, melyek bevetik és művelik a parlagon maradt talajt.

Ha Mária Terézia uralkodására gondolunk, legjobban szemünkbe ötlő jótéteménye a béke. Negyven hosszú éven át ellenség nem tette lábát e földre, és csekély jelentőségű határőr- és pórmozgalmakon kivül belső zavar sem akasztotta meg a gazdasági fejlődést. Hazánk egész történetében csak Nagy-Lajos uralkodásához hasonlitható korszak. 1743 óta a pestis is csak el-elvétve pusztit egy-egy határfaluban. A népesség természetes szaporodása óriási mértékben halad és a munkaerő gyarapodását a telepités még nagy mértékben fokozza.

Természetes, hogy ennek a fejlődésnek első sorban a régi hódoltsági terület, az alföld és a Dunántúl déli része látja hasznát. A Harruckern- és Károlyi-birtokok mintegy mintaképéül szolgálhatnak az ott végbemenő haladásnak.

Midőn Harrucker báró elkezdte puszta jószágainak betelepitését, eleinte senki se akart oda költözni, mert féltek a folytonos hadi zavaroktól. De ez a toleráns úr megtalálta módját annak, hogy ide csábitsa az embereket Magyarország minden részéből, sőt a sváb, frank és rajnai kerületek távoli vidékeiről is. Az új lakosoknak szabad vallásgyakorlatot engedtek: minden nemzetet, magyart, német, tótot, ráczot, oláht barátságosan fogadtak, de minden nemzetnek, minden felekezetnek külön községekben kellett megszállnia. Már ezzel is elejét vették ezernyi ártékony pernek. Csak igen kevés község vegyes lakosságú.

»Harrucker! ez a még sirjában is szeretett földesúr atyja és védője vala minden alattvalójának. Csak igen kevés robotot követelt tőlök, ellenben megvolt az a ritka gyönyörűsége, hogy szivesen végezték az úr dolgát. A földesúri jövedelmeket átengedte nekik, úgy hogy azokat készpénzfizetés mellett magok szedték be, kezelték és állandó pénzalapot alapitott részökre. Nemcsak, hogy hasznos rendelkezéseket tett, végre is kellett azokat hajtani annak, ki jó kenyerét ette.«

Alattvalói, kik a telepitésnél többnyire igen szegények voltak, csakhamar képesek lettek az uradalmi adóknak, robotnak, tizednek, pusztai

[1] »Oeconomia regni publica, qualis esse debeat?«

bérletnek készpénzben való fizetésére. Kevés év alatt a puszta földön 15 majdnem új község szinte hihetetlen nagyságra emelkedett. Ott hol 50—60 év előtt füstös pásztorkunyhó, török fürdő, örmény szállás vagy major állott, most 5—6—8000 lakost számláló községek terülnek. Egy félszázad előtt alig nehány ezer — most 60—70,000 ember él a Harruckern-jószágokon.

A török és keresztény vértől öntözött, századokon át kinyugodt föld kevés munkával is dúsan fizetett, egyszeri szántásra is gyönyörű búzát hozott. A marha oly füben legelt, melyből a magyar ökröknek, ha százával benne hevertek, csak czimeres szarvuk hegye látszott ki. A földműves, különösen eleinte, ott szánthatott és kaszálhatott, hol neki tetszett, annyira bővében volt a mezőnek és legelőnek. Nem is nevezték azt másként, mint Magyarország Kanaánjának«.

Már a korszak vége felé észrevették ezen gyors fejlődés árnyékoldalait is. »A községek szemlátomást szaporodtak, de még sem annyira, hogy egyik zavarta volna a másikat. Még most is (1784-ben) egy-két-három mérföldnyire esnek egymástól. De a paraszt és az örmény[1] nyomni kezdte egymást, mert az erős népesedés sértette érdekeiket. A földműves, ki előbb csak egyszer szántotta meg a zsiros, kipihent földet és mégis hosszú éveken át szép búzát kapott, most a kizsarolt földet is csak egyszer szántja és búza és árpa helyett vad zabot, repczét, kórót és gazt arat. Ha száraz az esztendő, sem embernek, sem jószágnak nincs eledele. A folyók áradása is sok kárt okoz. Előbb alacsonyabb volt a medrük, most évről évre emelkedik. Az annyira ártalmas posványok és mocsarak egyre szaporodnak. A legelő évről évre romlik, a jó fű fogy, a gaz szaporodik. A földművesnek évről évre nagyobb költséggel, időveszteséggel és marhája rontásával kell ellátnia gazdaságát, mert a mint a lakosság száma nő, kénytelen távolabb eső földeket és pusztákat bérelni. Ily módon nem nézhet házától távoleső földjei és gazdasága után, és ezen oly módon akar segiteni, hogy a községtől 1—2—3 mérföldnyire házat és istállót épit, oda hordja gabonáját, röviden, ott végzi minden dolgát.« Ennek a tanyai gazdálkodásnak aztán az a következése, hogy elvadul, templomba nem jár, fiát iskolába nem küldheti.[2]

Az érdemes észlelő körülbelől azon gazdasági állapotnak adja rajzát, melyben a külterjes tanyai rabló gazdálkodás lép a helyébe a régebbi még kezdetlegesebb baromtenyésztésnek. Az ő korában már aranykornak nézték e század elejének szinte paradicsomi állapotait. »Áldott föld az, a melyet báró Hérók bir; mi baja vagyon az ő jobbágyainak? Ők azt sem tudgyák, mitsoda a jobbágyság? mitsoda a nyomorúság?« Mégis ezen állapot bajainak nem a régihez való visszatérésben keresi orvoslását, hanem a gazdálkodásnak még intensivebbé tételében. Mert világos, hogy még ez az átmeneti állapot is mennyire gazdagabbá és műveltebbé tette a nemzetet az előbbihez képest.

[1] Marhakereskedő és a puszták bérlője.

[2] Thessedik Sámuel, Der Landmann in Ungarn.

Nagy eredménye az, hogy Magyarország ismét gabonatermelő, termésének fölöslegével a külfölddel kereskedő országgá válik. Addig a fő keres-

Báró Harruckern János György.
(Egykoru festmény után készült metszet.)

kedelmi czikk a szarvasmarha, most a búza lép a helyébe. Annak termése adja meg a jólétet a magyar úrnak, parasztnak egyaránt. Grassalkovics kiemeli, hogy az ő vagyonosodását, azt, hogy 15 év alatt 640,000 frtnyi

adósságot kifizethetett és még több új birtokot is szerezhetett, kizárólag az Isten áldásának, különösen a jó terméseknek köszönhette.[1] De a paraszt is többet termelt, mint a mennyire szüksége volt, hisz a telkek, legalább az alföldön, nem igen voltak felaprózva. A gabonának pedig van ára, el kell látni a sereget, és a háborús időkben emiatt szabad volt a bevitel Ausztriába.

Az adó terén csakhamar éreztette befolyását a gazdasági tekintetben végbemenő átalakulás. A régi Magyarország megyéi hanyatlanak; adójuk lassankint az új Magyarországra hárul át, mely nagyobb terhet is képes elviselni.

1751-ben a porták rectificatiója alkalmával a pozsonyi kerület adóját 50 portával, azaz körülbelől 29,000 frttal csökkentették. Ott csak Pozsony városa, Győr és Komárom contributiója emelkedett valami kevéssel; a megyéké: Pozsony, Nyitra, Trencséné mind lényegesen alászállott. Szintúgy csökkentik az adót a beszterczebányai kerületben összesen 18 portával, mely összeg Árva, Turócz, Liptó, Hont, Bars megyék közt oszlik el. Itt már sehol sincs emelkedés. A soproni kerületben 17 portával csökkentik Sopron megyének és 30-al Vas megyének adóját. Zaláé, Somogyé és Veszprémé ellenben emelkedik. Még itt is felülmúlja az apadás az emelkedést 41 portával. A kassai kerületben is nagy a hanyatlás, különösen Zemplén, Sáros, Szepes megyékben. Itt csak az egyetlen Borsod megyénél látunk valamelyes emelkedést. Áthat ez a gazdasági pangás még a debreczeni kerületre is, hol a hajdúvárosok és Debreczen emelkedése korántsem bírja ellensúlyozni Máramaros és Szatmár megyék sülyedését. Csak két kerületnél észlelünk határozott emelkedést: a legnagyobbnál a pestinél, és annál, mely kizárólagosan új földet foglal magában: az eszékinél. A pestiben minden egyes hatóságnak növelik az adóját, leginkább Pest megyéét, Pest városét, a jászok és kunokét és Békés megyéjét. Csak az egy Eger városa kivétel, de annak vállárói is csak fél portát vesznek le. Az eszéki kerületben pedig mindenütt, Baranya-, Tolna-, Bácsban, egyenletes és jelentékeny az emelkedés. Ez a két kerület fedezi tehát a többi ötnek hiányát.

Mig a magyar föld nagy része parlagon hevert és az ország külső kereskedése nagyobbára a marhakivitelre szoritkozott, hazánk forgalma Ausztriával nem adott okot különös nehézségre. Ehhez járult, hogy Ausztria maga is csak Mária Terézia idejében kezdett iparos állammá fejlődni, addig legfölebb Szilézia volt az. Most azonban, miután a monarchia elvesztette Sziléziát, az osztrák kormány a cseh-morva-ausztriai ipart és gyártást emelte tőle telhetőleg, és azok terményeinek törekedett piaczot szerezni Magyarországon. Másrészt pedig az osztrák termelőt, ki mint adófizető mindenkép számithatott pártolására, meg akarta menteni a magyar terményeknek versenyétől.

[1] Gazdasági jegyzőkönyve.

Ezen czélok elérésére az örökös tartományokat, először a cseheket, aztán az osztrákokat is, a gyártmányokra és iparczikkekre vetett védővámmal biztositották a külföldi verseny ellen. 1754-ben Magyarország harminczadát is az érték 20%-nyira emelték ugyanazon árúkra nézve. Másodszor a magyar nyersterményekre, kivéve azokra, melyekre az osztrák iparnak szüksége volt, szintén erős vámot vetettek. A magyar ökröt nem engedték áthajtani Karintián, minek azonban nem az alpesi tartományok látták hasznát, hanem az albánok és szerbek, mert Velencze most ezeknél vásárolta be szükségletét. És hogy a gazdaság történetében páratlan elnyomás legrikitóbb példáját is felemlitsük: magyar bort Ausztrián át csak úgy lehetett kivinni külföldre, ha a szállitó ugyanannyi osztrák bort is vitt azzal. Harmadszor, Csehországban, Morvában Bécsben és Linzben nagy szövőgyárakat alapitottak, melyeket az állam olcsó kölcsönökkel (3%) és külföldi munkások behozásával támogatott. A dynastia annyiban volt érdekelve a vállalatokban, a mennyiben maga Ferencz császár, a kitünő gazda, volt a monarchia első gyárosa. Még Magyarországon is alapitott nagy, évenkint 300,000 forint értékű árút gyártó kartongyárt Holicsban. Végre negyedszer, mivel addig nemcsak a gyáripar hiányzott, hanem a nagykereskedés is, a kormány maga állott be a gyárak ügynökének és bizományosának. Igy többek közt maga Haugwitz fia járta be 1755-ben egy kormánytanácsos kiséretében hazánkat, hogy az itteni viszonyokat tanulmányozza és a kereskedőkkel érintkezésbe lépve, megismerje a magyar piacz szükségleteit és oda hasson, hogy ők ezentúl ne a külföldön, hanem az örökös tartományokban vásároljanak be, és ne Lipcsébe és Boroszlóba, hanem inkább Bécsbe járjanak árúkért.

A magyar kereskedésnek Haugwitzék jelentése igen élénk és szomorú képét festi. A legtöbb helyen görögök, németek, törökök, örmények a kereskedők. Ó-Budán két zsidót is megemlitenek, de magyart alig találnak, még Debreczenben sem. Mindenütt az aacheni posztó, hamburgi flanell, franczia és angol, lipcsei paszománt, sziléziai vászon divatos. Ipar csak a Szepességben és a szász földön van valamelyes. Amott a vászonszövés fontos és a szepesiek árúikat messze leviszik az alföldre. Erős posztós czéh csak Nagy-Szebenben van, hol 80 ilyen gyárat számlálnak, de az olcsó élet és a mesterség nem értése okozzák, hogy sem jól, sem szorgalmasan nem dolgoznak, és igy még itt is van piacza az aacheni posztónak. Ugyanott és Brassó körül a házi gyolcs szövése érdemel figyelmet. Budán aranyos és ezüstös zsinórt is készitettek két szövőszéken.

Érdekes a pesti Medardus-napi vásár leirása. A város előtt tartják, és hogy a számos idegen kereskedő sátrában biztosságban lehessen, folytonosan őrt járnak a hajduk és elejét veszik a zavargásoknak. Az ezen időben ülésező hétszemélyes és kir. táblák sok nemes embert vonnak ide

és igy még tekintélyesebbé teszik az adásvevést. A legtöbb vidéki szatócs itt látja el magát, és azért érdemes, hogy Magyarországra kereskedő ember erre a vásárra eljárjon.

Külföldről elhoznak ide minden vászon és posztó árút, melynek más magyar városokban is keletje van, azonfelül sok svájczi félselyem és fél gyapot kelmét. Sok lovat, különösen csikót és más jószágot hoznak ide, mit igen olcsón lehet itt vásárolni. Volt vagy 10,000 mázsa macedoniai gyapjú, melynek azonban mégis nagy az ára (26 frt), mert az eladók, ha itt nem kapnak vevőt, tovább vihetik Sziléziába és Szászországba. Gyapot is volt meglehetősen, mázsája 28 frtjával. Dohányból több ezer mázsát hoztak, a közönségesnek mázsája 3 frt, a jobbnak, melyet rácznak neveznek, $3^1/_2$ frt, végre csodálatos mennyisége található a nyers bőröknek. Az ökörbőrök párja 5—6 frt, volt vagy 5—6000 darab. Tehénbőr párja $2^1/_4$—$2^1/_2$ frt, lehetett vagy 4—5000 darab. Birkabőr 15,000 db., száza 5—6 frt, de sok rosz is van köztük. Az idei budai bor akója 25 garas. Hoztak még sok török árút is: szattyánt, gyapotkelmét, kávét, arab tömjént, rizst, mazsolát, datolyát, fügét, faolajat. Olyanféle képet nyerünk, mint egy nisnyi-novgorodi, vagy bokharai vásárról. Csakhogy azon különbséggel, hogy a forgalmon és annak nyereségén megosztoznak ugyan itt is kelet és nyugat üzletemberei, de a kereskedés nemzeti eleme teljesen hiányzik.

Sokat vádolták és vádolják ezért most is a magyar embernek természetes hanyagságát. Egy bizonyára pártatlan megfigyelő, a velenczei követ másként itél. »A magyarok hanyagok ugyan földjük művelésében, de nem csak a nemzet természetes tunyasága miatt, hanem azért is, mert ha megvan a termék, nem birják eladni.« [1] Hasonló eredményre jut Fürst porosz megbizott is. Az ország tulajdon zsirjába fullad.

Igazi nemzeti gazdasági politika előtt — mikor álmodhatunk arról! — nyitva állott volna a követendő út. Egyrészt az ipar meglevő, elég életerős hajtásait kellett volna mindenkép erősiteni, termékeinek legalább a hazai piaczot teljesen biztositani. Állami támogatással Nyitra, Trencsén, Zólyom, Szepes, Sáros vármegyékben körülbelől olyanféle ipart lehetett volna létesiteni, mint a minő a cseh tartományokban akkor felvirágzott. Másrészt meg a hazai nyers termelést nemcsak az északi iparos vidék sürü népessége ellátására kelle forditani, hanem annak biztos piaczot szerezni Ausztriában és a szárazföldi és tengeri útak felhasználásával a külföldön is.

Igazságtalanok volnánk a magyar hatóságok, különösen a kanczellária és a kamara s a magyar rendek iránt, ha tagadnók, hogy a helyzetet fölismerték. De az osztrák kormány, Haugwitz, Chotek és Zinzendorf vezetése alatt, bizonyára egy pontban sem fejtett ki annyi energiát és

[1] Tron 1749 deczember 27-ikén kelt jelentése. Bécsi levéltár, Dispacci.

következetességet, mint a midőn a vám- és kereskedelmi politika föntebb elsorolt elveinek keresztülviteléről volt szó. A magyar ipart és kereskedést egyszerűen nem létezőnek tekintették, nehogy vádolni lehessen őket annak megölésével. A magyar nyers termelés pedig csak annyiban hasznos, a mennyiben az osztrák gyárakat versenyképessé teszi. Igy p. o. a magyar gyapjú nemesitése nagyon szivükön feküdt, mihelyt Nagy-Frigyes eltiltotta az addig használt sziléziai gyapjúnak kivitelét. Minden egyéb esetben a magyar mezőgazdaságban gyűlölt versenytársat látnak, melyet minden módon le kell gyürni. A földrajzi helyzet pedig hazánkat egészen kiszolgáltatta az osztrák kormány kényének. Észak, kelet és dél felé oly országok határosak, melyek ugyanazon terményekben épúgy bővelkednek, mint hazánk. Délnyugat felé egyetlen út volt a tengerhez, az is hosszú és költséges. Igy nyugot felé lehetett csak kivitel és az osztrák vevő és kereskedő teljesen uralkodott a magyar piaczon.

A földrajzi helyzet megmagyarázza ezt a példátlan elnyomást, de annak mentségére nem hiányzott a politikai ok sem, mely azt némileg jogos szinben tüntette föl. Máskülönben mégis lehetetlen, hogy az olyan uralkodó, ki szivén viseli népe javát, beléegyezik a zsarolásnak és kiaknázásnak ezen csúfos rendszerébe.

Magyarország, ez volt az állandó panasz, nem járúl gazdagsága arányában a monarchia fenntartásának költségeihez. Ez a mentessége, mint egy 1772-ben készült államirat mondja, »valóságos sérelme az osztrák közjognak«.[1] Ennek oka pedig az, hogy a magyar dieta nélkül itt nem lehet adót kiróni, mig az örökös tartományokban a rendek már megadták magukat kegyelemre.

Még súlyosabban nyomott a latba a császárné szemében a másik aránytalanság. Ausztriában meg van adóztatva mindenki: Magyarországon csak a szegény ember. Tisztán gazdasági szempontból tekintve: a magyar termelés tehát nincs annyira megterhelve mint az osztrák. A legegyszerübb humanitás parancsolja tehát, hogy az osztrák adófizetőt megóvják a magyar adó-nemfizetőnek veszedelmes versenyétől. Minthogy pedig Bécsben mindig csak egy államról akartak tudni, méltányosnak tartották, hogy ennek az a része, mely szinte összeroskad az adó terhe alatt, közvetett úton kárpótlást nyerjen attól, mely csak annyi terhet visel, a mennyit maga vállal.

Nem kétséges, hogy ez az eljárás jogtalan és hibás volt. Jogtalan, mert a központi kormány, azaz maga az uralkodó, nem tehette egyik államát, azt, melynek lételét köszönhette, a másiknak kizsákmányolható gyarmatává. Hibás, mert az ausztriai ipar is sokkal erősebben fejlődhetik, ha nem egy szegény, kizsarolt, hanem egy gazdag Magyarország a vevője. A kor dietái és röpiratai viszhangzanak e vádaktól és nem lehet kétség a

[1] A Grassalkovics-iratok közt, »Regierungssystem« czim alatt.

felől, hogy ez a vámpolitika a legsötétebb folt Mária Teréziának különben annyira fényes uralkodásában.

De bármily elvetendő volt ez a politika, érvényben volt és maradt

Báró Orczy Lőrincz.
(Egykoru festmény után.)

egy hosszú, hosszú századon keresztül. Eredménye volt: a magyar iparos és polgári osztály tönkretétele, a magyar mezőgazdaság fejlődésének visszavetése.

Drágán, nagyon drágán fizette meg hazánk a nemesség palladiumának, az adómentességnek fenntartását!

Maga a nemesség azonban, akkor legalább, nem igen érezte ezt a kárt. Arany kornak nézte Mária Terézia uralkodását.

Boldog ki született a magyar hazában
S kinek szabad telek jutott osztályában.
Jó föld, kövér mező lévén határában,
Tiz eke, száz tehén jár a majorjában.

Büszke jólétére, nemesi kiváltságára, mely azt biztositja:

Adót nem fizetel, nincs kvártély házadnál,
Szekered nem dúlják a vámos házaknál,
Lovadat nem fogják sorompós hidaknál
Meg nem állitanak harminczadosoknál.

A mely földet vettél király kegyelméből
Szabadon élsz annak kövér gyümölcséből,
Panaszos részt nem adsz kalászos kévéből
Bátran adakozhatsz javad zsengéjéből.[1]

És mert ilyen jó a dolga, gyanúval, aggodalommal nézi azokat a terveket, melyek az ország kereskedésének emelésére czéloznak. »Álnok Udvari« főzi azokat »kárpitos szobában,« kinek az legfőbb gondja, hogy magyar termés ne jöjjön Bécsbe, »ez úgy is csak nemest, mást nem gazdagithat«. A földbirtokos úrnak egész conservatismusa fellázad azon gondolat ellen, hogy a csatornák, útak, hajózható folyók által ez az ország is megnyilhatik a világ forgalma előtt.

Boldog Isten, minek e munkás fáradság
Megfonynyad e miatt sok ezer parasztság,
Bátor hajózásból jöhet sok gazdagság
Ugy tartom, nem ebben áll igaz boldogság.

Mi tőlünk elviszi a haszonra valót,
Sok entzenbentzével tsalja a pazarlót,
Utóbb majd jobbágyunk megveti a sarlót,
Hajós lesz, s nem fogja megjárni a tarlót.

Megengedem Anglus száll Tokaj tájára
Az édes italból felrak gályájára,
De ő majd csipkét hoz asszonyink búbjára,
Drága árt fog vetni csecsés portékára.

Itt vagyon közöttünk e nagy vetekedés
Illik e magyarhoz tsalfa kereskedés.
Minél előbb jöhet erkölcs vetemedés,
Mit mondasz, mire megy az ily vetélkedés?

Zemplén, Bereg, Ungvár, Szabolcs vármegyékben,
Van pénz, van eledel, van bor a pintzébenn,
Mi kell több? miért vesse életét kétségbenn
A magyar, hogy több pénz jöjjön erszényébenn.[2]

Az a tudat, hogy ez a nemzet erkölcsi és szellemi tekintetben is csak úgy virágozhatik fel, ha minden osztályának gazdasági munkája előkésziti arra a talajt, csak egy félszázaddal később vert gyökeret a »legnagyobb magyarban«.

[1] Báró Orczy Lőrincz, Futó Gondolat a szabadságról. A magyarok.
[2] B. Orczy Lőrincz, Tokajban való érkezés télen.

Mária Terézia és családja.
(A máriaczelli ezüst antipendiumot ábrázoló egykoru metszetről.)

VIII. FEJEZET.

Egyházi, iskolai és müveltségi viszonyok.

III. Károly uralkodása alatt még a protestantismus elleni küzdelem és annak védelme a magyar egyházi viszonyok legjelentékenyebb vonása. E küzdelem első sorban magának a magyar társadalomnak belső ügye. A korona és a kormány hatalma szintén állást foglal ugyan benne, de az uralkodó jelleméhez képest lanyhán, energia, következetesség nélkül.

Mária Teréziában teljesen megvolt őseinek vallásos meggyőződése és türelmetlensége. Politikai helyzete, élethalálharcza Poroszország ellen, mely némileg a harminczéves háború folytatásának látszott, még élesitette azt az ellentétet, mely közte és más hitet követő alattvalói közt fennállott. Női lelkének egész hevével és a mellett az államférfiúnak teljes consequentiájával törekedett arra, hogy egyhitűvé tegye a »Marianus« birodalmat. Hatalmas egyénisége és az államnak egyre szaporodó és sikeresen kezelt eszközei egyaránt veszélylyel fenyegették uralma alatt a protestantismust. Az állam fejének, a családja körében más meggyőződést nem tűrő koronás anyának működése és hatása mellett szinte háttérbe szorul magának a vitézlő katholikus egyháznak történeti jelentősége.

De épen az államnak, hatalmának, czéljainak előtérbe lépése más szempontok érvényesitésére is vezetett. A király megtanulta, hogy személyes akaratát, meggyőződését alárendelje annak, mit az állam java követelt. Már pedig: mi lehet az államnak nagyobb érdeke annál, hogy minden alattvalója, tekintet nélkül hitére, munkájával, hűségével egyaránt szolgálhassa? Az üldözés elégedetlenséget, visszavonást szül, gyöngiti az ország erejét; a türelem sokszorozza azt.

Ez a belső ellentét Mária Terézia személyes vágyai és uralkodói kötelessége közt teszi királyságának korszakát annyira érdekessé. Mind a

Mária Terézia.

(Egykoru metszet az országos képtárban.)

két befolyás érvényesül; hol az egyik, hol a másik kerekedik felül, de a nélkül, hogy egészen elbirná nyomni a másikat.

Bár a királynő személyes meggyőződése épen nem változik, mégis uralkodása elején, a fiatalság nagyratörő buzgalmában, inkább a türelmetlen, térítő pártfőnek képét mutatja. Nagy és nehezen szerzett tapasztalatok árán, az Európa egész művelt közvéleményén uralkodó felvilágosodott irány ellenállhatatlan nyomása alatt válik aztán élete vége felé igazi államfővé.

A katholikusok nagy örömmel fogadták az új király trónra lépését; a protestánsok nem várhattak mást, mint a régi sérelmek megmaradását és szaporitását. Az 1741-iki országgyűlés alatt nem is fogadta el Mária Terézia a protestánsokat. Csak egyeseket ismert el; országos státust, községet nem. Kijelentette, hogy ebben is egészen atyja nyomdokain fog haladni. Csak a dieta után, midőn legnagyobb volt szorongatása és a bajorok és a franczíák csak néhány mértföldre voltak Bécstől, fogadta küldöttségüket. 1742. egész nyarán át jöttek követek az országból, de audentiát nem kaptak. Midőn végre egy magyar kamarás bebocsátotta őket, a királynő megdorgálta őket, hogy oly daczosan merik követelni a közös kihallgatást.[1] Igaz, hogy trónralépte után, midőn alázatos condolentiájuk és gratulatiójuk kifejezése miatt mentek Bécsbe, fogadta őket a királynő, de szinét is kerülni akarta annak, mintha nyilvános audentiát engedne nekik. Férjéhez rendelték őket és midőn ott voltak, megnyiltak az ajtók és megjelent a királynő, ki biztositotta őket anyai szeretetéről, melylyel katholikus és protestans alattvalói iránt viseltetik.[2]

Ezen az ellenséges magatartáson alig változtatott a protestánsoknak királynőjük védelmében kifejtett buzgalma. Mihelyt kenyértörésre került a dolog, kitünt, hogy Mária Terézia és kormánya egészen azonositja magát a protestánsok ellenségeinek törekvéseivel.

A protestánsokat akkor legjobban izgató kérdés még mindig az eskű kérdése volt. Tudjuk, hogy Károly király resolutiójának erre vonatkozó pontján a gyakorlatban valamicskét enyhitett. Tényleg még mindig voltak protestáns választott tisztviselők a városokban és megyékben, igaz, hogy úgy szólva csak elnézésből. Az 1742 deczember 24-ikén kelt kir. rendelet meghagyja, hogy azt a resolutiót teljes értelmében hajtsák végre, ide vonva az esküt is.[3] Le is vonták ebből mindjárt a következést. Gróf Károlyi Ferencz, Szabolcsmegye főispánja megakadályozta a rendes megyei tisztujitást, mert akkor kálvinisták megválasztása nem lett volna kikerülhető. A megye követe 9 hónapon át időzött Bécsben, de nem végezhetett semmit. Az egri püspök pedig mindenkép kitartásra bátoritja a főispánt s keserű gúnynyal szól az eretnekekről, a kik minden áron hivatalt akarnak.

[1] Extract Schreibens aus Ungarn, 1743 május 7. Berlini áll. levéltár.

[2] Kurze und zuverlässige Nachricht von dem Zusande der Protestantischen Kirche in dem Königreich Ungarn, 1743. 56.

[3] Mandata, 37.

Utoljára is azt rendelte az udvar, hogy legvégső szükség esetén mégis csak fel lehessen esketni a protestánsokat.

Gróf Károlyi Ferencz.
(A gróf Károlyi család birtokában lévő eredeti olajfestmény után.)

Nem csoda, ha a hatóságok, ismervén a királynő érzületét, még a hivatalos megbizatáson túl is éreztették a protestánsokkal haragjukat.

Az ágostai hitvallású városokkal, különösen Pozsonynyal és Sopronnal, mindig valamivel enyhébben szoktak elbánni, mint a reformátusokkal. Most is megengedték Pozsonynak, hogy tanácsának protestans tagjai csak úgy esküdjenek, mint 1733-ban. A kir. kamara azonban 10 napon át visszatartotta ezt a rendeletet.[1]

»Ha a protestánsokat nem helyezik vissza törvényes állapotukba, el vannak veszve. Nem akarnak többé tudni tolerantiáról Magyarországon; a vallásos viszonyokat cseh és morva módra akarják berendezni. Ha Isten nem segit, az evangéliumot kiszoritják Magyarországból.« Ezek a megriadt protestantismus akkori jajkiáltásai. Csakugyan el vannak veszve, ha megszűnik a nemesi vagy városi kiváltság, a melyre addig támaszkodtak. Az 1715-iki országgyűlés már némileg törvényen kivűl helyezte őket, a királyi kegyre bizván sorsukat. A király 1731-ben egy időre megerősiti őket birtokállapotukban. Ezt megtette Mária Terézia is. De a nemesi és polgári tisztségből való rendszeres kiforgatásuk, a decretalis eskü követelése által, már utolsó menedéküket is megbolygatja. Mihelyt csak magánemberek, teljesen ki vannak szolgáltatva a papi önkénynek és a királyi kormány gyülöletének.

»A városok az evangelikus egyház fegyvertárai. Ott iskolákat és tápintézeteket tartanak a megyeiek és a nemesség részére, mi által mindig kapnak embereket az iskolák és templomok számára, úgy német, mint magyar és cseh (tót) nyelvre. Ehhez pedig az evangelikus polgárság főbb székhelyein bőven hozzájárul.« Már most a kir. helytartótanács az evangelikus egyházak ezt a kútfejét akarja betölteni. »Mert ha a protestánsok nem folytathatnak polgári mesterséget, nem élhetnek meg, nemhogy máson segithetnének.«

»Igaz, hogy polgári, jobbágy és nemes renden még mindig sok a protestáns, különösen a református. De minden hatalom a papságnak és a mágnásoknak kezében van és a protestánsoknak nem marad más, mint az engedelmesség. Igaz, hogy megakarják királynőjüket győzni a felől, hogy ők engedelmes alattvalói és remélik, hogy majd észreveszi, mennyi haszna van hű szolgálatukból. De a papság viszont azt mondja: Vita protestantium est mors pontificiorum.[2] Nincs jobb egy vallásnál; az eretnekséget gaz gyanánt ki kell irtani. A marianus birodalomban ne éljen senki, ki a Boldogságos Szüzet nem tiszteli és nem akarja befogadni esküjébe. Már most könnyű elképzelni, milyen lesz az ilyen elvek után induló udvarnál a szegény protestáns alattvaló audientiája, különösen, ha a község nevében jő.«

Az általános, az egész felekezet politikai állását érintő elnyomás mellett folyton tartott a részleges, helyi üldözés is, a templomok, iskolák elvétele. Erre jó volt minden eszköz, minden alkalom. Osgyánban, Gömör-

[1] Aus Ungarn; vom 15. Julii 1743. Aus Ungarn; vom 5. August 1743. id. h.
[2] A protestansok élete a pápisták halála.

megyében 1742-ben pestisben meghalt az evangelikus pap. Gróf Balassa kir. biztos (az egri püspök rokona) kath. plébánost akart oda beiktatni, de a tiszta protestáns helység ismét evangelikus lelkészt fogadott. Erre bevádolták a községet a megyénél s minden lakost 40 forintnyi birságra vagy ugyanannyi botra itéltek. Egyuttal természetesen elvették templomukat, iskolájukat. A helytartótanács mindent jóváhagyott. Wagendrüsselben, Szepesben, katholikus volt ugyan a pap, de azért volt evangelikus iskola. Ennek tanitóját 1743 márcziusában elbocsátotta Barkóczy prépost. A lakosok mást fogadtak, ki július 7-ikén elment Szepes-Olasziba predikálni. Visszajövet a püspöki hajdúk elfogták s beszolgáltatták a püspök tömlöczébe, mert engedelem nélkül járt ki szónokolni. Három hét mulva elbocsátották ugyan, de csak azon feltétel alatt, hogy a község iskoláját átadja a püspöknek. Báró Orczy Várkonyban német reformátusokat telepitett meg, kiknek megigérte a szabad vallásgyakorlatot és kiknek templomot is épitett. Ezt, a váczi püspök feljelentésére, Pestmegye 1748-ban egyenesen lefoglalta.

Csupán Mária Terézia uralkodása alatt körülbelül 200 protestans egyházat és iskolát foglaltak le a földesurak vagy hatóságok.

Tömegesen jönnek azonfelől a megszoritó, tiltó, büntető rendeletek. A protestáns, különösen a kálvinista papoknak az a gyakorlata, hogy csak maguk akarnak keresztelni, eretnekség, bűn. Szükség esetén kereszteljen a bábaasszony. A ki ezt akadályozza, példásan büntettessék.[1] A hol nyilvános isteni tiszteletnek örvendenek az akatholikusok, ott templomaikat kijavithatják ugyan, de a hatóság ügyeljen fel arra, hogy csak a régi forma és kiterjedés szerint javitsák ki. Nagyobbitáshoz vagy ujjáépitéshez kir. beleegyezés szükséges. Ha e nélkül történik, az épületet lerontják, őket magukat keményen büntetik.[2] Később meghagyják a hatóságoknak s különösen a püspököknek, hogy az ilyen épitkezéseket idejekorán akadályozzák meg.[3] A protestáns papokat 12 forintnyi birsággal sujtják, ha a szószékről nem figyelmeztetik hiveiket a kath. ünnepek megtartására. A protestánsnak, ha ily napon dolgozni vagy dolgoztatni akar, a katholikus paptól kell engedelmet kérnie, ki e pontban oly kegyesen köteles vele elbánni, mint a katholikussal.[4] Hruskovits Sámuel bányavárosi superintendens kijárt kerületébe. Ezt eltiltják és őt úgy superintendensi, mint plébánosi állásától megfosztják.[5] A protestantismusra való áttérésre súlyos büntetést szabtak, mely a jobb móduaknál börtönben és erős pénzbirságban, a szegényeknél több évi kényszermunkában áll. A téritőt ugyanaz a büntetés éri.[6]

Ennyi veszteség és üldözés éri a protestánsokat akkor, midőn a

[1] 1742 szeptember 15-iki rendelet.
[2] 1745 július 28.
[3] 1746 július 5.
[4] 1747 január 4-iki és június 3-iki rendeletek.
[5] Ezt a visitatiot a »Mandata« kiadója »simia visitatio«-nak nevezi.
[6] 1749 január 17.

királynő súlyos háborúkkal van elfoglalva és midőn legnagyobb érdeke követeli a belső nyugalom fentartását. Mi lesz, ha a béke helyreállitása után ez a gond megszűnik és számos katonaság áll majd az országban a királyi akarat rendelkezésére?[1]

1749 márczius 17-ikén elvették a katholikusok a győri protestánsok templomát. Valami váltságot, árt fizettek érte, de azt a protestánsok nem akarták elfogadni. A királynőhöz mentek panaszra, de ez nem bocsátotta őket maga elé. A templomba menetekor mégis átadták neki a kérvényt, melyet a magyar kanczelláriához küldött jelentéstétel végett. Itt akasztással fenyegették a szegény embereket, ha a külföldi protestáns követekkel érintkezésbe mernek lépni. Ugyanakkor az összes protestáns leányegyházakat egyszerűen le akarták foglalni, és Hontmegyében meg is kezdték a munkát.

Nem maradt más hátra, mint újra deputátióval járulni a felség elé. Helvét és ágostai hitvallású urak, a felekezet legtekintélyesebb férfiai, köztük Prónay Gábor, Podmaniczky Sándor, Szirmay István, református részről pedig Vay Ábrahám és Ráday Gedeon, jöttek Bécsbe, hogy egy emlékiratban elpanaszolják vallásuk sérelmeit és orvoslást kérjenek.

Ez az irat szép emléke a protestáns vezetők hitének, de műveltségének és politikai belátásának is. A lelkiismereti és vallásszabadság nevében lépnek fel a kérelmezők, azon szabadság nevében, mely drágább minden kiváltságnál, becsesebb az életnél is. Hivatkoznak arra, hogy vallásuk Európa sok országában uralkodó s igy nem lehet az megvetett, ártalmas secta. Erőszakkal nem lehet hit dolgában eljárni. Különben is a magyar törvény teljesen elismerte szabad vallásgyakorlatukat. Kérik tehát, hogy egyforma védelemben részesüljenek, katholikus polgártársaikkal, kikkel együtt ajánlják fel vérüket és életüket a királynőknek. Belátják, hogy a királynő hőn óhajtja, hogy minden alattvalója vele egy hiten legyen, de hivatkoznak az uralkodása elején tett kijelentésére, hogy őket is anyai szeretetébe fogadja.

Tiltakoznak az apostasiát illető rendelet ellen, mert az ő vallásuk bevett és befogadott. Tiltakoznak az ellen, hogy őket akatholikusoknak, sectariusoknak, eretnekeknek nevezzék. Kérik országos joguk fentartását, hogy a decretalis esküt ne követeljék tőlük. Nagy sérelmet látnak abban, hogy a vegyes házasságokat téritésükre használják fel és deákjaiknak nem engedik a külföldi iskolák látogatását.[2]

Valóban történeti momentum az, midőn a protestáns urak szemben vannak a királynővel. A királynőnek, ki akkor szépségének teljében volt, nemcsak méltósága, hanem egyénisége is hódoló engedelmességet követel.

[1] Podewils és Graeve porosz követek 1749 január 4-ikén kelt jelentése. Berlini állami levéltár.

[2] Az emlékirat megvan a berlini királyi levéltárban is, hol azonfelül Berzeviczy Sándornak, a deputatio tagjainak erre vonatkozó diariumát is őrzik. Kiadta Biró Márton később tárgyalandó Enchiridionjában, 53–80.

Megmutatta már, hogy igazán anyja akar s tud lenni népének. De tiszteletet parancsolnak azok a férfiak is, kik elnyomott, üldözött hitsorsosaik mellett emelik fel szavukat. Azok az ellentétek találkoznak a bécsi vár fényes fogadótermében, melyeknek küzdelme akkor már több mint kétszáz éve betöltötte nemcsak Magyarországot, hanem az egész Európát. Kiengesztelésről még szó sincs: mint ellenségek néznek farkasszemet egymással. De azért a protestánsok térdet hajtanak a törvényes király előtt; az pedig hű rendjei gyanánt megbecsüli azokat is, kiknek vallását kárhozatosnak véli.

Ezek az ellentétek kitüntek magának az audientiának folyamában is. A királynő nem is akarta átvenni a folyamodást, ha az a protestánsok közösségének nevében szól. Csak akkor fogadta el, midőn a követek biztosították arról, hogy az általános mellett sok részletes sérelem is el van benne sorolva. Akkor meg szemükre vétette, hogy külföldi hatalmakkal érintkeznek.[1]

A követek ezt tagadták, mire Mária Terézia azt állitotta, hogy legalább ügynökeik tanácskoznak velök. Mindinkább haragra lobban a királynő s kijelenti: tudja, hogy a városok hűségébe nem bizhatik. Ez ellen is tiltakoztak a követek, biztositva őt mindnyájuk hűségéről. Erre Mária Terézia egyenesen megnevezte Debreczen városát.

Ha a protestánsok más országokban elfoglalt uralkodó helyzetükre hivatkoztak, viszont az udvar arra mutatott, hogy ott ők is visszaélnek túlsúlyjukkal. Gróf Nádasdy kanczellár Hollandia példájára utalt, hol alig tűrik a katholikus vallást. Ez ellen már erélyesen felszólaltak a követek. A protestánsok Magyarországban nem toleratusok, hanem receptusok és törzsökösen törvénybe iktatottak; ők az örökös ellenséggel szemben a keresztyénség védbástyái.[2]

Valóban még nem volt itt az ideje az általános szabadsági eszmékre való hivatkozásnak. Nem a nagyobb tolerantia biztositotta a katholikusok megmaradását Hollandiában és Angliában, hanem a nemesi vagy polgári kiváltság. Magyarországon sem volt másképp. A protestantismus nem volt kiirtható, mig annyi nemes és oly jelentékeny városok tartoztak hozzá. Nem az általános elv, hanem a magyar országos törvény és kiváltság biztositotta fenmaradását.

Még akkor is lehetőnek tartják a fegyveres összeütközést. A protestánsok számitása szerint hozzájuk tartozik a lakósság jó egy harmada. »Erőszakkal és üldözéssel mit sem ér majd el a papság. Az elégedetlen katonaságban nem bizhatnak, a protestánsok jobban ismerik az országot s szükség esetén 300,000 embert állithattak sikra.«

[1] Ez alatt, mint a porosz követek 1749 augusztus 9-iki jelentéséből látszik, Burmanniát, Hollandia követét, értette.

[2] Podewils és Graeve 1749 aug. 9-ikén kelt jelentése. Berlini állami levéltár

Erre még sem lehetett gondolni. Egyes csekélyebb kérdésekben engedett a királynő. A filialék elfoglalása abban maradt és a helytartótanács utasítást kapott, hogy evangelikus születésű atya vagy anya gyermekét nem lehet apostata gyanánt elfogatni. A nagy deputatio nem várhatta be a végleges választ: azt a tanácsot kapta, hogy távozzék. De a győrieket már most fogadta a királynő, nagyon kegyes volt irántuk és megdicsérte őket, mert oly mérsékletet tanusitottak templomuk elfoglalásakor.

Valamelyes hatása volt tehát a protestánsok együttes és komoly fellépésének. Az elnyomás és térítés munkája, a királynő meghagyására, bizonyos pontokban megállott. És ha az elért eredmények nem is oly jelentékenyek, annál fontosabbnak látszott, hogy ez béke idején történik, akkor, midőn a császárné-királynő épen országai újabb berendezését veszi munkába.

A királynő épen a berendezés szükségleteire való tekintettel, melyek kivánatossá tették a protestáns rendek közreműködését, abban hagyhatta a harczot. De a magyar papság ügyének veszedelmét látja a fegyverszünetben. Legharczosabb tagja, padányi Biró Márton veszprémi püspök, épen a királyi politika engedékenységének ezt a korát választotta arra, hogy ő is a felség elé vigye a vitézkedő katholikus egyháznak sürgető követelését.

Biró előbb felső-őrsi prépost, mint leveleiből látjuk, különösen gróf Batthyány kanczellár patronatusának köszönheté püspöki székét.[1] Veszprémben, számos és összetartó kálvinista nemesség közepett, egész hevét érzi a harcznak. »Sok helyütt az ügyefogyott katholikusok egeket hasogató óhajtozással fohászkodnak és evangéliumi kenyeret kérnek, de nincs a ki csak egy szeletet is adna nekik. Mely együgyű, nagyon nyomorult és kevés plébánusaik vannak, mely számtalan puszta templomokban a barmok legelnek és az égi madarak csiripelnek.«[2] És mindennek a protestáns vallásfelekezet elterjedése az oka! Ez a kemény, energikus, magyaros ember nem ismer megalkuvást. Oly heves támadást intéz a reformátusok ellen, minőre Pázmány ideje óta magyar egyházi fejedelem nem mutatott példát.

»Kézikönyvét«[3] Mária Teréziának, az igazságos királynőnek ajánlja fel. Az válasz akar lenni a protestánsok emlékiratára. Nyomon követi azt, megtámadja a lelkiismeret szabadságának eszméjét, mely az egyház egyedüli igazságába ütközik, megczáfolni igyekszik, mintha az akatholikus csakugyan bevett felekezet lehetne Mária országában. A protestánsok által idézett régi törvényekkel szemben az újabbakra, de különösen az 1691., 1701., 1731-iki kir. rendeletekre s magának Mária Teréziának intézkedéseire hivatkozik. A magyar

[1] Lásd Sümegen, 1745 április 20-ikán kelt alázatos köszönő levelét: »Alig tudok szóllani, mert elmerülök Exczellentiád Jóvoltának és velem tett kegyelmének tengerébe és csak kisdedségemnek homályos superláttya alól álmélkodással szemlélem« stb. Múzeumi kézirattár, fol. lat. 168.

[2] Veszprém, 1745 június. 24. Ugyanannak, ugyanott.

[3] Enchiridion Martini Bironii Padani ep. Weszpr. de Fide etc. (Végtelen hosszú czimmel.) Győr, 1750. 4-rét.

viszonyokat szem előtt tartva apostatáknak nyilvánitja a folyamodókat, kiknek nem is szabad közös néven szólaniok. A régi, nekik kedvező törvényeket csak Bocskay és Bethlen lázadó, vérengző kora magyarázza meg. Békés viszonyok közt azoknak nincs helye. Most a hitéért buzgó király uralma alatt kell, hogy Sára igazhivő magzatja teljes diadalt üljön Hágárnak, a szolgálónak magzatja fölött.

»Az eretnekségek és schismák, mint ezt Kálvin János is elismeri Institutióiban, minden bűn közt a legsúlyosabb bűnök. Mivel pedig a büntetésnek a bűnhöz mértnek kell lennie, mit csodálkoztok, ha a keresztény s katholikus fejedelmek súlyos büntetéssel sujtanak, mint a hogy a lutheránusokat Magyarországon tűzhalállal büntették. Hagyjátok el az eretnekség bűnét; úgy el lesz engedve az érte járó büntetés.[1]«

Nemcsak a munka szerzője és tartalma keltett figyelmet. Különös jelentőséget tulajdonitottak annak, hogy magának a királynőnek volt ajánlva. A túlsulyát türelmetlenül kiaknázni vágyó magyar katholikus egyháznak harczi riadóját látták benne.

A méltán izgatott protestánsok megtalálták az utat ahhoz a fejedelemhez, kiben, hitetlen létére is, vallásuk előharczosát tisztelték, II. Frigyeshez. De a porosz király jól tudta, hogy közbenjárása csak árthat hitfeleinek. Hisz semmi sem volt károsabb azokra nézve, mint az a gyanu, hogy ők királynőjük örökös győzelmes ellenfelével egyetértenek. Azért, ügyes diplomata létére, nagy kerülő úton érvényesitette befolyását.

Schaffgotsch grófot, a boroszlói püspököt szólitotta fel, irjon ez ügyben egyenesen a pápának. Ha a katholikus királyok országában üldözéssel fenyegetik a protestánsokat, attól kell tartani, hogy a porosz király meg fogja ezt torolni és ennek az ő katholikus alattvalói adják meg az árát. A pápa, a tudós és igazságos XIV. Benedek (Lambertini) belátta ezen okoskodás helyességét. Egyenesen nem rosszalhatta a püspök eljárását, de elérte, hogy azt Bécsben ne helyeseljék és ezt Birónak tudtára is adják. Az evangelikusok összetartása tehát a katholikus egyház vezetésénél érvényesitette befolyását a magyar hitsorsosok érdekében.[2]

Ezzel vissza volt verve a legerősebb támadás. De azért a harcz nem szünt meg. Folyt a prédikánsok kijárásának korlátozása és a protestáns templomok s iskolák elvétele, mint annak előtte. A királyi hatalom csak akkor avatkozik be, mikor igen is világos és nagy a botrány. Igy p. o. mikor a Berzeviczyek erőszakkal elvették a lutheránusok polumai templomát, a lakósok azt visszafoglalták, bár már miséztek volt benne. Erre a földesurak hajdúikkal újra elfoglalták a templomot és azt lepecsételték. Az ilyen eljárást rosszalja és érvénytelennek nyilvánitja a kormány, mert egyház ügyében intézkedni a király kizárólagos joga.[3]

[1] Enchiridion, 200.
[2] Az erre vonatkozó levelezések a berlini áll. levéltárban.
[3] 1747 július 11-iki rendelet.

Némileg új aera virradását jelöli, hogy a kormány az iskolaügyet kezdi nagyobb figyelmére méltatni. Természetes, hogy e téren is kizárólag megszoritásban és üldözésben mutatkozik az érdeklődés. Lehetőleg meg akarják akadályozni azt, hogy a protestáns iskolákban a felsőbb tudományokat is előadják. Ezért bizonyitását követelik annak: megvoltak-e már az illető studiumok 1681 előtt. Ha ez ki nem mutatható, az iskola bezárása, vagy legalább grammatikai tanitásra való megszoritása fenyeget. Még az uraknak is megnehezitik a házi tanitók tartását, kik fiaikat a magasabb tanulmányokban oktathassák.

Enyhébb gondolkodásra vall az 1753 augusztus 30-ikán kelt királyi rendelet.[1] Ebben az uralkodó felszólitja a megyés püspököket, hassanak oda, hogy a papok s lelki pásztorok buzgón hirdetve isten igéjét, szorgalmasan oktatva a gyermekeket, inkább a keresztény szeretet édességével, mint erőszakossággal s szigorral vezessék a tévelygőket az igazság megismerésére és az igaz hitre, és ne kényszeritsék őket oly cselekedetekre, melyektől hitelvük alapján szivükben irtóznak.

E gondolkodásnak közvetlen következése gyanánt az akatholikusokat a katholikus plébánosok egyházi felügyelete alá helyezik. A nem articularis helyeken a protestáns ép úgy köteles megfizetni a stólát mint a katholikus. Azokat a helyeket pedig, hol katholikus plébános nincs, olybá kell venni, mint a leányegyházakat.[2] Ilyformán a katholikus egyház joga, nemcsak erkölcsi, hanem anyagi tekintetben is, kiterjeszkedik oly községekre is, melyekben egyetlen egy katholikus sem lakik.

Az egyházi elnyomás classicus mintája az angol államegyház eljárása Irországban. Ott a katholikus hiveknek kellett eltartaniok az anglikán papokat, kiknek gyakran egyetlen hivök sem volt a községben. Látjuk, hogy a magyar katholikus egyház ehhez nagyon hasonló módon aknázza ki politikai suprematiáját.

Kiegésziti még a rendszert az, hogy katholikusnak egyáltalában nem szabad protestáns egyházba mennie. Ép úgy tilos katholikus gyermeket protestáns iskolába küldeni. Ha ez mégis megtörténik, nemcsak a szülőket büntetik, hanem az illető tanitót is.

Mindamellett a protestánsok rovására aránylag keveset terjedt akkor a katholikus hit. Az elnyomás daczos ellenállást okozott, még jobban megszilárditotta a protestánsokban különben is erősen élő vallásos buzgóságot. Még azok a községek sem mondtak le őseik hitéről, melyek templom és pap nélkül árván maradtak. Mihelyt kedvezőbb szél fúj, ismét a régi mód szerint imádják az istent. Az evangelikusokat a polgárságok összetartása, papjaik, tanitóik, nemeseik nagyobb műveltsége és gazdasági felsősége menti meg, a helvét hitvallásuakat a köznemesség makacs kitartása, melyet itt-ott,

[1] Orsz. levéltár, kanczelláriai osztály.
[2] 1756 január 27-iki rendelet.

különösen Erdélyben a főrangúak is támogatták és a magyar jobbágyságnak erős, hitéhez életével ragaszkodó conservatismusa.

Az egyes, inkább elszigetelt áttérések épen azt mutatják, minő erős az ellenállás. Többet, különösen az erdélyi főurak köréből, megnyert az udvar kegye, másokat a biztos carriére csábitott. A királynő személyes közbelépése sem maradt hatás nélkül. És amint az uralkodó hat azokra, kik vele személyesen érintkeznek, és polgári vagy katonai pályájukon tőle várják előmenetelüket, úgy hat a püspököknek és mágnásoknak hatalma az ő körükben. Minden főúrnak statusához tartozott egy pár általa megtéritett család, vagy legalább gyermek, kinek aztán ő viseli gondját.

Az ily áttértekről, különösen gyermekekről való gondoskodás állami feladattá tétetik. A tallósi királyi árvaház alapitó levele szerint az árvák befogadásánál különös tekintettel lesznek a convertitákra. Természetes, hogy ily módon a kijelölés a plébánosok dolga.[1] Épen úgy kiváló tekintettel vannak a convertitákra a nagyszombati kir. érseki convictus alapitványi helyei betöltésénél.[2]

Valóban, egyik legnagyobb erkölcsi próbatétel volt ez, melyen a magyar nemzet valaha átment. Egyrészről kegy, protectio, gondtalan élet, elsőség minden hivatalos állás elnyerésénél, másrészről nemcsak minden hivatalból, tisztségből való kizárás — hisz sok megye még hajdúnak sem fogadott protestáns embert — hanem folytonos szorongatás, költség és mindaz a kellemetlenség, mivel az uralkodó társadalmi osztály és az állami hatalom elkeserítheti még a legfüggetlenebb embernek életét is. És mégis aránylag mily kevés az, ki enged a kisértésnek!

Minő volt a királynő személyes eljárása az ily vallásbeli ügyekben, különösen pedig akkor, midőn új lelkek megnyeréséről volt szó, arra a Bánffy Ágnes esete mutat világos példát.

Gróf Bánffy Dénes, egyike Erdély legműveltebb, de egyúttal legpazarlóbb és legkicsapongóbb főurainak, 1746-ban nőül vette Barcsai Ágnest, a gazdag báró Barcsai Gergelynek és báró Naláczi Sárának leányát. A házasság nem volt boldog. Bár két fiú és egy leány származott belőle, a férj másutt keresett szórakozást és ősi vagyonát egészen elprédálta. 1755-ben katholikus vallásra tért és akkor neje átadta neki nevelés végett két fiát, bár arra, erdélyi törvény szerint, nem lett volna kötelezve. Financziális bukását a szorgos nagyasszony, Naláczi Sára tartóztatta fel, ki 1759-ben átvette összes birtokait, kifizetvén azok fejében az azoknál sokkal nagyobb adósságot. Igy akarta unokáinak jövőjét biztositani. Bánffy, kinek folyton szükségе volt pénzre, 1761-ben, anyósa halála után, szerződésre lép nejével. Ennek értelmében a nő gondoskodik férje eltartásáról, a férj ellenben lemond minden atyai jogáról egyetlen leányára Ágnesre nézve és kijelenti,

[1] 1763 szeptember 12-iki rendelet.
[2] 1766 augusztus 4-iki kir. rendelet.

hogy sohasem törekszik majd azt a katholikus hitre téríteni. Mindezen szerződéseket és rendelkezéseket, nagyobb biztosság kedvéért, a gondos anya megerősíttette Mária Teréziával is.

Bánffy Ágnes a református vallásban nevelkedett anyja hű ápolása alatt. Hogy sem lelki, sem anyagi jövőjét semmi veszély ne fenyegesse, anyja őt már 9 éves korában eljegyezte gróf Teleki Sámuelnek az erdélyi református ifjak közt a legjobban kiválónak. Ő az, ki később mint kanczellár, és különösen mint nagy gyüjtő és a marosvásárhelyi könyvtár alapítója, országos, megérdemelt hirnévre tett szert. A házasságot akkor kötik meg, midőn a menyasszony 15 éves lesz. Atyjának ebbe, a szerződések értelmében, nem volt beleszólása. De a hiú tékozlót bántotta ez a mellőzés, azután meg kedvező alkalmat is látott arra, hogy megnyerje a királynő kegyét. Elhatározta, hogy, ha kell, erőszakkal is elragadja leányát. E tervhez nemcsak Mária Terézia jóváhagyását nyerte meg, hanem azt is, hogy a hitbuzgó fejedelemasszony, minden előleges biztosítása ellenére, maga vegye kezébe a végrehajtást.

Legalkalmasabb közvetítőül Bajtay Antal, a tudós erdélyi püspök, Grassalkovics mostoha fia, előbb József főherczeg tanítója kinálkozott. Az erdélyi vallásos ügyek különben is mind az ő kezén mentek át, és az áttérések dolgában nagyon sürű levelezést folytatott a királynő titkáraival. 1767 július 8-ikán tudatja Bánffyval, »hogy Felséges Asszonyunk kegyelmessége által végtére czélunkhoz közelgetünk. Már csak arra kell igyekeznünk, hogy a mi kezünknél nincs, kezünkhöz vehessük«. A királynő azt óhajtja, hogy minden lehetőleg szép szerével menjen végbe, és igy nagyon örvendetes, hogy gróf Bethlen Miklós, mint közel vérrokon, kész a kisasszony átvételére.[1]

Bánffyné leányával örményesi birtokán tartózkodott, midőn 1767 július 16-ikán hirét vette, hogy Bethlen-huszárok vannak a közelben. Eléjük kocsiztak és mire visszatértek, már elfoglalva találták a kastélyt. Bethlen Miklós azonnal a leányt követelte, átadva az anyának Bajtay levelét. A püspök ebben tudtára adja, hogy a felséges asszony ő reá bizta a leányát mindaddig, mig maga nem gondoskodik felőle. Ne ellenkezzék tehát, mert, ha jó szerével nem enged, másként fogja elhozatni. Hasonló tartalmú levelet hoztak Hadiktól, Erdély katonai parancsnokától. Ellenkezésről szó sem lehetett. 175 huszár állott készen. Teleki mégis a felség sajátkezű parancsát akarta látni, az anya pedig kijelentette, ha azt megmutatják neki, kötelezi magát arra, hogy maga viszi leányát Bécsbe.

Bethlen azt válaszolja: mindjárt mutatom a parancsot. Erre a huszárok egy része körülveszi Telekit, a többi pedig a házat kutatja. A grófné leányával egy szobába rejtőzött. Ennek ajtaját addig lövöldözik, mig be nem szakad. A hadnagy kiszakitja a 11 éves leányt anyja öléből, elviszi a

[1] E levél a remetei Bánffy-levéltárban.

Gróf Bánffy Dénes.
(Egykoru festmény gróf Bánffy György birtokában.)

kocsihoz és Bethlen elhajtatott vele, a nélkül hogy a gyermek elbucsúzhatott volna anyjától.[1]

Hiába volt a szegény anya minden kérése, rimánkodása. Minő erősnek és uralkodónak kellett lennie a vallásos buzgóságnak Mária Terézia lelkében, hogy még az anyai fájdalom iránti részvétet is elfojtsa! Azt az embertelenséget, melyet a leányrablásnál elkövettek, nem menti a királynő azon gondoskodása sem, hogy saját komornáját küldte Erdélybe a kis Ágnes ápolására. A leányt Bécsbe hozták, hová anyja is nemsokára követte. A császárné fogadta a szomorkodó grófnét, de leányához nem bocsátotta. »Ne feledkezz meg anyádról és vőlegényedről«, irta az anya, de épen ez az elfeledés volt az erőszakosság igazi czélja. »Leányát«, írja a királynő Bánffynak, »pártfogásomba veszem és sohasem engedem át az anyjának. Csak jó szerével, keménység és kényszer nélkül fogják őt szent hitünk elveire oktatni.«[2] Az oktatásnak csakhamar megvolt az eredménye. Bánffy Ágnes már 1768 január 25-ikén az udvari kápolnában letette a hitvallást »a két felség és a fenséges ifjú uraságok jelenlétében.«[3] Férjhez adták aztán gróf Esterházy Jánoshoz. Igy veszett el az egész gróf Bánffy ág a református hitre nézve. A közhit Isten büntetését látta abban, hogy gróf Bánffy Dénes unokáiban már kihalt e család férfiága.

A protestánsok elleni küzdelem a magyar nemzet, a magyar társadalom két felének testvérharcza. Egész más jelentősége azon törekvésnek, mely a görög keletiek egyesitésére, a katholikus vallás részére való megnyerésére irányúlt.

Hazánk déli széleit oly lakosság tartá elfoglalva, mely részben a török uralom után itt visszamaradva, részben Törökországból ide átköltözve, nemcsak a katholikus vallás körén állott kívül, hanem úgyszólva nem tartozott a magyar állam szervezetéhez sem, és mindaddig alig vett részt bárminő kulturális munkában. A régibb oláh-szerb-morlák telepeseket a XVI. század óta fejlődött határőrvidék organizálta és szoritotta tevékeny részvétre a török elleni harczban, de a később érkezők, a Lipót által adott szabadságlevél védelme alatt, azon érdemekre is támaszkodva, melyeket a Rákóczy elleni harczban szereztek a dynastia szolgálatában, jóformán zavartalanul folytatták addigi fél-nomád, pásztorkodó életüket. Náluk a papságon kivül, az egész országban elszórt, az egész keleti forgalmat közvetitő kereskedő osztály képezte a műveltebb rendet. A földművelésre ellenben nem igen mutattak hajlandóságot.

Ismét más szempont alá esik az oláhság. Ez Erdélyben régi lakos, nagy részt már letelepedett jobbágy, és folyton terjeszkedve áttér már a határhegységeken túl a nagy Alföld keleti részébe. Aristocratiájok nincs; nem is hadakozók, mint a ráczok; még a fontosabb egyházi méltóságokat

[1] A species facti bő elbeszélése és az anya panaszlevele. U. ott.
[2] 1767 szeptember 21. Schönbrunn. U. ott.
[3] Pichler udv. titkár levele Bánffyhoz. U. ott.

is csaknem kizárólag szerbek töltik be köztük. A két, nemzetiségre és életmódra nagyon különböző nép között a görög hit képezi a kapcsot.

Az unio, a katholikus hierarchiának a nem egyesültekre való kiterjesztése, már régi törekvése a Habsburgoknak. Régebbi időben inkább csak a ruthének közt értek vele eredményt. III. Károly korában kezdődik meg nagyobb mértékben az erdélyi oláhság uniálása; Mária Terézia alatt pedig már nagy energiával fognak a szerbek egyesítéséhez is.

Bármennyire uralkodó e korban és különösen a királynő szemében a vallásos tekintet, ebben a nagy munkában még sem az a kizárólagos, még csak nem is a főérdek. Az örökösödési háborúban kitünt, egész Európában ismeretes lett a szlavónok, a pandurok vad vitézsége, de sokkal hirhedtebbé vált kegyetlenségük és prédálásuk. Trenck, Menzel és a többi pandurvezér a harminczéves háború borzalmait újították meg és gyalázatára váltak a császári seregnek. Szervezni, katonai fegyelem, nevelés alá kellett helyezni ezt a nyers erőt, hogy megfelelő szolgálatot tehessen a monarchiának.

Ez a szervezés, ez a fegyelem még szükségesebbnek látszott azért, mert ezek a harczosok politikai tekintetben sem mutatkoztak megbízhatóknak. Máris észrevehető volt köztük az orosz udvar befolyásának terjedése, mely vallásos hitüket igen ügyesen használta fel saját hatalmi czéljai előmozdítására.

A határvidék felállítása a Szávától a Vaskapuig és Brassóig, és ezzel párhuzamosan az unio behozása, vagyis a ruthének, szerbek és oláhok felszabadítása az orosz befolyás alól, képezik tehát e téren nemcsak az udvarnak, hanem a magyar kormánynak is legfőbb feladatát.

Midőn az 1741: XVIII. t.-cz. értelmében a magyar megyerendszert előretolták a Marosig, és a Dráván túl is újra felállították Szerém, Verőcze és Posega megyéket, a szerbek nagy része, semhogy jobbágy sorsába nyugodott volna, útját Oroszországba vette, hol Horvát, Tököly, Szévics és Preradovics vezetése alatt két nagy kerületet gyarmatosított a Bug és az alsó Dnyeper mellékén. Oly nagy volt a muszka emissariusok befolyása a népre, hogy még a metropolita, Nenadovics Pál is eretnek hírbe jutott, mert meg akarta akadályozni ezt a kivándorlást.

Már említettük, minő erős kitörést vont maga után a szlavón határőrvidék felállítása és az azzal együtt járó térítés. Utoljára is keresztülvitték a lakosságnak katonai fegyelem alá helyezését és ezredekbe osztását, de az unio, melynek előmozdítására püspökséget is alapítottak Körösön, ott nem igen birt hóditani. A kettős czél elérése felülmúlta a kormányzás erejét: megelégedtek azzal, mire leginkább szükség volt, a hadierő gyarapításával, és ezen az áron belényugodtak a görög keleti hit megmaradásába.

Nagyobb eredményeket értek el az oláhok közt, épen azért, mert azok már le voltak telepitve, megszokták már a jobbágyi engedelmességet és mert nem követeltek tőlük más áldozatot, mint némely hitczikkely elismerését. A kormány mindent megtett arra nézve, hogy az uniót a vallás

lehető csekély változtatásának tüntesse fel. Úgy szólva csak azt követelte, hogy ismerjék el a római pápa primatusát: egyebekben a dogmákban nem igen változtatott, ez életmódhoz, szokáshoz, erkölcshöz meg épen nem nyúlt. Voltakép azon múlt az egész: akad-e majd elég pap és tanító, ki magát görög katholikusnak vallja. A nagyváradi unitus püspökség felállítása után a bihari oláhság nagy része áttért, de aztán az aradi n. e. püspök befolyása alatt a legtöbben visszatértek. E visszátérésben két paraszt, Gavrila György és Drombó Péter volt a fővezető.[1] Midőn aztán 1753-ban Synesius aradi püspök is uniált, az egyesülés örvendetesen haladt. Majd ismét az erdélyi n. e. püspöknek, Sophroniusnak izgatása hatott ide is át és koczkáztatta az addig elért eredményeket.

A szerb és oláh papság belső mozgalmaihoz és a nép természetes ragaszkodásához ősi hitéhez járult az a fontos körülmény is, hogy 1762 elején az addig Oroszországgal fennállott szövetség megszünt. Mária Terézia teljesen tisztában volt azzal, »minő intrigáns ez a nemzet«, és a muszka ellenhatásnak tulajdonitotta az unió műve elé torlódó akadályokat.

Teljesen csak a ruthének közt győzött az unió ügye. Ezek munkácsi püspökét, Esterházy Károly egri püspök minden igyekvése ellenére, végre mégis elismerték Rómában és befogadták a magyar hierarchiába.

Egészben véve az unio még sem teljesitette a hozzá fűzött reményeket. Inkább a külső szervezeten változtatott, mint a lényegen. A szegény, függő, családos papság nem volt alkalmas arra, hogy vezesse a népet és kiemelje nyomorából és barbarságából. Ismervén hiveinek természetes vonzalmát a régi ritushoz, annál engedékenyebbnek kellett lennie, hogy községeik egészen ne hagyják cserbe. A Rómával való közvetlen érintkezés anynyiban bír történeti fontossággal, a mennyiben megújitotta, meggyökereztette az oláhok közt római származásuk emlékét. Épen a Rómában képzett uniált papok: Major Péter és Sinkai György voltak a dáko-román theoriák felfedezői és leglelkesebb terjesztői.

Mihelyt letettek az unio magasan szálló reményéről, másrészt pedig beillesztették a rácz nemzetet a meglevő állami és közigazgatási keretekbe, szabályozni kellett a görög keleti egyház kormányzását. Hisz az addig szinte szüntelen baj és elégedetlenség nagyrészt abból eredt, hogy a Lipót-féle szabadalomlevél értelmében a metropolita hatósága átért a szorosan vett politikai térre is. Azok az érdemek, melyeket a határőrvidéki ezredek a hétéves háborúban szereztek, nagyban hozzájárultak vallásuk elismeréséhez. De a bécsi államférfiaknál, a régebbi időben Bartensteinnál, később pedig József császárnál, egy más körülmény talán még többet nyomott a latba. Ezt a katonailag szervezett, harczos, elszánt népséget teljesen hűnek és megbizhatónak vélték a dynastia irányában, és azt a gyűlöletet, mely benne a magyarok ellen lobogott, esetleg felhasználhatónak tartották oly

[1] Horváth Mihály, Magyarország története, VII, 394.

értelemben, mint ezt a Rákóczy-korszakban tették. A közel eső politikai érdek győzött a vallásos szándék fölött. Mihelyt a szerbek politikai szervezete már nem állotta útját a bécsi udvar teljes befolyásának, vallásuk, egyházuk elismerése csak újabb kapocscsá vált, mely őket a dynastiához fűzte.

Az 1771-ben kiadott szabályzat megszünteti a karloviczi metropolitának világi hatóságát. A határezredekbe nem osztott szerbeket alárendeli a megyei és városi hatóságoknak, úgy mint a többi alattvalókat, és így függővé teszi őket a magyar kanczelláriától. Kiváltságaik és különösen egyházügyeik kezelésére azonban külön illyr bizottságot állit fel Bécsben. A nemzeti congressusok hatáskörét az egyházi és alapitványi ügyek tárgyalására szoritja meg. Majd a bánsági megyék bekebelezése után eltörlik az illyr deputatiót és 1779 július 16-ikán az 1776-iki karloviczi congressus határozatai alapján részletesen szabályozzák a kiváltságokon alapuló szerb önkormányzatot a »rescriptum declaratorium Illyricum«-ban.

E szerint a nemzet megerősittetik az eddigi királyok által adott szabadságok birtokában, míg megmarad tartozó hűségében. Közvetlen a magyar kanczelláriától függ, de érsekét szabadon választja, ki leteszi hűségesküjét és kit a király erősit meg. Az érsek csupán egyháziakban, nem pedig világiakban is, feje az illyr nemzetnek. Eddigi jövedelmei megmaradnak. Az el nem idegenithető alapitványokra és alaptőkékre való felügyeletet ő gyakorolja, három segitővel[1] együtt. Meg van határozva az is, milyen jogok illetik meg őt a püspökökkel és az alárendelt papsággal szemben.

Oly nagy az érseknek tekintélye és befolyása népére, hogy az ő hűsége mintegy biztositja nyájának hűségét is. Ezért a szabályzat lehetőleg távol akar tartani minden egyházi befolyást az övén kivül. Csak örökös tartományokbeli ember szentelhető fel pópának, de annak sem szabad magát valami török uralom alatt álló helyen presbyterré vagy archimandritává szenteltetnie.

Az állami ellenőrzés a házasságok ügyében ide is átterjed. A párokat csak a menyasszony lelkésze adhatja össze, háromszori kihirdetés után. A katholikus egyház felsősége nyilatkozik azon rendeletben, mely szerint nemcsak a vegyes házasságokról kell értesiteni a katholikus püspököt, hanem arról is, ha római és görög-katholikus nem egyesülthöz áll be szolgálni. A klastromoknak többé nem szabad alamizsnát szedni. Időről-időre királyi biztosok látogatják őket; a belső fegyelmet a főpapság tartja fenn. Számukat ezentúl csökkenteni nem fogják.

Nemcsak az általános állami szempont, hanem különösen a katonai szempont teszi szükségessé a műveltség terjesztését. A hol csak lehet, elemi iskolákat fognak felállitani. A nem-egyesültek ezután is követhetik a régi julianus naptárt. A nép és a papság részére szükséges könyvek nyom-

[1] Köztük egy pap, egy katona és egy karloviczi vagy ujvidéki előkelő polgár.

tatására Bécsben külön nyomdát fognak felállitani.[1] Ezen intézkedés által egyuttal lehetőleg ki akarták szoritani az Oroszországból beözönlő egyházi könyveket.

Nem szabad, előleges engedelem nélkül, sem részleges, sem általános gyűléseket tartani, sem pedig követséggel az udvar elé járulni.

A nemzeti congressus 25 egyházi, 25 katonai és 25 tartományi követből áll.

A protestánsokkal szemben, hol csak vallásos az ellentét, egyetért a királynő és a bécsi udvar az uralkodó magyar társadalommal. A szerbekkel szemben, hol nemcsak vallásos az eltérés, hanem ép úgy nemzeti és culturális, a magyar államférfiak és püspökök legfölebb magának Mária Teréziának rokonszenvét birják, de a bécsi kormányét nem. A katonai körök, melyeknek József császár volt természetes vezére, tisztán a közvetlen politikai érdeket tartva szem előtt, egyre akadályozták és hátráltatták a magyar társadalom egységesitő munkáját. Ebből következett aztán, hogy az unio ügyéhez, melynek nemzeti tekintetben is oly fontosak lehettek volna a következései és mely culturális tekintetben leginkább enyészthette volna el az ország lakossága közt létező nagy külömbségeket, csak félkézzel nyultak. Minő eredmény lett volna elérhető, ha oda forditják azt az erőt is, melyet a magyar nemzet egyik fele műveltségének és hitének megrontására forditottak!

De az egyház külső terjeszkedése csak egy része akkori történetének, az, melyben az elért siker nem áll, nem állhatott arányban az erőfeszitéssel. Ha akkor jobban el is foglalta a kedélyeket, ha nyomai, emlékei mai napig is fennmaradtak, azért fontosságban mégsem hasonlitható az egyház belsejében akkor végbe ment szervező és művelő munkával.

A magyar püspökök e korban is legnagyobb részben fenntartották buzgóságuk és szent életük hirét. Jövedelmeik a béke és a művelés előrehaladása következtében sokszorosan felülmúlták elődjeikét. Ez által képesekké váltak arra, hogy lelküket követve, másrészt a királynő kegyének kiérdemlése végett is, nagy áldozatokat hozzanak az egyház jobb berendezésére, oktatásának terjesztésére. Külömben is majdnem kivétel nélkül a legelőkelőbb családok fiai.

Ilyen gróf Patachich Gábor kalocsai érsek, ki munkába vette a nagy székesegyház felépitését. Akkor oly szegény volt megyéje, hogy csak egy kelyhet és egy misekönyvet talált. Mindössze husz plébánosa volt, és azoknak jövedelme, a kimutatás szerint, összesen nem volt több 4800 forintnál. Nyomába lépett Batthyány József, a későbbi primás, ki saját vagyonából állitotta fel a piarista collegiumot, aztán évi 5300 forintot rendelt a nemesi convictus czéljaira; végre még nyomdát is vett az iskolának. Utóda gróf Patachich Ádám épitette az érseki palotát és a kanonokok házait és 14,000 forint árú misézö szerekkel látta el székesegyházát.

[1] Eleinte a Kurzböck-féle nyomda birta ezt a privilégiumot.

De valamennyit felülmúlta Esterházy Károly, a hires egri püspök. Nemcsak máshitüek iránt szigorú, hanem első sorban maga iránt az. Igen gyakran prédikált és fel nem ismerve órákon át gyóntatott. Evenkint

A kalocsai székesegyház.
(Rajzolta Cserna Károly.)

bejárta nagy megyéjét és ha lanyha vagy magáról megfeledkező papra talált, magával vitte palotájába és maga fáradozott javitásán és lelkének felemelésén. Amellett főúri bőkezűséggel, sőt fényűzéssel gondoskodik a

tanitás eszközeiről. A gymnasium részére főiskolának szánt épületet épitett, melynek költsége meghaladta a két milliót. A csillagvizsgáló tornyot fejedelmi felszereléssel látta el. Hasonló munkásságot fejtett ki a tudós Klimó Pécsett. Egyikét alapitotta a legteljesebb hazai könyvtáraknak és különösen az egyháztörténelem művelésére hatott buzditólag.

Az apátok közül Sajghó Benedek pannonhalmi főapát érdemel említést. Ő épitette fel a romba dőlt templomot s apátságot, azonfölül még a dömölki és bakonybéli apátságokat. Apátsága idejében körülbelől félmillió forintot forditott jótékony czélokra.

Török, német pusztitás és testvérháború egyaránt rombolta nálunk az Árpádok, Anjouk, Hunyadyak korának épitészeti emlékeit. A XVI. és XVII. században, néhány felvidéki várostól és vártól meg Erdélytől eltekintve, sokkal többet döntöttek porba, mint a mennyit épitettek. Az új aera kezdetén az alföld és a Dunántúl jóformán olyan volt, mint a XII. században, a midőn, Freisingi Ottó szerint, alig vala található kőépület. A béke helyreállitása, a növekedő jólét és műveltség ismét módot és alkalmat adott állandó épületek alkotására. Első sorban istennek és az új erőre és hatalomra jutott egyháznak dicsőségét hirdetni voltak hivatva ezek az alkotások. Majdnem mindannyi kéttornyos, nagyhajójú bazilika, kivül a barokk-kor czikornyáival ékitve, belül a szentek tiszteletét jelölő festményekkel, szobrokkal, fogadalmi ajándékokkal diszesen, gyakran túlterhelten.

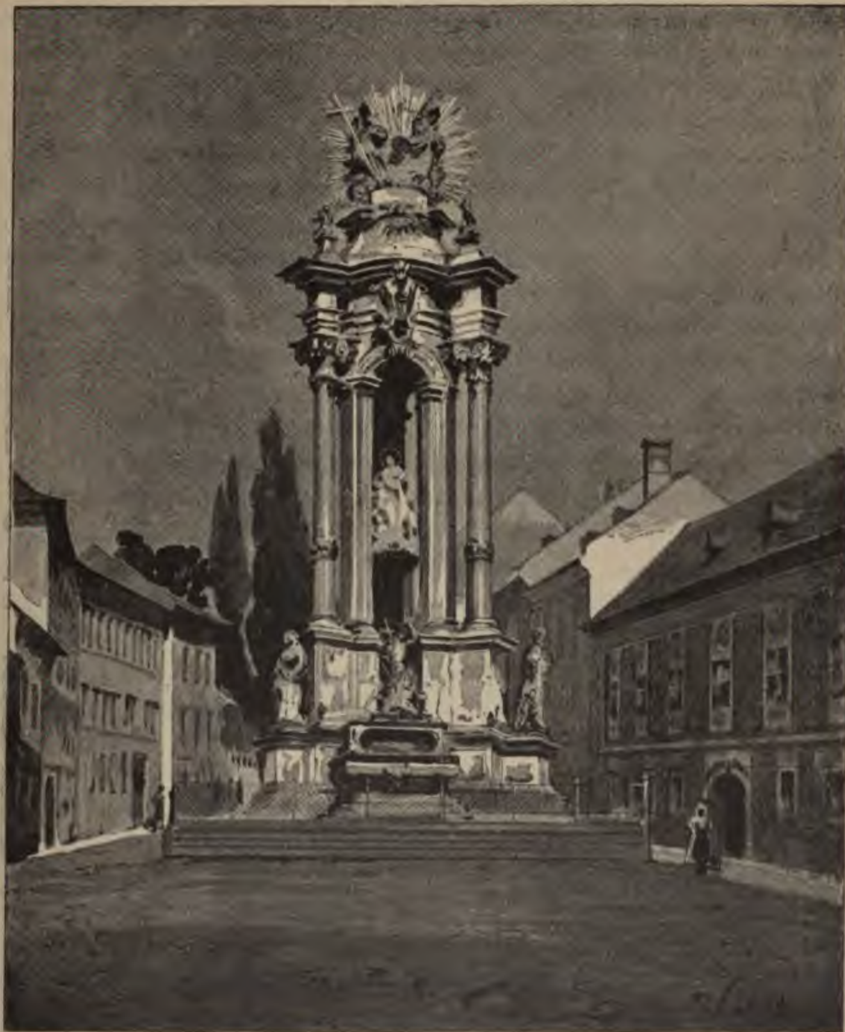
Ez a jezsuita stilus adta meg Magyarországnak napjainkig sajátságos épitészeti karakterét. A mai kor embere tán kifogást tesz művészi értéke ellen, tán túlságosnak találja a cziczomát és a külsőséget, tán a lényegnek elhanyagolásával vádolja. Hanem úgy a mint van, élő emléke annak a kornak, a melyben az egyház ismét örvend hatalmának, és fényét, gazdagságát nemcsak híveinek mutatja, hanem ellenfeleinek is, hogy annál inkább hódoljanak neki.

Tévedés volna azt hinni, mintha a vallásos élet egészen belemerült volna a felekezeti küzdelmekbe és a külső hatalom mutogatásába.

Valójában mély és igazi vallásos érzelemnek volt mindez a kifejezése. Midőn a katholikus egyház Francziaországban már szinte tehetetlen a felvilágositók támadásaival szemben, nálunk úgyszólva második aranykorát éli. Csak most lehetett a nemzet nagyobb részének megadni gyermekkorától fogva azt a vallásos nevelést, mely az egész életre kiható vallásos érzületnek legbiztosabb alapja. Különösen a Mária cultusa éli igazi renaissance-át. A belső hiten kivül a török háborúk utóhatása és az akatholikusok ellen még egyre folyó küzdelem lovagias, rajongó tiszteletet idéztek elő Isten anyja iránt, kitől annyian megvonják az illő hódolást. A tanitóknak, különösen a jezsuitáknak vezetése alatt Mária-társaságokat[1] alkot az ifjúság. E társaságok tagjai a szent szűz iránti tiszteletet fogadják egész életükre

[1] Sodalitas vagy Congregatio Mariana.

és a legtöbb híve is maradt fogadalmának. A meglett, gyakran nagytekintetű férfiak áhitatossága egyre fokozza az ifjak lelkes buzgalmát. Nemcsak hivő mindenki, hanem mutatja is hitét gyakorlatban, cselekedetében. Az egész légkört mintha tömjén illata töltené be. A városok piaczán emel-

A selmeczbányai szentháromság-szobor.
(Rajzolta Cserna Károly.)

kedő szentháromság-szobrok, a számos pompás körmenet, a búcsújárások, az egyre szaporodó csudatevő Máriaképek,[1] mind azt tanúsitották, mily virulásban, előrehaladásban van a római egyház.

[1] Ezek közt ebben a korszakban különösen a kisczelli örvendett nagy hirnek, népszerűségnek.

Mária Terézia egész lelkületének megfelelt a vallásosság e fejlődése. Örvendett rajta, azonositotta magát vele. Mint a magyar egyház kegyúra, rendelkezésére bocsátja egész királyi hatalmát, tekintélyét. Annyira azonosnak tudja magát az egyházzal, hogy magától érthetőnek tartja, ha minden nem szorosan hithez tartozó dologban ő vezeti, igazgatja.

Ebben nem az akkor uralkodó állami philosophia elveit követi, hanem a magyar királyok történeti hagyományát. XIV. Benedek pápa halála után, Rómában levő követének adott utasitásában használja először az apostoli királyi czimet. (1758 június 3.) Mutatni akarja ezzel, hogy rangra, ha nem is császár, mint elődjei, Európa bárminő uralkodójával egyenlő. Az új pápa, XIII. Kelemen, augusztus 19-én elismerte e czímet és Mária Terézia után utódai mint magyar királyok viselik a »magyar királyság díszére«.[1] E névben nem üres czímet látott, hanem az egyházi ügyek lelkiismeretes és erélyes vezetésére való felhatalmazást.

Ezen a ponton találkozott a már Bécsbe, sőt a kormányzásba is behatoló felvilágositó irány követeléseivel. Már 1748-ban eltiltotta egyházi rendeletek kinyomatását fejedelmi jóváhagyás nélkül. 1750-ben a stólát szabályozta, 1754-ben az ünnepek számát csökkentette. 1768-ban az excommunicatio kihirdetését a fejedelmi beleegyezéstől tette függővé.[2] 1769-ben a klastromok számát kezdte csökkenteni, egy évvel később elrendelte, hogy 25 éves kora előtt senki se tehessen fogadalmat, majd eltiltotta a szerzetes rendeknek, hogy pénzt küldjenek generálisaiknak Rómába. Ha még hozzávesszük, hogy a külföldre menő búcsújárásokat, melyek közül különösen a Magyarországból Aachenbe menő volt népes, eltiltotta és bekövetelte a szerzetesek végrendeletének bemutatását; ha kiemeljük, hogy a templomok által addig gyakorolt asylumjogot megszüntette, egyszerre látjuk, minő nagy részét foglalta el az egyházi és állami hatóságok közt századokon át vitás területnek.

Mindebben kétségtelenül ép úgy vezette az egyház java, mint államának, uralkodásának érdeke. A legboldogabbnak akkor érezte magát, ha egészen egyháza hű leányának mutatkozhatott, ha alapithatott., ha vallása terjesztését, a hit megerősitését előmozdithatta. Barkóczy primás halála után tiz évig nem töltötte be az esztergomi érsekséget. Az új primásnak, gróf Batthyány Józsefnek, eleve hozzá kellett járulnia óriási egyházmegyéje felosztásába.

Ekkor hasitották ki az esztergomi érsekségből a beszterczebányai, rozsnyói és szepesi püspöki megyéket. (1776 január 1.) Még mindig 362 plébános és 80 káplán maradt a primás közvetlen vezetése alatt, mi legjobban mutatja, mennyire szükség volt e felosztásra. Egy évvel később alapitotta — a győri és veszprémi püspökségek rovására — a szombathelyi és székesfejérvári székesegyházakat. Igy valósitotta meg a már atyja ide-

[1] Arneth, id. m. IX. 10.

[2] Ezt már Kálmán király is megtette.

[illegible]

jében szükségesnek tartott újitásokat, igy vált Szent-István után a legtöbb magyar püspökség alapitójává. Csak a tiszántúli új püspökség felállitása maradt későbbi időre: a hatalmas és buzgó egri püspök akadályozta meg megyéjének felosztását.

Különösen szivén fekszik a lelkészségek rendezése, szaporitása, jobb karba hozása. 1769 szeptember 29-ikén kelt rendeletében meghagyja, hogy az összes püspökségek és nagyobb javadalmak jövedelmének egy tizedét szolgáltassák be a vallásalapnak, mely első sorban új plébániák ellátására forditandó.[1] Ugyane czélra rendelte a pécsváradi apátság és a székesfejérvári őrkanonokság jövedelmeit is.

A nép vallásos és erkölcsös nevelését czélzó ezen intézkedések még — hogy úgy mondjuk — a régi egyházpolitikai alapból nőttek ki. A trón és oltár egysége, a fejedelem, mint fölkent uralkodó, ki a világi kart az egyház rendelkezésére bocsátja, egyszóval a középkori eszmék, uralkodnak még bennük. De mellettük megjelennek már a modern állam követelései is. Tisztán világi czélok után indulva, a népesség anyagi jólétét, szellemi műveltségének emelését tűzi ki czéljául. E czél munkásává avatja az uralkodói hatalmat, és igy nem csoda, ha nem kiméli azokat az egyházi és világi alakulásokat, melyek e czél elérésének útjában állanak.

Mária Terézia történeti nagyságának egyik legfőbb alapja épen az, hogy e hivatását felismerte, és ha kellett, még személyes meggyőződését is alárendelte e magasztos czélnak. Egyénisége, lelkületének emelkedettsége nyilatkozik abban, hogy mig korának más uralkodói első sorban az állami életnek szorosan vett hatalmi oldalát fejtették ki, akár katonai, akár gazdasági tekintetben, ő a népnevelésnek szentelte legfőbb figyelmét.

Azt az elvet állitotta fel: az iskola politicum. Mint ezt gróf Apponyi Antal egy Mária Teréziának ajánlott doktori értekezésben kifejezi: a nevelés kötelessége ugyan a szülőknek és rokonoknak, de azért nem szabad azt a magánember kényére és belátására bizni. Szükséges, hogy az állam adja meg a főirányt biztos szabályzatok és külön felügyelők által.

Régebbi időben az egyház, különösen pedig a szerzetes-rendek végezték ezt az állami feladatot. Most ennek teljesitését már nem tartották reájuk bizhatónak, minthogy czéljuk mégsem azonos az államéval. Gróf Pergen állami miniszter 1770-iki emlékirata szerint az államnak teljesen magához kell vonnia az iskola és nevelés ügyének vezetését és ki kell azt vennie a szerzetesek kezéből. Az iskolákban ezentúl csak világi embereket, vagy legalább világi papokat kell alkalmazni. Már arról is van szó, és ez mutatja, minő lényeges és gyökeres az eltérés a régi állapotoktól, hogy protestáns tudósokat hivjanak meg az osztrák közoktatás szervezésére.

Mindezek a szándékok és tervek azonban még akkor is távol voltak a kiviteltől. A tanügy még java részben a jezsuiták kezében volt. Ha nél-

[1] A Vallásalap Vezérokmányai, 1875. 4-r.

külök, ellenük akarnak állami oktatást szervezni, nemcsak emberekben látnak hiányt, hanem anyagi eszközökben is. Ily körülmények közt valóban gondviselésszerű volt a jezsuita rendnek akkor történt feloszlatása. (1773 július 21.)

XIV. Kelemen pápa csak hosszas meggondolás után szánta magát e lépésre, melyet Francziaország, Spanyolország, Portugália és Nápoly királyai, a »legkeresztényebb«, a »katholikus«, a »mindig hű« és a pápa hűbérese, már régebben sürgették, és melynek már az »apostoli« sem mondott ellen. »Bizva a Szent-Lélek sugallatában, hivatalunk kötelessége által szoritva, melylyel mind a keresztény köztársaság nyugalmának helyreállitására, mind azoknak eltávolitására, melyek annak kárára lehetnek, kényszerittetünk, minthogy továbbá észre veszszük, hogy Jézus társasága úgy sem hozhatja már azon gyümölcsöt és hasznot, mely miatt elődeink jóváhagyták és annyi kiváltsággal ékesitették — sőt hogy alig látszik lehetségesnek az egyház békéjének visszaszerzése, mig fennáll — érett tanácscsal és biztos tudással, apostoli hatalmunknak teljességéből azt a társaságot eltöröljük és elnyomjuk.« [1] Mária Terézia is csak nehezen nyugodott belé a hatalmas és a katholikus egyház és irodalom körül nagy érdemeket szerzett társaság feloszlatásába, »mert soha sem tapasztalt nála mást, mint szépet és jót«. De mihelyt bizonyos benne, hogy a pápa ki fogja mondani az eltörlést, kiköti, hogy a társaság javaival maga fog rendelkezni, és azokat az állam és az egyház javára fogja forditani. A lefoglalást az 1773 szeptember 20-iki rendelet értelmében a királyi kamara végezi. Feltünt, hogy sokkal kevesebb készpénzt találtak, mint a mennyit reméltek. Összesen 7.600,000 forintra becsülték a vagyont. A jószágokból egyik-másik hű ember, különösen kanczelláriai tisztviselő nyert adományt, de a legnagyobb rész más, magasabb czélnak volt fentartva. »Királyi gondoskodásunknál fogva azt is elhatároztuk anyai szivvel, hogy mindazt, a mit apostoli királyságunkban eddig az említett társaság végzett az isteni tisztelet, lelkipásztorkodás és közoktatás ügyében, azt a társaságnak reánk szállott vagyonából és javaiból ellátjuk, amint az egyház és az állam érdeke megköveteli.« [2]

Akkor már átalakulóban volt az egész oktatási rendszer. A műveltség körének kiszélesedése és az állam szükségletei már szétfeszitették a régi jezsuita iskolát még a társaság fennállásának éveiben. A nagyszombati jezsuita főiskola már 1769-ben királyi intézetté vált, mely orvosi szakkal egészittetett ki, és melynek egész tanrendjét a bécsi egyetem mintájára változtatták át. Most már az állam maga követeli, hogy a protestánsok azt is látogassák, nem téritésük végett, hanem hogy tanuljanak. Oly tanokat hirdettek már ott, melyek az állami suprematiának elismeréséből indultak ki és homlokegyenest ellenkeztek a jezsuita elvekkel. »Az állami kormánynak

[1] A pápai bulla közölve van »A magyar tanulmányi alap« czimű füzetben, 50—59.
[2] 1773 november 26-iki rendelet.

megvan az a joga, hogy felügyeljen minden egyházi ügyre, és nézzen utána, hogy az egyház ne okozzon kárt az állam javával ellenkező tanok hirdetése által.« Továbbá: »Isten, ki nem mondhat ellen önmagának, fenn akarja tartani az államot és az igazi vallást. Ennél fogva az a vallás, mely az állam javát ellenzi vagy akadályozza, nem lehet az igazi vallás«.[1] Pázmány Péter örökébe Sonnenfeld és Martini tanitványai ültek.

Hasonló mozgalmak jelentkeztek a középső- és a népoktatás terén is. Mária Terézia minden téren észleli, hogy országai elmaradtak a külföld, különösen pedig a protestáns országok mögött, és kötelességének tartja, hogy ezen lehetőleg segitsen. Martini, a kitünő jogtudós, már 1773-ban kidolgozza az új gymnasiumi tantervet, melyet a császárné elfogad; a népnevelés egységes intézése végett pedig behivja a hires sagani apátot, Felbigert, ki Sziléziában azon a téren már nagy eredményeket mutathatott fel.

Igy elkészülve, az állam nemcsak anyagilag lép a jezsuiták örökébe. Hivatásának magaslatára emelkedve, saját szempontjai szerint, az általános műveltség érdekében szab rendszert nem egyes felekezet vagy osztály, hanem az egész nemzet oktatási ügyének.

Nem kevesebb, mint 41 iskola maradt árván a jezsuiták után; köztük két egyetem, Nagy-Szombaton és Kassán, három akadémia, Budán, Győrött és Kolozsvártt, és hét convictus. Ezek ellátása tanárokkal és anyagi eszközökkel most az állam vállaira hárult. De e nagy feladattal kapcsolatban meg kellett oldani az állami nevelés kérdését is, nemcsak a felső- és középiskolákra, hanem a népiskolákra nézve is.

Formailag az 1776 augusztus 5-iki[2] királyi leirat végezi e munkát. A királynő kijelenti, hogy az egyetemre a lehető legjobb tanárokat nevezte ki pályázat alapján, az akadémiák és gymnasiumok gondját pedig egyelőre a megyés püspökökre bizta. Most, hogy a jezsuita vagyon, »melyet kizárólag a tanulmányok és kegyes czélok javára rendeltünk«, már nagyjában át van véve, hozzá lehet fogni a végleges szabályozáshoz.

Az összes tanulmányi ügyeknek igazgatása, ide értve a népiskolát is, a helytartó-tanács tanulmányi bizottságát illeti meg. Ennek elnöke egyúttal igazgatója az egyetemnek. E bizottság feladata a királyi rendeletek végrehajtása az egyetemen, az akadémiákban és a gymnasiumokban, valamint a nemzeti iskolákban.

Az egész ország nyolcz tankerületi igazgatóságra oszlik, melyeknek székhelyei: Pozsony, Beszterczebánya, Győr, Buda, Pécs, Kassa, Ungvár és Nagy-Várad. Igazgatókul kineveztetnek:[3] gróf Balassa Ferencz, gróf Berchtold Ferencz püspök, gróf Niczky Kristóf.[4] Vörös Antal helytartó-

[1] Bedekovics Thesisei. 1772.
[2] 3873. sz. orsz. levéltár, helytartótanácsi osztály.
[3] A székhelyek sora szerint.
[4] Két kerületbe, a győribe és a pécsibe.

helyettes, Pécsy Gábor hétszemélynök, és gróf Károlyi Antal.[1] E névsor is mutatja, minő előkelő helyet szánt nemcsak a királynő, hanem az egész magyar társadalom azoknak, kikre a közoktatás ügyét bizta.

E férfiak mind katholikusok, de köztük csak egy a pap. Hatóságuk nemcsak a katholikus intézetekre terjed ki, hanem az összes akadémiákra és középiskolákra, valláskülönbség nélkül.

Kivülök még a népiskolákra nézve külön felügyelőket nevez ki a királynő, minden kerületbe. Ezek közül azonban még csak a már régebben kinevezett Caspar Pál működik Pozsonyban, mint főfelügyelő.

A Budára átteendő egyetemen kivül négy akadémia és minden kerületben egy-egy fő- és több kisgymnasium áll majd az ifjúság rendelkezésére. Az illető tanszékek nyilvános pályázat útján töltetnek be. Idő folytán tanitóképző intézetek és nemzeti főiskolák is nyilnak majd minden kerületben.

Bár a tanszékek betöltésénél — világi erők hiján — még különösen a szerzetesekre számitanak, a tanügyi igazgatás mégis világi, állami. Eleve is tiltakozik azon gyanú ellen, mintha a tanitás örve alatt tériteni akarna. »Királyi tisztünk szerint minden alattvalónk boldogságára kell gondot viselnünk, és ebből következik, hogy minden vallású iskolák a tankerületi igazgató felügyelete és igazgatása alatt álljanak. Kegyesen kijelentjük, hogy ez a felügyelet nem terjedhet túl az iskolai ügyeken, és nem szándékunk, hogy azok vallás ügyében bárminő sérelmet szenvedjenek.«[2] Minden vallású szülő küldheti gyermekét a katholikus iskolákba, és biztos lehet a felől, hogy ott vallása miatt nem sértik, vallásával ellenkező szertartásokra nem kényszeritik, hanem szeliden és nyájasan bánnak vele.

A fennálló érseki és püspöki lyceumokban, Kalocsán, Egerben, Nyitrán, Váczon, Váradon és Pécsett maga a püspök nevezhet ki aligazgatót. De a tanitási módszer ott is csak az előirt lehet; tanárokul csak egyetemet végzettek alkalmazhatók, és a directorok kötelesek a tanügyi bizottságnak jelentést tenni a tanulmányok menetéről.

Mindezek valósitására a királynő, az egyetemi alapon kivül, egyelőre évi 120,000 forintot szán a jezsuita alapból, melyet itt először neveznek tanulmányi alapnak.

Tartalmilag az 1777-ben kiadott *Ratio Educationis* szabja meg a nemzeti nevelés irányát. Ez a nagy és nevezetes munka, melyet Martini dolgozatának felhasználásával Ürményi József és Terstyánszky József készitettek, valóban egységes nemzeti nevelésre ad utasitást, vallás és nemzetiség különbsége nélkül. Az ősök bölcseségét dicsőiti azért, hogy a nevelésről való főgondoskodást a király reservált jogai közé sorozták. És valóban, nálunk az állami egységes oktatás megkezdése a királyi hatalomnak, a királyi belátásnak műve.

[1] Ungvár és Nagy-Várad kerületeibe.
[2] 24. pont.

A nemzeti iskola falusi, mezővárosi, városi és normális, vagyis tanítóképzővel összekötött. A tanterv, úgy mint az egész berendezés, a lakosság különböző műveltségétől, nyelvétől, vallásától függő. Iskolakényszerről még nincs szó, de a községeket és a földesurakat egyaránt buzditják ily iskolák felállitására.

A gymnasium három latin (grammatikai) és két felső (humaniora) osztályból áll. Ezeknek czélja az általános műveltség megadása. Erre szolgál a latin mellett a történet, természetrajz, számtan, földrajz tanulmánya. A jezsuita-rendszerrel ellentétben nagy súly van helyezve a szemléltetésre. A felső oktatást két évi philosophiai és két évi jogi tanfolyam közvetiti. Ezen az alapon alakultak meg a philosophiai lyceumok és a jogi akadémiák.

Betetézte a reformot az egyetem áthelyezése Budára és teljes kiegészitése. Maga a királyi palota szolgált Magyarország állami főiskolája szállásául. Ezen alkalommal kelt (1780 márczius 25-ikén) a tanulmányi alapnak és a Ratio Educationisnak megerősitése. Most már az egész birodalomról, az egész nemzetről van szó, melynek nevelése annyira szivén fekszik a királynőnek. Bizonyos tekintetben haladást is jelöl az előbbi intézkedésekhez képest. Azokban még szó volt kegyes czélokról is, de itt a királynő kijelenti, hogy »az eltörült Jézus-Társaságnak minden ingó- és ingatlan vagyonát, mely rendelkezésünk alá jutott, a tanulmányi alapnak és a nyilvános iskoláknak adtuk hozományul igen kedves magyar birodalmunkban és a hozzá kapcsolt tartományokban«.

Az anyagi érdekek és a velük kapcsolatos reális oktatás felkarolására mutat, hogy a királynő 1770-ben Budán királyi rajziskolát állitott fel, mely 1777-ben nemzeti rajziskolává alakul át.

A »Ratio Educationis« épen jelessége miatt osztozik a nagy szellemi reformok közös sorsában. Nem egészen a hazai földből nőtt ki, és igy nem lehetett másképp, mint hogy végrehajtása oly elemekre legyen bizva, melyek nem értették, vagy melyek vele egyet nem értettek. Különben is a politikai és társadalmi viszonyok nem engedték az igazi nemzeti nevelés létrejöttét. A rendi különbségek még épen nem voltak áthidalva. A nem katholikus felekezetek, és különösen a protestánsok, még friss hatása alatt állottak az állam üldözésének és elnyomásának. Kellett, hogy annak minden az iskolára vonatkozó intézkedésében veszélyt lássanak hitükre nézve, és igy a legnagyobb gyanúval és bizalmatlansággal fogadták az új rendszer jótéteményeit.

Mindamellett — és itt legyen szabad a tanügy emberének kimondania meggyőződését — a nagy újitás igen hasznos és soha el nem mellőzhető tanulságot rejt magában minden jövő tantervre nézve. Az által, hogy többet követelt, mint a mennyit az akkori tanitók nyujthattak, folytonos tanulásra serkentette közülük a jobbakat. Ennek a munkának és igyekezetnek az volt az eredménye, hogy a »Ratio« tartalma — bár némileg módositott alakban —

A budai egyetem megnyitása.
(Egykoru metszet az egyetem birtokában.)

valóban vérébe ment át a magyar iskolának. Az a nemzedék, mely Magyarországot az új korba átvezette, a Mária Terézia alapitotta iskolázásnak volt növendéke.

Annak a fának, melyet a nagy királyné ültetett, csak a későbbi szerencsés ivadék szedhette gyümölcseit. Hanem azért uralkodása mégis korszakot képez művelődésünknek, nemzetünk nevelésének és emelkedésének történetében.

Kivéve a városokat és Erdélyt, hol a hosszú időn át meggyökerezett, egyházi, polgári és feudalis intézmények által erősitett műveltség soha sem volt kitéve teljes felforgatásnak: a többi Magyarország akkor kezd kibontakozni a folytonos hadi veszedelem és hadi készültség okozta elmaradt állapotából.

Lehetetlen teljes képét adnunk a közerkölcsiség és köznevelés szomorú állapotának, melyben az ország legnagyobb részének köznépe fetrengett.

Nem a babonát és a boszorkányság hitét értjük csupán. Abban részes volt még egész Európa. A szegedi hirhedt boszorkánypernek, mely huszonnyolcz nő elitélésével végződött, könnyen megtaláljuk mását Németország criminalis évkönyveiben.[1] Az sem áll példátlanul, hogy varázslót, »kan ördögöt, itéltek halálra, mert az ország felhőit eladta a töröknek«.[2] A mi megkülönböztető vonása a hazai viszonyoknak és csupán a folytonos hadakozásban és pusztitásban találja magyarázatát, az emberi életnek és becsületnek rendkivül csekély értéke.

Maga a boszorkányság még némileg a hit erejét tanúsitja. Hisz maguk a szerencsétlen áldozatok bevallották, hogy felavatásukkor gúnyt űztek a szentségekkel.[3] Úgyszólva külön szertartást tartottak még szükségesnek, hogy kiszabaduljanak az Istennek, a vallásnak korlátozó hatalma alól. Hanem az is alig szenved kétséget, hogy az ördög hatalmát csakugyan felhasználták mérgezésre, kellemetlen férjek meggyilkolására, örökségek megszerzésére. Épen Szegeden és Hódmező-Vásárhelyen fordul elő legtöbb ilyes mérgezési eset. A varázsszerek, szerelmi italok erejére pöriratokban is hivatkoztak. Az erdélyi kormányzó egész komolyan irja a kanczellárnak, hogy Köleséri secretarius elvált nejét »boszorkának« tartja, ki sok minden mesterséghez ért. Magzatelhajtásra is találunk esetet: ehhez fordul a megesett leány végső szégyenében, ha a »bábvető« asszony már nem segithet rajta.[4] Nem a modern romlottság tényei ezek, hanem az ősi barbárságnak nehezen leköszörülhető maradványai.

Még a népesség nagy része nemcsak kóbor, hanem fegyveres is. A vadászat jogát, melyet az 1728-iki törvény hiába akar megszoritani,

[1] Kancz. lev. 1728.
[2] Sárváry Jakab, A bűnökről. 1841.
[3] A szegedi boszorkánypörökben.
[4] Különösen Becző Erzsi pöre egyike a legérdekesebb, nyelvi szempontból is fontos kulturtörténeti forrásoknak.

lehetőleg igénybe veszi mindenki, és alkalom adtán ember ellen is forditja fegyverét. Minduntalan tolvajbandák merülnek fel. Az életnek koczkára tevése megszokott dolog: hogy kimélje a másét az, ki a magáét sem becsüli sokra? Egy bojtárt csikósa rábeszéli, hogy üssön le egy kövér kanczát, hogy annak kövérével megkenhesse haját és csizmáját. A bojtár megteszi, megfogják, akasztófára itélik. »Szivesen meghalok, de legalább egyszer kenhetném meg a kancza hájával hajamat és csizmámat.[1]«

Ilyen lelkiállapotok ellen aztán nem használ a halálos büntetés, melyet a törvény, s még inkább a gyakorlat nagyon bőkezűen ir elő. Felségsértésen, gyilkosságon, szándékos emberölésen kivül az a büntetése az istenkáromlásnak, házasságtörésnek, fajtalanságnak, lopásnak, gyujtogatásnak, vérfertőzésnek, boszorkányságnak, rablásnak. Épen oly kevéssé segit a büntetések kegyetlen végrehajtása és a megelőző tortura.[2]

Nagy ugyan az egyház hatalma, és az sem takarékoskodik a büntetéssel. Erdélyben még 1738-ban megkövezésre itél egy helvét hitvallású kerület egyházi tanácsa egy istenkáromlót.[3] De a lakosságnak igen nagy része, a kanász, gulyás, csikós, kit gyakran csak egy lépés választ el a pusztai betyártól, csak hiréből ismeri az Isten házát és az egyházi oktatást. Hasonló viszonyok közt él a pásztorkodó vagy erdőben lakó oláhság nagy része, mely különösen nagy részét szolgáltatja a rabló- és tolvajvilágnak. Még inkább kivüle áll az emberi társaságnak és törvényeinek a nagyszámú czigányság. Ennek letelepitése, megtéritése, döghúsevéstől való elszoktatása épen Mária Terézia korában válik a kormány egyik főfeladatává.

Nagy az állam hatalma, már arra törekszik, hogy leérjen a nép minden rétegéhez, és saját czéljaihoz képest segitse elő mindenkinek megélhetését és művelését. De mivel az állam első sorban terheket ró az alattvalóra, nem pedig jótéteményekben részesiti őt, gyanússá válik minden jó szándéka is, annál is inkább, mert a kormányzást ösztönszerűleg idegennek, németnek nézik. Ez a visszahatás aztán szintén káros hatással van a nép erkölcsi állapotára.

Nem kisebb autoritás, mint Deák Ferencz beszéli el, minő erkölcsromboló hatása volt a régi világban az állami adóztatásnak. Az összeirás eszközlése, a rovások számbavétele voltakép folytonos iskolája volt a hazugságnak. »Pirulva emlékszem még most is azon módra, melylyel az teljesittetett. Általános elv volt a megyékben eltitkolni, amit csak lehetett, nehogy a pontosabb összeirás a megyének portáit s ez által adóját növelje. Ezen elv szándékosan terjesztetett a nép között is, s rendesen nagy sikerrel. Tudok megyét, melynek egyik járásában a hatvanezret haladó népesség

[1] Theschedik Sámuel, Der Landmann in Ungarn, 58. l. L. u. o. más hasonló eseteket.

[2] Bodó Mathiae, Jurisprudentia criminalis. (Pozsony, 1751.) szerint. Bodó könyve pedig már határozottan az újitó, felvilágositó és humánus iránynak befolyása alatt áll.

[3] Erd. kanczell. akták. 1738.

között egy leány sem találtatott, kinek kora tizennyolcz évet meghaladott, mert a tizennyolcz éves leány már az adó tárgyai közt volt felirandó.«[1] Ha igy állott a dolog 1827-ben, elképzelhető, minő állapotok uralkodtak két-három emberöltővel azelőtt. A földesúr és a vele egyetértő megye egyenesen a saját zsebét védte, midőn a jobbágyok erősebb vagy csak igazságosabb megadóztatását lehetőleg megakadályozta.

Hasonló hatással volt a katonafogdosás is. Bárminő harczias volt az egész nemzet indulatja, a hivatalos vitézség nem állott nagy becsületben. A szabad életben élő legénynek holtáig vagy rokkant koráig a zászló alatt kellett maradnia, szigorú, gyakran embertelen fegyelem alatt. Az a kör, melyben élt, a császár katonaságát még csak mint az ország ellenségét, a szegénység pusztitóját ismerte. A leányok ezt dalolták:

Hajdú volnál, szeretnélek,
Katona vagy, nem szeretlek,
Húzóvonó a te neved,
Akasztófa a te helyed.

Soha sincs hiány olyanokban sem, kiket természetes hajlam vont a katonai pályára. A toborzók itatása, fogadópénze sem maradt hatás nélkül a gyengébbekre. De általában mégis csak az csapott fel, kinek nem volt pártfogója, kitől a falu vagy a földesúr szabadulni akart.

Ha jő a parancsolat, hogy egy község néhány rekrutát állitson, mindjárt megszökik 50—60 legény és hónapokon át tétlenül az erdőkön csavarog. Sok szükségből szegény-legény lesz. Anyáik s hugaik, kik titkon utánok viszik az élelmet, az egész idő alatt szintén nem dolgozhatnak. Jő aztán a fogás ideje, midőn az emberekre úgy vadásznak, mint a vadállatokra. A tehetősebbek lekenyerezik a birót és az esküdteket, utoljára csakis az marad benn, kinek senkije nincs, ki oly gyönge, hogy nem félnek tőle.

Ily módon válik az államnak azon institutiója, mely a nép lelkületének még jobban megfelel, nemcsak teherré, hanem az erkölcstelenségnek, erőszakoskodásnák, vesztegetésnek egyik fő előmozditójává.

A letelepedés, a békés együttélés kényszere, a népesség sűrüsödése és vagyonosodása némileg segitett ezeken az állapotokon. De gyökeres segitség csak a lelki nevelés és az iskolázás folytonos előhaladásától volt várható. Világos, hogy ezeknek a letelepedés, a községi élet, a kóbor rabló élet elhagyása vala egyik előfeltétele. Azért mindezeknél fontosabb és alapvetőbb az úrbér rendezése, mely a jobbágynak is megakarja szerezni az emberi lét alapfeltételeit, mely őt a földhöz köti, de úgy, hogy munkájának maga is lássa hasznát.

Sehol sem oly nehéz az átalakitás, a reform, mint a parasztosztálynál. Annál nehezebb ott, a hol minden érintkezés magasabb és műveltebb körök-

[1] Deák Ferencz beszédei, V. 412.

kel vagy teljesen hiányzik, vagy pedig tisztán ellenséges. De a többi néposztály: a városi polgárság és a köznemesség szintén csak nagy nehezen búvnak ki a háborús idők szoritó, de egyuttal védő köntöséből. Ősi intézményeiknek, kiváltságuknak, egyházuknak, megyéjüknek vagy czéhüknek köszönték megmaradásukat. Nem csoda, ha némileg változott viszonyok közt is ragaszkodnak hozzájuk, nemcsak az érdeknek, hanem a hitnek egész erejével.

Egyáltalában ez a szinte keleti conservatismus lényeges megkülönböztető jele a régi magyar társadalomnak. Politikailag nem mindig volt hasznos, de erkölcsi tekintetben sok tiszteletreméltó oldala is van. Összefüggött azzal a családi kapocs ereje. Ezen alapult a férjnek nagy hatalma a nő, az atyáé a gyermekek fölött.

»A gőgös, büszke szivet csak alázatossággal lehet meghóditani. Ezért az okos magyar anya mindig úgy neveli leányát, hogy tisztelje a férfiakat a mennyire csak lehet. A magyar leányok tehát alázatossággal nyerik meg azokat, kiket férjül óhajtanak. Ha férjhez mennek, urok megbecsüli őket, és ez a kedveltetés szokásukká vált. Egyszóval, e nép asszonyai nagyon alázatosak. Ez által ártatlanoknak és szerényeknek mutatkoznak és a szép nem e két kiváló erénye szeretetre és tiszteletre méltókká teszi őket. Ez a szerénység, melyet gyakran túlságba visznek, annyira megy, hogy keveset beszélnek férjük jelenlétében s akkor is nagyon halkan. Különben nagyon jól értenek a gazdálkodáshoz és e tekintetben is kitünően teljesitik női kötelességüket. Nem igen tudják, mi a divat, mi a kendőzés, és nem igen zaklatják férjeiket a pipere miatt. Ruháik anyáról leányra szállanak és ezt senki sem szégyenli. A parasztasszonyok nagyon dolgosak. Tisztességesen bár szegényesen öltözködnek, csakhogy csizmáik nem igen illenek női lábakhoz«.[1]

Egy más észlelő szerint egy pontban mintaszerű a magyar nevelés, abban, hogy pontos engedelmességre szoktatja a gyermeket. »Sehol sem láttam szófogadóbb, szüleiket annyira tisztelő gyermekeket, mint Magyarországon.«[2]

De a kor változásai még sem hagyták érintetlenül ezt az erős, a balsors által összekovácsolt társadalmat. Mihelyt szabaddá vált a tér, fejlődnie kellett, hogy magát és országát fentarthassa.

Az első nagy változás abban állott, hogy a főnemesség műveltségben, életmódban, majd nyelvben is, elválik a nemzet zömétől.

Szinte közmondásos, mennyire otthonülő volt a régi magyar aristocratia. Ezt nemcsak conservatismusa idézte elő, hanem szükségessé tette gazdasági és politikai munkája, birtokainak biztossága pedig épen mellőzhetetlenné. Csak III. Károly uralkodása alatt veszi kezdetét az az áramlat,

[1] Lettres sur les Hongrois, 53—55.

[2] Freimüthige Bemerkungen eines Ungars über sein Vaterland.

mely Mária Terézia korában már Bécsbe, az udvarhoz viszi a magyar nemzet előkelőit.

E mozgalom oka első sorban az illető családok nagyravágyása. A dicsvágy, a becsület különben is szembeszökő jellemvonása a magyarnak és annak most, oly király alatt, ki megbecsülte a magyart, tág tere nyilott. Czimekben, kitüntetésekben, a királynő kegyes gondoskodásában már ép úgy részesülnek a magyar családok, mint az osztrákok és csehek. A királynő iránti loyalitás kimutatása, továbbá az az óhaj, hogy az európai politikai élet egyik központján érvényesithessék befolyásukat, szintén sokat nyomott a latba. Ellenben elenyésző csekély lehetett azoknak a száma, kiket a nagyobb jövedelem s jutalom reménye vont az udvar körébe.

Az udvari nemesség látja, hogy provinczia, még pedig elmaradt provinczia az ő hazája. Ismeri a külföldet, maga is utazik, útra küldi gyermekeit is, miben sem akar különbözni a nyugati nemzetek arisztokratiájától. Nemcsak Bécsben és a külföldön él idegen módra: ezt az életmódot haza is hozza, átülteti kastélyaiba, jószágaiba. Tüntetni akar gazdaságával, pompájával nemcsak földiei előtt, hanem az udvari emberek előtt is. A finom társaság szokásait és élvezeteit honositja meg: ha mással nem, szemkápráztató fénynyel akar becsületet szerezni a magyar névnek. Esterházy herczeg esterházai palotája teljes utánzása volt nagyszerűség dolgában a versailles-inak. A vendégek mulattatásáról olasz opera gondoskodott; a herczegi zenekarnak Haydn volt a karmestere. A palotában lefolyó ünnepélyek még az elkényeztetett bécsi és párisi vendégeket is bámulatra ragadták. És e példa után indultak, a magok módja szerint Batthyányak, Pálffyak, Erdődyek és Grassalkovicsok.

Egy akkori gúnyos költemény, melyet Amadé Lászlónak tulajdonitottak, elevenen állitja szembe az idegen befolyásnak erkölcsi és gazdasági következményeit.[1] Régente az ezüst gombok apáról fiura szállottak; most évről-évre változik a divat. Régente bőven éltek azzal, mit a hazai föld termett, most idegen szakácsok rontják a gyomrot és a fáczánokat etetik drága eleséggel. Nem is lehet ennek más a következménye, mint az, hogy kiürül a pénzes láda, mely az apa korában jóformán tele volt.

Már akkor felismerték, mennyire tönkre teszi az udvarnál való élés az illetők vagyoni viszonyait. Annyira gazdag és aulikus főúr, mint Grassalkovics volt, végrendeletében óyja fiát, ne lakjék Bécsben és Pozsonyban, hol szintén van udvar, hanem maradjon gödöllői házában, sokkal több lesz a becsülete. Hozzáteszi, hogy mindenki tudja, mennyire megzavarta a bécsi tartózkodás épen a legfőbb családok pénzügyeit. De a királyi nap vonzó ereje ez esetben, mint annyi másban, erősebb volt az atyai intés tilalmánál.

Főnemességünk akkori szereplése épen nem mondható károsnak és

[1] Speculum moderni temporis.

Az esterházai kastély.
(Razjolta Cserna Károly.)

hazafiatlannak. Magyarország régi állapotában nem maradhatott: a haladás munkájának megkezdésére pedig senki sem lehetett alkalmasabb a nemzet természetes és megszokott vezéreinél. Nemcsak a műveltség külső formáit sajátitotta el, hanem tartalmát is. Oly férfiak, mint Batthyány Lajos, Esterházy Ferencz, Pálffy Miklós és Pálffy Károly, Festetics Pál, bármely ország aristocratiájának és kormányának becsületére válhattak. Nemcsak születésük és a királyi kegy: képzettségük is alkalmatossá tette őket a legmagasabb tisztségek betöltésére.

Nem oly szembetűnő, de mégis igen jelentékeny az a változás, melyen a köznemes társadalom megy keresztül.

A polgári és a katonai élet most szétválnak, mindegyik más-más embert, más-más képzettséget követel.

A magyar nemes otthon nemcsak gazdaságát tartja rendben és gyarapitja, hanem részt vesz megyéje ügyeinek intézésében is. Ehhez pedig, úgy fennforgó politikai és közjogi viszonyoknál, mint a törvénykezés szükségleténél fogva egészen sajátságos műveltséget kell elsajátitania.

Ennek igazi alapja jogi és politikai. A gazdálkodás mellett a közügyekkel való foglalkozás a magyarnak igazi életeleme. Már maga a gazdálkodás is sok jogi ismeretet követelt. Nemcsak a birtokhoz való jogot kellett megvédeni a számos perlő osztályos atyafival, esetleg a fiscussal, meg kapzsi szomszédokkal szemben, hanem törvényt is kellett látni a jobbágyok fölött. Az úriszékek tartásában sok volt a visszaélés és az nem is maradhatott el, hol a földesúr biró és fél volt egy személyben. De az előbbi törvénytelen, önkényes korszakhoz képest már a jog formája is jótétemény volt. A nemesi, patriciusi kormányzásnak a katonai túlsuly mellett mindig a törvényismeret, a szegény ember bajának meghallgatása és lehető orvoslása volt a legbiztosabb támasza. Nálunk, a háborús idők bezárásával, ez a felsőség jut teljes érvényre. Magának az úrnak is nagy érdeke az igazságosság, és lehetetlen hinni, hogy annyi időn át merő önkénynyel és zsarolással békében lehetett volna tartani a büszke, daczos, jussát nem hagyó magyar parasztot. Ehhez a kormányzáshoz nem kellett valami sok tudomány, biz az többnyire more patrio ment, csak úgy mint a gazdálkodás, de a népet legközelebb érdeklő viszonyok tüzetes ismerete nélkül, az nem volt elképzelhető.

A birtokos nemes tagja a nemesek közösségének, egyetemének, mely egy nagy területet igazgat és azon biráskodik. Mint olyan, részt vesz a megyei gyűléseken, állást foglal a pártharczokban, maga is esküdt, táblabiró vagy épen alispán és követ lesz. Mint ilyen, nemcsak végrehajtója a kormány rendeleteinek, hanem meg is birálja azokat a törvény és a törvényes szokás mértékével. Egész léte, állása, becsülete attól függ, hogy mindenben épen maradjon a nemesi szabadság. Az ő szemében az egy magának a nemzetnek, ennek a dicső nemzetnek, mely megszerezte és fentartotta a hazát, szabadságával és létével.

Az Athenaeum nyomása.

MÁRIA TERÉZIA LEVELE GRÓF ESTERHÁZY FERENCZHEZ.

(Eredetije az országos levéltárban.)

82

Will eher nach wäre zu betreib
damit dise wackere und nützliche
nation auch ihr selbst nutzen be
komt die so vill andere seith
jahren wor sich theure Jahren einig
sie dardurch auch eigen selbe das
gleich gewicht erhalte. und uns
durchaus das man die erste an
bringung darzu gegeben auch in
unseren finsteren gräberzwistig

fonds dem primas judex curiae bertoldi
klobusitzky sofort kommen lassen
und mit selben das weitere, auf
zumachen und bis 20igsten dises nur
die sach vorzutragen. wolte ihn
cantzler balassa und assalay nach
darzu bewegen so lasse ich es mein
guth finden über. dise so höchsten
sach die sein cantzler auch ubel
anderen willen gewis

A harmadik rész a polgári, a negyedik a katonai igazgatásnak s hatóságoknak ismertetését adja. Mikor mindezen átment már a patvarista, jó szivvel ajánlja őt főnöke valami mágnásnak, kinek oldala mellett majd mint cancellista szolgál, egyúttal pedig esküdt jegyzője lesz a királyi táblának. Valóban szinte kizárólagosan formális tanitás ez, igen kevés anyaggal, melyet nagyrészt a világ és az emberek ismerete kell hogy pótoljon. Ideális oldala az, mit magyar viszonyoknál soha sem szabad elfeledni: hogy az ifjú erejét a hazának szenteli. Erre visz a nemesi vérrel született virtus, az ősök érdemes tetteinek emléke, a nemzet régi és mindenkorra fenmaradó dicsősége.

A megbékélt Magyarországnak az ügyvéd és patvaristája az igazi fegyverese. Ez a foglalkozás vonja magához a legtöbb ifjút. Folytatása, befejezése ez az iskolázásnak, úgy mint előbb a hadba szállás a katonai nevelésnek. A jogtudó ember paragraphusokkal, allegatumokkal védi a nemesi szabadságot, a haza becsületét, vallása jogát, úgy mint elődjei karddal és kopjával; Ebben a harczban is járta a csel és az erőszakoskodás, mint a másikban, és a magyar procátorok rabulája már akkor szomorú hirre tett szert.

Más, de még aránylag csekély része az iskolavégzetteknek közhivatalba jutott. A jezsuita nevelés pontosságra, a formalitások megtartására, az elöljárók tiszteletére szoktatta az ifjakat, és igy ezekből átlag jó tisztviselők váltak.

Nem olyan természetes a fejlődés a régi magyar közélet legsajátabb terén, a katonaság mezején.

Épen Mária Terézia ideje a császári királyi sereg átalakitásának, központositásának kora. Az ezredtulajdonosoknak régi nagy előjogai megszüntek, a hadsereg egységesen igazgatott nagy szervezetté válik. Ebben előkelő szerep jut a magyar lovas- és gyalogezredeknek is, de a régi, annyi szabadsággal összekötött, az egyéni vitézségnek, erőnek, ügyességnek oly nagy teret engedő, igazán nemzeti harczi módnak vége. Külsőleg is kifejezést nyer ez a centralisatio. Régente a rendi Magyarország feje, a nádor, egyuttal főkapitánya volt az országnak. Még Pálffy János is egyesithette a katonai főparancsnokságot a nádorsággal. Halálával ez megszünt. 1751 óta a nádor tisztán polgári tisztviselő.

Rákóczi Ferencz egyik legfőbb igyekezete volt, a magyart nyugati módra rendezett és fegyelmezett sorkatonává képezni. Maga e terve nem sikerültének tulajdonitja vállalata bukását. Az örökös háború harczai némileg felújitását jelezték a régi huszáros harczi módnak. De e háborúknak és különösen a hét éves háborúnak eredménye a módszeres, tanúlt katonaság mellett döntött. Mennél kisebb volt az osztrák hadvezéreknek önállása, annál szolgaibban utánozták, sőt túlozták a porosz mintát.

Oly királynő alatt, mint Mária Terézia volt, az 1741—44-iki hadjáratok sikerei által emelt önérzet nagyon könnyen vezethette volna a magyar nemes ifjúságot a katonai pályára. És a királynő részéről nem is hiányzott

a buzditás. De a császári méltóság visszaszerzése után mindenben ismét a németeké lett az elsőség. Egy magyar főtiszt, báró Révay Károly, keservesen elpanaszolja, hogy 1733 óta csak egyszer volt magyar fővezér. Nem csoda, ha kudarcz kudarczot ért.[1] Azok a fényes kitüntetések, melyek Nádasdy és Hadik érdemeit jutalmazták, nem változtatták meg azt az általános benyomást, hogy a magyar az armádiában háttérbe szorul.

Még rosszabbá váltak a viszonyok, midőn a művelt, rendszerető, de végtelenül kicsinyes Lacy lett a hadi tanács elnöke. Eljárása annál több bajt okozott, mert épen az ő idejében, az ő befolyása alatt rendezték be a tiszti oktatást. A magyarokra nézve különben is hátrányos volt a hivatalos német nyelv ismeretének hiánya; nem a rend, hanem a folytonos és hiábavaló pedantéria, mely épen nem illett a nemzet jelleméhez, teljesen elvette kedvöket a hadi mesterségtől. Alig találunk már ezentúl főurat a vezérek között; a többi meg épen nem bir boldogulni. A hosszú és unalmas szolgálat békében, az előrelépés nehézsége, elkeseritette a legjobbakat. Azt a helyet, melyet különben a magyarságnak kellett volna betöltenie, többnyire a könnyebben alkalmazkodó határőrvidéki tiszti családok foglalták el.

A magyar nemesség elidegenedése az állami tevékenységnek ezen fontos körétől nagy szerencsétlenség volt hazánkra nézve. Egyoldalúvá tette az egész nemzet fejlődését, lehetővé tette a hadsereg elválását a néptől. Még végzetesebb volt magára a nemességre nézve. Annak az a föltevés, hogy vérével védi hazáját, az igazi létoka, kiváltságainak erkölcsi alapja. 1715 óta pedig nagyjában a jobbágy vállaira hárúl a honvédelem terhe is, amellett hogy adózási kötelessége egyre növekszik. Ebben állott a múlt századi alkotmánynak kiváló igazságtalansága, mondhatjuk, belső hazugsága.

De ne itéljünk keményen azon nemzedék fölött, mely annyi véráldozat után csak ekkor kezdett örvendeni huzamosabb békének. Az ő műve volt, hogy az ország békés igazgatása, haladása legalább munkába volt vehető. Nemcsak a gazdasági és politikai életnek szab irányt; mihelyt lehet, a szellemi életnek, a műveltség fejlődésének is szenteli fáradtságát.

A tudományos irodalomban teljesen a történelem, az ország múltjának és jelenének megismerése az uralkodó. A múlt századok bővelkednek érdekes emlékiratokban, önéletrajzokban, leirásokban és levelezésekben, de hazánk első összefoglaló történetét, az óriási anyag rendszeresebb összegyűjtését és feldolgozását ennek a korszaknak köszönjük.

Elől jár e munkában a külföldön képzett Bél Mátyás, a pozsonyi evangelikus iskola nagyhirű rektora. Magyarország leirása, melyet tőle birunk, egyike azon kor legkomolyabb és legbecsesebb tudományos emlékeinek, mely számot tesz Európa akkori literaturájában.[2] Fáradhatlan szorgalommal van abban összehordva a hazánk egyes vidékeire és városaira vonatkozó föld-

[1] Muzeumi kézirat, a Mednyánszky-iratok közt.

[2] Notitia Hungariae Novae. Csak 5 kötet jelent meg belőle nyomtatásban, a sokkal nagyobb rész kéziratban maradt.

Bél Mátyás.

(A »Notitia Hungariae« czímképe.)

rajzi, történeti, ethnografiai és statisztikai anyag. Sokkal kevésbbé tartalmas és becses a jezsuita Timon Sámuelnek műve, »a régi és új Magyarország képe«.[1] Erdélyre nézve Benkő »Transylvaniá«-ja bir hasonló jelentőséggel.

Bél a történeti anyag gyűjtését is foganatba vette. Vele egy időben hasonló buzgalommal és még nagyobb eredménynyel fáradozott ezen a nagy munkán a politikailag is fontos szerepet játszó túdós jezsuita, Hevenesy Gábor, kinek kéziratgyűjteménye mai napig egyik legnagyobb kincse egyetemi könyvtárunknak. Az első nagy feldolgozó, szinte jezsuita, Pray György, a magyar történetirásnak igazi megalapitója, az első, ki kritikailag is uralkodott az anyagon. Babérjaiban osztozik rendtársa, és a rend feloszlatása után is az egyetemen a történelem tanára, Katona István, kinek óriási munkája »Magyarország kritikai története«[2] mai napig bőven kiaknázott kincsesbányája a hazi történet művelőinek.

Korunk nagy igazságtalanságot követ el e férfiak és műveik iránt. Nem birja feledni, hogy nem magyarúl irtak, hanem deákúl. Pedig a latin nemcsak a tudomány nyelve volt akkor, hanem épen a magyar művelt osztály nyelve. »Ez különbözteti meg a nemzetet a néptől.« Azt a nyelvet, melyet a magyar egészen a maga ize szerint módositott, voltakép a történirónak nem is szabad idegennek tekintenie. És mi a fő, a szellem, mely e munkákban nyilatkozik, egészen magyar. A történelem az irókra nézve a magyar dicsőségnek tárháza, a nemzet nagyságának felidézője. És a hazafiak nem is nézték idegennek. Egy szellemes külföldi utazó megjegyzi, hogy a bécsi udvari könyvtárban meg lehet mindjárt különböztetni a magyart, ki nem valami könnyű, mulatságos könyveket olvas, hanem belemélyed hazája történeteinek tanulmányozásába.[3]

Pray György aláírása.

A költészet játszi múzsáját egy akkori iró szerint szinte megveti a büszke, férfias magyar.[4] Csakugyan épen ezen kornak tán legszegényebb a szépirodalma. Amadé verseinek csak némely népies és katonai elemeknek ügyes felhasználása biztositja értékét, Ráday Pál költeményeinek pedig csupán a bennük nyilatkozó, az elnyomatás évei által még buzgóbbá vált vallásos érzés. Egyetlen emlékünk e korból, mely megmutatja, mint olvasztja magába az idegen műveltséget a magyar észjárás, melyben a nyelv bájának megfelel a tartalom, mely valóban művészi remek, Mikes Kelemennek Törökországi levelezése.[5]

[1] Imago antiquae és Imago novae Hungariae. Bécs, 1754.

[2] Historia Critica, Pest, 1778—1817. 42 kötet.

[3] Briefe eines in Deuschland reisenden Französen. 1780. Szerzőjük Risbeck Gáspár.

[4] Lettres sur les Hongrois.

[5] Olvasóink bizonyára tudják, hogy az a kérdés, valódi levelek-e ezek, vagy levélformában közlött emlékiratok, még vitás. Történeti szempontból biztosnak tartjuk, hogy valódi levelek, csak hogy egy részük Konstantinápolyba szól és csak aránylag kevés Erdélybe.

Az Athenaeum nyomása.

MÁRIA TERÉZIA ÉLETÉNEK UTOLSÓ ÉVTIZEDÉBEN.

(Egykorú metszet után.

bevezetik a latin iskolába is, először Pozsonyban, Bél Mátyás iskolájában, hol ezt a sok ott tanuló német és szláv ifjú tette ajánlatossá.[1] Mi sem bizonyitja jobban, hogy az általános vélemény megkövetelte a hazai nyelv ápolását és művelését, mint az, hogy maguk a jezsuiták is, rendjük fennállásának utolsó éveiben, gondot kezdenek forditani a magyarságra és magyarosságra.

A gondolkodóknak fel kellett vetniök a kérdést: mikép történjék az ősi nyelv kicsiszolása, a nélkül, hogy elvegye eredetiségét. Ezt a kérdést fejtegeti, természetesen latin nyelven, Ribiny János, a soproni evangelikus iskola tanitója.[2]

A szónok nem akarja túlságosan dicsérni a hazai nyelvet, attól fél, hogy különben fölkelti a szomszéd népek irigységét. Különben is ki kételkedik szépségében? kit nem hat meg édessége, melyet valami csodálatos komolyság mérsékel. A humanista professor kategoriái szerint: akár alacsony, akár közepes, akár föllengző a beszéd, akár szeretetet, akár gyűlöletet, vidámságot vagy gyászt, haragot, reményt vagy félelmet kell kifejezni, a magyar stilus mind-erre teljesen képes. »Kellemes az olasz beszéd, szép a franczia, komoly a német szó, elismerem. De ezek mind annyira együtt vannak a magyar nyelvben, hogy nehéz megmondani, melyik a legkiválóbb tulajdonsága.« Csak épen attól óvakodik, hogy a latin és görög nyelvek mellé, vagy épen feléjük helyezze. De mégis megrója azokat, kik a római nyelvet annyira szeretik, hogy miatta elhanyagolják a gyönyörű magyar szót.

Első királyaink, igy folytatja, nem a magyar beszéd kárára hozták törvényeiket latin nyelven. Azon korban Európaszerte ez volt a szokás; és a szomszéd népekkel sem igen érintkezhettünk máskép, mert azok nem tanultak meg magyarúl és a magyarok sem művelték amazok nyelvét. »De nyiltan megmondom, a magukét sem művelték annyira, hogy teljesen kicsiszolt, mindenkép befejezett, minden segédeszközzel bővelkedő legyen. Elég maradt hátra a mi és utódaink fáradozásának. Ha ebben nem vetélkedünk, bűnt követünk el a haza, a magyar név, az édes nyelv, az elődök és önmagunk iránt. Amazok, bármily nagy szelleműek voltak, örökös háborúktól és más bajoktól sanyargatva, ezt nem végezhették, nekünk, kiknek már kényelmesebb az életünk és több az alkalmunk a szép tudományok művelesére, egész erővel azon kell lennünk, hogy honi nyelvünket pallérozzuk és gazdagitsuk.«

E művelésnek nagy a haszna is, mert hisz az országgyűléseken és a megyében magyarúl kell beszélni és szégyen, ha jól ki nem fejezhetjük, mit jól kigondoltunk.

De ennél még fontosabb a kötelesség. Követnünk kell a régi görögök és rómaiak, a mostani olaszok, francziák és németek példáját.

[1] Markusovszky, A pozsonyi ág. ev. lyceum története.
[2] Oratio de cultura linguae hungaricae. Soprony, 1751.

A művelésnek két főmódja van. Az egyik, mi a stilust képezi, a régi és új remekirók forditása, a másik a magyar irók tanulmánya. Természetes, hogy nem szabad hiábavalóságokat, szerelmes regényeket irni,[1] hanem csak közhasznu műveket. Magyar köntösbe kell öltöztetni a görög, német, olasz, franczia irókat, nem mind, válogatás nélkül, hanem csak az első rangú csillagokat.« Igaz, hogy mindehhez első sorban Maecenasokra volna szükségünk!

Nem hiányzott a jó szándék, a czélhoz a helyes irányt kitüző tanács. Ép oly kevéssé hiányzott a hazafiság, a nyelv iránt való lelkesedés.

Igen mély oka van annak, hogy e korban a magyar irodalom még sem birt fejlődni.

Midőn Ribinyi a magyar szerzők tanulmányát ajánlja, igy folytatja: »De tán azt kérdezitek, kik azok a magyar irók, kiknek olvasását annyira ajánlod? Be szeretnék e pontban eleget tenni kötelességemnek és kivánságtoknak! Vannak, ezt tudja mindenki, ki a honi ügyekben egy kevéssé is járatos, de megneveznem őket most nem szabad, és ha szabad volna, sem volna jó.«[2]

Protestáns irót nem idézhet, azzal a censura és a felsőség haragját vonja magára. Katholikust dicsérni meg tiltja egyházának meggyőződése. Hogy is lehet szó nemzeti irodalomról, mig az első kérdés az: milyen vallású az iró!

Mig a felekezetiség ennyire uralkodik a lelkeken, a nemzet egyesitése közös műveltség, közös szellemi ideálok által jámbor óhajtás marad.

De már ezen korban ki kezdenek bontakozni azon tényezők, melyek az egyházi meggyőződések kizárólagos hatalmát megbontják és ezáltal előkészitik egy szebb kor beköszöntését.

Az első tényező politikai, közjogi. Az egységet addig a nemesi jog és kiváltság, vagyis az alkotmány teremtette. Mig az veszélyben nincs, protestánsok és katholikusok bátran küzdhetnek egymás ellen, de ha koczkán forog, mindkét félnek legnagyobb érdeke követeli a megegyezést. Ebből magyarázhatjuk, hogy már az 1751-iki ellenzéki országgyűlésen nem hallatszik a régibb dieták vallási vitája. 1764-ben pedig, midőn Kollár könyve és a királyi propositiok gyökerében támadták meg a nemesi kiváltságot, teljes az egyetértés a főpapok és kálvinista követek között. S azóta a királyi hatalom, mint ezt az úrbér kiadása bizonyitotta, egyaránt félelmes és fenyegető maradt, és igy a nemesi társadalomnak sem volt tanácsos ismét ketté válnia.

A második tényező ennél sokkal mélyebb hatású, mert valóban a gondolkodás módjának megváltozásában gyökerezett. A XVIII. század felvilágositó, mindenben a világit az egyházinak elébe tevő, sőt az utóbbit a

[1] »Fabulas amatoriis levitatibus resertissimas.«
[2] A 14. lapon.

barbárság maradványának tekintő, műveltsége hozzánk is elhatolt. Az európai előkelő társaságnak divatját a magyarnak is kellett követnie, a mennyiben már érintkezett vele, és ezt a külső, felületes hatást egyre mélyitette a komolyabbaknál a franczia irodalomnak, különösen Montesquieunek, majd Voltairenek tanulmányozása. Azok a vallásos viták, melyek apáik lelkét betöltették, alig tüntek fel az ifjú nemzedék előtt másnak, mint üres, scholastikus szőrszálhasogatásnak. A német irodalom révén ezek az eszmék elterjedtek a műveltebb és gazdagabb polgári osztály körében is.

Csakhamar megérezte az egyház, és különösen a katholikus, ezen eszméknek tanaira, hagyományaira, érdekeire nézve annyira bomlasztó hatását. Mária Terézia e küzdelemben a megtámadott vallásos meggyőződésnek bocsátja rendelkezésére hatalmát és tekintélyét. »Ő felsége nagy szomorúsággal értesült arról, hogy az átkozott libertinismus, vagyis a vallásról és titkairól való önkényes vélemény szabadossága soknak lelkén már annyira erőt vett, hogy nem szégyelik nyiltan kigúnyolni a szent vallást. Az isten által intézett és apostolok által terjesztett igaz hit fenmaradására, mely hit nemcsak az államok alapja és talpköve, hanem minden boldogságnak forrása és eredete e földön és az örökkévalóságban, ő felsége kijelenti, hogy jóakaró s határozott akarata ez átkozott libertinismusnak és közömbösségnek a lelkekből való kiirtása. Felszólitja tehát az ezen bűnben leledzőket, hogy önként térjenek vissza Istenhez, különben példás büntetés éri őket és azokat, kik őket föl nem jelentik. Az ily tanokat hirdető könyvek birtokosai azokat nyolcz nap alatt égessék el, különben megbünteti őket nemre való tekintet nélkül. Ezen akaratának végrehajtására felszólitja az összes hatóságokat, súlyos felelősség terhe alatt.«[1]

Pannonia gyásza Mária Terézia halála felett.
(Somsich Lázár egykoru rajza után készült metszetről.)

A szellemi mozgalom erősebbnek bizonyult a királyi akaratnál. Hogy is akadályozhatta volna meg a császárnő ez eszméknek, melyeket ő minden

[1] 1767 május 18. rendelet. Közölve Katonánál, XXXIX. k. 749–752.

méregnél veszedelmesebbnek tartott a terjedését birodalmaiban, mikor azok még családjában is, melyet anyai szeretettel nevelt, egyre hóditottak. E küzdelem azok ellen, kik szivéhez legközelebb állottak, első sorban tulajdon fia és örököse ellen, ki lelkének egész hevével csatlakozott az újitók táborához, teszi Mária Terézia életének tragikumát.

Ő a régi patriarchalis világnak, mely a társadalmi, politikai és különösen a vallásos rend fentartásában állott, utolsó, tiszteletre méltó nagy alakja. Ez a belső vonzódása a régi állapotokhoz igazi alapja azon szeretetnek, melyet Magyarország iránt érzett és azon népszerűségnek, mely itt fenséges alakját körülvette, s mely 1780 november 29-ikén bekövetkezett elhunytát az egész nemzet gyászává tette.

»Mely asszony, mint uralkodó és mint magányos! s ő, aki oly sötét időkben neveltetett, ki oly sokáig küzde a jobb idők szellemével, és némely vélekedéseket a sirig fentarta, mely hajlékony vala a jobb gondolatokat elfogadni, midőn azokat átlátta! A haza gyászt véve fel, midőn elholt, s érzésből nem parancsolatból«.[1]

[1] Kazinczy, Pályám Emlékezete, 124.

A Szent-István-rend csillaga.
(Rajzolta Cserna Károly.)

HARMADIK KÖNYV

*

JÓZSEF CSÁSZÁR URALKODÁSA

1780—1790.

Először is megadóztatná a földesurat, a jobbágyok terhén meg könnyitene. Ennek fejében emezek eltartanák a katonaságot. Igaz, hogy az udvar fénye megszünik, mihelyt az urak jövedelme csökken. »A belső erő, a jó törvények, a pontos igazságszolgáltatás, rendes pénzügy, tekintélyes katonaság, fejlődő ipar, tisztelettől környezett uralkodó méltóbbak egy nagy európai udvarhoz, mint az ünnepélyek, gálanapok, drága szövetek, gyémántok, aranyos termek, arany edények és szánkázások. Nem is kivánnék alattvalóimtól pompát.«

Kivánna ellenben becsületes munkát, minden tekintet nélkül a születésre. Mihelyt látnák, hogy származás és összeköttetés mit sem ér képesség nélkül, a fiatal emberek komolyan hozzáfognának a tanuláshoz. »A gonoszságokat teljes szigorúsággal büntetném, tekintet nélkül a születésre. Nem birom belátni, miért lehessen valaki, kinek vén kutyabőre van, büntetlenül gazember, mig mást, kinek nincs ily rongya, hasonló esetben felakasztanak.«

Meg van tehát a rendek egyenlősége, az üres, hiábavaló pompa megszüntetése, a spártai egyszerűség és mindennek fentartására egy uralkodó, kit képes és tanult hivatalnoksereg támogat. Megvan már a kormányzás egységesitésének terve is. Négy kanczellária legyen: a cseh-osztrák, a magyar, az olasz és a belga, de valamennyinek ügyében az államtanácsnál legyen a legfelső döntés. A közigazgatásnak ez a hatóság adja majd irányát az egész monarchiában.

Magyarország már ez álmodozásokban is igen jelentékeny helyet foglalt el. A trónörökös azt hiszi, hogy mielőtt nagyobb adót követelnek tőle, tenni is kell érte valamit. Javitani kell a belső igazgatást, kivitelt szerezni terményeinek, előmozditani a közlekedést, de különösen a gyarmatositást és munkába venni az ifjúság nevelését. A tapasztalt öregeket meg lehet győzni arról, hogy az ország java kivánja az ujitásokat. Gyanuját sem szabad kelteni annak, mintha kiváltságaikhoz nyulni akarnának, de azért ezeket még sem szabad megtartani. A fő az, hogy csak olyan módon támadják meg azokat, hogy biztos legyen az eredmény.

Voltaképen az itt hirdetett politika nem más mint az, melyet Mária Terézia uralkodása utolsó szakában tényleg követett. De a Józsefé nemcsak következetesebb, hanem igazságosabb, méltányosabb is. Kikel azon uralkodó vélemény ellen, mintha a magyar kereskedés fellendülése ártalmas volna Ausztriára nézve. Ha Magyarország ép oly módon lesz megadóztatva, mint az örökös tartományok, ez a tekintet megszünik és egy Peru nyilnék meg a monarchia előtt. Hogy ezt elérjék, az első diétán épen semmi adóemelést nem szabad követelni, mert ha kapnának is egy keveset, az elkeseritené a kedélyeket és megakadályozná a belső javitásokat. Tán ki lehet szoritani egy milliót, de ez által 2—4 milliót vesztenek el a közel jövőben. Az 1764—65-iki országgyűlés megmutatta, mennyire jobban értett a lángeszű ifjú a kormányzás mesterségéhez, mint anyjának tapasztalt tanácsosai.

Ellensége volt az apró eszközöknek és fondorlatoknak: tudta, hogy nagy eredmények csak nagy okokból származhatnak.

Hanem azért a hatalmi, hogy úgy mondjuk, a pártpolitikai kérdés őt is foglalkoztatja. Szerinte, a főnemességet részben kitüntetések, részben félelem által kell féken tartani. A kis nemességet fenn kell tartani az urak ellen, és meg kell nyerni a király rendelkezésére álló tisztségek adományozása által. Végre a jobbágyokat meg kell védeni a nemesek zsarnoki uralma ellen. Ha már most az egész lakosság a termények jobb eladása által nagyobb jólétre jut, a főczél, a nemesség megadóztatása, könnyen lesz elérhető.

Erdélyben akkor a határőrség felállitása, mely később a madéfalvi vérengzést idézte elő, a legégetőbb kérdés. Igen nevezetes, hogy gondolkodik e felől a humánus József. Meg kell vizsgálni, igy vélekedik, igazságos-e, a mit tőlük követelünk. Ha az, végre kell hajtani, a legkeményebb eszközökkel is. »Mert semmi sem ártalmasabb és károsabb hatású, mint ha az alattvalók azon belátásra jutnak, hogy megakadályozhatják az uralkodónak még igazságos szándékát is. Bizonyára, én nagyon rosszalom az erőszakoskodást és a vérontást. De ez sokkal fontosabb az utókorra nézve is, semhogy ne kelljen elhatározni végrehajtását minden áron.« Ha egyebütt a császári korlátlan uralom úgy lép fel, mint a népek boldogitásának eszköze, itt mintegy önczél. A tekintélyt fenn kell tartani még vérontás árán is — az igaz ügyért. De ki dönti el, mi az igaz, midőn király és nép a pörös felek?

Ez a dogmatikus meggyőződés nyilatkozik minden szavában, irásában. Ugy a mint magát az állam eszméjének felajánlja, úgy követeli az önfeláldozást, folytonos, lelkiismeretes munkát minden alattvalójától. Az egyesre semmi tekintettel sincs: előtte csak a névtelen sokaság, a szenvedő tömeg, a jogától megfosztott emberiség képe lebeg.

Személyes sorsa is megerősiti ebben a büszke elszigeteltségében. Már tizenkilencz éves korában nőül vette parmai Izabellát, ki szépségével és szellemével őt egészen elbüvölte. A házasság azért mégsem volt boldog, mert a herczegnő épen nem viszonozta férje hő érzelmeit. Hideg, zárkózott maradt és kora halála (1763-ban) csakhamar véget vetett József édes reményeinek. »Sohasem volt több oly fejedelemasszony, mint ő. És én birtam e kincset és 22 éves koromban el kellett vesztenem« irja egy levelében. Első nejének emléke tovább is fentmaradt előtte, sohasem szólt róla mély megindulás nélkül. Második nejét már politikai tekintet tukmálta reá. Hosszú ellenkezés után, anyja reábeszélésére (1765-ben) nőül vette Mária Jozefa bajor herczegnét, áldott lelkű jó asszonyt, kivel azonban igen mostohán bánt a természet. Ez a házasság nagyon boldogtalan volt. József anyja kedvéért nagy tiszteletet mutatott a császárné iránt, de mindig kijelentette, hogy nem tudja, honnan vegye a szerelmet. A szerencsétlen ifjú nő halála után (1767-ben) ismét özvegy maradt a császár és ezután nem is gondolt többé

házasságra. Három évvel utóbb meghalt egyetlen, Izabellától született gyermeke, Terézia főherczegnő. »Megszüntem atya lenni,« — irja akkor — »ezt alig viselhetem el. Anyjától a legnagyobb politikai és vallásos ellentétek választották el. Testvérei közül csak Lipót birta teljes rokonszenvét, ki azonban távol lakott Firenzében. Agglegényi életmódjának rideg magánosságát csak öt előkelő nőnek társasága deritette fel némileg. Ezen nők közt különösen a szép Lichtenstein Eleonóra herczegnének hódolt a császár, kinek egyszer azt irta: »Úgy tekintem, mint feleségemet, mindenről szeretnék tudni, mi önt illeti«, De nem is nézve a herczegné erényét, magának Józsefnek folytonos tevékenysége egyszerüsége és takarékossága is kizárta a XIV. vagy XV. Lajoséhoz hasonló maitresse-tartást. Méltóságán alólinak tartotta volna, hogy politikájába nőnek engedjen befolyást. Büszke egyedüllétben, megbizott barát, kedves és család nélkül élte munkás napjait.

József császár.
(Egykoru metszet.)

Atyja halála után 1765-ben anyja őt kormánytársául fogadta. Kilátása nyilt tehát eszméi megvalósitására. De tényleg csak ott járhatott el önállóan, hol egészen a személyes ügye forgott szóban. Igy mindjárt öröksége átvételekor megsemmisitett körülbelül 22 milliónyi állampapirt, melyet atyja családi kincsül gyűjtött. Ő, az

uralkodó, nem lehet államának hitelezője. Mennyi önzetlenséget, mennyi lemondást mutat e tett! De mekkora caesari büszkeség is rejlik benne! Könnyű annak ajándékozni, ki az egész államot a magáénak tekinti.

A belső kormányzás terén Mária Terézia féltékenyen őrizte jogait, és már a köztük fenforgó elvi ellentétnél fogva sem igen hallgatott fiára. A külügyek terén az államkanczellárnak, Kaunitznak elismert tekintélye döntött. József tüzes lelke e téren sem találta meg a kellő hatáskört. Nagyobb befolyást, mint láttuk, csak a lengyel felosztásra és a bajor örökösödési háborúra gyakorolt. De még ez utóbbinál is útját állotta anyjának aggódó lelkiismeretessége. Igy voltakép csak a katonai igazgatás volt reá bizva, hol Lacy tábornagygyal, ki elveivel különben is egyet értett, együtt működhetett. Lacy nagy műveltségű, tapasztalt férfiú volt, de a katonai formalismusnak, pedanteriának igazi megtestesitése. A császár jellemének fejlődésére nem maradhatott hatás nélkül, hogy először olyan téren érintkezett a gyakorlati élettel, a melyen a vak engedelmesség, a szabályok uralma, azután a teljes egyformaság az intézkedésben és végrehajtásban, szinte maguktól érthetők. Nagy háború, mely megmutatta volna, mennyire áll meg ez a tudós szervezet más, lelkesebb szervezetekkel szemben, nem világosithatta őt fel Lacy rendszerének hibái felől.

Mária Terézia több izben kifejezte szándékát, hogy visszavonul, bánatának él, és fiának adja át az uralmat, de komolyan erre tán soha sem gondolt. Természetes uralkodói ösztönén kivül lelkiismerete sem engedte polczának elhagyását. Mert ép abban, mi legjobban szivén feküdt az anyának, a vallásos meggyőződésben, az egyháza iránt való rajongó hitben kellett látnia, hogy fia és utódja az ellenfelek, a tagadók gyűlölt és megvetett táborában foglal helyet.

Ez az ellentét teljes erővel nyilatkozik, midőn József, ki épen akkor Svájczban időzött, leveleiben tiltakozik a Csehországban ismét kezdődő vallásos üldözés ellen, és tolerantiát követel. »Nagy fájdalmamra kell mondanom — válaszol az anya — hogy benned vallás dolgában nincs mit rontani, ha megmaradsz azon általános tolerantia mellett, melyet meg nem tántoritható alapelvednek vallasz.« Ez szerinte a legnagyobb szerencsétlenség, mely valaha érheti e monarchiát. Imádkozik is, hogy Isten megóvja e szerencsétlenségtől. »Igaz hitre és meg nem másitható szabályra van szükség? Honnét veszed, hogyan tartod azt meg? A tolerans országok azért még sem boldogabbak.«

A császár magának a vallásnak az érdekében is ajánlja a türelmet, mint szert a mindjobban elharapódzó vallástalanság ellen. De anyját meg nem győzi. »Nem is mint keresztény, hanem politikai értelemben mondom: semmi sem oly szükséges és oly üdvös, mint a vallás. Megengeded-e, hogy azt mindenki saját képzelete szerint alkossa meg? Mi lesz belőlünk megállapitott cultus, egyházi alárendeltség nélkül?! Nem nyugalom és elégedettség fakad majd belőle, hanem ököljog és a szerencsétlenség korszaka,

a milyen már előfordult.« A magyar protestánsok tudták, hogy a trónörökös ezen kérdésben sehogy sem egyezik meg az uralkodóval. Reményteljesen emlegették, hogy József, 1773-iki útja alkalmával, a panaszkodó protestánsokat e szavakkal vigasztalta: »nem lesz majd igy«.[1] A felvilágosodás bölcsészetének növendéke és hirdetője, és az ősi vallásos hit kegyes szolgálója közt e téren nem lehetett megalkuvás. Annál nevezetesebb, hogy ez az elvi ellenkezés nem zavarta köztük a személyes viszonyt. Mária Terézia mindvégig a szerető anya, József a hű, kegyeletes fiú maradt. De az is világos, hogy ily viszonyok közt a császárnak el kellett halasztania nagy tervei véghezvitelét azon korra, a midőn maga lesz az úr.

Ez a kényszerű tétlenség, ez a megkötöttség annál jobban bántja Józsefet, mert névleg, atyja halála óta, ő birja a kereszténység első méltóságát. Nem is hiányzott benne az akarat a már puszta czimmé alacsonyodott római császárságnak megújitására. De lépten-nyomon tapasztalnia kellett, hogy semmiféle újitáshoz nincs hatalma. Mily keveset tehettek elődei is, pedig azok egy nagy monarchia segédforrásaival rendelkeztek, ő meg magában áll.

Egyrészt, hogy ismeretét a viszonyok szemlélése által gyarapitsa, másrészt azért, hogy emésztő tettvágyának tért nyisson, szinte folyton utazik. Nem fejedelmi pompával, ünnepeket, szórakozást keresve, hanem mint magános ember, csekély kisérettel. Nagy-Péteren kivül alig volt uralkodó, ki ennyi időt és gondot forditott volna idegen országok és műveltségek tanulmányozására. 1768-ban Magyarországon jár végig, 1769-ben Olaszországot látogatja meg, és jelen van Rómában a conclave-nál, melyből VI. Pius kerül ki mint pápa. 1770-ben és 1776-ban ismét Magyarországot utazza be, 1777-ben pedig egész nyugati Európát, különösen Francziaországot. Ezen utazások alatt Falkenstein grófja — ezt a czimét használta — egyike lett Európa legnépszerűbb alakjainak. Számtalan, többé-kevésbbé hiteles és jól-rosszul kigondolt anekdota vette körül, mely mind a császár egyszerűségét, emberszeretetét, lelkesedését a jó és szép iránt hirdette világgá. A Titusok és Trajanusok méltó utódját látták benne mindazok, kik nem az udvari fényben és élvezésben, de nem is az örökös hadviselésben akarták látni az uralkodás ideálját. Neki még azt is megbocsátották, hogy az amerikai szabadsághősökért rajongó Párisban ki merte mondani, hogy ő királypárti, mert neki az a mestersége.

Ismét egy más sorát az utazásoknak a diplomatiai alkudozások tettek szükségessé. A fejedelmek személyes érintkezése — azelőtt nagy ritkaság — csak az ő korában, és épen általa jött divatba. Nem is lehetett fejedelmi látogatás, mig a fejedelmi etiquette és a ceremoniale uralkodtak kizárólagosan, és mig mindenki méltóságának sérelmét látta a legkisebb eltérésben attól, mi őt megillette. E tekintetben korszakalkotó volt, hogy a fejedelmek

[1] Non erit sic.

a pompás udvari ruházat helyett, porosz mintára, katonásan kezdtek öltözködni. 1769-ben, katonai gyakorlatok alkalmával, meglátogatta Nagy-Frigyest Neisseben, 1780-ban pedig Lengyelország felosztásának másik részesét, Katalin czárnőt, Mohilovban. Különösen ez utóbbi útnak volt nagy politikai jelentősége, a mennyiben útját egyengette az orosz-osztrák szövetségnek.

Mindezen utazások által az ismeretek oly tömegét szerezte meg, minővel közvetlen szemlélet útján más akkori uralkodó nem rendelkezett. Sokkal többet tanult belőlük, mint könyvekből, a mint hogy — ebben a pontban nagyon elütve II. Frigyestől — a szépművészeteknek és a tudományoknak épen nem volt nagy kedvelője. Mindenben a gyakorlatit, a hasznot keresi. Ha országait, különösen Magyarországot és Galicziát utazza be, a visszaéléseknek, az elmaradásnak képe arra ösztönzi szellemét, hogy megtalálja a gyors igazitásnak és haladásnak módját. Ha külföldön bámulja az emberi munkának, a politikai hatalomnak és szervezetnek nagy műveit, ég a vágytól, hogy birodalmát is hasonló művekkel gazdagitsa, diszitse. Igy az utazások igen jelentékeny szerepet játszanak egyéniségének, jellemének fejlődésére. Az a férfiú, ki hivatva volt arra, hogy azon eszmék nagy részét, melyekért József élt-halt, magyar nemzeti szellemben és érdekben megvalósitsa, gróf Széchenyi István, midőn a Canal du Midi hatalmas vezetése mellett állott, megemlékezett a nagy császárról, ki egy félszázaddal ő előtte szintén megbámulta az óriási művet. »Rossz néven vehető-e, így szól, ha egy ily hatalmas mű látásánál szivünk sebesebben lüktet. S ha valaki ezt a nevezetes helyet azzal a szép álommal hagyja el, hogy valami hasonló nagyszerűt fog kezdeni, lehet-e egy ifju fejedelmet hibáztatni, hogy hazájába a régi slendrián és a megrögzött előitéletek elleni mély utálat érzetével tért vissza, s kellő megfontolás nélkül is mindent felforgatni és átalakitani akart.«

Bármennyit forgolódott is a nép között, egyaránt vezettetve érdeklődéstől és jó szivétől, jó kedvvel osztogatva jótéteményeit, segitve a hol lehet, letéve uralkodói méltóságát a Harun al Rasid-ok és Mátyás királyok módjára — egyet nem tanult meg soha. Azt, hogy sem az emberek, sem a népek nem egyformák, hogy akaratuk, meggyőződésük, sőt babonájuk ellen sem lehet őket boldogitani.

Ez a tévedése, mely uralkodásán végig tartott és azt oly szerencsétlenné tette, mélyen gyökerezett századának uralkodó felfogásában. A felvilágosodás philosophiája és az absolut uralom, ledöntve a felekezetek és némileg a rendek által vont elválasztó falakat is, műveltségben, életmódban, sőt némileg nyelvben is egygyé tette Európa uralkodó társadalmát. Azt az egységet, melyet a keresztes hadjáratok idejében a vallás adott meg, most a kultura képviselte. Mint Rousseau irja, már nincsenek francziák, angolok és spanyolok, csak európaiak vannak. A mi tehát az állam szempontjából jó és czélszerű, az egyformán illik minden népre és bűn volna azt, holmi

fakó előitéletek vagy egyesek és osztályok rút önzése miatt, elmulasztani. Az államnak joga és kötelessége, mihelyt a jót — mely csak egy lehet — megismerte, azt meg is valósitani. Bármennyire eltérnek is különben egymástól a franczia bölcsészek tanai, abban, hogy az állam mindenható, mindnyájan megegyeznek. Mária Terézia még az »Istennek tetsző egyformaságot« emlegeti; ez az egyformaság, ez az egyenlőség most a pogány philosophiának lett egyik legfőbb hitelve. A régi görög és római államoknak, különösen pedig a római császárságnak feltétlen törvényhozói hatalma lett most az államok eszményképévé. Nem Cincinnatus vagy Brutus, hanem a jó császárok váltak az emberiség ideáljaivá.

A végrehajtásban való hanyagságra, rosszakaratra, sőt nyilt ellenállásra mind a mellett készen kell lennie. Bármennyire biznak is az emberiség veleszületett jóságában és az igaz eszmék diadalában, a philosophusok is tudják, hogy a »sötétség« hatalma nem szünt meg. A vallásos meggyőződések kizárólagos uralmában, a rajongók Isten ellenei gyanánt bélyegezték meg és üldözték a mást hivőket: most az »emberiség ellensége« lett a neve annak, ki nem hajolt meg az uj, egyedül üdvözitő hit előtt. De ezek gyöngeségre, enyészetre vannak kárhoztatva, nemcsak a világosság gyors és folytonos haladása által, hanem az állam hatalma által is.

József e pontban sem tagadta meg humanitását. Kevés uralkodó volt, ki e pontban oly kevéssé élt vissza hatalmával mint ő. Mint igazi apostol, inkább tériteni akart, mint büntetni. Csakhogy az ellenesei iránt követelt elnézés nagy részben megvetésből fakadt. Már több mint egy századja nem volt Európában győztes forradalom és a fejedelmeket környező nagy állandó hadseregek mindenkorra szinte lehetetlennek tüntették fel a fegyveres ellenállást. Ha azt mondták a császárnak, hogy valaki elégedetlen vele, ellenzi reformjait, tréfásan csak azt szokta kérdezni: hány katonája van? A mennyire tisztelte a saját eszméit, a mennyire át volt hatva azoknak győzelmes ellenállhatatlanságáról, oly kevésbe vette a vele ellenkező meggyőződések erejét. Rendes hibája ez az apostoloknak, de kevésnél boszulta meg magát annyira, mint nála.

Ebből következik aztán, hogy minden ellenmondás, mint jogosulatlan önzésen és tévedésen alapuló, ingerli, haragját idézi elő. Mint kormánytárs, midőn nincs hatalma másként sujtani, keserü gúnynyal kel ki azok ellen, kik elméleteivel ellenkeztek, kik a réginek, a történeti jognak voltak szószólói. Mária Terézia korán észrevette fiának ezt a hibáját. »Ezek a metsző, gúnyos, gonosz vonások nem a császártól, sem a kormánytárstól nem indulnak ki, hanem József szivéből és ez ejt aggodalomba, és ez fogja okozni szerencsétlenségedet és a birodalomét és mindnyájunkét. Szived még nem rossz, de az lesz. Idején van, hogy lemondj ez élczekről s szellemes mondásokról, melyek csak a mások megszomoritása és nevetségessé tételére vezetnek és elidegenitik a tisztességes embereket.« Az a hosszú időszak, mely meggyőződéseinek alakulása és trónralépése közt lefolyt, még kirivóbbá

tette a császár ezen tulajdonságát. Uralkodása alatt sem szünt meg sarcasmusával üldözni azokat, kiket intézkedéseivel sértett és igy kétszeresen is éreztette velök hatalmát. Ez a gúny tette eljárását igazán lealázóvá.

Midőn a magyar kanczellária komolyan, hazafias aggodalommal szólalt fel a császár azon rendelete ellen, hogy a koronát Bécsbe vigyék; József röviden azt felelte: nevetséges.[1] A szent koronát, a nemzet áhitatának tárgyát, ingó vagyonának nevezte.[2] Legjobban persze a püspököket szerette sujtani. Migazzi bibornok, bécsi érsek és váczi püspök, szerinte se nem fenséges, se nem tudós ember.[3] Berchthold gróf, a beszterczebányai püspök »huszasok vágyában« szenved, haszonleső farkas, ki báránybőrbe bujt, báró Andrássy rozsnyói püspök eljárását, ki nem akart egy protestánst megesketni egy katholikus nővel, »erzdumm«-nak nevezi.

Mária Terézia 1771-ben Budára küldte Szent-István kezét, melyet Ragusa köztársaság ajánlott fel, nagy ünnepélylyel, a királynőnek. Azóta a szent jobb tiszteletére a szent király napján rendezett körmenetben részt szokott venni, buzgó áhitattal, Magyarország katholikus részének szine-java. Midőn József a processiókat eltiltotta, a kanczellária kivételt szeretett volna kieszközölni a Szent-István-napi ünnep részére. De a császár igy válaszolt: processio csak az oltári szentséget illeti meg: áhitatosság lehet Szent-István napján, hogy a szent oltalmáért könyörögjenek, de ott is csak örök üdvösségben lakozó lelkéhez szabad folyamodni, nem pedig tudja Isten milyen csontokból álló kezéhez.[4]

Ezt a tulajdonságát azonban csak az udvari emberek és a főtisztviselők ismerték, épen azok, a kik Józsefben a fennálló rendnek és igy saját jólétüknek leendő megdöntőjét rettegték. A nép már eleve is a legnagyobb reménynyel és várakozással üdvözölte. Ha általában minden trónörökös kilátást nyit a meglevő rendszer bajainak orvoslására: mennyivel inkább kellett ezt várni oly férfiutól, kinek iránya és törekvése senki előtt nem volt titok. Ezt a természetes népszerüséget még fokozta a kor divatos irodalmának lelkes dicsőitése. A népszerüségnek és a közvéleménynek ezen nyilatkozásai nem maradtak hatás nélkül József kedélyére és ha lehet, még fokozták azt a szenvedélyét, hogy alkosson és javitson.

Szellemi és erkölcsi tulajdonságain kivül személyes megjelenése is meghóditotta a tömeget.

Szépségét anyjától örökölte. Szabályos, arányos, deli termete, izmos testalkata képessé tették a fáradalmak elviselésére. Arcza megnyerő; különösen kék szemeinek csillogását bámulták.[5] Legjobban a Belvedereben levő

[1] Risum teneatis amici, ex Horatio.
[2] Bonum mobile.
[3] Sublimis et litterata persona.
[4] M. kancz. levéltár 1785., 10895.
[5] Bécsben akkor divatba jött egy szinárnyalat, melyet »Kaiseraugenblau«-nak neveztek.

II. JÓZSEF.

Az Athenaeum nyomása.

(Battoni egykorú festménye után.)

felolvasását, sőt később még azt is megparancsolta, hogy e két bullát tépjék ki a szertartási könyvekből. Ezentúl pedig ne legyen nyilvános vitatkozás a jezsuiták és a jansenisták közt fenforgó kérdés felől. Ebből világosan kitünik, hogy reá nagy befolyással voltak a pápai udvar által elitélt, de elveiket azért fentartó, művelt és tekintélyes janseniták. Csak ezek birhatták reá arra, hogy ily világosan hitelvi dologban is mint biró szerepeljen. Az In Coena Domini bulla eltiltása ellenben nem ütközött ily vallásos akadályba és teljesen megfelelt a placetum regium elvének.

Mindezen, gyorsan egymásután következő reformok nagyon felizgatták a pápát. Nunciusa Bécsben felszólalt ellenük, de az öreg Kaunitz igen keményen visszautasitotta beavatkozását. Igy VI. Pius kötelességének tartotta, hogy egy rendkivüli eszközzel vessen véget a császár pápaellenes

VI. Pius pápa és II. József találkozása.
(Egykoru metszet az országos képtárban.)

hadjáratának. Elhatározta, hogy személyesen elmegy Bécsbe, és a császárt politikájának megváltoztatására birja. Ezt az elhatározását 1781 deczember 28-ikán adja a császár tudtára.

József a nunciusnak kijelentette, hogy törhetetlenül megmarad elvei mellett, de nagy megtiszteltetésnek tartja, ha a pápát fogadhatja. Mindenütt nagy érdeklődést keltett a pápa e szándéka. Hétszáz éve elmúlt, mióta pápa járt a császárnál, Bambergben és Trierben, több mint 300, mióta pápa átkelt az Alpeseken. A kereszténység már megszokta, Rómához kötve látni főpapját. A szabadon gondolkodók nagy diadalt látnak ez útban, mely mintegy ellentéte Canossának; a hivek előtt ellenben még nő a pápa tekintélye, mert látják, minő fáradalmaknak teszi ki magát az egyház javáért. 1782 február 27-ikén csakugyan útra kelt a pápa. A császár öcscsének,

Lipótnak megirja, hogy vendége benne udvarias gazdára és jó katholikusra, a szó igaz értelmében, fog találni, de egyúttal oly férfiúra, ki fölötte áll a phrasisoknak és tragikus jeleneteknek, ki szilárd, biztos és rendithetetlen elveiben, ki az állam javát követi, minden más tekintet nélkül. Márczius 22-ikén maga is elindult a pápa elé, kit Neunkirchenben fogadott és kivel egy kocsin vonult be fővárosába. Egy hónapon át időzött VI. Pius Bécsben. A császári vár felé, mely magában fogadta a keresztény világ egyházi és világi fejét, fordult az egész kereszténység tekintete.

A hitbuzgók figyelmét különösen a pápa megjelenése és az általa végezett szertartások vonták magokra, melyekre az időpont, a nagy hét és husvét, különösen kedvező alkalmat nyujtott. Husvét napján Szent-István templomában misézett és aztán szónokolt. »Meg kell jegyeznem, hogy ő Szentségének fenséggel párosult, mély, épületes és magasztos áhitatosságát nem lehet a legerősebb kifejezésekkel sem leirni és tetteinek szentsége felülmul minden e földön láthatót,« — irja naplójába az öreg, jámbor Hadik András.[1] — Mindenünnen, Magyarországból is, ezrével tódult össze a nép, hogy láthassa főpásztorát és részesüljön az általa adott bűnbocsánatban.

Viszont a hitetleneknek nagy elégtételt nyujtott a pápának Kaunitznál tett látogatása. Az öreg voltaireianus nem ment le a pápa elé, nem hajtott térdet és nem csókolt kezet. Mindaketten hajadon fővel állottak; a mint a pápa föltette kalapját, a miniszter követte példáját.

Magok a tárgyalások csak igen lassan folytak. József hajlott némely engedményre, »mert — mint Lipótnak irja — mégis csak elejét kell venni annak, hogy ez az ember, innét távozva, ünnepélyes protestatiót intézzen Európa katholikus udvaraihoz, megzavarja némely püspökünk fejét, nyugtalanitsa a félénk és tudatlan lelkeket.« Kaunitz és Lipót ellenben a legtartózkodóbb eljárást ajánlották és vitték keresztül. Maga a császár is teljes büszkeségét helyezte abba, hogy e találkozásból ő kerüljön ki mint győztes. Magok az alkudozások, melyekben a magyar püspökök is résztvettek, azt bizonyitják, hogy VI. Pius ugyancsak keveset változtathatott a császár szándékain.[2] A sajtóban, számos röpiratban és a philosophusok levelezéseiben nagyban ünnepelték a császár hajthatatlanságát és győzelmét.

Mindamellett a pápa útja még sem volt eredménytelen. Megmutatta, minő hatalmat gyakorol személye, az az elv, melyet képvisel, még a nagy felforgatónak tulajdon fővárosában is. Addig a császár reformjai előtt szinte végtelen tér nyilt: azóta kétségtelenné vált, hogy a császár nem térhet el a katholikus egyház elveitől és nem tagadhatja meg tiszteletét az egyház fejétől.

Ha sikerül az egyház szervezetét lehetőleg elválasztani a római centra-

[1] A Ludoviceum levéltárában.
[2] Kiadtam idézett munkám II. kötetének függelékében.

lisatiótól, mi sem állja útját annak, hogy az állam területén fennálló egyházi intézményeket teljesen a saját szempontjai szerint alakitsa át.

Ez a munka a klastromok rendezésével vette kezdetét. Mária Terézia 1770-ben megállapitotta a kolduló barátok számának maximumát 3570-ben. József sokkal tovább megy. 1781 deczember 6-ikán meghagyja a magyar kanczelláriának, irassa össze azon rendeket, melyek iskolát nem tartanak, betegeket nem ápolnak és a tudományokban nem tünnek ki, és vagyonukat vegye át. Az eltörlés kiterjeszkedik a karthausiakra, camalduliakra, remetékre, carmelita, clarissa és capucinus apáczákra, egyáltalában mindazokra, kik szemlélődő (contemplativ) életet folytatnak. Jövedelmüket a vallás és az embertársak javára akarja forditani a császár. Magyarországon különösen a roppant gazdag budai, nagyszombati és pozsonyi clarissa klastromok jöttek itt számba, melyeket a kanczellária a nemzeti műveltség, különösen a nőnevelés körében tett szolgálataik miatt meg akart kimélni. A császár megmaradt elhatározása mellett. Kaunitz az államtanácsban fölvetette az eszmét: nem kellene-e az összes klastromok vagyonát iskolai és tanulmányi czélokra forditani? Épen a pápa bécsi időzése alatt foglalták le a királyi biztosok a magyar klastromok javait. A vagyont a császár, némileg megváltoztatva eredeti szándékát, egészen a vallás- és lelkész-alapnak adta át, csak 200,000 forintot vonva le belőle, hogy abból katonagyermekek részére alapitsanak iskolákat. Hazánkban ez az intézkedés nem okozott nagyobb elégedetlenséget, sőt azt sokan helyeselték, mert fontosabb az, hogy néptanitók legyenek, mint olyan emberek, kik olajat és nem vajat vagy szalonnát esznek. Egészen más szempontból nézték a pálosok, a benczések és czisztercziták később történt eltörlését, melyet tanügyi szempontból igen károsnak itélték.

E vagyon igazgatására, valamint összes egyházpolitikai intézkedéseinek előkészitésére és végrehajtására felállitotta az egyházi bizottságot Kresl államtanácsos elnöklete alatt. Minthogy mindenütt egyenlő elvek szerint kell eljárnia, hatásköre Magyarországra is kiterjeszkedik. »Minden a bizottság elé tartozik, mi az ország jólétére, rendjére és nyugalmára vonatkozik, tehát az isteni tisztelet s a fegyelem is, általában minden, mi nem dogma. Hanem egyelőre nem kell változás a külső disciplinában, mig a lényeges el nincs érve.« Utasitása szerint összeirja az egyházi jövedelmeket, — a primástól az utolsó káplánig, — szintúgy az alapitványok és kegyes társaságok vagyonát. Igazgatja az üresedésben levő magyar javadalmakat és fogadja a szerzetesek és papok panaszait a püspökök ellen. Új lelkészségek felállitására forditja a klastromi jövedelmek feleslegét.

Magyar közjogi szempontból nagyon sérelmes volt ez elhatározás. Az ország első rendje, a főpapi, egy bizottságtól tétetett függővé; az apostoli király kegyúri jogának gyakorlása egy nagyrészt idegenekből álló hatóságra ruháztatik. A kanczellária határozottan tiltakozott is az egész javaslat ellen, de csak azt birta keresztülvinni, hogy a bizottság a magyar

ügyekben a kanczelláriától, mint törvényes kormányszéktől, függjön. Magyar részről aztán Ürményi József kanczellári tanácsos és Okolicsányi czimzetes püspök lettek a bizottság tagjai. Az elvek megállapitására alig gyakoroltak befolyást, csak a végrehajtásban iparkodtak valahogy fentartani a törvényesség látszatát.

Minő izgatottságot okozott 1764-ben Kollárnak könyve és az a kijelentés, hogy az egyházi vagyon a királytól függő és megadóztatható! Most az egyházi bizottságnak épen ezen függés és megadóztatás keresztülvitele a legfőbb feladata. A magyar alkotmány szerint a papság nemesi jogon birja gazdag javadalmait. Az uralkodó nem lát azokban mást, mint bizonyos czélra forditott királyi adományt. Mivel pedig az állam és egyház közös érdekében új lelkészségek felállitását tartja főczélnak, erre kívánja forditani az egyházi javak feleslegét. Jogi alapot Kreslnek az a magyarázata nyújt, hogy a kánonjog szerint a papnak nem lehet felesleges birtoka. József ennek értelmében dönt, nem véve tekintetbe a magyar kanczellária figyelmeztetését, hogy az az ügy országgyűlés elé tartozik. 1782 október 10-ikén kiadott rendeletében kijelenti, hogy az egész egyházi vagyon a lelkek üdvére van szánva; az egyesek és testületek e vagyonnak csak hasznát élvezik. A felesleg hováforditását pedig a fejedelem, mint kegyúr, határozza meg. A kánoni jog szabálya szerint követeli tehát a jövedelmek kimutatását. Egyébiránt fentartja a papság nemesi jogait. A magyar kormányszékek és a püspökök egy ideig vonakodtak e rendeletet végrehajtani, de utóljára meghajoltak a császár megmásithatatlan akarata előtt. Az összeirás csakugyan végbement, bár több megye is tiltakozott ellene, hivatkozva a clerus nagy érdemeire és különösen arra, hogy jövedelmeit az ország javára forditja, nem követve a külföldön élő mágnások példáját.

A kimutatások szerint 950 új parochia és 559 káplánság felállitására volt szükség. A plébánosok congruáját 300 forintban állapitották meg, mihez még ház, kert, 2—3 tehénre való legelő és 1—2 lónak való rét járul. A vallásalap e teher viselésére nem volt elegendő. Hogy e hiány pótoltassék, a császár betöltetlenül hagyta a kalocsai érsekséget, a nyitrai és győri püspökségeket és azok jövedelmét, összesen 195,000 forintot. szintén e czélra forditotta. A szükséges személyzet legnagyobb része az eltörölt szerzetekből és a kolduló barátokból került ki.

Mihelyt az állam kiterjeszti gondját a papság megélhetésére, jogot formált arra is, hogy ezen papság csakugyan olyan legyen, hogy czéljainak megfelelhessen. Hatásának körébe kellett vonnia a papok nevelését. Mintegy szükséges reactio ez azon kor ellen, melyben az egyház saját szempontjai és érdekei szerint vezette a világiak nevelését.

Először 1783 január 17-ikén fejezi ki ezt a szándékát a császár. Ugyanakkor kifejti azt is, hogy két út közt van választása. »Az állam átveszi az egész monarchia egyházi jövedelmeit és mindenkit fizet, vagy

pedig összeirja az egyházi vagyont, és ha hiány mutatkozik, azt maga fedezi jövedelméből.« Ő egyelőre a másik módot választotta, de ha az nem válik be, az előbbihöz kell folyamodnia. A pap tehát fizetett tisztviselője lesz az államnak. Mi sem természetesebb, mint hogy az állam ellenőrzi nevelését, képzését.

A klastromi iskolák helyébe az állami nevelésnek kell lépnie. A szerzetek 1783 november 1-jén túl az egyetemek és főiskolák mellett felállitandó generale seminariumokba küldik majd növendékeiket. Magyarországon ezen állami papnöveldéket Pozsonyban, Egerben és Zágrábban állitották fel. Később az egrit Pestre, az egyetem mellé tették át. Oda kellett küldeni minden püspöki megyéből a kispapokat, kik ily módon el voltak szakitva püspökeiktől. Az állami neveléstől »a babonás hydra legyőzését, az ultramontanismus teljes bukását« várták József egyházi tanácsosai. Bizonyos, hogy ez intézetekben nagyobb műveltséget szereztek a világi clerus fiatal tagjai, mint elődjeik a dioecesisek seminariumaiban. Megszünt az a kor, melyben a jezsuiták műveletlenségben iparkodtak tartani a világi papságot, hogy uralkodhassanak fölötte.

Bármikép gondolkozzunk is József ez intézkedéseinek helyessége felől, szándékainak nemességét, felfogásának nagyszerüségét, eljárásának elvszerűségét senki sem vonhatja kétségbe. A baj abban állott, hogy ezen legfőbb intézkedéseknél nem állott meg, hanem a legapróbb részletekig is elhatolva, mindenüvé bevitte az állami beavatkozást. Ezen törekvése miatt nevezte őt Nagy-Frigyes, igen jellemzően, »sekrestyés«-nek.[1]

A püspök az ő szemében hivatalnok, ki köteles kihirdetni és végrehajtani az ő parancsait. Ezt már 1781 október 19-ikén előirta, és később még jelentést is követelt: valóban megtörtént-e rendeleteinek kihirdetése. Igy aztán a szószékről közzé kellett tenni, hogy a nők ne viseljenek vállfüzőt; hogy ne csalják a vámot; hogy ne legyenek öngyilkosok, és hogy milyen eljárást kövessenek epidemia és marhavész alkalmával. Az állami felügyelet kiterjedt a templomi beszédekre is.

Ezekből következett, hogy a császári birodalom egyházi tekintetben is egységet alkotott, és külföldi püspök nem gyakorolhatott benne joghatóságot. Magyarországnak és Csehországnak meg volt ősi nemzeti egyházuk; most a német, olasz, lengyel tartományokban is össze kellett esni az egyházmegyék határainak a birodalmi határokkal. Ezt csak a salzburgi érsekkel és a boroszlói püspökkel szemben nem érvényesitették teljesen.

Tűzveszély miatt eltiltja az oltári kivilágitásokat. Megparancsolta a szentekhez nem illő ruhák és felajánlások eltávolitását a templomokból. Az arany, ezüst és más nagybecsű fogadalmi tárgyak eladattak a vallásalap javára. A magyar régiségek is nagy veszteséget szenvedtek ezen elkobzás által. A régi Szent-Margit-klastrom kincseit a pozsonyi Klára-szűzek

[1] Mon frère le sacristain.

templomában őrizték. Azokból csak egy byzanczi oltár és egy kép maradtak meg az országban. Ekkor szerezte össze Jankovics Miklós *zsebpénzéből* gyűjteménye legnagyobb részét. A császárt nem lehet vádolni e vandalismussal; ő megparancsolta a különösen értékes tárgyak megőrzését. A bűn a biztosok kapzsiságát és tudatlanságát terheli.

A körmenetek alkalmával eltiltotta a czéhzászlók vitelét, melyekhez oly nagy vonzalom kötötte a népesség ezreit. A laikusok vallásos testvériségeit és társaságait eltiltotta, és vagyonukat fele részben a szegényintézeteknek, fele részben a normális iskoláknak szánta. Utoljára még az isteni tiszteletet is államilag akarta szabályozni. Elrendelte azt is, hogy a feltámadás ünnepét mindenütt a római módon üljék meg, nem úgy mint eddig szokásban volt. Minden intézkedése mutatta, hogy a hit fentartása szivén fekszik, de külsőségekkel, hagyományokkal ott sem törődött, hol milliók áhitata szentesitette. Rationális ott is, hol csak a hitnek van helye.

Kisérlete egyik legfontosabb példája annak, mint lépi túl az állam hatalmi körét, és mint koczkáztatja ez által valódi czéljainak kivivását.

Teljesen helyén volt ellenben az állami beavatkozás ott, hol a különböző felekezeteknek az államhoz és egymáshoz való viszonyának megszabása forgott kérdésben.

Addig az állam a leghatalmasabb egyházzal, a katholikussal azonositotta magát. Közösnek tekintették az ellenséget: a protestantismust, a schismát, a vallásos közömbösséget és hitetlenséget.

Mária Terézia utóda államot akar szervezni, mely szabad teret nyit minden fejlődésnek, mely nem ismer el magasabb czélt a magáénál. Kell, hogy ezen állam, felekezeti korlátok nélkül, igénybe vehesse a hozzá tartozóknak anyagi és szellemi tehetségeit. Kell, hogy mindenkinek oltalmat nyujtson, mert hasznát veheti mindenkinek. Nem szabad, hogy más mint világi, állami czélok irányozzák politikáját. A császár műve ezen a téren felelt meg leginkább a szükségnek és a magyar nemzet érdekének.

Dicsőségének legigazabb és legmaradandóbb talpköve a »keresztény tolerantia« megadása és keresztülvitele. Mindjárt trónra lépése után utasitja a kanczelláriát, hogy vallásos ügyekben mindig enyhén járjon el, majd felszólitja, hogy terjeszsze elő a vallás felől intézkedő érvényes királyi rendeleteket.

A kanczellária és annak előadója, Ürményi József, teljesen tisztában vannak az uralkodó szándékával. Mindamellett előterjesztésük a régi magyar katholikus álláspontot foglalja el. Enyhén akarja a katholikus egyház túlsúlyát érvényesiteni, nem akar üldözést. De főelvül mégis csak azt tűzi ki, hogy a protestáns felekezetek befogadása és végleges megszilárdulása által valami kárt ne szenvedjen a katholikus egyház. A császár nagyon dicséri e munkát, de megemliti, hogy azért sok tekintetben mégis jogos a protestánsok panasza. A meglevő sérelmek orvoslására rendeletet bocsát ki 1781 május 22-ikén, melyben már megtalálhatók az »edictum tolerantiae«

legfontosabb meghatározásai. Legjellemzőbb vonása e rendeletnek az, hogy, bár egyházi tekintetben fentartja a katholikus vallás fenségét, politikai tekintetben teljesen és korlát nélkül kimondja a protestánsok egyenlőségét.[1]

Óriási ez a reform, nem csoda, ha nemcsak a magyar kanczellária és a primás, hanem még a cseh-osztrák kanczellária is ellenmondanak. Még az államtanácsban is volt szószólója a Mária Terézia alatt követett eljárásnak. Hatzfeld gróf ott kifejtette, hogy a tolerantia nem vethet véget a vallások gyűlöletének. »Nem jó a többféle vallás.« Még arra is utal, hogy ily módon a porosz befolyás terjed majd az örökös tartományokban. De ez a gyanúsitás ép oly kevéssé hatott a császárra, mint a magyar kanczelláriának utalása a hazai törvényekre. Megmaradt hajthatatlanul akarata mellett, és, hogy minden félremagyarázást elkerüljön, elrendelte, hogy az újitás a legnagyobb nyilvánosság felhasználásával tétessék közzé.

Ily módon jött létre, 1781 október 29-ikén, a türelmi rendelet. Általános elvből indul ki, a vallás-szabadság elvéből. »Minthogy ő Felsége meg van győződve arról, hogy minden kényszerités, mely erőszakot követ el az emberek lelkiismeretén, nagyon ártalmas, viszont pedig a keresztény kegyesség által jóváhagyott igazi türelmességből a legnagyobb haszon háramlik a vallásra és az államra, elhatározta, hogy ezt a türelmességet összes örökös tartományaiban törvénynyel megszilárditja.« Ezen általános elvi szempontot, azt, melyet a protestáns követek Mária Terézia előtt sikertelenül hangoztattak, most magáévá teszi az állam feje, és föléje emeli a pártok tusájából származott eredményeknek. A mellett pedig a Magyarországon és Erdélyben a protestánsok és görög nem egyesült hitűek által addig is gyakorolt kiválságokat megerősiti.

A türelmi rendelet első pontja megengedi a nemkatkolikus keresztény felekezeteknek, hogy magán istentiszteletet tartsanak mindenütt, a hol eddig nyilvánoshoz nem volt joguk. A II. pont értelmében, ha az ilyen helyen több mint 100 akatholikus család lakik, és ezek elszegényedés veszélye nélkül képesek gondoskodni templomról, papról és mesterről, épithessenek templomot, de torony és harang nélkül, tarthassanak papot és iskolát. Ez az a két rendelkezés, mely levette a protestantismusról a Leopold- és Károly-féle resolutiók bilincseit.

Politikai tekintetben sokkal egyszerűbb a rendelkezés; sokkal gyökeresebb a változás. Az akatholikusok eljuthatnak minden méltóságra és tisztre. Ott, hol eddig törvény zárta ki őket, Horvátországban és némely szabad királyi városban, ezentúl esetről esetre királyi dispensatió által fognak képesittetni. Egyebütt csak érdemre, tehetségre és méltó keresztény életre lesz tekintet. (III.) Nem kell olyan esküt tenniök, mely vallásuknak ellenmond. (IV.) Ennélfogva nem kötelesek részt venni idegen felekezetek szertartásaiban. (V.) Az első intézkedéssel eltörli József azt az 1731 óta érvé-

[1] Cs. és k. kabinet-levéltár Bécsben.

nyes szabályt, a mely szerint akatholikust nem neveznek ki királyi hivatalra; a második véget vet a törvényes eskü körül folyt küzdelemnek; a harmadik megszünteti a czéhek és magánosok folytonos zaklatását a körmenetekben való részvét miatt. Mindezen általános törvényeket kérés nélkül rendelte el ő Felsége. A hol kellő népszámot mutathatnak ki, a helytartótanácsot illeti meg a magán istenitisztelet megengedése. (VI.)

gloriosæ memoriæ Prædecessorum nostrorum Regum Hungariæ in Materia Religionis hucdum emanatæ, in quantum illæ per prædeductas specificas Resolutiones nostras immutatæ, aut dispensatæ non sunt, deinceps quoque per eos, quorum interest, accurate observentur, atque præmissorum effectui tam per universas Regni Jurisdictiones, quam et peculiariter per Fidelitatem Vestras omnimode invigiletur. Quibus in reliquo Gratia et Clementia nostra Cæsareo-Regia benigne jugiter propensi manemus. Datum in Archiducali Civitate nostra Vienna Austriæ. Die Vigesima quinta Mensis Octobris, Anno Domini Millesimo, Septingentesimo, Octuagesimo Primo.

Josephus

Comes Franciscus Esterhazy

Josephus Jablanczy

A türelmi rendelet záró sorai.
(Az okirat eredetije az országos levéltárban.)

»Elrendelte továbbá ő Felsége a keresztény tolerantia értelmében«: hogy a vegyes házasságoknál szünjenek meg azon reversalisok, melyek eddig arra kötelezték a szülőket, hogy minden gyermeküket a katholikus vallásban neveljék. A szabály az, hogy, ha az atya római katholikus, minden gyermek az ő hitében neveltessék; ha pedig akatholikus, a fiúk az ő val-

lását követik, a leányok az anyjukét. (VII.) Ha az a katholikus házasfél áttér, azon esetben, ha férj, minden kiskorú gyermeke követi, ha nő, csak leányai. Katholikusok semmi módon nem vihetnek át vallásukra akatholikus gyermekeket és árvákat. (VIII.) A helvét hitvallású bábákat semmi módon nem szabad zaklatni a keresztelés miatt. (IX.) Katholikus pap ne látogasson beteg akatholikust annak akarata ellenére, de ha a beteg óhajtja, bocsássák be. Az akatholikus rabokat saját papjaik vigasztalják a vesztőhelyen is (X). Ha az akatholikusok egy helységben nem tarthatnak iskolát, szabad gyermekeiket a katholikus vagy a más felekezetű akatholikus iskolába küldeni. Az akatholikus deákok gyűjtése (supplicatió) szigorúan tilos. (XI.)

Senki se háborgassa az akatholikusokat eddigi templomaik birtokában. Újakat is épithetnek a helytartótanács engedelmével, ha ez a népet túlságosan nem terheli. (XII.) Az evangelikus filialisok megmaradnak nekik. Az oda kijáró papok ellen most függő fiscalis pörnek vége vetendő.[1] (XIII.) A főurak és nemesek istenitiszteletében szabad részt venniök a község lakóinak és a szomszédoknak. (XIV.) A superintendensek bejárhatják vallásuk községeit, de ez alkalommal gyűjteniök nem szabad, különben büntetés éri őket. Ha az akatholikusok zsinatot akarnak tartani, ezt az 1715 : XXX. t.-cz. értelmében megengedik, oly módon, hogy előre beterjesztik annak tárgyait. Ez a zsinat két királyi biztosnak, egy katholikusnak és egy akatholikusnak jelenlétében megy végbe. (XV.) Megmásithatatlan törvény, hogy senkit sem szabad testileg vagy birsággal bántani vallása miatt, ha nem követ el bűnt. Ennél fogva tartózkodjanak a katholikusok attól, hogy az akatholikusokat szidalmakkal illessék és viszont. »Ezeket rendelte ő Felsége Magyarországra nézve, egyúttal meghagyva, hogy a régibb vallásügyi rendeletek, a mennyiben ezen elhatározások által nem szenvedtek változást, érvényben maradnak. (XVI.)[2]

Éppen száz éve volt akkor annak, hogy az 1681-iki soproni országgyűlés, az ellenreformatio diadalának hatása alatt, megkezdte nyirbálni a protestánsoknak a bécsi és linzi békekötések által biztositott jogait. Azóta, Mária Terézia haláláig, alig mult év, melyben az uralkodó magyar társadalom, a király által is segitve, ne igyekezett volna ujabb meg ujabb szabályozások, megszoritások, gyakran erőszakoskodások által erőtlenné tenni, sőt lehetőleg megsemmisiteni a protestantismust. A magyar társadalom két felét óriási örvény választotta el egymástól. A türelmi rendelet tette lehetővé, hogy mint egy haza fiai, ismét kezet adhassanak egymásnak.

Távol van attól, hogy megadja az addig elnyomott félnek egyházi tekintetben a teljes egyenlőséget. Még mindig a katholikus marad az uralkodó vallás. Ugy a házasságokról szóló, mint az isteni tiszteletet megengedő

[1] Ezt a pört a nógrádi és honti evangelikus papok ellen folytatták.

[2] Circulare benignae resolutionis regiae tolerantiam acatholicorum augustanae et helveticae confessioni addictorum, nec non Graecae ritus non unitorum in Regno Hungariae provinciisque eidem annexis concernens. Pozsony, 1781.

szabályok ezt világosan tanusitják. De jellemző, hogy az utóbbinál a megszoritást már nem vallásos, hanem gazdasági okokkal indokolják. Igy is óriási a haladás, nemcsak az addigi viszonyokat nézve hazánkban, hanem összehasonlitva az akkori európai állapotokkal is. Ugy a katholikus, mint a protestáns országok még épen csak hogy kezdenek lazitani az elnyomás addigi rendszerén. De valóban bámulatos a haladás ott, hol a király maga intézkedhetik. Szolgálatára nézve többé különbséget vallás szerint nem tesz: nem ismer katholikust vagy protestánst, csak képesebb vagy érdemetlenebb alattvalókat.

Az akkori magyar társadalom a protestánsok lehető kizárásán alapult. E törekvésében eddig lépten-nyomon élvezte a királyi hatalom részrehajlását. Legfőbb eredményeit ennek köszönheté. Most egyszerre az ellenfél serpenyőjébe veti sulyát az állam tekintélye. Meg volt támadva az egész birtokállapot. Még mindenütt folytatják a harczot a protestánsok ellen; még javában folyik a convertálás: egyszerre nemcsak hogy békét kell kötni, hanem be is fogadni a protestánsokat az eddig féltékenyen őrzött tisztségekbe és hivatalokba. Nem csoda, ha ez a tábor, élén a püspökökkel és a katholikus főurakkal, mindent megtesz a tolerantia kihirdetésének, vagy, ha ez nem sikerül, végrehajtásának megakadályozására.

E küzdelemben az egri püspök, gróf Esterházy Károly jár elől. Ő annyira él-hal az addig uralkodó viszonyokért, annyira magától érthető kötelességének tartja a téritést, hogy megyéje lakosságát igy mutatja ki: »gondozásom alatt van 285,498 lélek, *még nincs* 104,626.« Özönnel jöttek a felterjesztések a püspököktől, a megyéktől, különösen a horvátoktól, és a szabad királyi városoktól. Mindnyájan az alkotmány sérelmét látták e változásban. Még arra is hivatkoztak, hogy a protestánsoknak is kárára van a tolerantia, mert addig törvényesen befogadottaknak tartották magokat, most pedig csak megtürtek lesznek. Viszont a protestánsok és a liberális katholikusok kitörő örömmel fogadták a császár jótéteményét, melynek értékét épen nem kicsinylették.

Mindez ellenmondás igen csekély hatást tett a császárra, legfölebb felingerelte őt a magyar alkotmány ellen, mely annyi visszaélést és igazságtalanságot oltalmaz. Nem változtatta meg nézetét a pápa felszólalása sem, ki azonban magánbeszélgetés közben kijelenté, hogy ő sem tehetett volna másképp, ha a császár helyén van. Hivatalosan ezzel el lett volna intézve a dolog. De hátra volt még a végrehajtás, mely a magyar alkotmány szerint épen azon osztályoknak volt a kiváltsága, melyek legfőbb érdekeiket látták sértve a tolerantia megvalósulásában.

»Utódaink, kik látni fogják a tolerantia nagy hasznát, bámulni fogják, minő akadályokkal találkozott végrehajtásában a kegyes fejedelem,« kiált fel egy egykoru magyar iró.[1] Az ellenhatásnak a katholikus irány addigi

[1] Status Publicus Regni Hungariae. Authore Ladislao Syrmiensi. (1784.) 123.

Gróf Esterházy Károly egri püspök.
(Egykoru metszet után.)

vezetője, a helytartótanács, volt a központja. Az edictum megszoritó rendelkezéseit a nyilvános és magán istentisztelet megadása dolgában annyira kiélesiti, hogy a kérelmezők csak a legritkább esetekben érik el mindjárt czéljokat, legtöbbször a császárhoz elé kell vinniök ügyöket. Püspök, megye, vagy város, földesúr mind összetart ellenük. József egész erélyére és tekintélyére volt szükség, hogy ez ellenállást legyőzze. Igen fontos lépés volt erre nézve az, hogy a helytartósághoz is kinevezett protestáns ülnököket; az evangélikus Prónay Lászlót, majd a helvét hitvallásu Darvas Imrét is. 1784—85-ben a császár szüntelen sürgetései és fenyegetései meghozták a kivánt eredményt. A tolerantia végre volt hajtva.

A császári rendelkezés kiterjedt a görög nem egyesültekre csak úgy, mint a protestánsokra.

Ezeknél már Mária Terézia utolsó éveiben enyhitették az elnyomás régi rendszerét, de a magyar társadalom velök szemben tovább is megmarad ellenséges, kizáró eljárása mellett. A császár itt is egész energiával lép fel. A hadi tanácsnak megtiltja, hogy ezentul különbséget tegyen uniáltak és nem egyesültek között. Az egyház igaz szellemének nem felel meg, hogy az utóbbiakat világi előnyök nyujtása által téritsék meg.

Minden egyébben is lehetőleg kedvez József az óhitűeknek. Meghagyja nekik a cyrill betűk használatát iskolakönyveikben, bár különben annyira lelkesedik az egyformaságért. Leszállitja ugyan ünnepeik számát évi 36-ra, de csak a metropolita és az erdélyi püspök véleményének meghallgatása után.

E kedvezésnek kétségtelenül megvolt a politikai oka. Mint a görög nem egyesültek nemzeti egyházának protectora, nagy segitségre számithat törökországi tervei keresztülvitelénél, egyensulyozhatja Oroszország befolyását és erős, szenvedélyes pártot biztosit magának a magyar korona területén. Épen ezen számitás okozta, hogy a nemzeti nevelés emelésére épen itt, hol legnagyobb szükség lett volna reá, tett legkevesebbet. Ő, minden babonának és előitéletnek halálos ellensége, a szerbekkel és oláhokkal szemben merő kimélet és elnézés.

Minden elnyomott felekezet és faj emberi jogainak érvényesitőjét tiszteli II. Józsefben, de különös hála és tisztelet övezi nevét a zsidóknál. A többinek csak történeti jogokat adott vissza; reájok nézve a középkori rabszolgaság igáját kezdte enyhiteni. Amott a humanitás szempontja mellett előtérbe lép a politikai számitás is; emitt majdnem kizárólag az első vezeti.

A zsidóknak nem adott jogot a törvény, de bizonyos évi taksák fejében királyi és földesuri védelemben részesültek. A fővárosokon kivül, a koronának vagy valamely főurnak oltalma alatt vannak főtelepeik. Ilyen Pozsony mellett Váralja, Buda-Pest mellett Ó-Buda, Dunántul Rohoncz. Az Esterházyaknak számos községük élvezte pártfogását. Mária Terézia e fegyvertelen felekezettel szemben igen erősen érvényesiti a katholikus álláspontot. Megtéritésükre megengedettnek látszott minden eszköz.

E korban még semmi sem hidalja át hazánkban a zsidók és keresztények közötti ürt. Igaz, hogy a zsidó lealázó jelvényt nem visel ruháján mint Ausztriában. De sem politikában, sem műveltségben nem vesz részt, egész szellemi életét lefoglalják hitének sajátos institutioi és községi élete. A legtöbb nyomorult, szegény, mint házaló és csapláros tengeti életét.

József mindjárt trónra lépésekor elhatározta, hogy ezen sülyedt népet, emberi bánásmód által, az állam hasznos lakosává teszi. Különbséget tesz a régi előitéleteken csüngő »zsidó koldusnép« és a műveltebb rész közt. Lehetővé akarta tenni az utóbbinak a tiszteltebb társadalmi állás kivivását.

1781 május 13-ikán kelt rendeletében czéljául azt tüzi ki, hogy a »számos zsidó nemzet nagyobb hasznára váljék az országnak mint eddig vált, korlátolt kereskedése és felvilágosodása miatt«. Meg kell szünni nemzeti nyelvük használatának, kivéve az isteni tiszteletet. Minden irományuk az ország nyelvén irandó. Fő zsinagógáik mellett iskolákat állitsanak fel állami felügyelet alatt. Megengedi azonkivül, hogy a fennálló nyilvános iskolákat látogassák.

Hogy végre szaporitott és szélesitett jövedelmi források által elvonassanak az uzsorától és csalástól, megengedendő nekik:

1. A földmivelés gyakorlása. Árendát birhatnak husz évre, ha a földet csak zsidók által műveltetik. Ha áttérnek, földbirtokot szerezhetnek. 2. A fuvarozás. 3. Szabó, varga, kőműves, ács mesterség, az épitésnél is, ha mathematikát tanultak. 4. A műasztalosság, festészet, szobrászat. 5. A gyáripar, »minthogy találékonyak«. 6. A szövés és más ilynemű kézipar.

Később a kanczellária jelentései alapján a császár még pontosabban meghatározza czélját. Nem akarja e kedvezések által a zsidóságot, minő akkor volt, szaporitani. Előtte mindig e faj művelése és felvilágositása lebeg. »A szélesebb körű kereset, karjaik hasznositása, a gyűlöletes korlátozó törvények és megvetést keltő jelvények eltörlése, a jobb tanitással és nyelvük megszünésével együtt elő fogja segiteni sajátos előitéleteik kiirtását, ez által keresztényekké teszi őket, vagy pedig javitja erkölcseiket, úgy hogy az állam hasznos polgáraivá lesznek, mi legalább a jövő nemzedéknél biztosan el lesz érve.«

A császár ez emberséges gondolkodásának eleinte inkább csak a prágai és bécsi zsidóság látta hasznát: a magyar még nagyon szegény és műveletlen volt ahhoz. De itt is előfordul már 1781-ben, hogy egy zsidó ifjú tudományos pályára lép. Egyebekben a helytartótanács megengedhetőnek tartja, hogy béreljenek, szabadon kereskedjenek és fuvarozzanak, s keresztény legényeket tartsanak. Még a fegyverforgatást is ajánlja, hogy testileg erősödjenek, az előkelőbb zsidóknak pedig még a kardviselést is megengedné. Saját nyelvük helyett két év alatt a magyarra akarja őket szoritani. Később, 1787-ben, a császár német családnevek felvételére készteti őket. Abban túllő a czélon, hogy a külső különbség megszüntetésére ei akarja tiltani a zsidóknak a szakálviselést, úgy mint Nagy-Péter az oro-

szoknak. Ez ellen az összes zsidóság siralmasan folyamodik a császárhoz, ki kegyesen enged is kérésüknek.

A zsidóknak adott új jogok, a városokban való megtelepedés, szabad kereskedés és iparűzés ellen csak a városi polgárság szólal fel, különösen a pozsonyi, nagyszombati, budai. De a császár nem engedi, hogy szándékát kijátszszák, és a kanczellária legtöbb esetben a zsidók mellett nyilatkozik, mint a kik a forgalom fentartása által nagy hasznára vannak az országnak. Általában el volt terjedve az a vélemény, hogy József polgárjogot adott ez elnyomott fajnak. Ez betű szerint nem áll. Többet tett annál. Megnyitotta előttük a sorompót, hogy anyagi és szellemi tehetségeik kifejtése által azt több nemzedék munkája által megszerezzék.

III. FEJEZET.

Az alkotmány és a közigazgatás reformja.

Azon alkotmányos rendszerben, melyet József magáénak vallott: a nép javát munkáló korlátolt despotismusban, nem lelhetett helyet a kiváltságokon alapuló magyar constitutiónak elismerése. Ép oly kevéssé fogadhatta el intézkedéseinek azt a megszorítását, melyet Magyarország törvényes különállása irt elő. Elődjei is gyakran súlyos bilincsnek érezték azon feltételeket, melyekhez magyar uralkodásuk kötve volt a koronázási eskü és a hitlevél által. Ő, ki mindig és mindenben becsületes ember akart lenni, esküszegésre nem gondolt. Jelleméből, egész egyéniségéből folyt, hogy nem akart koronás magyar király lenni. A magyar hagyomány meg is különbözteti őt a »kalapos király« elnevezése által.

Közvetlen trónra lépése után, 1780 november 30-ikán, a kanczellária előterjesztésére, megerősiti az ország minden hatóságát, ugyanazon kötelességgel és utasitással, mint eddig. Biztositja a megyei karokat és rendeket, hogy őket jogaikban, kiváltságaikban, szabadságaikban és immunitásaikban sértetlenül fenn akarja tartani. Úgy látszik, hogy a gyász és a sürgős teendők közepett nem latolta meg kellően, minő messze megy ez az igéret, melyre később reformjainak ellenzői nem szüntek meg hivatkozni. De a koronázásra, országgyűlésre és nádorválasztásra vonatkozólag már akkor fentartja magának, hogy később határoz. Még egy ideig remélték a magyarok, hogy jövő tavaszra meglesz a koronázás, de arról, uralkodása utolsó szakáig, komolyan többé nem volt szó.

A monarchia külföldi helyzete és az uralkodó személyes tekintélye egyaránt fölöslegesnek tüntették fel József előtt, hogy másra is alapitsa uralkodói hatalmát, mint örökölt jogára. Ha pedig igy áll a dolog, minden szertartás, mely megköti kezét, csak káros lehet, nemcsak az absolut hata-

lomra, hanem népeinek javára nézve is. Azért még sem fog mindjárt az alkotmány megdöntésének nagy munkájához. Erdélyben 1781-ben tartat is hódoló országgyűlést. Egyebekben elvéül tűzi ki, hogy minden oly ügyben, mely nem érinti szorosan a közjót, még árnyékát is el kell távolitani azon aggodalomnak, mint ha a rendek kiváltságai ellen erőszakosan akarna fellépni. Egyrészt az egyházi reformok foglalták el teljesen, másrészt pedig elő kellett késziteni a kormányzat azon módját, melyet a rendi uralom helyébe akart behozni.

Ez nem lehet más, mint a centralizált bureaukratia. Ennek kell lépnie az egyház és a rendek igazgatása helyébe, nemcsak azért, mert teljesen függő a császártól, hanem azért is, mert ettől tanultságot és teljes odaadást, minden egyéni és osztályérdekről való lemondást várhat az uralkodó. Ezt az eszmét fejti ki 1781 márczius 21-ikén a főhatóságokhoz intézett körrendeletében.

Saját hatalmát ily módon irja körül: »Alapigazság az, hogy az udvari és országos kormány, a jövedelem és kiadás minden tárgyában, egyedül az igazságszolgáltatást véve ki, minden meggyőződésből és alapos megitélésből folyó elhatározásomtól és kiválasztó vezetésemtől függ egyedül.« A fennálló törvények előtt tehát csak magánjogi tekintetben hajlik meg, közjogiakban nem. És a mint ő egész életét annak szenteli, hogy elhatározása alapos, vezetése biztos legyen, hasonló munkát és önfeláldozást követel az állam többi szolgáitól is.

A ministerek kötelessége, az ügyek gyors elintézése érdekében, mindent szóval közölni a császárral. Vége legyen minden formalitásnak, megszabott napnak és órának. Jöhetnek hozzá egész nap, »akár csizmában, akár öltözetlenül«. »Minden minister egészen és tökéletesen a közügyeknek szentelje magát, egészen azoknak éljen, ne gondoljon, ne halljon, ne lásson mást, mint a mi azokra vonatkozik.« A ministerrel együtt, ha az ügy bonyodalmas, eljöhet az előadó tanácsos is.

»Csak ezen a módon nem leszünk mesteremberek. Én bizom önben, ön bennem, egyedül a közjó szeretete fog minket fellelkesiteni; a tevékenység tőlem indul ki, ön aztán átviszi alárendeltjeire. Ezekkel bánjanak úgy, mint én önökkel. A fő: minden haszontalan forma kiküszöbölése, a szellem követése. Csak önöktől függ az alelnök, a tanácsos, a titkár hováforditása. Mig vége nincs a munkának, senki se nyugodjék és ne gondoljon szórakozásra. A meg nem felelő hivatalnokokat jelentse fel főnökük.« A conduite-listák, a tisztviselők ellenőrzésére, már előbb is elrendeltettek.

Ez az új vallásnak minden mást kizáró kinyilatkoztatása. Olyan lelkesedést, önfeláldozást követel minden szolgájától, a minőre csak apostol és hitvalló képes. Nem veszi tekintetbe azt, hogy épen azon szervezetek, melyek ellen küzdenie kell, tartják elfoglalva a ministeri palotákat és a hivatalos irodákat. Annyira egynek néz minden tisztet, hogy a felügyeletben és ellenőrzésben egyformán akar eljárni az osztrák kinevezett kerü-

keti kapitányokkal és a magyar megyei tisztviselőkkel, kik rendi választásnak köszönik széküket.

Mindennek elérésére Magyarországon is elegendőnek tartotta a törvényes királyi jogok érvényesitését, melyeket udvari tudósainak, különösen Martininak előadásai alapján sokkal szélesebb körűeknek tart, mint azok a gyakorlatban eddig feltüntek. Első sorban a magyar királyi kormányt akarja egyszerűsiteni és nagyobb hatáskörrel ellátni, hogy aztán biztos alapot nyerjen reformjainak továbbfejlesztésére.

Különösen két ide vonatkozó intézkedése bir nagy fontossággal. 1782 április 2-ikán egyesiti a magyar királyi kamarát a helytartó-tanácscsal. Egy hónappal később a magyar kanczellária veszi át azt az egész hatáskört, melyet a császári kamara, bár törvénytelenül, addig betöltött. Az összes magyar belügyek ez által egységes igazgatás alá jutottak. Ezt a lehető egységet még jobban kifejezésre juttatja az erdélyi kanczelláriának a magyarba való olvasztása (1782 augusztus 14). Egyenes lelke nem akart tudni azon kicsinyes politikáról, melylyel addig Bécsben mindig Magyarország szétválasztására törtek. Tudja, hogy Magyarország Erdélylyel előbb-utóbb egy ország lesz. De még Horvátország különállását sem akarja fentartani. Az a szándéka, hogy a magyar főkanczellár legyen egyúttal Horvátország bánja. Az ország kormányszékeinek székhelyét Pozsonyból az ország központjába, Budára teszi át. Oda jő majd a kúria is, az egyetem pedig Pestre. A nagy központositó itt sem tagadja meg magát. Magyarországnak ő szerez igazi fővárost. Szembetűnő, minő fontossággal birt ez a közigazgatási rendezés a magyar nemzet anyagi és szellemi műveltségére, Magyarország állami létének megtestesitésére nézve. A testvérváros csak akkor kezd a többi magyar város fölé emelkedni, és egy magyar költő már megénekli, hogy Jupiter nem akart ily nagy várost alkotni, azért választja el a Duna az ikreket.

Mindamellett műve csak lassan halad előre. Nemcsak hogy szüntelen reformjai nem hozták meg a türelmetlenül várt gyümölcsöt, hanem azok végrehajtása is minduntalan akadályokba ütközött. Épen azok késleltették, kikbe bizalmát helyezte, kiket hatalma letéteményeseivé tett. Különösen a tolerantia keresztülvitelénél tapasztalt huzavona és rosszakarat keseritették el a császárt, ki eszközeiben is ellenesekre talált. Hiába, a közigazgatás még sem vezethet czélhoz, mig az állam alapjai meg nem változnak, mig az alkotmány, a közhatalom szervezése nem felel meg egészen eszméinek.

Ez a gondolkodás tükröződik vissza 1783 végén kiadott hires körrendeletében, melyet a bureaukratia evangeliumának nevezhetünk.

Panaszon kezdi azért, mert elnökei, hivatalnokai csak mechanikusan végzik dolgukat, nem a közjó kedvéért, melyet szolgálniok kellene, hanem csak azért, hogy el ne csapja őket. Aztán lelkükre köti, hogy rendelkezéseinek ne betűjét nézzék, hanem szellemét, és azt iparkodjanak megvalósitani. Ő csak az irányt tűzheti ki, a kivitel gyors és teljes foganatositása

az administratio dolga. Ha más érdeket szolgálnak mint az államét, az már corruptio.

Majd új, általánosabb szempontot fejteget. »Minthogy egyedül a közjónak, vagyis a legnagyobb számnak java lehet csak a jó, és minthogy a monarchia tartományai csak egy testet képeznek és csak egy közös czéljuk lehet, szükségkép meg kell szünniök mindazon irigykedéseknek és előitéleteknek, melyek mindeddig annyi vitát idéztek elő nemzetek, tartományok és kormányszékek között. Mindenkit hasson át az az eszme, hogy az állam testében, valamint az emberi testben, az egész szenved, ha csak egy tag is beteg. Nem szabad különbséget tenni nemzet és nemzet, vallás és vallás közt. A monarchia minden polgártársának testvérek módjára kell egymás hasznát előmozditaniok.«

Az uralkodót sok millió hasznára rendelte az Isten. Sáfárkodásáról minden embernek felelős. Mindenki induljon ki abból, hogy ő csak egy személy az államban, kinek érdeke csak úgy alá van rendelve a közjónak, mint bárki másé, a fejedelmet sem véve ki.

»Lényegben ezek elveim. Mint szavaim és tetteim bizonyitják, kötelességemből és meggyőződésemből folynak; és ezért biztos lehet mindenki a felől, hogy végre fogom őket hajtani. A ki ép úgy gondolkodik, annak könnyű megérteni ez elveket, és ép oly szivesen fogja őket végrehajtani, mint magam.«

»Ki nem, mondjon le hivataláról, melyre nem méltó és melyre nem is alkalmas. A hivatalok betöltésére a közjóért lángoló lelkek kellenek, kik le tudnak mondani az élet kellemességeiről és minden önző érdekről.«

A közjót egész lélekkel munkáló tisztviselő, ezen elvek szerint, a korlátlan monarchiát és az egységes birodalmat szolgálja. A monarchia nemzetei jogának, de különösen Magyarország önállásának e rendszerben nem jut helye. A kanczellária azonnal ellent is mond, kifejtve azt, hogy Magyarország saját alkotmányos rendszere szerint, és azon alaptörvények szerint, melyek megmagyarázzák a monarchikus kormányformát és megállapitják a rendek előjogait, működhetik csak közre e munkában. Azt is hangsúlyozza, hogy a megye nem hivatal, hanem külön tartomány, mely az összes rendek gyülekezetét foglalja magában, kik törvény szerint határoznak minden előforduló ügyben. Hogy is lehetne visitatio alá vonni egy főispánt vagy egy zászlós urat?

Ezekre az előitéletekre mit sem hajt a császár. Az ő szeme előtt egy nagy, egységes német birodalom képe lebeg. Épen akkor folytat alkudozást a bajor választóval, hogy az országát neki adja át, cserében Belgiumért. Ha e nagy terv sikerül, nemcsak a német birodalomban szilárdul meg a Habsburgok hegemóniája, hanem magában a monarchiában is mindenkorra biztositva lesz a németség túlsúlya. A lángoló lelkek egész optimismusával már késznek tartja a sikert, és levonja abból a következéseket birodalma belső szervezetére nézve.

Addig, legalább külsőleg, megtartotta az alkotmányos formákat. Most bámulatos gyorsasággal, mint nagy égiháborúban a villámcsapások, hullanak alá a magyar alkotmány alapjait megdöntő, a magyar önállást megsemmisitő rendeletek.

Magyarország állami önállóságának vallásos tisztelettel környezett ősi jelvénye a szent korona. Ezt a török idők óta Pozsonyban őrizték, a várban. Oda most a növendék papságot szállásolják. A kanczellária a nemzeti kincsnek Budára való átvitelét javasolta. A császár azt határozta, hogy vigyék Bécsbe, a kincstárba, és őrizzék a monarchia többi koronáival és clenodiumaival együtt.[1] Hiába mondják a magyar tanácsosok, hogy e rendelkezés nagy háboruságot okoz majd az egész nemzetben: a császár nem lát különbséget Bécs és Magyarország közt, és megrója azokat, kik ezt az egységet be nem látják. Ha a centralisatio tényleg megvan, a függetlenség jelvényének többé csakugyan nincs értelme. 1784 április 13-ikán a szent koronát elvitték Pozsonyból. A magyarok Isten ujját látták az e nap hirtelen beálló égiháborúban.

Nyomon követi ezt az 1784 április 26-iki rendelet, mely a német nyelvet teszi Magyarországon az állam nyelvévé. A császár ebben hivatkozik arra, hogy a latin nyelv használata bizonyitja, hogy a magyar nyelv nem elég fejlett. Kivéve itt és Lengyelországban, már sehol sem használják a deák szót. A nemzetet oly nyelven kormányozzák és itélik, melyet nem ért. »Ha a magyar nyelv volna általános nyelve Magyarországnak és Erdélynek, hasznát lehetne venni a közügyek elintézésében. De köztudomású, hogy a német, illir és oláh nyelvek szintúgy el vannak terjedve. Nem lehet tehát hivatalos nyelvül mást választani, mint a németet, a monarchia katonai és politikai igazgatásának nyelvét. A francziák, angolok és oroszok példája tanúsitja, mily nagy hasznára válik az államnak, és menynyire elősegiti a testvériséget, ha csak egy nyelv használatos.«

Ezért meghagyja, hogy a kanczellária 1784 november 1-jétől fogva irjon németül és német nyelven bocsássa ki rendeleteit. Ugyanazon időtől fogva németül szerkeszszék jelentéseiket a helytartótanács és az erdélyi kormány. A megyék 1785 után szintén hagyják el a latin nyelvet. Három év lefolyása után német legyen a törvényszékeknek és periratoknak nyelve. A törvény maradhat latin: a birák és ügyvédek úgy is értik ezt a nyelvet.

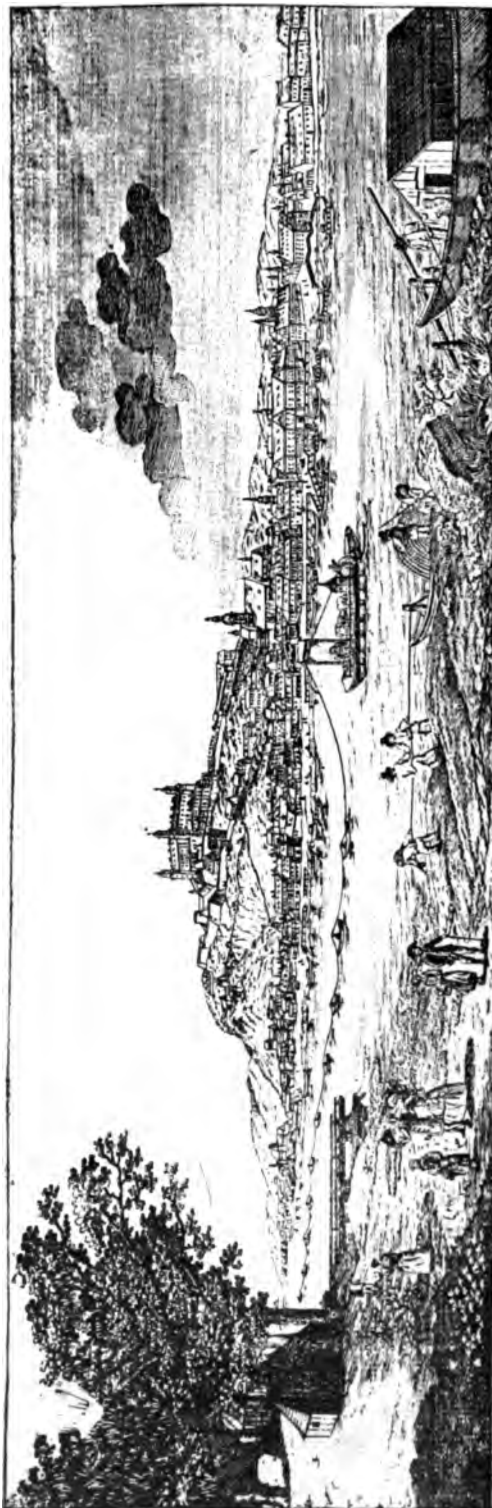
Utasitani kell egyúttal a tanügyi hatóságokat, hogy a pesti egyetemen németül tanitsák a philosophiát és az orvostant, és a lyceumokban, gymnasiumokban és papi seminariumokban is kellően műveljék ezt a nyelvet. Ez annál szükségesebb, mert ezentúl senki sem nyerhet hivatalt a kormányszéknél, a megyénél vagy a papságnál, ki nem birja a német nyelvet.

E nyelv ismerete korántsem volt akkor annyira elterjedve hazánkban, mint a császár hitte. Kazinczy följegyzései szerint ő és öcscse voltak az

[1] 1784 február havában.

első deákok Sáros-Patakon, kik németül tudtak. Azon előkelő hölgyek közt, kik ott a császár fogadtatására összeseregléttek, egy sem volt, kivel a császái németül beszélhetett volna. Esterházy kanczellár tehát teljes jogosan hivatkozhatott, nem csupán a latin nyelv történeti és a magyar nyelv természetes jogára, hanem arra is, hogy igy a legügyesebb embereket is mellőzni kell majd a hivatalokban, képtelenek vagy az országot nem ismerők javára. Ez ellenmondása azonban nem volt valami erős: az elvet maga is elfogadta. A császár az által enyhit rendelete szigorúságán, hogy tiltakozik az ellen, mintha a magyar nyelvet teljesen mellőzni akarná, és kiemeli, hogy »ezen intézkedése a magyar nemzetnek javára és dicsőségére czéloz«. A megyék feliratai után a kitűzött terminusokat meghosszabbitja, de a lényegben nem enged. A hatóságokra bizza végrehajtást; »a ki pedig nem hajol meg akaratom előtt, annak nyitva az ajtó a kanczelláriától az utolsó megyei emberig«.

A császár szerint nem tárgyról, hanem nyelvről van szó. Ő alig tudhatta, mi az a nemzet. Nem abban áll-e a nemzet értéke, hogy mennyiben bir saját nyelvén kifejezést adni az emberi műveltség kincsének? József joggal

Pozsony II. József idejében.
(Egykoru tollrajz az országos képtárban.)

… a magyar nyelvet, midőn a latin helyébe … nagy a különbség a kettő között. A latin … joggal mondhatá atyai nyelvének, a német … és azért gyülölt idegennek nyelve. A latin nem … fejlődését a család, a szónoklat, az irodalom … kormányzásban való részvét első feltételéül egy … ki, az nem más, mint azok elsőségének nyilvá… Ha a született magyar ezekkel versenyezni … gondját, többé-kevésbbé elhanyagolja anya… át csakugyan azt tette a magyar uralkodó osztály. … és minden korban bizonyos képesitéshez volt kötve … részvét. Eleinte a származás volt a legfőbb, később … kezd előtérbe lépni a nemzeti müveltség, a szorosan … államokat a nemzetiség, a nyelv alkotta össze. … nem tartozik az önmagán uralkodó nemzethez. Az idegen … mindig egyértelmü az alávetettséggel.

… nyelv behozatala a magyar nemzet politikai halálának …

… mondhatjuk, hogy alávetettje nem volt Magyarország sem … a német birodalomnak. A hivatalos nyelv behozása nem … törvényt — ki gondolt volna ilyennek hozására a nemes … megrázkodtatta a magyar nemzetiség alapját.

… a magyar uralkodó osztálynak csak müveltebb és hazafiasabb … az e rendelet egész jelentőségét. Ellenben talpon áll az egész … a másik akkor kiadott intézkedés ellen, mely már a nemesség … az összeirás ellen.

… a császár az államot eszmei szerint akarja átalakitani, annak … az első feltétel. Magyarország még terra incognita. A job… mint láttuk, sok ügygyel-bajjal összeirták az adókivetés czéljából, … rendeket nem. A papság, mint ilyen, tiltakozott oly erősen … kimutatása ellen. Azon korban, melyben a mindenható állam … fazekba szeretett volna bekukkantani«. — Magyarországon az … még nem voltak beirva, a házak még nem voltak megszámozva. … is létre kellett hozni az egyformaságot Ausztriával. Ezt a császár … 1-jén rendeli el. Magyarország és Erdély, igy irja, még azon … helyzetben vannak, hogy népességüket helyesen nem irták … mert a papok és megyék kimutatásai hamisak. A népesség nagyobb … az állam boldogságát és hatalmát is gyarapitja. A szaporodás csak … közigazgatásnak lehet következése. Az erre czélzó törvények ered… nem lehet megitélni, ha az ország lakosságát, annak növekedését … fogyását nem ismerik. Azonkivül csak az összeirás lehet igazságos … az újonczozásnak és az adózásnak. Azokat az iveket kell használni, … az örökös tartományokban szokásosak, különben kárba vész az

egész munka, ha egyszer be akarják hozni a rendes újonczozást. Magát az összeirást a megyei tisztviselők hajtsák végre, a papokkal egyetemben, de kivánatosnak tartja, hogy a megyék ügyes katonatiszteket is alkalmazzanak e czélra.

Tisztában van azzal, hogy ellenállás várható. Ezért fel akarja világositani a nemeseket és főurakat, hogy ne resteljék, ha családjukkal együtt

Jobbágy és nemes II. József korában.
(Egykorú metszet után.)

felirják őket, házaikra pedig számot raknak. Hisz a császári házak is számozva vannak.[1]

A kanczellária és a helytartótanács felszólalásai még jobban megerősitik a császárt szándékában. »A ki ellenáll, azt fogják meg és hozzák

[1] Hausherr von Nr. 1., a bécsiek a császárt így szokták nevezni.

ide, Bécsbe.« A megyék sorban tiltakoznak, az országgyűlésre hivatkoznak Abauj megye jobbágyi hódolattal ellenszegülését helyezi kilátásba. Szabolcs megye kijelenti, hogy a magyar nemesség csak a koronás királynak tartozik engedelmességgel. Komárom megye a legszelidebb: végre akar hajtani mindent, de legalább azt kéri, hogy a nemesi házakat megkülönböztetésül zöld szinnel és *N* betűvel jelöljék. Legélesebben nyilatkozik Nyitra megye, mely az eddigi törvénytelenségek után ebben az intézkedésben látja a nemesi jog ellen a végső csapást. Készek a rendek életüket és vérüket feláldozni a királyért, de a törvényért is. Ott maga a főispán, gróf Forgách Miklós áll az ellenállás élén. A megye passiv ellenállásán kivül tüzes hazafiak fegyveres ellenszegülésétől is kell tartani.

Józsefnek választani kell rendeletének visszavonása vagy erőszak alkalmazása között. Nagy lelki küzdelmébe került, mert boldogitani akarta népét, de egész lelkületéből folyt, hogy kötelességének tartotta, még akaratuk ellenére is boldogitani alattvalóit. A főispánt leteszi, Izdenczyt, a kanczelláriának azt a tanácsosát, ki legjobban magáévá tette elveit, nevezi ki administratornak, és katonai kisérettel küldi a megyébe. De elég volt ott is, másutt is csak mutatni az erőt. Csupán Nyitra, Pozsony, Zágráb, Torna, Gömör, Szepes és Komárom megyékben volt szükség katonaságra. Még legkeményebben a három horvát megye tartotta magát. 1785 nyarán már össze volt irva az egész ország, és 1787-ben összeállitották ezen első hivatalos conscriptio eredményeit. Az ország állapota már ismeretes: birtokába veheti a király.

A császár örvend az elért eredménynek. Először uralkodhatott úgy Magyarországon, mint az örökös tartományokban. Hatalmát éreztette és még sem kellett a humanitást megsértenie. Ösztönt nyert arra, hogy továbbra is folytassa közjót czélzó javitásait.

Mindeddig a korona elvitelével, a nyelvrendelettel és a conscriptióval a magyar alkotmánynak csak külső bástyáit rombolta le. Még sértetlenül állott annak fő védőműve: a megye. Ez ellen irányul most a császár végső, döntő ostroma.

Láttuk már, mennyire sértette a császárt uralkodói önérzetében a megyék folytonos ellenzéke egymást követő reformjai és intézkedései ellen. Feliratait, törvényidézéseiket nem sokba vette, »mert ő nem néz szappanbuborékot golyónak«, annál jobban ingerelte őt a végrehajtásban észlelt késlekedés és rosszakarat. Ott nem eszközt talált, hanem egy vele a törvényhozói munkában egyenlő jogot igénylő autonom hatalmat.

De ezt a hatalmat nemcsak hasznavehetetlennek találta a maga czéljaira nézve, hanem magára az országra nézve egyenesen károsnak. A közlekedésért a megyék nem tettek semmit. Midőn arról volt szó, hogy a Duna medrében levő hajózási akadályokat elháritsák és vontató útat készitsenek Duna-Földvár és Pétervárad közt, az illető megyék egész tehetetleneknek bizonyulnak. Ép oly kevéssé birják keresztülvinni, hogy a szabadságoltak rendesen visszatérjenek ezredeikhez.

Mindezeknél jobban felingerelte, humánus érzéseiben fellázitotta a császárt az a könnyelműség, melyet a megyék részéről tapasztalt, midőn az alattvalók életéről van szó. Ebben találta meg föllépésének igazi erkölcsi alapját.

Különösen a szomorú hontmegyei eset hatott reá. Ott 1782-ben 115 czigányt fogtak el emberevés bűnének gyanúja alatt, és az administrator, gróf Erdődy, köztük hamarosan 42-őt ki is végeztetett. Igaz, hogy Kemenzsén, hol a megye néha gyűlését tartotta, nem volt hely annyi fogolynak: pinczében, istállóban kellett őket tartani. A császár az ujságból tudja meg az egész dolgot: a megye még azt is fölöslegesnek tartotta, hogy jelentést tegyen az ily rendkivüli esetről. Az oda küldött új administrator megkegyelmezett a még élőknek, kényszermunkára itélve őket. Szerencsétlen gyermekeiket Tallóson neveltette a császár, aztán Bécsbe hozatta őket, hogy az állam hasznos mesterembereivé vagy földmiveseivé képezzék őket.

Gróf Niczky Kristóf aláirása.

Ehhez járult még a számos visszaélés, melynek a municipális kormányzat volt a melegágya. Mária Terézia alatt ezek szinte bántatlanul sarjadzottak tovább. József, a császár, tudni akar mindent, hogy segithessen. Ezért utazik, mindenütt meghallgatva a panaszosokat, ezért fogad boldogot, boldogtalant mindennap audentián Bécsben, a hires »Kontrolorgang«-ban. Városok és megyék egyaránt rosszul bánnak az adófizetővel, tisztviselőik, különösen a városokban, a magukénak nézik a közvagyont. Ezért nincs vége-hossza a vizsgálatoknak, a kir. biztosok kiküldésének. De mindez csak palliativum: igazi orvosságot csak az hozhat, ha az állami hatalom lehat a népesség minden rétegéig, igazságot osztva mindenkinek, nem törődve sem ranggal, sem származással. Ehhez pedig szükséges a nemesi megyének megdöntése.

Legfelül kezdi: a helytartó-tanácson. Ebből a tisztán rendi, a rendiség minden hibájában leledző kormányszékből kész eszközt akar formálni, olyant, minővé a kanczellária vált Bécsben, keze alatt. E czélból nyugdijba küldi az öreg országbirót, gróf Feketét, és Magyarország kormányának élére gróf Niczky Kristófot állitja, az első magyart, ki tetőtől talpig bureaukratának mutatta magát, kiben ez országban senki sem bizott, és ki annál fogva leg-

méltóbbnak látszott a legfelső bizalomra. Őt felelős főnöknek tekinti, ki mindenre ügyel és mindenért kezeskedik. Hatalmát kiterjeszti és a közigazgatást egyszerűsiti az által, hogy a megyéken kivül alája rendeli az addig a kamarától függő szabad királyi városokat is.

József egész államférfiúi lángesze kitűnik abból, hogy belátta a testületi hatóságok és kormányszékek természetes és lényeges bűnét. A közös munka megszünteti a felelősséget és csökkenti az egyéni ambitiót és lelkesedést, a testületi szellem pedig szükségkép gyakran jő összeütközésbe a közérdekkel. Ezen csak úgy lehet segiteni, ha legalább egy ember van, ez esetben a főnök, ki teljesen felelős az uralkodónak. Ily értelemben József kormányrendszere némileg útját egyengeti a modern, egyénileg felelős kormány-rendszernek.

Ezt a rendszert aztán tovább viszi le a megyébe, hol a testületi rendszer hiányai még jobban észlelhetők. Azon a területen kezdi meg, hol a magyar alkotmány csak az imént lépett életbe és a hol azt alig ismerték, a három bánsági megyében. 1783-ban, midőn beutazza e vidéket, sujtó itéletet mond e vidék administratiójáról. Hogy e bajon segitsen, Jankovich Antalt nevezi ki oda királyi biztosnak, azon felhatalmazással, hogy kinevezheti és el is bocsáthatja a tisztviselőket. Igy a személyes igazgatás az ország egy jelentékeny részében már életbe lépett, igaz, hogy abban, melynek nem volt nagy hagyományú, törzsökös nemessége.

Az 1784. év eseményei végkép meggyőzték a császárt a közigazgatási rendszer megváltoztatásának szükségéről. Egy kinevezett tisztviselője volt a megyének, a főispán, de az vagy távol volt,[1] vagy egyenesen élére állott az ellenállásnak, mint ez Nyitrában történt. Forgáchon kivül Borsod és Vas főispánjait is megfosztja méltóságaiktól. Szigorú ellenőrzésre van szükség, hisz a megyék még leveleznek is egymással, és közös ellenállásra tüzelik egymást! Alaposan tanulmányozza Magyarország viszonyait, maga állitja össze közjogának alapvonalait. 1785 elején kész a terve. Mint Lipótnak irja, ötvennégy főispán helyébe, ki nem tesz semmit, nyolczat rendel, ki majd felügyel a parancsok foganatositására. Utoljára tiz kerületben állapodik meg Magyarországra, háromban Erdélyre nézve. Már 1785 február 12-ikén elkésziti a királyi biztosok, vagyis működő főispánoknak utasitását.

Székhelye megyéjének maga a biztos a főispánja. Ez legyen a mintamegye. De azonkivül kötelessége a többi megyét is beutazni, mig mindenütt teljes rend nincs. A megyei gyűléseket csak ő hivhatja össze. Hatásköre kiterjeszkedik a városokra is. Egymással és az örökös tartományok hatóságaival egyenes közlekedésben állanak, hisz a monarchia úgy is egy egészet képez.

[1] A conscriptió megkezdésekor, 1784 november elején huszonöt főispán tartózkodott Bécsben.

Az Athenaeum nyomása.

GRÓF SZÉCHENYI FERENCZ.

(Ender József festménye a Magyar Nemzeti Múzeumban.)

Úgy a kerületek beosztása, mint a székhelyek kiválasztása fényes tanújele a császár éleslátásának. Magyarország természetes központjai vannak itt nagy szabatossággal kiszemelve. A beosztásban inkább tartja szem előtt a nagy földrajzi egységeket, mint a történeti hagyományokat. A régi kerületi beosztással mitsem törődik. Magyarországot teljesen egynek veszi: a szlavon megyéket Pécs körül csoportositja, Zalát meg Zágrábhoz csatolja.

Figyelemre méltó, hogy már az általánosutasitás is minő tekintettel van a culturalis viszonyokra. Erre addig a magyar közigazgatás még nem mutatott példát. Még bővebben vannak kifejtve a szempontok egy titkos utasitásban, melyet azonban akkor mindjárt közzétettek.[1] Ebben a munkájában a császár részletesen, kerületről kerületre, megyéről megyére tűzi ki a biztos feladatait, figyelmezteti őt atyai gondoskodással a fő tennivalókra. E munkája egyúttal az akkori Magyarország állapotának rövid, de nagyon értékes ismertetése.

Három pont van, mely minden kerület utasitásában visszatér: a robot megváltása, a lelkészrendezés és a tolerantia. Ezeket tartotta leglényegesebbeknek, és midőn élete egész munkájáról le kellett mondania, e hármat, mint igaz örökségét, fentartja.

A pesti kerületben különösen Pest és Buda vonják magukra figyelmét. »Ezekre annyival inkább ügyeljen a királyi biztos, mert az ott székelő hatóságok, azon természetes hajlamból, hogy az ember csak a szerint itél, a mi neki hasznos és kellemes, mindig csak szertelen olcsóságot, kényelmet és tisztaságot kérnének, tekintet nélkül a városok tehetségére. Nem igen kivánatos e városoknak, különösen Pestnek, nagyobbitása, mert a városok, túlságos gyarapodásuk által, elvonják a földműveléstől a szükséges karokat.« Nagyobbitani óhajtja ellenben Temesvárt. Debreczenben a posztóipart kell előmozditani. Szeged alkalmas hely lesz a fegyház részére.

Kitűzi a főútvonalakat, melyek mind Buda-Pestből ágaznak szét. Nevezetes ez útvonalak kijelölésében a találkozás a nagy magyar reformátornak, Széchenyinek tervezetével. Behatóan foglalkozik a tengerpart felé vezető útakkal és elrendeli a Szávának és Kulpának hajózhatóvá tételét és a Károly-útnak jó karban tartását.

Politikai ellenállásra alig gondol. Csak Szabolcsnál és a horvát megyéknél jegyzi meg, hogy az ottani nemességet nehéz jó rendben tartani.

De hogy is gondolna erre, midőn magát egész azonosnak érzi a nemzettel. Gyakran mondta, hogy kiveszi Mátyás királyt a magyarok szájából. A királyi biztos »tartsa szem előtt azt az elvet, hogy egy jól gondolkodó király érdekét nem lehet és nem szabad elválasztani a hazáétól, mi nem más, mint az emberek nagy sokasága«.

Igaz, hogy ezt a magyarok nem tudják még; fel kell őket világositani. A királyi biztosok kötelessége: nemzetüket egészen más fogalmakra tanitani haszna és java felől, és megszabaditani az előitéletektől és gyanútól.

[1] Verbesserungsanstalten für das Königreich Ungarn.

IV. FEJEZET.

A Hóra-világ Erdélyben.

Mialatt József, egyrészt az egységes birodalom, másrészt magának a nemzet jólétének érdekében, gyökeresen fel akarta forgatni azt az alkotmányt, mely csak a kiváltságos osztálynak szolgált bástyájául, a magyar nemességnek azt kellett tapasztalnia, hogy nem csak felülről fenyegeti veszedelem. Az ország egy részét jobbágylázadás pusztitotta: annál erőszakosabb és borzasztóbb, mert a rendi különbséget nemzetiségi és vallásos ellentétek tették még élesebbé.

Háromszoros elnyomás súlya nehezedett az oláh népre. Privilegiuma nem volt; mint a magyarok és szászok jobbágya lakta a földet. A törvényes felfogás szerint tűrt nemzet volt, melyet csak »propter interesse publicum« toleráltak. Nem foglalt helyet a kiváltságos, országalkotó három nemzet között: vallása, a görög nem egyesült hit, nem tartozott a bevett, jogot adó felekezetekhez. A földesurak épen nem szokták még meg az alattvalóikkal való jó bánást; miért tettek volna kivételt épen azokkal, kiket tőlük a vallás és nyelv különbözősége is elválasztott? Az elnyomó és elnyomott közti ellentétet mi sem enyhitette.

Annak, hogy épen II. József idejében, teljesen békés időszakban történt a kitörés, oly okai is voltak, melyek az urbéri viszonytól teljesen függetlenek.

Mindenfelé nagy reményeket keltett a császár jóakarata a parasztokban. Könnyű volt elhitetni velük, hogy az uralkodó már minden intézkedést megtett javukra, és csak az urak titkolják el a császári parancsokat, hogy tovább is folytathassák zsarnokságukat. Elég elterjedt az a felfogás is, hogy a császár maga izgattatta a hiszékeny népet urai ellen, hogy a magyarok hatalmát megtörje és őket magától teljesen függővé tegye. Ennek a felfogásnak történeti alapja nincs; ha a császárnak valaha szándékában állott volna a kaszára appellálni a kard ellen, egészen más erő állott volna rendelkezésére, mint az, melyet az oláh kar kifejthetett. De különben is: egész irányával, méltóságának önérzetével mi sem ellenkezhetett volna jobban, mint a nép bevonása az alkotmányos küzdelmekbe.

Régi csapása volt az ország déli határszéleinek a tolvajság; mintegy a török hódoltság maradványa. A megvetett, fegyvertelen »rája« a rablóban, hajdúban látta a vitézt, jogainak bár törvénytelen, de bátor védőjét. A rabló-bandák megmaradtak később is és többnyire oláhokból állottak. Mária Terézia uralkodása alatt egymást érik a rendszabályok ellenük, de siker nélkül. II. József szintén teljes erővel fog megfékezésükhöz. De igen nehéz volt velük elbánni, mert a szomszéd oláh vagy szerb terület mindig

kinálkozott biztos menhelyükül. Meg is maradtak ott a század végéig.[1] Volt tehát egy felfegyverezett, mindenre elszánt csapat, mely egy lázadásnak mintegy magjául szolgálhatott. Legelszántabbak természetesen az aránylag igen számos katonai szökevények voltak.

Az úgynevezett bánságban felállitott új megyék 1781 óta nem szüntek meg sürgetni a császárt, végezzen már a zsiványokkal, kiknek Ardelián volt a leghiresebb kapitányuk. Józsefet különösen azért is érintette kellemetlenül a dolog, mert a vagyon és élet bizonytalansága nagyon megnehezitette az ottani kamarai birtokoknak jó áron való eladását. Másrészt a bajokért a földesurakat is felelőssé teszi, kik jobbágyaikat távozásra kényszeritik, csak hogy nagyobb földet nyerjenek a marhatenyésztésre. A megyék torturát és halálos büntetést akarnak alkalmazni; a császár azt nem engedi. Azt sem engedi, hogy Aradmegye, hol szintén nagyon elharapódzott az oláhok rablása, huszonnégy új pandúrt fogadjon. Egyre rémesebb hirek jöttek e vidékről. Utoljára a császár száz aranyat tűzött ki jutalmul annak, ki élve fog el egy rablót. Ekkor történt, hogy huszonnégy fegyveres oláh meglepte és elfogta Aradmegye alispánját, az öreg Forray Andrást, hogy általa kegyelmet nyerjen. A megye ijedtében a kegyelem megadását ajánlja, és a császár ezt elfogadja, sőt az ellen sincs már kifogása, hogy a megye huszonnégy huszárt fogadjon. Ezalatt, mint halmágyi és buttyini jelentések tanusitják, a megyének hegyes, Erdély felé eső részei egészen a tolvajok kegyelmére voltak bizva. 1784 nyarán már senki sem mert Erdélybe menni.

Forray kiváltására maga az aradi görög nem egyesült püspök ment a rablók közé. Dumbroviczán találta őket, közel az erdélyi határhoz. Ünnepélyes istentiszteletet tartott, úgy hirdette a kegyelmet és esküdött meg annak megtartására. A rablók, kik különben sem kiméltek sem nemet, sem vagyont és saját fajuk ellen is dühöngtek, nem tekintették méltóságát. Lövés dördült el ellene, de nem találta. Az ötvenhat lator közt csak nyolcz kért kegyelmet, és ezek közt is csak három hozta el a puskáját. A rablók közt sok volt a szökött katona, magából a De Vins ezredből, melynek legénysége oláh volt, tizenhárman. Temesből is átjöttek negyvenen. Az egész buttyini járás részes. Csak az segithet, ha más, nem oláh ezredet küldenek ellenük. A császár egy polgári és egy katonai biztost küld a nyugalom helyreállitására: az előbbi Jankovich Antal, az utóbbi Papilla tábornok.

Nem lehet tagadni, hogy a nyomor és a tudatlanság idézték elő az oláhság nagy részének erkölcsi alacsony szinvonalát. De bizonyos, hogy ez megvolt, a legborzasztóbb tényekben nyilatkozott, és hogy épen azok, kiknek első sorban volt kötelessége a nép javitása, a pópák, nem tettek e bűnök ellen semmit. Hatalmuknak épen az volt az alapja, hogy egészen a néphez tartoztak. De ezt viszont azt okozta, hogy, a császár minden

[1] Gróf Hoffmansegg utazása. 1794.

igyekvése ellenére, csak úgy bántak velük, mint bármi más oláhval. A tudatlan, de ravasz papokban meg kellett gyökerezni annak a gondolatnak, hogy mennyire máskép volna minden, ha népük, mely előtt végtelen tiszteletnek örvendenek, ha hitük volna az uralkodó.

Erre pedig épen a császár politikája nyitott kilátást. Szövetsége az orosz czárnővel egyre bensőbbé válik. 1782 nyarán a két uralkodó már megegyezik Törökország felosztásán. Katalin czárnő 1782 szeptember 21-iki levele szerint a három császárság, az osztrák, az orosz, és a török helyébe lépő görög között független királyságnak kell létesülnie. Ez az állam, mely régente Dáczia neve alatt volt ismeretes, Moldvából, Havasalföldből és Beszarábiából állhatna, oly fejedelem alatt, ki az ezen tartományokban uralkodó felekezethez tartoznék. Ezen eszmék terjesztésére meg is volt már a kellő eszköze. A porta kénytelen volt megengedni, hogy 1781 óta orosz főconsul telepedjék meg Bukarestben. Minő fokra jutott az izgatás, kitűnik a porta azon intézkedéséből, hogy 1785-ben halálos büntetés alatt eltiltotta a politikai beszélgetést, és e parancsot kihirdettette minden templomban és az oláh vajdák házaiban. Folytonos volt az érintkezés a havasalföldi és a magyarországi pópák közt, melyet különösen a kolduló barátok közvetitettek. Ez érintkezés káros hatásáról maga a császár is meggyőződött. Megparancsolta a hatóságoknak, tartsák lehetőleg távol a török hódoltságból átjövő kalugyereket, kik mindenféle ürügy alatt meglátogatják az innen lakókat és beléjük oltják saját rajongásukat, vak hitüket és babonájukat. Az ő révükön terjedhettek el az erdélyi pópák közt az orosz czárnő által kiadott politikai jelszavak. Volt tán közvetlenebb izgatás is. 1783-ban egyszerre tizenöt szekérrel jöttek orosz szentképkereskedők az országba.

Ez volt az a történeti keret, melybe a Hóra-lázadás beillesztendő. Kiegésziti még e keretet József császár intézkedéseinek hatása az elhanyagolt, szegény nép lelkére. Épen erdélyi tartózkodása alatt adta ki azt a rendeletét, melyben eltörli a személyes szolgaságot, és megengedi, hogy mindenkinek szabad legyen minden taksa nélkül házasodni, mesterséget tanulni és elszegődni. »Kell, hogy már végét érje az emberiségnek ez a rabszolgai lealázása.« A hatóságokkal szemben, melyek mentegetni merik az erdélyi viszonyokat, oly hangot használ, mely szinte kihivja a revolutiót. Igaz, hogy az urbéri kötelékekhez nem nyul, de mindenki tudta, legjobban a paraszt, hogy a császár azokon változtatni akar. Valami homályos sejtelme derengett a szegény oláh fejekben annak, hogy a hatalmas, istenként imádott császár, az »imperator«, azt akarja, amit ő, és hogy egy az ellenségük: a magyar nemes.

Legjobban mutatta a császár és a magyar nemesség közti ellentétet az összeirás. Egy törvényes módja van a jobbágynak terheitől megszabadulni: az, ha elviszik katonának. Igy értelmezték a conscriptiót a megyék is; nem csoda, ha a parasztság felszabadulását várja tőle. Az oláhság közt csak csekély izgatásra volt szükség, hogy magát tömegesen beirassa

katonának. Egész falvak népe indult útnak a főhelyek felé, jelentkezés végett. Túlbuzgó tisztek még bátoritották őket, más részről pedig a pópák szitották a tüzet. Hunyadmegyében 1784 augusztusban már nyiltan kitör a zendülés, melynek a katonai és polgári hatóságok közötti rossz viszony egyre új táplálékot adott. Zeyk János alispán 1784 szeptember 24-iki jelentése szerint az oláhok számba sem veszik a megyei hatóságot, és a felséges úrhoz való jóindulatuk is nagyon kétséges. Mindamellett sem a kormányszék, sem a katonai parancsnokság nem járnak el erélyesen, a császárnak egész gondja pedig oda irányul, hogy a conscriptiót szükség esetén erőszakkal is végrehajtsa és a magyar nemesség büszke nyakát meghajlitsa.

Az a terület, melyen a lázadás tüze épen a conscriptio napján, 1784 november 1-jén fellobbant, nem állott magyar földesúri hatalom alatt. Az erdélyi érczhegység városait a császári bányakamara igazgatta. Elnyomása, zsarolása ellen örökös a zalatnai jobbágyok panasza. 1778-ban jár először Bécsben Hóra, mint e jobbágyok megbizottja; 1783 végén újra szól a császárral megbizói nevében. De az ügy eldöntése nem volt könnyű. A császári kamarának 1784 október 6-iki átirata szerint a kormányzóságnak, a kincstartóságnak és a bányakamarának egyetértőleg kell elintézniök a zalatnaiak dolgát. Mikor egyeznek meg ezek? Addig a szegény jobbágy csak hordja az igát.

Ez az iga pedig csakugyan súlyos. A zalatnai és offenbányai uradalmakban lakó 9075 család mindössze csak 10,500 hold szántóföldet és 93,300 hold legelőt és rétet birt megszállani. A talaj terméketlen, a termőföldet a meredek helyekről lemosta az eső. Mindössze talán 15,000 embert táplálhatott ez a terület a legmérsékeltebb követelések mellett, és az oláhság azokhoz szokott. Gazdasági rendszerük is szerencsétlen. Csak kukoriczát termesztenek, azt pedig gyakran kipusztitja a tavaszi fagy. Boruk nincs, makk ritkán terem, legelőjük, szénájuk marhatartásra kevés. Bányászatból vagy faczikkek készitéséből kell élniök. Alig van betevő falatjuk és igy sokszorosan megérzik a legkisebb zsarolást is.

Ezen vidéknek, mely szinte rendelve volt egy agrarius forradalom szinhelyéül, szomszédságába huzódtak az Aradmegyéből kizavart rablócsapatok. A bécsi kamara határozata szinte végtelen időkre elhalasztja a bajok törvényes orvoslását. Vezér is támadt, Ursz Nikoláj személyében, ki már a császárral is beszélt, és kit erős hangja miatt Horjá-nak, kántornak neveztek el. Most, a mint Bécsből haza jött, a hatóság felelősségre akarta őt vonni, de ő, fellázitva a parasztokat, megmenekült.

Egy akkori levél igy adja elő a lázadás keletkezését: »Az egésznek okozója gyanánt egy Horra nevű embert emlitenek, ki czélja elérésére a hidak alatt össze szokott jönni a parasztokkal, kiknek Mesztákont, egy hegyen épült templomot, nem messze Brádtól, jelölte ki gyűlőhelyül. Ez a rendelet futótűz gyanánt terjedt egyik helyről a másikra, úgy hogy

a kijelölt napon roppant parasztcsoport gyűlt össze azon a helyen, hol aztán az a gazember egy (tudja Isten honnan szerzett) nála levő, aranyos betűvel irt patenst[1] és arany keresztet mutatott a népnek, és kérdezte, hisznek-e ezen jelvénynek? És a mint egyhangúan igennel válaszoltak, gonoszul megesküdtek, hogy kiirtják az egész nemességet.«

»Nem lehet leirni, mily véghetetlen kegyetlenségeket visznek véghez ezek a pórok; körüljárnak mint az orditó oroszlánok, mondhatatlan, gyilkos tettekkel dühöngenek a nemesek ellen; nem kimélik a magzatot sem az anya méhében, elégetik a nemesi lakokat s falvakat, s Zarándmegyében már föl is gyujtották Brádot, Kristyórt és Ribiczét, hol a legtöbb nemes lakott, úgy hogy e helyekről alig menekült meg három. Minthogy Zarándmegyében nem találtak több nemesi lakot, azonnal átjöttek a Maroson Hunyadba, a hol már úgyszólván egy lélegzetben felégették Branyicskát, Maros-Németit, Solymost és Dédácsot. Félek, ha gyorsan nem vetnek véget, tavaszszal, ha nem is az egész országot, de nagyobb részét fölemésztik.«[2]

Már november 7-ikén felprédálták a lázadók Abrudbányát és Verespatakot. Itt is kitünt a zendülés vallásos szinezete. Mint Isten és a császár parancsát kihirdették, hogy »a ki disunita religióra nem áll és oláh köntösben nem jár, vagy nyársba húzzák, vagy fejét veszik«. A mozgalom általános; a pópák gyülekezésének meg volt a foganatja. Krassómegye már november 3-ikán kér katonaságot a forrongó nép megfékezésére. Jankovics királyi biztos szerint a nép mindenütt örvend az erdélyi hireknek. A Szamos mellékén is mozogtak, nemcsak az oláh parasztok, hanem a magyarok is.

A lázadás gyors elharapódzását és azt a végtelen gyászt, melyet öldöklésével a magyarságra hozott, két körülmény magyarázza meg. Először a katonai parancsnokság az embertelen tömeg ellen nem tett semmit, miben Preiss tábornok, a katonai parancsnok volt a főbűnös. A katonaság utasitása az volt, hogy »mig a hadi-tanácstól nincs parancs, kirukkolnak ugyan, de tüzet nem adnak.« Ez az eljárás a katonákban, magyarokban és oláhokban egyaránt, azt a hitet keltette, hogy Hóra igazat mond, és csakugyan a császár parancsából dúl. Másodszor, a császár túlzottaknak tartotta az első hireket; annyiszor meggyőződött a hatóságok megbizhatatlanságáról, hogy most is a nemesség félelmének tulajdonitotta a veszély kiszinezését. Midőn pedig a nemesség fegyveresen készül megvédeni életét a rablócsordák ellen, midőn a Déva várában ostromolt magyarság legyőzi az oláhokat és közűlük 44 foglyot rögtönbiróság útján kivégeztetett, József ebben törvénytelenséget lát, nem jogos önvédelmet. Egyforma mérleggel méri a bősz támadókat és az életükért, családjukért küzdeni kénytelenеket. A gyilkosokkal még hetek mulva is alkudoznak az

[1] A brádi vásári jogról szóló kiváltságlevelet.

[2] Gróf Gyulai Ferencz tábornok levele gróf Hadik Andráshoz. Nagy-Szeben, 1784 november 12.

ellenük kiküldött katonatisztek. 4000 emberélet és 133 hamuvá égett község adta meg az árát a katonai parancsnokság hanyagságának és rosszakaratának, és a császár rosszul alkalmazott humanismusának.

Hóra és Kloska.

(Ernst Lajos gyűjteményéből)

Hadik terve szerint Preiss, ha 4-ikén értesült a »forradalomról«, már 13-ikán, vagy legfölebb 18-ikán véget vethetett volna a rabló hadjáratnak a rendelkezésére álló eszközökkel. E helyett Schultz alezredes alkura lép a »nemzeti és vallásügy« előharczosaival. Pedig azoknak fegyverkezése

épen nem volt félelmes. Kevés volt köztük a puskás, csak vasvilla és nagy bot volt a fegyverük. A czigány kovácsok és lakatosok voltak csiszárjaik; az anyagot a »mindenhunnad elrabolt vas« szolgáltatta. Csak nagy számuk és a meglepetés adta kezükbe a magyar családokat, nem bátorságuk. De midőn látták, hogy a császári katonaság úgy bánik velük mint komoly ellenféllel, nőttön nőtt a követelésük. Az eredeti czél, az úrbéri viszonyok könnyitése és az amnestia megnyerése, egészen eltűnik szemeik elől. Nyiltan szembe szállanak a katonákkal; november 29-ikén, mikor azt várták, hogy leteszik a fegyvert, hirtelen megszállják Illyét a Maros mellett, Bethlen Gábor születése helyét. Akkor kezdik hirdetni, hogy Hóra fejedelem, vagy épen Dáczia királya. Tordán egy oláh nyilvánosan azt mondta: »feljött az oláhok csillaga, a magyarok menjenek Scythiába, mivel ők régibb lakosai e hazának«. Látnivaló, hogy az akkor keletkező dákoromán elmélet megtalálta az útat a nép legalsó rétegéig, mit csak a pópák befolyásának lehet tulajdonitani. Ők hirdették ki mindenütt Hóra akaratát, ők tartják fenn az összeköttetést Havasalfölddel, honnét még sok rabló csatlakozott hozzájuk.

Kik voltak azok a férfiak, kik mint veszedelmes pártütők lépnek fel és megrettegtetik a magyarokat és szászokat? — Hóra és társai, Kloska és Krizsán, a műveltség legalacsonyabb fokán álló pórok és pásztorok. Az a vélemény, hogy valami Salis nevű idegen tiszt vezette őket, nem látszik alaposnak. A mozgalom vezéreit személyes veszélyük, melynek mint népük szószólói ki voltak téve, ragadta fölkelésre. Valami titkos ösztön és remény elhitette velük, hogy szándékuk nem bűn a császár szemében. A számos rabló és szökött katona kész segitségnek kinálkoztak. A katonaság tétovázása minden reményükön túl emelte tekintélyüket. És midőn már meggyőződtek arról, hogy a császár bűnösöknek tartja őket, vállalatukat nem hagyhatták abba. A kegyelem nem terjedt ki a vezetőkre, sem a szökött katonákra. Mint lázadóknak kellett tovább élniök, ha nem akarták tetteik méltó büntetését elszenvedni. Magukra maradtak, mert mihelyt a katonaság komolyan hozzálátott a dologhoz, a nagy, ezrekre menő tömeg szétrebben és csak kevesen követik őket a hegyek közé.

Tizennyolcz század katonaság elég volt e nagy tűz elfojtására. Az oláhok deczember hó elején lerakták a fegyvert. Hórát és Kloskát oláhok fogták el havasi rejtekükben és adták át (deczember 27-ikén) Kray alezredesnek. Még bujdosásukban is uralkodtak nemzetük lelkén; a pópák úti költséget gyűjtöttek részükre mindenfelé. A lázadás főczinkosait a császár, elvei ellenére, Gyula-Fejérvárott kerékbe törette. (1785 február 28.) A széthulló tömeggel enyhén bántak. Csak nagy nehezen és sok idő mulva birták újra elsimitani az embertelen öldöklés által okozott izgatottságot, és helyreállitani az ország belső békéjét.

József császár magaviselete a felkelés elején nem volt sem igazságos, sem politikailag helyes. Az egész ügyet a conscriptio szempontjából nézte

és mivel a magyar urak azt ellenezték, kész volt velük éreztetni hatalmát. De mihelyt a rend helyreállott és semmi mellékgondolat nem zavarta, megtalálta a czélhoz vezető eszközöket. Állami hatalmat mutatott, az egyes nemzetiségek fölött állót. Az oláhokat leverte, de azt nem akarta, hogy a magyarok bosszut álljanak.*

Az oláh zendülés nagy tanulságot rejtett magában a magyar nemzetre nézve. Rikító szinben mutatta azt a veszélyt, melyben egy kiváltságon alapuló társadalom forog. A császár pedig most közelről láthatta, mi borzasztó a társadalmi forradalom. Ezentul elejét akarta venni humanus intézkedésekkel, de többé könnyen félre magyarázható intézkedésekkel nem segitette elő kitörését.

E szomorú eseménynek van még egy oldala, mely azt mindenkorra tanulságossá teszi nemzetünkre nézve.

Nincs állam és társadalom anarchikus, erkölcstelen elemek nélkül. De mig az uralkodó osztályok, bárminő politikai ellentétek választják el őket, egyetértenek a socialis veszély elháritására nézve, addig a közrend háboritói nem számithatnak másra, mint büntetésre. Az anarchiát csak az uralkodó elemek megoszlása teszi lehetővé, mert a zavargó mindig számithat az egyik tényező támogatására a másik ellenében. Rettenetes tanulság az azokra nézve, kik pártszempontból helyeselnek mindent, mi az ellenpártnak káros, vagy veszélyes. Az intéző osztályoknak soha sem szabad megfeledkezni arról, hogy harczaiknak ott van a határa, hol a nemzeti érdeknek és a közös müveltségnek veszélye kezdődik. Erről feledkeztek meg II. József és a magyar nemesség egyaránt. Az elnyomás némi erkölcsi alapot adott a lázadásnak, a császár elnézése nyitotta meg az utat a felforgató törekvések előtt. Ha a korona és a nemzet közt megszünik az egyetértés, vagy ha csak el lehet hitetni az anarchikus elemekkel, hogy komoly ellentét választja el ezt a két államalkotó tényezőt — mindjárt felüti fejét a forradalom kisértete.

V. FEJEZET.

A társadalmi reform.

A közjog és az alkotmány csak külső kifejezése a nemzet egyes tényezői erőviszonyának. Az alapot, a lényeget e tényezők természetes ereje, fejlődése vagy hanyatlása adja meg. A mult századi magyar közjog, általános szempontból tekintve, még azon küzdelmeknek volt eredménye, melyeket a kiváltságos osztályok a királyság ellen vivtak. A nemzet legnagyobb része még nem talált helyet az alkotmányban, mert sem gazdaságilag, sem politikailag nem jutott önállóságra. Világos, hogy ez az állapot egyaránt ellenkezett az uralkodónak absolutistikus törekvésével és a korszak philo-

sophiai elméletével, mely a közjót, a nagy többségnek érdekét, elébe teszi a történetileg alakult szabadságoknak. A magyar alkotmányt, mint a sötét, feudalis idők maradványát, halálra itélte nemcsak a központositó császár, hanem a kor szelleme is. Mivel pedig ez az alkotmány nemcsak törvényen alapult, hanem az uralkodó osztály hatalmán is, eltörlése csak úgy volt valóban keresztülvihető, ha a nemzet belső erőviszonyai is gyökeres átalakitáson mennek át. Ez az átalakitás, mely a nemzet anyagi és szellemi életének mélyéig kellett hogy elhasson, József reformjai közt tán a legkevésbbé ismeretes. Pedig ez fejezi ki politikájának igazi tartalmát, ennek volt legnagyobb hatása az ország további fejlődésére.

A physiokraták elmélete, mely akkor aranykorát élte, két nagy gazdasági elvet állitott fel: a munka szabadságát és a földművelésnek elsőrangu fontosságát. Mindkét elvből következett a jobbágyság felszabaditása a földesuri hatalom alól.

Mint Turgot, a nagy physiokrata minister, ő is a robotváltságon kezdi. Elrendeli, hogy azt a korona és az egyházi jószágain életbe léptessék, egyebütt pedig előkészitsék.[1] Nem a jövedelem növelésére törekszik, hanem az uradalmi és majorsági birtokok feldarabolására. A latifundiumok helyébe a kisbirtok lépjen, a terménygazdaság helyébe a pénzgazdaság. Ausztriában ez a rendszer bevált és az alpesi tartományokban a lefoglalt egyházi birtokok nagy része parasztkézre jutott. De nálunk, hol a jobbágy legfölebb fuvarozásból pénzelhetett, igen nehéz volt őt gazdaságilag önállóvá tenni. Ez csak a magyar kereskedés emelkedése által vált lehetővé.

Gyakorlatibb ennél a jobbágy személyes szabadsága felől intézkedő patens. Ennek alapeszméit, mint láttuk, már 1783-ban kifejezte a császár, de a közzététele csak 1785 nyarán, augusztus 22-ikén történt, midőn a kir. biztosok kinevezése már eszközt nyujtott a gyökeres reformok végrehajtására. Első pontja megszünteti a jobbágy[2] nevet és a földhöz kötöttséget. Minden nemzetü és vallásu földműves szabadon költözködhetik. Másodszor: a földműves ura engedelme nélkül is házasodhatik, tudományos pályára léphet vagy mesterséget folytathat. Harmadszor: sem a földműves, sem családja nem köteles a földesurnál személyes szolgálatot teljesiteni, ha önszántából nem szegődött oda. Negyedszer: ingó javairól szabadon rendelkezhetik, a földesuri örökölt jogok fentartásával. Ötödször: törvényes és elégséges ok nélkül földműves vagy örököse nem fosztható meg telkétől, sem nem helyezhető át egyik községből a másikba. Hatodszor: minden egyebekben a földművesek az eddigi szabályok szerint éljenek, ha pedig nagyon sanyargatják őket, igénybe vehetik a megye tiszti ügyészének segitségét. Mindezt a földművelés felvirágozásának érdekében rendeli el a császár, megállapitva az embernek a természettől és az államtól megillető személyes szabadságát és birtokjogát a földművesekre nézve.

[1] M. kancz. levéltár, 3185—1783.
[2] Leibeigen.

Magyar szempontból e rendelkezés törvénytelen volt: mert nem más, mint az 1514-iki rabszolgatörvény eltörlése az alkotmányos ut mellőzésével. Szabolcs megye meg is akarta tagadni kihirdetését. De jaj annak az alkotmánynak, melynek csak megtörésével állitható helyre az emberi méltóság. Számos adat maradt arról, hogy a földesur még akkor is barbár módon élt vissza hatalmával. Ezt a szégyenfoltot le kellett törülni Magyarország ábrázatáról. Azok, kik a császár reformjait ellenezték, sem mertek törvényes jogra hivatkozni, csak azt vitatták, hogy a szabad költözés megengedése néptelenné fogja tenni a terméketlenebb vidékeket, melyek művelését és használhatóságát csak a röghöz kötöttség biztositja. Félelmük nem volt jogosult: az önkéntes költözés nem vált gyakori tüneménynyé. Egyáltalában József e rendelkezése épen hagyta a földesur gazdasági jogait és jövedelmeit, csak az alattvalót lealázó, a földesurban a zsarnoki hajlamot ébresztő és fentartó személyes függést szüntette meg.

E patens keresztülvitele is sok nehézségbe ütközött. Maguk a parasztok is sok helyütt bajt okoznak, a mennyiben a császár kegyes rendelkezése alatt az összes urbéri terhek megszünését értették és megtagadták a robotot és egyéb tartozásaikat. Igy történt Liptóban, Léván és a három déli megyében és Erdélyben sok helyütt. De már 1786-ban helyre áll mindenütt a rend. A császár bölcsen szabta meg a korlátot és most már volt állami közigazgatás, mely gondoskodott a végrehajtásról. Ennek az állami administrationak épen e földesurak ellenőrzése és visszaéléseik megszüntetése vált egyik legfőbb feladatává. Mária Terézia még alávetett rendet lát a parasztban, mely iránt könyörületet kell mutatni; József állampolgárt, kinek jogát elismertetni és fentartani az uralkodó kötelessége.

Anyagi tekintetben nem igen nyult a nemesség jogaihoz. A leszámolást akkorra hagyta, a mikor majd a nemesség adót vállal. Akkor majd lehet könnyiteni a paraszt adóján. Csak a szabad bormérést engedte meg minden termelőnek, egész éven át, noha ez világosan ellenkezett az urbérrel. De ő nem az irott jogot nézte, hanem azt a gazdasági elvet, hogy csak az eladás szabadsága serkent termelésre. Általános törvényt ez irányban nem hozott, de a hol csak lehetett, a pereket a parasztok javára döntötte el. Elvül mindig az szolgál, hogy a hol a fejedelmi rendeletek által az uradalmaknak vagy magánosoknak jövedelme csökken, a kárt ezeknek maguknak kell viselniök, minden igény nélkül a megtéritésre. Hisz az állam adta a jogot és kiváltságot: miért ne vonhatná azt meg, ha érdeke úgy kivánja!

Nem is annyira egyes rendelkezésekben áll József uralkodásának hatása, mind inkább azon általánosan elterjedt, az egész parasztságot átható tudatban, hogy valahára reá is süt a fejedelmi kegy napja. Ebből következett aztán a sok feljelentés, feladás. Ezekből megtudjuk, hogy nem is annyira a nemesség volt a bűnös a gazdasági elnyomásban, mint a községek előjárói. Ráby Mátyás, ki Szent-Endrét ki akarta szabaditani egy

aláváló érdekszövetkezet karmaiból, történeti alak. Ellenségeinek sikerült őt elfogatni, és mikor ő a tömlöczből előadja a császárnak törekvését és siralmas sorsát, a kanczellária nem a dolog velejét kutatja, hanem csak azt, hogyan szerezhetett magának a rab, az utasitás ellenére, tintát. Az elnyomás országos rendszer volt: fentartásában érdekelve voltak azok is, kikben a császár megbizott. Hasonló elnyomást gyakorolt a szász nemzet az egész királyföldön. József ennek is véget akart vetni és midőn mindig ujabb meg ujabb visszaéléseknek és vesztegetéseknek jutott nyomára, nyugalomba helyezte »a rája bizott tartomány java iránti kötelességből« Bruckenthal Sámuelt, a hires kormányzót.

Mind ezen intézkedésben a nemesség csak a császárnak ellene irányuló politikáját látta. Midőn az 1786 év elején elrendelte a földmérést, azt terjesztették, hogy nem indit majd katonát az ellenszegülők ellen, hanem a parasztokat feloldja minden urbéri kötelesség alól és teljes birtokul nekik adja az általok művelt földet. Uralmának a nemzet legszámosabb, legmunkásabb osztályában, abban, mely katonát adott és adót fizetett, kereste igazi alapját.[1]

Ez alapra annál nagyobb szüksége volt, mert minden ujabb tette növelte a közte és a magyar kiváltságos osztály közötti ellentétet. Már 1782-ben felállitja azt a tételt, hogy épen úgy adhat privilegiumot, épen úgy erősithet meg, vagy szüntethet meg kiváltságot, mint a koronás király. A koronázás az ő szemében üres szertartássá válik, mely jogot nem ad és alig különbözik a bécsi gálanapoktól és lovagrendi ünnepektől. Nemzeti jognak csak azt ismeri el, hogy alaptörvényt, »mely az egyének összeköttetésének lényegét illeti«, nem lehet hozni országgyűlési végzés nélkül. De ha a törvények már meg vannak állapitva, »azokat csak az országos kormány hajthatja végre, azaz monarchikus országban a király«. A magyar közjogból csak azon tételeket és törvényeket ragadja ki, melyek a királyi hatalomra nézve kedvezők. Mint korlátlan magyar király, idegen állami rendszert ültet át hazánkba, de a mellett igénybe veszi a régi magyar királyok egész hatalmi teljét. Ez elmélet kifejtésében, különösen Izdenczy József, magyar államtanácsosa, a magyar közjog kérlelhetetlen ellensége, volt nagy segitségére. Szinte személyes ellenségét látta a magyar jogrendben és abban, ki azt összefoglalta és a nemesi kiváltságot rendszerbe öntötte, a magyar jogászság atyjában, Verbőczyben. »Nekem van fentartva, irja 1786 végén, a törvények változtatásának és ujak hozásának hatalma, ebben pedig az alapjokban hamis Verbőczy-féle mondatok nem gátolhatnak.«

Természetes, hogy az ilyen elvek ellen sorban felszólalnak a magyar hatóságok, országos törvényekre, nemzeti jogokra hivatkozva. De a czik-

[1] Az osztrák kanczellárnak, gróf Choteknek egyszer azt mondta: »wenn der Bauer nicht will, sind wir Alle pritsch!«

kelyeket annyiszor idézték már visszaélés, elnyomás és palástolás védelmére, hogy azoknak a császárra már nem lehetett hatása. Ezt érezve, a magyar államférfiak József ellen mintegy philosophiai alapot keresnek és találnak. A magyar alkotmányt beillesztik a modern, Montesquieu-féle alkotmányos felfogás keretébe. Ürményinek azon előadása szerint, melyben a fönnebb emlitett császári elméletet czáfolja, a magyar alkotmány értelmében a törvényhozó hatalom a királyi felség és a rendek kezébe van letéve, a törvények végrehajtása pedig át van ugyan adva a királynak, de ezt csak az országos hatóságok által az alaptörvényekben meghatározott módon foganatosithatja. Ez az első kisérlet az ősi magyar alkotmánynak az angol-franczia közjogi eszmék szerint való magyarázására.

E tollharczban kétségtelenül a magyar felfogás maradt a győztes. De a császár nemcsak apostol, hanem hatalmas fejedelem, kinek szavára 300,000 katona áll készen. Akkor, 1786-ban áll tevékenységének és hatalmának tetőpontján. Európai állása igen megszilárdult. Nagy-Frigyes halála által (1786 augusztus 17) megszabadult egyetlen veszedelmes vetélytársától, szövetségben áll Oroszországgal, melynek czárnőjét 1783-ban Krimia megszerzése által lekötelezte, szövetségben Francziaországgal, hol huga, Mária Antónia a királyné. Kifelé teljes a béke, országaiban teljes az engedelmesség. Elérkezettnek látta az időt rendszere teljes kifejtésére, a leggyökeresebb reformok életbe léptetésére. Munkába veszi azon kérdés megoldását, melynek már megpenditése is felháboritotta a magyar nemességet Mária Terézia ellen: a nemesség megadóztatását.

A physiokrata elmélet, mely a földben látta minden gazdagság forrását, nem tartott igazságosnak más adót mint azt, melyet a földre és terményeire ró az állam. Magyarországon ellenben sarkalatos törvény (1741: VIII.) mondja ki, hogy a telek nem szolgálhat adó alapjául. Tudja, hogy ez nehézség, de kijelenti, hogy nem tenne eleget kötelességének, ha ez a nehézség eltéritené őt a hibás és méltánytalan adórendszer javitásától. Ez a javitás a következő három főelv szerint megy végbe: 1. A földre, annak termő képességére és jövedelmére nehezedő adó a legméltányosabb. 2. Minden földet, ha egyenlő a termőképessége és a jövedelme, egyaránt kell megadóztatni, hogy tehát senki sem vehető ki ez alól. 3. Mindannak, a mit termények- vagy iparczikkekből nyernek vagy készitenek, vagyis az iparnak, adómentesnek kell lennie, kivéve a fogyasztási adót a nagy zárt városokban, mely úgy is csak a vagyonosabb osztályt éri. Fel kell tehát mérni minden termő földet, ki kell számitani a jövedelmet, és mivel az államnak pénzre és nem terményekre van szüksége, minden megyében a termények piaczi ára szerint kell meghatározni azon értéket és a szerint kiróni az adót, teljes egyenlőséggel és méltányossággal.[1]

Sehol sem volt annyira iogosulva ez az egyetlen adó, mint az akkori

[1] Császári kézirat gróf Pálffy Károlyhoz, 1785. deczember 30-ikán.

Magyarországon, hol a földbirtokon kivül akkor alig volt számba vehető gazdagság. A törvényes nehézségek ellenében József szintúgy, mint anyja, az insurrectio kötelességének megváltását veti fel. E megváltásnak csak a hiteles földmérés és becslés lehet az igazságos alapja. Királyi hatalmánál fogva tehát elrendeli azt, tekintet nélkül arra, nemesi vagy nem nemesi kézen van-e a telek.

Ez csak előkészités, de elgondolhatjuk, mit vártak a nemesek, ha az a hir kapott lábra, hogy az uj rendszer szerint Károlyi grófnak sem marad több jövedelme 10,000 forintnál. Ugy képzelték, hogy, a mint a conscriptio a nemesek személyét veti oda zsákmányul, ugy a földmérés, a dimensio, földjeiket vagyonukat adja át leltározva a császárnak. Nem lehet kétségünk a felől, hogy a császár összes intézkedései közt ez talált legjobb elevenre. Vajmi kevéssé megnyugtató volt hát a patens azon kijelentése, hogy ez a rendszabály ép oly kevéssé okozhat kárt a földbirtokosnak mint az összeirás.[1]

Gróf Pálffy Károly.
(Egykoru metszet az országos képtárban.)

Pedig a császár azon mindent felölelő államférfiui szellemmel, mely a történetirót szinte kibékiti ujitásainak erőszakosságával, a nemesi adómentesség megszüntetésével nagy jótéteményben akarta részesiteni hazánkat. Tudjuk, hogy a nemesi »szűz váll«

[1] Az igen részletes utasitás latin és német nyelven megjelent nyomtatásban is. Bécs, 1786. fol.

milyen irtóztató terhet háritott az országra. Annak a rendszeres és következetes kizsákmányolásnak és zsarolásnak, melyet a monarchia gazdasági és vámrendszere vont maga után, ez a kiváltság volt mintegy a mentsége.

A császár igazságossága érzi az összefüggést. Az adó fejében nemcsak a nemest akarja felmenteni a háboruskodás terhe alól, nemcsak birtokát akarja valóban szabad birtokká tenni az által, hogy lemond a fiscus örökségi jogáról, hanem véget akar vetni a magyar termelés és forgalom eddigi lenyügözésének is. »Az a kérdés, nem lehetne-e kivetni a kimért és megbecsült telkekre azt az összeget, melyet az állam a harminczad és vámjövedék eltörlése által vesztene, továbbá azt, melyet el kellene engedni a szomszédos örökös tartományok adójából azon esetben, ha azokban szabad forgalmat engednének a magyar terményeknek. Méltányos és szükséges, hogy e két pont eldöntése a magyar és erdélyi rendek beleegyezésével történjék.«

Igen valószinü, hogy egy akkor egybehivott országgyűlés a körülmények nyomása, még inkább a császárnak személyes nagy hatása alatt jelentékeny reformokra birható, nemcsak a közjogi és felekezeti ügyekben, hanem az adó dolgában is. Még Bihar megye is kifejezte erre való hajlandóságát 1786 márczius 13-iki feliratában. De olyan országgyűlést, mely hazánk önállóságának teljes megsemmisitésébe beleegyezik, Magyarországon előteremteni soha se lehetett. Már pedig ennek a dietának nem egyes intézkedések fölött kellett volna itélnie, hanem egy egész rendszer fölött. A vám szabályozása nemcsak káros volt a nemzetre nézve, hanem mindenek fölött jogtalan. Az osztrák császárnak jogában állhatott a magyar termények kitiltása Ausztriából, de Magyarországnak ugyanannyi joga lett volna az osztrák iparczikkek és gyártmányok ellen visszatorlással élni. Ezt csak az uralkodó pártossága akadályozta meg és vele együtt a lehető, mindkét országnak javára való megbékélést is. Igy bárminő sujtó a vámvonal, legalább az ország különállásának volt elismerése. József igazságot akart szolgáltatni Magyarországnak, de oly áron, melyet ez a nemzet sohasem adhat meg: a teljes beolvasztás árán.

Különben a császár maga is belátja, hogy jó szerével nem nyerheti meg az országot. Azért ugyanakkor, mikor országgyűlést emleget, szokása szerint a fenyegetésről sem feledkezik meg. »Azon elhatározástól: vállalnak-e adót vagy nem, függ, vajjon Magyarország egyenlő kedvezésben részesüljön-e kereskedés és forgalom dolgában, mint a többi örökös tartomány, vagy pedig tisztán gyarmatnak lesz-e tekintendő. Arra kellene aztán igyekezni, hogy az ilyen gyarmat iparczikkeinek terjesztését lehetőleg meggátolják, hogy azok a sulyosabb adókkal megterhelt örökös tartományokéval ne versenyezhessenek, a termények árát pedig lenyomják, hogy annál olcsóbban lehessen eltartani az oda elhelyezett katonaságot. Igy a lehető legnagyobb hasznot húznák belőle.«

Ez legalább nyilt beszéd volt. A fenyegetés ugyan nem igen hathatott, mert az állapot, melylyel ijeszt, tényleg már 1754 óta fennállott. De eddig még sem merte senki oly nyiltan kiaknázandó gyarmatnak, alávetett provinciának nevezni ezt a királyságot, mint az örökké igazságosságot emlegető II. József. Országgyűlést nem hivott össze, de a földmérést minden erővel sürgette. A királyi biztosoknak erre kellett forditani minden figyelmüket a helyett, hogy a cultura művét vihették volna előbbre. A császár, ki mindjárt élvezni akarta volna munkája gyümölcsét, azt remélte, hogy a cataster kész lesz 1786 októberig. A földmérés megindúlt, az országot idegen csőcselék lepte el a mérő eszközökkel, melynek csak csekély része értett a mesterségéhez, a többi szedett-vedett emberekből állott, kiket úgy a hogy begyakoroltak. Minden curia, minden porta elé oda helyezték a geometriai eszközöket, mint egy Gessler-kalapot. A földesuraknak meg kellett fizetni a földmérésnek a napi dijra sóvár bizottságok által egyre szaporitott költségeit; a jobbágyoknak kézi és igás robottal kellett szolgálni. Néhol fellázadt a népesség, több földesúr, mint p. o. gróf Illésházy, megtagadta a jövedelmi vallomásokat. Az egész munka elhuzódott, mig József halála teljesen végét nem vetette. »Az egyenlő adó üdvös és méltányos czélja« nem volt elérve, de az elkeseredés a császár ellen folytonos táplálékot nyert.

Több eredményt ért el ott, hol a közigazgatásról és eszközeiről volt szó. A régi megyét, melynek gyűléseit és tisztikarát még a királyi biztosok kinevezésekor fentartotta, egy évvel később egészen eltörli. Tanácskozásnak, megvitatásnak az ő rendszerében nincs helye, abban minden személyes elhatározástól függ. Legfölebb azt engedi meg, hogy parancsai csak a rendek által való utólagos megerősitéssel nyernek törvényes erőt. Aztán valami lealázót lát akarata végrehajtóira nézve abban, hogy azok mástól is nyerjenek megbizást, mint tőle. »A politikai igazgatást soha se lehet egy választás véletlenére bizni, és a parancsoló soha sem rendelhető alá azok önkényének, kiket kötelességükre kell utasitani. A megyei tisztviselők választása tehát megszünik.«[1] A megyének még kérelmezési joga is megszűnik. Az alispán csak a saját nevében szólhat. Megszünnek a megyék régi czimerei és pecsétjei, az országos hatalom feldarabolásának történeti emlékei is. Minden megye czimerül az ország czimerét használja, mely körül saját neve legyen irva.

Még ez a reform sem volt oly gyökeres, mint a minőnek látszik. A volt alispánok közt 27 megmaradt annak. Nem nemesek közt csak az egy Hajnóczy József, gróf Széchenyi titkára, jutott erre a polczra, Szerémmegyében. A hivatalvállalás épen nem azt jelentette, hogy az illetők egyetértenek a rendszerrel. Nehéz volt megválni a megszokott hatalomtól és befolyástól, és ha tenni nem is lehetett sokat, de lehetett akadályozni. Előbb a

[1] Kancz. levéltár, 6181/1786. sz.

megye gyakorolt passziv ellenállást, most kinevezett, a királynak lekötött tisztviselői folytatják az ellenállás munkáját.

A császár mindezt még nem láthatta előre. Főczélját biztositottnak tartotta; a személyes kormány csakugyan leért azon rétegig, hova Mátyás király óta nem nyúlt. Megtörtént, minden elméleti fogadkozása ellenére, a mitől a magyarok mindig tartottak: »az ünnepélyes szerződéseken alapuló magyar alkotmány, a rendek hozzájárulása nélkül, megváltozott és az uralkodó önkényétől függő közigazgatássá vált«.[1] Ettől az önkényétől függő igazgatástól várta II. József eszméinek megvalósitását azon a téren is, melyet még előbb alkotmányos tárgyalásnak volt hajlandó átengedni, »az egyének összeköttetését illetőleg,« a jogi élet terén is.

A XVIII. század jogi felfogásán kettős eszme uralkodik: a római jog és az észjog. Az egyik a gyakorlati, a másik az elméleti józan ész. A középkor jogi élete, a maga százféle különösségével, kiváltságával, személyi, tárgyi, testületi osztályozásával, époly kevéssé felelt meg az egyiknek, mint a másiknak. Azért, mióta új társadalom van alakulóban, a modern állam is a törvénykönyvek egyszerűsitésére forditja gondját. Ebben is XIV. Lajos és Francziaország járnak elől; nyomon követi Nagy Frigyes országos törvénye. Mária Terézia is elrendeli 1753-ban egy új codex szerkesztését. Mind e munkáknak az a közös vonása, hogy lehetőleg kimélni akarják a hűbéres jogot és a tartományi szokásokat és azért mégis érvényre emelni az általános jog elveit. Ebből csak félszeg munka válhatott, és valóban csak akkor létesűlhetett új és egységes törvénykönyv, midőn a franczia forradalom új és egységes társadalmat hozott létre.

József, kiről anyja büszkén mondta, hogy jogász, egészen az észjog tanainak befolyása alatt áll és lelkének egész hevével készül az örökölt törvényes rend felforgatására. Már trónörökös korában ő vitte keresztül a már kész büntető törvénykönyv visszavonását,[2] mert azt kegyetlennek találta. Az ő érdeme a kinzó vallatás eltörlése. Minél mélyebben belátott a magyar igazságszolgáltatás örvényeibe, annál határozottabb lett eltökélése, véget vetni a visszaéléseknek és az emberi és polgári jogok alapján létesiteni az egyformaságot. Nem az egyes bünösön esett meg a szive: az összesség nyomorát érezte át, mely az igazságügy borzasztó állapotának volt kifolyása.

III. Károly reformjai óta e téren nem történt semmi. Megmaradt a régi törvénykezési rend sokféle fórumával, külön-külön nemesek és nem nemesek részére. A mi még nagyobb baj, az igazságszolgáltatás össze volt olvasztva a közigazgatással, a szabad királyi városok kivételével a nemesi rend tartotta kezében mindkettőt. Az egész berendezés oly szorosan összefüggött az alkotmánynyal, annyira egy volt vele, hogy József

[1] Pásztory kancz. tanácsos előadása ugyanott.
[2] Constitutio Criminalis Theresiana. 1769 úr.

csak akkor foghatott e művéhez, midőn azt az alkotmányt voltakép már nem létezőnek tekintette. 1785 nyarán, a királyi biztosok kinevezése után, rendezi az igazságügyet. Először csak gyorsitani akarja a pereket, és jobb birákról gondoskodik a felső törvényszékeknél. Csakhogy e czélból meg kell változtatni a curia és a királyi tábla egész szervezetét. A magyar felső biróságok összes középkori sallangja, táblai bárók, praelatusok, protonotariusok intézménye megszűnik. A birákat csak a király nevezheti ki, azért hogy dolgozzanak. Kinek nem tetszik, elmehet. A juratusokat kizárja az ülésekről. »Nem lehet tűrni, hogy a curia tovább is birkaakolhoz hasonlitson, hol a tanteremből jövő szakálltalan emberek a legjobb és legtapasztaltabb birákon gyakorolják élczeiket, mi által a szavazásban is akadályozzák őket, a fiatal emberek pedig egyenesen vakmerőségre és dölyfre neveltetnek.« Új törvénykezési rendet ir elő, melynek előadására Kéler Zsigmond ügyvédet küldi a pesti egyetemre.

E rendtartás csakugyan egyszerű és következetes. Úgy a nemesnek, mint a nem nemesnek három instantia áll rendelkezésére. Egy biróság sem lehetett első instantia és egyszersmind fölebbezési hely. Az illetékesség miatti oppositio, a pörhalasztásoknak egyik leggyakoribb oka, megszünt. Szigorúan van keresztülvive az az elv, hogy a felperes mindig az alperes birósága elé vigye az ügyet. A felség egyáltalában nem avatkozik a törvénykezés menetébe, egyedűl csak a nemesek megkegyelmezésének jogát tartja fenn magának.

E tisztán formális intézkedésekből folynak aztán a nagyon mélyre ható változtatások. A rendkivűli biróságokkal együtt megszünteti az egyházi consistoriumok és az akadémiai hatóságok biráskodását is. Fiuméban és Budán váltótörvényszékeket állit. A bonyolódott birtokviszonyok végleges tisztázására telekkönyv felállitását rendeli el. Hogy fér meg a váltó és a telekkönyv századokon át tartó perekkel és az ősiséggel?[1] Vagy az ősi alkotmánynak kellett győznie, vagy a császár ujitásainak. Ő mindent megtesz e győzelme előkészitésére. Mint a felső hatóságoknál, úgy a megyénél is elválasztja az igazságszolgáltatást a közigaztatástól. A congregatiók és sedriák birósági hatásköre csak úgy megszünik, mint a politikai. A császár egy ideig azon gondolkozott, hogy a megyei törvényszékeket egészen megszüntesse és a büntető törvénykezést a vidéken is a városi magistratusokra bizza. Ez által a törvénylátás teljesen kiesett volna a nemesség kezéből. A kormányszékek felszólalására mégis megtartja a megye törvényszékeket, úgy polgári, mint büntető ügyekben. Ilyen törvényszéket 38-at állit Ma-

[1] Keve Mária pere egy gróf Csáky ellen 27 évig hevert a tiszántúli kerületi táblánál. Gróf Jankovich Antalné panaszkodik, hogy egy pere 38 év óta vár eldöntésre a királyi táblánál. Kende Erzsébet engedelmet kér, hogy folytathassa a Vay család elleni perét, mely még 1680-ból ered és 1760 óta egyre folyik és melynek már költsége többre megy mint a pör tárgyának értéke. A báni tábla panaszkodik, hogy 1785-iki mártonnapi terminusán, bár azt meg is hosszabbitotta, nem birt elvégezni egyetlen egy pert sem.

gyarországon, 11-et pedig Erdélyben. A városok külön törvénykezése épúgy megszünik, mint az uradalmak patrimoniális törvényszéke és pallosjoga. Azelőtt a bakó hozzátartozott a megye, a város, a nagyobb uradalom statusához, most egész Magyarországon elég lesz öt hóhér.

Az összes biróságok a hétszemélyes tábla alá rendeltetnek, mely saját felelőssége mellett ajánlja a birákat kinevezésre. Ilyen módon a magyar igazságszolgáltatás egysége és különállása megmarad, sőt még a testületi befolyás, a nexus sincs belőle kizárva. Igaz, hogy a császár sohasem bizott meg teljesen a magyar törvényszékek igazságosságába, sőt egy izben német commissariust akart küldeni a curia és a királyi tábla megvizsgálására.

Hogy mennyire összetartó volt még akkor is a birói szervezet, és mennyire képes, ha nem is a cselekvésre, legalább akadályozásra, különösen a telekkönyv története bizonyitja. A császár már 1785-ben, többi reformjával együtt, elrendeli ennek felállítását. A curia teljes ülésében protestált az ellen. A birákat, igy okoskodik, nagyon bajos helyzetbe sodorja ez a parancs, mert esküjök a törvények megtartására kötelezi, másrészt pedig jobbágyi hűségük a legfelsőbb parancsok teljesitésére készteti őket. Különösen a hiteles helyek okleveleinek áttétele ellen tiltakozik; mert az törvénybe ütközik. A császár nem enged, megszünteti a hiteles helyeket és egy országos telekkönyvet és levéltárt állit fel Budán, melynek elnökéül Kéler Zsigmondot nevezte ki. A császár szándéka szerint 1786 május 1-én kellett volna működését megkezdenie ez intézetnek, később 1788 november 1-jét tűzi ki végső terminusul. Tényleg még az acták összehordása sem volt befejezve, midőn halála véget vetett az egész tervnek.

Nagyobb eredményt ért el a házassági jog szabályozásánál. Ő a házasságot tisztán mint polgári szerződést fogja fel. Hanem a polgári házasság kötelezővé tételére nem gondol. Oly szerződésnél, mely annyira megköveteli a felek erkölcsi erejét és szilárdságát, az államnak a lehető legteljesebb garantiát kell óhajtania. Ezért ő szükségesnek tartja az egyházi szertartásokat, de a pap mint állami hivatalnok működjék és hajtsa végre az ő rendelkezéseit. Mivel pedig patensének több pontja, különösen a rokonsági fokozatokról és a vegyes házasságokról szóló, ellenmondott az egyház törvényeinek, gyakran kényszeritéshez kellett nyúlnia. Még az annyira szelid, engesztelékeny primás is kénytelen volt áldását megtagadni egy vegyes pártól és a császár megrovását vonja magára. A rozsnyói püspököt, báró Andrássy Antalt, ki megtagadja hasonló esetben a dispensatiót, letétellel fenyegeti, a legkeményebb szavakkal illeti és 500 arany birság lefizetésére itéli, mely összeget a várakozó jegyesek kapják jutalmul állhatatosságukért. Ily módon kierőszakolja a magyar társadalom egyesitését a connubium által. Egységes, minden felekezetre érvényes házassági törvénye nem élte őt túl, de a protestánsoknál egészen az utolsó évekig, midőn szintén egységes házassági jog jött létre, az szolgált érvényül.

Az állami hatalom ismét saját körébe vonta a társadalmi életnek egyik legfontosabb tényét. A házassági ügyeket a világi törvényszékek előtt kellett tárgyalni. A tiltó és bontó házassági akadályokat az állam állapitotta meg. Igaz, hogy az egyház törvényeinek szigorú figyelembe vételével. Igy p. o. házassági akadálynak ismerte el a katholikus egyházi rendhez tartozást s a szerzetesi fogadalmat. A házasságot megelőzőleg kötelességgé lett a háromszoros kihirdetés, mely alól azonban a polgári hatóság dispensálhatott.[1] Nemcsak, hogy az állam kiterjesztette határainak körét, hanem az által, hogy a felekezetektől függetlenül járt el oly ügyben, melyet addig kizárólag azok igazgattak, előmozditotta a nemzet egységét a felekezetiség rovására.

Történeti tény, hogy a codificatio megkezdésére a büntető törvény a legalkalmasabb. A társadalom, bármennyire széttagolt, mégis egységet képez az ellene törőkkel szemben. Mégsem annyira bonyolódottak és a társadalom mélyébe hatolók a criminalis jog kérdései, mint a polgári, magán és különösen az örökösödési jogéi. Itt még az is elősegitette a törvényalkotást, hogy magyar büntető codex voltaképen nem volt, részben a szokás, részben az osztrák eljárás döntött, továbbá az, hogy a gyakorlat kegyetlen szigorúsága, melyről már volt alkalmunk szólani, már nagyon is ellenmondott a műveltebb körök érzésének. Még 1786-ban előfordult, hogy Pozsony városa egy gyilkost arra itélt, hogy előbb a városháza előtt izzó harapófogóval csipdessék, aztán kerékbe törjék felűlről lefelé, végre kerékbe fonják. Máramarosmegye egy négyszeres gyilkost szintén kerékre itélt, de alulról felfelé, mi a kivégzésnek lassúbb és borzasztóbb módja. A pallosjognak az uradalmaktól való elvétele és a kegyelmezési jognak a királyi biztosokra való ruházása jelölte az első lépést az emberi élet nagyobb kímélése és a bűnök és büntetések közti helyesebb arány felé.

József elvben ellensége volt a halálos büntetésnek, nem sentimentalismusból, hanem mert borzasztóbbnak vélte a hosszas szabadságvesztést a gyorsan végződő halálos kinnál. Fegyházbüntetés, hajóvontatás, mi körülbelül a bagnonak vagy gályarabságnak felel meg, bélyegzés és testi fenyiték voltak rendes eszközei a súlyosabb bűnösökkel szemben. A magyar biráknak gyakran veti szemére, hogy könnyelműen itélnek halálra és 1787-ben kizárja a candidátióból azokat, kik e hibába estek. A nem nemesek irányában tapasztalt szigorúságot annál megrovandóbbnak találja, mert észre veszi, hogy főrangú bűnösökkel meg igen enyhén bánnak. A Magyarországon szinte vérré vált osztályok szerint való igazságszolgáltatás ellen egész lénye fellázad.

Mindezen úgy akart segiteni, hogy behozza az Ausztriában 1787 január 15-ikén közzétett új büntető törvénykönyvet. E szerint a büntetésben csak

[1] Vasmegyei levéltár, 1789 évi jegyzőkönyv, február 14. Egy hajadon a kihirdetés elengedését kéri az alispántól, mert — úgymond — két vőlegénye már a faképnél hagyta és igy halasztás esetén attól kell tartania, hogy most is úgy jár.

a szabadakarat és a beszámithatóság tehet külömbséget, de nem a bünös rangja és rendje. Sőt kimutatható az az iránya, hogy épen azon büntetteket torolja meg aránylag igen szigoruan, melyeket inkább a társadalom előkelőbb tagjai követhetnek el. A hazaárulásnak 30-tól 100 évig terjedő, bélyegzéssel járó fogház a büntetése. A ki hatósági hatalmával visszaél, súlyos fogsággal és kényszermunkával lakol. Lázadás vagy zendülés főczinkosai akasztófára jutnak. A párbajban elkövetett emberölésnek ugyanaz a büntetése, mint a gyilkosságnak (15—30 év), ha senki sem esett el a párbajban, ugyanaz mint a sebesitésnek (5—8 év). A nem bünbánó öngyilkos nem részesül tisztességes temetésben; azt, a ki öngyilkossági kisérletet követett el, fogságban tartották, mig bünös voltáról meg nem győződött. A gyors lovaglás és kocsizás, a tiltott játék mint kihágások büntettetnek. A sulyosabb bűntények miatt elitéltek nemcsak maguk vesztik el a nemességet, hanem az elitélés után született gyermekeik is. — Képzeljük el egy hasonló codex hatását mai társadalmunkra, a mely pedig már ismeri az állam követeléseit és a polgári egyenlőség aegise alatt áll, és megitélhetjük, hogy fogadhatták három emberöltővel ezelőtt.

A behozást a császár nagyon egyszerünek véli. »A magyar alaptörvények itt nem okozhatnak aggodalmat, mert a bünösöket és büntetteket mindenütt egyenlőn kell sujtani, egyenlő elvek szerint.« Csak annyiban enged, hogy a hétszemélyes tábla felszólalására eltiltja a nemesek elfogatását, ha csak nem történik mindjárt a bün elkövetésekor. Az I. 9.-t., mely e jogot biztositja, ő is elismeri alaptörvénynek, de a letartóztatás helyett a rendőri felügyelet alá helyezi őket. Ezen megszoritással 1787 vége óta tényleg e codex szerint itéltek biróságaink, bár formailag egészében soha sem fogadták el.

E törvénykönyv az előbbi viszonyokkoz képest nem valami fenkölt humanitás által jelöl haladást. Érdeme inkább abban áll, hogy az ország egész lakosságára nézve azonos törvényt állapitott meg, mely nem ismert kivételt és egyformán sujtott nemest és pórt. Egyuttal elejét vette annak, hogy más is büntethessen, mint az állam. A patriarchalis igazságszolgáltatás legfőbb eszköze, a deres, a császár egy kézirata értelmében megszüntette működését és csak a kanczellária felszólalása mentette meg az ünnepélyes elégetéstől.[1]

A kivitelben a codex épen nem vált be. Különösen az bántotta a megyéket, hogy aránylag könnyű vétségért, p. o. 3 itcze bor lopásáért is, elvesztette valaki a nemességet. A végtelen hosszú börtönbüntetések és a számtalan bot nevetségessé tették az egész rendszert. Kazinczy beszéli, hogy Hevesmegye 100 évi börtönre itélt egy gonosztevőt. Esztergom-Komárommegye törvényszéke 1789 július 11-én száz évi súlyos börtönre, azonfelül

[1] »Zur Bestrafung der Unterthanen verschiedene Maschinen unter dem Namen Derres bei den Obrigkeiten noch vorfindig und in Übung sein sollen.« Kanczell. levéltár, 8680/1787. július 14-iki cs. kézirat.

3 napon át 2 óra hosszat pellengérre és a hóhér által nyilvánosan végrehajtandó botoztatásra itélt meg egy asszonyt. Igaz, hogy a szörnyeteg egy éjjel megölte négy mostoha gyermekét, aztán meg a zsidókra fogta a bünt.

Szirmay Antal, a »Historia Arcana« irója, maga is királyi táblai biró, e szavakkal jellemzi az új büntető törvénykönyvet: »Minden vétségre börtönbüntetés volt szabva. A börtönök oly hamar megteltek, hogy nem volt elegendő az őrök száma. A bünös családja otthon éhen veszett, a népet súlyos adóval nyomta a rabok tartása; a foglyok sokasága feltörte a börtönöket és folytatta a rablást. Ezenkivűl megszünt a halálbüntetés, helyébe a hajóvontatás vagy 100 évi börtön egy helyre való bilincseléssel lépett, mely még sem ijesztette annyira a gonosztevőket. A hajóvontatásnál sokkal többet szenvedtek az égalj változásaihoz nem szokott őrök, mint maguk az edzett elitéltek. Ezenfelül egyenlő vétségért egyformán lakolt nemes és nem nemes. Főbenjáró bünért a nemes elvesztette nemességét, mintha ezen úton is csökkenteni akarták volna a nemesség számát. A szolgai büntetések által megszünt a becsület.«

József maga is érezte a rendszer gyengéit: a sok börtönbüntetést és a vele járó költségeket, hanem a biróságok helyes eljárásától várta ezek orvoslását. Ellenben teljesen meg volt győződve arról, hogy a szigoru és egyforma igazságszolgáltatás hozzájárul majd az előitéletek eloszlatásához és a társadalom büneinek csökkentéséhez. Valójában e törvénykönyve, legalább Magyarországon, épen nem növelte igazságosságának hirét. Ahhoz, hogy az erkölcsökben jelentékeny változást idézzen elő, mi mégis minden ideális codex végczélja kell hogy legyen, nagyon is rövid ideig volt irányadó.

Sokkal óvatosabb volt a császár a szorosan vett polgári törvények átültetését illetőleg. Itt csak egy igen nagy és gyökeres reformra gondolt, mely szervesen összefüggött az egész alkotmány megváltoztatásával. Ha a nemesség elvállalja az adót, ő, mint láttuk, kész volt feloldani a nemesi birtokot minden hűbéres terhe alól. De mig ez nem történt meg, az örökösödési rendhez, az egész birtok alapjához nem nyulhatott.

Igy csak két lényegesebb változást tett, mindkettőt a physiokrata elveknek megfelelőt, a forgalom emelése érdekében. Váltótörvényszékeket állitott fel, melyek hatósága azonban a nemesekre nem igen terjedt ki, minthogy azok birtokát nem lehetett elárverezni, és eltörölte az uzsoratörvényeket. Az ősi alkotmány magánjogi részének reformja egy más korra és más nagy ujitóra, Széchenyi Istvánra maradt. Igy is, tekintetbe véve uralkodása rövidségét, óriási nagy s bámulatosan sokoldalu az ő munkája. Annál bámulatosabb, mert, bár minden elvi alapon áll és egy rendszerhez tartozik, bár minden a philosophia és az emberszeretet parancsaiból fakad, sehol sem hiányzik a gyakorlati irányzat sem. Nemcsak az állam formájának megváltoztatása forog szóban, hanem az emberek lelkének

javitása is. József nem nézett sem rangra, sem rendre, sem fajra és felekezetre. Előtte két nemzet volt: a jó és a rossz. Úgy akarta, hogy alattvalói a jóhoz tartozzanak; ha szükséges, kényszeriteni akarta őket erre.

Jellemének legkirivóbb sajátságaihoz tartozik a türelmetlenség. Nemcsak akarta a jót, hanem akarta, hogy az mindjárt életbe is lépjen. Gyönyörködni akart alkotásaiban. A bécsi Augartenbe nem csemetéket, hanem már felnőtt fákat ültettetett. Államférfiui pályája kezdetén 10 évet tüzött ki határidőül, mely alatt minden reformját végrehajtja. És a mig uralkodott, napról napra új tervekkel áll elő, új módokat talál a régebbeknek foganatositására, egyre űzi, hajtja tisztviselőit, egyre új rendeletekkel halmozza el alattvalóit. Lelkének e sajátságából következett, hogy ő, ki mindent a mától, a mostani nemzedéktől várt, nem méltatta kellő gondra a jövő generatiót, az iskolát. Anyja a jövőnek él, ő a jelennek; anyjánál a nevelés elsőrangu politikai feladat, nála csak egyike az alárendeltebbeknek, a melylyel úgy szólva csak becsületből foglalkozik. Mégis csak az ő vasakarata és administrátiójának ereje gyökereztette meg nálunk anyjának nemes ültetését.

Addig az iskola első sorban az egyházi és rendi érdeket szolgálta. Vallásos udvari embert vagy polgárt nevelt. Most mint az állam eszköze tanit, hogy növendékeit képesitse. A köznemesség és a jobb módú polgárság fiai ellepik az iskolát. Az oktatás költséggel jár és ez a költség nagy tényező volt abban, hogy a vidéki ember terménygazdaságát pénzgazdasággá alakitsa át. A gymnasiumból kikerülő ifjúnak, a »Ratio Educationis« szerint, szépen, helyesen és gyorsan kell irnia, szabatosan kell magát kifejeznie latin, német és más hazai és szokásos nyelvekben; gyakorlattal kell birnia az egész arithmetikában és különösen a gazdasági számitásokban; ismernie kell hazáját és a többi császári kir. tartományokat; meg kell értenie mindazt, a mit a föld négy részéről és különösen Európáról legszükségesebb tudni; helyesen kell itélnie Magyarországnak, az örökös tartományoknak és a császároknak történetéről és a külföldi népek ügyeiről és eseményeiről; végre bárhol jár, meg kell különböztetnie e természeti tárgyakat, különösen az ásványtanhoz tartozókat és a miket addig tudomány hiján lábbal tapostak, meg kell becsülnie. Tisztán rationális oktatás, melyben a czélszerü ismeretek mellett alig jut hely az elme képzésének, a sziv és kedély gazdagitásának.

Mint az oktatás tárgya, úgy megváltozott a világi állami tanitással együtt a tanulói élet is. Megszünt, vagy legalább meglazult az a régi convictusi fegyelem, melynek köpenye alatt annyi kicsapongás fért el. A budai egyetem ifjai látogatják a bálokat, mi nagy költséggel jár, aztán elzálogositják ruháikat, melyeket alig váltanak ki valaha. Egerben körüljárnak éjjel a diákok és elverik az éjjeli őröket. Szigorú rendszabályokat kell alkalmazni a gatyában járó, csunyákat éneklő, lármázó, nagy botokkal felfegyverzett, ablakot betörő diákság ellen. Mégis oly nagy köztük

a fegyelmetlenség, hogy 1784 nyarán egyszerre 25 jogászt és bölcsészt kellett átadni a megye fenyitő kezének. A magyar hatóságok meg akarták szüntetni e féktelenséget, de a tanügyi bizottság, melynek élén a tudós Van Swieten, a hires orvos fia állott, a kihágások miatt nem akarta korlátozni a szabadságot. A magyar ifjuság hibái, mint látjuk, nem túlfinomodásból eredtek, hisz még a tánczot is megvetette, és »sarmata előitéletből«, mint a császár mondja, komédiának nézte, hanem durvaságból. Ezt a külföldi ruhadivat elfogadása nem tüntette el egyszerre. Hanem az

Kazinczy Ferencz.
(1791-iki metszet után.)

újitás ellenségei azt, a mi csak most lépett teljesen a nyilvánosság elé, az új aera következésének mondták, pedig a régibb korszaknak volt érett gyümölcse.

József tanügyi politikájának elveit már 1781-ben kifejti. Az egyetemek számát csökkenteni kell; a gymnasiumokba be kell hozni a nemzeti nyelv tanitását. A gymnasiumok száma túlságos nagy. Irni-olvasni a népiskolában is megtanúlnak; tudós meg úgy is kevésből válik. Nem kell idegen nyelveket tanulni, sem más szükségtelen tárgyakat, ellenben bizonyos jogi

előfogalmakat. A tanárok kinevezésénél ne legyen tekintet se vallásra, se nemzetre, csak az érdemre. Az állásokat pályázat útján kell betölteni.

Mint mindenben, itt is az egyformaságot követeli. Tudjuk, hogy Mária Terézia azt csak elvben valósitotta meg, de a protestánsok külön iskolaügyéhez nem igen nyúlt. A tolerantia megadója nem tartja szükségesnek, hogy e pontban kiméletes legyen. Kiadja a rendeletet, hogy vegyes vallású helyeken, hol csak egy iskola van, a gyermekek együtt járjanak. Megköveteli, hogy a protestánsok tanterv, methodus és tankönyvek dolgában teljesen alkalmazkodjanak az állami intézetekhez. Ezeknek fölterjesztéseit nagy jóakarattal fogadja, de az egyöntetüség elvét nem adja fel. Maga a tanügyi bizottság is belátja, hogy a protestánsok ellenmondását különösen az a gyanu idézi elő, hogy az egységes iskola örve alatt voltakép tériteni akarnak. Ezért meg kell alkotni a közös iskolát. A nevelés nem lehet többé egyházi: állami kell hogy legyen, hogy igazi egység jőjjön létre érzésben és gondolatban. A császár el is rendeli, hogy az eddigi és a később felállitandó főiskolák nem a katholikusoknak vagy a protestánsoknak, hanem az egész nemzetnek szánvák. A protestáns tanárokat is a tanulmányi alapból fizetik. A 10 kerületi főigazgató közt 2 protestánst és egy görög nem egyesültet nevez ki.[1] Kazinczy Ferencz is mint az iskolai administratio tisztviselője kezdte meg működését. Az egyetemen a bécsi egyetem rendjét és tankönyveit irják elő és a főiskolát egészen függetlenné teszik az egyháztól. A logika tanárául protestáns tudóst nevez ki a császár.

Azon szándékban, hogy minden a mi fennáll, az államot szolgálja, útjában találta a nagy tőkével rendelkező, de csak kevés eredménynyel működő nemesi convictusokat. Összehasonlitja ezeket a külföldi egyetemekkel — és még a bécsi Theresianumnak sem kegyelmez meg. Az alapitványokat ösztöndijakra forditja, a melyek adományozásánál nem a származás, hanem az érdem, tehát az állam érdeke legyen a döntő. Ugyanazon szempont alá vonható a tanpénz behozása. Addig a szegény nemes — tekintet nélkül haladására — ingyen tanúlt. Most a tanpénz kiszoritja azokat, kiktől az állam nem várhat semmit. Ebben nagy sérelmet is láttak a megyék, és a tanulók száma a gymnasiumokban és akadémiákban feltünően apadt, 8300-ról 5500-ra szállott alá. Az a czélja tehát, hogy a deákok száma apadjon, el van érve.

Sokkal nagyobb volt az érdeklődése a népiskola iránt. Mária Terézia csak az alapot vetette meg: a munka kivitele az ő érdeme. Százával érkeznek fel évenként a községeknek földesurokkal kötött iskolaalapitó szerződései. Az 1788—89. évben, melyben háború és éhség dühöngött, 25 fő-, 3 rajz-, 3 munka- és 464 népiskolát állitanak fel, a legtöbbet az ország elmaradt vidékein, különösen az oláhság között.[2]

[1] Ez Jankovics Antal, kit a császár később II. Katalinnak engedett át, és ki nagy érdemeket szerzett az orosz népiskola szervezése körül.

[2] Ez iskolák közt 46 közös, 98 kath., 47 gör. kath., 15 luth., 7 ref., 248 g. n. e, 3 zsidó.

A tanitók képzéséről már Mária Terézia gondoskodott, most ellátásukat szabályozta az állam. A tanitónak mindenütt külön lakást biztositott. A községnek legalább robotolnia kellett a ház épitésénél. A szükséges anyagot és költséget a földesúr adja, a fuvart és kézi munkát, ha van erdeje, a fát is, a község. Tüzifával részben a község, részben az uradalom látja el; a felvágásról a község gondoskodik. Készpénzfizetés nincs, azt pótolja a tanpénz vagy az a helyett adott termés és a két tehén ellátására való rét és legelő. A hol a tanitó szántóföldet kap, ott annak művelése és az aratás az ő dolga. Nagyobb községeknek külön jegyzőt, harangozót és kántort kell tartani. Ezek tanitsák a leányokat, de alá legyenek rendelve a képesitett tanitónak. Nemcsak állás dolgában legyenek alatta, hanem fizetés dolgában is, mert az ilyen foglalkozásra alkalmas egyének könnyebben kaphatók mint jó tanitók. Iskolát mindenütt kell alapitani, a hol parochia van, és a hol a filiálék nem tartanak külön tanitót, azok is hozzájárulnak a költséghez.[1]

A tanitók eleinte csak igen kevés ismerettel birhattak. Maga a ratio educationis is a szegényektől és közepes tehetségektől várja, hogy e pályára lépjenek. E hiány pótlására rendeli József az igazi népnevelőt, a papot. Az állami papnevelő intézetekben rendes tantárgy volt az elemi iskolák módszere. A pap tehát megtartja, sőt növeli befolyását az iskolára, de nem mint egyházi ember, hanem mint állami tisztviselő. A protestánsokra ezek az intézkedések nem igen vonatkoztak, ott elég jó karban volt a népiskola ügye. A görög vallásuaknál ellenben mindent az alapján kell kezdeni, és ott József sokban eltér rendszerétől, csakhogy az elmaradt községeket, különösen az oláhokat, iskolaalapitásra birja. A hol szegény a község, a tanulmányi alap segiti. Annyira megy a császár gondoskodása, hogy példának okáért a ferenczrendiek klastromát rendeli a fölállitandó temesvári gör. n. egy. papi és tanitói seminárium hajlékáúl. Ennyi jótétemény fejében áldozatot is követel, behozza az iskolakötelezettséget. A császár meghagyja azon szülők megbüntetését, kik gyermekeiket nem járatják iskolába.

Most már a nőnem nevelésére is kiterjeszkedik az állam gondoskodása. Addig a katholikusoknál csak az apáczák foglalkoztak a leányok tanitásával, és ezek feloszlatása után más intézeteket kellett felállitani e czélra. A műveltség emelkedését mutatja, hogy maga a lakosság is érzi e szükséget. A császár 1787-ben az összes még megmaradt apácza-iskolákat a tanügyi bizottság alá rendeli. Mindenütt egyforma legyen az oktatás, egyforma a vallási gyakorlatok megtartása és a fegyelem is. Minden tanügyi kerületben egy-egy leányiskola állitandó fel, 3 osztálylyal, hol a női kézi munkát is tanitsák. Hogy tanitónőkben ne legyen hiány, az alapitványt élvező leányokat kötelezték arra, hogy 6 éven át mint tanitónők működjenek. Leányiskolák alapultak Pécsett, Pozsonyban, hol egy Lebrun

[1] Kanczell. levéltár, 1782. 1414. sz.

nevű nő állitott leány-pensionátust, a császár segélyével, és Pesten, hová a váczi angolkisasszonyok költöztek át, kikhez 262 leány járt. Ugyanott a császár nemcsak a nagy Újépület egy részét szánta leányárvaháznak és iskolának, hanem külön leánynevelőt is akart alapitani, ha erre fundust találnak. Azonfelül szándéka volt Varasdon is létesiteni egy intézetet és még egyet a protestánsok részére.

Az egyház ügyében a katholikusok állottak ellen a császárnak, az iskola dolgában a protestánsok, különösen a reformátusok. Midőn biztositották őket arról, hogy gyermekeikkel a közös iskolában jól bánnak, azt válaszolták: annál rosszabb, mert mennél jobban kedvükben jár a más hitü tanár, annál jobban elhisznek neki mindent és veszélybe jő hitük is. Ellenállásuk oly szivós volt, hogy a lényeges egyesitést csakugyan meg birták halasztásukkal akadályozni.

És valljuk meg, nagy erkölcsi alapja volt az ellenállásnak. A népiskoláknál, mint láttuk, nem igen volt szükségük az állami beavatkozásra, a felsőbb iskoláknál pedig igen nagy volt ennek az ára: az egyedül képesitő német nyelvnek uralomra jutása. Ezen ellenállásban pedig egyetértenek velök a katholikusok. A császár igy valóban egyesitette a nemzetet, de nem a közös iskolában, hanem az ellene való visszahatásban. Az új iskolának, a régihez képest, a német nyelv adta volna meg tartalmát. Ez pedig mégis kevés volt ahhoz, hogy hatalmas testületek letegyenek érte legszentebb vallási és műveltségi traditióikról.

Nem valami magas tudományos és irodalmi műveltség lebeg a császár szeme előtt, hanem tisztán csak a praktikus haszon, a czélszerűség. Ezt szolgálja a német nyelv is. Tanulására legfőbb inditó okká az érdeket teszi, nem a műveltségi, hanem a gyakorlati érdeket. Mihelyt államositva vannak az összes hivatalok, behozza, a mire eddig Magyarországon az egyházi pályán kivül példa nem volt, a képesitést, qualificatiót, 1787 július 11-ikén kelt rendelete szerint ezentúl csak jogvégzett, iskolai bizonyitványnyal ellátott ifjak nyerhetnek alkalmazást a politikai kormánynál. A jogi tanfolyamra is csak az bocsátható, ki a philosophiát már elvégezte. Hogy az érdem jutalma annál biztosabb legyen, a tanügyi igazgatók közöljék évenkint a királyi biztosokkal a legjobb tanulók jegyzékét. Az átmenetet csak az enyhiti, hogy azoknál, kik előbb is szolgáltak, eltekintenek a qualificatiótól. Megyéhez és kormányszékhez csak képesitett ifju juthatott. A városoknál is megkövetelték, hogy legalább a tisztviselők egyharmada birjon jogi képzéssel. Természetes, hogy ezzel együtt a származás és a felekezet, mi előbb egyedül döntött, megszünt qualificatió lenni. »A képesség és becsületesség mindenkit inkább tesz hivatalra alkalmassá, mint a nemesség« irja a császár, midőn a nem nemes Heimbuchert kinevezi Bereghmegye alispánjává. A kir. administratió már oly terjedelmü volt, hogy évenkint átlag 812 emberre teszik a szükségletet. Ezek közt 398 alkalmaztatik a politikai, 124 a kamarai és 290 a birósági hivataloknál.

Mindez, különösen az igazságosság szellemében foganatositva, kétségtelenül javára vált az országnak. El lett volna érve az, mihez különben csak nagy forradalmak árán jutnak a nemzetek, hogy a tehetség eljuthat az őt megillető polczra. Csakhogy a császár a tisztán tudományos képesités mellett, rendszere értelmében, felvett egy másikat is, a mely amannak jó hatását nagyrészt megsemmisitette. A német ügykezelés szükségessé tette a hivatalnokokra nézve e nyelv teljes birását. Ezért nemcsak a belépő deákoktól követelték ezt a képességet, hanem a már beirt deákoknak is 3 év alatt el kellett sajátitani ezt a nyelvet. Az egyetemen minden facultáson, a theologiát kivéve, németül folyt a tanitás. A volt tanárok egy része helyébe ujakat hoztak Ausztriából. De még iskolamester sem lehetett más, mint a ki a német nyelvet birja és a normális methodust ismeri.

Tényleg a tanügynél, a kormányzatnál, sőt a megyéknél is életbe lépett a német nyelv uralma. Csak az igazságszolgáltatás terén kellett mind uj halasztást adni, mert a »populus Verbőczyanus«, a birák és az ügyvédek tömege sehogy sem birt eligazodni a »monarchia« nyelvén. Még 1788 elején is a birói karnak csak igen csekély részét képezték a németül tudók. Nyolcz megye törvényszékénél épen senki sem birta a német nyelvet. Mindezeket tekintetbe véve a császár végre 1790 november 1-ét tüzi ki utolsó határidőnek, a melyen túl minden törvényszéknek németül kell tárgyalnia. Addig is szorosan megtiltja, hogy németül nem tudó nyerjen hivatalt vagy ügyvédi oklevelet. Az az ügyvéd vagy az a biró, ki addig sem tanúl meg németül, nem gyakorolhatja többé hivatását. A deák nyelvü prókátorvilág, hazánk specialitása, igy kihalásra volt kárhoztatva. Ekkora nyomás kellett ahhoz, hogy felébredjen a kivánság a magyar nyelv emelésére. Először 1788-ban nyilvánitják azt az óhajtást, hogy a törvényszékeknél az anyanyelvet használják.[1] A német lett uttörője a magyarnak.

Néhol a hatóságok tőlük telhetőleg előmozditják a császár szándékát. Igy példának okáért a jászkúnok évi 300 frtot ajánlanak fel egy német nyelvtanitónak, mert külömben ők nem tanúlhatják meg ezt a nyelvet. A lugosi gör. kel. egyház még egy második német nyelvtanitót is fogadott, és elhatározta, hogy iskolájában csak a vallást és az egyházi éneket tanitsák nemzeti nyelvükön. De előfordul az is, hogy »Al Csernátoni lovas katona renden valók, Duló András és Cseh Elekné tiltják a mestert, hogy gyermekeiket német nyelvre ne tanitsa«, a miért, »a kompániai tiszt úrnak a megzabolázás végett által irni rendeltetik«.[2]

József iskolai rendszere mindössze sem sokat lenditett hazánk culturáján. Mint Zemplénmegye egész helyesen megjegyzi, a német nyelv nem egy a műveltséggel. A germanizálás miatt az állam elhanyagolja a másik és fontosabb czélt: a tanitást.

És mégis szellemi tekintetben alig élt hazánk addig annyira termékeny

[1] Erdélyi mágnások és nemesek panasza. Kancz. levéltár, 1788. 8962. sz.

[2] Erdélyi kancz. akták, 1786. 6202. sz.

és munkásságra ösztönző időszakot, mint József császár időszakának évtizedét. Az erkölcsi, politikai, anyagi élet minden kérdése szóba jött; az addig lomhán folyó közélet minden téren eszmei magaslatra emelkedik. A milyen absolut a császár tetteiben, annyira fenntartja az irás és a szó szabadságát. A bécsi pamphletirodalom, mely őt magát sem kimélte, óriási terjedelmüvé nőtt, és a censura hiánya Magyarországon is éreztette áldásos hatását. Soha nem vált oly becsessé a magyar nyelv a nemzet előtt, mint épen akkor, midőn kimondták reá a halálos itéletet.

Első sorban az irodalom látta hasznát a magyar szó ezen megbecsülésének. Meg kellett mutatni a világnak, és mindenek fölött a magyarnak magának, hogy ez a nyelv, melyről legfelsőbb helyen kimondták, hogy nem elég művelt, épen oly alkalmas a pallérozodásra, a csinosodásra, mint Európa bármily más nyelve. Ha még remekeket nem is mutathatott fel, minden esetre képes volt már arra, hogy az emberiség műveltségének kincsét magába fölvegye és tovább terjeszsze. Ebben és nem másban áll a Bessenyeyek és Kazinczyak örök érdeme. Bessenyey, a mellett hogy a franczia eszméket követi, megbecsüli a hazai nyelv törzsökösségét, Kazinczy ellenben a külföldi tartalomnak és formának feláldozza nyelvünk eredeti szépségét is. Már az is mutatja az irodalomnak, az általános műveltségnek fejlettségét, hogy különböző iskolák tünnek fel, küzdenek az érvényesülésért. Mindazon nagy műveltségi áramlatoknak, melyek nemzetünkre hatottak, megvan a hatása irodalmunkra is. A latin költészet cultusát leginkább a régi állapotok emberei gyakorolják. Nem véletlen, hogy a classicus iskola tagjai csaknem kivétel nélkül papok. Jellemző, hogy köztük a legnagyobb tehetség, Ányos Pál, az, ki legerősebben támadja meg a »kalapos királyt«. Bessenyey és testőrtársai, továbbá Orczy és Péczely, a könnyed divatos franczia múzsa terményeit ültetik át. Kazinczy fogékonysága mindenre kiterjedt, de legnagyobb hatással mégis az épen akkor legszebb virágában lévő német classicus irodalom volt reá. A magyar szellem érintkezése a legkiválóbb irodalmakkal helyre volt állitva. És ugyanakkor, midőn a külföldi hatás, akár a görög-latin, akár a franczia-német, annyira érezhető a művészi emelkedésre törekvő költők és irók minden munkáján, szükséges ellensúly gyanánt jelentkezik a népies irodalom is. A hazai tárgyak szeretete nem halt ki a magyarság szivéből. És bármi távol estek egymástól a külömböző irányok képviselői műveltségben és életnézetben, az anyanyelv közös művelése egyaránt a hazafiság apostolaivá avatta őket. A modern magyar irodalmat és művelőit úgy szólva már megszületésekor az a dicsőség veszi körül, mely csak azoknak jut, kik nemesen, önzetlenül, félreértésnek és üldözésnek téve ki magukat, szolgálnak egy igaz, de elveszettnek itélt ügyet.

Bessenyey aláirása.

Másodszor, az irók, a magyar szó hirnökei, törekvésükben, munkájukban nem voltak elszigetelve. Még az aristokratia sem vált el teljesen a nemzettől, az 1760 óta folyó szellemi és anyagi gyarapodás pedig mind számosabbakat tett az új műveltség részeseivé. Magyarországon Mária Terézia ideje óta ismét volt, a mit művelt társaságnak nevezhetünk. A tudományos és általában a szellemi kérdésekkel való foglalkozás soknak vált már valódi szükségévé. A társas életben mind nagyobb részt vesznek már a nők is, és nemcsak a külső formáknak, hanem bizonyos tartalomnak elsajátitása is kötelessége lett azoknak, kik a jó társasághoz akartak tartozni.

És a mi fő, ez a társaság egységes volt, egységesebb mint valaha Mátyás király ideje óta. Azok a felekezeti és pártellentétek, melyek századokon át szétszakitották ezt a nemzetet, nem szüntek ugyan meg, de a közös veszélylyel szemben mintegy fegyverszünetre léptek. Voltakép csak a városi polgárságnak és a köznemességnek egy aránylag csekély része volt az, mely a császárt árkon-bokron követte. Egymást oly villámgyorsan követő parancsai nem hagytak érintetlen sem katholikust, sem protestánst, sem kuruczot, sem labanczot. Igaz, hogy épen a legműveltebbek rajongtak az új eszmékért. De ezen új eszmék közt első helyet foglalt el a szabadság, az alkotmányosság is, melyet a császár lábbal tiport.

Ányos Pál aláírása.

Történelmi szempontból véve, ez a legnagyobb válság, melyen hazánk Géza vezér és Szent-István ideje óta átment. Nemcsak intézményei, hanem a nemzet uralkodó részének szelleme is teljesen elütöttek mind attól, mit a kor legjobbjai helyesnek tartottak. Magának az országnak jóléte nem fejlődhetett ki teljesen ez intézményeknek és e szellemnek súlya alatt; függetlensége meg épen nem talált védelmet. És a mily nehezen esik kimondanunk: az ilyen nemzetre, mely kiváltságát, önző érdekét egyedüli életczélnak tartja és hirdeti és az emberiség nagy háztartásában semmi szolgálatot nem teljesit, nem várhat más mint halál, pusztulás. Az idegen eszmék, egy hatalmas és nagy tehetségű fejedelem által képviselve, szinte ellenállhatatlan erővel törnek elő. Mi több, magának a nemzetnek szellemi előkelősége is meg van győződve arról, hogy a régi intézményeknek bukniok kell; hogy a régi gondolkodás idejét multa. A nemzet mintegy elvesztette létének erkölcsi alapját. És a mi a válságot a pogány korénál súlyosabbá teszi az, hogy akkor maga a magyar fejedelem válik az újitás előharczosává és igy legalább a nemzetpolitikai önállóságát nem fenyegeti veszély, most pedig a régi állapotnak szükséges megdöntése nemcsak az idegen szellemnek, hanem az idegen uralomnak jelöli diadalát.

De azonos-e a kiváltságnak, az elnyomásnak, a felekezetiségnek és pártoskodásnak nemzetrontó szelleme magával Magyarországgal? Szüksé-

ges-e, hogy idegen lásson itt törvényt, hajtsa végre az itéletet, melyet a kor szelleme, a humanitás érdek mondott ki? Nem válhatnak-e azok az eszmék, melyekhez Európa nagy nemzetei boldogulásukat, életüket fűzték, Magyarországra nézve is a megújhodásnak, a szellemi és anyagi megerősödésnek bő forrásaivá? Nem uralkodhatik-e e földön törvényes rend, igazság és jólét anélkül, hogy a magyar megszünnék magyarnak lenni? A nemzet léte, jövője függött ezen nagy kérdések megoldásától.

Csak ha e viszonyok belső összefüggését tekintetbe vesszük, méltányolhatjuk teljesen azon férfiak tevékenységét, kik itt a műveltségnek, a magyar műveltségnek teremtettek hazát.

VI. FEJEZET.

A török háború. József császár katastrophája.

A reformok előhaladását, a rendszer győzelmét mi sem mozditotta elő annyira, mint Európa általános politikai helyzete. A monarchia teljes békét élvezett. A 300,000 zsoldos, kiket, Ányos Pál szavai szerint, a »kalapos király« tart kenyerén, készen állott bárminő belső mozgalom elfojtására. József annyira biztosnak látja helyzetét, hogy 1786-ban, Nagy-Frigyes halála után, arra gondol, hogy Poroszországgal, mely már nem félelmes, örökös belső szövetségre lép. Igy a két német nagyhatalom törvényt szabhat az egész világrésznek. Csakhamar azonban ismét az a felfogás győzött, melyet Kaunitz képviselt, hogy t. i. a bécsi és berlini udvarok egymásnak természetes ellenségei, és hogy a császárnak az orosz szövetséghez kell ragaszkodnia.

Ezt a szövetséget még jobban megerősitette II. József utazása a czárnéhoz, 1787 nyarán. Együtt utazták be a töröktől ujonnan elfoglalt Fekete tenger melléki vidékeket, hol Potemkin herczeg úrnője meglepetésére már valami látszatát létesitette a kulturának. II. Katalin politikájában állandó volt a Konstantinápolyra való törekvés. Az volt a meggyőződése, hogy a félhold bukása és a görög császárság feltámadása csak igen rövid idő kérdése. A chersoni kikötőnél, melyet akkor épitettek és melyet a két uralkodó együtt meglátogatottt, az a tüntető felirat diszlett: út Byzant felé. E tervének végrehajtását mi sem mozdithatta annyira elő, mint a császár tevékeny szövetsége. József ellenben teljesen át volt hatva a béke szükségéről. Reformjait csak az biztosithatta, országainak jólétét csak az szilárdithatta meg. Békeszeretetében még jobban megerősitette az a hir, mely ép utazása idejében érkezett hozzá, hogy Belgiumban komoly zavargások törtek ki. Ott az állami papnevelés behozása ingerelte a végletekig a rendi szabadságok megtörése által már különben is izgatott lakosságot. Minthogy

a császár engedésre nem is gondolt — Kaunitz előterjesztését, melyben engedékenységet ajánlott, széttépte — hadseregének egy részét oda kellett küldenie. Másrészt teljesen átértette, mit jelent az orosz terjeszkedési vágy,

II. Katalin.
(Egykoru metszet után.)

és milyen veszélyt rejt a monarchiára nézve. Belátta, hogy Konstantinápolyban még a török reá nézve a legkényelmesebb úr, és hogy az orosz hatalom megszilárdulása a Balkán-félszigeten örökös fenyegetés lesz Ausztria ellen. Mindezen okokból Chersonban a békének volt szószólója. A czárnő

sem igen gondolkozhatott máskép. Az újonnan szerzett területek művelése, melyre oly büszke volt, a háború által legalább is megakad, és a mi még súlyosabban nyomott a latba, az orosz hadsereg nem volt valami fényes karban.

Hanem e diplomatizálásnak csakhamar véget vetett a török nemzeti érzület erélyes nyilatkozása. A kucsuk-kainardzsii béke óta folytonos engedményeket tett a porta. Lemondott Bukovináról, majd Krimiáról is. De 1784-ben már megtagadja József kivánságát, hogy mondjon le az Unna melléki Boszniáról. Azóta a nemzeti és vallásos lelkesedés Stambulban mind nagyobb lobbot vetett. A szultán trónját koczkáztatja, ha tovább is gyáván meghajlik a gyaurok követelései előtt. Azon hirre, hogy Oroszország a Kaukázusnak még független mohamedán lakossága leigázását késziti elő, az erélyes és ügyes Juszuf nagyvezér, a háborús párt feje, kerekedik fölül. 1787 augusztus 24-ikén a szultán megizeni a háborút az oroszoknak, kiknek igazságtalan eljárása »a háborút a moszlimok kötelességévé tette, Mohammed törvénye szerint«.

A császárt szerződése arra kötelezte, hogy háború esetén 30,000 emberrel segiti Oroszországot. A diplomatiai helyzet majdnem azonos volt azzal, melyben 1737-ben nagyatyja, VI. Károly császár háborúba keveredett a portával. Választani kellett: csak a kikötött segédcsapatokat állitsák-e sikra, vagy pedig a monarchia egész hadi erejét. Az első eset a kényelmesebb, de akkor a monarchia mint másodrendű hatalom tünik fel Oroszország mellett. Ha pedig az egész hadsereg részt vesz a háborúban, nagyobb a koczkázat, de nagyobb a várható eredmény is. Tudjuk, mint határozott a bécsi udvar ötven évvel előbb. József sem tett máskép. Pedig a kettőnek keleti politikája közt óriási a különbség. Eugén diadalainak még friss benyomása alatt akkor a császárság látszott még a török hatalom természetes megdöntőjének és utódjának. Az orosz még csak alárendelt szerepet játszott. Most ellenben, mint láttuk, József maga sem akarja Törökország bukását. Szinte a Nemesis művét láthatjuk abban, hogy ő, ki még akaratának jelentéktelenebb nyilvánitásaihoz is egész lényét kötötte, életének legvégzetesebb elhatározását saját akarata, saját érdeke ellenére irta alá.

Ez elhatározásában nagy része volt annak, hogy a muszka hatalmat túlságos nagyra becsülte, szinte ellenállhatatlannak tartotta, másrészt pedig meg volt győződve Törökország közeli végleges felbomlásáról. Mindkét véleménynek az ő személyes politikája volt az alapja. Amott az uralkodó korlátlan hatalmát látta a parancsolásban és végrehajtásban; emitt a szervezetnek majdnem teljes hiányát. Hogy mennyit tesz ki a nemzet lelkesedése, arról neki ép oly kevéssé volt fogalma, mint bármi másról, mi nem foglalható statisztikai táblázatokba s hivatalos rubrikákba.

Győzelem esetén Bosznia elfoglalására számitott, melyhez azután a Velenczétől megszerzendő Dalmácziát akarta csatolni. Meg is bizta már 1787 elején Pray Györgyöt, dolgozza ki oklevelek alapján a magyar korona

jogainak kimutatását Szerbiára, Boszniára és Bulgáriára, majd Moldvára, Havasalföldre és Beszarábiára is.[1] Egyáltalában elődjeinek, a koronás magyar királyoknak módjára ő is meg akarja ujitani a Balkán-félszigeten a magyar uralom dicső hagyományait. Egy kiáltványában, melyet 1787 októberben bocsátott közzé, a bosnyák, szerb és oláh bojároknak és földesuraknak mindazon előjogokat biztositja, melyekben a magyar nemesek részesülnek. De azért Magyarországnak egyáltalában nem adta tudtára, hogy itt nemzeti háboruról, az ország védelméről, esetleg ősi birtok visszafoglalásáról van szó. A magyar regementek csak úgy indúltak a Száva mellé, mintha Belgiumba vagy Lombardiába mennének.

Még a háboru megüzenése előtt, számitva a keresztyén lakosság támogatására, kisérletet tétetett Belgrád várának meglepés által való elfoglalására. A Zimonyban táborozó hadosztály, Alvinczy és Sztáray vezetése alatt, deczember 2—3-ika közti éjjel megindult Nándor-Fejérvár megvételére. Hanem egyik szakasza, Gemmingen altábornagy alatt, az éj ködében eltévedt és Pancsováig hajózott, a másik meg egyedül nem mert támadni. A porta felvilágositást kért az eset miatt, és igy nem maradt más hátra, mint a hadüzenet, melyet az internuntius 1788 február 9-ikén adott át a nagyvezérnek.

Az addig letelt időt a császár hadi készületekre fordithatta. Magyarországon és Erdélyben összesen 14,000 új vitéz szedését rendelte el, még pedig a megyék közreműködésével. E czélból megengedte ismét a megyei gyűlések tartását. Ellenmondás sehol sem nyilatkozott. Azután a sereg eltartásáról kellett gondoskodni. Mindössze 500,000 mázsa liszt, 750,000 mérő gabona, 1.150,000 mázsa széna és 1.800,000 mérő zab kell a főseregnél egy hadjáratra. Ezt pedig Magyarország maga képes előteremteni, bár annak egy részében éhség dühöng, feltéve, hogy a kincstár megadja az árát. Ezt az árat meg is határozzák, még pedig körülbelül úgy, hogy a 10 évi átlagos árnak kétszeresét veszik. A fősereg, melyet a császár maga vezet, Lacyval oldalán, Zimony körül gyülekezett és körülbelül 125,000 emberből állott. Ugyanannyira tehető összesen a kisebb hadtestek legénysége, melyek Horvátország nyugati szélétől egészen Galicziáig megszállották az egész határvonalat. Oly nagy hatalom, minőt, Hunyadyról és Mátyásról nem is szólva, sem Lotharingiai Károly, sem Savoyai Eugén nem vezethetett soha a török ellen.

A sereg kitünő állapotban volt felszerelés és begyakorlás dolgában, Gyönyörű is lehetett egy akkori magyar gyalogezred, melybe nem vettek be 5 láb 3 hüvelynél kisebb embert, nem is szólva a válogatott csapatokból álló gránátosokról és a huszárokról. De nemcsak a lelkesedés hiányzott, hanem a vezér is. Laudon, Nagy-Frigyes méltó ellenfele, Bécsben maradt; Lacy,

[1] Bécsi áll. levéltár, 1787 január 28. Pray már előbb kidolgozta a magyar korona jogainak kimutatását Dalmácziára és az adriai tengerre.

ki a császárt kisérte, a tudós meneteknek, táborütéseknek és sánczolásoknak volt mestere, a »kamásli szolgálat« utólérhetetlen szervezője, de soha se verte meg az ellenséget. A sereg szellemét Radetzky gróf, a későbbi hires hadvezér, akkor dragonyos hadnagy a Jászberényben állomásozó Caramelli ezrednél, e szavakkal jellemzi: »Alig tanultam egyebet mint a gyakorlás rendes formáit és a belső szolgálatot. Hivatásunk valódi czélja, a háborura való előképzés, nemcsak előttünk alárendeltek előtt maradt idegen, hanem fölebbvalóink előtt is az volt. Az ezredparancsnokok és a többi törzstisztek nagy fáradsággal jutottak fel az elért polczra. Nyugalmat akartak és annyi physikai megerőltetés után tétlenségre áhitoztak; a szellemi tétlenséget már rég megszokták.[1]« Röviden: a hadsereg csak mint administratio működött.

Ezt a nagy hiányt két tényező tehette volna jóvá: a nemzet lelkesedése vagy a hadvezér egyénisége. De hogy lelkesedésről nálunk nem lehetett szó, azt különösen a hadi készletek beszerzése mutatja. Alig birnak, az administratio teljes megfeszitésével, beszerezni 4 hónapra való élelmet és takarmányt. Minden újabb intézkedés csak az árak emelésére vezet. A császár elhatározza, hogy a beszolgáltatott terményeknek csak felét fizeti készpénzben, a többit utalványokban. »A kinek mije volt, csak duggatta, sem hasznát nem vehette, sem el nem adhatta. Sok helyen katonák által vizsgáltattak meg a gazdák.«[2] Erre József a legvégső eszközökkel ijeszt: hogy lefoglaltatja a gabonát, szénát, zabot, igásmarhát, a hol találja. Mindez még a háború megkezdése előtt történik. Teljes katonai szigorral mintegy háborút izen országának, hogy a külső háborút viselhesse. Világos jele annak, hogy ez a háború mintegy az ő személyes ügye, az ország nem vesz részt benne.

Az alattvalóival szemben katonás a császár; de a hadvezetéshez mint népeinek gondos atyja fog. Már seregének elrendezése is erre mutat. A hosszú cordon tisztán a tartományok védelmére szolgált. »Határaink egy részének elhagyása, hogy egy helyen központositsuk erőnket és betörjünk az ellenség földjére, annyit tett volna mint százat veszteni, hogy ötöt nyerjünk.« E gondoskodásba az a számitás is vegyült, hogy a muszkák majd tüzesen reátámadnak a törökre és igy ő könnyen elfoglalhatja a védtelen Szerbiát és Boszniát.

A muszka azonban, bármennyit sürgette a császár, nem igen mozdult, a török ellenben, egészen az 1737-iki hagyományt követve, Belgrád felé küldte főerejét. Mig az odaért, aránylag könnyű szerrel lehetett volna elfoglalni Nándor-Fejérvárt. De a császár, bár személyes bátorságát több izben kitüntette, különösen Szabácsnál, egészen Lacy befolyása alatt állott, ki még győzni sem akart a methodus ellenére. Nem akart az ostromhoz fogni, mig minden előkészület be nincs fejezve, és a sereg ott veszteglett

[1] Erinnerungen, 5.
[2] Keresztesi naplója, 170—171.

drága hónapokon át tétlenül, betegségektől tizedelve. Nem vitézséget kivántak, hanem kontenánczot, panaszkodtak a huszárok. Lassankint, mint Radetzky irja, bátortalanság vett erőt a seregen, azzá lett, mivé soha sem szabad válnia: egy fegyelem által összetartott gépezetté, melyből hiányzott a mozgás, azaz a szellem. A császár is egyre panaszkodik tábornokainak lanyhasága és tisztjeinek hanyagsága miatt.

Lacy úgy számitott, hogy majd a török támad és elvérzik az ő bevehetetlen vonalain. De a nagyvezér nem volt ily methodikus. Augusztus elején Szerbia határára ért, de nem folytatta útját Belgrád felé, hanem Orsovánál átkelt a Dunán. Papilla tábornok, ki ott a határ őrzésével volt megbizva, parancs ellenére csatába bocsátkozik és vereséget szenved. Erre a császár seregének felével a Bánság védelmére siet. Csak hogy mire odaért, Wartensleben tábornok elhagyta bevehetetlennek tartott mehádiai állását. Épen úgy tett Bréchainville az Almás folyónál. A török portyázók mindenfelé elszáguldottak, a megrémült lakosság sietve hagyta el telepjeit. 200,000-re tették a menekülők számát. Az oláhság, kapva az alkalmon, egyaránt rabolta a magánvagyont és a kincstári bányákat. A sereget pedig egészen megrontotta a visszavonulás, a török lovasság tüzes és lelkes rohama előtt nem maradt hátra más methodus, mint a futás. A császár a fősereggel, Temesvár védelmére, előbb a Temes felső völgyénél táboroz, Illoba és Szlatina közt, de aztán Karánsebes felé kénytelen visszavonulni.

E visszavonulás közben történt az az esemény, mely döntött a hadjárat sorsa fölött. József maga e szavakkal irja le: »Minden a legnagyobb rendben ment és Karánsebesre értünk volna, a nélkül hogy észrevesz az ellenség, mert éjjel volt. Egy percz alatt néhány szerencsétlen oláh, vagy szabad csapathoz tartozó lovas, alarme-ot kiált, lő, ez által megzavar egy csapat huszárt és dragonyost, kik szintén lőnek, ezek a gyalogságra vetik magokat, és egy pillanat alatt teljes feloszlásban van az a hadoszlop, melynél én voltam. Az ágyúk és ágyúszekerek feldőltek, a sátrakat és kazánokat ledobták: egy szóval ez borzalom volt, a sereg egyik része lődözte a másikat. Némi idő múlva mégis helyreállott a nyugalom, és szerencse, hogy egy török sem üldözött minket, különben elvész az egész sereg; igy is elveszett, nemcsak minden sátrunk és kazánunk, hanem sok podgyászunk is és 3 ágyúnk. Ki hitte volna, hogy tisztek 6 mérföldnyire előre vigyék a rémületet Lugosba, hol futva kiabálták: minden elveszett, meneküljön mindenki. És e nagy helység lakói vakon elrohantak, a sereg ott hagyott szekereit összetörték, ledobták a felszereléseket, a futó szekerészlegények és más odavalók rabolni kezdtek és az egész várost, valamint a vidéket Temesvárig kirabolták, egy szóval borzalom, melyet leirni sem birok, de kegyetlenül átérzek.« A császár egy kis kétlovas hintón követte a hadoszlopot, midőn a zavar kitört, megtette a lehetetlent is a rend helyreállitására, de hiába. Férfias erélye soha sem mutatkozott tisztábban, mint e válságban. Midőn a sereg egy bomladozó, akaratlan tömeg, csak őt, a már

nagy beteget nem hagyja el kötelességérzete. Az éjjeli zavar által okozott anyagi kár aránylag csekély volt: a nagyvezér csakhamar kitakarodott az országból és Belgrádnál ütött tábort. De az erkölcsi veszteséget, azt a tudatot, hogy a sereg egy képzelt veszély elől rohant vesztébe, nem tehette jóvá semmi.

Koburg Józsiás herczeg.
(Egykoru metszet néhai Frohner János gyűjteményében.)

Nagyobb szerencse kisérte a mellékseregek működését. A horvátországi sereg augusztusban új vezért nyert, Laudon személyében, ki nemsokára megvette Dubicza várát, majd Novit is. A keleti sereg, Koburg herczeg vezetése alatt, legbátrabban haladt előre, hogy az oroszokkal egye-

sülhessen. Az Erdődy-huszárok már áprilisban bevonultak Jászvásárba, (Jassy) és Koburg, az oroszok segitségével, szeptember 19-ikén elfoglalta Chotym hires várát. Igy ez a hadjárat még hóditással járt. De nem is tekintve a Bánság és a hátszegi völgy pusztulását, ez a csekély eredmény több mint 20,000 katonába került, kiket legnagyobb részt betegség ragadott el. Minden kórház tele volt sinylőkkel. A rendkivüli hadi költség 38 millió forintot tett ki. Mindezt pótolni lehetett adóval és ujonczozással, de egy elveszett visszavonhatatlanul: a császárnak hatalmába, rendszerének helyességébe való bizalom. Magát a császárt is tönkretette a sok fáradalom, csalódás és lelki szenvedés. Halálos betegségének csiráit a zimonyi táborozásból vitte magával.

A hadjárat kimenetelének hatása csakhamar érezhetővé vált úgy a külső, mint a belső viszonyok alakulásában. A porosz udvar felhasználni készült Ausztria gyöngeségét. II. Frigyes Vilmos, Nagy-Frigyes utóda, szoros barátságba lépett Angliával és közeledik a portához. A porosz befolyás fegyverezi fel Svédországot Oroszország, a császár szövetségese ellen, az állitja talpra Lengyelországban az oroszellenes pártot, végre az szitja az elégedetlenséget Belgiumban és a már forrongó Magyarországban.

Mint annyiszor, midőn a hazánkat elnyomó hatalom belső gyöngesége nemzetközi bonyodalmak alkalmával kiderült, most is fellélekzett mindenki, jobb jövőt remélve. Kevesen voltak, kik még most is követték a császárt; talán még kevesebben azok, kik Poroszországgal léptek összeköttetésbe és Poroszország jelöltjét, Károly Ágost weimari herczeget, Goethe és Schiller Maecenását készültek a magyar királyi székbe emelni.[1] A nemzet zöme nem a Habsburgoktól való elszakadást akarta, hanem a törvényes állapot visszaállitását. Ezt hangoztatták az 1788. év vége felé tartott megyegyűlések. Nem állják útját annak, hogy a tisztviselők behajtsák az adót és összeszedjék az ujonczokat, de maguk nem vesznek részt benne, mert ezek a tárgyak országgyűlés elé valók. Hivja azt össze a fejedelem, vigasztalja a rendeket sérelmeik orvoslásával, és tapasztalni fogja hű áldozatkészségöket. A nemzeti közérzület egységére mutat, hogy ilyen válságos időpontban, zsarnokság és forradalom közé állitva, a nemzet meg birta találni a helyes utat a nélkül, hogy bárki is mutatta volna azt. Maga a császár is egy ideig komolyan gondolt az országgyűlés tartására. Csak azt akarta tudni, valóban szükséges-e az az insurrectio kihirdetésére és megfelel-e az atyai előrelátásnak azt összehivni a nemesség mostani izgatott állapotában. A kanczellária iparkodott őt e szükségről és arról is meggyőzni, hogy a rendek gyűlése nem okozhat aggodalmat. »A nemzet képviselői érzik értéküket, ha felséged hajlandó lesz velük a legfontosabb ügy, az ország védelme felől tanácskozni. Ebből kölcsönös bizalomnak kell fakadni.« De József mégis jobbnak tartotta, ha továbbra is folytatja rendszerét. Még eléggé

[1] L. »Porosz-magyar viszonyok 1789—1790« czimü értekezésemet: Századok, 1878.

nagynak tartotta erejét arra, hogy ezt az országot lekösse. A török háború folytatását is elhatározza, bárminő fenyegetőnek látszik is Poroszország magatartása. Kifelé az orosz szövetségben, bent az absolut kormány fentartásában látta monarchiája üdvét.

Csakugyan sehol sem tört ki nyiltan az elégedetlenség. De a reformok rendszere tényleg még is megdőlt. Az administrationak az volt immár szinte egyetlen feladata, hogy a háború folytatásához szükséges eszközöket előteremtse. Jelképe a nagy változásnak a pesti nagy újépületnek átalakítása. Azt a császár tisztán humanus és oktatási czélokra építtette. A háboru kitörésekor még nem állott készen és egyelőre a katonai kormány foglalta le raktárnak. Egészen megfeledkeztek eredeti magasztos rendeltetéséről, mire befejezték, kaszárnya volt. Igy kellett mindennek a háború eszközévé válnia. És nem lehet kétségünk a felől, hogy Józsefet e törekvésében nemcsak a szorosan vett politikai czél vezette, hanem egyúttal az a szándék is, hogy a nemességgel éreztesse hatalmát. A rendek ellenszegülése a szállitás és ujonczállitás dolgában arra a kemény elhatározásra birta, hogy az összes élelmet és takarmányt épen Magyarországban szereztesse össze a régi olcsó piaczi árakon, abban a Magyarországban, melynek egy részében évek óta pusztitott az inség, az éhhalál.

»Annyira érezte a haza a háborút, hogy alig tudott mozdulni a nagy igának terhe alatt. Ide járul ugyanis a naturaléknak hallatlan és törvénytelen kicsikarása, mely igy ment végbe. Még a följebb való esztendőben (1788) generalis gyűlések tartattak a vármegyékben az új katonák szedése és a búza-adás iránt, és végeztetett, hogy a haza ad készpénzért búzát. E végre szolgabirák jártak mindenfelé, kik megtudják, ki mennyit igér készpénzért, ú. m. kétszerest 5, tisztát 6 rénes forintért, és a ki ingyen akart adni valamit, nem acceptáltatott. E szerint sokan, valami eladó búzájok s zabjok volt, mind oda igérték készpénzért; hát egyszer mense Martio kezdik kérni s szedni a pénzért igért búzát, de pénz nélkül; a ki nem akart adni, vagy a megcsalatást allegálta, militari brachio exequálták, erővel a granariumokat, vermeket felverték, torkonverve elszedték, ha a proprietariusnak kenyere nem maradt is, azzal nem gondoltak, a kik pedig búzájokat eladták: azok drágábban kénytelenek voltak mást venni vagy a vármegye vásároltatott az ő erszényekre. Ezen agendi modus micsoda kedvetlen mozdulásokat okozhatott az érzékenyebb szivekben könnyű az általlátni.«[1]

Bár a császárnak az volt az eredeti szándéka, hogy csak a földesurak termését foglalják le, a parasztokét pedig fizessék készpénzben, mégis a pórnép ép olyan elégedetlen volt, mint a papság és nemesség. Ha nagyobb hatalmat nem láttak magokkal szemben, a parasztok tettleg is ellenállottak. Keszegfalván, Komárom megyében agyonlőtték a gabonát összeiró szolgabirót. A marczalii, somogymegyei emberek, nem tűrve a

[1] Keresztesi, id. m. 179—180.

folytonos fuvart, a Drávába lökték vezetőjüket és haza térve fegyveresen készültek ellenállani a megyei hatóságnak. A széna szállitása a hadsereghez ugyanis valódi népvándorlást tett szükségessé. Vas megyének 48,000 mázsa szénát kell szállitani Károlyvárosba. Maga a császár elismeri, hogy a tél folyamán egész megyék igás marhája tönkre ment. Ehhez a feneketlen út, a fizetéssel való késés, a rossz bánásmód a tisztek részéről, és minden szájból szitok és káromkodás fakad a háború, a katonaság és igy a császár ellen is. Báró Splény, a talán legjobban megviselt pécsi kerület akkori biztosa, nem lát más orvosságot, mint a paraszt kimélését, legalább egy időre. De a háború folytatása ezt lehetetlenné teszi. Egész munkásseregeket kellett talpra állitani épen az aratás idejében. Csekonicsnak, a mezőhegyesi nagy kincstári gazdaság megalapitójának, 12,000 kaszás gyűjti a szénát. Belgrád ostromához 20,000 munkás volt rendelve. Mindezeket biztositották, hogy nem sorozzák be őket a sereghez.

Ez már magában véve is megnehezitette az ujonczozás folytatását. Még nagyobb akadály volt, hogy a földesurak és a községek nem szivesen mondtak le a munkás karokról, épen aratás idejében. Azok a bajok, melyekkel a katonaállitásnak mindig meg kellett küzdenie, megsokszorozódtak. A legények százával menekültek erdőbe-berekbe. Mig a rendszer törhetetlenül fennállott, legalább a tisztviselők iparkodtak megfelelni a császár akaratának, de mióta az annak tartósságába vetett hit megrendült, és különösen mióta a császár egészségi állapota aggodalmakra adott okot, lassankint az ország hangulatához simultak azok is, kikbe József még legjobban megbizott. Valami tragikus fatum van abban, hogy ezen hatalmas, energikus, sőt kiméletlen uralkodó alatt épen oly tehetetlenné vált a végrehajtó hatalom, mint akár II. Ulászló vagy II. Lajos korában.

Sokkal inkább meg volt győződve József intézkedéseinek helyességéről és az ő személyes népszerűségéről, semhogy mind ebben mást látott volna mint gyöngeséget, vagy a hivatalos kötelesség mulasztását. Szily József pestmegyei alispán ellen katonai executiót rendel 1789 elején a katonai commissariatus, mulasztásai miatt. Luby Károly, Bihar alispánja, nemcsak a maga megyéjében izgat a császári rendeletek ellen, hanem a szomszéd Szabolcsban is. Administratio, csendőrség, katonaság van az országban és mégsem birják megakadályozni sem a lázitó beszédeket, sem a lázadó tetteket. Az első lépés az volt, hogy közönyösen nézték az uralkodó háboruját a törökkel és meg akartak gazdagodni a szállitásból. Most, 1789 tavaszán, tovább jutottak. Titokban fegyverkeznek, magyar ruhában, csákóval, karddal járnak, megtagadják az engedelmességet, titokban összeköttetésbe lépnek a külföldi udvarokkal, nyiltan országgyűlést, koronázást sürgetnek. És akkor, midőn fenyeget a porosz háború, midőn Belgium már elveszett, midőn a monarchia léte áll koczkán, József még azon fárad, hogy az engedelmességet kierőszakolja, hogy rendszerét a végső következésekig reá kényszeritse az országra.

»Hogy rossz akarat és dölyf uralkodnak Magyarországon, irja 1789 nyarán a kanczelláriának,[1] az bizonyos. Bizonyos az is, hogy a hatóságok tudnak e felől, de e rosszakaratot mégis kedvesnek, hazafiasnak tartván, sem el nem nyomják, sem fel nem jelentik. Bizonyos továbbá, hogy valóságos levelezés áll fenn Magyarország és Poroszország, Hannovera és Németalföld közt, sőt, hogy egy-két magyar e tavaszszal Berlinben járt és ott Hertzberg miniszternek ajánlatokat tett és vele szorosabb kapcsolatba akart lépni, de általa elutasittatott.«

»Mindezt már gyakran mondtam, pedig egészen biztosan végére lehet járni a dolognak, hisz formaruhát, lovakat, kardokat szereztek be, és csak lehet tudni, hol a baj gyökere. De mindig úgy vélekednek, hogy még sem lesz belőle általános lázadás, és az a nemzeti szellem és az a képzelődés, hogy a belőle származható aggodalom engem engedményekre birhat, minden magyar előtt kedves, kivétel nélkül. Ez a dolog igazi állása. Nem tudok hatásosabb gyógyszert, mint hogy én, mert földi úgy sem ránt kardot földi ellen, német vagy más idegen főnököket, királyi biztosokat és főispánokat helyezek Magyarországba, az ügyesebb és megbizhatóbb magyar tisztviselőket pedig a német tartományokba vagy Belgiumba nevezem ki.«

A császár ezen szenvedélyes kitörése nemzeti szempontból felmentése tisztviselőinek, de egyuttal a legkeményebb elitélése a rendszernek. Azt magyar ember hiven nem szolgálhatja, mert az ország önállásának, törvényének, jogának megsemmisitése.

Ugyanakkor, midőn kényszerülve látja magát arra, hogy a végletekig vigye a közigazgatás egységét és központositását, tekintet nélkül a nemzetre, közjogi tekintetben is a legtisztább absolutismus rémével fenyeget. Addig, mint láttuk, elvben mindig elismerte a magyar országgyűlést, kimondta, hogy csak az irhat ki új adót. Most, hogy az ország hangulata annyira ellene fordult, nem akar tudni dietáról. Még önkéntes adományokat sem akar elfogadni, hiszen a papság különben sem birtokosa jószágainak, hanem haszonélvezője. A nemességet nem akarja insurrectióra szólitani, mert igy maga fegyverezné fel, megadóztatásához pedig, a magyarok véleménye szerint, dietára volna szükség. Az pedig, háború idejében, kés volna gyermek kezében. Elég, ha az összes szükséglet két harmadát felosztják az egyes megyék közt és aztán azt behajtják, tekintet nélkül arra, kiváltságos-e az illető vagy nem, »mert a szántóföld nem nemes«. Mert az lehetetlen, hogy egy ország ne csak ne tegyen semmit azon hadseregért, mely megvédi, hanem még hasznot akarjon húzni belőle. Ha a nemesség oly nagy sérelemnek tekinti, hogy valaki nemesi csűrjeihez nyúljon, engedje át az alattvalóktól neki járó kilenczedet vagy tizedet az államnak. »Testemet kinzó és veszélyes betegség emészti, de elmém tud gondolkozni és következteté-

[1] Elnöki acták, 1789. 78. szám.

Laudon tábornagy.

(Egykorú metszet az országos képtárban.)

seket levonni, és lelkem ruganyossága végrehajtat mindent, a mit az állam javára szükségesnek tart.«[1]

Ismét úgy bonyolódtak az ügyek, hogy a császár győzelme egyuttal Magyarország bukása, és hazánk csak úgy nyerheti vissza önállóságát, ha uralkodója kudarczot vall. Ily körülmények közt követelni a magyartól vért és pénzt, megfelelhetett a császár politikai érdekének, de csak addig volt kivihető, a meddig a császár hatalma ért.

A császár akaratának ezen nyilatkozásai épen azon időbe esnek, a midőn a forradalom csapásai alatt összeroskad Európa legrégibb, legfényesebb absolut monarchiája. A nemzetgyűlés esküjének, a Bastille lerombolásának hire eljő Magyarországba is. Az inség a népet zaklatja, a kényszer és a remény az előkelőket izgatja. Egy jelentés szerint »el kell készülve lenni arra, hogy Magyarországon épen oly forradalom tör ki, mint Francziaországban«.

Ily viszonyok közt alig törődtek a háború menetével. Miután az öreg Hadik a nyár felét hiába töltötte a seregnél, végre is Laudont bizta meg a császár a fővezérséggel. Az öreg hős mert — és véres, dicső ostrom után elfoglalta Belgrádot. Minthogy Koburg és az oroszok is diadalmasan hatoltak előre, alapos volt a remény a háború szerencsés befejezésére. Minő kilátás! ha akkor egy az uralkodó a nemzettel.

De a nemzet hogy gondolt volna hóditásra, midőn az ország belsejében kell megvivnia életéért, és az uralkodó előtt is fontosabb és sürgősebb a magyar ellenállás megalázása, mint a török tartományok elfoglalása. 1789 október 24-ikén József elrendeli, hogy a hadsereget a hadjárat befejezésekor oly módon helyezzék el az országban, hogy az a kirótt termést vagy pénzt katonai executióval minden megyében, alattvalóktól és földesuraktól egyaránt behajthassa. »Ha pedig jobb vélemény ellenére egyik vagy másik helyen ellenállanának, e katonaság, tekintet nélkül e személyre, respectáltassa magát és használja a kezében levő hatalmat.«

Ismét, mint annyiszor történetünkben, azon helyzetben volt nemzetünk, hogy megmaradásáért az uralkodóval való összeütközéstől sem volt szabad visszariadnia.

A gyűlölet nem az egyes intézkedések ellen fordult, hanem az egész rendszer ellen. Ennek fenmaradását összeférhetetlennek tartották a nemzet fenmaradásával. A rendszer egyrészt magában a császár személyében áll, ki nem is akar magyar király lenni, másrészt abban, hogy idegen, különösen német culturai és politikai czélokat helyez a nemzeti hagyományok elébe. Ez ellen csak egy más rendszer vezet czélhoz, a nemzeti traditiók teljes megujitása, a nemzeti renaissance. A jelszavakat átvehették a belga patriotáktól és a franczia nemzet képviselőitől, de az egész mozgalom megkülönböztető jellege mégis csak az, hogy az idegen hatalom ellen irányul.

[1] Elnöki acták, 1789. 104. szám.

Mint nemzeti, mint függetlenségi mozgalom, a multban leli ideáljait; azokat keresi a jövőben, azoknak megtagadását gyűlöli a jelenben. Ebből következik, hogy a nemzet most is történeti vezetőit követi: a papságot és a nemességet; új elemek nem kerülnek a felszinre. Bár sokban reactio is, a kiváltságok érdekében, a nemzeti ideál mégis újabb tartalmat ad a régi intézményeknek, melyek csak most válnak igazán nemzetiekké.

Magyar viselet 1790-ben.
(Egykorú metszet Ernst Lajos gyűjteményében.)

»Legelsőben is a nemzeti magyar ruhának felvételén kezdett éledni a patriotismus, mely annál szebb és csudálatosabb volt, hogy már alig lehetett magyar ruhában látni valakit; mindenütt, mint az árviz a német ruha eláradott.« Ung, Bereg, Ugocsa, Szatmár, Mármaros megyékben és a bánsági megyékben a nemzeti ruha volt a nemzeti ellenállás külső jele. Ha valaki nem állott hozzájuk, házához mennek és addig mulatnak nála, mig nem hivatja a szabót.

A nemzeti viselettel együtt megujul a nemzeti nyelvnek használata. »Mindenek magyarul beszélnek, a kik nem tudják tanulják a nyelvet, holott ezelőtt kevés hónapokkal, kivált nagy társaságban magyarul szólót találni nem lehetett«. Nagy-Váradon 1789 októberben Tisza István báljára csak két tisztviselő jött el német ruhában; az egyiknek kabátját összetépte a háziúr. A külső tüntetés mögül nem hiányzott a belső tartalom. A császár is felismeri ezt és igy nyilatkozik felőle: »Nem a hosszú vagy rövid kabát teszi, nem is a széles vagy keskeny kard. Ugy látszik csak azért forditják a figyelmet e materiális tárgyakra, hogy eltitkolhassák e lényeget: a vakmerő beszédeket, a gyakori összejöveteleket, a parasztok felizgatását mindenféle szemfényvesztés által és a titkos pénzgyüjtéseket.« Nem kell épen valami egységes szervezetre, összeesküvésre gondolni. A közérzület egységes volt, és a sok atyafiságos összejövetel, a levelezés, néhol a szabadkőmüves társaságok is, alkalmat nyujtottak az érintkezésre és előkészitették a közös fellépést.

Maga József akarta úgy, hogy a megyegyűléseken találkozzék és vivjon csatát az ő közigazgatása a rendi felfogással. Országgyűlést nem hirdetett; a termény szállitás felosztását és az ujonczozás ügyét a congregatiókon tárgyaltatta. Október közepén egymásután nyilatkoznak a rendek. Valamennyien egyetértenek a rendszer elitélésében, az alkotmány visszaállitásának sürgetésében, de azért sok és lényeges árnyalat, különbség mutatkozik kijelentéseikben. A déli és a horvát megyék legengedékenyebbek. Ha pénzt nem is adnak, de gabonát igérnek. Csak Somogy él köztük jogfentartással; inkább ingyen adja a kirótt gabonát, de repartitiót nem tür. Ennek kettős az oka: egyrészt, hogy e megyékben legerősebb a katonai megszállás, másrészt meg az, hogy a kirótt mennyiségnek nagyobb fele ott az uradalmakra esett. A hol ellenben a köznemesség dönt, megtagadják a gabonát és az adót egyaránt, mert a felől csak országgyűlés intézkedhetik; az ujonczozásért pedig a magistratust teszik felelőssé. Ott a főurak, a nagybirtokosok elválnak a rendek többségétől, kijelentik, hogy kötelességüknek tartják beszolgáltatni a reájok eső részt. Szakadás áll be tehát az udvari főnemesség és a minden engedményt a nemzeti függetlenség érdekében megtagadó köznemesség közt. A mi Verbőczy ideje óta nem történt, az utóbbinak jutott ismét a vezérszerep.

Minden segitséget megtagadtak és a subsidiumot országgyűlési tárgynak jelentették ki: Szatmár, Pozsony, Nógrád, Pest, Nyitra, Békés, Csanád, Csongrád, Fejér és Heves megyék. Ezekre 1.248,000 mérő jutott volna.

Bihar, Ung, Szabolcs, Borsod, Abauj-Torna, Szepes és Zemplén megyék nemcsak hogy megtagadták a subsidiumot, hanem a magistratusokat egyenesen eltiltották annak behajtásától. A kirótt mennyiségnek, 36.58,000 mérőnek körülbelül felét megtagadta tehát az ország. A megyei feliratok valamennyien hangoztatják az új franczia forradalmi jelszavakat.

A legtöbb pártját fogja az adózó népnek, melyet tovább sanyargatni nem lehet. Valamennyien kijelentik, hogy készen szolgálnák a felséget, és csak az ország törvényének tisztelete akadályozza őket benne. Valamennyien felajánlják életüket és vérüket, ha a felség törvényes módon, országgyűlésen szól hű magyarjaihoz.

Az első kérdés az volt: keresztül viheti-e a nemesség akaratát saját megyéje területén a tisztikar ellenében; a másik az, készen áll-e majd a katonaság az engedetlenség megtorlására. A kétség nem tartott soká. Báró Rosenfeld András, a munkácsi biztos, kit szász létére különben is bitorlónak néztek, már november 6-ikán hirűl adja, hogy Szatmár és Ung megyékben veszélyben forog a belső nyugalom. Ungban máris ellenállottak a nemesek a szolgabirónak. Szabolcsban visszatartják a szállitó szekereket. Magyarország e részében akkor tényleg már megszünt a császári kormány. Bihar, Zemplén és Heves megyék hatóságai azt jelentik, hogy az ujonczozás veszélylyel jár, mert a községek ismerik a megyék végzéseit. Rosenfelden kivül még báró Prónay beszterczei biztos is kér katonai segitséget, hogy a császári akaratot végrehajtsa.

A többi biztos belenyugodott sorsába. Mindenütt véget vetettek a földmérésnek, a leggyűlöltebb ujitásnak, melyet épen november 25-ikén kellett volna országszerte befejezni. Adót már alig fizettek. Az év végén 2.575,000 forintra ment a hátralék, az egész évi adónak több mint felére.

Tévedés, önámitás volna azt hinni, hogy egyedül a magyar nemzet ereje, a passiv ellenállás és a felkeléstől való félelem bénitotta meg ennyire a császár karját. Az még elég erős volt arra, hogy Magyarországot leigázza. De az egész európai helyzet segitségére jött Magyarországnak. Belgiumban újra kitört a forradalom és október 27-ikén teljes diadalt aratott. A császár nem akarhatta, hogy Magyarországban egy másik, sokkal hatalmasabb Belgium támadjon ellene. Testi szenvedései egyre gyötrik; nincs egy vidám pillanata. »De ez semmi se volna«, irja öcscsének deczember 3-ikán, »csak jobban állanának ügyeink; személyem csekély jelentőségü, hanem ezeket igen sötét szinben látom. A porosz királynak ellenünk forditott játéka oly erős, hogy kétségessé teszi a békét a portával még nagy áldozatok árán is. Tavaszra igen valószinű a háború a poroszok és lengyelek ellen. Ehhez hozzávéve Francziaország semmiségét sőt rossz akaratát, Oroszország kimerülését, a belga lázadást, a lengyelek által Galicziában, sőt Magyarországban is fölkeltett szellemet, végre nagy gyengeségünket: mindez remegést okoz és csak csoda szabadithat ki e helyzetből épen és meg nem törve«.

Ugyanaz nap teszi meg az első fájdalmas lépést visszafelé, rendszere megdöntésére. Kijelenti, hogy válaszol a megyéknek, melyeknek fölterjesztéseit évek óta nem vette figyelembe. Egyuttal elrendeli a földmérésnek és a házak összeirásának félbeszakitását. Többi intézkedéseit illetőleg alkuba áll a rendekkel. Különbséget tesz rendeletei közt, melyek egy részét csak

interimaliter hozta be, mig országgyűlés határoz fölöttük, másik részét meg praeparatoriusnak nevezi, hogy az országgyűlés anyagot találjon, ha azok fölött határoz. Az illető határozat kiadását nemcsak a Magyarországból jövő hirek tették sürgőssé, hanem a belgiumi rossz jelentések is. Maga Lipót is kötelességének tartotta igen óvatosan, de mégis erélyesen inteni bátyját, hogy a sérelmek orvoslása által vegye elejét a magyarok elégedetségének és vessen gátat egy lehető szomorú kitörésnek. József pedig testileg annyira meg volt törve, hogy maga részére »szerencsés existentiát többé nem remélhetett«. Személyiségétől már egészen eltekintett, elveinél pedig, melyekkel magát annyira azonositotta, mégis előbbre tette a monarchia fennállását, a dynastia folytonosságát.

A deczember 18-ikán kelt rescriptum már külsőleg is szakitást jelöl a systemával. Szövege kétnyelvü: német és magyar. Első esete annak, hogy habsburgi király hivatalosan használta a nyelvet és épen a nagy germanizálónak kellett ezt tennie! Tartalmilag egészen alkotmányos alapon áll. »Igérjük néktek a mi királyi szavunknak erejével, a melynek megértésére mi titeket itten összegyülekeztettünk, hogy mihelyest a békesség mindenütt a mi tartományainkban helyreállittatik, önönmagunk azonnal a törvénynek tartása szerint való országgyűlést hirdetni és ott azon panaszokat a mi hiveinkkel az ország státusaival és rendeivel együtt tanácskozásainknak tárgyául felvenni és a nemzetnek állandó javát munkálódni úgy fogjuk, hogy az állandó oszlopokon nyughassék.« A királyi tekintélynek az által volt elég téve, hogy mig az uralkodó a subsidium megadására kész megyéknek kifejezte megelégedését, az azt megtagadókkal kedvetlenségét tudatta és azokat hathatós eszközökkel fenyegette.

Két férfiú állott akkor az élén a magyar kormánynak, mindkettő ügyessége és belátása által kiváló főúr, ki éveken át fáradott azon lehetetlen feladat megoldásán, hogyan lehet Józsefet szolgálni és mégis megmaradni magyarnak: gróf Pálffy Károly főkanczellár, a császár régi, próbált hive és gróf Zichy Károly országbiró, az újabb generatió egyik legtehetségesebb tagja, ki Niczkynek 1787-ben történt halála óta, mint országbiró és a helytartótanács elnöke szinte korlátlan hatalommal intézte Magyarország belügyeit.[1] Mindkettő biztatta a császárt, hogy ezen válasz által újra megszerzi a nemzet bizalmát. Nem először és nem is utoljára történt, hogy az uralkodó bizalmas emberei akarva vagy akaratlan félrevezették őt az ország hangulatának megitélésében.

A most 1790 elején összeülő congregatiókban az előbb csak küzködő nemesi szellem teljes diadalt ül. Hazafi lett mindenki, kit a rendszer üldözött. »Valaki csak a száját táthatta, mind assessornak tették.« Még 1789 októberben a megyék nagyobb része elismerte az állapot törvényességét.

[1] Nejét, a budai előkelő társaság vezércsillagát tréfásan »Magyarország királynőjének« szokták nevezni.

Most valamennyi egyetértett annak megdöntésében. Pestmegye kész a dietáig hozzájárulni az ország védelméhez. De addig követeli a korona visszahozását, a régi méltóságok és a clerus visszaállitását, a földmérés megsemmisitését, a nemesekre ártalmas új törvénykezési rend eltörlését. Sáros megye magyar versben ad kifejezést hazafias és loyalis érzelmeinek. Nyitra

Gróf Zichy Károly.
(Egykorú metszet az országos képtárban.)

megye az új franczia tanokkal védi a nemesi jussokat; szerinte »a régi szabadságok megegyeznek az egész világ népeinek köztörvénye értelmével, sőt a természeti emberészszel is«. Legkövetkezetesebb Nógrád megye, mely az előbbi törvényes állapot helyreállitását követelé feltétel nélkül, még a dieta előtt. A hangulat mindenütt igen éles és ellenséges. Különösen Rosen-

feld és Prónay megyéi tüntek ki a biztosok sértésében, a császári rendeletek eltörlésében. De a nagyváradi biztoson, gróf Halleren is megtörtént, hogy Bihar megye nem akarta őt elismerni kir. commissariusnak, mert ő főispán. Ott Domokos Lajos, volt debreczeni főbiró, kit a császár hivatalától megfosztott, gyakorolt korlátlan hatalmat.

Kitünt, hogy a császár következetessége a maga szempontjából helyes volt. Az első lépés visszafelé csak növelte az ellenzék erejét és bátorságát. Nem maradt hátra más — mivel elnyomásra gondolni nem lehetett — mint a rendszer teljes elhagyása, a magyar alkotmány feltétlen elismerése. Ezt ajánlja gróf Zichy Károly is. »Veszélyben forog itt minden, a sereg, a raktárak, az uralkodó hivei. Mindennap várható a zendülés kitörése, különösen ha tekintetbe veszik a külföldi hatalmak áskálódását.« Nem segithet más, mint az országgyűlés kihirdetése legkésőbb júniusra, a büntető törvénykönyvnek érvényen kivül helyezése, az acták visszaszállitása a hiteles helyekre s a megyei választások elrendelése. A kanczellária szintén az engedést ajánlja »mert monarchikus államban nem lehet el a kormány egy középső rend, azaz a nemesség nélkül.« A felségnek le kell ereszkednie, hű rendjei fogalmaihoz.

Lépésről lépésre követték eddig a magyar kormány férfiak a császárt, mindig hangoztatva a jogot és törvényt, de soha sem tagadva meg szolgálatukat, még a legmesszebb menő intézkedések végrehajtásánál sem. Most, hogy az események jóslataikat igazolták, nem hagyják el az uralkodót, de véleményükkel egészen az országos ellenzékhez csatlakoznak. Ennek a véleménynek, melyett oly kevés energia támogatott, alig lehetett nagy súlya a császár előtt.

De a magyar kérdés megszünt tisztán belsőpolitikai kérdés lenni. Helyes megoldásától függött talán a monarchia léte, de mindenesetre hatalmi állása. Ez magyarázza meg, hogy most, a döntés órájában felemeli szavát a dynastia nemzetközi érdekeinek leghivatottabb képviselője, legmegbizhatóbb őre, az öreg Kaunitz herczeg. Ő mint államkanczellár az utolsó időkben többnyire csak a külügyekre fordithatta figyelmét, melyek intézésében meglehetős szabad kezet engedett neki a császár. A reformokat illetőleg elvben egyetértett ugyan a császárral, de a kivitel módját illetőleg épen nem. Ellene volt minden erőszakosságnak, mely forrongást, lázadást idézhet elő, és a monarchia állását gyengiti. Tudjuk, hogy már 1787-ben azt ajánlotta, hogy Belgiumot engedmények által nyugtassák meg. A magyar hatóságok már 1784 óta több izben fordultak hozzá, kérve közbenjárását. Most a magyar kanczelláriával január 26-ikán tartott tanácskozásban egészen elfogadja a magyar urak javaslatát, mely szerint a törvénytelen intézkedéseket még az országgyűlés előtt kell visszavonni, a dietát pedig legkésőbb 1791-re összehivni. Csakis e javaslat elfogadásától reméli a monarchia megmentését. Azonkivül külön előterjesztésben is szól a császárhoz, ridegen, nyomatékosan, őt, egyedül őt téve felelőssé minden bajért, veszedelemért.

»Csak azt kivánom, hogy az illető javaslatok rögtöni elfogadása azokat a következéseket idézze elő, melyeket a magyar kanczellária remél. A kedélyek annyira fel vannak izgatva, a bizalom annyira elveszett, hogy annak ellenkezője is nagyon lehetséges. Azért félek, meg sem elégszenek vele, ha egyuttal nem állapitják meg a dieta idejét is még ez évre, tán június 1-ére és időközben jó szóval nem igyekeznek megnyerni a nemzettől azt a sürgős segitségét, melyet utólag az országgyűléstől törvényesen kell kieszközölni.«

»Felséged kegyeskedjék megemlékezni arról, hogy Belgiumot elvesztette, tán visszahozhatatlanúl, egyedül csak azért, mert jól átgondolt, 1787 június 20-iki előterjesztésemet nem csak zokon vette, hanem azóta is mindenben annak ellenkezőjét rendelte el.«

»Nagyon is kell tartani attól, hogy a monarchiát ugyanaz a szerencsétlenség fogja érni, még pedig a magyar nemzet részéről, mely külföldi támogatásnak sem lesz hijával, ha mostani véleményem nem lesz szerencsésebb, mint az akkori volt.«

Fiatalságának boldog ábrándjai közt József elegendőnek tartott tiz évet arra, hogy minden reformját megvalósitva mindenkorra boldogá tegye országait. Ez az idő még nem telt le egészen trónra lépése óta, midőn leghivebb szolgái azt követelték, hogy semmisitse meg maga mindazt, amit tett. Határoznia kellett akkor, midőn betegágyához már közeledett a halál, olyan állapotban, melyben a közönséges emberfia már csak gyöngéd kezek búfeledtető ápolását érzi. Határoznia kellett, bár utolsó pillanatában is elkének teljes erejével csüng minden alkotásán. Épen kötelességérzete mely őt eszméi megvalósitására ösztönözte, parancsolta reá művének megsemmisitését. És határozata nemcsak lelke nagyságára mutat, hanem arra, mit uralkodói tevékenységében különben hiába keresünk: meggondolt bölcseségre.

»Ily körülmények közt semmit sem ér a fél tett. Hogy tehát egyszerre elejét vegyem a magyar és erdélyi rendek minden elgondolható, a méltányosságnak csak szinével is biró panaszainak, minden uralkodásom alatt kelt általános rendeleteket el akarom törölni, és őket azon állapotba visszahelyezni, melyben Ő Felségének, a boldogúlt császárnénak halálakor voltak. Ebből csak a tolerantiai patenst, az új lelkészrendezésre vonatkozó intézkedéseket végre az alattvalókra vonatkozó intézkedéseket veszem ki. A koronát és az ország clenodiumait, mihelyt a budai várban lesz számukra illő hely, oda kell átvinni. Mivel ezáltal a sérelmek megszünnek, a rendek már nem fogják oly sürgősen követelni az országgyűlést, melynek megtartása a mai viszonyok közt és roncsolt egészségem miatt lehetetlen. Reménylem, a rendek ebből belátják önzéstelenségemet, és javokra czélzó törekvésemet, és méltán elvárom tőlük, hogy az államot egyelőre el fogják látni ujonczokkal és a sereget a szükséges készletekkel. A földmérés ugy szakittassék fébre, hogy a már meglevő mérés és becslés, mert már annyiba került és mégis szükséges, még felhasználható legyen.«

»Ily értelemben fogalmazandó e leirat. Szivemből kivánom, hogy Magyarország az intézkedések által annyit nyerjen boldogságban és jó rendben, mennyit rendeleteim által akartam neki megszerezni.«[1]

Ez József politikai végrendelete. Elismeri Magyarország különállását, lemond a centralisatióról és a németesitésről, hogy a monarchiát megmentse. Közjogi alkotásait megdönti, de a mit a humanitásért, a népnevelésért, az lelkiismeret szabadságáért az állam érdekében tett, fenntartja a jövőnek. Fenntartja még a közteherviselés elvét is, mely a földmérésnek igazi alapja.

A monarchia, a dynastia megmentésére megtett minden lehetőt, készen várta a halált. Mialatt a korona a nemzet örömrivalgásai közt visszaért az országba, a halál (1790 február 20-ikán) végett vetett a szerencsétlen nemeslelkü uralkodó szenvedéseinek.

Szobrának felirása az ő legigazabb jellemzése. »A közjónak élt, nem sokáig, de teljesen.«[2]

»Az ő halálával olyanná lett Magyarország, mint az árviz, mely midőn a gátakat elszaggatta, mindenfelé kicsap nagy rohanással és a mi eleibe akad elragadja.«

[1] Császári resolutio, 1790 január 28. Bécsi áll. levéltár.
[2] Saluti publicae vixit, non diu, sed totus.

NEGYEDIK KÖNYV

II. LIPÓT URALKODÁSA

1790—1792.

A szent korona diadalútja.
(Rajzolta Cserna Károly.)

I. FEJEZET.

A magyar szabadság.

Új korszak kezdődik. Az a hatalom, mely fogva, lekötve tartotta a magyart, megszünt. A központi hatalom túlságos megfeszitésének ellenhatása az volt, hogy minden erő a nemzetre szállott vissza. A császár a régi állapotot helyezte vissza javitásokkal, de az volt a kérdés, kielégiti-e az a rendeket. A fejedelmi hatalomnak az a terve, hogy az országot a saját szempontja szerint szervezze, teljes hajótörést szenvedett. Az a munka, hogy az országot átalakitsa, az alkotmányt, társadalmat reformálja, ismét a nemzetre hárult. Századok óta először jutott a magyar abba a helyzetbe, hogy sorsa, jövője felől maga határozzon felelősségének teljes tudatában.

Az első érzés, mely az országon József halálakor végig viharzott, a kitörő örömé volt. Nem a császár halála miatt: az jóvá tette, a mit tehetett, hanem mert a korona, »a jegygyűrű király és nemzet közt,« akkor érkezett vissza Budára. A magyarnak egész lángoló lelkesedése fellobbant, midőn ismét hazája határain belől üdvözölhette országa függetlenségének ezt a szentelt jelvényét. »Banderiumok kelének össze minden vármegyében

s egyike jött őrzeni a nemzet kincsét, vagy inkább csak tisztelkedni körüle, másika ment, elvégezvén már a szolgálattételt. Öregeink részt vőnek az ifjabbak örömében, s udvari tanácsos Beöthy Imre és Domokos Lajos urak Biharból, rókatorkos zöld mentében, veres nadrággal és dolmánynyal jelentek meg, őszek mint a galamb, s együtt állák ki, meztelen karddal, órájukat. Kállay Ferencz, Szabolcsból, roskadtsága miatt nyeregbe nem ülhete, s igy gyalog vezeté lovagló földieit végig a hidon, fel a budai tetőre, s kezében tartá familiájának ősi buzogányát, a vezéri méltóság czimerét.«[1] Főkapitánya az összes banderiumoknak báró Orczy László abauji főispán volt, Orczy Lőrincznek, a költőnek fia. A megyék banderiumait számtalan többé-kevésbbé sikerült versezet kisérte, melyben a szent korona dicsősége össze volt kötve a megye nemes fiainak dicsőitésével. A szép magyar ruhával együtt feléledt az egész feudális világ: a czimereknek, szineknek, zászlóknak, szemkápráztató sokasága.

Nemzetünk jelleméből folyik, hogy az elragadtatás nem képzelhető a külsőségeknek szinte tulságba menő tüntetése nélkül. De azért komoly tartalma sem hiányzott e mozgalomnak. Midőn a korona február 19-ikén Győr városába érkezett, nemcsak a nemesség várta fegyveresen, lóháton, hanem a városi polgárság, magyarok és németek is sorban állottak, »tele torokkal kiáltozva: Éljen a magyar szabadság«. »A korona előtt dob, sip, trombita, utána hegedűk« magyar nótákkal zengettek.[2] Váradon előkerültek a régi tárogatók és török sipok, ott a Rákóczi és Bercsényi tüzes nótái járták, meg a bujdosók keserves dala:

Zöld erdő árnyékát, piros csizmám nyomát,
Hóval lepi be a tél.

Ha a császár nem teljesen egészében állitotta vissza az uralkodása előtti állapotot, hanem változtatott rajta a kor szellemében, ugy a magyar nemzet sem akart egyszerüen visszatérni oda, hová Mária Terézia uralkodása alatt eljutott. Hisz ez az állapot nem birta őt megvédeni a lehető legnagyobb veszélytől, a megsemmisüléstől. Ha valóban élvezni akarja jogait, önállását, szilárdabb alapokra kell helyezni létét, mint a minőket az a loyalis, deákos kor nyujtott. Meg kell ujulnia annak az időnek, melyben a magyar dicsőség betöltötte a világot. Midőn a történeti jog ujra bebizonyitotta hatalmát, nem csoda, ha mindazt nagy figyelemre méltatták, mi azt erősithette, bővithette. Nem véletlen, hogy az Anonymus és honfoglalási meséje épen akkor megy át, több forditás által, a nemzet köztudatába. De még Árpádnál is régibb jogczimét keresték és találták a magyar birtoklásnak, a magyar hatalomnak és dicsőségnek. Fölelevenedett a húnok birodalmának emléke. Nagy-Váradon a korona visszajövetelekor diadalkaput épitettek, melynek az volt a felirata: »Kiván ország régi, ősi, nagy Attilát.«

[1] Kazinczy, Pályám Emlékezete, 137–138.
[2] Keresztesi naplója, 199.

Igy ujabb erővel kellett felszinre jutnia azon mindeneknél fontosabb kérdésnek: elérheti-e a nemzet boldogságának és hatalmának régi polczát, mig idegen vérből való fejedelem uralkodik rajta? Nem ujultak-e meg mindig a nemzet régen vérző sebei? Nem állandó-e a nemzet elnyomására és beolvasztására való törekvés, mióta összeköttetésbe lépett az örökös tartományokkal és a Habsburgházzal?

A nemzet legista neveléséből és történeti érzékéből következett, hogy ezt az első rangu politikai kérdést is főként a törvényes szempontból nézte.

Nem lehetett tagadni, hogy a Habsburg-lotharingai ház uralma törvényen alapul. De hisz ép olyan szent törvényen alapul a nemzet joga is, Magyarországnak az a büszke kiváltsága, hogy nem kormányozható máskép, mint saját törvényei szerint. A magyar alkotmány, mint azt a vérszerződésből is látni, kétoldalu kötés fejedelem és nemzet között. II. József volt az, ki ezt a kötést, a mely az 1723-iki törvényekben van kifejezve, megsértette, megsemmisitette. Ez által megsemmisitette a pragmatica sanctio elfogadását is az ország által. Az ő törvényszegése által — ez volt a mindenféle terjesztett és hangoztatott elmélet — az örökösödés fonala megszakadt.[1]

Több megye magáévá tette ezt az elméletet, köztük Pest vármegye is. Nem arról van szó, úgy állitották, hogy József örököse, a toscanai nagyherczeg országgyűlést hivjon össze és ott megkoronáztassék, hanem arról, hogy ősi szokás szerint összegyüljön az ország és jogával élve válasszon magának uj királyt. A nemesi magyar szabadságnak csakugyan ez a legteljesebb visszaállitása, koronázása.

Bármennyire néztek is vissza évszázadokra, szemük előtt mégis mindig csak az utolsó tiz év veszélye és szorongatása lebegett. József vétkeért az egész királyi háznak kell lakolnia, de lakolni kell azoknak is, kik a törvénytelenségek kész eszközei valának. A II. Ulászló és II. Lajos korabeli rákosi gyűlések módjára szigorúan akarták megbüntetni a császár magyar tanácsosait, különösen pedig biztosait.

Addig is, mig az megtörténik, biztositani kell a nemzetet újabb megtámadások, jogainak lehető korlátozása ellen. Fell kell fegyverezni és fegyverben tartani a nemességet, az ország született katonáját. A banderiumoknak, a tüntetés és disz kifejtése mellett, határozottan meg volt ezen jelentőségük is. Azonfelül meg kell nyerni az ország részére azon fegyveres honfiakat, kik a császári és királyi seregben szolgálnak.

Minthogy az administratio tényleg szünetel, és a kormány sokkal inkább érzi gyöngeségét, semhogy nyilt kudarcznak akarná kitenni magát, a végrehajtó hatalom tényleg a rendek, a törvényes hatáskörükbe visszaállitott megyék kezébe száll vissza. Ezek már most versenyeznek egymással a rendszer tényeinek és emlékeinek eltörlésében. A földmérésnek, az igazi nagy botránykőnek, irásait több megye ünnepélyesen, hivatalosan elégettette.

[1] Filum successionis interruptum.

A SZENT KORONA HA

(Részlet az országos képt

ségei viselésében, s a párisi lipántok helyett asszonyságaink fekete csipkés kontyokat vevének fel, leányaink pártákat, s derekaikat vállakba szoriták s kötényt kötöttek. A gazdagok nyakukon, mellükön, karjaikon kivül még kötényeiket is elhintették gyöngyfüzéreikkel és aranyláncaikkal, posztóból varraták zöld mentéiket, fehér mellényeiket s veres szoknyáikat, s fekete bársony csákócskát nyomtak fejeikre. Csak az a hija volt, hogy kardot is kössenek.« A hiúság vásárja szépen megfért a hazafiság oltára mellett.

Tüzes szónoklatok, diszes felvonulások, gazdag lakomák és fényes öltözetek még sem tölthetik be egy nemzet egész életét. Gondoskodni kellett a jövőről is, gondoskodni arról, mi jusson a magyar szabadságból azoknak, kiket születés és történeti jog nem tett e szabadság részeseivé.

A József ellen folytatott küzdelem egyes tünetei azt mutatják, hogy a közös elnyomással szemben a nemesség egyesiteni akarta a nemzet minden osztályát. Gömör megye egyik feliratában egészen a Rousseau iskolája neveltjének tünteti fel magát. »Midőn a nemzetek a természeti állapotból a polgári társaságban által költöztek, a köz boldogságot tették volt fő tárgyúl. Noha ezen adózó szegény nép Felségednek és nekünk vérünk, mégis ez emberiség méltóságából annyira leszállittatott, hogy sokan közülök a vadaknak konyhájára szorittatva lévén, holmi makk, fű- és polyvaeledelekkel puffasztják hasukat.« [1] De mihelyt a császártól való félelem megszünt és a nemesség a január 28-iki resolutio által ismét teljesen birtokba lépett, ez a hangulat megváltozott. Kitör ismét az uri dacz a jobbágyok ellen, »kiket a természet azon állapotba helyeztettvén mintegy örökös nyomorúságra feljegyzett, s a törvény az adófizetésre eltökéllett«.[2]

Épen József utolsó intézkedése, melyben a tolerantia ügyét és a jobbágyság állapotának javitását későbbre is fenn akarja tartani, tette szükségessé, hogy a megyék e két alapvető problemával foglalkozzanak. Ezek tárgyalásánál egy igen mélyre menő különbség észlelhető a megyéknek, azaz az uralkodó nemességnek felfogásában.

A jobbágyságot illetőleg kiemelik, hogy urbéri és adózó viszonyait csak az országgyűlés állapithatja meg. A maguk szándékát illetőleg alig árulnak el valamit. Sűrün emlegetik a »humanitás«-t, mely eltiltja őket a szegény ember nyomorgatásától, de azt a módot, melyen a parasztság bajain, a maguk kiváltságai rovására, segiteni hajlandók volnának, még csak nem is emlitik. Ezt nem lehet másra magyarázni, mint arra, hogy a nemes ország ezen a téren teljesen megköveteli a régi birtokba való helyezést, és legfölebb egy pár frázissal kész hódolni az idők szellemének.

A tolerantiát illetőleg szinte teljes egyöntetűsége tünik elő a felfogásnak és a határozatnak. Valamennyi megye, katholikus és protestáns, még a horvát megyéket sem véve ki, tiltakozik a tolerantia neve és fogalma ellen.

[1] Kancz. levéltár, 2045—1790. sz.

[2] Gombos Ferencz levele Bükk Lászlóhoz, 1790 február 21. Magy. Nemz. Múzeum levéltára.

Nem olyan értelemben, mint a hogy azt a legtöbben nyolcz évvel azelőtt tették, hogy t. i. katholikus szempontból veszélyt és törvénytelenséget láttak a protestánsoknak [adott jogokban, hanem mert a türelem szót lealázónak itélték egy törvényesen bevett felekezetre nézve. A protestánsok jogait törvényczikkelyek, békekötések biztositják: azokhoz kell visszatérni, azok értelmében kell a felekezetek viszonyát az erre egyedül illetékes országgyűlésen szabályozni.

Honnét ez az eltérés a reformok két legfontosabb ágazatát illetőleg?

A felekezeti különbség ketté választotta a közjogilag egységes nemességet. Ez a kettéválasztás, az abból eredő gyűlölet és féltékenykedés oda vezetett, hogy mindkettő fölött a királyi hatalom vált úrrá, mely előbb a katholikus, aztán a protestáns részt vette külön pártfogása alá. A szakadás megszüntetése, a teljes polgárjog megadása szükséges arra nézve, hogy az egész nemesség megállhasson úgy a felülről, mint az alulról fenyegető veszélyekkel szemben.

Viszont a jobbágygyal szemben egy és azonos az egész nemességnek érdeke. Minden engedmény ezen a téren nemcsak gazdaságilag, hanem közjogilag és társadalmilag is veszteség a kiváltságosakra nézve. Ha a rendek összetartanak, szembe szállhatnak nemcsak a még szervezetlen parasztosztálylyal, hanem annak hatalmas patronusával, a királylyal is.

A mennyire hatottak tehát a josephinus eszmék a felekezetek egymás közötti viszonyára, annyira erős volt ellenük a visszahatás, mihelyt a jobbágyságnak felszabaditása, vagy legalább terheinek könnyitése forgott szóban.

Minden esetre elsőrangú fontosságú tény történetünkre nézve, hogy a nemzet, már nem külső nyomás alatt, hanem saját szántából, véget akar vetni a százados felekezeti perpatvarnak. És bár e megegyezésben aránylag több része volt a kiváltságosak közös érdekének, mint a lelkiismereti szabadságról való meggyőződésnek, az eredmény mégis mindenkép hasznára vált az egész nemzetnek. Egységes nemzeti műveltségnek voltakép csak ezen nagy történeti ellentét elhalaványodása nyitotta meg a teret.

Ezen két sarkalatos kérdést illetőleg egyöntetü volt a megyék határozata. Ezekben létrejött az, mit nemesi közvéleménynek nevezhetünk és a nagy többség, mint mozgalmas időkben lenni szokott, magával ragadta azokat is, kik különben eltértek nézetüktől, jobbra vagy balra. Egyebekben azonban sok sajátságos véleményt is észlelhetni, az egyes megyék külön pártállása szerint. E véleményeknek nemcsak abban áll a fontossága, hogy mintegy programmpontokul szolgáltak a leendő országgyűlésre nézve — hisz a megye készitette követeinek utasitását — hanem mindenek fölött abban, hogy az országos kormány tehetetlensége következtében a megye valósággal kötelező határozatokat hoz saját területére nézve. Soha Magyarország nem jutott oly közel ahhoz, hogy 52 nemesi köztársaságnak confoederatiója legyen, mint akkor.

Néhány megyének akkori jegyzőkönyve és felirata megérdemli az ismertetést. Kitünik belőlük, mennyi mindenre kiterjed az uralkodó osztály gondoskodása, és milyen irányban szárnyalnak vágyai és reményei. Mert, ha társadalmi tekintetben teljesen vissza akarják helyezni a József előtti állapotot, alkotmányos és közjogi tekintetben azt már korántsem tartják elegendőnek. Annyi törvény és intézmény nem birta megakadályozni a József rendszerének életbe léptetését. Uj biztositékokra van tehát szükség, uj bástyákra a nemesi szabadság féltett kincsének megvédésére.

Pest megye először is sajnálkozik a háború költségei fölött, melyet törvénytelenül kezdettek meg. Ujonczokat csak márczius végeig állit, azontúl a tisztikar állja ennek utját. Minthogy Lipót toscanai herczeg[1] most jön majd Bécsbe, adják elő neki a primás, az országbiró és kanczellár az ország állapotát. Adják elő, hogy Mária Terézia és József önkénykedése megsértette az örökösödésről szóló törvényt. Lipót pedig azonnal jelentse ki, hogy bátyja összes tettei törvénytelenek. Mivel kitünt, hogy az eddigi szerződések nem elegendők, országgyűlés kell a koronázás és megfelelő törvények hozása végett. Ezeket a végzéseket kinyomatják és elküldik az összes megyéknek.

Almássy, a derék kir. biztos, ezután búcsút vesz a rendektől. Azok megkérik, hogy mint jó honpolgár tovább is vegyen részt a tanácskozásban. Lemondott az egész tisztikar is, de ujra megerősitették és letétették vele az esküt. Elhatározták aztán még, hogy német nyelvü felső rendeletet többé nem fogadnak el, hogy a megye házáról levétetik a házszámot és hogy a koronát a szomszéd megyék nemeseivel együtt ők is őrzik. Hogy pedig hivatlan és méltatlan ebben ne vehessen részt, eltiltják, hogy nem nemes járjon égszin ruhában, feketével, aranyos gombbal és övvel. Megtudták ugyanis, hogy polgárok is viselnek ily öltözetet.

Varasd megye az országgyűlésig nem ad ujonczot. Meg akar szabadulni a területén levő katonai parancsnokságtól (Assistenzcommando), »melyről még megemlékezni is szégyenli a magyar nemzet«.

Borsod megye márczius 5-iki feliratában nagy tisztelettel adózik József emlékének, de különben igen ellenzéki húrokat penget. Ő nem állitott ki hitlevelet, és igy »valamikép megszakadt a felséges ausztriai ház női ága örökösödésének fonala«. Az országgyűlésen nyilatkozik majd a nemzet felsége.[2] A törvények értelmében az országbirónak kötelessége összehivni a dietát. Ha ez egy hónap alatt meg nem történik, ők az 1764-iki adóemelést eltörlik és igy segitenek a szegény népen. Természetes, hogy ujonczokat sem adnak. Hasonló határozatokat hozott ugyanakkor Zemplén megye. Ha két hónap alatt nem lesz országgyűlés, ők magak küldenek követeket, a szomorú következések meggátlása végett.

[1] Serenissimus Princeps Leopoldusnak nevezik.

[2] Majestas nationalis.

Talán legradicálisabb valamennyi közt a nagyszámú, turbulens köznemességtől népes Szabolcs megye. Márczius 18-ikán tartotta ülését Szatmári Király József alispán elnöklete alatt, Nagy-Kállón. Oly nagy számmal gyültek össze a nemes atyafiak a megyéből és a szomszédból, hogy sem a megyeházán, sem a református templomban nem fértek el és igy szabad ég alatt tanácskoztak. Ők is országgyűlést követelnek, melyet a mostani felfordulás miatt, midőn az örökösödés szála megszakadt, az országbiró köteles összehivni az 1608. törvény értelmében. Ez a gyűlés határozzon a háború és a béke fölött is, mert ez a jog, törvényeink értelmében, a nemzet felségét illeti meg. Ez rendelkezzék a subsidium és a magyar katonaság ügyében is. Sőt még az 1780 előtti állapotot sem lehet reponálni dieta nélkül. A primás, kanczellár és országbiró járjanak közbe, hogy addig is jőjjön haza a nemzeti katonaság. Ennyiben tehát elismerik az ország oszlopainak tekintélyét, de egyebekben nagy gyanakodással és féltékenységgel őrzik az országnak, a rendeknek jussát. Tiltakoznak az ellen, hogy ezek a méltóságok, továbbá a tárnok, personalis és a horvát bán már most tanácskoznak Lipóttal, minden megbizás nélkül.

Bihar megyében, hol Luby alispán factiója szinte lehetetlenné tette gróf Teleki Sámuelnek a főispáni méltóság viselését, márczius 7-ikén felszólaltak az ellen, hogy Lipót már most, a koronázás előtt, használja a királyi czimet és pecsétet, és rossz néven veszik a kanczelláriától, hogy már is elismerte őt királynak. Más nap főispán hiján 4 táblabiróra bizzák a candidatio elvégezését. Ez a két megye volt egyuttal az, hol komolyan hozzá fogtak a nemesség felfegyverezéséhez, polgári esküt tétettek vele és katonai szemlének vetették alá.

A mozgalom hullámai elterjedtek mindenfelé, hol magyar és nemes lakott. Erdély a török világ óta akkor olvadt lélekben ismét össze az anyaországgal. Háromszéknek márczius 23-iki felterjesztése különösen annyiból nevezetes, hogy a székely nemzeti érzés teljes renaissanceát mutatja. »A székely nemzet az ő régisége szerint megkülönböztetett törvényekkel s magok által szerzett és állitott szokások szerint éltek, szintén úgy magak örökségét nem pénzen, nem valami könyörgő vagy ajánló levelek mellett szerzették, hanem tulajdon vérekkel vették.« Tiltakoznak azért véreiknek a katonaságba idegen tisztek alatt való sorozása ellen. Tiltakoznak az ellen, hogy a katonavidéken megszüntették a leány-öröklésről való sarkalatos törvényt. Tiltakoznak a jobbágyok felszabaditása ellen. »Azokat, idegen nemzet léütkre, azért telepitették le és adtak nekik birodalmat, hogy a lézengő és szökevény emberek miatt az ország és nemzetünk praedálás, lopás és ujabb-ujabb elkerengés által ne károsittassék.« Ez a felszabaditás tehát sem a fejedelemnek, sem a »közönséges társaságnak« nem válik hasznára.

Követelik, hogy a katonai határvidék köztük szünjék meg, és hogy minden tisztjét maga a nemzet válaszsza a nemzetbeliek közül. De ők hegyeiken túl is néznek, a legfontosabb politikai kérdések megoldásához is

hozzászólnak. »Az emberi társaság főczéljának elérésére nézve világos, hogy az uralkodó ne kezdhessen hadat, hanem előbb tanácskozzék az országgal. Hogy a hadi támadások csupán az udvari titkos végzésektől függjenek, az egész emberi társaságnak boldogságával ellenkezik.« Ilyen formában találhatók meg Rousseaunak tanitásai és a versaillesi nemzetgyűlés beszédeinek viszhangja a Hargita bérczeinek tövében. A jobbágyokat illető szakaszban ugyan nem ismerhető fel hatásuk. De egyebekben is a történeti jog az uralkodó. Az országgyűlés összehivását a leopoldi diploma alapján sürgetik, nem pedig valami természeti törvény alapján.

Röviden összefoglalva az egyes jelenségeket, szembetünő, hogy legnagyobb figyelemben és tiszteletben a történelmileg kimutatható jog és kiváltság részesül. Az egész restauratio ezen alapul. Ez szolgáltatja a legtöbb és legjobban megbecsült fegyvert a királyi szék törvényes vagy bitorolt praerogativáinak megszüntetésére is. De a hol merőben új és törvényen nem alapuló eszmékről és institutiókról van szó, mint a nemzeti felségről, a nemzeti katonaságról, a béke és háború fölötti jogról: ott a franczia forradalmi szótár szolgáltatja az elveket és a jelszavakat. A kettő közti óriási, szinte ki sem mondható ellentét alig tünik fel valakinek. Akár privilégium volt, akár általános emberi és polgári jog, mind az oppositio táborát szolgálta.

Saját összetartása, következetes és hajlithatatlan ragaszkodása az ősi alkotmányhoz, szinte ösztönszerű ellenszenve minden idegen befolyás ellen, helyezték a magyar nemességet József rendszerének bukása után azon kedvező helyzetbe, hogy magának és másoknak e hazában törvényt szabhatott. Igaz, hogy ehhez külső körülmények kedvezése is járult. A bécsi udvar gyöngesége a porosz-angol-hollandus-belga coalitióval szemben és a török háború lehetetlenné tették az autokratikus kormány folytatását és kötelességgé a magyar nemzet kielégitését és megbékitését. Nem jelentéktelen mozzanat az is, hogy József halálos betegsége és halála, majd utódának és örökösének távolléte hónapokon át megfosztották az alkotmányt a koronának természetes sulyától. A kiállott veszély, a közjogi tusa és a kivivott győzelem izgatta a kedélyeket. Alig néhány hét előtt még maga a nemzet léte is kétes volt, most ellenben mi sem látszott elérhetetlennek függetlensége, törvényes joga megállapitásában. A történeti jogállapot, melynek birtokába egy tollvonással jutottak vissza, most már csak alapnak látszott még sokkal nagyobb jogok megnyerésére. És a mily kiméletlenül érvényesitette előbb az uralkodó, igaza tudatában, hatalmi túlsulyát, anynyira kész volt a nemesség a legvégsőig kiaknázni a dolgok fordulását.

Ha megvizsgáljuk azon eszméket, melyeket a lelkeknek ez a forradalmi állapota felszinre hozott, keveset találunk köztük olyant, mely igazán bölcs, a jövőbe látó, a nemzet jólétét biztositó gondolkodásra mutat. Sőt még önállót, eredetit sem igen találunk köztük. A József elleni küzdelemnek a császár halála nem vetett végét. Mindenben még az ő politikája az

irányadó; csak hogy mindenben ép az ellenkezőjét akarják annak, a mire a nagy reformátor törekedett. Minden bajnak, mely a nemzetet érte, kútforrása a királyi hatalomnak tulságos kifejlése: világos, hogy e hatalom lehető korlátozása látszik legfőbb orvosságnak. Ismét körülbelül oly viszon

Katona István.
(Egykorú festmény a történeti képcsarnokban.)

akarnak létesiteni fejedelem és rendek közt, minő a választó királyság idejében volt. A pragmatica sanctio által szentesitett örökösödési rend megbolygatásának ez az igazi értelme. A királynak ne legyen semmi hatalma, mint az, melyet a rendek ruháznak reá, szoros feltételek mellett: ez a koronázásnak és a királyi hitlevélnek jelentősége. A király azontúl se léphesse túl

a »pacta conventa« által felállitott korlátokat; ezért intézkedéseit magyar tanácscsal készitse elő, mely esküt tett az alkotmányra, és kizárólag a magyar rendek — vagyis a megyék — által hajtsa végre. Úgy, a mint előbb a királyság magáévá tette a végrehajtó hatalmon kivűl a törvényhozás egész körét, úgy most nemzetivé, vagyis rendivé készültek tenni az állami életnek egész terét. És hogy az »ultima ratio« se hiányozzék, hogy a nemzet ne álljon újra azon veszély előtt, hogy »kalapos király« zsoldosainak légióival elnyomja szabadságát, fel kell fegyverezni a nemességet és nemzetivé tenni az állandó hadsereg magyar részét is. Világos, hogy ezek után a magyar király tisztán czimzetes, névleges fejedelem lesz, olyan mint a velenczei doge, vagy még inkább mint a lengyel köztársaságnak választott királya.

Valóban, az akkori magyar nemesi társadalomnak ez az igazi ideálja. Lengyelország, porosz befolyás alatt, akkor kezdi meg a reménytelen küzdelmet az orosz túlsúly ellen. Lelkesedés, elragadtatás mindenütt, a komor múlt eltünik a csillogó jelen hazafias ünnepélyei és vidám mulatságai elől. Ez már a két nép régi rokonszenvénél fogva is áthatott volna hozzánk, még

Kovachich Márton György aláirása.

ha nem is erősiti a kapcsot a közös, osztrákellenes táborhoz való tartozás. Nemesi confoederatio, teljes elnyomása úgy a korona tekintélyének, mint a nem nemes rendek szabadságának és önérzetének; minden közjogi és társadalmi reformnak a beláthatatlan jövőbe való elodázása az által, hogy annak sorsa fölött csakis a kiváltságos rendek határoznak — ez az álmodott alkotmánynak igazi veleje.

És mégis, még ez az önző, magát a világ központjának néző nemesség is mily magasan áll ősei fölött, kik két emberöltővel azelőtt, 1712—15-ben az ország új berendezésén fáradtak.

Először is, igazságos birt lenni a más felekezetüek iránt. Annak a küzdelemnek, melyet annyi időn át minden eszközzel folytattak a protestantismus ellen, és mely erkölcsileg és anyagilag annyira gyöngitette a magyart, vége szakadt. Vége szakadt, nem királyi parancsszóra, hanem mert a nemzet meggyőződése már ellene volt a felekezeti huzavonának. És ebben a nagy eredményben határozott érdeme van a katholikus papság egy jelentékeny részének is, mely hazafias kötelességét előbbre tette confessionalis érdekénél. Nem mintha az ellentét megszünt volna. Lesz még alkalmunk az illető küzdelmekről megemlékezni. De az a dicső tény megmarad, hogy 40 évvel Biró Mártonnak eretnekégetéssel fenyegető munkája

után, maga a katholikus Magyarország is buzgólkodott abban, hogy a protestánsok visszanyerjék teljes polgárjogukat.

Másodszor, sokkal nagyobb volt a politikai müveltsége, a tudománya. A Rákóczi forradalma után valami csekély törvényismeret az egész, mit az ország atyái felmutathatnak. Politikai alkotásukban tisztán a jelen, az opportunismus vezeti őket, a múltra, a hagyományra nincsenek valami nagy tekintettel, és a mit épitenek, nem olyan, hogy a távoli jövőben is megállhasson. Most ellenben a nemzetnek egész történelme újjá éled. Az válik az országnak igazi fegyvertárává. Katona István munkásságát felkarolják a nemzeti oppositio vezérei. A nagy szorgalmú tudóst óriási történeti müvének kiadásában az egri püspök, gróf Esterházy Károly támogatja. Kovachich épen ezen mozgalom idején kezdi meg a magyar országgyűlések történetére vonatkozó gyűjtéseinek tudományos becsű feldolgozását. Akkor teszik először komoly vizsgálat tárgyává a koronát, különösen Horányi és Décsy Sámuel. Még a dynastia-ellenes mozgalomnak is megvan a maga hagyatéka: Koppi Károly akkor bocsátja közzé az állitólag az Árpádoktól származó Crouy-család genealogiáját.[1] És e munkák korántsem egyes kutatók elszigetelt fáradozásának eredményei. Egyházi és világi országnagyok buzgólkodnak azok elősegitésében és a ki a politikai életben részt akart venni, annak legalább a kutatások eredményeit ismernie kellett.

Harmadszor, a mi a jövőre nézve fontosabb, a nemzeti múlt buzgó buvárlása mellett nem szünt meg a művelt külfölddel való szellemi összeköttetés sem. Mindenki előtt ismeretes volt az európai bonyodalmak közvetlen visszahatása a hazai viszonyokra, és már ezért is folytonos figyelemmel kellett kisérni azok alakulását. A mi lényegesebb, a nagy forradalom uralkodó eszméi, alig hogy a franczia tűzhányóból kipattantak, megtalálták az útat a magyar elmékbe, a magyar szivekbe. Az előbb Józsefhez hajló művelt elemeket a már ismert és kedvelt eszméknek merész és nagyszerű kifejezése hóditotta meg; a rendi kiváltság előharczosai pedig, ha egyebet nem, jelszavakat kölcsönöztek onnan a korona ellen vivandó küzdelemhez. És igy minden párt és minden irány, irodalmilag és politikailag, részt vett a kor vezető eszméinek terjesztésében és a hazai viszonyokhoz való alkalmazásában.

Ezek a tények világossá teszik, mennyit haladt a magyar nemesség Mária Terézia nevelése, Józsefnek erős disciplinája alatt. Történeti múltján, vagyonán, erős szervezetén kivűl szellemi felsősége is képessé tette arra, hogy az országot igazgassa.

Csakhogy ez a műveltség már nem volt a nemesség kiváltsága. A szabad királyi városok sajátos műveltsége, melyet a polgári autonomia, az iskolázás és a külfölddel való érintkezés fentartott, Mária Terézia kora

[1] Jus Electionis quondam ab Hungaris exercitum historia stirpis Arpadianae illustravit Carolus Koppi. Bécs.

óta mind modernebb szint öltött. Nem hiába visszhangzott akkor az egész világ a polgárságnak, a középosztálynak dicséretétől, eljutott annak hire a magyar jobb módú polgárság körébe is. Ott nagy örömmel fogadták József nivelláló újitásait, és az új, iskolát végzett nemzedék készült már elfoglalni a tanultságának megfelelő állást az ország igazgatásában. Hisz abban, a császár szándéka szerint, a származás nem dönt. Viseletben, életmódban, az idegen divat befolyása alatt, a »honoratiorok« már alig különböztek a nemességtől. A hivatalos állás, a »character«, mint az osztrák curialis stilus mondta, nemcsak egyenlővé tette őket a nemességgel, hanem befolyásuk alá rendelte mindazokat, kik nem voltak hivatalban. És minden kilátásnak, minden reménynek, mely annyi nagyra törő plebejus keblét dagasztotta, egyszerre vége. Ismét csak a nemes lesz ez országban az igazi polgár, a populus, a városi ember pedig lenézett és megvetett plebejus.

Ez az ellentét azonban csak ott volt jelentékeny, a hol a rendi különbséghez felekezeti és nemzetiségi eltérések is járultak. A magyar városok, Komárom, Debreczen, Szeged, Szatmár, melyek keblében különben is nagy számmal volt a nemes-levéllel dicsekedő civis, nagy örömmel fogadták ezt a változást. Az akkor még nagyobb részben német lakosságú Pest és Buda e pontban igazán hazafiasnak mutatkozott. A korona hazajövetelekor fényes kivilágitást rendeztek, és a népnek adott ünnepen számos hordót vertek csapra. A városi patriciatus örvendett, hogy felszabadult a császári közigazgatás szigorú és aránylag becsületes ellenőrzése alól, és a polgári önérzetnek jól esett, hogy ismét meg volt az alkotmányosdi, a választás, és a megyétől független hatóság és törvényszék. Az elégedetlen elemek inkább a felvidéki városoknak, Pozsonynak és Sopronnak nagyrészt evangelikus, német vagy tót eredetű, műveltebb köreiből kerültek ki. Az általános lelkesedéssel és a nemesség diadalmas és kihivó magatartásával szemben azonban nyiltan nem igen léptek fel, és megelégedtek azzal, hogy névtelen röpiratokban és a királyhoz intézett felterjesztésekben tárják ki keserűségüket és aggodalmaikat.[1]

Sokkal fontosabb volt ennél a parasztság magatartása. Láttuk, hogy a háborús állapot zaklatásai sokban közelebb hozták az alattvalót urához. De azon jótéteményekről, melyeket a császárnak köszönt, különösen a személyes szabadságról, azért nem akart lemondani. Különben is a magyar paraszt életmódban, tanultságban, a békés korszak alatt, az űrbér és a királyi gondoskodás védelme alatt, nagyot haladt előre. »A parasztnak nemcsak esze van, hanem bizonyos jóléte és műveltsége is«, irja Almássy Pál,

[1] E röpiratok közt a legbecsesebb: Politisch-Kirchliches Manch-Hermaeon, mely még az országgyűlés előtt jelent meg. Irója talán Berzeviczy Gergely. Nem elégszik meg a josephinismus dicséretével, hanem keserű gúnynyal támadja meg a nemesség önző zabolátlanságát. Még a korona iránti babonás tisztelet is bántja. »Sittlichen, moralischen Grund eurer Konstitution, ihr Ungarn, so wird euch eure Krone als ein unbedeutendes Klümpchen Gold erscheinen!« kiált fel egy jegyzete végén.

Józsefnek pesti biztosa, épen az alföldi magyar földmivest tartva szeme előtt. Oly erős volt a magyar embernek nemzeti érzése, hogy igen könnyű lett volna őt megnyerni a nemzeti mozgalom részére, ha a nemesség bármi kevésben is kedvében jár. De mivel ez nem történik meg, mivel az alkotmány helyreállitása reá nézve nemcsak hogy nyereséggel nem jár, hanem őt a teljes szolgaságba való visszaeséssel fenyegeti — hisz az a törvényes állapot, — győz benne a jobbágyi dacz. Az urakkal szemben a királyban látja védőjét, és a sors egyenlősége közelebb hozza őt az idegennyelvű jobbágyhoz, mint a vele egynyelvű elnyomóhoz.

Természetes, hogy a pórok mozgalma felől nem maradt fenn annyi jegyzőkönyv, vers, szónoklat és felirat, mint a nemeseké felől. De mégis elég adatunk van, mely bizonyitja, minő széles körökre elterjedő és mélyre ható volt ez a mozgalom is.

Először a Hóra-lázadás szinhelyének vidékén észlelik a jobbágyság nyugtalankodását. Zaránd megyében nyiltan hirdetik a rebelliót, az oláh papok elől járnak benne. A nemesség kénytelen fegyverkezni.[1] Ugyanakkor Biharból is jő hir az oláhok fegyverkezése és a pópák izgatása felől. Szepes megye május 15-ikén már a királyhoz fordul, annyira fenyegetve érzi magát a parasztok által. A Hóra esetére emlékeztető beszédeket lehet hallani, és ők inkább együttesen akarnak fegyveresen meghalni, mint otthon, egyenként a lázadók által elpusztulni. Valamivel később Sáros megye kér lovas katonaságot a pórok ellen. Hasonló hirek érkeznek Zemplénből, Ungból, Abaujból, de még Horvátországból is.[2] És midőn már mindenfelé csillapodnak a kedélyek, még egyre fenyeget a hegyi oláhság egy újabb kitörése. Mintha az összes nem-magyar parasztságot egy kéz mozgatta volna.

Nagyobb jelentőségű volt ennél a tiszavidéki magyar nép mozgalma. Szabolcsban, Biharban április elején lázitó iratokat terjesztenek. Az az igazi félelmük, hogy ismét »feláll a vármegye huzavonása, a melylyet, ha jól meggondolunk, súlyosabb a király, földesúr és minden más adónál«. Gyűlést kell tartani, hogy József jó rendeléseit fel ne forgassák, és »miglen mi parasztok, mi köztünk nem végezünk, addig ne legyen újitás semmiben. Nem is lehetnek ellene, mert minden teher rajtunk van. A megye csak eszem-iszom csorda, nem is földesurak, reszketnek a tisztségért. A jóféle földesurak nem is mennek a gyűlésre, a gyülevész nemességtől pedig a jó paraszt ember minek kérne tanácsot«.

Megbecsülik ők a földesurat is, egyetértést keresnek vele, de igaz magyar módra csak azt nézik úrnak, kinek legalább negyed faluja van, nem pedig aki két-három szegény embert sajtol. Azt akarják, hogy minden járásban két-két földesúr ellenőrizze a megyei tisztikart. A »paraszti gyűlésre« meg kell hivni a teherviselő armalistákat és árendásokat is. »Ha pedig

[1] Kovács Miklós zarándmegyei alszolgabiró Halmágyon, 1790 április 9-ikén kelt jelentése. Kancz. levéltár, 4825. sz.

[2] Kancz. levéltár, 1790. 6925. 9043. 9094. 9402. sz.

valaki azt mondaná, hogy nem a parasztembernek való a törvényszabás, az ugyan embertelenül szólana, mert a törvény az emberi nemzetnek való, annak pedig legnagyobb részét teszi a parasztrend.« Úgy látszik, hogy a falusi jegyzők, kiket József mintegy néptribunusokul rendelt a földesurakkal szemben, megismertették már a kupaktanácscsal a franczia demokratikus elveket.

Mindezekben még inkább csak a szűkebb körű községi érdek nyilatkozik. De a »parasztok decretumában«, melyet május havában terjesztettek Szabolcsban, Zemplénben, mintha a Dózsa György hangja szólalna meg.

»Oh, eleitől fogva sok kint látott szegény parasztok, halljátok meg a mit mondok, könyörüljetek magunkon, mikor látjuk, hogy az urak igavonó barmaikká akarnak tenni, hogy minden héten hat nap toljuk az urak jármát.«

»Akarják azt is, hogy a kutya és disznói vérrel a mi vérünk egy becsben legyen, csak jó kedvükből is kinozhassanak, verhessenek s megölhessenek bennünket, mert azt mondják, hogy csak úgy pénzükbe vagyunk nekik, mint a disznó, s úgy bánhatnak velünk, mint a disznóval, ha akarják eladhatnak, ha akarják megölhetnek, mint a disznót, akarják a királyt is úgy tenni, hogy mi rajtunk nekik ezt a hatalmat megengedje, s erre a király megesküdjön.«

»Hát felvegyük-e nyakunkba e baromi igát! Hát disznók vagyunk-e, hát nem embervérünk van-e nekünk is, hogy csak maga mulatságára valaki kiontsa, hát nem a mi fiainkból áll-e a katonaság, kik a királynak hiven szolgálnak, nem mi tartjuk-e a királyt s az ő katonáit, s ezért nem érdemeljük-e, hogy az országban legyen egy telekecskéje kinek-kinek közülünk?«

»Rajta hát, egész parasztság, könyörülj magadon, emeld fel botodat, vasvilládat, baltádat a kegyetlen, ingyenélő, húzó-vonó, országpusztitó, királylopó urak ellen, egyező szivvel, szájjal kiáltsd mint a tátos ezt!«

1. Hogy II. József rendeléseiből egy hajszálnyit se törüljenek el, »mert mind szentek, hasznosak és igazságosak valának, mintha Isten mondotta volna neki azokat. És ha valaki bánt, vagy csak szól is ezért, egyszerre öld meg, és a mely paraszt azt holtan is nem üti, azt is öld meg.«

2. Minden földesurat hagyja el egy hét alatt egész férfi cselédsége. »Különben a földesurat egész házával konczolják fel; az olyan lévnyaló udvari cselédeket pedig rakásra kötözzék, s mint régen a boszorkányt, elevenen égessék meg.« Ha pedig egy helység ezt nem tenné, »rájuk rohanunk, és még a gyermekeiket is felkonczoljuk az olyan veszni szerető parasztoknak«.

3. Minden megyei tisztségek megszünjenek. »Ördög anyától született lévnyaló hajdúi, ti is haza menjetek, parasztok vagytok, ti a paraszttal tartsatok, mert ha nem, lábbal akasztatunk fel benneteket, és mindenitek mellé két-két urat fogunk állitani, kik harapó-fogóval fogják leszedni a húst rólatok.«

4. Ur dolgára többé senki ne merjen menni, a ki tenni meri, halál fia. »Mert a telektől többé földesurat nem szolgálunk, hanem mint más országba, csak a királynak adózunk s szolgálunk.« E végre

5. »Királynak azt választjuk, a ki ellen rebelláltak a József igazságáért, kinek atyját, anyját és minden nemzetségét attázták, öszve mit tsinálták a törvény nélkül élő nemes Uraimék, t. i. kedves Józsefünk öcscsét, II. Péter Lipótot.«

6. Minden helységbeli parasztoknak kürtje és zászlója legyen fekete bagariából veres pántlikába szegve; a zászló közepére egy papiros ragasztva, melyen ez az irás legyen: Felséges II. Péter Lipót a mi királyunk; és a helységnek neve is ott legyen, és mihelyt legkisebb csatály esik vagy hallatik valahol, az egész országba minden helységbe minden paraszt, a ki csak talpára állhat, egyszerre kiálljon, fegyveresen, fúljon kürtöt, emeljen zászlót, menjen a mezőbe, vágjon marhát, húzzon hordót, egyék és igyék, konczolja az urakat, az egész országban.«

»Dieta pedig már hogy legyen, nem szükség, mert már van királyunk, különben, ha fog lenni, hirünkkel legyen, mert ha nem, majd teszünk mi olyan dietát, hogy sohse volt külömb.«

Ezt a decretumot még az a parancs egésziti ki, hogy minden helység emeljen faoszlopot II. József dicsőségére addig is, mig minden megyében nem állitanak kőoszlopot szent emlékének. Továbbá állitson minden helység még egy faoszlopot e felirattal: »Felséges II. Péter Lipót, Magyarország királya, királyunk és atyánk«.

»Vidd haza, add a parasztbirónak, olvassa el a parasztok előtt, küldje faluról falura Bécsig.« [1]

Ime a nemzetiségi ellentét, az ország önállása és történeti joga, az egész alkotmány háttérbe szorul a társadalmi kérdés mellett. Ha ez irat után itélnénk, azt kellene hinnünk, hogy Magyarország lakosságának legnagyobb része nem ismer más ellenséget, mint a kiváltságos földbirtokos osztályt és azokat, kik azzal tartanak.

A hang Jákób hangja, de a kéz Ézsau keze. A kiáltvány nyelve és hangja az, melyet a paraszt megért, durva, erőszakos, — sok kifejezését ki sem irhattuk — de a nép szivéhez szóló. A nyers erőre való hivatkozás, az úr dolgának elhagyása, a telekecskére való utalás, századok óta ismert és követett jelszavai voltak a magyar népnek. Érthető még József dicsőitése is. De az utódja iránt, kiről semmit sem tudhattak, annyira hangoztatott hűség, a Péter Lipót sűrű emlegetése sehogy sem illik ebbe a keretbe. Itt más, idegen befolyás érezhető, az, mely már József korában is a nyers tömeg felhasználásával akarta ijeszteni a nemességet és reá kényszeriteni az idegen elnyomás eltűrésére. Körülbelül olyan mozgalom előidézésére gondolhattak akkor Magyarországon, mint a minő 1846-ban a parasztok kaszájára juttatta a hazafias lengyel nemességet.

[1] Egri érseki levéltár.

Mintegy szembe van egymással állitva a két nagy országos kérdés. A mily mértékben feltűnik a dynastiától való elszakadás lehetősége, ugyanabban az arányban fenyeget a legborzasztóbb osztályharcznak a réme.

De ez csak a legszélső irány. Az a folyamodás, melyet Magyarország összes nem nemes alattvalóinak nevében nyujtanak be Lipóthoz,[1] igen mérsékelt hangon adja elő a parasztság legfontosabb sérelmeit és követeléseit. Arra hivatkoznak, hogy a király kötelessége népét boldogitani, és hogy a katonaság az ő testvéreikből áll, és ők tartják verejtékükkel. Kivánják az örökös jobbágyság megszünését, az úrbér könnyitését vagy készpénzen való megváltását, különösen azt, hogy a robotot méltányosan oszszák fel az év négy része közt. Panaszkodnak a megyei hivatalnokok zsarolása ellen és azt követelik, hogy ezek saját fizetésükből éljenek. Kérik a forspont rendezését. A háború terheiben vegyenek részt a nemesek is, különben ők tönkre mennek. Mint eddig, úgy ezután is alkalmazzanak nem nemeseket az alsóbb hivatalokban, szintúgy a postánál és a gazdasági tisztségeknél is. Még megyei hivatalnoknak se legyen szabad őket veretni itélet nélkül. A községi hivataloknál ne legyen tekintet a vallásra. Igy a testvéri szeretet meg fogja könnyiteni a terhek viselését. Végre, legyen szabad mindenkinek otthon árulni borát az őszi hónapok alatt. Nagyrészt oly kivánságok azok, melyek József intézkedésein alapulnak, és melyeknek megerősitését kérik nemcsak a királytól, hanem az országgyűléstől is. Nem messze menő vágyak ezek, teljesen beleillettek még az akkori alkotmány keretébe is, de világos, hogy mégis ellentmondanak annak az iránynak, melyet a nemes ország követ.

Forrongásban van tehát Magyarországon úr, paraszt és polgár egyaránt. És hogy a nemzetiségi és felekezeti kérdések is növeljék a zavart, a szerbek is előállottak sürgős követeléseikkel. Történeti jogukra, kiváltságukra hivatkozva, külön területre és külön nemzeti igazgatásra tartanak igényt. A mellett azonban a magyar országrendiség jótéteményét is meg akarják szerezni. Egyházi elől járójuk, Putnik Mózes metropolita, már márczius 22-ikén folyamodik, hogy a görög nem egyesült püspököket és néhány világi szerbet is hivjanak meg az országgyűlésre.

Valóban, mihelyt a megszokott felsőség hatalma megszünt, a bellum omnium contra omnes fenyeget. Hogy ki nem tör, az nem is annyira az egyes felszabadult és ösztöneiket követő tényezők önmérséklésén mult, mint inkább azon a tudaton, hogy az egész állapot csak átmeneti, és úgy mint az alkotmány, a közrendet fentartó királyi hatalom is mihamarább ismét éreztetni fogja nyugtató hatását.

A kormány az egész idő alatt meglapul, alig adja életének, létének jelét. Egyrészt azért, mert be akarja várni az új király rendelkezéseit, másrészt azért, mert az ellenzéknek hatalmas kitöréseivel szemben nem akarja

[1] Kancz. levéltár.

koczkára tenni tekintélyét. Ehhez járult még az a személyes, de nagyon nyomós ok is: hogy a magyar kormány férfiai, kik előbb Józsefet szolgálhatták, csak úgy remélhették előbbi szereplésük elfeledését és megbocsátását, ha legalább útját nem állják a hazafias szenvedélyek nyilatkozásának.

Mennél kevésbbé lép ekkor a kormány a nyilvánosság elé, annál nagyobb munkásságot fejt ki. József rendeleteinek visszavonása szükségessé tette a régi állapot visszaállitását. Az ország hangulata kivánatossá tette, hogy ezen az állapoton, mely egész törvényesnek még sem volt mondható, némileg javitsanak, és pedig a nemzeti követelések szellemében.

Igy a kanczellária és helytartótanács hivatalos nyelve ismét a latin lett. A királyhoz szóló előterjesztéseket, kivéve úrbéri és törvénykezési ügyekben, tovább is németül irták. A kamara még egyesitve maradt a helytartótanácscsal. Szintúgy az erdélyi kanczellária a magyarral, »mert a rendek úgy kivánják«. A harminczad közös igazgatásának meg kell szünnie, az a magyar kanczellária hatásköréhez tartozik. Ép úgy elválasztják a magyar könyvvitelt az udvari számvevőszéktől. A conduite-lista teljesen megszünik, és a kormányszékek törvényes rendi személyzete ismét elfoglalja a tanácsosi székeket.[1] A kormányzáson és közigazgatáson tehát nyom nélkül száguldott végig a József reformja és másrészt a nemzeti ellenhatás sem birt rést törni a deák és németes bureaukratia várában. A magyar kormányszékek azonban tovább is Budán maradtak.

Nagyobb volt a változás az egyházi és iskolai ügyekben. A házassági ügyekben az országgyűlésig a protestánsokra nézve érvényben marad az 1786-iki patens. Egyáltalában az egész vallásügy az országgyűlésig azon állapotban marad, melybe az előbbi kormány helyezte. A convictusokat visszaállitják, a tanpénzt már márczius 1-jén eltörölték.[2]

Az előadás nyelve az egyetemen ismét a latin lesz. A gymnasiumban és az alsóbb iskolákban már nem a német, mely már azon iskolaévre a 3 grammatikai osztályban kötelezővé tétetett, hanem az anyanyelv, és pedig, ahol az iskolai ifjúság nagyobb része tud magyarúl, a magyar nyelv, »melyet az egész birodalomban el akarnak terjeszteni«.

»Az úgynevezett normalis nemzeti iskolákban nem akarjuk ugyan akadályozni az anyanyelvek tanitását, de mégis óhajtjuk, hogy a magyar nyelvnek, mint e birodalom főnyelvének, különös gondját viseljék. Különös figyelmet forditsanak művelésére és terjesztésére azon helyeken, hol most többnyelvű a lakosság.«

Ime, ugyanazon férfiak, kik közreműködtek — igaz, hogy akaratuk ellenére, — a magyar közoktatásügy elnémetesitésében, most egyszerre magyarrá akarják tenni az iskolát. Még ennél is tovább mennek. A kormányzás egyik főczéljának mondják ki a magyar nyelv terjesztését és művelését

[1] Kancz. levéltár, 1790. 3694—3695.

[2] József rendelete értelmében azt addig havi részletekben fizették.

a másnyelvű lakosság körében. Ez a nemzeti mozgalomnak első, igazi nagy diadala, annál nagyobb, mert nem elnyomásra törekszik.

Még a német nyelvvel szemben is megmaradtak a teljes tárgyilagosság alapján. Mihelyt a magyar megerősödött, annak ismerete többé nem lehetett veszélyes. Nem akarják azt már senkire se ráerőszakolni, de tekintve nagy hasznát, azt óhajtják, hogy a városokban és a nagyobb községekben megtanulhassa azt az ifjúság.

A legkényesebb kérdésben, a jobbágyság ügyében, a kormány igen sürgősnek jelenti az országgyűlés intézkedését, mert a József-féle újitások sokban ellenkeznek a törvénynyel. Addig is szükséges, hogy az úrbéri ügyekben ne egyedül az alispán itéljen, hanem a sedria, az egész megyei törvényszék. Az urakat és a tiszttartókat ne a József patense értelmében büntessék, hanem a törvény értelmében. Az uri székek ismét megkezdhetik működésöket. Úgy látszik ezekből, hogy a kormány elvben nem akarta elejteni József javitásait, de a kivitelben mindenütt meghajlott a megyék és a nemesség uralkodó hangulata előtt.

Legbátrabban, hogy úgy mondjuk, legerkölcsösebben a rendőrség kérdésében viselkedett. József szerencsétlennek tartotta azt az országot, melyben policzia nincs, és az egész magyar rendőrséget Perczel Sándor parancsa alá helyezte. A mily czélszerű és hasznos volt ez az intézkedés közrend és tisztaság érdekében, annyi visszaélésre adhatott okot, a menynyiben a rendőri felügyelet átért a politikai térre is és megkezdődött a gyanusitások és feljelentések korszaka. Erre a policziára, a magyar államférfiak szerint, nincs szükség. Az ünnepélyeknél, a koronázásnál is, maga a magisztratus gondoskodik a rend fenntartásáról. »De ha más titkos czélról is van szó, a népesség joggal tart tőle. Ismeretes, hogy az örökös tartományokban a rendőrigazgatóság feladataihoz tartozik a lakosság hangulatának kikémlése. Nem tagadható, hogy ez könnyen fajúlhat politikai inquisitióvá és megsemmisitheti a polgári szabadságot. Meglehet, hogy másutt szükség van erre. Magyarországon ellenben a fejedelem és a nép jogainak szerencsés megállapitása, hacsak méltányos határok közt marad a végrehajtó hatalom, feleslegessé teszi a titkos kikémlelést. Itt az uralkodás nem képzelhető el nyilvánosság nélkül.«

Az alkotmányos viszonyoknak teljes helyreállitása, de másrészt József szabadelvű hagyományának lehető megőrzése alkotja a magyar kormány programmjának főeszméit. Nem lehet tagadni, hogy a fennforgó nehézségekkel szemben nemcsak ügyesen és tapintatosan jár el, hanem a nemzet közművelődési érdekei iránt nagy, addig soha nem tapasztalt jóakaratot tanusit.

Legtöbb azonban mégis az uralkodótól függött, ki oly nehéz viszonyok közt volt hivatva átvenni a monarchia és Magyarország uralmát.

Lipót már mint toscanai nagyherczeg megszerezte Európa őszinte bámulatát, és mi több, alattvalóinak igaz becsülését és szeretetét. Már

tizennyolcz éves korában (született 1747-ben), atyja, Ferencz császár halála után, átvette e gyönyörű tartomány kormányzását. Azon 25 év alatt, melyet a firenzei trónon töltött, intézkedéseinek bölcsessége és atyai jóakarata által mintaországgá varázsolta azt a hajdan oly virágzó és gazdag, de azóta nagyon hanyatló fejedelemséget. Alkotmányos küzdelmekről ott szó sem lehetett: az absolutismus már századok óta mély gyökeret vert, csakhogy az utolsó Mediciek alatt tisztán pompában és költekezésben nyilatkozott. Lipót a physiokraták és a felvilágosodás mestereinek útmutatása szerint fáradhatatlan munkásságot fejtett ki. Teljesen felhasználta azt a kedvező helyzetét, hogy egy hatalmas birodalom biztos oltalma alatt nem kellett sem nagy hadsereget tartania, sem a világpolitikával bibelődnie. Humanus értelemben átalakitja a magán- és büntetőjogot, mintaszerűvé teszi az igazságszolgáltatást és a közigazgatást, felújitja a firenzei és pisai iskolák régi fényét. A papságot lehetőleg kivonja a pápai befolyás alól, a pisai zsinaton szinte nemzeti egyházat alkot, a szerzetes rendeket eltörli és az egyházi vagyont állami felügyelet alá helyezi. Sokat tesz Livorno kikötője érdekében, útakat épittet, mocsarakat száríttat, a közegészséget és közjólétet rég nem ismert magas fokra emeli. Politikai és egyházi meggyőződéseiben tán még radicálisabb Józsefnél; de erőszakos eszközökhöz nem nyul, a mennyire lehet, a reábeszélést használja és az embereket meggyőzi arról, hogy a mit tesz azt javukra teszi. Igaz, hogy helyzete is más. Ő törvényesen gyakorolja az absolut hatalmat. József, legalább Magyarországon, despota. Ő készen találja az administratio eszközeit, bátyjának még teremtenie kell a semmiből, mi eljárását szükségkép türelmetlenné és erőszakossá tette.

II. Lipót emlékérme.

A negyedszázados tartózkodás az ősi, de sok tekintetben romlott olasz cultura központjában nem maradt hatás nélkül Lipót jellemére. Hiába keresnők benne József katonás szigorúságát és egyszerűségét, ép oly kevéssé volt meg benne anyjának erkölcsi fensége és természetessége. A túlfinomodott olasz cultura ölén finom epikureus lett belőle, ki az élet élvezeteiből kivette a maga részét, de mástól sem irigyelte azokat. Nem is dolgozott annyit mint bátyja, elég, ha ő adta meg a főirányt, és ellenőrizte a végrehajtást. Igazi olasz fejedelem módjára a közigazgatásnak csak egyik ágát vonta egészen a maga hatásköre alá: a titkos rendőrséget. A kisszerű, némileg patriarchális viszonyok, a mellett a pártoknak éles küzdelmei az olasz városokban már régóta politikai rendszerré avatták a kémlelést, az erkölcsök, a vélemények, de még a beszélgetések ellen-

őrzését is. Soha sem lehetett tudni, mikor válik a pletyka politikai jelentőségűvé, és igy országos és magánügyek egyaránt érdekelték a kormányokat. Lipótnak az volt nagy büszkesége, hogy mindenről értesülve volt, mi országában történt, mindenről, mit a városban különösen felőle beszéltek. A titkos policzia elsőrangú állami institutióvá vált kezében.[1] Kiváncsiságát csak az menti némileg, hogy hatalmát legtöbb esetben csak igen enyhén éreztette az ellene vétőkkel. Inkább családfő, a ki mindenről tud, mint uralkodó, ki büntet.

Családi élete is ellenkezője annak, melyben szerencsétlen bátyjának volt része. Nejével, a spanyol Mária Luizával, igen boldog házasságban élt, melyből 15 gyermek származott. Azonkivül, — úgy beszélték — igen nagy volt a szép firenzei nők száma, kiket a nagyherczeg kegyeivel tüntetett ki. Mint családfő, mint annyi főherczeg és főherczegnő gondos atyja, sokkal inkább érdekelve van a régi társadalmi viszonyok fennmaradásában, mint József, az agglegény. Ő nemcsak az államot nézi, hanem családját, a dynastiát is.

Mária Lujza emlékérme.

Mindent összevéve, az új király tehetségben és jóakaratban Mária Terézia méltó fia. Műveltsége őt az új eszmék táborába vonja, de életnézete, gyakorlati érzéke lehetővé teszik neki a társadalom és állam régi támaszainak felhasználását és megerősitését. Úgy szólva született diplomata, nem az elvi harcznak, hanem a kiegyezésnek, az ellentétek kibékitésének embere. Nem kényúr, ki az embereket akaratuk ellenére is magához akarja felemelni, hanem igazi liberális, ki leereszkedik hozzájuk és megengedi, hogy a maguk módja szerint boldoguljanak.

Bátyja halálának hirére nem is nagyon sietett a fényes, de annyira megrenditett trón elfoglalásával. Csak márczius 12-én este érkezett Bécsbe, hol addig akkor 24 éves fia, Ferencz trónörökös végezte a folyó ügyeket. Meghallgatta a minisztereket, reájuk bizta a kormányzási munka folytatását, magának csak a legfelső döntést tartotta fenn. Annyira bonyolódottak voltak az ügyek, és oly sürgős a helyzet tisztázása, hogy az első időben 16 órán át dolgozott naponkint.

Uralkodása átvételekor oly kiáltvány tervezetét nyujtották be neki, melyben az egész monarchia alkotmányáról volt szó. Az erre vonatkozó

[1] A firenzei viszonyokra nézve igen becses megfigyeléseket találunk Doran »Men and Manners at the Court of Florence« czimű kétkötetes művében. A titkos rendőrségről »Beytrag zur Regierungsgeschichte der Kaiser Josephs II., Leopold II. und Franz II.« (Páris, 1799.) közöl sok érdekes adatot.

viszonyok bonyodalma, mely az által, hogy az uralkodó erejét minden ponton lekötötte, szabad teret nyitott mindenfelé az ellene forduló törekvéseknek. Ebből szükségkép következett, hogy a kibontakozás sem lehetett a király és a nemzet magánügye: nyomát kellett hogy viselje azon kornak, azon európai constellatiónak, mely alatt végbe ment.

Két nagy esemény foglalkoztatta akkor világrészünket. Az egyik a franczia forradalom, mely kitörése óta oly nagy, addig soha nem észlelt tömegét nyujtotta a legmagasabb ideáloknak és a szenvedélyek legrútabb kitöréseinek, hogy még a legbölcsebbek sem birták elképzelni lefolyásának későbbi phasisait. A másik a török háború, mely a hatalmak egészen új csoportositását vonta maga után. A hóditó Oroszország és a vele szövetséges Ausztria nemcsak a törökkel, hanem egyúttal egy óriási coalitióval találták magokat szembe. Törökország integritása nagy európai érdekké vált, melyért Anglia, Hollandia és különösen Poroszország készeknek mutatkoztak kardot rántani.

József politikai végzete abban állott, hogy mind a két nagy tény ellene fordult. Mert a franczia forradalom nemcsak erkölcsileg hatott, a mennyiben példát mutatott az elnyomott nemzeteknek, hogyan segitsenek magukon, hanem szövetségesének, a királynak helyébe a nemzet felségét téve, egyenesen is gyöngitette a császár politikáját. A porosz-angol szövetség pedig nem engedett neki más választást, mint hogy vagy lemondjon az orosz frigyről és új hóditásairól, vagy pedig egy veszedelmes háborúnak tegye ki különben is kimerült és nagy belső zavarok által izgatott államát.

Mindamellett József az utolsó perczig sem tért el az egyszer elfogadott politikától. Ki akarta engesztelni Magyarországot, hogy szembe szállhasson a poroszszal. Seregeinek egy részét Laudon alatt a tél folyamán a török végektől útnak inditotta a porosz határok felé. Annyira ragaszkodott az orosz szövetséghez, hogy érette még a monarchia két szélén egyszerre viselendő háborútól sem rettent vissza.

Ki tagadhatná, hogy ez a politika erélyes és a dynastia hagyományához, büszkeségéhez méltó. De az is kétségtelen, hogy nagy koczkázattal, veszélylyel járt, mely a lehető nyereséggel nem állott arányban. Annál nagyobb volt a veszély, mert hisz az az előfeltétel, hogy Magyarország megbékült, épen nem következett be. Azonfelül maga József is teljesen tisztában volt az orosz barátság igazi csekély értékével. »Onnét semmi becsületes nem várható,« irta már 1787-ben. Ha két különböző korszakot szabad összehasonlitani, körülbelől az volt a helyzet, mint 1866 tavaszán, midőn észak és dél felől fenyegetett támadás, Magyarország pedig sehogysem látszott megbizhatónak.

Leopold finom diplomatiával igyekezett a nehéz helyzetből kibontakozni. Már Firenzében kijelentette az angol követnek, hogy mindenek fölött békét akar. Bécsből márczius 25-én levelet küldött II. Frigyes Vilmosnak, melyben őt biztositja tisztelete felől és kifejezi azt a reményét, hogy köl-

csönös bizalommal viseltetnek egymás iránt.[1] Ezzel elhagyta azt a rideg irányt, melyet Kaunitz még József halála után is egyedül helyesnek tartott. A porosz király megfelelően és nagy tisztelettel válaszolt és igy a két uralkodónak legalább személyes viszonya barátságosabbá vált.

A politikai nehézségek eloszlására Hertzberg porosz miniszter igen messzemenő szövevényes tervet dolgozott ki. A berlini udvar traditióival ugyanis nagyon ellenkezett, hogy haszon nélkül fegyverkezzék és avatkozzék be más államok ügyeibe. Mint az akkori diplomatiai nyelv mondta, ezért compensatio járt. Állott pedig a nagy titkos terv a következőkben: Ausztria megtarthatja török hóditásait, ha ezek fejében elismeri Belgium függetlenségét és Galicziát visszaadja Lengyelországnak. Galiczia pedig hálából átengedi majd a Visztula melléki német városokat, Danczkát és Thornt a porosz királynak. Ime, az egész világrész nyugalmát felzavarják csak azért, hogy Poroszország jobb összeköttetést nyerjen keleti tartományával. A lehető legkiméletlenebb és legerkölcstelenebb politika, mert hisz nemcsak az ellenségtől, Ausztriától követel áldozatot, hanem ép úgy a szövetségesektől, azoktól, a kiknek támogatása nélkül a porosz politika semmire se mehetne: Lengyelországtól s a töröktől. Arról nem is szólva, hogy Magyarországról, melyet felizgattak és melyet szükség esetén nyilt forradalomra akartak birni, nem történik semmi gondoskodás. Azt jó lesz compensatio gyanánt átadni az osztráknak, ha máskép engedni nem akarna.

Szerencsére ez a politika annyira nyilvánosan önző, hogy az illetékes felek részvételére már azért sem számithatott. De volt még egy más gyöngéje is. Belgium függetlensége békés időben tán keresztülvihető, de akkor, midőn Francziaország forradalmi lázban ég, mely oda is elhat, igen valószinű, hogy a hatalmas szomszéd uralma alá kerül. Ezt pedig sem Anglia, sem Hollandia nem nézhetik közömbösen. Reájuk nézve még mindig az a legkedvezőbb megoldás, ha megmarad a százados összeköttetés Belgium és a császárság között. Igy a tengeri hatalmak, Poroszország szövetségesei, ebben a kérdésben inkább Ausztriához hajoltak, s mihelyt meggyőződtek Lipót békés szándékáról, készek voltak őt ismét Belgium birtokába helyezni.

Lipót első fellépése által tehát lényegesen csökkent a nagy európai háború valószinűsége. Belgium visszaszerzése könnyen elérhetőnek látszott. Igazán megoldatlan kérdés csak az maradt: vajjon lemond-e az új király elődje török hóditásairól, másrészt meg az, nem visel-e a porosz király mégis háborút, hogy valami compensatióhoz jusson.

Magyarország akkori magaviselete teljesen mutatja az európai helyzet hatását. Ha a magyarok biznak a porosz politika őszinteségében és becsületességében, ha csakugyan lehetőnek tartják a haza függetlenségének megalapitását, fegyvert kell ragadniok, megkezdeni a háborút, mint azt

[1] Ranke, Die deutschen Mächte und der Fürstenbund.

őseik oly gyakran tették kedvezőtlenebb viszonyok közt is. Ez most nem történt meg, bár lengyel és porosz izgatásban nem volt hiány. Világos jele annak, hogy a nemzet sehogysem volt elhatározva a pártütésre és elszakadásra. Másrészt azonban a politikai látkör nem volt oly tiszta, hogy megengedte volna a leszerelést. Feszegetni kellett az örökösödés, a király-választás, a teljes önállóság kérdéseit, nem azért, mintha valahogy remélték volna azok érvényesitését és megvalósitását, hanem azért, mert a királylyal való megegyezés alkalmával nagy súlyt vetettek a latba és kedvezőbb feltételek eléréséhez vezethettek.

Ilyen csillagzatok alatt gyült össze, épen egy negyedszázadnyi félbeszakitás után, Magyarország gyűlése. Előkészitették azt a választó és utasitást adó megyegyűlések, melyeken a helyi érdekeken kivül a magyar alkotmány törhetetlen fenntartása, a nemesi jussok körülbástyázása voltak a vezető jelszavak. Az egész ország visszhangzott, franczia példára, a nemesi eskütől, melyben minden hazafi a kormánytól való teljes függetlenségét fogadta.

Nagy tömegekkel jöttek fel a rendek, a nemesi ifjak, a banderiumok, a kérelmezők. Pesten, Budán alig lehetett szállást kapni, hisz még a peleskei notárius is oda igyekezett. Június 10-ikén »beálla a hires magyar diaeta Budán, a hol vagyon az országnak egy nagy háza; ebben a többek közt két nagy szálla, egyikben a mágnások gyültek össze, praesideált az esztergomi érsek, Batthyány József cardinális, a mellette lévő zöld szék üres vala, mely a reménység alatt levő palatinus számára tartatott. Balfelől ült elől az országbiró, azután a banus, gróf Károli s több regni barones, azután a főispánok. Jobb felől a kalocsai érsek, azt követték a püspökök s a szentmártoni apátur. Ezeknek hátok megett még egy sor széken ültek kétfelől az ifjabb mágnások, a többi pedig, a hová fért, ült, állt.«

»A másik szállában, mely igen nagy, mégis szűk, gyültek össze a statusok, ezek ültek négy igen hosszú, zöld posztóval bevont asztalok mellett, veres bőrös székeken, egy kevessé magasabb helyen korlátokkal körül volt véve az ötödik asztal, mely mellett ült a királyi tábla, itt praesideált a personális. A ház karokkal körül volt véve (melyekről mondotta II. József császár, hogy onnan szórhatják a magyarok az adtát teringettét), itt voltak a sok ifjak stb.« A honleányok is akkor nyertek először engedelmet a karzatok látogatására.

»Itt tehát valamely nagy pompával szinte oly lármával kezdődött s folyt is a diaeta.« [1]

A megalakulásnál nagy vitára adott okot az elnökök kérdése. Az országbiró, gróf Zichy Károly, és Ürményi személynök a josephinus rendszer legkiválóbb támaszai voltak. Elnöklésük ellen óvást tett a nyitrai követ, »Jezernitzky úr, ki nagy, kövér, hasas, barna tót ember,« azt

[1] Keresztesi naplója, 251–252.

kivánva megbizói nevében, hogy büntessék meg mindazokat, kik József alatt hivatalt viseltek. Mindamellett a főrendek megerősitették Zichyt elnöki székében: az alsó táblánál még függőben maradt az ügy. A köznemesség növekvő önérzetére mutat, hogy a mágnások tábláját már nem nevezi felséges táblának, csak felsőnek. Aztán vita kezdődött azon, milyen nyelven folyjanak a tárgyalások. A rendek itt is határozottan a magyar nyelv kizárólagossága mellett nyilatkoztak. Azután ünnepi isteni tiszteletre mentek. Elől az érsekek, püspökök, grófok, csaknem aranyból, gyöngyökből és drága kövekből álló fényes öltözetekben: ezeket követték a vármegyék követei, mind banderiumi ruhában, kalpagban és csákósan. A menetet számos czigányzenekar kisérte és élénkitette. Két felől a jó budai polgárok állottak sort zöld ruhában, azoknak hátuk megett a sok ezer bámuló nép. Több volt a jó kedv, a csillogás, a fényüzés, mint a komoly hazafias lelkesedés. »Itt lehetett látni a boldogtalan magyar nemzetnek más nemzet felett a ruhában való bujálkodását.«

Másnap még mindig József tisztviselőiről, különösen a királyi biztosok felől folyt a vita. Azután a magyar nyelv került sorra és a tiszai megyék nagyon sürgették annak elfogadását. »A tót vármegyék, Croatia, Dalmatia pedig contradicáltak.« Abban állapodtak meg, hogy a naplót magyarul irják, de a horvátok kedvéért latinra is leforditsák. Június 12-én elhatározták a napló kinyomatását, és pedig a mágnások ellenére. A nyilvánosság, a publicitas kifejezés akkor kapott lábra. Azóta birjuk csak nyomtatásban az országgyűlések naplóit és actáit. Az országgyűlés függetlenségének külső kitüntetésére elküldötték az őrtálló katonákat és a pestmegyei hajdúkat állitották helyükbe. A követek függetlenségének megőrzése végett már előbb megállapitották a hazafias esküt. Megfogadták, hogy minden erővel a sarkalatos országos jogok fenntartására törekszenek, azt teszik, a mi a nemzetnek tartós boldogságára vezet, szem előtt tartva az adózó nép megmaradását is, és sehogy sem egyeznek a birodalom kiváltságai és szabadságainak csökkentésébe. Oly törvényeket fognak hozni, melyekkel az eredettől fogva szabad és független országnak jogát és felségét fenntartják és öregbitik. Megigérik, hogy a rendek tudta és beleegyezése nélkül nem fogadnak el tisztet, méltóságot, kegyet vagy ajándékot. A főrendek eleinte vonakodtak, de midőn a rendek kijelentették, hogy olyannal, ki nem esküszik, nem is akarnak érintkezni, a legtöbb letette az esküt. Csak a megyés püspökök közül nem tette le az esküt egy sem, úgy mint Francziaországban. A királyról mindezekben nem történik emlités. Nem is lehetett, mert az volt még a közfelfogás, hogy az ország tesz majd királyt. Előbb meg akarták tehát állapitani a koronázás feltételeit, az új pacta conventákat, az új, az ország összes jogainak biztositását magában foglaló hitlevélben és csak azután tárgyalni azokat a fejedelemmel.

A tárgyalás módja ekkor fejlődött ki olyanná, milyennek a későbbi dietákon végig megmaradt. Az egyes ügyeket előbb a kerületi ülésekben

EGY
FALUSI NÓTÁRIUSNAK
BUDAI
UTAZÁSA,

MELLYET
ömön mága abban esett
VISZSZONTAGSÁGAIVAL EGYGYÜTT
az el aludt vérü
MAGYAR SZÍVEK'
fel ſerkentésere , és múlatſágára
E' VERSEKBE FOGLALTT.

Pozsonban és Komáromban,
WÉBER SIMON PÉTER költségével és betüivel 1790.

A peleskei notárius utazásának czimlapja.

vitatták meg. A két dunai kerület külön is szokott tanácskozni, a két tiszai mindig együtt határozott. A miben megegyeztek, az jött az országos ülés elé, hol a legtöbb esetben el is fogadták. Igy a megyei követek magukhoz ragadták nemcsak a megkezdést, hanem a döntést is, mert az alsó tábla többi tagjának a kerületi üléseken nem volt voksa és az országos ülésen sem egyeztek abba, hogy a városok és káptalani követek szavazatát olybá vegyék, mint a megyékét.

Csakhamar elkészültek a hitlevél fogalmazásával. A tiszai és dunai kerületek közt máris nagy eltérés mutatkozott. A tiszaiak a nemesi és vallási szabadság megerősitése mellett elhatározták azt is, hogy az osztrák ház örökösödése megszakadt, és hogy, mivel Magyarország független, már nem lehet felségsértés, hanem csak nemzetsértés. A dunaiak közjogi tekintetben nem mentek oly messzire, de a nemesi kiváltságot még erősebben hangsulyozták. A dunántúli kerület azt is be akarta vétetni a hitlevélben, hogy nem nemes semminő hivatalt nem viselhet. De az egész bizottság megegyezett abban, hogy az arany bulla hires záradékát helyreállitsák, azaz a fegyveres ellenállást törvényesnek nyilvánitsák. Szóba jött még a magyar királyi tanács felállitása, a vallás ügye és általában mindaz, mi a rendek szivén feküdt.

Mindez nagyon vontatottá tette a vitákat és késleltette a diploma javaslatának befejezését. Bármi tüzes és forradalmi volt a hangulat, az eljárás nem igen tért el a megszokott lassú dietalis tractatustól. A gyors elhatározás, a kedvező pillanat ügyes felhasználása, mindaz, mi döntő fordulatoknál a királyok vagy a nemzetek kezébe adja a hatalmat, teljesen hiányzott. A király és a kormány teljes félrevonulása a legczélszerűbb politikának bizonyult. Nem volt, kivel a magukra hagyott rendek szembe szállhattak volna. A dramatikus nagy eseményekre készülő nézők azt találták, hogy ez a dieta, melytől annyit vártak, melyre annyi hévvel készültek, unalmassá vált.[1] De még rosszabb is történt vele. Minthogy nem volt elismert vezér, személyeskedés, pártoskodás ütötte fel fejét. Minden eskü és fogadkozás ellenére, mihelyt nem általános eszmékről, hanem törvények megalkotásáról volt szó, egyre élesebbé vált a megoszlás katholikusok és protestánsok, továbbá főrendek és köznemesek közt. Az országbiró július 2-án panaszkodik, hogy már rég készen volna minden, ha a protestánsok nem követelnék minduntalan a vallásügy felvételét, és néhány nappal később gróf Esterházy Ferencz azt mondja, hogy ezt az országgyűlést tisztán vallásügyi dietának lehet mondani.[2] Ugyanez a főúr, egyike azoknak, kik 1789-ben legkeményebben szembe szállottak Józseffel, most nem a királytól tart, kinek jóságáról meg van győződve, hanem a veszélyt abban látja, hogy a köznemesek aristokratiává akarnak alakulni és a

[1] Ld. Gróf Esterházy Ferencz leveleit nejéhez. Cseklészi levéltár.

[2] Gróf Zichy Károly 1790 július 2-ikán kelt levele gróf Pálffy Károlyhoz. Malaczkai herczegi levéltár.

A' MOSTAN FOLYO

O R S Z Á G

GYÜLÉSÉNEK

SATYRICO CRITICÉ

való

L E Í R Á S A,

a' mellyet

Egy Isten mezején lakó Palócznak ſzínlése alatt írta azon buzgó ſzívvel bíró Hazafi, a' kinek pennájából folyt ki a' Falusi Notáriusnak Budára való Útazása; ezen Munkájat-is négy forú Versekben Hazájának éleibe terjeſztette

1790. Eſztendőben, Bak Havának 25. Napján.

L i p s i á b a n,

Wéber Simon Péter költſégével 1791.

Az 1790-iki országgyűlés leírásának czimlapja.

főnemesség és papság elnyomásával maguknak akarják lefoglalni a törvényhozás egész jogát. »Ha igy folytatják, én járok elől abban, hogy a mágnások elváljanak a kisnemességtől és a papsággal, a városokkal és a parasztokkal együtt a királyhoz forduljanak pártfogásért.« Nagy tanulság arra nézve, hogy nemzetünket csak a hazafias nemzeti eszmék állandó és kizárólagos követése mentheti meg a pártoskodás, a felekezeti és rendi viszályok hagyományos bűneitől.

Mindamellett sokkal erősebb volt a hazafias gerjedelem, sokkal jobban tüzelte még egyik a másikát, semhogy a főczélt egészen szemük előtt tévesztették volna. A diploma előkészitésének idejében egész sora tünik fel a fontosnál fontosabb kérdéseknek, melyek megoldásában egy-egy eszközt találnak a nemzet hatalmának megerősitésére, a királyi hatalom gyengitésére.

Június 18-ikán, tehát még a diplomakészitő bizottság kiküldése előtt, olvasták fel a rendeknél a magyar katonaság folyamodását, melyet a »Károli, Pálfi, Nádasdi, Splényi Gyalog- és Erdődy, Toscana-Spléni Lovas Regementekbéli Főtisztek« nyujtottak be a »Tekintetes Nemes Hazának.«[1] Az épen a törökkel szemben álló ezredek a hazára nézve súlyos csapásnak tartják a hadi rendnek elválasztását a nemzettől és idegenek alá való bocsátását. Szükséges tehát a hazának boldogságára nézve, hogy:

»Elsődször. A magyar hadi rend magában különös status legyen az hazában.

Másodszor, hogy ezen status maga nyájabeliekből álljon, melyre nézve

Harmadszor. Minden idegen generálisok, stabalis és feö tisztek, akiknek nagy száma miatt az hazabélieké csaknem láthatatlan, és a közkatonának sorsa türhetetlen, magok nyája közé halasztás nélkül küldessenek.

Negyedszer. A magyar hadi tisztviselők, a mennyire lehet, országunk nemesei legyenek.

Ötödször. Érdemekkel biró nemtelenek az ország közbenvetése által megnemesittessenek, jószágot pedig nem az holdban, a német birodalmi szokás szerint, hanem az hazában kapjanak.

Hatodszor. A magyar hadi seregnek magának legyen mind hadi tanácsa, mind fővezérlő commandója, a ki egyedül a hazától függjön.

Hetedszer. A magyar hadi sereg békességnek idején szüntelen és egészen a hazában kvártélozzon.

Nyolczadszor. Minthogy tudva légyen az, hogy a föld népe az országnak csupán a német öltözet miatt gyülöli úgyannyira a gyalogkatona sorsot, hogy azt másként nem, hanem erővel s természetes szabadságának iszonyú megsértésével lehet ezen életre hozni, szükségképen kölletik a német öltözetet a magyarral megváltoztatni, ide értvén főképen a tisztviselőket is.

Kilenczedszer. A német nyelv, melynek súlyát nehezen viseli a

[1] A brahovai táborból 1790 május 19.

magyar közkatona, a haza seregei közül kiirtassék s az egész hadi szolgálat magyar nyelven folytattassék, a mi az idegeneknek illendő eltávoztatására fog szolgálni.

Tizedszer. A közkatona szolgálatjának bizonyos idő, pl. 10 esztendő, kiszabattassék, a harmincz esztendőkig szolgáltaknak egy bizonyos s jeles jutalom rendeltessék. A nemtelen tisztviselők pedig nemességgel megjutalmaztassanak.

Tizenegyedszer. Háborúnak idejében a magyar sereg soha némettel össze ne kevertessék, hanem maga s együtt harczoljon, hogy az által elkerülje ama mesebeli szamárnak sorsát, ki a lónak eledelt hordván, maga éhen meghalt.

Tizenkettedszer. Hogy mindezeknek szükséges kifejtegetésére nézve a jövő országgyűlésen minden magyar regementtől egy pár magyar tiszt megjelenyen, melyet a jövendőbeli királynak végbe kell vinni.«[1]

Viszhangja ez a folyamodás az országot József halála után átrezgő hangulatnak. Alapja az a seb, melyet az idegeneknek rajtunk való igazságtalan uralkodása okozott, erőt ad neki a nemzet önérzete, régi hadi dicsősége; de a nemzeti felbuzdulás mellett igen nagy része volt benne a rendi büszkeségnek és érdeknek is. A magyar hadi rend nemcsak külön nemzeti igazgatást óhajt, hanem külön országos rend akar lenni, annak kiváltságát és törvényhozási jogát veszi igénybe. Megfeledkezik arról, hogy hisz maga a nemesi rend is föltételezett katonai szolgálatának köszöni szabadságait. Ide vezetett az, hogy az állandó sereg felállítása óta más élvezte a jutalmat, mint a ki a szolgálatot végezte. Megfeledkezett arról, hogy a magyar gyalog- és huszár ezredek minden elismert vitézségük és érdemük mellett nem alkottak és nem is alkothattak valóságos sereget, mert hiányával voltak nemcsak a tüzérségnek, hanem a műszaki csapatoknak. Honnét teremtse ezeket elő a nemcsak pénzben, hanem emberekben is szegény ország? Hogyan viselhetnek ezek nélkül komoly háborút, ha nem akarnak összekeveredni a némettel?

Találkozunk a hazafias érzésnek más valóban megható megnyilatkozásaival is. A Devins ezrednek 22 közvitéze, szabolcsi legények, május 11-én felkerekednek a messze Bucsacsból, Podoliából, és arra a hirre, hogy vesző félben van az ország, haza indulnak. »Csupán csak szülött édes hazánk eránt búzgó szeretetünktől s tartozott legszentebb kötelességünktől vezéreltetve[2] eltökéllettük magunkban, hogy igy lévén a dolog, ha már egyszer kell fegyvert forgatnunk, inkább azt édes hazánknak, mint más idegeny tartománynak oltalmazására forditsuk s áldozzuk fel vérünket.«[3] Ezek az 1848-iki Lenkei-huszárok méltó elődjei.

Oly általános volt a katonaság mozgalma, hogy még a határőrök is

[1] Bécsi hadi levéltár, 1790. 135. szám.
[2] A szövegben: viseltetve.
[3] Bécsi hadi levéltár, 1790. 351.

folyamodtak a magyar dietához, kérve, hogy távolitsák el tőlük az idegen tiszteket, mert ők magyar tiszteket akarnak, a szent korona tagjait, nem cseheket.

Mindezeknél nagyobb feltünést keltett a »Nemes Graeven Huszár regimentyinek Magyar feő és all tisztjeinek« június 30-ikán kelt folyamodása, melyet némileg szeliditve, július 5-ikén gróf Festetich György alezredes, Laczkovics János kapitány, Árki Pál és Vincze János hadnagyok, nevük aláirásával nyújtottak be a »felséges haza tekintetes rendjeihez«. Itt nem névtelen s könnyen letagadható panaszokról volt szó, hanem komoly férfiak igaz sérelméről. A magyar tiszteket bántja, hogy minuntalan németeket helyeznek eléjük, hibájukon kivül. A magyar közvitézt kétségbe ejti, gyakran szökésre kényszeriti az idegen tisztek durvasága. Nincs más módja az orvoslásnak, mint ha a magyar ezredekhez kizárólag magyar tiszteket neveznek ki. Az idegen tisztek a saját nyájuknál, saját országukban tanusitsák nemzetük szeretetét. »Felséges hazánknak nemes magzati kadétságra s altisztségre is csak igen ritkán juthatnak, feőtisztségre pedig számos esztendőktül való hosszas szenvedések s hiv szolgálattyuk után nagy nehezen emeltetnek.« A magyar nyelv behozása a magyar ezredek harczi képességét is fokozná, mert nem lesz szükséges minden parancsot az ütközet alatt magyarra forditttatni. Mindezt nemcsak a katonaság javára, nemcsak a haza érdekében kivánják, hanem azért is, »hogy a kegyes fejedelmünknek, jövő koronázandó királyunknak külső országbéli ellenségei ellen hatalma nevelkedjen.«

A magyar katonaság kérdésének fölvetése azt mutatja, hogy a nemzet érzi állami épületének hiányos voltát. A maga hatásköre alá óhajtja vonni azt az egész nagy területet, melyet lassankint a központi hatalom foglalt le a maga részére. Természetes, hogy ugyanez a törekvés vezette abban is, hogy a külső viszonyok intézésére biztositsa Magyarország törvényes befolyását.

Ez a törekvés két különböző alkalommal nyilvánult. A Dunán-inneni kerület hitlevél-javaslatának 6. pontja szerint a király a rendek tudta és beleegyezése nélkül sem háborút nem üzenhet, sem szövetséget vagy békét nem köthet. A tiszai kerületek javaslatának 4. pontja szerint az ország függetlensége abban is kifejezésre jut, hogy külön magyar követek küldetnek a külföldi udvarokhoz, kiket a magyar tanács ajánl a királynak. Az ily követek és titkáraik csak magyar birtokos nemesek lehessenek. És hogy mindezen megállapitások annál erősebben megállhassanak, a 23. szakasz szerint megújitják Csehországgal és a többi szomszéd tartománynyal 1606-ban kötött és beczikkelyezett szövetségeket.

Nem csupán az ország teljes függetlenségének elismeréséről, nemcsak az örökös tartományok rendi életének feléllesztéséről van szó, hanem oly határozatról is, mely mélyen belevágott az udvart és Európát akkor foglalkoztató nagy politika velejébe.

Régi követetése volt a kuruczoknak az ország alkotmányos szabadságának és függetlenségének külső hatalmak garantiája által való meg-

szilárditása. Tudjuk, minő szerepet játszott ez a követelés a Rákóczi-forradalom alkudozásainak történetében. Most ez a követelés megújul és pedig a dynastia hatalmi állását legközvetlenebbül veszélyeztető alakban. Az 1606-iki uniók tudvalevőleg kiterjedtek Sziléziára is. Ez az ország akkor a cseh koronához tartozott, most azonban az ország legnagyobb részében

Gróf Festetich György.
(Egykoru metszet után.)

porosz volt. Nem kevesebbről volt tehát szó, mint arról, hogy a porosz király legyen Magyarország alkotmányának törvényes és elismert biztositója. Ugyanazt az állást és befolyást nyerte volna el a hazánk és a dynastia közt fennforgó ügyekben, mint a melylyel Francziaország és Svédország birtak a német birodalomban, a vesztfáliai béke értelmében; mint a mely-

lyel Oroszország birt, mint a török birodalom keresztény alattvalóinak elismert patronusa. Felesleges elmondanunk, minő következésekkel volt ez a külső befolyás és az abból következő folytonos beavatkozás az illető két birodalomra nézve. Csak azt kell jeleznünk, mit jelentett a porosz garantia akkor, midőn csak egy lépés választotta el II. Frigyes Vilmost és a még meg nem koronázott Lipótot a nyilt háborútól. A magyar rendek pedig már érintkezésbe léptek a bécsi porosz követtel, Jacobyval, és nyiltan fel akarták kérni a porosz királyt a garantia elfogadására. Már azon tanácskoztak, hogy küldöttséget inditsanak a porosz királyhoz, Reichenbachba, hol a háborúra készen tartotta hadi szállását, de még alkudozott. Ez nyilt elpártolás lett volna és az a momentum, melyben a magyarok tényleg külön külügyi politikát folytatnak, a monarchia felbontását vonta volna maga után.

Törvényesebb alapon állott az országgyűlés másik követelése, az t. i., hogy Magyarországot külön követ képviselje a török békealkunál. Lipót hogy Poroszország ellen szabadabban járhasson el, kész volt békére lépni a törökkel. Igen csekély engedményekkel is kész volt megelégedni, csak azért, hogy más hatalom ne kényszeritse őt József hóditásainak visszaadására. Másrészt a török is hajlott a békére, hogy az oroszszal végezhessen. Jassy már ki is volt tűzve az alkudozás helyéül, és már júniusban oda készült Báró Herberth-Rathkeal, mint Lipót követe. A magyar rendeket ez az alku különösen annyiban érdekelte, a mennyiben a király sokkal erősebben léphet fel az oppositióval szemben, mihelyt hadseregét visszavonhatja a török határból.

Számos törvény rendelte el, hogy a törökkel való békealkunál a magyar nemzet is képviselve legyen. Láttuk, hogy még a passzarovitzi békekötésnél is komolyan szó volt a nemzet ezen joga fenntartásáról. Most a július 18-iki ülésen a tiszai kerületek felléptek azon követeléssel, hogy a törvény értelmében az ország rendeljen oda méltó követeket, de értesitse erről a királyt is, és szólitsa fel a kanczelláriát, ez ügy előmozditására. Ezt a rendek el is fogadták. Július 20-ikán vegyes ülésben a főrendekkel együtt ujra tárgyalták az ügyet és bár az országbiró és a primás még a szabad Anglia példájára is utaltak annak bebizonyitására, hogy a diplomatiai tárgyalás természeténél fogva titkos és csak a király intézheti azt, mégis elhatározták a követségre alkalmas és méltó férfiak kijelölését és feliratot intéztek a királyhoz, a nemzet e világos jogának érvényesitése végett.

Lipót, ki eleve kijelentette, hogy a nemzet minden jogát fenntartja, igen kényes helyzetbe jutott. Július 20-ikán, az első hirek vételére felszólitotta a kanczelláriát, mondjon véleményt a felől, valóban joga van-e a rendeknek ahhoz, hogy követeket küldjenek idegen udvarokba, olyanokhoz is, kikkel a király háborút visel és nincs-e joga a királynak e követek és a rendek beleegyezése nélkül megkötni a békét.[1] A kanczellária július 24-ikén

[1] Kanczell. levéltár, 1790. 10306. szám.

tárgyalta a rendek feliratát, melyben gróf Teleki Józsefet, Almásy Pált, Széchenyi Ferenczet, Batthyány Ferenczet, Esterházy Ferenczet, Apponyi Antalt, Podmaniczky Józsefet és Somsics Lázárt ajánlják, kik közül a király nevezzen ki követet. A kanczellária teljesen törvényesnek itéli a rendek kivánságát és annak teljesitését ajánlja. Ehhez a király hozzájárul és valóban, midőn a békealkú megkezdődött, Herbert mellett az ajánlott gróf Esterházy Ferenczet küldte oda magyar követe gyanánt.

A külső és belső viszonyoknak ez az összeszövődése, az egymást érő új és fontos javaslatok, az a lehetőség, hogy minden pillanatban kitörhet a porosz háború és vele együtt a forradalom is, hazánk és a monarchia történetének egyik legérdekesebb, legidegfeszitőbb időszakává teszi az 1790 június 21 és július 25-ike közt lefolyó napokat. Budán egyenesen forradalmi a hangulat. A rendek meg sem akarják hivni a királyt e dieta ünnepélyes megnyitására és vezetésére. Minden pillanatban kitörhet a katastropha. De a király e veszélyes pillanatban is megőrizte nyugalmát, hideg vérét. Bámulatos itélő tehetséggel, igazi bölcseséggel egyengette a békének és engesztelődésnek utját.

Ha őt a magyarok kezdettől fogva megfelelő bizalommal fogadják és támogatják, valószinű, hogy megad nekik mindent, mi megadható volt és bármily békeszerető volt, mégis keményebben száll szembe a poroszszal. Neki is nehezére esett lemondani a törököktől annyi áldozat árán visszaszerzett területekről, különösen Belgrádról. De mivel a magyaroknak az akkori viszonyok közt csak saját bajaik és sérelmeik iránt lehetett érzékük, mivel a nemzetben semmi alapot sem talált erélyes politika folytatására, mivel továbbá a rendek által támasztott követelések teljesitése meggyőződése szerint ellenkezett a dynastia tekintélyével és a monarchia fennállásával, más útat kellett választania. Még áldozatok árán is ki kellett bontakoznia a nemzetközi bonyodalmakból, hogy Magyarországon megőrizhesse a királyi méltóságot.

A porosz hadi készületek nagyon előre haladtak, a király maga is ott volt a sziléziai seregnél, és a porosz generálisok égtek a vágytól, hogy megmérkőzzenek az öreg Laudonnal. Frigyes Vilmost csak az angolok tartották vissza a hadüzenettől. De hogy elszántságát mutassa, kijelentette, hogy 3 hét alatt tisztába kell hozni a vitás kérdéseket. Lipót június 16-ikán, ismét Kaunitz ellenére, elhatározta, hogy megkezdi az alkut. Bizalmas emberét, Spielmann referendáriust elküldötte Boroszlóba. Az alkudozások gyorsan haladtak előre. A porosz király lassankint elejtette Hertzberg tervét és elegendőnek tartotta, ha Ausztria lemond hóditásairól és a béke előtti birtokállapot alapján köt békét a törökkel. Lipót előbb a passzaroviczi békét kivánta alapnak, majd megelégedett Belgráddal is, de teljes lemondásba sehogy sem akart egyezni.

Ily viszonyok közt a magyar rendek akkori fellépése nagy haszonnal járt a poroszokra nézve. Királyuk egy július 11-ikén kelt levelében értesiti

Hertzberget arról, hogy a magyarok felkérik őt alkotmányuk biztositására. Lehetetlennek tartja, hogy ezt Lipót megtagadja, ha a magyarok keményen megmaradnak mellette, mert hisz azok nélkül nem viselhet komoly háborút. Igen kedvezőnek tartja a jelen pillanatot e fontos előny kivivására. Másnap azonban már kijelenti, hogy a garantia megadása épen nem conditio sine qua non, különösen ha a magyarok maguk nem nagyon buzgólkodnak mellette. A végleges feltételekben, melyeket a király július 25-én állapitott meg, szó van a jelenlegi birtokállapotról, a belgákról és az orosz-török békéről, de a magyar ügyről nem tesznek emlitést. E feltételek elfogadásával aláirták a reichenbachi conventiót. Akkor szóba jött ugyan a garantia, de csak Belgiumra nézve. Az osztrák ministerek azt is visszautasitották, mert akkor a magyarok is előállanak majd e követeléssel.[1] A magyar mozgalom csak arra való volt, hogy a porosz király tekintélyét emelje és a töröknek visszaszerezze Belgrádot, de a nemzetközi megállapitásokba hazánkat ép úgy nem foglalták be, mint a Rákóczi-forradalom után.

Mihelyt a porosz bonyodalom megszünt és nem kellett többé nagy háborútól tartani, Magyarország lecsillapitása került sorra. A természetes egyensúly király és rendek közt, melyet Poroszország ármányos politikája tudatosan megzavart, ismét helyreállott. Lipót király teljes nyugalommal tűzhette ki a nemzettel szemben követendő eljárásának alapelveit. Addig a magyarok, magukra hagyatva, sürgettek új kiváltságokat és ábrándoztak országuk jövője felől: most a király is fellép, mint a jövő berendezés egyik hatalmas tényezője.

Július 20-án, ugyanakkor, midőn Budán a legmerészebben csapongott a magyar politikai ábrándozás, de Reichenbachban már előre látható volt a békés megoldás, Lipót egy levélben tudatta az ország főembereivel, mi az, mit a nemzet jogainak és a maga igazának tart.

»A királyi felség« — így szól ez a nevezetes okirat — »ragaszkodik az ország alkotmányához, a pragmatica sanctio értelmében és nem akarja annak szentesitett tételeit sem maga megsérteni, sem mások által megsértetni. És valamint ő királyi felsége nem idegen attól, hogy gondoskodjanak illő módon ezen alkotmány jövő biztosságáról, a királyi méltóságnak és az egész ország javának megfelelően, és ajánljanak neki erre nézve alkalmas eszközöket, úgy viszont ő felsége soha sem fogja megengedni, hogy a pragmatica sanctióban, tehát sarkalatos törvényben foglalt örökségi jogát, akár az ő, akár felséges utódainak ártalmára kétségbe vonják. Azt sem engedheti, hogy a rendes és a határőrző katonaságot illetőleg valami olyan ujitáshoz fogjanak, mely által a katonai fegyelem felbomolhat, vagy pedig az ország védelme, melynek gondját a törvények a királyi felségre bizták, csorbát szenvedhet. A végrehajtó hatalmat ő felsége a törvények értel-

[1] Hertzberg jelentése a királyhoz, Reichenbach, 1790 júl. 27. Berlini áll. levéltár.

mében kész gyakorolni, de oly változásba nem egyezhet, mely az ország alkotmányának szellemével ellenkezik.«

A magyar rendek, legalább a mi a királyi hatalmat illeti, tabula rasá-nak nézték az állapotot, és a nemzet felségében látták az új meg-

II. Frigyes Vilmos.
(Egykorú metszet után.)

állapitások forrását. A multból sarkalatos jognak csak a nemesi kiváltságot fogadták el és azt akarták alkotmányos tekintetben is uralkodóvá tenni. Ezzel szemben a király megállapitja, melyek az ő sarkalatos jogai. Az örökösödés biztossága és megtámadhatatlansága, a hadsereg felől való

rendelkezés, a király joga a külügyek vezetésére és a törvényhozásban való részvételre, kétségtelenül épúgy lényeges alkotó részei a történeti magyar constitutiónak, mint a rendek politikai és társadalmi szabadságai. A József absolutismusával, a rendek forradalmi szándékaival szemben az erős, de alkotmányos királyság lép előtérbe.

A Budán és a megyéknél még mindig uralkodó viharos hangulattal szemben meg kellett mutatni, hogy a királynak van hatalma, és hogy nem egyedül a magyar koronázásnak köszöni tekintélyét és európai állását. Csak ennek belátása vihette a rendeket követeléseik mérséklésére.

Kezdetben az volt Lipót szándéka, hogy az országgyűlés megnyitása után eljő Budára, megkoronáztatja magát és csak azután veszi fel a német császári koronát. De mivel a rendek a koronázási hitlevélben teljesithetetlen feltételekkel állottak elő és azonkivül szinte tüntetőleg nem hívták meg a királyt, ez a terv megváltozott. A reichenbachi megegyezés óta mi sem állotta útját Lipót császárrá választásának. Elhatározta, hogy előbb megy Frankfurtba és csak azután Magyarországba. Valóban, előbb diszitette fejét Nagy-Károly koronája (1790 október 9.), mint Szent-Istváné.

De semmi sem mutatja annyira a viszonyok változását, mint a magyar katonasággal szemben követett eljárás. Mint annyi mást, úgy elnézte az udvar júniusban a magyar ezredek fellépését, folyamodását, az országhoz való csatlakozását is. Nem mintha nem tudott volna felőle, mert a katonai hatóságok, Budán Barkó főparancsnok, Bécsben a hadi tanács, nagy figyelemmel kisérték e mozgalmat, belátták annak egész jelentőségét és minden legcsekélyebb mozzanatáról is értesitették a királyt, hanem mert erélyes fellépés által nem akarta még jobban felizgatni a rendeket. A hadi tanács helyettes elnöke, Tige gróf,[1] a maga ügyefogyottságában igen furcsa javaslattal állott elő. Kifejti, hogy 8 és fél millió embert, Magyarország és Erdély lakosságát, veszedelmes izgatottság fogta el, 53,732 ember — ez a magyar ezredek létszáma békében — nagy részben kész elszakadni a királynak tett esküjétől és a király s a monarchia iránt rossz érzületü rendek karjaiba vetni magát. Ez gyors és hathatós eljárást követel. Az ezredeknél nem lehet kezdeni a dolgot, mert különben a fegyelemnek egyszerre vége. A rendekhez nem lehet fordulni, hogy utasitsák el a folyamodást, mert különben tagadó válasz esetén koczkára van téve a királyi tekintély. Nem marad hátra más, mint a magyar ezredektől, a tábornokok közbevetésével, oly nyilatkozatot eszközölni ki, mely szerint ők nem akarnak elszakadni esküjöktől, a katonai szabályoktól, a katonaság testétől, a németektől. Egy katonai pronunciamento a másik ellen — és mind a kettő a magyar országgyűlést ismerje el katonai ügyekben is legfőbb tekintélynek. A magában véve is rossz javaslatot még roszszabbá teszi kieszközlésének a hadi tanácstól ajánlott módja. E szerint

[1] A Rákóczy forradalomban szereplő »Barontis« utóda.

hatalmazzák fel a tábornokokat, hogy azon törzstiszteknek és főtiszteknek, kik biztosithatják e szándék elérését, jelentékeny jutalmat vagy előléptetést igérhessenek titokban.[1]

Sem a politikának a hadseregbe vitele, sem az ajánlott rút corruptio nem felelhetett meg a király gondolkodásának. Július 18-iki rendeletében Lipót ezt a tervezetet elutasitja, mert hiszen más alap az eljárásra nincs, mint a Graeven-ezred tisztjeinek folyamodása, ellenben meghagyja, hogy Festetich azonnal jőjjön Bécsbe és utána Laczkovics is; a többi tisztet pedig hallgassák ki ezredüknél.[2]

Különben már június 26-ikán nagy titokban meghagyta a tábornokoknak, szólitsák fel az ezredeseket arra, hogy ezredeiktől tartsanak távol minden izgatást a királynak tett eskü és a katonai kötelesség ellen.[3] Augusztus 3-ikán, Festetics kihallgatása alapján, elrendeli, hogy az 14 napig fogságban maradjon, hogy a főparancsnokság keményen rójja meg a szolgálatnak és rendnek meg nem felelő viseletét, aztán eddigi rangjában, mint alezredes, menjen Belgiumba a Latour dragonyos ezredhez. Daniel alezredest és Laczkovics kapitányt szoros felügyelet alatt küldje a katonai hatóság Szerémből Bécsbe.[4] A megyék erős feliratai, az országgyűlés felszólalásai ezen mit sem változtattak. A magyar katonai kérdésnek egyszerre vége szakadt.

Laczkovics János.
(Egykoru festmény után.)

Meg kellett még mutatni a világnak és maguknak a rendeknek is, hogy Magyarországon sem ért mindenki velük egyet. E czélra a szerb nemzeti mozgalom felhasználása kinálkozott legalkalmasabb eszköznek.

Már régebben is sürgette a szerb metropolita a nemzeti congressus

[1] Vortrag vom 13. Juli 1790. Bécsi hadi levéltár. 351. sz.
[2] U. ott, 328. sz.
[3] U. ott, 44—351. sz.
[4] U. ott, 343. sz.

egybehivását. Erre július 10-ikén a király megadta az engedelmet. És hogy világossá legyen, mikép itt nem csupán egyházi ügyekről leszen szó, a király megengedte, hogy a Mária Terézia-féle declaratoriumban meghatározott 75 követen felül még 25 jelenjék meg a nemesi rendből.

Ugyanazon döntő napokban, melyekben a király a Magyarországgal szemben követendő politika alapjait megjelölte, állapitotta meg a magyar kanczellária az utasitást a temesvári congressushoz küldendő királyi biztos részére. A gyűlés két főczéljául a nemzet kivánságainak és ügyeinek tárgyalását és a metropolita választást tüzi ki. Azon a követeken kivül senki se vehessen részt, a nemzeti ifjúság sem, és külön conventiculumok tartása nincs megengedve. Csak császári és királyi alattvaló választható.

Eddig a püspökök csak általában mondták, hogy nemzetük el van nyomva. A részletes sérelmekkel csak ott fognak előállani. »Határozott akaratunk, hogy ebben a congressust ne korlátozzák, hanem hogy szabadságában álljon annak mindazt, mi az egész nemzetnek, aztán külön az egyházi, polgári és katonai rendnek javát illeti, vagy azt, a mi által az egész nemzet vagy annak egyes rendje sértve érzi magát, bátran előadni, de szerényen, az irántunk tartozó tisztelettel.« [1]

A metropolita-választásban az erdélyi és bukovinai püspökök is részt vesznek. Ezeket meg kell várni. De különben rövid terminust kell szabni, »mert ha nem tudnának megegyezni, kénytelenek leszünk saját hatalmunkból és autoritásunkból tenni érseket és metropolitát«. A megválasztott és megerősitett metropolita még beiktatása előtt tegye le a hűség esküjét.

Erre a kijelölt hadbiztos báró Schmidfeld péterváradi hadparancsnok azt a megjegyzést teszi, hogy a katonai rendnek mindjárt az egyházi rend után kell következnie, mivel generalisok is vannak közte és hogy jelentéseit nemcsak a magyar kanczelláriához fogja beküldeni, hanem a hadi tanácshoz is, mert a nemzet nagy része a határőrvidékhez tartozik. Még a magyar kanczellária hivatalos utasitásából is kitünik a nagy jóakarat a congressus iránt, melyet egyenesen nemzetinek ismernek el. Még nagyobb jóakaratot tanúsitott az udvar a titokban Bécsben járó deputatusok iránt. Mire a congressus összeült, meg volt állapitva a közvélemény, mely a nemzeti congressusban a budai országgyűlésnek mintegy versenytársát látta és a Magyarországban letelepedett szerb nemeseknek nagy szerepet szánt a magyar törekvések elfojtásában, az udvar szolgálatában. E hangulatnak több akkori röpirat adott kifejezést.

Bizonyos, hogy e hangulatot különösen a tisztek élesztették; az is meglehet, hogy az orosz izgatásnak is volt része benne; de lehetetlen tagadni, hogy tisztább forrásokból is fakadt. Az a század, melyet a szerbek magyar földön töltöttek, nem múlt el mély hatás nélkül. A letelepedéssel, vagyonosodással együtt terjedt köztük a műveltség is. Nemcsak a

[1] Kancz. levéltár, 1790. 10,233. sz.

katonák tanultak és láttak világot, hanem a papok és nemesek is. Az egyházi élet magában már nem töltötte be lelküket. Politikai életre sóvárogtak· erejüket, képzettségüket érvényesiteni akarták. Ennek két útja nyilt. Vagy a magyar államhoz csatlakoznak szivvel-lélekkel és annak keretén belül keresnek boldogulást, vagy külön országrész kiszakitását követelik, melyet magok igazgatnak. A népnek addigi traditiói és a hadi parancsnokság befolyása nagy túlsulyt adtak az első iránynak, annál is inkább, mert hisz Magyarország még a kiváltságosoknak volt országa. De épen ebből következett, hogy a nemesek közt a magyarsághoz való őszinte csatlakozásnak is voltak lelkes és bátor szószólói. Ezek között különösen a nagytekintélyű Thököly Szabbás érdemel emlitést. Ő az, ki tiltakozik az ellen, hogy a király mást is akarhat, mint a mit a magyar törvény előir és felségsértésnek nevezi az ilyen gyanút; ő az, ki kijelenti, hogy a külön tartomány absolut kormány alatt fogna állani, annál pedig a magyar alkotmány mindenképen óhajtandóbb.

Szeptember elsején nyilt meg ünnepélyes szertartással a gyűlés, melyet mindjárt »illir dietának« kezdtek nevezni, és melynek tárgyalásai majdnem kizárólag a magas politika terén mozogtak. Mindjárt szóba jött a külön terület és a királyi biztos maga jelölte ki ilyenül az úgynevezett temesi bánságot, mely még úgy sincs visszacsatolva Magyarországhoz. A nemzet kivánságai gyanánt felterjesztették: a külön területet és igazgatást; a vallás törvényes szabadságát; az egész katonaságnak a katonai kormány alatt maradását; a külön területen kivűl lakó szerbek részére a törvényes egyenlőséget más polgárokkal, végre Sándor főherczegnek területük kormányzásával való megbizását.

Ezek a határozatok csak heves viták után jöttek létre, melyekbe Schmidfeld is beavatkozott és pedig épen nem a magyar királyi biztost megillető módon. Hogy miképen itéltek a hazafias szerbek, de különösen a legközelebb érdekelt magyar hatóságok a gyűlés eljárása fölött, legjobban kitünik Temesmegyének szeptember 14-iki feliratából.[1] Ebben tiltakozik az »illir dieta« elnevezés ellen, mert dieta csak egy van: a szabad nemzeté. A biztos utasitását törvénytelennek tartják, de Schmidfeld még azon is túllépett. Több püspök és nemes tiltakozott a terület kihasitása ellen, hogy lehetett mégis többséget szerezni mellette? Több nemes panaszkodott, hogy Schmidfeld börtönnel fenyegette őket, ha a folyamodást nem irják alá. Egyenesen kimondta, hogy ő felségének határozott akarata, hogy a bánság excorporatioját követeljék. Pedig ez a követelés nemcsak a törvényt, nemcsak a természetes méltányosságot sérti, hanem politikai tekintetben is veszedelmes. A muszka különben is egyre közeledik határainkhoz, és ha e nemzet osztrák törvény alá vagy különállásra jut, ez a közelség a vallás és faj azonossága, az erkölcsök hasonlósága miatt szükségkép nagy

[1] Kancz. levéltár, 1790. 12434. szám.

veszélyt rejt magában az osztrák házra nézve. Még Zichy országbiró is helyesnek találta ezt az okoskodást, sürgette, hogy a királyi biztos szoritsa őket az egyházi ügyek elintézésére és attól tartott, hogy különben ez a nemzet, mely az utolsó török háborúban is sokat vétett, az egész monarchia kárára tulságos hatalomra jut. A pópák nagy titokban már is terjesztettek oly iratot, melyben a nemzet részére külön világi főt, vajdát követelnek.

Mindamellett a király nagy megelégedéssel fogadta Schmidfeld szeptember 9-iki jelentését és örömét fejezte ki a nemzeti congressus tagjainak »rendes, szerény, okos és becsületes magaviselete felett«, és különösen azon, hogy annyira megbiznak atyai gondoskodásában. Megbizta Schmidfeldet, jelentse ki nevében, hogy egész életében oda fog törekedni, hogy e tőle nagyra becsült és az egész monarchia körül nagy érdemeket szerzett nemzet bizalmának megfeleljen. Császári és magyar királyi koronázása után egyik első dolga lesz a hű és neki is oly kedves illir nemzet kérelmeinek tüzetes megvizsgálása. Eleve is számithatnak arra, hogy mindent, mi lehetséges, megtesz e nemzet javának előmozditására. »Mihez tartozik első sorban egy külön kormányszék felállitása, mely állandóan képviselje a nemzetet, fentartsa jogait, különösen vallásuk törvényes és szabad gyakorlatát és mindazt végezze, mi igazi javukhoz vezethet.« [1]

Lipót sokkal kiválóbb államférfiú volt, semhogy be ne látta volna a szerb elszakadási törekvések veszélyes következéseit. De az által, hogy biztosa és tisztjei vezetik a mozgalmat, azt egészen kezében tarthatta és végét vethette, mihelyt czélját elérte vele. Ez a czél pedig nem volt más, mint a szerbek felhasználása által nyomást gyakorolni a magyar dietára. Valóban, a szerb mozgalom az ő politikai játékában azt a szerepet játszsza, mint a magyar zavarok felhasználása a porosz politikában. Egyik sem gondol arra komolyan, hogy az általa szitott mozgalmat győzelemre vezesse; elég, ha segitségével kedvezőbb feltételeket vivhat ki magának. És ha a porosz politikát méltán nevezhettük kétszinűnek, ez a szemrehányás még inkább illeti az uralkodót, ki a tulajdon alattvalói közötti ellentéteket élesiti ki.

Ez alatt a magyar országgyűlést még mindig a hitlevél szerkesztése foglalkoztatta. A reichenbachi conventio után már le kellett szállania a magas politika lováról; már az örökösödés megszakadásának kimondását is elejtették a rendek, de egyebekben még keményen tartották magokat. Hanem reményük, önbizalmuk napról napra csökkent. Mindjobban kiviláglott, hogy a nemzeti felbuzdulásban mennyi volt a szalmatűz és mind többen kezdték belátni a királylyal való megegyezés szükségét. A dieta külső szinében is nagy változás állott be. A gyűlés és az ország függetlenségét az is jelölte, hogy június óta Budán nem volt más mint magyar katona. Már

[1] Kancz. levéltár, 1790. 13391. szám.

szeptemberben »tele volt Buda és Pest horvát katonákkal, a magyar urak olyanok voltak, mint a kiknek az orrok vére foly«.[1] A józanodás jele, hogy utána kezdtek számitani annak, hány millióba került a sok drága ruha és paszomány, mely mind csak Bécset gazdagitotta. Csak a játék folyt tovább is nagyban és a hazafias gondok mellett is ráértek sokan arra, hogy vagyonukat és a másét koczkára tegyék. A pompázás alább szállott. »Végre látánk, hogy az arany jobban áll az erszényben, mint nadrágon és fekete zsinórral varratánk ruháinkat a buzavirágszin magyar szövetü posztóból, sujtásozások nélkül. A buzavirágszin tovább hamuszinszürkévé vála, fekete szőrzsinórral, fekete vagy pej báránynyal. Az elegánsok ehhez világoskék vagy épen rózsaszinű tafottát vettek bélésül s a posztó szinével egyező selyem zsinórt, s szebb izlésű viseletünk ennél nem volt.«

Nemcsak a katonákkal szemben, kik a király felfogása szerint a fegyelem ellen vétettek, hanem a polgári állásban lévő férfiak ellen is, kik túlságos követelésekkel léptek fel vagy épen a poroszszal állottak összeköttetésben, legalább mutatni kezdték a megtorlást. Gróf Sztáray Mihályt, Zemplénmegye főispánját, ki megengedte a nemesség felfegyverkezését és kiről egy névtelen feljelentés azt állitotta, hogy Magyarországot oly erősnek akarja, hogy az esetleg el is szakadhasson az ausztriai háztól,[2] a király megfosztotta állásától. Még nagyobb köröket rémitett a király azon parancsa, hogy a causarum regalium director emeljen felségsértési vádat azon urak és nemesek ellen, kik a porosz udvarral hazaáruló tárgyalásokat folytattak. Úgy mondták, hogy a velük czimborálók neveit a poroszok Reichenbachban elárulták. De Jacoby az udvarához intézett jelentésében ezt lehetetlennek mondja, és azt hiszi, hogy ezt csak az udvar terjeszti a magyarok ijesztésére.[3]

Kezdetben az irodalomban is csaknem kizárólag a magyar közélet vezető eszméinek harczosai voltak képviselve. Most egész sora a röpiratoknak jelenik meg, melyek a rendek túlzásaival szemben a királyi tekintélynek kelnek védelmére, és a nemességnek kizárólagosságát és zsarnokságát ostorozva, a parasztság fellázadásával fenyegetik, ha tovább is megmarad eddigi rövidlátó viselkedése mellett. E röpiratok közt különösen a »Babel« és »Ninive« czimüek, Hoffmann Alajosnak, az udvari sajtó egyik vezetőjének, Lipót bizalmasának művei keltettek nagy feltünést.

A parasztság csakugyan még nem fegyverezett le. Úgy mondták, hogy Tiszántúl 30,000-en állanak lázadásra készen. A kurucz támadás veszélye közelről érintette épen azokat a megyéket, melyekben a királyellenes, a végletekig daczoló irány központja volt. Már ez is nagyon ajánlatossá tette a királylyal való megegyezést. »A parasztok lázadása engem nem ijeszt,

[1] Keresztesi naplója, 315.
[2] Hadi levéltár, 1790. Mellékelve Barko 1790 július 18-iki jelentéséhez.
[3] 1790 szeptember 21. Berlini levéltár.

irja gróf Esterházy Ferencz július 26-ikán, 8—9000 ezer katonával és nehány hóhérral, jó sokat felakasztva és a többit megbotozva mindent rendbe hozunk.« Csak hogy a katonaság közreműködéséhez a király jóakarata volt szükséges. Mig az ország kiváltságon alapult, csak »szittya zabolátlanság és a mellett a német császár oltalma« lehetett a nemes urak törekvése.[1] Igazi függetlenségről nem lehetett szó.

Sokszor felvetették azt a kérdést: miért nem folytatta Lipót, mihelyt Poroszországgal egyezségre lépett, bátyjának politikáját, miért nem támadta meg erősebben a rendeket, a nem-nemesekre, különösen a parasztságra, és a nem magyar nemzetiségekre támaszkodva? Ez a politika lehető volt, de csakhamar a régi bajokba és nehézségekbe dönti a monarchiát. De különben is Lipót a békés reformnak, nem a forradalomnak volt az embere és a társadalmi kérdéseket épen nem akarta bolygatni. De még nem is nézve személyes hajlandóságát és a dynastia világos érdekét, még kevésbbé bölcs uralkodó sem mert volna a kasza és csép segitségéhez folyamodni akkor, midőn a franczia eszmék megkezdték Európaszerte diadalmi utjokat. Mint anyja és bátyja, ő is szivesen segitett volna a paraszt baján, de csak törvényesen, a rendekkel egyetértve. A mi azon tulment, az csak politikai eszköz volt a nemesség makacsságának megtörésére.

Ennyi veszedelem és fenyegetés közt a rendek még mindig nagy elismerésre méltó szilárdságot fejtettek ki a hitlevél pontjainak fenntartásában. De a király is megtalálta velük szemben az alkotmányos alapot, azt, hogy ő csak elődjeinek, Károlynak és Mária Teréziának hitlevelét fogadhatja el, a többi kérésüket pedig rendes törvények alakjában terjeszszék fel hozzá.

Ezeket adta elő a király, midőn őt a gyűlés küldöttség által hivta meg (augusztus 20-ikán) körébe. Akkor még lehetségesnek látszott, hogy a magyar koronázás előbb menjen végbe mint a német, és a rendek már ezért is, de különösen a megváltozott viszonyok nyomása alatt, hozzáfogtak a hitlevél módositásához, a régibb hitleveleket véve alapul. Ezen módositások között különösen az fontos, hogy a fegyveres ellenállás jogát kihagyták. Egyebekben azonban még sok oly czikkelylyel léptek fel, mely a régibb hitlevelekben nem volt meg. Bár feliratukban kifejtették, hogy ez nem a király iránt való bizalmatlanságból folyik, hanem azon reménységből, hogy e pontok elfogadása által utódait is mindenkorra kötelezik a törvények megtartására, Lipót szeptember 18-ikán újra elutasitólag válaszolt.[2] Válaszának hideg hangja, kimért tartalma, szembeötlően ellenkezett azon kézirattal, melylyel ugyanazon időben a szerb congressust megvigasztalta. Midőn a küldöttség kijelentette, hogy ebben a dieta nehezen nyughatik bele, harmadnapra kijelentette, hogy ő kész hű rendjeinek minden jogos kivánságát teljesiteni, de csak koronázása után, érett megfontolással. Ehhez

[1] A »Manch Hermaeon« kifejezése.

[2] Levele Pálffy kanczellárhoz. Kancz. levéltár, 12795. szám.

aztán az államtanács ki is dolgozta javaslatát a magyar kivánságok minden egyes pontja felől.

Kaunitz ez alkalommal teljes programmot állit fel. Abból indul ki, hogy az állam nagy zavara, mely a monarchiát megdöntéssel fenyegette, megszünt. Nemcsak arról van szó, hogy a mostani magyar zürzavarnak véget vessenek, hanem arról is, hogy jövőre oly rendszert kövessenek, mely az államot a jövőben is megmentse ily visszaesésektől és lehetővé tegye összes erőinek egyesitését. E szempontból, a jelenben nem szabad megtagadni a magyar nemzettől semmit, mihez a József császár trónra lépteig fennállott törvényes szokás szerint joga van, de ezentúl nem szabad beleegyezni semmi újitásba, melyet törvényeinek egyoldalú magyarázata által akar kierőszakolni. A jövőre csak egy törvény legyen irányadó, és minden más elvetendő, ha ezzel összeütközésbe jő — és ez az egész monarchia java.[1] A mi változás ebben az irányban végrehajtandó, azt igazságosan és meggondoltan, nem pedig önkényesen és szenvedélyesen kell eszközölni, lassan, részben közvetlenül, részben közvetve, törvényes úton, és mindig csak annyira, a mennyire a körülmények engedik. Ezen az úton az oly fejedelemnek állandó és szilárd akarata, ki már megnyerte a nemzet bizalmát, épen nem találkozhatik legyőzhetetlen akadályokkal.[2]

Az az államférfiú, ki egy félévvel azelőtt, a monarchia érdekében, sürgette Magyarország alkotmányának visszaállitását, most szintén a monarchia szempontjából itél a magyar alkotmányos szabadság megerősitésére és kiterjesztésére czélzó törekvések fölött. Szeme előtt az összes birodalom lebeg és igy természetes ellensége hazánk teljes függetlenségének. Az a politika, melyet ezután is ajánl, nem más, mint az, melyet Mária Terézia követett. A törvényes biztositások fennmadása mellett a király személyes hatalmától várja az ország erejének a monarchia czéljaira való forditását, de egyúttal a magyar alkotmány reformját is, törvényesen, de a század eszméinek megfelelő irányban.

A bécsi porosz követnek egyidejű jelentéseiből megismerjük a magyar ellenzék hangulatát. Már augusztus 21-ikén kijelenti, hogy a hitlevél szerkesztése után a nemzet már csak kéréssel fordulhat a királyhoz. Akkor azonban még bizik abban, hogy a rendek kérik majd a porosz király garantiáját. Egy hónappal később belátja, hogy a nemzet, minden ellenkezése mellett is, kénytelen lesz meghajolni a király akarata előtt. Be kell tehát várni az általános forrongás eredményét. Szerinte még általános a bizalmatlanság Lipót ellen és a garantiát is csak azért ejtették el, mert az udvari párt e követelésben felségsértést látott. Most nincs más reményük, mint az, hogy a törökkel még sem jő létre a béke. Néhány nappal később azt irja, hogy az elégedetlenek nagyon haragosak a király szilárdsága

[1] Salus universae reipublicae.

[2] Cs. és kir. kabinetlevéltár, 1790. 2434. sz.

miatt, szeretnék, ha kitörésre kerülne a dolog, csak hogy ez vészes lenne rájuk nézve.[1]

Csakugyan nagy volt akkor a zürzavar Magyarországon. A katholikusok mindenre képeseknek tartották a protestánsokat és viszont; a magyarok és a szerb nemzetiség közt már majdnem nyilt összeütközésre került a dolog és a parasztság mozgalma még nem hagyott alább.[2] De mivel nyilt forradalomra komolyan gondolni nem lehetett, mindezen izgatottságnak csak az lehetett az eredménye, hogy a rendes, törvényes viszonyok helyreállitására, a királyi kegy és oltalom visszaszerzésére serkentse azokat, kiknek volt veszteni valójuk. A monarchikus és a kiváltságos érdek ismét azonosnak mutatkozott.

Mégis nehezére esett a magyar rendeknek: elhagyni az annyi lelkesedéssel felkarolt függetlenségi eszmét, lemondani az annyira felcsigázott reményekről. A nemzeti felség elve, azon irányban, hogy belőle kiindulva a rendek törvényt szabhassanak királyuknak, még sem volt megvalósitható. Épen oly kevéssé volt keresztülvihető az az eszme, hogy a nemzet önállóan, ha kell, még Ausztria ellenében is gyakorolja befolyását az általános európai bonyodalmakra. Tévedés volna azt hinni, hogy itt holmi kicsinyes törvényes szőrszálhasogatásokról volt szó. A kérdés lényege abban állott: visszasülyedjen-e a nemzet régi provinciális állapotába, melytől a régebbi kötések nem birták megvédeni, vagy pedig alkosson-e valóban önálló birodalmat a király által elfogadandó új szerződés alapján. Külsőleg is kifejezésre jut a mély változás abban, hogy a király Pozsonyt, a provinciális lét és elnyomás korának fővárosát tűzte ki koronázása helyéül. Szerencsére, a király válasza, a minő határozott volt, még sem szüntetett meg minden reménységet. Hiszen, ha a király bizalmát megnyerik, a nemzet óhajtásait törvénybe foglalhatják, függetlenül a királyi hitlevéltől.

A helyzet komolysága összeütközésre vezetett az országbiró és a bécsi tanácsosok között. Zichy Károly, mint a főrendiház elnöke, teljes buzgalommal teljesitette kötelességét és nagyravágyása azt a reményt keltette benne, hogy a rendek őt választják majd meg nádornak. Erre a méltóságra mi sem egyengethette jobban az útját, mint ha a hitlevél dolgában mégis eszközöl ki valami engedményt. Igyekezett is kimutatni, hogy a rendek követelései nemcsak törvényesek, hanem a királyi tekintélylyel is megférnek. Hiába: az udvar nagyon is jól ismerte erejét és az országbirónak most a rendekkel szemben épen azon elveket kellett képviselnie, melyek ellen küzdött. Hosszas szenvedélyes viták után végre is engedtek a rendek. Több követ mindvégig ellenmondott, hivatkozva utasitására, de a többség

[1] Jacoby Bécsben, 1790 aug. 21. szept. 16. és szept. 22-ikén kelt jelentései. Berlini kir. levéltár.

[2] Lásd ez állapotokra nézve a Sátoralja-Ujhelyen, Kapronczán, Krassómegyében támadt vaklármát és az azokat előidéző rémhireket.

utóljára is beleegyezett a régi hitlevelek megújitásába. Az október 5-ikén kelt felirat méltósággal adja tudomására a királynak a rendek új határozatát. Fájdalommal látták, hogy a felség javaslatukba nem egyezett, sőt azt zokon vette. Pedig nem kértek semmit, mint a mi az országnak s a királynak közös és egymástól el nem választható javára vezethetett. Szomorú visszaemlékezni arra, hogy csaknem minden osztrák házbeli király alatt megújultak az ország elleni kisérletek. A királyok, rosz tanácsok után indulva, csorbitották a nemzet jogait, a nemzet azokat fentartani törekedett — és igy a kölcsönös bizalom nagyon meggyengült.

Most, minden kétértelműséget kerülve, ki akarták mondani, hogy Magyarország független ország, hogy azt a király csak a hazai kormányszékek által kormányozhatja; hogy a vallás ügyét a bécsi és linzi békekötések értelmében kell szabályozni; hogy a törvényhozásban egyaránt van része a királynak és a rendeknek. Ki akarták tűzni a végrehajtó hatalom határait, az által, hogy 3 évenként köteles legyen összehivni a dietát; azáltal, hogy a királyt nemzeti tanács vegye körül, és igy törvényellenes rendelet ne jöhessen létre, vagy legalább ne hajtassék végre. Meg akarták határozni a jövő királyokra nézve a koronázás idejét, meg akarták akadályozni, hogy valaha önkényesen terhet lehessen róni a nemességre és gátat vetni annak, hogy valaha az alkotmány ellen lehessen felhasználni a katonaságot.

Gróf Zichy Károly aláírása.

A felség is elismerte, hogy ez mind törvényen alapul. Nem sértettek királyi jogot, mert hisz József alatt még a koronázási hitlevél köteles voltát is kétségbe vonták, és igy a törvénynek nem volt elég biztositása.

Pedig ez a biztositás az ő legfőbb törekvésük.[1] Ezért ismerték el előbb az ausztriai ház fi-ágának, aztán nő-ágának örökös jogát, kétoldalú szerződés által. A nemzet csak a választásról mondott le ez által, de semmi más jogról nem, és az örökösödés nem adhat a nemzettel szemben több jogot, mint előbb a választás. A nemzet nem idegenitette el jogát, tehát van joga azon eszközökről is gondoskodni, melyek e jogot biztosithatják. Hathatósabb eszköz a királyi biztositó levélnél nincs. Szomorú tapasztalatok kényszeritik a nemzetet arra, hogy ezt a követelést, a királyi méltóság sérelme nélkül, megújitsa.

»Huszonöt év országgyűlés nélkül, 9 évi elnyomás — nem ösztönöz-e arra, hogy minden igazságos módon biztositsuk a nemzet el nem évülhető jogát?«

[1] Securitas haec praecipuus scopus.

[illegible], hogy e biztositásról más módon fog gondos-[illegible] de azért nagy dicsőségére fog válni, ha telje-[illegible] világos; attól a nemzet akarata ellenére el nem [illegible]

[illegible] a komoly, nyugodt, mindenekfölött törvényes gravami-[illegible] legszebb emléke. Teljes őszinteséggel tárja fel a nemzet [illegible] kimondja, miért nem gyökerezhetett meg a bizalom a [illegible] lehet.

[illegible] mellett, épen ezen bizalom szükségével magyarázzák [illegible]ket. Ők hőn óhajtják a koronázást, tehát ha a nádor-[illegible] nem akadékoskodnak tovább, hanem a többit — joguk [illegible] — később intézik el. Jobb szeretnék ugyan, ha a koronázás [illegible] közepén menne végbe, hol teljes fénynyel fogadhatnák [illegible] kérnek is, hogy alázza magát hozzájuk. Ha ez nem lehet, [illegible] s a királyi család, kiknek szeretét ismerik, nem jöhetnének ide, [illegible]ságára elmennek Pozsonyba, de ebből jövőre ne vonjanak [illegible] Mindebből beláthatja a felség, hogy a magyar nemzet leghőbb [illegible] a királyi bizalom megnyerése, ölelje át hű nemzetét, mint jó [illegible] családját.

[illegible] annyi jogfentartás mellett is nehéz volt a kormány férfiainak [illegible] a felirat elfogadását. Miután ez megtörtént és a rendek az [illegible] Károlyi Józsefet küldték Frankfurtba, hogy a császárt gyorsan [illegible] határozatukról, legalább azt remélték, hogy Lipót teljesiti azt [illegible] kivánságukat, hogy a Mária Terézia-féle diploma kétértelmüségeit [illegible] ki, s hogy az országgyűlés a koronázás után térjen ismét vissza [illegible] De a király egyelőre csak arról biztositotta a rendeket, hogy [illegible] után Budára küldi vissza a koronát, minden egyebet a későbbi [illegible]ra hagyott. A diplomán is történt némely változás, melyek közt [illegible]abb az 1741 : VIII. t.-cz.-nek, a nemesi adómentességnek beczikke-[illegible][2] A koronázás napjául november 15-ikét, Lipót nevenapját tűzték ki. [illegible] a hirre, hogy a megyék banderiumokat szándékoznak oda küldeni, a király egyenesen meghagyta, hogy azokat e tehertől fölmenti.

Végre, annyi válság és huzavona után, ünnepnapok derültek a nem-[illegible]. Nádorválasztás, királyi eskü s koronázás — az egész nemzeti dicsőség, az egész rendi szabadság fölelevenedett. Ha nem is volt elérve mindaz, mit a lelkesedés napjaiban óhajtottak, a nemzet függetlenségének, alkotmánya folytonosságának elismerése meg volt mentve. El voltak feledve a nemzeti hanyatlásnak és az erőszakos elnyomásnak napjai. Bölcs és jóakaró király vezetése alatt szebb jövőnek nézhetett elébe a haza.

A király november 10-ikén jelent meg hű rendjei közt, és e napon

[1] Kancz. levéltár, 1790. 13491. sz.

[2] November 7-iki kir. kézirat. Kancz. levéltár. 1790. 15084. sz.

benyujtott előterjesztése mutatja, minő buzgón óhajt részt venni a nemzeti erősödés munkájában.[1] Biztositja a rendeket, hogy koronázása alkalmával kiállitja a törvényes hitlevelet és leteszi az esküt. Ajánlani fog nádort, és kit a rendek megválasztanak, azt ki fogja nevezni. Kegyesen meghallgatja a rendek kivánságait, a mennyiben azok az ország jólétére czéloznak, és lehetőleg előmozditja kedves Magyarországának gyarapodását és a rendeknek diszét és ékességét. A maga részéről a következő tárgyakat tüzi ki a szükséges reformok eszközlése végett: 1. a megyei és országgyűléseken uralkodó visszaélések megszünését. Helyre kell állitani a rendek közt az egyensulyt, és gondoskodni arról, hogy a közügyek tárgyalását komolyan és nyugodtan végezzék. 2. Mivel az úrbér még nem törvény, intézkedni kell, hogy a jobbágyi szolgaság és a vele járó önkényes testi büntetés szünjék meg. Gondoskodni kell az adózó nép fentartásáról, különösen az által, hogy az keresményével szabadon rendelkezhessék. Egyáltalában a birtokosok jogainak csorbitása nélkül meg kell mindent tenni az adózók helyzetének javitására. 3. A katonaság eltartására tovább is fizessék az 1764-ben megszavazott adót. 4. Az adózásban való aránytalanságot szüntessék meg; szabályozzák a háziadót, mely némely kisebb megyében súlyosabb az országos adónál. 5. A hivatalviseléshez ambitio és képesség kell. El kell törölni azt a törvényt, mely a nem-nemest a hivatalokból kizárja. Az armalis nemest minden hivatalra lehessen alkalmazni; a nem-nemes pedig felemelkedhessék az udvari kormányszékeknél egész a titkárságig és alkalmazható legyen a királyi kinevezéstől függő harminczad- és sóhivatalokban is. 6. A kereskedés emelésére be kell fogadni a még be nem czikkelyezett városokat. 7. Az állam alapja a jó igazságszolgáltatás. Gondoskodni kell, hogy ez jobb, olcsóbb és ne önkényes legyen. 8. A vallás ügyét oly módon intézzék el, mint ezt a november 7-iki rendelet ajánlja. Új épitésről van szó: a rendek a jelent és jövőt nézzék, ne a multat, és ezért ne foglalkozzanak többet a József császár alatt szolgált, de külömben érdemes férfiakkal.

Az országgyűlés első szakában több előkelő férfiú remélte a nádori méltósággal való kitüntetését. A tüzes hazafiak szeme gróf Forgách Miklós felé fordult, ki József ellenében oly erős ellenzéket fejtett ki; a mérsékelteknél gróf Zichy Károlynak volt nagy pártja, kinek azonban sokan nem tudták megbocsátani előbbi hivataloskodását; szó volt még a gazdag, nagy pompát kifejtő gróf Károlyi Antalról is. Soha sem volt annyira szükség arra, hogy a nádor igazán közvetitő legyen király és nemzet közt, mint akkor; de olyan hazafi, kit erre teljes képesnek tarthattak volna, nem volt. Igy a legtermészetesebb megoldás az volt, hogy a nemzet a király egyik fiát emelje e diszes polczra, ez által is mutatva bizalmát és ragaszkodását az uralkodó iránt. A november 12-iki ülésen, mielőtt még az ajánlottak nevét

[1] Kancz. levéltár, 1790. 16916. sz. Udvari közjogi felfogás szerint csak a király személyes jelenlétével és az ünnepélyes megnyitással kezdődik a dieta; addig csak az országgyűlés végett összegyült rendek (conventus) tárgyaltak.

rejtő királyi levelet felbontották volna, maga Zichy Károly ajánlotta Sándor Lipót főherczeg megválasztását. A választás egyező akarattal, felkiáltás által történt. Nagy része volt ebben annak a reménynek is, hogy a nádori hivatal, főherczeg birtokában, vissza fogja nyerni régi diszét és fényét.

Sándor Lipót főherczeg.
(Egykorú metszet Ernst Lajos gyűjteményében.)

A Habsburg-királyok rendesen arra törekedtek, hogy a nádorságot, mint kiválóan rendi s nemzeti intézményt, lehetőleg üresedésben hagyják, vagy legalább lényegesen megnyirbálják. Most csakugyan új szakasz következett be e méltóság történetében. A mig még fennállott, valamivel tovább mint

II. Lipót koronázása.
(Egykoru metszet után.)

egy félszázadig, csak főherczeg foglalta el az első hazai tisztséget. E rendi méltóságnak a királyi család egy tagjára való szállása akkor méltó feltünést keltett és egy franczia utazó kifejezi azt a gondolatot, hogy a nádorságnak főherczegre való ruházása az ország különválására vezethet.[1]

Lipót teljes méltósággal viszonozta a nemzet bizalmát. Midőn fia előtte letette az esküt, beszédében az új nádort a törvények szigorú megtartására szólitotta fel, kimondta, hogy ebben ne gátolja őt a fiúi kötelesség, és hogy fiúi szeretetét a szerint fogja megitélni, mily szigoruan teljesiti majd tisztének kötelességét. E szavak, a királynak bizalmas, kedves modora, a magyar ruha viselete az egész udvar részéről, teljesen megnyerték az előbb annyira idegenkedő rendeket. Az új nádorról tudták, hogy magyar ruhában járt és a magyarokat kiválóan szereti. Az, hogy a király előbbi vonakodása ellenére mégis beleegyezett a nádori eskünek oly megváltoztatásába, melyet a rendek javasoltak és melyben fogadja, hogy mindig szem előtt tartja az ország alkotmányát, és ennek értelmében lesz közvetitő király és ország közt, még növelte a lelkesedést.[2]

A koronázás nagy fénynyel ment végbe; a nemzeti ünnep diszét a nápolyi király és királyné — Lipót sógora és nővére — is emelték jelenlétükkel. Koronázási ajándékul 50,000 aranyat szavaztak meg a rendek és pedig oly módon, hogy ezt a terhet kizárólag a nemesség viselje. Mivel a királyné betegsége miatt távol volt, a rendek arra kérték a királyt, hogy nejét a jövő évben, ismét Budán tartandó országgyűlésen, koronáztassa meg.

Már november 19-ikén Bécsbe tért vissza Lipót. Az izgatottság és az ünnepek után most következett az országgyűlésnek harmadik szaka, a melyben teljes nyugalommal szentelhette magát törvényhozói feladatának. Ennek gyors elintézésében nagy segitségére voltak a dietának a kerületek és bizottságok már végzett munkái. Hisz arról volt most szó, hogy a mi a hitlevélbe be nem juthatott, a király megegyezésével utólag válhassék törvénynyé és igy a diploma tartalma körül folytatott viták még sem vesztek kárba. A legfontosabb ügyekben pedig a királyi előadások adtak útmutatást nemcsak a tárgyra, hanem a végleges fogalmazásra nézve is.

Épen azon ügyben, mely ez utolsó szakban legerősebben foglalkoztatta a dietát és a legszenvedélyesebb vitákat idézte elő, a vallásiban, a király döntése volt az irányadó. Mi sem mutatja jobban a felekezeti viszályok átkát és az országnak ezekből származó belső gyöngeségét, mint az a tény, hogy az az országgyűlés, mely legerélyesebben akarta korlátozni a királyi hatalmat, csak úgy kénytelen volt a nemzet életébe vágó ezen kérdésben a király itéletéhez appellálni, mint akár az 1712/15-iki. Mert bár a nemzeti és szabadsági érzés első fellángolásakor minden párt kész volt a felekezeti kérdést méltányosan megoldani, és bár még a diploma-

[1] Voyage à Constantinople par l'Allemagne et la Hongrie, 78.

[2] Kancz. levéltár, 16117. és 16918. sz. a. levő kir. kéziratok.

javaslatokban is ez a hazafias szándék túlnyomó, a részletes kérdések megoldása már a dieta legelső szakában is éles vitákat idézett elő. A katholikus főpapság, az alkotmány értelmében az ország első rendje, kötelességének tartotta ebben a tekintetben is lehetőleg visszaállitani a Mária Terézia alatti állapotot. A mint történni szokott, a közvetitő bizottsági javaslatok nem elégitették ki egyik fél lelkes hiveit sem, a katholikus püspökök, protestans tractusok és superintendensek egyaránt a királyhoz fordultak sérelmeikkel, követeléseikkel.

Lipót, úgy személyes meggyőződése szerint, mint politikai érdekből, kész volt a protestánsok kivánságainak teljesitésére. Másrészt azonban tekintettel tartozott a papságnak is, mely a porosz izgatásokkal szemben mindig megtartotta hűségét. E fontos ügyben, melyben nem annyira az elvi megállapitások, mint a részletek körül fordult meg minden, csak igen csinyján lehetett határozni. Meg is hallgatott mindenkit: a rendeket, a kanczelláriát, az államtanácsot.[1] Ezek mellett nagy súlylyal birt még az ország primásának, Batthyány cardinalisnak emlékirata.

A bibornok abból indul ki, hogy az 1781. év óta voltakép jogokban alig van külömbség a protestans felekezetek s az egyedül üdvözitő hit közt, és az egész üres szavakon múlik, azon hogy: toleráltaknak, vagy bevetteknek nevezzék-e őket. E kedvezések semmisek, mert túllépik az 1681., 1687. és 1715-iki törvényeket, mert károsak a katholikus egyházra nézve, melyet sok jövedelmétől fosztanak meg. Mégis belétörődött azokba a katholikus clerus a fejedelem iránti hódolatból. De most az evangelikusok ezzel sem elégszenek meg, fel akarják forgatni egy század törvényhozását és egyenesen a katholikus egyház elnyomására törnek. Azt akarják, hogy vallásuk, mely csak a belső háborúk idejében terjedt el, mindenben egyenjogú legyen a katholikussal, és hogy az lehetőleg független legyen a királyi felségtől és az országos hatóságoktól. Oly jogoknak, minőket ők igényelnek, még a katholikus vallás sem örvend és azok sem a királyi legfőbb felügyeleti joggal, sem azon protestans elvvel, hogy a jus reformandi e fejedelemé, nem férnek meg.

Mindamellett a világi katholikusok a béke kedvéért készek mindazt elfogadni, mi a honpolgári jogból folyik. Bár a bécsi és linczi béke már nem törvényes, azt veszik alapul; hozzájárulnak, hogy a filialekban is alapithassanak templomot és iskolát a megyék engedelmével; hogy az evangelikusok katholikus czélra ne adózzanak és katholikus szertartásokban ne vegyenek részt, és hogy saját synodusaik, superintendenseik legyenek és ezek intézkedjenek tanrend és vegyes házasságok stb. dolgában. Ezzel azonban már nincsenek megelégedve, és tisztán az 1606-tól 1681-ig tartó állapotot készülnek visszaállitani. Pedig ezen 75 év alatt volt legnyugtalanabb az ország, és mihelyt megszoritották őket, nyugodttá vált s békén tanácskozott az

[1] Kabineti levéltár, 3386. sz.

országgyűlés. Csak Horvátország, hová nem tehették be lábukat, maradt meg békében s hűségben. Nem is a békét akarják ők, hanem az uralmat. Mert a protestáns országok példája mutatja, hogy ők sehol sem adnak egyenlő jogot a katholikusoknak. Szomorú ez, de igaz. Most a kor szelleme miatt,[1] bár nem ontanak vért és nem is forgatnák fel a birodalmat, mégis lassankint tönkretennék a katholikus hitet. Mert »az érzéseknek és a szabadságnak hizelgő vallásuk« megnyerné a nyers népet, különösen, ha az apostasia és a vegyes házasság dolgában engednének nekik. Ebben az esetben a főpapok mindnyájan ellenmondanának.

»Nem azért adjuk ezt elő, mintha felséged jogát bármiben is csonkitani akarnók, nem is azért, hogy bármiben is bántani akarnók evangelikus polgártársainkat, hanem egyedül azért, hogy mint a kiket a szent lélek bizott meg az isten egyházainak igazgatásával, isten igazságának rémületes törvényszéke előtt lelkiismeretünkről és üdvünkről gondoskodjunk annál, ki számon kéri tőlünk testvéreink lelkét.«[2]

Az 1681 óta fejlődött magyar egyházpolitikai állapotnak talán ez a legjobb védirata úgy a protestáns túlsuly korának, mint a felvilágosodásnak eszméi ellen. Ereje különösen abban áll, hogy, bár tele van történeti adattal s politikai vonatkozással, a tényleges eljárást illetőleg tisztán szorosan vett dogmatikus kérdésekre szoritkozik. Elismeri, — nagy szó! — politikai tekintetben a protestánsokat teljes jogú polgártársaknak, de egyházi tekintetben fenn akarja tartani a katholikus egyház hegemoniáját.

E szempontból a primás október 7-ikén ismételve is a király figyelmébe ajánlja a katholikus vallást elhagyók (apostaták) és a vegyes házasságból eredő gyermekek ügyét, végre azon ártatlan gyermekek lelkét, kik az evangelikusok követelése értelmében megfosztathatnának a keresztelés szentségétől.[3]

A kanczelláriánál megoszlottak a vélemények. A többség, a főkanczellárral élén, a katholikus felfogás felé hajlott, ki ellenében gróf Teleki Sámuel — Bánffy Ágnes volt vőlegénye — akkor alkanczellár, a protestánsok jogai mellett tört lándzsát. Hozzá csatlakoztak még Pászthory, Rédl és Kempelen tanácsosok. A király a városok privilegiumának kérdésében, mely már az 1715-iki dietán szerepelt, a kisebbség mellett döntött, szintúgy az apostasia és a stola kérdésében, egyebekben pedig helyben hagyja a kanczellária véleményét.[4] Ez értelemben készült el a november 7-iki leirat, mely alapul szolgált a rendek tárgyalásainak.

Kétséget nem szenved, hogy a királyi döntés nagyjában megfelelt a magyar közvélemény akkori kivánságának. Az evangelikusok már november 16-ikán kifejezték érte forró köszönetüket. »Most a koronázás örömét köny-

[1] Ex ratione temporis.
[2] Kancz. levéltár, 1790. 12803. sz.
[3] U. ott, 1790. 13798. sz.
[4] U. ott, 1790. 14484. sz.

nyeink és sóhajaink nem fogják zavarni, mint azelőtt. Könnyeket hullatunk, de a nagy erények szemlélésén és a nagy jótétemény érzésén.« A katholikus rendek egy része azonban a kalocsai érseknek, gróf Kollonics Lászlónak vezetése alatt, erősen kikelt az uralkodó egyház sérelme ellen. Mialatt az országban szerteszét ünnepelték a koronázást — legbuzgóbban azok, kik nehány hónap előtt legerősebben támadták a Habsburg-ház örökösödését és magát Lipótot — a pozsonyi országház a felekezeti viták zajától viszhangzott, úgy mint 1662-ben vagy 1728-ban. A pártok nemcsak szóval küzdöttek egymással, hanem röpiratokkal is és Trenck, a hires kalandor, mint a papok rettenthetlen kalapácsa, terjesztette a politikai és vallásos radicalismus jelszavait.

Történeti szempontból azért nagy fontosságú ez a vita, mert hosszú idő mulva ismét megtörtént, hogy katholikus rendek szólaltak fel a protestánsok jogai mellett. A XVII. században, midőn Zrinyi Miklós igyekezett a felekezeti eszmék fölé helyezni a nemzeti eszmét, tisztán a hazafias szempont volt az irányadó; most a mellett az általános felvilágosodás és humanitás haladásának is nagy része volt benne. A katholikusok folyamodására a király január 18-ikán több csekélyebb változtatást tett a rendeletben, mely igy új formában jött a rendek elé beczikkelyezés végett. Az 1791 február 8-ikán tartott országos ülésen különösen gróf Batthyány Alajos beszéde tett nagy hatást, ki egyenesen hazaárulásnak mondta, ha a királyi végzést nem akarnák a törvények közé beczikkelyeztetni.[1] Mellette gróf Széchenyi Ferencz, gróf Forgács Miklós, aztán a gyűlés elnökei Zichy és Ürményi tüntették ki magukat. A Josephinismus volt támaszai és ellenségei egyesültek a vallásszabadságért vivott küzdelemben. A rendek 291 szóval 84 ellen elfogadták a beczikkelyezést és a protestánsok nevében később gróf Teleki József mondott ezért szép köszönő beszédet.[2] A még mindig izgatott kedélyek lecsillapitásában nagy érdeme volt az ország bölcs primásának. Márczius 5-ikén tartott nagy beszédében kijelenti, hogy a béke és nyugalom helyreállitása végett kiadott királyi rendelet a vallási gyakorlat teljes szabadságát adja meg a protestáns polgártársaknak, de ő azt irigység nélkül, szeretettel nézi és tőlük vallása iránt ugyanazon szeretet viszonzását várja.

Gróf Teleki József aláírása.

Akkor már, annyi fontos kérdés megvitatása és eldöntése után, végéhez

[1] Megjelent a Magyar Kurirban: 1791. 197—201., azonkivül magyar, német és latin nyelven.

[2] Megjelent a Magyar Kurirban. Schlözer, Briefwechsel, 61. füzet, 101.

közeledett ez a nevezetes országgyűlés. Kezdetén az ország és a király közti teljes ellentét csillagzata állott; végén a király és a nemzet közti teljes megegyezéshez, kölcsönös bizalomhoz vezetett. Az állandó nagy érdekek ismét diadalmaskodtak a pillanat szenvedélyei fölött. És az egyetértés létrejöttében nagy része volt a királynak is, ki igéreteihez híven tőle telhetőleg megfelelt a nemzet várakozásának és szentesitette az országnak eléje terjesztett kivánságait. Midőn Lipót 1791 márczius 13-ikán ismét Pozsonyba jött az országgyűlés bezárására, kitörő örömmel fogadták. Midőn a nádor bejelentette a királyi választ a törvényjavaslatokra, »kimondhatatlan volt a rendek öröme. Soknak könybe lábbadt a szeme, az örömtől és hálától. Mert a király minden óhajtásunkba beléegyezett és pedig oly kifejezésekkel, melyek jó, igaz és a törvények megtartására czélzó gondoskodásáról, igazi atyai érzületéről tesznek tanúságot. Némely módositása határozottan jobb, mint a mi javaslatunk volt. Az országbiró örömkönyek közt zárta be a dietát.«[1] A király megérkezésének estéjén kivilágitották Pozsony városát, »azaz egy pár gyertyát tettek az ablakokba«.

A minő érdekes és a nemzeti élet minden oldalát megvilágitó az országgyűlés története, oly fontos az általa végezett munka is. Egy részt az alkotmány helyreállitásán és megerősitésén kellett munkálnia, másrészt a kor szellemének befolyása alatt reformokat kellett megvalósitania. Czikkelyeit ezen két szempont szerint csoportosithatjuk.

A bevezetésből kimaradt, a király határozott követelésére, a József császár és Magyarország örökös királya és rendszere ellen intézett minden támadás. Csak az van mondva, hogy halála akadályozta őt meg az országgyűlés összehivásában és megkoronáztatásában. Gyermektelen halála után az uralom az 1723. I., II. t.-cz. értelmében törvényesen szállott öcscsére Lipótra, kit nagy örömmel meg is koronáztak. (I.) Az új király ugyanazt a hitlevelet állitotta ki, mint Mária Terézia. Az egyetlen nagyobb külömbség az 1741. VIII. t.-cz. beiktatása. Aztán letette a királyi esküt. (II.)

Minden kétség kikerülésére ő cs. kir. apostoli felsége hozzájárult, hogy minden trónváltozáskor 6 hónap alatt végbe kell menni az új király koronázásának, ki addig is az örökös király minden jogával kormányoz, de kiváltságot csak mint törvényesen koronázott uralkodó adományozhat. (III.)

A nádorválasztásról szólva, megemlitik az egyhangú kikiáltást, de kijelentik, hogy azért jövőre is érvényben maradnak a nádor kijelöléséről s választásáról szóló törvények. Az új nádor a birodalom közepén, a hol a kormányszékek vannak, tartja majd székhelyét. A király beleegyezik abba, hogy a régi törvények értelmében ezentúl ismét a nádor legyen az ország főkapitánya. Az új nádor salariumáról, a jászkúnoktól fizetett 3000 aranyon felül, a király gondoskodik. (V.)[2]

[1] Gr. Esterházy Ferencz levele nejéhez, 1791 márczius 10.

[2] Az államtanács előterjesztése a nádor jövedelmét, mindent beszámitván, évi 150,000 frtban állapitja meg. Kabineti levéltár, 1791.

Ezentúl mindig Budán őrzik a szent koronát és onnét az országgyűlés beleegyezése nélkül nem vihetik el. (IV.) Munkács uradalma helyett a Bácsmegyében levő tiszai kerület (Zenta, Ó-Kanizsa stb.) rendeltetik koronajószágnak. (VII.) Koronaőrökül Keglevics József és Nádasdy Mihály grófokat választják meg, katholikus és mindkét felekezeten levő protestans férfiak törvényes candidatiója alapján. (VIII.)

Hű rendjeinek alázatos kérésére, hogy ezzel is bizonyitsa a magyar nemzet iránt való hajlandóságát, a király kijelentette: Már multkor, midőn egy ideig, rövidebben mint szerette volna, a rendek körében tartózkodott, érezte, minő hasznára van a közügynek, ha a király s nép kölcsönösen jól ismerik egymást és ez által szorosabbá válik a kölcsönös bizalom köteléke. Ezért saját szántából is hajlandó mentől gyakrabban eljönni ezen örökös birodalmába, és itt oly huzamosan tartózkodni, mint ezt többi örökös országai kormányának gondja megengedi. (IX.)

A birodalom karai és rendeinek alázatos előterjesztésére ő szent felsége is kegyesen elismerni méltóztatott, hogy, bár a felséges osztrák háznak az 1723: I., II. t.-czikkben megállapitott örökösödése Magyarországon s kapcsolt részeiben ugyanazon fejedelmet érdekli, mint a velük az örökösödési rend értelmében elválaszthatatlanul s feloszthatatlanul együtt birtoklandó német és más örökös tartományokban: Magyarország mindamellett, kapcsolt részeivel együtt, szabad ország, és egész törvényes kormányformájára nézve (beleértve minden kormányszékét,) független, azaz semmi más országnak vagy népnek alá nem vetett, hanem saját állami léttel és alkotmánynyal biró. Ennélfogva törvényesen koronázott örökös királyától, és igy ő szent felségétől és utódaitól, Magyarország királyaitól, az 1715: III. és 1741: XI. t.-cz. értelmében is, saját törvényei és szokásai szerint országlandó és kormányzandó. (X.)

E pont fejezi ki a magyar függetlenségi törekvések velejét. Határozottan kijelenti azt, hogy Magyarország az örökösödés elfogadása és az örökös tartományokkal való elválaszthatatlan kapcsolata mellett sem hajlandó bármit is feladni történeti jogaiból és törvényes önállóságából. Uralkodója csak mint Magyarország királya kormányozhatja. Büszke visszautasitása ez a II. József beolvasztó rendszerének. Minden határozottsága mellett teljesen a történeti jog és a törvény alapján áll: természetes következése a régi törvényeknek. Csakhogy, a mi ott elszigetelten, részletesen fordul elő, itt összefoglalva, általános elvi érvényességgel tör elő.

Fontosságához képest nagy viták előzték meg elfogadását az államtanácsban. Izdenczy, ki József halála után sem tett le meggyőződéseiről és a renegatus hevével támadta a »Verbőczyanus« magyar alkotmányt, egy nagy munkálatban figyelmeztet az independentia szó következésére. Ezek: a magyar commando függetlensége a hadi tanácstól, a magyar kamaráé a császáritól, külön követek tartása a külföldi udvaroknál, végre az, hogy magyar ügyeket csak magyarok végezhetnek. A titkos tanács egy más

tagja, Hatzfeld gróf, a Mária Terézia hagyományainak szószólója, ezzel szemben kifejti, hogy a kifejezés jogos, mert Magyarország csakugyan független ország. Csakhogy e kifejezésből nem szabad levonni az emlitett következéseket.[1] Izdenczy a törvények megerősitése előtt megujitotta ostromát, de még Kaunitz sem áll részére.[2] Magyarországnak elvileg teljesen meghagyják törvényes függetlenségét, csakhogy az elv gyakorlati következéseit lehetőleg megsemmisitik.

A XI. czikkely igen röviden intézkedik e határok kiigazitása felől. Ezt a két féltől kiküldött bizottságok végezzék. Ő felsége pedig intézkedjék, hogy a netán az örökös tartományokhoz csatolt területek azonnal visszaadassanak még akkor is, ha azok már ott be vannak iktatva az adókatasterbe.

Elvi fontosságu a XII. czikkely, mely a XVIII. század közjogi elméleteinek alapján igyekszik megszabni az állami hatalmak határait. Ő felsége önként elismeri, hogy a törvények hozásának, eltörlésének és magyarázásának hatalmát Magyarországon a törvényesen megkoronázott fejedelem és törvényesen összegyűlt rendek közösen gyakorolják. Biztositja a rendeket arról, a maga és utódai részéről, hogy rendeletek vagyis patensek által nem fog kormányozni, és ezeket az országos törvényszékek nem is kötelesek elfogadni. Patenseket csak akkor bocsáthat ki, azokat is csak a törvények értelmében, ha csak ily módon történhetik meg a közzététel teljes hatással. A rendek a törvénytelen parancsok ellen előbb a felkelés jogát követelték, aztán legalább azt, hogy az ilyeneknek engedelmeskedni nem kell; utoljára mégis nagyobb teret kénytelenek engedni a végrehajtó hatalomnak. Csak azt vitték keresztül, a mit József is megengedett, hogy a birói hatalom ment maradjon minden beavatkozástól. Sem a király, sem a kormányszékek nem gyakorolhatnak befolyást az itéletekre: azokat a valláskülömbség nélkül kiválasztandó birák hozzák a törvények alapján. A királyi felség pedig szintén a törvények értelmében fogja gyakorolni a végrehajtó hatalmat.

A régi törvények előirása szerint legalább is három évenkint összehivja a király az országos dietát. Ott, a királyi előadások tárgyalása után, a király orvosolni fogja a sérelmeket és végrehajtatni a törvényeket. A tanácskozásokat ott törvényes szabadsággal folytatják. (XIII.) Ebben is fenn van tartva a királyi felségjog, a mennyiben az országgyűlések egybehivásának jussa továbbra is kizárólag a királyt illeti meg.

Ezen elvi megállapitások után a XIV. czikkely a kormány szervezetéről szól. A felelős magyar országos tanácsról le kellett mondania a nemzetnek; a legfőbb kormányszék továbbra is a helytartótanács maradt. Birodalmi kormány helyett ismét folytatódott az ezen elnevezéshez kapcsolt

[1] Kabineti levéltár, 1790 szeptember, 2998. sz.
[2] U. ott, 1791 február 5. 451. sz.

tartományi igazgatás rendszere. Csak azt ismételhették a régi törvények értelmében, hogy ez a hatóság minden mástól függetlenül csak a király alatt álljon, és a törvényesség biztositását abban kereték, hogy a helytartótanács a netalán hozzá érkező törvénytelen királyi parancsok ellen köteles megtenni észrevételeit, a király pedig azokat kellő figyelembe veszi. Az alkotmányosságnak ennél sokkal erősebb garantiája foglaltatik abban, hogy a megyék törvényes hatásköre megmarad. A rendek tehát tovább is döntő befolyást gyakorolnak a végrehajtásra. (XIV.) Biztositás továbbá az is, hogy a tisztviselők kötelesek esküt tenni a törvények megtartására, s ha ezt netán megszegnék, a rendek az országgyűlésen többi sérelmeik közt ezek ellen is emelhetnek panaszt. (XVIII.)

Kétségtelen, hogy a teljes függetlenség gyakorlati keresztülvitele nem valósitható meg a nélkül, hogy Magyarország saját hatóságai által intézkedhessék nemzetközi ügyekben is. Erre nézve a kanczellária a következő elméletet állitja fel: Azok a törvények, melyeket a XVI. és XVII. században hoztak a béke és háború jogát illetőleg, már nem hajthatók végre betű szerinti értelemben. Azért nem, mert az 1723-iki pragmatica sanctio, az által, hogy megállapitotta a magyar birodalomnak elválaszthatatlanságát a német örökös tartományoktól, egyúttal egyesitette a magyar korona országainak érdekeit emezekével, annyira, hogy ez ügyeket csakis egy központból lehessen vezetni.[1] Ha pedig Magyarországnak nincs külön külügye, érdekét legjobban úgy oltalmazhatja meg, ha befolyást gyakorol a közös kormányra, vagyis az államministeriumra. Ezért rendelte el az 1741 : XI. t.-cz., hogy a király magyarokat is vegyen be az államministeriumba. A király megigéri, hogy e törvényt végrehajtja és a követségekben is alkalmaz arra való magyarokat. A belső ügyeket a magyarok maguk végezzék, a külügyekre pedig gyakoroljanak befolyást. A török békét illetőleg megerősittetnek a régi törvények. (XVII. t.-cz.) Ezek értelmében küldte Lipót gróf Esterházy Ferenczet, mint külön magyar követét, a szisztovi békecongressushoz.

Fontos alkotmányos biztositást foglal magában a XIX. t.-cz. A király országgyűlésen kivül nem róhat ki semminő adót, sem subsidiumot, sem nemesre, sem nemtelenre és nem is szedethet katonát. A horvát és szlavón megyék adója is a magyar országgyűlésen tárgyalandó. (LIX. t.-cz.) Az adó mennyiségét mindig az országgyűlés állapitja meg egy dietától a másikig. De mivel ugyanezen törvényczikkben megerősittetik az 1715. VIII. t.-cz., nemcsak annak a lehetősége van szentesitve, hogy a király csak az országnagyok tanácsával szedhet adót és katonát, hanem egyuttal úgy mellesleg újra be van iktatva a császári és királyi katonaság. Ezzel a magyar nemzeti katonaság ügye elesett. A katonaszedésről szóló törvény (LXVI.) csak magyar ezredeket, legiókat emlit.

[1] Kabineti levéltár, 1790 november 25. 3673. sz.

A közvetett adók közt mindig nagy szerepet játszott a sómonopolium. A rendek azt követelték, hogy a só árát csak országgyűlésen emelhesse a király. Az uralkodó ebbe beleegyezik, jogai fenntartásával, hogy a magyar nemzet iránti kegyét mutassa. De az egész kedvezést meglehetősen semmivé teszi az a toldás, hogy dietán kivül nem emeli a só árát, ha csak (nisi) a viszonyok sürgőssége ezt nem parancsolná.

Mindent összevéve, tényleg mégis csak igen kevéssel terjedt túl az alkotmány biztositása a történeti hagyományon és különösen a Mária Terézia alatti állapoton. Az igazi biztositékok: az önálló külügy, a nemzeti katonaság, a ministerek felelőssége, melyekre a hitlevéltervezetek oly nagy súlyt helyeztek, nem voltak keresztülvihetők, és így az új czikkelyek jobbára csak úgy megmaradtak irott malasztnak, mint azok, melyekre hivatkoztak. A lényeges haladás csakis abban áll, hogy a nemzet és a birodalom joga itt először van összeállitva elvi alapon, úgyszólva tudományos alakban. A mi meg volt irva, a mit szent kötés parancsolt, azt a jogot kedvezőbb időben mindig igénybe vehette és kifejthette a nemzet. Ily értelemben különösen az 1790: X. t.-cz. bir nagy jelentőséggel. Az 1848-iki nagy átalakulásnak közjogi tekintetben ez szolgáltatta törvényes irott alapját.

Valamint az alkotmány biztositása nagyrészt az 1715 óta uralkodó eszmék és intézmények kifejtésében állott, úgy viszont az egyházi és társadalmi téren történt ujitások legnagyobbrészt II. József rendelkezéseiben gyökereztek. Igy a XXVI. törvényczikk, a protestánsok ügyeinek hires szabályozója, jobbára a türelmi rendeleten alapul. Itt is megvan azonban az elvi külömbség, a mennyiben, a jogfolytonosságból kiindulva, a rendek nem azt, hanem a bécsi és linzi békét és az 1647-iki törvényt nevezik forrásaiknak.

A törvény első szakasza mindenütt, nemesek és nem nemesek részére egyaránt, szabadnak nyilvánitja a vallás gyakorlatát. Ennek sem korábbi törvény vagy rendelet, sem a király vagy a földesurak hatalma nem állhatja útját. A 2. szakasz megszünteti az annyi bajra okot adó megkülömböztetést nyilvános és magánistentisztelet közt, melyet még a tolerantia sem küszöbölt ki egészen. De a gyámkodás nem szünt meg teljesen, mert ha a protestansok filialet anyaegyházzá akarnak fejleszteni, ezentúl is be kell bizonyitani a lakosoknak, hogy fenn birják tartani a templomot, iskolát, »mivel az adózó nép megmaradása egyik legfőbb része az állami gondoskodásnak«. E költségekhez a katholikusok semmikép sem kötelesek járulni, de viszont a protestáns földesurak és községek sem kötelesek az ujonnan felállitandó katholikus parochiák költségeiben részt venni. A megfelelő telkeket azonban a földesúr adja. A zaklatásoknak egy más bő forrását tömte be a 3. szakasz, mely megtiltja, hogy a protestáns mesterembereket és czéheket a misékben és körmenetekben való részvételre valahogy kényszeritsék. 4. Vallásos ügyekben egyházi hatóságuk: superintendenseik és zsinatuk alá

tartoznak. Az utóbbiak elfogadott canonjait sem a király, sem a helytartótanács nem másithatja meg. Zsinatjukat ezentúl királyi felügyelet alatt tartják. A király biztost küld oda, ki azonban nem elnököl, sem nem vezet, hanem csupán felügyel. Ha a zsinat új határozatokat hoz, azok királyi megerősités után jogérvényesek. Egyebekben teljesen fenmarad a királyi főfelügyelet joga.

Régi iskoláikat megtartják és királyi engedelemmel ujakat is állithatnak. A tanárokat és curatorokat ők választják, a tantervet is ők állapitják meg, de a vallás oktatásán kivül a többi tárgyra kiterjed a tanulmányok coordinatiója. Az autonom joguk tehát sértetlen marad, de azért a nemzeti műveltség szükséges egységéről gondoskodva van. A legatiót és kéregetést, melyet József eltörölt, szabadon gyakorolhatják s deákjaikat szabadon küldhetik külföldi akadémiákra. Vallásos tartalmu könyveik vizsgálóit ők maguk rendelik, de a könyvekben ne legyen sértés vagy gúny a katholikus vallás ellen. Az ilyen könyvek három példányát a helytartótanács útján kötelesek felküldeni a királyhoz. (5.)

Stólát és párbért ezentúl a katholikus papoknak és mestereknek nem fizetnek, kivéve, ha azokat önként igénybe veszik; akkor se fizessenek többet a katholikusoknál. A katholikus papok kárpótlásáról gondoskodjék a helytartótanács. A király azonban eleve is kijelentette, hogy sehogy sem egyezik abba, hogy e kárpótlás új terhet rójjon akár az adózó népre, akár a kincstárra, és e kijelentés befoglaltatott a törvénybe. Nem maradt volna hátra más, mint hogy e hiányt, a josephinismus szellemében, a nagy javadalmu főpapok fedezzék. (6.)

Igen röviden végeznek a legfőbb politikai kérdéssel. A hivatalokat illetőleg az érdemes hazafiak között, kik a törvényes képesitéssel birnak, a vallás ne tegyen külömbséget (8.). Ez is a tolerantián alapult, de a végrehajtásnál kitünt, hogy az absolut király akarata kedvezőbb volt a felekezetekre nézve, mint a rendi alkotmány. Még eltartott egy félszázadig, mig a protestánsokat csakugyan megfelelő számban alkalmazták.

Épen ily röviden küszöbölik ki a század elejének veszedelmes Eris-almáját, a decretalis esküt. Ez alól az evangelikusok fel vannak mentve. (9.)

Egyházi és iskolai alapitványaikat maguk kezelik az alapitók szándéka értelmében. Azokat, melyeket az utolsó uralkodás alatt elvettek tőlük, visszakapják. (10.)

Házassági ügyeikben consistoriumaik biráskodjanak. Addig, mig az egyházi tanácsokat megfelelően szervezik, az utolsó kormány rendelkezései (tehát az 1786-iki patens) maradnak érvényben, és igy ez ügyben a világi törvényszékek döntenek. Ezeknek itélete, a házastársak elválására nézve csak polgári következéseket von maga után; de a püspökök nem kötelesek elfogadni az ott kimondott elválást. (11.)

Mivel az áttérés a katholikus vallásról a bevett protestáns felekezetek bármelyikére ellenkezik a katholikus vallás elveivel, hogy az könnyelmüen

ne történjék, minden egyes előforduló esetet elő kell adni a királynak és szoros büntetés alatt tilos, hogy valaki katholikus embert hite elhagyására csábitson. (13.)

A protestánsoknak adott minden jogok csak Magyarországon birnak érvénynyel, de Horvát-Tótországokban megmarad a régi statutum, a mely szerint a protestánsok ott birtokot nem szerezhetnek és hivatalt nem viselhetnek. De az alsó-szlavóniai községeket senki se háboritsa vallásuk gyakorlatában, és különben is mindenütt megtelepedhetnek a protestánsok, mint iparosok és kereskedők. (14.)[1]

»A vegyes házasságok mindig a katholikus lelkészek előtt kötendők, kiknek azonban szorosan tilos az ily házasságokat bármi módon megakadályozni. Az ily frigyekből származó gyermekek, ha az apa katholikus, mind annak vallását követik, ha pedig az anya katholikus, csak a fiúgyermekek követhetik az apa vallását.« (15.)

Az ily házasságok ügyeit, minthogy ezekben valódi szentségről van szó, mindig a katholikus szentszékek előtt kell tárgyalni. (16.)

Végre a protestánsok külsőleg tartsák meg a katholikus ünnepeket, otthon azonban végezhetik a zajjal nem járó munkákat. A földesuraknak és gazdáknak fiscalis büntetés alatt tilos, akár katholikus, akár protestáns alattvalóikat és cselédjeiket vallásuk ünnepeinek megtartásában meggátolni.

Ugyanakkor, midőn Francziaországban megindult a harcz az egyház uralma ellen, midőn ott az államot kizárólag világi, sőt egyházellenes alapra készültek állitani, hazánkban megszünik a majdnem kétszáz év óta folyton tartó küzdelem a bevett vallások között. Nálunk az addig vetélkedő felekezetek békén helyezkednek el a közös állami alapon. A magyarság ezen nagy tény által jut ismét politikai és műveltségi egységre. És bár az eredményben nagy része volt a külföldi eszmék befolyásának, még nagyobb a két uralkodó, József és Lipót határozott akaratának: a főérdem mégis magát a nemzetet illeti meg. Attól a politikai suprematiától, melyet a katholikus status egy századon át élvezett és melytől csak II. József önkénye fosztotta meg, azon kor liberális katholikus államférfiai önként mondtak le. És nem csekélyebb az érdeme a hazafias lelkü főpapoknak, különösen a primásnak, kik tisztán az egyházi érdekeket vitatták, de a politikai egyenjoguságot honfitársaiktól megtagadni nem akarták. Nem a fejedelmi hatalom, hanem a magyar nemzeti állam eszméje győzi le a vallásos ellentéteket. A nemzeti egység érzülete jut kifejezésre a törvény azon mondatában, »a katholikus clerus és a katholikus világi urak egy részének ellenmondása semmibe sem vétetvén«.[2] Viszont, mint az apo-

[1] »Uraságtokat úgy szeretjük mint testvéreinket« — mondá a horvát Bedekovics a református Keresztesinek, — »de vallásukat meg nem türjük; inkább megkereszteljük e más hitüeket a Drávában és Szávában, semhogy bebocsássuk Horvátországba.«

[2] Ezt az egységet fejezte ki a hires február 8-iki ülésen gróf Széchenyi Ferencz azon megjegyzése, hogy egy rend ellenmondása nem teheti erőtlenné a többi három rend

tasiáról és a vegyes házasságokról szóló törvények mutatják, sem a protestantismus, sem a szabad gondolkodás nem birta megdönteni történeti fejlődésünk azon eredményét, mely a kath. egyházat bizonyos tekintetben uralkodóvá, államivá tette. Viszonyában a protestanshoz, annyi engedmény mellett, nem az egyenlőség a döntő, hanem a dogmatikus aggodalmak lehető eloszlatása.

A protestánsokról szóló törvény a magyarság politikai egységére vezetett: a görög nem egyesült vallásról szóló következő czikkely egy eddig a magyar rendi állam keretén kivül élő nagy felekezet beiktatására törekedett. Megadja e vallás hiveinek a birtokszerzés és hivatalviselés jogait, egy szóval a teljes polgárjogot. A mellett azonban teljesen fenntartja a magyar király jogait azon felekezet egyházi, iskolai és alapitványi ügyeiben. Megerősiti privilegiumaikat is, »a mennyiben azok az ország sarkalatos alkotmányával nem ellenkeznek«. (17.)

Ily módon, egyrészt a törvényes jogok megadása, másrészt a törvénytelen követelések megtagadása által, határt szabott a magyar országgyűlés a szerb congressusban felmerülő, a magyar alkotmány egységét és a birodalmi terület épségét sértő nemzetiségi törekvéseknek. A congressus október 24-iki feliratában megujitotta a külön nemzeti terület és a külön nemzeti kormányzat kérését.[1] A királyi biztos pedig teljes erővel támogatta ezt a mozgalmat. Külön tartománynak a temesi bánságot ajánlja, mely törvényesen még úgy sincs bekebelezve Magyarországba, és kijelenti, hogy ez a nemzet, mely oly nagy hűséget tanusitott az osztrák ház iránt, csak külön terület birtokában tarthatja fenn magát. »Az illyrek e jellemző dicséretes hűségét még jobban megerősiti majd egy külön udvari hatóság felállitása, különösen ha abban egy pár nemzetbeli nyer széket és szavazatot, és megszünteti majd a papság befolyását a világi ügyekre.«[2]

Nem báró Schmidfeld ajánlásának, hanem az udvar hangulatának, mely ez ajánlásnak is forrása volt, lehet tulajdonitani, hogy, bár a magyar rendek oly készen hozzájárultak a görög nem egyesültek befogadásához, bár az országgyűlés a koronázás előtti napon külön feliratban tiltakozott az ellen, hogy a szerbek államot képezzenek az államban, a király mégis 1791 január 20-ikán elrendelte a külön illyr udvari kanczellária felállitását, gróf Balassa Ferencz, a méltán gyülölt zágrábi királyi biztos alatt. Az országgyűlés teljesen felfogta ez eljárás kétszinűségét, és Jezerniczky Károly a márczius 5-iki országos ülésen, melyen a trónörökös is jelen volt, erős szavakban adott kifejezést a rendek felháborodásának. És nem itélt enyhébben maga Ferencz trónörökös sem, midőn az államtanácsban e kérdés felől nyilatkoznia kellett. »Egy kanczelláriát állitani fel most, a tör-

végzését. Viszont Zerdahelyi Gábor, czimzetes püspök, egészen lengyel módra érvénytelennek mondta azt a törvényt, melyet nem egyhangulag hoztak.

[1] Kancz. levéltár, 1790. 15091. sz.

[2] Temesvár, nov. 10. U. ott, 1790.

vény kijátszására, akkor, midőn ő felsége meghallgatja Magyarország rendjeit — őszintén szólva, túlságos politikus volna, és nemcsak a magyarokat idegenitené el, hanem általában nem válnék az udvar becsületére.« [1] A magyar kanczellária tiltakozására, hogy itt status in statu készül, a király csak azt jegyezte meg, hogy az új kormányszék hatásköre tisztán az egyházi ügyekre fog szoritkozni. Ugy látszik kötve volt igéretével, de a formával kiakarta elégiteni az illyreket. Az egész halva született kanczellária már egy év mulva megszünt.

Mint minden rangnak és rendnek, úgy a zsidóságnak kérdése is tárgyalás alá jutott ebben a mozgalmas esztendőben. Az irodalomban többen szólaltak fel érdekükben, különösen Nagyváty János, a hires gazda, és Szirmay Antal, és az országgyűlésen is foglalkoztak sorsukkal. A gyakorlati kérdés az volt: érvényben maradjanak-e rájuk nézve II. József kedvező intézkedései. A német lakosságú városok és különösen Nagy-Szombat ki akarták őket zárni körükből, a megyei követek egy része ellenben fel akarta őket menteni a törvénytelen tolerantia-taksa alól.[2] Az országgyűlés egyelőre is, addig mig az országos bizottság munkálata nem tárgyaltatik, azt határozta felőlük, hogy mindenütt, kivéve a bányavárosokat, megmaradjanak azon állapotban, a melyben 1790 január 1-én voltak. (XXXVIII. t.-cz.) József rendelkezései tehát, legalább egyidőre, törvényes erőre emeltettek.

Ugyancsak a II. József öröksége volt a jobbágyok helyzete felől rendelkező törvény. (XXXV. t.-cz.) A nemesség érdeke és közérzete lehetetlenné tette a Mária Terézia és József-féle javitásokon való túlhaladást, viszont a király nem egyezhetett abba, hogy a jobbágyok előbbi szolgaságukba taszittassanak vissza, és minden ilynemű kisérletet maga a parasztság is teljes erővel visszautasitott volna. Ezért az országgyűlés, annak kimondásával, hogy a földes urak és alattvalók ügyének elintézése mindig országgyűlés elé való, tehát a Mária Terézia úrbérének elvi rosszalásával, mégis fentartartja a szabályozás érvényét a jövő, 1792-iki országgyűlésen történendő végleges megállapitásig. Csak azt köti ki, hogy a sarkalatos törvények ellen ne vonjanak le semmi következést ezen ideiglenes, provisorius érvényességből.

Az úriszékek visszaállittatnak, de kötelességükké tétetik a gyors és biztos igazságszolgáltatás. A földesurak jobbágyaikat ne büntethessék önkényesen és büntetésnek csak az úriszék itélete alapján, vagy úrbéri kihágás miatt lehet helye, akkor is a jobbágy meghallgatásával.

»Mivel pedig a birodalom karai és rendjei nemcsak az emberiség jogainak, hanem a közjónak is megfelelőnek itélik, hogy az örökös jobbágyság, melyet már sok régi törvény is eltörölt és mely idő folytán mégis az ország sok részében behozatott, eltöröltessék, azt most szabad aka-

[1] Kabineti levéltár, 1791. 451. sz.

[2] Lásd Pozsonymegye utasitása. Malaczkai levéltár.

ratukból eltörlik.« Kétszázhetvenhat év mult el Dózsa György lázadása óta, mig a magyar törvényhozás saját szántából letörülte az országról a szolgaság szégyenfoltját. A József által engedélyezett szabad költözködési jog — bár a császárra nem történik hivatkozás — érvényben marad. A jobbágy, ha tartozásait lerótta, szabadon távozhatott és eladhatta, mit a telek vagy ház javitására befektetett. Távozási bizonyitványt részére az alispán állit ki, és ha ez megvan, a földesúr nem tagadhatja meg bizonyitványát semmi ürügy alatt. A távozást azonban Szent-Mihály napján (szeptember 29-ikén) kell előre bejelenteni, és csak úgy költözhetnek el, félév mulva, Gergely napján (márczius 12.). A megyéknek kötelessége felügyelni arra, hogy egész helységek ne váljanak néptelenekké az adóalap kárára. (V. ö. föntebb az 1715. és 1723-iki törvényeket).

A mi nevezetes reform történik, József újitásain alapul. A magyar korszellem állapotát megvilágitja, hogy egyházi tekintetben még túlmennek azon, a mit a császár akart, a jobbágyokat illetőleg ellenben csak épen hogy fentartják az általa adott szabadságokat, sőt az úri szék visszaállitása által ujra megerősitik a földesurak törvénykezési hatalmát.

Művelődéstörténeti tekintetből két törvényczikk bir kiváló érdekkel. Az egyik 100 arany büntetése alatt eltiltja a hazárdjátékokat, koczkát és fáraót. (XXXI. t.-cz.) E tilalom mutatja, hogy ez a bűn már nagyon elharapódzott, de másrészt az a tény, hogy az országgyűlés tagjai maguk is áldoztak a játék szenvedélyének, nem sok reményt engedett arra, hogy e büntetéssel czélt is érnek. A másik, addig is mig új büntető eljárást állapitanak meg, eltiltja a kinzó vallatást, torturát, »mivel az nem alkalmas eszköz az igazság kikutatására és már magában véve is büntetés.« (XLII.) Ez a törvény azonban nem akadályozta meg, hogy a bottal való vallatás egészen 1868-ig ne uralkodjék.

Közjogi tekintetben az országgyűlés megfelelt hivatásának, és ha mindenben nem is birta megvalósitani a hazafiak reményeit, mégis nagyot, alapvetőt alkotott. De az országos mozgalomnak, a nemesek régi jogának, függetlenségének, alkotmányának megújitása, törvénybe foglalása, csak egyik czélja volt. A másik czél az volt, hogy a jövő veszélyeinek elháritására valóban nemzeti tartalmuakká teszik az ősi intézményeket.

E törekvésnek számos nyomát mutatják az országgyűlés naplói és aktái. Mindenfelé találkozunk a nemzeti tanács, a nemzeti katonaság, a nemzeti nyelv és viselet jelszavaival. A nemzeti tanács ismét helytartótanácscsá csenevészedett. »A nemzeti katonaságról szóló czikk befejeztetett és Ő Felsége által egyszerűen kihagyatott,« — mondja az 1791 február 4-iki ülés naplója, kétségbeejtő rövidséggel. A magyar viselet kötelessé tételére a rendek igen nagy sulyt helyeztek: úgy akarták, hogy mindkét nemű nemes magyar ruhában járjon.[1] De ezzel szemben már a kanczel-

[1] Kabineti levéltár, 1790. 3812. sz.

lária is kijelentette, hogy sem a ruha felvételére, sem másnak letételére nem lehet kényszeriteni senkit; Izdenczy pedig egyenesen a Szent-István hires intelmét a sokféle erkölcs és szokás hasznáról idézi ellene, és még arra is utal, hogy ha e törvényt megalkotnák, sok prémet hoznának be, és sok pénz menne ki érte külföldre. A Ferencz trónörökös elnöklete alatt 1790 deczember 20-ikán tartott tanácskozásban nagyon udvariasan kimondták, hogy a király megmutatta, mennyire szereti a magyar ruhát, de nem a ruha, hanem az erény teszi a nemzetet.[1] Erre a rendek a jövő dietára halasztották a magyar viselet ügyét.

Valamivel nagyobb eredményt értek el a magyar nyelv ügyében. Az országgyűlés első szakában elhatározták e nyelv hivatalossá tételét, kivéve a biráskodásban. A horvátok ellenmondását nem sokba vették. Tettleg is buzgólkodtak a hazai nyelv műveléseért, és egy ideig támogatták az 1790-ben Pesten alakult magyar szinházat. Révay Miklós »jámbor szándéka« a magyar tudós társaság felállitása ügyében szintén foglalkoztatta a rendeket. De ezek a törekvések az államtanácsnál épen nem találtak támogatást. Izdenczy azt fejti ki, hogy a magyar nyelvnek hivatalossá tétele oly újitás, mely az ország nem magyar lakóinál »németek-, illyrek-, tótok-, horvátok-, ráczok-, oláhok- és rusznyákoknál, kiknek száma a magyarokat háromszor is felülmulja, veszedelmes izgatottságot vonhat maga után, még nagyobbat, mint a német nyelv behozása. A király csak a törvényes követelések teljesitését igérte meg, de ez újitás. Hat millió nem indulhat két millió után. A nevelés átalakitása nagy költséggel járna. Elég, ha az egyetemen, az akadémiákon és gymnasiumokon lesz egy-egy magyar tanár.«[2] Ezen ép oly felületes, mint roszakaratu megjegyzések ellen a kanczellária korántsem lépett fel kellő energiával. Az egész kormányzat megfeledkezett arról, hogy ez év elején a magyar nyelv ápolását és terjesztését első rangú állami feladatnak nyilvánitotta. A király október 23-ikán azt határozza, hogy a magyar nyelv nem tudása miatt tanitót elbocsátani nem lehet, hisz az ország lakosságának legnagyobb része nem birja e nyelvet. A tanitók magyar nyelvismeretét illetőleg szigorúan ahhoz tartsák magukat, a mi 1780-ban érvényben volt.[3] Az egyetlen nagyobb engedmény, melyet a kormány tett, abban állott, hogy az egyetemre kinevezte Vályi Andrást a magyar nyelv tanárává.

Mégis oly erős volt a József németesitése ellen való mozgalom, hogy lehetetlen volt a nyelvről szóló törvény teljes megakadályozása. Ez igy szól: »ő felsége biztositja a rendeket a felől, hogy hivatalosan nem hoz be külföldi nyelvet. Hogy pedig a magyar anyanyelv inkább terjedjen és csinosodjék, a gymnasiumokban, akadémiákon és az egyetemen külön tanárát kell alkalmazni a magyar nyelvnek és stilusnak, hogy azok, kik azt

[1] Kabineti levéltár, 1791. 45. sz.
[2] U. ott, 2998. sz.
[3] Kancz. levéltár, 1790. 13742. sz.

Vasonkeő Judice Curiae Nostrae Regiae; Comite Joanne Erdődy de
Monyorókerék, Regnorum Nostrorum Dalmatiae, Croatiae et Scla-
voniae Bano; Petro Végh Tavernicorum; Comite Antonio Károlyi
de Nagy-Károly, Nobilis Turmae Nostrae Praetoriae Hungaricae Ca-
pitaneo; Comite Leopoldo Pálffy ab Erdőd Janitorum, praelato Comite
Carolo Pálffy ab Erdőd, Curiae; Illustrissimo S. R. Imperii Princi-
pe Antonio Grassalkovics de Gyarak Agazonum; Comite Josepho
Georgio de Batthyán Perpetuo in Németh-Ujvár Dapiferorum; Co-
mite Francisco Zichy de Vásonkeő Pincernarum; Comite Josepho
Majláth de Székhely Cubiculariorum Nostrorum Regalium per
Hungariam Magistris, ac praelibato Comite Carolo Pálffy ab
Erdőd Comite Posoniensi, caeterisque quam plurimis Regni
Nostri Hungariae Comitatus tenentibus, et Honores.

Leopoldus

Comes Carolus Pálffy

Alexander Pászthory

Lecta.

Az 1791-iki törvények záradéka.

(Az oklevél eredetije az országos levéltárban.)

nem birják és megtanulni akarják, valamint azok is, kik már ismerik, de nagyobb tökéletességre akarnak eljutni benne, alkalmat nyerjenek erre. A kormányszéki ügyeket most még latin nyelven fogják tárgyalni.« (XVI. t.-cz.)

Ez az első, a magyar nyelvről és jogáról szóló törvényünk. Keveset nyújt, da igen nagy kilátást nyit. Kifejezi a magyar nyelv természetes és örökös jogát arra, hogy hivatalos legyen. E joggal szemben csak ideiglenesen ismeri el a deák nyelv uralmát.[1] Országos kivánságnak nyilvánitja a magyar nyelv terjesztését és kicsiszolását és e kivánságához csatlakozik maga a király is. Az udvar közjogi felfogása szerint az iskola ügyének intézése kizárólag királyi jog. Most, ezen igen lényeges pontban, az ország ragadja magához a vezetést. Végre, a mi a nyelv elterjedésére nézve talán legfontosabb és legbiztatóbb, nemcsak a született magyarokról feltételezi, hogy anyanyelvüket tovább akarják fejleszteni, hanem a másnyelvű hazafiaktól is bizvást elvárja, hogy megtanulják az ország nyelvét.

A nemzeti nevelés rendszerének, valamint a sajtó szabadságáról szóló törvénynek kidolgozása egy országos bizottságra marad »a királyi jogok fentartásával«.

Feltünő, minő keveset foglalkozott ez a sokoldalú és tevékeny dieta az anyagi kérdésekkel. A vámkérdés, az Ausztriával való kereskedés ügye, a gazdasági elnyomás, mely annyira foglalkoztatta az előbbi és későbbi dietákat, itt alig fordult elő. A dunáninneni kerület hitlevél-javaslata a rendek részére követeli ezt a jogot, hogy a szabad kereskedés felől tárgyaljanak a szomszéd és más nemzetekkel, és a mit ők e tekintetben, valamint a kivitel és behozatal, a termelés, a gyártás, és a vámokat illetőleg végeztek, az kötelezze a fejedelmet is.[2] A tiszántúliak is sürgetik, hogy addig is, mig a jövő országgyűlésen a királyi tanácscsal együtt megállapitják a vám és harminczad rendszerét, a Magyarország és az örökös tartományok közti bizalmatlanság eloszlatására, szabad legyen az összes magyar terményeket az örökös tartományokon keresztül külföldre vinni, az átmeneti vám lefizetése mellett.

Az 1790 július 15-iki ülésen báró Podmaniczky József, helytartótanácsos és Hevesmegye követe, a rendek figyelmébe ajánlotta a kereskedelem ügyét. Szerinte az ausztriai ház az oka annak, hogy a magyar kereskedelem annyira elmaradt. Az uralkodó család meg akarja akadályozni a kereskedést és a pénz forgalmát Magyarországon, hogy magyar pénzzel a többi örökös tartományt gazdagitsa. Mig itt Ausztria parancsol, nincs remény a kereskedelem ügyének javitására.[3]

Mind e tervezetek szoros összefüggésben állottak az országgyűlésen akkor túlnyomó elszakadási törekvésekkel. Valamennyi abban az alap-

[1] Nunc adhuc.
[2] 17. szakasz.
[3] Névtelen feljelentés, 1790 július 18. Hadi levéltár

hibában szenved, hogy a magyar vám- és kereskedelmi ügyet, melyre nézve épen az örökös tartományokba való kivitel a legfőbb momentum, az ausztriai kormánynyal való megegyezés nélkül, tisztán mint Magyarország belső ügyét vélték elintézhetőnek. Az államtanács azon szempontból indult ki, hogy a magyar rendeknek van ugyan beleszólásuk a vámügyekbe, de csak a központi kormánynyal együtt dönthetnek. Ezt a döntést maga az országgyűlés sem várhatta egyhamar, és megelégedett egy bizottság kiküldésével, mely a vám, kereskedelelmi és iparügyekre nézve készitsen javaslatot.

Nem is az volt ezen országgyűlés feladata, hogy akár a szellemi érdekek terén, akár a gazdaság mezején állandó nagy eredményeket teremtett. Megfelelt kötelességének, midőn az elmult korszaknak a nemzet létét veszélyeztető felforgátásai után új, törvényes alapokat szerzett az ország függetlenségének, és egyúttal helyreállitotta az annyira megrendült bizalmat a nemzet és a dynastia között. E kettős alapon aztán talajt nyert a nemzet arra, hogy erkölcsi, értelmi és anyagi erejének kifejtése által megszerezze mindazt, mi valóban szabad és önálló nemzetté tehette. Az erő hiján, a legszebb intézkedések is üres malasztnak maradnak. A mi ereje pedig a nemzetnek akkor volt, azt országos és rendi jogainak visszaszerzése teljesen igénybe vette.

Általános történeti szempontból legfontosabb eredménye a nagy vallásfelekezetek kibékitése. Nem azért, mert ezt törvénybe iktatták, hanem azért, mert a lelkekben előbbre való lett a hazafias együvé tartozás érzése a felekezeti érdeknél. Ha az önzetlenség és áldozatkészség hasonló módon érvényesűlhet a társadalmi téren is, ha a nemesség ép úgy kész megosztani jogait a polgárral és paraszttal, mint a katholikusok a protestánsokkal, akkor és csakis akkor vezethetett volna méltó sikerhez a magyar szabadság szép álma.

III. FEJEZET.

Az erdélyi országgyülés. Az unio kérdése.

A kis hazában, mint már emlitettük, József rendeleteinek visszavonása és halála a magyarral azonos mozgalmat okozott. Különösen kiemelendő, hogy, mivel a régi rendi élet visszaállitásáról volt szó, ez a mozgalom itt épen nem szoritkozott a magyar és székely nemzetekre. Részt vettek abban a szászok is, kik nemzetiségüknél sokkal többre becsülték rendi jogaikat és kiváltságaikat. A germanizáló császárnak nem birták megbocsátani, hogy feloszlatta universitásukat, és a polgári egyenlőség (concivilitás) megadása által előmozditotta más törzsűeknek, magya-

roknak, oláhoknak és nem szász németeknek betelepitését addig meglehetősen zárt községeikbe. »Ismét feléledünk, a szász ismét nemzet. Mindnyájunknak dobog a szive, minden szemből örömköny pereg« — mondja egy akkori röpirat.

Az volt a kérdés: a három kiváltságos nemzetnek ez az egyetértése fenmarad-e akkor is, mikor nem a réginek fentartásáról, hanem újitásokról van szó?

Soha sem érezte jobban a magyar nemzet egyesitésének és erősitésének szükségét mint akkor. A két haza összeolvasztását a magyarság legfőbb érdeke parancsolta. József ezt az egyesitést előkészitette, tényleg mindkét ország már több éven át egy igazgatás, egy kormány, egy törvény alatt áll. Igaz, hogy a történeti fejlődésen kivül volt még egy igen lényeges ok, mely addig megnehezitette az uniot. A katholicizmus minden előhaladása ellenére is 1780-ig az erdélyi protestánsok sokkal kedvezőbb helyzetnek örvendtek, mint magyarországi hitfeleik. De mihelyt a főországban enyhült a felekezeti ellentét és maguk a katholikusok is készek voltak régi ellenfeleiknek megadni a teljes polgári egyenlőséget, az elválasztás legfőbb alapja elvesztette jelentőségét.

Maga a kormány is eleinte az unio álláspontjára helyezkedett. A király 1790 márcziusban, ugyanakkor, midőn a három nemzetnek és területének visszaállitását elrendelte, fölöslegesnek mondta ki külön erdélyi kanczelláriának felállitását. Az tehát, legalább egyelőre, egyesitve maradt a magyar udvari kormányszékkel. A gubernium egyenesen az udvari kanczelláriától függött. Mihelyt a magyar országgyűlés összeült, több magyar megye és székely szék folyamodott hozzá szorosabb egyesitésért. Szerették volna fentartani külön kiváltságaikat, de a mellett élvezni azt a nagyobb biztosságot, melyet e kiváltságoknak a magyar koronázási hitlevélbe való befoglalása vont volna maga után. Ebben az irányban szólt gróf Batthyányi Ignácz erdélyi püspök a szeptember 3-iki ülésen.

Minthogy kezdettől fogva az volt Lipót felfogása, hogy az unio kérdésében az erdélyi rendek is meghallgatandók, már azért is szükséges a külön erdélyi dieta összehivása. Bánffy, az erdélyi kormányzó, csak azt kivánta, hogy e dietát csak a magyar koronázás után tartsák meg. Kaunitz az államtanácsban augusztus közepén szigorúan eliténi »a nagyon káros titkos szándékot az erdélyi nagyfejedelemségnek Magyarországgal való elválaszthatatlan egyesitésére«. A király akkorra akarja halasztani a dietát, mikorra elég katonaságot lehet majd Erdélyben elhelyezni a nyugtalankodók fékentartására.[1]

Midőn a királyi biztos utasitása került szóba az államtanácsban, Kaunitz egyenesen a divide et impera elv alkalmazását ajánlotta, ez értelemben készült aztán titkos utasitás báró Rall altábornagy, mint királyi

[1] Kabineti levéltár, 2434.

Gróf Bánffy György.
(Egykoru metszet az országos képtárban.)

biztos részére, melyben a király meghagyja neki, hogy azon esetben, ha a rendek az uniora czélzó inditványnyal föllépnének, ennek elfogadását mindenkép akadályozza meg, sőt megragadjon minden jó eszközt, hogy az ilyen törekvés szóba se jöjjön. »Mert én az ilyen egyesitést soha sem engedhetem meg és nem is akarom.«[1]

Ezalatt magában Erdélyben is érvényesült a divide et impera elve. A szászokon kivül a székelyek nagy része is ellene nyilatkozott az unionak, különösen gróf Nemes János izgatására, az unio mellett a partiumbéli megyéken kivül csak Szolnok és Doboka megyék foglaltak állást. Igaz, hogy a magyar urak majdnem kivétel nélkül mellette voltak, de az ötvenre menő királyi meghivottak (regalisták) között több volt az udvarhoz hajló, és a kormány még indigenák meghivása által is növelni akarta pártját. Összesen 419-re ment a dieta tagjainak száma, kik között csak 70 volt a nem-nemes.

Midőn deczember 21-ikén megnyilt a gyűlés, ugyanaz a kérdés támadt mint Budán: vajjon elismerik-e a rendek a kormányzó és a kormányszék törvényességét? Itt is csak egyelőre fogadták el őket a törvényes választásig. Másnap mindnyájan letették a törvényes esküt magyar nyelven. Midőn a királyi biztos ünnepélyesen megnyitotta a dietát, egyúttal biztositotta a rendeket a király nevében összes jogaik és szabadságaik föntartásáról. E biztositás körülbelől a magyar hitlevélnek felelt meg és a rendi szabadságnak még inkább az erdélyi önállóságnak kedvező ujitás volt. Az is kedvezés volt a kormány részéről, hogy a gyűlés helyéül Kolozsvárt tűzte ki, melyet a magyarok Nagy-Szebenhez képest úgy néztek, mint Budát Pozsonyhoz képest. A rendek le is tették nagy lelkesedéssel a hűségi és hódoló esküt, mire Rall, »a király lelkére«, letette az esküt az ország, valamint az egyes rendek összes jogainak megtartására.

A királyi előadások majdnem szó szerint megegyeznek a pozsonyi dieta elé terjesztettekkel. Különbség csak abban volt, hogy, mivel Erdélyben még nem volt úrbéri szabályzat, a rendek felszólittatnak, hogy azt még e gyűlésen dolgozzák ki kölcsönös megegyezéssel. Hanem e kérdések korántsem érdekelték a rendeket annyira, mint a közjogi viszonyok, és különösen, mint az unio problemája.

Először a három nemzet szavazatjoga jött kérdésbe. A kormányzó véleményét elfogadták, hogy tudnillik azon esetben, ha két nemzet megegyezik, a harmadiknak is kötelessége a hozzájárulás, csakhogy e nemzet aztán a királyhoz fordulhat sérelme orvoslásáért. Le is tették a három testvérnemzet szokásos esküjét, de Kraszna, Közép-Szolnok és Kővár vidéke kikötötték, hogy ez az eskü ne akadályozza őket azon törekvésükben, hogy Magyarországhoz csatoltassanak.

Az egész ország unioja 1791 január 18-ikán tárgyaltatott először.

[1] Kabineti levéltár, 1790 november 5. 3381. sz.

Az volt a kérdés: megemlékezzenek-e a feliratban a kanczellária egyesitéséről vagy nem. A szászok és a székelyek egy részének ellenmondása miatt csak annyit vihettek keresztül a magyarok, hogy a gyűlés a statusquo, vagyis az egyesités fenmaradását kérje, mindaddig, mig e felől a rendek nem határoznak. Február 11-ikén, midőn hire terjedt, hogy az udvar már elhatározta a két kanczellária elválasztását, újra tárgyalták e kérdést. Keményen kikeltek gróf Nemes ellen, ki az elválasztást sürgető iratot terjesztett a rendek között. Bizottságot küldöttek ki, mely megállapitotta azon feltételeket, melyek alatt az ország beleegyezik az unioba. E feltételek az egész egyesitést körülbelül az udvari hatóság közösségére szoritották. Midőn a vitában Türi Sámuel itélőmester, különben a szoros egyesités ellen szólva, mégis azt követelte, hogy legalább vámegység és szabad forgalom legyen a két ország közt, Cserei itélőmester megvetőleg úgy nyilatkozott, hogy ez nem olyan tárgy, a miért nemes ember lelkesedhetnék, hisz a közbenső vám eltörlése csak a görögnek meg az örménynek válnék hasznára. A szász nemzet kezdettől fogva nagy határozottsággal küzdött az unio ellen. Utóljára báró Kemény Simon azon közvetitő javaslatát fogadták el, hogy kanczellária egy legyen, de abban két külön tanács egész függetlenül intézze a magyar és az erdélyi ügyeket. Az unionak tehát legfölebb a neve maradt volna meg. A heves viták, melyekben a szász követek, különösen Rosenfeld és Heydendorff, szembe szállottak a magyar urakkal, nagy izgatottságot idéztek elé, egymást érték a viharos jelenetek. Pedig voltakép már tárgytalan volt az egész vita. A király február 28-ikán kelt leiratában tudatta a rendekkel, hogy elhatározta a két kanczellária elválasztását. Az új erdélyi főkanczellár, gróf Teleki Sámuel, már márczius 3-ikán le is tette az esküt: előbb, mintsem az erdélyi rendek elkészültek feliratukkal. Márczius 12-ikén kihirdették a királyi leiratot, de a rendek azonnal ujabb felterjesztést határoztak az unio érdekében. E pontban a gubernium is a rendekkel tartott, annyira, hogy nem is akart levelezni az új kormányszékkel, hanem csak magával a királylyal. De sem az újabb felirat, sem a Ferencz trónörököshöz és Pálffy kanczellárhoz küldött futár nem változtattak a király elhatározásán. A kanczellária egyesitése, mint a régi alkotmányon alapuló, fenmaradt és a tények előtt meghódolt a gubernium és nemsokára a gyűlés is.

Az udvar Erdélyt illetőleg körülbelül azt a politikát folytatta, mint a szerb congressussal szemben. Az illyr kanczellária felállitása, ép úgy mint az erdélyinek különválasztása, egyaránt a magyar törekvések ellen irányult. Könnyebbnek tartották Bécsben a szétdarabolt országnak, mint az egységesnek kormányzását. Nem lehet kétség a felől, hogy az erdélyi kanczellária önállósága szorosan megfelelt a törvénynek, melyre a király letette az esküt. A nagy hiba csak abban állott, hogy az udvar nem nyiltan lépett fel, hanem a kedvező pillanatban meglepte a világot a már kész ténynyel. Soha oly tökéletességre nem vitték azt a visszaélést, hogy magyar

ügyekben a magyar tanácsosok nélkül határoztak, mint épen akkor. Gróf Pálffy Károly főkanczellár, kinek hűségéhez és loyalitásához kétség nem férhetett, nem tudott arról semmit, hogy az illyr és erdélyi ügyeket kiveszik majd hatás-

Gróf Teleki Sámuel.
(Egykoru metszet után.

köréből. Még ez a nyugodt, az udvar körében nevelkedett igazi aulikus ember is megsokalta a mellőzést és lemondott méltóságáról. Lipót e miatt kifejezte sajnálatát, és kérte őt, legalább addig viselje tovább hivatalát,

melyben annyi érdemeket szerzett, míg ő — a király — visszatér Olaszországból.[1] Ha megmarad elhatározása mellett, valóságos conferentia-miniszterré fogja őt kinevezni, »úgy kitünő szolgálatainak megjutalmazására, mint azért, hogy megmutassam, mennyire hajlandó vagyok a magyar nemzet méltányos kivánságait ebben is kielégiteni«. Ennyi kegy kibékitette a sértett főurat, és az az egyetlen eset, melyben akkori magyar főtisztviselő valóban országos okokból akarta elhagyni méltóságát, minden következés nélkül mult el.

Már az unio ügyében folytatott viselkedésük is igen erős ellenszenvet keltett a gyűlésen a szászok ellen. Midőn ők nemzetül protestáltak a kanczellária ügyében küldendő felirat ellen, báró Wesselényi Miklós, az egyesités tüzes lelkű előharczosa, azon váddal illette őket, hogy nem lehet más szándékuk, mint az, hogy megszegjék a három nemzet unioját, vagy pedig behizelegjék magukat az udvarnál. A királyi ügyek igazgatója fiscalis actióval fenyegette őket, és 1791 április 5-ikén becsukták a terem ajtait, hogy ne menekülhessenek. Méltán vádolhatták őket azzal, hogy igen kevés hálát tanusitanak a magyar nemzet iránt, pedig világos, hogy csak annak köszönik szabadságuk visszaszerzését. Az sem tagadható, hogy a szászok teljesen igénybe vették azokat a kiváltságokat, melyeket az ország alkotmányának köszönhettek, a mellett pedig nem mulasztottak el egy alkalmat sem, hogy az udvarral szemben magukat, mint különösen hű és megbizható alattvalókat. tüntessék fel.

Növelte az elkeseredést, midőn a szászok olyan kérdésben is elszakadtak a magyar nemzettől, melyben egészen annak részén volt a törvényes igazság. Április 12-ikén szóba jött, hogy a guberniumhoz német nyelvű udvari leirat érkezett. A rendek felszólitották a kormányszéket, küldje vissza ezt az iratot, mire a szászok ismét protestáltak. Szemükbe röpitették azt a felszólitást: »menjenek hát Németországba«. Utoljára a gubernator valahogy kiegyenlitette a viszályt, a mely azonban minden alkalommal, midőn a szászoknak valami külön érdeke forgott fenn, nagyrészt az ő hibájukból, újra meg újra kitört.

Nevezetes eseménye ezen országgyűlésnek, hogy ezen jutott először tárgyalás alá az oláh kérdés. A kiváltságos nemzetek örvendettek a régi rend helyreállitásán, az oláhok, kik Józsefben védőjüket siratták, ujabb elnyomástól tartottak és egyenesen a királyhoz fordultak kérésükkel. E kérelmet Méhessi udvari kanczellári titkár szerkesztette és Babb János görög.-kath. és Geraszim Adamovics görög-keleti püspökök adták át Lipótnak, ki elintézés végett az ország gyűléséhez küldötte.[2]

Nagy hasznára volt az oláh törekvéseknek az akkor még minden hazafinál is nagy tekintélyben álló Anonymus. Nemcsak arra hivatkoz-

[1] 1791 márczius 8-iki kézirat. A gróf Bánffy család remetei levéltárában.

[2] Supplex libellus Valachorum Transsilvaniae, jura tribus receptis natonibus communia postliminio sibi adseri postulantium. Kiadta Éder, Kolozsvár, 1791.

nak, hogy ők rómaiak, az ország legrégibb lakosai, hanem arra is, hogy őseik, mint a névtelen jegyző elbeszéli, szerződésre léptek Tuhutummal és úgy jutottak a magyar uralom alá. De jogaik egész a XVII. századig nem szenvedtek csorbát. Meg kell tehát szünni azon előitéletnek, mintha az oláh Erdélyben csak türt, bebocsátott nemzet volna. Kérik a királyt, adja meg nekik a teljes polgárjogot, engedje, hogy papságuk, nemességük, polgári és paraszt osztályuk egyenlő kedvezésekben részesüljön mint a bevett nemzeteknek megfelelő rendjei. Választásoknál és kinevezéseknél kellő tekintettel legyenek reájok. Végre azon megyék, székek és községek, melyekben ők vannak többségben, oláh neveket nyerjenek. Még azt is kérik, hogy

Idősb báró Wesselényi Miklós.
(Az orsz. képtárban lévő metszetről.)

nemzeti congressust tartsanak. Mialatt a folyamodást az országgyűlésen felolvasták, félreverték a harangokat. Tűz ütött ki a városban. Sokan el akartak távozni a teremből. Wesselényi Miklós azt dörögte fülükbe, maradjanak, nagyobb tüzet kell eloltani itt a házban.

Csakugyan ez a forradalom első üszke volt. Arról volt szó, hogy a nyersszám is nyerjen jogot. Olyat, minőt eddig csak történeti érdem biztositott. Addig is nehéz volt a három nemzet és négy vallás országának kormányzása, mi lesz majd, ha ezekhez egy új, negyedik nemzet és ötödik felekezet járul? Ha valaha, akkor tünt ki, mennyire életkérdés Erdélyre nézve a Magyarországgal való egyesülés. Mivel pedig az unio nem valósult

meg, az oláhoktól, mint nemzettől, meg kellett tagadni minden jogot. Ebben valamennyien egyetértettek. Alkotmányos szempontból nem volt megtámadható az a felfogás, hogy minden nemzetnek vannak kiváltságosai és jobbágyai, az oláhok közt is vannak nemesek, polgárok stb. Nem a nemzetiségen alapul a rendi jog, hanem a kiváltságon. Az oláh nemzetet pedig nagy durvasága képtelenné teszi arra, hogy az ország igazgatásában részt vegyen. Ezen papjaik nevelése segithet csak, mert most a pásztorok sem külömbek nyájuknál. Arra azonban készek voltak, hogy törvényt alkossanak a görög nem-egyesültek vallás szabad gyakorlatáról. Tovább nem jutottak: a nép erkölcsi és szellemi emelésének eszközlése túlment a rendi felfogás határain.

Az unionak belső szükségét mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy a két ország gyűlése körülbelül azonos körben mozgott és azonos ügyekkel foglalkozott. Igaz, hogy a budai dieta sok tekintetben mintául is szolgált a kolozsvárinak. Ide mutat, hogy ez is mindjárt kezdetén elrendelte protocollumainak kinyomatását. Ide mutat, hogy Erdély is igényt tart azon a leopoldi diplomában biztositott jogára, hogy a törökkel való békekötésekre befolyást gyakoroljon. A rendek hosszú időn át követelték, hogy külön erdélyi követ is legyen jelen a szisztovai békealkúnál. Az 1791 márczius 24-iki ülésen még utasitását is megállapitották e leendő követnek. A külpolitika terére lépve, sokan Moldva- és Oláhország megszerzését ajánlották a királynak, melyek különben is a magyar korona országai. Csak így kerülhető el az a veszély, hogy ez a szomszédos terület orosz uralom alá ne jusson. A király május 17-ki válaszában teljesen megtagadta a rendektől a követküldés jogát, de megigérte, hogy egyebekben a békealkúnál tekintettel lesz az ország jogos követeléseire. Igy a határ új kitüzésénél erdélyi biztosok is közreműködnek. Az 1791: IX. törvényczikk szigorúan fönntartja a király részére a külügyek vezetését, de egyúttal kilátásba helyezi, hogy a fejedelem erre képes erdélyieket is alkalmaz különösen mint ügyvivőket a két oláh fejedelemségben.

A lényeges külömbség a magyar és az erdélyi alkotmány közt a felekezeti viszonyok megállapitásában állott. Mária Terézia téritései és József eljárása után itt is újra kellett rendezni a felekezeteknek egymáshoz való viszonyát. A főnehézséget az áttérések ügye képezte és a katholikusok, báró Jósikával élükön, legalább azt a rosszalást akarták itt is törvénybe iktatni, melylyel a megfelelő magyar czikkely a katholikus vallást elhagyókat illeti. Ez nagy vitára adott okot és itt is kimondták, hogy egy felekezet ellenmondása a többiek határozatát erőtlenné nem teheti. A vegyes házasságoknál lényeges és régi törvényben alakuló külömbség a magyarhoz képest, hogy itt a gyermekek vallására nézve a katholikus és protestáns házasfelek teljesen egyenlő joguak. Erdélyben a katholikust nem lehetett uralkodó vallásnak tekinteni. Ennyi tárgy és vita foglalkoztatta a dietát 1791 augusztus 9-ikén történt berekesztéseig. Abban is megegyeztek

a magyarokkal, hogy sok fontos ügy előkészitésére bizottságokat küldöttek ki. A törvényalkotás az országgyűlés bezárásával befejezve nem volt. A megállapitott czikkeket Bécsbe küldötték, hogy ott a király megerősitse azokat. A szászok, szokásuk szerint, külön deputátiót is küldtek a császárhoz, hogy az országos végzések ellenében lehetőleg érvényesitsék külön érdekeiket. Ezért történt, hogy az 1791-iki articulusok csak 1792 nyarán intéztettek el véglegesen.

II. Lipót akkor már nem volt az élők között. Rövid betegség után, 1792 márczius 1-én forró lázban elhunyt. Uralkodása bár csak két évre terjedt, a legnevezetesebbekhez tartozik történetünkben. Bölcsességének, mérsékletének és energiájának sikerült a monarchiát kivülről és belől fenyegető veszélyeket legyőzni. Magyarországon és Erdélyben a történeti alapon nyugvó alkotmányos élet visszaállitása az ő nevéhez van kötve. Legfőbb tette azonban, hogy e mellett a királyi méltóságnak is visszaszerezte nemcsak fényét és tekintélyét, hanem a nemzet bizalmát is. Csakis egyrészt a monarchikus, másrészt az alkotmányos és nemzeti eszméknek ez a megszilárdulása tette lehetővé, hogy a dynastia és Magyarország minden eddiginél sokkal hatalmasabb támadásokat diadalmasan álljanak ki.

ÖTÖDIK KÖNYV

A FRANCZIA FORRADALOM ÉS A REACTIO KORA

Franczia háború korabeli fegyverek.
(Rajzolta Cserna Károly.)

I. FEJEZET.

A forradalmi eszmék és Magyarország. Martinovics és társai.

Sokszor fölvetették azt a kérdést, miért tanúsitott Lipót oly nagy, szinte gyöngeségig menő engedékenységet Oroszország és a porta irányában. A reichenbachi conventiót még megmagyarázza a magyar ügyek akkori bonyodalma, de azt, hogy a szisztovi augusztus 4-ikén kötött békében a császár lemond minden 1788 óta tett hóditásról, köztük Belgrádról is és csak Orsovánál és török Horvátországban nyer némi csekély határigazitást, kizárólag a franczia mozgalmak előtérbe lépésének tulajdonitható. Már nem arról van szó, az egyik vagy másik dynastia birjon-e valamivel nagyobb területet és tekintélyt, hanem arról, mikép védhetik meg magukat valamenynyien a Francziaországban uralomra jutott eszmék áramlása ellen.

Európa összes fejedelmei közül épen Lipótot érdekelte legközelebb a franczia mozgalom. Nem csak személyesen, a mennyiben Mária Antónia, a franczia királyi eszmének akkor egyedüli méltó képviselője és martyrja, az ő huga volt, hanem mint római császárt, mint az egész európai államrendszernek méltóságánál fogva hivatott vezetőjét. Azok a viszályok, a melyek némely szomszédos német birodalmi fejedelem és Francziaország között már 1789 óta felmerültek, aránylag csekély jelentőségűek. Az udvarias, finom franczia emigransok izgatásainak és áskálódásainak sem tulajdonitható sokkal nagyobb hatás. A főkérdés az volt, fönnállhat-e Francziaországban a trón és nem ragadja-e magával bukásában Európa többi dynastiáit? Az eszmék erősebbek voltak az embereknél és épen az óvatos,

lelke mélyében békés Lipót volt kénytelen a világtörténet egyik legnagyobb háborúja előkészitésénél vezérszerepet vinni.

Már 1790 őszén valószinűnek tartották a háború kitörését. Egy akkori terv szerint a császár és a porosz király Belgiumból küldenék hadaikat Francziaország ellen. Biztak abban, hogy a királyhoz hű franczia ezredek nem igen állanának ellen, a nemzetőrséget pedig nem tartották félelmesnek. Helyreállitják a franczia király tekintélyét s a régi rendet és megfelelő területi kárpótlást is nyernek.[1] Egy ideig mégis késleltette a háborút az a remény, hogy XVI. Lajos kiszabadul lealázó helyzetéből. Lipót tudott a királyi család menekülési tervéről, helyeselte azt, és Belgiumban mindent előkészitett sógora és huga fogadására. Csak midőn a szökés nem sikerűl, Lajost visszahozzák Párisba és attól kell tartani, hogy ott egészen a nép kényének lesz kiszolgáltatva, szánja reá magát a császár az első diplomatiai lépés megtételére. 1791 július hó 6-ikán Paduából felszólitást intézett az összes európai uralkodókhoz, melyben figyelmezteti őket, hogy az igen keresztény király ügye valamennyiük közös ügye. Jelentsék ki, hogy készek megboszúlni a király és családja ellen netalán elkövetendő sértéseket és nem ismernek el oly alkotmányt, melyet a király szabad akaratából nem erősit meg. Egyuttal felhatalmazza követeit, hogy az illető udvarokkal lépjenek érintkezésbe azon eszközök végett, melyek e közös fellépést eredményessé tehetik.[2] A trónok solidaritasa és azok kötelessége, hogy, ha kell, fegyveresen is kényszeritsék a franczia nemzetet a királyi méltóság tiszteletére — ezen nyilatkozatnak történeti jelentőségű vezető eszméi. Kaunitz egy akkori emlékirata mutatja, hogy a régi Európának ezen utolsó nagy diplomatája épen nem rosszalta az alkotmányt, csak azt követelte, hogy a királyi szék tekintélye megmaradjon, és a forradalom excessusokra ne ragadja a francziákat. Ezek ellen van joga a többi nemzetnek a beavatkozásra, mert megbontják Európának azon egységét, melyen műveltsége és túlsúlya alapúl. Ez a liberalis és magas szempontokból kiindúló felfogás épen nem felelt meg az emigransok véleményének, kik az ancien régime-t akarták visszaállitani, minden megalkuvás nélkül, és kiket különösen az orosz czárné biztatott.

Az azon időben kötött szisztovi béke lehetővé tette a teljes megegyezést Poroszországgal. A két uralkodó Pillnitz-ben, a szász választó kastélyában találkozott és megállapodott a Francziaországgal követendő eljárásban. (1791 augusztus 27.) Elvileg ott nem mentek túl a paduai nyilatkozaton, de azt mégis elhatározták, hogy seregeiket hadi lábra állitják. Az összeütközés még nagyon távolesőnek látszott. A párisi nemzetőrség Lafayette alatt (1791 július 17-ikén) visszaverte a jakobinusok egy erős támadását; a király letette az esküt az alkotmányra s úgy látszott, hogy a korlátolt

[1] 1790 szeptember 14-ikén. Bécsi áll. levéltár.

[2] Vivenot, Quellen zur Geschichte der deutschen Kaiserpolitik Oesterreichs. I. 186.

monarchia gyökeret verhet Francziaországban »A demagogikus alkotmány meg kezd ingani,« irja gróf Teleki Sámuel a pillnitzi találkozás után »és valószinüleg csak igen rövid ideig tart«.[1] Csak Mária Antónia nem osztozott e reményekben. Tisztában volt a mozgalom erejével és mélységével. A szeptember végén összeült törvényhozó gyűlésben már erősen volt képviselve a köztársasági párt (a girondisták). A királynő egyre sürgeti az európai fejedelmek congressusát és fegyverre készülését. XVI. Lajos kénytelen az emigransok és papok ellen hozott tövényektől megtagadni a szentesitést. A nemzeti és a királyi felség együtt megmaradásának kérdése még meg nem oldhatónak látszott.

Ily viszonyok közt jött létre 1792 február 7-ikén a szövetség a császár és a porosz király között. Alapul, elég különösen, az 1756-ban Mária Terézia és XV. Lajos közt kötött szövetséget vették. Akkor már attól kellett tartani, hogy a francziák megizenik a háborút a német birodalomnak és igy a császárnak, mert megengedték az emigransok fegyveres gyülekezését közel a franczia határhoz. Kaunitznak egy jegyzékét, melyben bár mérsékelten és az alkotmányos elv elismerésével, rosszalja a köztársasági párt eljárását és azt teszi felelőssé a következésekért, jogtalan külföldi beavatkozásnak tekintették a francziák. A mérsékelt miniszterium megbukott, a király kénytelen volt girondista kormánynyal venni magát körül. Épen ezen mozgalmak közepette érkezett Párisba Lipót halálának hire. Mint a dynastikus és conservativ érdekeknek természetes előharczosa, de egyúttal mint a reform barátja, addig békésen vezette Európát a nagy válság küszöbéig. Most, hogy tekintélye és mérséklete hiányzott, a két szélső párt minden közvetités nélkül állott egymással szemben. Dumouriez, az új franczia külügyminister, határozottan fönntartotta országának azt a jogát, hogy saját ügyeit teljesen függetlenül intézhesse. Kaunitz erre márczius 18-ikán ujra hangoztatta Európának azt a kötelességét, hogy szükség esetén erőszakkal elfojtsa a köztársasági mozgalmakat. Erre ápril 20-án XVI. Lajos megjelent a törvényhozó gyűlésben és hadüzenetet ajánlott Magyar- és Csehország királya ellen. A gyűlés csaknem egyhangulag elfogadta a király javaslatát. Akkor történt, hogy Condorcet, a hires philosophus, a trónok közös érdekével szembe állitotta a nemzetek közös érdekét, azok most még a trónoknak hódolnak, de majd belátják, hogy a franczia eszmékkel együtt saját jólétüket és szabadságukat is eltemetnék.

Párisban teljesen tisztában voltak a megkezdendő hatalmi és elvi harcznak döntő és végzetes voltával. Bécsben ellenben az aggastyán Kaunitz mellett egy ifjú, még tapasztalatlan uralkodóra szállott a kormányzásnak, vezetésnek nehéz gondja.

Ferencz, kit nagybátyja József császár neveltetett Bécsben, ifjú kora óta elég tehetséget mutatott, de komoly munkához nem szoktatták soha.

[1] Levele gróf Bánffy Györgyhez 1791 szeptember 3-ikán.

Később az ügyek külső elintézésében nagy jártasságot és ügyességet sajátitott el, de a dolgok mélyére hatolni sohsem szeretett. Voltakép trónra lépése után is volt nevelőinek, Colloredonak és Schloissnignak vezetése alatt állott. Jellemének legkiválóbb oldala a jószivűség, családiasság, de a nagy

I. Ferencz.
(Egykoru metszet után.)

eszmék, a mély érzelmek iránt való érzék hiányzott benne. József császárt inkább a külsőségekben utánozta csak, a népszerűség keresésében, a szegény emberrel való törődésben, a katonaság kitüntetésében, de nagybátyjának magasröptű szelleme és akaratereje idegen maradt előtte. A gondviselés

ő reá bizta egy nagy birodalom vezetését a legsúlyosabb válságok alatt, olyan föladatot, melynek a legkiválóbb elme is alig felelhetett volna meg. De az ő igazi ideálja valami kicsi, politikai gondoktól alig érintett fejedelemség lehetett, hol irószobájából mindent maga intézhet, és a mi fő, mindent megtudhat. A cselekvő erő hiányát némileg pótolta benne a passiv ellenállásnak ereje, a kitartás. Talán legjobban hasonlit őséhez, III. Frigyeshez, a ki a sors legsúlyosabb csapásai közt szegényen, országából kiűzve, sem vesztette el bizalmát és hitt méltóságában és dynastiája jövőjében. Trónralépése után nemsokára, május 20-ikán koronázó országgyűlést hivott össze Budára. Már e hely kitüzése is jelezte, mennyire kedvezni óhajt a nemzetnek. A háború viseléséhez a rendek teljes jóakaratára és segitségére volt szükség.

Nem a dolog velejét nézik azok, kik hiszik és hirdetik, hogy nemzetünket a király édes szavai és igéretei ragadták a franczia háborúban való tevékeny részvétre. Ha valaha, ekkor megvolt köztük a legteljesebb azonosság a legfőbb politikai érdekeket illetőleg. Az 1790-iki országgyűlés a régi közjoggal együtt megszilárditotta a régi társadalmi rendet is. Tudjuk, minő kétségbeesett ellenállást fejtettek ki a magyar rendek földesúri kiváltságaik minden megszoritása ellen. A forradalom pedig akkor még nem támadja meg a trónt, de győzelme mindenesetre egyértelmű volt az egyházi és rendi kiváltságok eltörlésével. Azokat az eszméket hirdették Párisban, a melyek ellen József idejében küzdött a magyar nemesség és papság, csakhogy most még sokkal erőszakosabb és radicalisabb alakban léptek föl. A mi akkor a magyar államot képezte: király, praelatusok, mágnások, köznemesek és kiváltságos polgárok, az mind elvi és természetes ellensége volt a forradalomnak. Egy gyökeréig aristokratikus társadalomnak küzdelme volt ez a demokratia áramlata ellen.

Az országgyűlés kezdettől fogva e visszahatás uralma alatt áll 1790-ben a köznemesség dominál, most a főurak visszanyerték régi tekintélyüket. Az előbbi dietán egymást érte a zaj és vihar; ez bámulatosan nyugodt volt.[1] A koronázással együtt járó lelkesedést még fokozta a király nyájas, sziveket meghóditó viselkedése. »Boldog király, ki magát szeretve látja népétől, boldog nép, mely magát szeretve látja királyától.«[2] Ferencz mindjárt a rendek első kérésére megengedte az előbbi országgyűlés azon czikkelyének, mely a trónralépés után félév mulva kötelezővé teszi a koronázást, a hitlevélbe való iktatását. Nagy volt ezért a hála és az elragadtatás, különösen midőn a király kijelentette, hogy igazi boldogsága az, hogy őt a magyarok sziveikben koronázzák meg. Azt is terjesztették, hogy a királyné igazán nemes nemzetnek nevezte a magyart és becsületére

[1] Battyhány Ignácz gróf erdélyi püspök levele gróf Bánffy Györgyhöz. 1792 május 27. Remetei levéltár.

[2] Kazinczy, Pályám emlékezete, 160.

fogadta, hogy megöli, a ki ellene beszélni mer. Június 6-án történt a koronázás a budai franciscanus templomban, négy nappal később Mária Terézia királynét is megkoronázták.

Három nappal később báró Spielmann a rendek bizottságának ülésén előadta az udvar kivánságait a hadi segitség dolgában. Biztos arról — igy szól — hogy a szabad nemes magyar életével és vagyonával kész megvédeni azon monarchia biztosságát, melynek hazája az első és fő része, mihelyt meggyőződik arról, hogy az ügy, melyért küzd, igazságos. Előadja, hogy a király nem teljesithette a francziák azon kivánságát, hogy hagyja el szövetségeseit, mert különben eleve is lemondott volna a kikötött porosz segitségről. A franczia nemzetgyűlés hadüzenetével együtt kijelentette, hogy pártfogása alá veszi mindazokat, kik a tyrannusokat elhagyva, a szabadság zászlója alá állnak. Zsarnokok alatt nemcsak a királyt értik, hanem az összes felsőbb osztályokat, kik ellen mindenütt föl akarják lázitani az alattvalókat.[1] Ezen előadás alapján már június 16-ikán megszavazták a rendek az 5000 ujoncz, 1000 ló és négy millió forintból álló hadi segélyt. Az erdélyi püspök megjegyzi hozzá: »Verje meg az isten a jakobinusokat.« [2]

A Mária Terézia uralkodásának mézes évei tértek vissza. Egymást érték a kölcsönös bizalom és szeretet nyilatkozásai király és rendek részéről. A rendek a törvényben egy lélekkel vagyonukat, sőt életüket is felajánlják, »ő felsége biztosságára és méltóságának megvédésére«. (VI. cz.) Viszont az uralkodó is első sorban magyar királynak vallja magát, sőt a külföld előtt is annak szerepel. Nemcsak azt igéri, hogy, a mennyire többi országai engedik, mindig arra törekszik majd, hogy magyar birodalmában időzhessen, hanem kijelenti, hogy ez neki és a királynénak nagy gyönyörüségére lesz. (V. cz.) A törvények megalkotásánál is nagy tekintettel van a rendek óhajtásaira.

E kedvezésnek hasznát látja a magyar nyelv ügye. A mult országgyűlés XVI. czikkelye alapján elrendelik, hogy a magyar nyelv a királyságban rendes tantárgy legyen,[3] »hogy bizonyos idő mulva, lassanként, csak azok nyerhessenek el közhivatalt, kik, más képesitésük mellett, tanáraik bizonyitványával kimutatják a magyar nyelv ismeretét is,« a kapcsolt részekben pedig legyen rendkivüli tárgy. Csak a külföldiek, kik itt járnak egyetemre vagy akadémiákra, de alkalmazást nem keresnek, legyenek felmentve megtanulása alól. Az a kivánság azonban, hogy a helytartótanács a hozzá magyar nyelven forduló megyéknek magyarul feleljen, csak a jövő országgyűlésen lesz tárgyalandó.

Megigéri a király, hogy az államministeriumban magyarokat is alkalmaz. A magyar bányakamaránál egyenlők közt magyaroké lesz az

[1] Kanczelláriai levéltár, 1792. június 13.
[2] Confundat deus jacobinos.
[3] Studium ordinarium.

elsőség. A hadi biztosságnál, hadi kanczelláriánál, hadi parancsnokságnál is lesz tekintet a magyarokra. (VIII.)

A rendek azon kérését, hogy a magyar és határőri ezredek fő- és törzstisztségeinek betöltésénél, valamint az ezredtulajdonosok kinevezésénél mindig kiváló tekintet legyen a magyarokra, és hogy a magyar ifjúság a hadi akadémiákon előkészülhessen a katonai szolgálatra: a király jogosnak ismeri el és egyúttal elrendelte, hogy, bár a német ezredeknél is vannak magyar fő-, sőt törzstisztek is; mégis kimutatást szerez a magyar tisztek létszámáról, és azon lesz, hogy meglegyen a kellő arány és ne legyen ok panaszra. Óhajtja, hogy a magyarok, azon biztos reményben, hogy a legmagasabb fokokat is elérhetik, katonáskodjanak. Mennyire lehet, alkalmat nyujt a magyar tisztek fiainak is arra, hogy a hadi akadémiában készülhessenek a szolgálatra. (IX.)

Mária Terézia emléke iránti tiszteletből a király megigéri az illyr kanczelláriának mennél előbb való eltörlését. A görög nem-egyesült lakosok megvigasztalására annak személyzete közül alkalmas egyéneket áthelyeznek majd a kanczelláriához és a helytartótanácshoz. Ezt a rendek köszönettel fogadják és viszont megadják a görög nem-egyesült metropolitának és püspököknek az ülés és szavazás jogát az országgyűlésen. (X.)

Erdély szorosabb egyesitésére nézve tegyen jelentést a bizottság a jövő országgyűlésen. (XI.) A részek visszakapcsolása iránt a király meg fogja hallgatni az erdélyi országgyűlést is.

Egy nagy igéretet tett az 1790/91-iki dieta: az úrbéri és alattvalói ügyeknek a jövő dietáig való rendezését. Most az akkori törvényt egyelőre, a jövő országgyűlésig, érvényben hagyják. Csak azt teszik hozzá, hogy úrbéri panaszoknál, mindig a földesúr legyen az első instantia, ha ennek itéletével a jobbágy nincs megelégedve, orvoslásért forduljon a fő- vagy alispánhoz, vagy szolgabiróhoz, ki az ügyet megvizsgálja és azt méltányosan elintézni törekedjék. Ha ez nem sikerül, az ügyet az uriszék tárgyalja. (XII. t.-cz.) Tehát a franczia forradalmi háború idején oly reformot hoznak, mely a földesurat jobbágyával szemben meghagyja birónak, nem is egy instantiában, hanem kettőben, mert az úriszék sem nagyon különbözik a földesúr biróságától! A királyság lemond azon százados traditiojáról, hogy alattvalónak ura ellen oltalmazója legyen. Nem a reformban, hanem a teljes elnyomásban keresték már a forradalom ellenszerét.

Bizony sovány törvények, pedig hosszú időkön át ezután még ilyeneket sem hoztak. A Francziaország elleni harcz nemcsak a hadi erőt kötötte le és nagy pénzügyi áldozatokat követelt, hanem, mi még nagyobb baj volt, egyszerre végett vetett minden törvényes reformnak. Ki az ősi alkotmányt elégtelennek tartotta, azon változtatni akart volna, könnyen kerülhet a hazaárulónak, felségsértőnek hirébe.

A franczia viszonyok további fejlődése egyre igazoltabbá tette azok álláspontját, kik minden reformban már a forradalom csiráját sejtették és

csak a közjogi és társadalmi állapotok rendületlen föntartásában látták az ország üdvét. Az idegen hadseregek támadása, a Ferdinánd braunschweigi herczeg kiáltványának hatása alatt kitört augusztus 10-iki mozgalom XVI. Lajost teljesen megfosztotta hatalmától és őt családjával együtt a nemzetgyűlésnek és a csőcselék önkényének szolgáltatta ki. Midőn a poroszok az első határvárakat megszállották, bekövetkezett szeptember 2-ikán és 3-ikán a nemesek és papok tömeges lemészárlása. Végre az új conventiónak szeptember 21-ikén első dolga volt a köztársaság kikiáltása és a szerencsétlen királynak pörbe fogatása. Ugyanakkor Valmynál sikerült a republicanus hadseregnek a porosz támadás visszaverése. Az idegen invasio, mely szigorú büntetéssel fenyegette Párist és népét, ha bármiben is vét a király szentelt személye ellen, megtörve indult vissza a német határok felé; Goethe szava szerint, a világtörténetnek új fejezete kezdődött. A conventio levonva diadalának következéseit, hadait előre küldte a Rajna felé és Belgiumba, hol a forradalmi tűz úgy sem hamvadt el egészen. Ferencznek, kit közben római császárnak koronáztak, most birodalmát és tulajdon birtokát kellett védenie. XVI. Lajos lefejezése 1793 január 21-ikén európaivá tette a háborút. Anglia, Spanyolország és Sardinia is hadat izentek a királygyilkosoknak. Viszont a conventio már 1792 november 19-ikén a francziákhoz való csatlakozásra, a zsarnoki iga lerázására szólitja fel Európa népeit. »Béke a kunyhóknak, háború a palotáknak« volt a francziáknak hadi kiáltása.

Kitünt akkor, hogy még sem az egész magyar nemzet azonositotta magát az 1790-iki országgyűlés eredményeivel és az utolsó dietának lelkesedésével. Józsefnek reformeszméi, a franczia forradalom első szakának magasztos jelszavai mégis mély benyomást tettek a gondolkodókra. Másrészt nemzeti tekintetben sem elégitették ki a hozott törvényczikkek azokat, kik csak Magyarország teljes függetlenségében látták a nemzet jövő boldogságának biztositását. Emlitettük, hogy még az 1791-iki dieta első szakában szinte általános volt a franczia elvek elfogadása. A nemzeti felséget épen azok emlegették a legsűrűbben, kik az egyenlőségnek halálos ellenségei voltak; a szabadságot azok tűzték zászlójukra, kik testvériségről tudni sem akartak. Egyideig megmaradt az a remény, hogy reformok által a kor eszméi szellemében átalakitják az ősi alkotmányt. II. Lipót ezt tüzte ki egyik főczéljául és a magyar kormány élén is oly férfiak állottak, kikben vérré vált a XVIII. század szabadelvű meggyőződése. Még az 1791-ben kiküldött bizottságok munkálataiban, különösen a nevelésről, a sajtóról és a kereskedelemről szólókban is, megnyilatkoznak a haladás eszméi. De midőn év mult el év után és semmi kilátás sem volt arra, hogy akár az új király, akár az ország munkába vegye a reformokat, a szabadelvűeknek le kellett mondaniok eszméik érvényesitéséről. Teljes resignatio vagy erőszak közt maradt csak választásuk.

Ferencz uralomra jutásával és a franczia forradalom első diadalaival fordulópontra jut hazánk története. Több mint egy századon át a királyi

hatalom sürgette az ősi »hún« constitutio megváltoztatását, a modern állam-élet követelései szerint. 1790-ben maguk a rendek sem állhattak már ellen a korszellem ostromának, ők is készek a gyökeres átalakitásra aristokratikus nemzeti irányban. I. Ferencz elvből nem volt ellensége az újitásoknak.

Mária Antónia.
(Egykoru festmény után.)

József tanitása és példája megmutatta neki, mennyire hasznára válik a monarchikus hatalomnak a kiváltságok megtörése. De a revolutio haladása elijesztette, elrémitette őt minden reformtól. A forradalommal nincs meg-alkuvás, a magyar constitutio pedig ügyesen kezelve nem igen gátolja a

fejedelmi absolutismust. Igy jött létre a belső szövetség a királyi hatalom és azon magyar alkotmány között, melyet Kaunitz még 1791-ben szörnyetegnek, monstruosusnak nevezett, szórul-szóra úgy, mint Mária Antoinette az 1791-iki új franczia constitutiot, melyre férje mégis megesküdött.

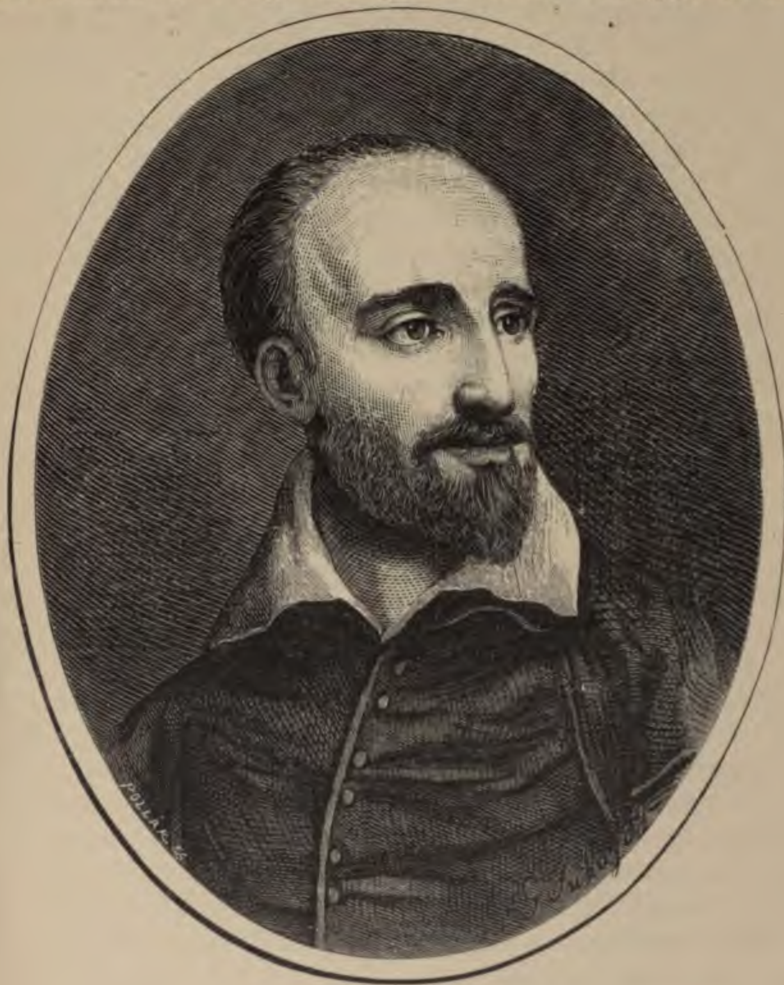
Egy ideig úgy látszott, mintha a XVIII. század gondolkodásának erős rohama még annyi bástyától körülvett hazánkban is érvényre juttatja a műveltséget, az érdemet, a tehetséget. Mária Terézia uralkodásának utolsó évei, II. József uralkodása, sőt még II. Lipót kormányzata is ezen valódi szabadelvűség befolyása alatt állottak. Mert az igazi szabadelvűségnek — annyi más definitióval szemben — abban látom lényegét, hogy megengedi minden az állam javára válható képesség kifejlését, előmozditja annak kellő hatáskörre jutását. A felvilágosodás, majd a franczia forradalom első gyönyörű mozzanatai, bátorságot, reményt öntöttek minden művelt ember szivébe, kit a sors sem ranggal, sem vagyonnal sem ajándékozott meg. »Mindenkinek megnőtt ereje, lelke, beszéde.« A conservativ érdekeknek a trón körül való sorakozása véget vetett e reményeknek. Ismét csak a születés, az előkelő társadalmi állás, a felekezeti hagyományok tisztelete, legrosszabb esetben a fejedelem és az országnagyok alázatos szolgálata nyujtottak módot a boldogulásra. A mi a szellemi reactiót legjobban jellemzi · ismét megkezdődik a censura, a szabad eszmék kérlelhetetlen üldözése. A társadalom és az állam megújitására czélzó elveket nemcsak a közéletből küszöbölték ki, hanem meg akarták azokat semmisiteni az irodalomban is.

Az ily módon előkészitett talajban nőtt és érlelődött az a nevezetes mozgalom, a melyet rendesen Martinovics összeesküvésének szokás nevezni.[1]

A mozgalom vezetője Martinovics Ignácz szászvári apát (született Pesten 1755 július 20-ikán) alig ért a férfikorba és máris igen változatos, kalandos pályán haladt át. Nemes születésü, szegény ifjú, a ki előbb a ferencziek szerzetébe lépett, aztán egyetemet végzett, majd katonai mérnök lett, végre József császár által a lembergi egyetemhez neveztetett ki a természettan tanárának. Sokat dolgozott irodalmilag, nagy tehetséget mutatott, bár inkább mások tudományos eredményeinek felhasználásában, mint saját önálló kutatásaiban. Ezért az a szándéka, hogy a pesti egyetemre juthasson, nagy akadályokba ütközött. Szerzetesi fogadalmát tehernek érezé és a pápa fölmentése nélkül világi pap lett. Tanári kötelességeinél inkább foglalkoztatta őt a császár által hirdetett szabadelvű eszmék terjesztése. Nagyravágyása megnehezitette a tanártársaival való megférést, úgy hogy mindenkép szabadulni óhajtott Lembergből. József halálakor egy névtelenül megjelent politikai munkában, »II. József császár politikai vég-

[1] E mozgalom történetét nagy tudománynyal és szép előadásban megirta Fraknói Vilmos. (Budapest, 1880.) Adatait, melyeket a magunk kutatásával kiegészitettünk, elfogadhatjuk, de felfogásával, mint előadásunk mutatja, nem értünk teljesen egyet.

rendelete«[1] magára vonta az udvar figyelmét. II. Lipót őt udvari vegyészévé nevezte ki, — az uralkodó nagyon szeretett laboratoriumában foglalatoskodni. De Martinovics a király oldala mellett és talán annak megbizásából inkább politikai iratok megirására forditotta erejét. Ezek közt különösen nevezetes a »Magyarország főuraihoz szóló országgyülési beszéd«,

Martinovics Ignácz.
(Egykoru festmény után.)

mely a demokratia és a felvilágosodás szellemében kel ki a kiváltságok, a rendi előitéletek és a papi uralom ellen. Lipót váratlan, gyors halála megfosztotta őt befolyásos és kellemes állásától. Felajánlotta ugyan szolgálatait Ferencznek is, de, mint egy barátjához, Laczkovitshoz irt levelében panaszolja, »a demokratáknak többé az udvarnál nincs helye«.

[1] Testament politique de l'empereur Joseph II. (Bécs, 1791.)

Személyes sérelme és a Colloredo-féle kormánynak reactionárius iránya őt egyaránt más táborba vezeti. Egyéniségét nézve, eljárását szintoly nehéz tisztán egyéni, mint tisztán elvi szempontokból megérteni. Szabadelvű, sőt radikális meggyőződéseit soha sem tagadta meg, de mint tudjuk, ezek ápolása 1792-ig nálunk nagyon is megfért a király szolgálatával. Ez most máskép lett. Martinovics előbb, mint igazi iró a censura intézménye ellen fordul, majd magát Ferenczet és kormányrendszerét támadja meg egy névtelen nyilt levélben. E röpirat úgy az európai helyzetnek és Ausztria politikájának igaz jellemzése, mint szenvedélyes és hatásos stilusa által kiváló és Martinovicsnak kétségtelenül legértékesebb munkája. Különösen erősen támadja meg a franczia forradalom elleni küzdelmet. Éles szavakkal ostorozza a király magyar politikáját, mely abban áll, hogy egyrészt népszerüséget keres, hizelkedik a nemzetnek, másrészt pedig elnyomja, kizsarolja ezt a szabad országot, mintha az Ausztria gyarmata volna.

Igy lép a király egykori bizalmasa, az apát, érintkezésbe egyfelől a franczia conventióval, másfelől meg a magyar kuruczokkal, A conventtől Forster György, a hires mainzi jakobinus útján megbizást nyer a forradalmi eszmék terjesztésére Magyarországon. E czélból titkos társaságokat alapit, úgy Bécsben, hol tartózkodott, mint Magyarországon.

Hazánkban e törekvések legfőbb támasza volt Martinovics régi barátja Laczkovits János, a Gréven-ezred kapitánya és a hires folyamodásnak valószinű szerkesztője. A vitéz, önérzetes katona a táborban sem mondott le nemzeti érzéséről és radicalis elveiről. Festetichcsel egy időben őt is a katonai biróság elé állitották és más ezredhez, Mantuába tették át. Ezért ott hagyta tisztségét és Pesten, hol testvére, György alispán volt, tartózkodott. A pályavesztett férfiú egyideig Martinovics befolyásától remélte újabb alkalmaztatását. Midőn e reményétől is elesett, a vérmes, szenvedélyes férfiú egészen a forradalmi eszméknek lépett szolgálatába. Átdolgozta Martinovics »Beszéd«-ét, még szenvedélyesebbé téve annak hangját és tartalmát.[1] Martinovics a világpolgári felvilágosodásnak és az abból eredő politikai forradalomnak volt irodalmi képviselője; Latzkovitsot ezen általános eszmék mellett a magyar nemzeti érzület tette a fennálló rendszer haragos, tettre kész ellenesévé.

Ismét másféle egyéniséget mutat a társaság harmadik igazgatója, Hajnóczi József, az aszódi protestáns pap fia. Tanulmányai befejezése után Forgách Miklósnak, majd Széchenyi Ferencznek lett titkára. Ez az érintkezése a josephinus korszaknak műveltségük és fölvilágosodásuk által legkiválóbb főuraival, valamint folytonos szorgalmas tanulmánya őt is a szabadelvű eszmék hű és képzett bajnokává avatták. Mint Szerémmegye alispánja, szívvel, lélekkel szolgálta József császárt, kinek a török háború

[1] A Magyar-ország gyűlésében egyben-gyültt méltóságos és tekintetes nemes rendekhez tartatott beszéd. 1791.

idején a hadsereg ellátása érdekében kifejtett buzgalmáért teljes elismerését érdemelte. Az alkotmány helyreállitása őt, a nem-nemest, megfosztotta állásától. A budai kamaránál nyert újabb állást, de a mellett buzgón folytatta tanulmányait. Nemcsak a politikai kérdésekkel foglalkozott, hanem sok időt és gondot szentelt a történeti kutatásoknak. Igazi philanthropus, nem annyira az alkotmányos és közjogi kérdések érdeklik őt, mint a szegény nép sorsa. A jobbágyság történetének részletes és alapos megirását tüzi ki élete főczéljául. A nyugodt, komoly, kissé sentimentális férfiúra csak úgy hat a bekövetkező reactio, mint társaira, bár az személyes érdekeit nem annyira sérti. Ideáljainak élve, kész részt venni a fönnálló rendszer gyökeres megváltoztatásában.

Az ifjú lelkesedést Szentmarjay Ferencz képviselte. Gyönyörű szép, nagy tehetségű, lelkes fiatal ember, kiben a franczia eszmék cultusa igazán vallássá emelkedett. Ő előbb gróf Sztáray Mihálynak, kit mint a hazafias ellenzék egyik vezérét ismerünk, aztán báró Orczy Lászlónak, a banderiumok fővezérének, volt titkára. Nem is titkolta soha örömét azon, ha a francziák valami új győzelmet vívtak ki. Azt remélték, hogy ő lesz legalkalmasabb a forradalmi eszméknek az egyetemi ifjúság közt való terjesztésére.

Az utolsó az igazgatók közt gróf Sigray Jakab volt, a kőszegi kerületi táblának birája. Felületes műveltségű, de nagyravágyó férfiú, ki magas születésének megfelelő életmódot nem folytathatott és kinek családi körülményei is lehetőleg a legziláltabbak voltak.

Ez az öt igazgató mindössze 75 tagot vett fel a reformátorok társaságába. A másik, szintén Martinovics vezetése alatt álló »szabadság és egyenlőség« társaságának, mely az igazán beavatottakból állott és hol a köztársasági elveket nyiltan vallották, még sokkal kevesebb volt a részvevője. Az igazgatók nem is nagyon siettek eszméik terjesztésével. A legtöbb azok közül, kiket megnyertek, még ifjú ember, de mind a honoratiorokhoz, a művelt osztályhoz tartozó. Plebejust köztük hiába keresnénk.

Ha akár az igazgatóknak, akár a tagoknak névsorát átvizsgáljuk, szembetünő, minő nagy azoknak száma, kiknek műveltsége és ambitiója sokkal nagyobb, mint az a polcz, melyre a sors őket helyezte. Martinovicsot, Laczkovicsot, Hajnóczyt, minden tekintetben a három főembert, a reactio kizökkentette életpályájukból. A szabadelvű pap, a kurucz katona, a tudós és emberszerető nem-nemes nem találtak megfelelő helyet a magyar rendi életnek ismét szorosan záródó hierarchiájában.

Egyetlen biztos emléke a titkos társaság czéljainak a forradalmi káté, mely csak egy kézirati példányban maradt fenn. Kutatásaim arról győztek meg, hogy az »Az ember és polgár jogai«, eredeti munka, bár szerzője, Démocrite la Montagne — ez volt Martinovics álneve — a számos divatos forradalmi káté felhasználásával készitette. Mint ezek, az ember szabadságából és az észből indul ki, elitéli a szolgaságot és jogosnak mondja ki a »felzendülést« a királyok ellen. »A nemzetnek nemcsak jussa

Szentmarjay Ferencz.
(Egykoru festmény után.)

vagyon eltörölni a királyokat, hanem tartozik is azt megcselekedni, ha szabad akar lenni és ha maga szentséges jussaival élni akar.« Magyarország sajátos viszonyairól szó sincs benne. Az egész a kosmopolita köztársasági szellemnek kifejezése.

Nem lehet kétségünk abban, hogy az itt hirdetett tanok, melyek terjesztésére a titkos társaság vállalkozott, alapjukban megtámadták a fennálló közjogot és a társadalmi rendet, és ennyiben valóban politikai jelentőségüek is voltak. De ha fölvetjük azt a kérdést, rejlett-e ezen mozgalomban valami közvetlen veszély akár a királyságra, akár a közrendre nézve: arra határozott tagadással kell válaszolnunk.

Magyarországon kétféle forradalom volt lehetséges: Az egyik a közjogi, ha a nemesség, mint azt a múlt századokban annyiszor megtette, feltámad a nemzetiség és az alkotmány mellett a Habsburgok ellen. Az elégedetlenség, a kurucz szellem nem szünt meg, de 1790-ben úgy a hogy lecsendesitették, és a mi fő, a nagy nemzeti családok kihalásával nem volt alkalmas vezetője. Midőn Martinovicsot kihallgatták, kérdezték tőle, nem állott-e összeköttetésben valami főurral, különösen gróf Károlyi Józseffel. De Martinovics azt válaszolta, hogy a grófot alig ismeri, A másik a társadalmi, ha a parasztság fog fegyvert a földesurak ellen. Ez volt az igazi veszedelem, ettől tartott a nemesség a franczia háborúk egész lefolyása alatt. De semmi nyomát sem látjuk annak, hogy Martinovics és társai valamikép fel akarták volna lázitani a szegény embert. Ilyen értelemben nem voltak jakobinusok. Kátéjuk is mutatja, hogy nem tudnak, vagy műveltségi túlsúlyok érzetében nem is akarnak hatni a nép alsó osztályaira. Különben is megnehezitette volna a jakobinus eszmék terjedését a jobbágyságnak sok különböző nemzetisége és még inkább az a tény, hogy, azok mint 1790-ben is kitünt, valamennyien a dynastiától várták az üdvöt.

A titkos társaság felfedezésére — mint a bécsi porosz követ jelenti — egy londoni értesités vezetett. Az angol jakobinusoknak, Horne Tookenak és társainak 1794 elején tárgyalt pörében csakugyan előfordult, hogy azoknak Ausztriával és Magyarországgal is van összeköttetésük. De a titkos rendőrség rendszere már annyira kifejlődött Bécsben is, hogy talán a maga erejéből is reáakadt a társaság egyik-másik szálára. Július 24-ikén elfogták Martinovicsot és bécsi barátait, báró Riedelt, Ferencz császár egykori tanitóját, Hebenstreit hadnagyot, Hackl gazdag polgárt és másokat. Martinovics vallomásai alapján augusztus 16 ikán elfogták Pesten Hajnóczyt, Szentmarjait és Laczkovicsot is, kiket szintén Bécsbe vittek. A kihallgatást kizárólag a titkos rendőrség végezte, melynek elnöke, gróf Saurau, mindent elkövetett, hogy lehetőleg rettenetesnek és félelmetesnek tüntesse föl az összeesküvést. A megyéknek, különösen Pestnek felszólalására a kihallgatás után visszavitték a magyar foglyokat Budára és meginditották ellenük a felségsértési pört a hazai törvényszékek előtt.

Az 1790: LVI. törvényczikk biztositotta ugyan a vádlottak részére a teljes törvényes eljárást, de azért a királyi tábla, a felső parancsok nyomása alatt, sokban eltért a törvényes rendtartástól. Különös titkos utasitás kötelezte a birákat a teljes titoktartásra. A tárgyalásoknál még a táblai jegyzők sem lehettek jelen. A vádlottaknak nem engedték meg, hogy maguk szabadon választhassák védőiket. Németh János, a hirhedt közvádló, minden erejét megfeszitette, hogy az összeesküvést felségsértésnek és hazaárulásnak minősithesse és a pert az udvar szándékai szerint dönthesse el. A 36 vádlottnak összesen négy védőt engedtek, kik közt Szabó-Sárói Sámuel volt a legkiválóbb. A védők, minden nyomás ellenére tőlük telhetőleg törekedtek a foglyok megszabaditására. Megtették a helyes megkülömböztetést a tettel való és a szóbeli izgatás között. Szerintük a vádlottaknak, mint nemes embereknek, jogukban állott a kormány átalakitására törekedni. Ha tévedtek, meg kell őket erről győzni, de a hazai törvények alapján megbüntetni nem lehet. A mennyire igaz volt ez okoskodás, annyira kellemetlen az udvari pártra nézve. »Fejével játszik az úr, ha ily módon védelmezi a vádlottakat,« — mondá a közvádló Szabó-Sáróinak.

Politikai pör volt ez, nem lehetett várni, hogy a jog tiszta eszméje győzzön. Nemcsak a király és kormánya, hanem az egész magyar uralkodó társadalom, mely a rendi főtörvényszékekre bizta védelmét, halálos ellenségeit kellett hogy lássa a demokratia első szószólóiban. A tábla itélete az öt igazgatón kivül még kilencz tagot itélt halálra, köztük a magyar irodalom büszkeségeit: Kazinczy Ferenczet, Verseghy Ferenczet és Szentjóbi Szabó Lászlót, továbbá Őz Pált, a kiváló fiatal ügyvédet, ki maga szerkesztette védiratát és kiről a personalis Ürményi József állitólag azt mondta: megérdemelné, hogy az ő székében üljön. Kivűlök még huszat itéltek több évi fogságra, mert veszedelmes iratokat olvastak és terjesztettek. A hétszemélyes táblánál, mely elé az ügy áprilisban került, fölvetették azt a kérdést: szabad-e szigorúbban itélnie, mint a királyi táblának, és ezt igenlőleg döntötték el. Az öt igazgatón kivül még tizenhármat itéltek halálra. Ezek: Kazinczy, Őz, Szabó László, Szén, Szlávy, Szolarcsik, Szulyovszky, Verseghy, Vrhovszky, Landerer, Uza Pál, továbbá Hirgeiszt és Szmetanovits, kik alig voltak húsz évesek. A fogságra itéltek közt volt Bacsányi János költő is. Az itéletet a király megerősitette és azt már május 20-ikán végre is hajtották az öt igazgatón. A kivégzés helye a budai Vérmező volt. Sigrayra háromszor csapott a hóhér, mig fejét vehette, Szentmarjai a Marseillaise-t fütyülve ment a vesztőhelyre, Laczkovics szinte kihivta a halált, Hajnóczy philosophushoz méltó nyugalommal türte el, Martinovics, kit az itélet utolsónak hagyott, Sigray kivégzésekor eléjult s aztán folyvást imádkozott. Ugyanott junius 3-ikán kivégezték Őz Pált és Szolarcsik Ferenczet is. A többi halálra itéltnek büntetését fogságra enyhitette a király kegyelme. Köztük volt Kazinczy is, ki emlékirataiban elbeszéli kufsteini, spielbergi és munkácsi szenvedéseit.

A vértanuk fája.

(Egykoru kézirajz a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában.)

Törvényes magyar biróság itélt e férfiak fölött és mégis igazságtalan törvénytelen az itélet. Nem tetteket sujtott, hisz nem követtek semmit, hanem eszméket akart sujtani. A nemesi uralom épen oly kegyetlenül bánt az egyenlőség apostolaival, mint a bécsi titkos rendőrség. Bécsben halálra itélték a félkegyelmű Hacklt, itt meg Aszalayt nem mentette meg a büntetéstől ismeretes hülyesége. Az osztó igazság, mint annyiszor, a párt szolgálójává aljasodott.

Maga a pör lefolyása legjobban bizonyitja, minő ártalmatlan volt ez az egész borzasztónak hiresztelt összeesküvés. Sehol még nyomát sem találni valami kisérletnek a rabok erőszakos fölszabaditására vagy megmentésére. A parasztság valószinüleg nem is tudott róluk, a városi polgárságot csak mint látványosság érdekelte azon férfiak kivégzése, kik az emberi jogért mentek a halálba. Az egész a magyar iróknak volt mintegy politikai akadémiája, melyet egész szervezete, szelleme elzárt a népszerüségtől, a tömegre való hatástól. Azok a hirek, hogy az összeesküvők föl akarták gyujtani Bécset, kikiáltani a forradalmat, megölni a császári családot és kifosztani a vagyonosokat, csak a titkos rendőrségnek minden alap nélkül való koholmányai. Nem volt ezeknek más czéljuk, mint a szerencsétlenek teljes elszigetelése és az előkelő és birtokos osztályok elrettentése a szabadelvü eszméktől.[1]

Nem a jakobinus elv volt az ellenség, hanem a szabadelvüség. Amannak sem Ausztriában, sem Magyaroszágon nem volt talaja, ez ellenben dicső hagyományokon alapult, József és Lipót rendszerére hivatkozhatott és mély gyökereket vert épen a müvelt és előkelő osztályok lelkében. Colloredo és Thugut, az új külügyminiszter, nemcsak elriasztani akarta néhány lenézett és megvetett literator kivégzése által, hanem megszabadulni minden ellenzéktől a kormánynál és az udvarban. Most már könnyü volt meggyőzniök Ferenczet arról, hogy a szabad eszmék őt, családját és birodalmát közvetlenűl fenyegették. A fölvilágosodás hiveit méltóságban, hivatalban többé nem türték meg, a josephinus rendszer főtámaszai gróf Zichy Károly, Ürményi József, gróf Haller Ferencz nyugalomba vonultak. Sándor Lipót nádor, Lipót hagyományainak méltó örököse, ki részt vett a nemzet minden nemes törekvésében, ki még arra is kész volt, hogy a megalakitandó magyar tudós társaságnak élére álljon, 1795 július 10-ikén hirtelen meghalt Laxenburgban, egy tüzijáték fölrobbanásakor vett sebeiben. Nem volt már senki, ki utját állhatta volna a teljes reactiónak; az irodalmat lenyügözte a censura, a közéletet a felülről dúsan jutalmazott gyanusitás és kémkedés, és az egész országot lehetőleg elzárták a külföldtől, hogy megakadályozzanak minden szabadabb áramlást.

[1] Beitrag zur Characteristik und Regierungs-Geschichte der Kaiser Josephs II., Leopolds II. und Franz II. 229—235.

II. FEJEZET.

Magyarország részvéte a franczia háborukban.

Igy történt, hogy a franczia respublica és majd Napoleonnak támadása egyetértőnek találta Magyarországot és királyát. A magyar ugyan nem tagadta meg rokonszenvét a szabadságért küzdő franczia vitézektől és bámulattal nézte a corsicai hősnek csodás emelkedését, de ezen érzelmek nem voltak befolyással pártállására azon irtózatos küzdelemben, mely több mint két évtizeden át betöltötte Europát. A dynastia érdeke, de még inkább ősi alkotmánya a conservativ táborhoz csatolták. Történetileg eléggé nem méltányolt tény az, hogy az angol nemzet mellett a magyar volt a franczia eszmék és hadseregek legkitartóbb és legbuzgóbb ellensége. Azt a töméntelen vér- és pénzáldozatot, melyet az ország hozott, maga a loyalitás nem magyarázza meg. Nem is szabad azt a politikát, mely a monarchia követett, tisztán udvarinak tekinteni: megfelelt az a nemzetek, és különösen az uralkodó osztályok érzületének és ösztöneinek. Csak ez a belső egység magyarázza meg, hogy annyi, szinte folytonos kudarcz és veszteség után is mindvégig törhetetlenül folytatta a monarchia a küzdelmet, mig régi állását és hatalmát vissza nem szerezte.

Ez a részvéte az európai nagy küzdelemben ismét nagy történeti jelentőségre emelte hazánkat. A magyar nemzet igen fontos tényező volt a szárazföldi nagy háboruk folytatásánál és bár nem igen emlegették — hisz serege csak egy része volt a nagy császári és királyi, előbb római birodalmi, aztán ausztriai seregnek — barát és ellenség egyaránt tudta, minő súlyt vet a latba a magyar katona vitézsége, a magyar országgyűlés áldozatkészsége.

Az angol fejlődéshez e korban hazánké annyiban is hasonló, hogy a háborúnak, a politikai hatalomnak követelései mellett háttérbe szorulnak az összes belügyi kérdések. Itt is, amott is, csak ekkor válik igazán szentté az ősi constitutio. A forradalom mindenütt megöli a reformot. Még 1790-ben messzemenő változtatásokra gondol király és nemzet egyaránt. Most elég, ha megtartják azt, a mi fennáll, a mi a belső rendet és nyugalmat biztositja. Ha a magyar alkotmány megcsontosodásáról szólunk, csak ezt az emberöltőt érthetjük alatta, mert előbb az uralkodók, majd meg a nemzet maga akadályozták meg a teljes megállapodást a feltétlen elismerést.

Sem czélunk, sem terünk itt csak vázolni is a világháborúnak egyes részleteit. Csak annyiban tartozik tárgyunkhoz, a mennyiben visszahat a honi ügyek fejlődésére.

1793 volt az az emlékezetes év, melyben a franczia köztársaság egy fegyverben álló világ és a belső zavarok ellen egyaránt kivivta létjogát. A forradalom akkor fejtette ki legtöbb erejét s vált, jóléti bizottságának

vezetése alatt, rémuralommá. 1794 tavaszán maga Ferencz császár is elment a belga hadsereghez, de diadal ott nem koszorúzta. A június 26-ikán vivott fleurusi csata következtében egész Belgium franczia kézre került. A rémuralomnak, Robespierre-nek és társainak bukása egy ideig lanyhábbá tette a hadviselést. Még fontosabb volt Lengyelországnak ugyanakkor történő ujabb felkelése és felosztása, mely kelet felé terelte a keleti hatalmak figyelmét. Poroszország és vele Spanyolország is 1795 áprilisban kiléptek a coalitióból. Anglia azonban, Pitt vezetése alatt, folytatta a háborút és

Gróf Benyovszky.
(Egykoru metszet után)

Ferencz császár és Thugut, ki 1794-ben lépett az öreg Kaunitz helyébe, fentartották vele a szövetséget. 1795-ben a francziák elfoglalták Hollandiát, a cs. és kir. seregek ellenben a középső Rajnánál vivtak ki némely eredményeket. A háború eddigi szakában a magyar vezérek közül különösen Dévay Pál, Benyovszky, Mészáros és Kray tüntek ki. A fővezérségben Koburg Józsiás herczeg, Clerfait és Wurmser váltakoztak.

Döntőbb volt az 1796-iki hadjárat, melynek vezetésével Olaszországban az ifju Bonaparte Napoleont bizta meg a franczia directorium. Német-

JELENET A FRANCZIA HÁBORUBÓL.

(Egykoru vízfestmény Ernst Lajos gyüjteményében.)

Az Athenaeum nyomása.

Az Athenaeum kiadása.

lott Mantua közelébe, ugyanakkor a vár vitéz őrsége is kirontott, de győzelmet még sem arattak. A katonák bátran verekedtek, de nem volt ki őket vezesse. Egy őrnagy benyargalt a várba, hogy utasitásokat szerezzen, de alig juthatott át a kapun. Ott állott a generalitás, nagy biztonságban várva a csata kimenetelét és kérdezve őt, hogy áll a csata?[1] Ezek az elaggott, gyönge emberek nem voltak méltó ellenfelei Bonapartenak és a forradalom tüzes kohójában megedzett vezértársainak. Wurmser már február 2-ikán kénytelen volt feladni Mantuát. Csak akkor, midőn már bomló félben volt a sereg, küldte oda a császár vezérnek Károly főherczeget. Ő már csak az Alpeseken át vezető hágók védelmére szoritkozott. Tarvisnál csak egy huszárszázad önfeláldozása mentette meg az elfogatástól, Bonaparte egyre előre halad és Villachon, Klagenfurton át márczius 24-ikén Leobenbe ér. Bécsben már féltek az ellenséges támadástól, de a győzelmes hadvezér maga kinált békét.

Csak midőn már megkezdődött a békealku, szólitotta fegyverre a király a magyar nemességet. Az insurrectio szép számban gyülekezett a nyugati határon, hol Ferencz szemlét tartott fölötte, de háboruba nem vihette. Az egész háboruzás egyetlen dicső emléke Bersenyi Dániel gyönyörű költeménye »a felkelő nemességhez«. A campo-formioi béke után 1797 október 17-ikén haza bocsátották az insurgenseket. E békében Ausztria lemondott Lombardiáról és Belgiumról és ezek fejében a lassú halálban kimúlt Velencze összes szárazföldi birtokait nyerte kárpótlásúl. Dalmátiában akkor erősen nyilatkozott a magyar érzelem. Az Árpádok és Anjouk e régi hű tartományában természetesnek találták a magyar birodalomhoz való tartozást, és kitüzték a magyar zászlót. Spalato a királyhoz és a nádorhoz fordult, esdekelvén, hogy Magyarországhoz csatolják. Thugut ezt egy ideig türte, mig elegendő hadi erő nem volt az országban, aztán elfojtotta az egész mozgalmat. Azóta, mai napig, meg kellett hazánknak elégednie azzal, hogy jogát Kálmán hóditására elismerjék.

A drágán megvásárolt béke csak fegyverszünet volt. Bonaparte 1798 nyarán Egyiptomba ment, az angolok tönkre tették flottáját és elvágták visszavonulását. A coalitio Anglia és Ausztria közt ujra helyreállott és Oroszország csatlakozásával is erősödött. A rastatti békecongressusban részt vevő franczia követek esete, kiket, midőn a várost elhagyták, a Barbácsy ezredes parancsa alatt álló székely huszárok összevagdaltak, elvéve irományaikat, még elkeseredettebbé tette a küzdelmet. Ez egy ideig, ugy Németországban mint Olaszországban, szerencsésen folyt a szövetségesekre nézve. Károly főherczeg csaknem egész Németországból, Luvarov pedig Itáliából kiüzte a francziákat. Az oroszok, kik az osztrákokkal nem igen birtak megférni, Lombardiából átmentek Svajczba, és ott vereséget szenvedve, haza tértek. Az osztrák sereg az öreg, erdélyi születésü Melas

[1] Beytrag, 348.

vezetése alatt tovább is szerencsésen harczolt, és a francziák egyetlen olasz birtokukat, Genuát is elvesztették. De Bonaparte hirtelen visszatérése, consullá választása, gyors átkelése az Alpeseken csakhamar gyökeres változást idézett elő. Marengonál, 1800 június 14-ikén volt a döntő csata, melyben

József nádor.
(Egykoru metszet után.)

a magyar gránátosok és huszárok és a horvát határőrök minden vitézsége és kitartása sem birta kicsikarni a győzelmet. Ez az egy nap visszaszerzi a francziáknak mindazt, a mit a szövetséges sereg annyi áldozat árán elvett tőlük. Németországban ugyanakkor Moreau diadalmasan hatolt előre

és Hohenlinden mellett (Bajorországban) deczember 3-ikán nagy ütközetben legyőzte a császár legfiatalabb öcscsét, János főherczeget. A magyar nemesi felkelés ujabb fegyverbe szólitása nem sokat változtatott a dolgok állásán. Maga Károly főherczeg is javasolta a békét, és annak megkötése csak azért késett, mert az angol subsidiumok 1801 február 1-ig jártak. A lunevillei béke (1801 február 9.) nem követelt jelentékenyebb területi áldozatokat, de újra megmutatta, hogy a leghatalmasabb coalitio sem bir az ujjá született Francziaországgal.

A luneville-i béke a Rajna balpartját átengedte Francziaországnak és ez által megszüntette azon német egyházi fejedelemségeket, melyek mindig főtámaszai voltak a Habsburgok római császárságának. »A német nemzet római szent birodalma«, mely négy századon át annyi fényt és méltóságot kölcsönzött a dynastiának, többé nem látszott fenntarthatónak. A franczia világuralmi törekvések ellen szükségessé vált a monarchia belső erejének kifejtése és szorosabb egyesitése. A reformoknak épen Károly főherczeg volt legerélyesebb szószólója. És mivel Magyarországot a háború addig aránylag kevéssé érintette, különösen hazánk segédforrásait készült kiaknázni a központi kormány. E czélból már 1801-ben készül összehivni a király az országgyűlést. A nádor, kinek tanácsát kikéri, azt jelenti, hogy a hangulat általában jó, de mégis kivánatos a sérelmek orvoslása, az ország kivánságainak a vám- és a nevelésügy terén teljesitése, ha biztositani akarják az eredményt. A dietát 1802 május 2-ikára hitta össze a király.[1]

A kormány az állandó katonasághoz állandó ujonczmennyiséget és állandó fölemelt adót készült kérni. Olyan egységes nemzeti sereget, minő a franczia volt, nem alkothattak, mert akkor megszűnt volna az insurrectio és ebből folyólag a nemesség adómentessége. Ezért az új teher, úgy a vér-, mint a pénzadó, egészen a parasztra kellett hogy nehezedjék. A rendek, kik nagy reménységgel jöttek a dietára, előbb a sérelmek orvoslását sürgették és midőn ezt el nem érhették, igen határozottan állást foglaltak a kormány javaslatai ellen. »Itt azt vették be, hogy mindent előbb a különös gyűléseken vesznek elő és ottan mindenkinek megengedtetik, hogy magukat tetszések szerint kikiálthassák. Azután némely értelmesebbeknek titkos igazgatások szerint a circulusokban is, a mennyiben lehet, helyes opiniót formálván, az ország eleibe terjeszti, a hol minden csendesen és díszesen foly. Mely igen jól is esik, mivel a fölséges udvarnak majd egy, majd más része, a császárné pedig mindenkor a tribünben jelen vagyon.«[2] Mindezen szelid pressio és az egymást érő udvari ünnepélyek ellenére »a statusok nem akarják mind érteni, a mit az udvar akarna velök értetni«. Ez nem is csoda, a magyar kereskedelem ügyében a rendek legméltányosabb kivánságait sem hallgatták meg, ellenben a kormány azon javaslata,

[1] A dieta történetét megirta Horváth Mihály. Megjelent a Bajza által szerkesztett »Ellenőr« 1847-iki folyamában.

[2] Mártonffy erdélyi püspök levele. Pozsony, 1802 május 25.

hogy országos pénztárt alapitsanak, a nemesség adómentességére nézve jelölt veszedelmet.

Az ország a magyar hadsereg (»exercitus hungaricus«), 64,000 emberéhez minden három éven át ad annyit, hogy e szám teljes legyen. Ha időközben háború tör ki, a nádor még 12,000 újonczot szedethet. Az állandó létszámmal együtt meghatározták, azt is, hogy e katonák csak bizonyos ideig szolgáljanak. (I. czikkely.)

A hadi adót a kormány évi 2 millióval akarta emelni. Tudjuk, hogy az adó emelése a XVIII. század összes dietáin minő nehézségekbe ütközött. A rendek nemcsak vagyonukat védték, hanem úgy is léptek föl, mint a jobbágyság pártfogói. Most még nehezebb volt a kormány helyzete, a mennyiben a kereskedelmi elnyomás által maga is csökkentette az adóalapot. Még az udvar leghivebb emberei sem birtak többet kivivni évi 5 milliónyi adónál. A rendek a hiány pótlására a só árát emelték föl mázsánként egy forinttal, mire a király a maga részéről 1 frt 06 kr.-ral emelte föl azon jogánál fogva, hogy, a só királyi monopolium. Utoljára is az utóbbi összeget czikkelyezték be.

Valódi reformtörvényt csak egyet hoznak, a vadászatról szólót. (XXIV. t.-czikk.) Némi eredményt értek el a nevelésügy terén is, a mennyiben a kormány még azon évben visszaállitja a benczés, cistercita és premontrei tanitó rendeket. A kormánynak és a rendeknek közös törekvése vala ily módon is lehetőleg eltörülni József hagyományait.

Akkor rövid ideig általános békének örvendett Európa. De már 1803-ban újra kitört a háború Anglia és Francziaország közt. Még közelebb érdekelte Ferenczet Napoleonnak az a törekvése, hogy magát franczia császárnak kikiáltassa és elismertesse. Ezen Bécsben egyrészt örvendettek, hisz a monarchia visszaállitása és az egyházzal való megegyezés, concordatum, a revolutio végét jelezték. Másrészt azonban aggodalmat keltett, hogy Napoleon, az 1804 május 18-iki népszavazás alapján örökös császár, mint ilyen rangra elsőbb legyen a Habsburgoknál, kik csak választott császárok. Az örökös tartományoknak egy név alá való foglalása, egy közös, magas czimmel való fölruházása már a XVII. század óta tervben volt. II. József idejében is sokat beszéltek a pannoniai császárszágról vagy királyságról, de mig az örökös tartományok viszonya a római szent birodalomhoz végkép szabályozva nem volt, ez az elválasztás épen a dynastia fényének szempontjából nem látszott ajánlatosnak. Most azonban Ferencz 1804 augusztus 17-ikén a maga és örökösei részére fölvette az ausztriai örökös császári czimet. Az európai közszokás és a diplomatiai nyelv különben is már a XVI. század óta osztrák háznak szokta nevezni a német Habsburgokat. Ez elnevezésbe, bár jogtalanul, úgy az osztrák császárság kikiáltása előtt, mint annak utána hazánkat is be szokták foglalni. Ferencz ezért egy külön manifestumban iparkodott megnyugtatni a nemzetet, »hogy a mit monarchiánk fényének s méltóságának öregbitésére határoztunk, az

Gegeben in Unserer Haupt- und Residenzstadt Wien, den eilften August, im achtzehnhundert und vierten, Unserer Reiche des Römischen und der Erbländischen im dreyzehnten Jahre.

Franz.

Aloys Graf von Ugarte,
königlich Böhmischer oberster, und Erzherzoglich
Oesterreichischer erster Kanzler.

Joseph Freyherr von der Mark.

Franz Graf von Woyna.

Nach Sr. k. k. Majestät
höchst eigenem Befehle:
Johann Fidelis von Erggelet.

Az osztrák császári czim felvételéről kiadott patens utolsó oldala.
(A bécsi titkos levéltárban levő példányról.)

kedves Magyarországunk s kapcsolt részei törvényeinek és alkotmányának épségével történjék«.

A királyi biztositásnál erősebb volt a tények hatalma. Hazánk függetlenségére nézve tényleg nagyobb veszélyt rejtett magában az egységes, központositott ausztriai császárság, melylyel a dynastia is azonositotta magát, mint a laza, annyi széthuzó elemből álló római szent birodalom.

Ferencz egyideig föntartotta a békét, sőt örvendett annak, hogy Napoleon Anglia ellen forditja egész erejét, mert ő az alatt Németországban ujra megszilárdithatja tekintélyét. De midőn Napoleon 1805 májusban Nagy-Károly példájára Olaszország királyának koronáztatta magát, elfogadta Pitt szövetségét és subsidiumait. Az orosz czár, I. Sándor, már előbb Angliához állott. A hadi készületek megkezdődtek és az udvar azt remélte, hogy seregei a Rajnáig hatolhatnak, mig Napoleon boulognei táborából Anglia partjait fenyegeti. De a franczia császár gyorsan Németországban terem, 1805 október 17-ikén Ulmban elfogja a szerencsétlen Mack hadseregét és már november 12-ikén bevonult Bécsbe. Az ausztriai sereg romjai Morvaországba vonultak vissza, hogy ott egyesüljenek a közeledő oroszokkal. Károly főherczegnek október 30-ikán Caldieronál kivivott diadala, melyben különösen a 32., most Mária Terézia nevét viselő ezred tünt ki, nem igen változtatott a dolgok állásán.

Ily viszonyok közt ült össze az október 13-ikára Pozsonyba egybehivott dieta. Az egybehivást az 1802. évi I. t.-czikkben kikötött három év letelte és a nemesi fölkelés megszavazása tették szükségessé. A kormány ujabban nagy követelésekkel lépett föl, évi másfél millióval akarta emelni az adót, bár a vámrendszer sulyán semmiben sem enyhitett.

Bár az elégedetlenség a kormánynyal 1796 óta nőttön nőtt, és különösen a protestánsok méltán panaszkodtak, hogy őket az 1791-iki törvény ellenére mellőzik, a király iránti személyes ragaszkodás a dieta megnyitásánál fényesen nyilvánult. A Napoleon iránti bámulat ép oly kevéssé birta csökkenteni a Ferencz iránti szeretetet, mint az addigi háborúk szerencsétlen kimenetele és a nemzet jogainak folytonos lábbal tiprása. Nagy volt az öröm, midőn József nádor azon emlékezetes szavakat mondta: az én ereimben is Árpád vére folyik. A rendek kerülték a kereskedelmi ügyek feszegetését, mert kedvező választ ugy sem remélhettek, és leginkább csak a magyar nyelv ügyében buzgólkodtak. Azonkivül nagyon szivükön feküdt a kémkedésnek s titkos feladásoknak megszüntetése. A nádor, mindkét kérdésben, a rendek kivánságai érdekében érvényesitette befolyását.

A magyar nyelv ügye csakugyan egy jelentékeny lépéssel haladt előre. A rendek ezentúl latin és magyar nyelven terjesztik repraesentatióikat a király elé. A magyarok magyarul irhatnak a kanczelláriához és a helytartótanácshoz, és ezek ugyanazon nyelven válaszolnak. A perek a megyei törvényszékeknél magyar nyelven folytathatók, csak a curia nem kötelezhető arra, hogy azokat e nyelven fejezze is be. Végre a király megigéri az

1792. VII. t.-czikknek végrehajtását. (IV.) Igy történt tehát a magyar nyelvnek a hivatalokba és biróságokba való bevezetése, bár még a latin nyelvnek óriási túlsulya alatt. A végrehajtás azonban e téren csak nagy lassan haladt előre.

Még kevésbbé lehettek megelégedve a hazafiak a feladásokról szóló törvény végrehajtásával. El volt ugyan rendelve, hogy titkos feladásra tilos bárkit is elfogni, és hogy a hamis feladót ugyanaz a büntetés érje, mely az ártatlanul vádlottat sujtotta volna, de a kémkedés és árulkodás annyira sarkköve volt az egész rendszernek, hogy azon semminő törvény sem segithetett. Köztudomásu volt, hogy még a legnagyobb pénzzavarok idején is mindig maradt a császárnak pénze a »spiclik«, a sok »Vertraute«, »Naderer« megjutalmazására. A közhit szerint még Károly főherczeg is rendőri felügyelet alatt állott.[1]

Legfőbb tevékenysége az országgyülésnek a nemesi felkelés szabályozásában állott. A közledő veszélyhez képest a nemesség a lehető legnagyobb előkészületeket tette, hogy mentől nagyobb számban megjelenhessen a ország határainál.

Mire az országgyűlés végét érte, november 7-ikén, az ellenség közel állott Bécshez. A székváros elfoglalása után Davoust marsall seregével eljutott Pozsonyhoz. A nádor utasitására a nemesi felkelés vezére, gróf Pálffy Lipót, alkudozásba bocsátkozott a marsallal. Ez alkudozás czélja az időnyerés volt, mert különben egész Budáig nyitva állott az út a francziák előtt. Pálffy személyesen is találkozott Davoust-val, ki egy kiáltványában elismeri Magyarország neutralitását. Ugy látszik, hogy az egész Napoleonnak egy ügyes sakkhuzása volt, ki ily módon egyrészt hizelegni akart a magyar nemzeti hiuságnak, másrészt meg bizalmatlanná tenni a királyt az ország iránt. Ferencz csakugyan rossz néven vette az egész tárgyalást, megtagadta hozzájárulását, minek következtében a francziák be is vonultak Pozsonyba. Ez az eset alapja annak a nagyon elterjedt balvéleménynek, mintha hazánk a franczia háborúban neutrális maradt volna.[2] Az ilyen semlegességet az 1723 : II. törvény sehogy sem engedi meg, az 1805-iki törvény pedig egyenesen kimondja, hogy háború van Franczia-ország, a magyar birodalom és constitutio ellensége ellen.

A háború folyama a császárt kiüzte Bécsből. Öcscse, a nádor felszólitotta őt, jöjjön Magyarországba, itt talál még igazi erőt és lelkesedést, de a gyanakvó Ferenczre nem maradt hatás nélkül Pálffy meggondolatlan eljárása. Morvaországban tartózkodott ujra gyülekező és az oroszokkal

[1] Midőn a főherczeg 1798-ban Prágában járt, Clam grófné azt mondta róla: »Der Erzherzog ist ein sehr lieber artiger Herr, nur schade dass ihm nicht recht zu trauen ist, weil er von der geheimen Polizei ein obachtsames Auge hat.« Beitrag, 376.

[2] E kérdés tisztázása Wertheimer Ede érdeme, kinek műve: »Ausztria és Magyarország története a XIX. század első tizedében« beható és széles terjedelmű levéltári kutatáson alapul.

egyesülő seregénél. 1805 deczember 2-ikán vivták a »három császár« hires csatáját. Napoleon az ügyetlenül felállitott orosz seregeket teljesen összezuzta. Ferencz erre személyesen kért találkozást Napoleontól és megegyezett vele a fegyverszünet és a béke előzetes feltételei felől. A békealkudozásokat Pozsonyban folytatták, mely ez által világhistoriai nevezetességü helylyé vált, és már karácsonyra be is fejezték. Napoleon sulyos feltételeket szabott. Ferencz kénytelen volt lemondani nemcsak Velenczéről, Dalmácziáról és az ujonnan szerzett Salzburgról, hanem a dynastia egyik leghivebb és legrégibb tartományáról, Tirolról is. A két német tartomány Napoleon szövetségesének, Bajorországnak jutott, melyet a franczia császár oly erőssé akart tenni, hogy maga is szembe szállhasson Ausztriával.

A szerencsétlen háborúnak megvolt az az eredménye, hogy a monarchia vezetőit a béke szükségéről meggyőzte. Ebben a dynastia két igazi államférfia, Károly és József főherczegek megegyeztek. A békét parancsolta a financiáknak egyre rosszabbodó állapota, a szövetségesek megbizhatatlansága és mindenek fölött Napoleon óriási hatalma. Mindamellett a császár tanácsában nem hiányoztak az olyan férfiak sem, kik Ferenczet ujabb szövetségek kötésére és ujabb szerencse próbálására biztatták. E két áramlás küzdelme és az uralkodó határozatlansága és gyöngesége ingataggá tették a bécsi udvar politikáját.

Napoleon Ausztria megalázása után Oroszországban látta egyetlen komoly szárazföldi ellenét. Talleyrand ajánlotta is urának, hogy Ausztriával szoros összeköttetésbe lépve szoritsa ki az orosz befolyást Németországból és a Balkán-félszigetről. De mivel Ferenczben nem bizhattak, ezek az alkudozások nem jutottak dülőre.

Ez alatt ismét óriási változások mentek végbe. Napoleon, látva az orosz és porosz készülődéseket, a hozzá hajló német fejedelmeket a rajnai szövetségbe egyesitette, melynek ő volt protectora. Ferencz ennek következtében 1806 augusztus hó 6-ikán lemondott a római császári czimről. A franczia forradalom megdöntötte tehát azt a közjogi alakulást, mely először egyesitette az összes művelt népeket egy állami kötelékbe és nemzetről nemzetre, dynastiáról, dynastiára szállva mégis mindvégig fentartotta fényét és dicsőségét. A római szent birodalom helyét a modern Caesarnak tisztán világi monarchiája készült elfoglalni.

Még 1806 őszén kitört a franczia-porosz háború, melyet Napoleon a jenai csatával eldöntött. Az oroszok, kik szövetségesük segitségére mentek, Friedlandnál szintén nagy vereséget szenvedtek. A háború ezen menete vetett véget Ferencz hajlandóságának, hogy abban részt vegyen. A tillsiti béke 1807 július 7-ikén Poroszországot területének felétől megfosztotta és függővé tette a franczia császártól. Ausztria tehát onnét egyelőre nem remélhetett segélyt. Még károsabb volt Ausztria európai állására nézve az ugyanakkor Napoleon és Sándor czár közt létrejött belső szövetség. A monarchia a két óriási nagyhatalom között másodrendü szerepre volt kárhoztatva.

Épen oly kevéssé állhatta utját a franczia uralom terjesztésének nyugati-Európában, mint az orosz terjeszkedésnek keleti határain.

Az ilyen helyzet sürgetőleg parancsolja a belső reformot. Ezt követelik Károly főherczeg a katonai szervezetre, Rainer főherczeg a financiákra, József nádor egész Magyarországra nézve. Az a tény, hogy Napoleon mindinkább elfeledtetni igyekezett hatalmának, forradalmi eredeteit lehetővé tette volna a dynastiára nézve, hogy a maga részéről ismét visszatérjen a szabadelvű ujitó hagyományokhoz. De ehhez Ferencznek, bármennyire örvendett népszerüségének, nem volt sem kedve, sem energiája. Hogy igazságosak legyünk, el kell ismernünk azt is, hogy a gyökeres reformnak legfőbb akadálya épen a magyar rendek kiváltsága volt. A monarchia akkori válságos helyzetében nagy veszedelemmel járt volna minden kisérlet azon egyetlen alkotmány megváltoztatására, mely Európa szárazföldén még törhetetlenül fennállott.

Ebből következett, hogy ez évek országgyülései sem foglalkozhattak mással, mint a háboru előkészitésével és a hadi terhek kirovásával.

Már 1806 nyarán sürgette a nádor a sérelmeknek orvoslását, különösen a vám és kereskedés kedvezőbb szabályozását, ha azt óhajtják, hogy a jövő országgyűlés lelkesedéssel szavazzon meg bő segélyt. E javaslatát még Károly főherczeg is pártolta, azon helyes szempontból indulva ki, hogy csak igy lehetséges a magyar polgárság emelése, a nemesi uralom megingatása. De Ferencz e kérdésben is conservativ volt, a várható nagy eredményért nem akarta koczkára tenni Bécs és Csehország iparának biztos adóját. Az 1806 végén Bécsbe hivott magyar főemberek sem birtak e téren kieszközölni semmit. Igy az 1807 április 5-ikére Budára összehivott országgyűlés főtárgya a katonaság és az adó maradt. A kormány a katonai létszám biztositását kivánta és pedig rendes assentálás utján. Egyuttal nagyobb rendkivüli adót követel, hogy financziáit javithassa, hitelét emelhesse.

E dietán már rendes, kifejlett pártélet nyilatkozik. Az ellenzéki párt mellett (patrioták), mely Felsőbükki Nagy Pálban, Sopronmegye ifju, akkor 30 éves követében nagy szónoki tehetségű tüzes vezetőt nyert, egy mérsékelt ellenzéki párt és egy aulikus párt küzdött az érvényesülésért. A mérsékelt pártnak borsodi Vay József, higgadt, komoly, nagy tudományu férfiu volt a vezére; a kormánypártiakat Semsey András personalis vezette. A megyék utasitásai többnyire igen ellenzéki szellemet leheltek. Azt követelték, hogy a király ezentul tartson békét és csak a nemzet beleegyeztével viselhessen háborut, másként a nagy inségnek végét vetni nem lehet. Azt is kimondják, hogy a mostani rendszer mellett hiába volna minden fölajánlás, legfölebb pillanatnyilag lehetne segiteni a pénzügyeken, mig a baj állandó forrásait meg nem szüntetik. A közgazdaság emelésére ajánlják az Ausztria és Magyarország közötti vám teljes eltörlését, mely az egész monarchiának válnék hasznára. Követelik továbbá teljes értékü érczpénz verését a nagy,

de értéktelen kongó pénz helyett és a töméntelen papirpénznek, melyet már az állampénztárakban sem akarnak elfogadni, a forgalomból való kivonását. A katonaság állandó létszámának megszavazását az ország törvényes rendszerével nem tartják megegyeztethetőnek.[1]

A rendek fölirata az utasitások értelmében készült. De ezt a főrendek, kik az udvari szellem befolyása alatt már egészen elidegenedtek a nemzettől, nem akarták a király elé terjeszteni. Ebből igen heves üzenetváltások keletkeztek és a tárgyalás épen nem haladt úgy, mint azt a kormány óhajtotta volna. Nagy Pált ekkor Bécsbe idézték, »ad audiendum verbum regium« és igy elérték, hogy többé nem beszélt, de azért a követek többsége állhatatos maradt.

Nagy izgatottságot okozott a tárgyalások közben báró Vay Miklós generalis esete. A nemesség szabad felajánlásáról lévén szó, a kormány és pártja megengedhetőnek tartotta, hogy bárki többet is adhasson, mint a mennyit a törvény előir, mig az ellenzék törvénysértésnek, az 1791. évi XIX-be ütközőnek nyilvánitotta, ha valaki túl megy e törvényes kötelességén. Vay a főrendek ülésén már azért is ajánlotta a törvény szoros megtartását, mert különben egyesek, nagyobb adományok által, megnyerik az udvar kegyét és igy nem érdemeik, hanem csak gazdagságuk miatt érnek el magasabb czimet vagy méltóságot. Ezért az elnöklő nádor őt azonnal megrótta, de az udvar ezzel nem elégedett meg és megfosztotta őt tábornoki tisztétől. A rendek a szólásszabadság elvének e sérelme miatt feliratot készültek intézni a hirályhoz, de a nádor közbenjárt és a király visszaadta Vaynak tábornoki rangját. A rendek azonban ezzel sem voltak megelégedve és a szólásszabadság alkotmányos elvének erősebb biztositását sürgették. Csak midőn a király kijelenté, hogy általában nem fog soha olyan intézkedést tenni, mely a szólásszabadságot az országgyűlésen korlátozná — csillapodtak le az ingerült kedélyek.

A magyar országgyűlés ismét érzi fontosságát. Világtörténeti nagy események okozták, hogy Magyarország jelentősége a dynastiára és a monarchia hatalmi állására nézve nőttön nőtt. És ha a bécsi kormány ebből azt a következtetést akarta levonni, hogy mentől több terheket rójon hazánkra, a hazafiak méltán törekedhettek arra, hogy a nemzet áldozatai ne hozassanak hiába. Vissza akarták teljes érvényükbe helyezni a megsértett jogokat, erősebbé, nemzetibbé akarták tenni a kormány egész rendszerét. Ezért nem elégedtek meg a sérelmek orvoslásának többszöri sürgetésével, hanem a reformot irták zászlójukra. Miről 14 éve alig volt szó, azt kivánták, hogy az 1791. országgyűlési bizottságoknak az egész közéletet átölelő munkálatai végre valahára tárgyalás alá kerüljenek. Még tovább is mennek: a folytonos véradóval szemben védelmére kelnek az adózó népnek. Az 1807 július hó 29-iki ülésen elhangzott az a nevezetes

[1] A budai 1807. évi országgyűlésének irásai, 18—22.

mondás: »mi itten nemcsak a nemeseknek képviselői, hanem az egész magyarországi népnek védelmezői vagyunk.«[1] Mihelyt a császárság által a franczia felforgató eszmék veszedelme megszünt, ismét útja nyilt a reformnak. Alig van mondás, melyet a diéta alatt gyakrabban ismételnének, mint az, hogy Europa szeme reájuk tekint.

E mellett a nemzeti irány is előtör, szenvedélyes erővel, a meggyőződés hevével. »A nemzetiség magánál az alkotmánynál is nagyobb kincs,« mondá Nagy Pál, mert az elveszett alkotmányt vissza lehet szerezni, de a nyelvvel együtt maga a nemzet is örökre sirba dől, melyből többé nincs feltámadás.« A rendek javaslata szerint, ezentúl már az elemi iskolákban kezdődjék mindenütt a magyar nyelv tanulása. Tiz év mulva csak az olyant lehessen fölvenni a gymnasiumba, ki már tud magyarul. A gymnasiumban a magyar nyelv segitségével tanuljanak deákul. Kivánatos volna, hogy a felső osztályokban mentől több tárgyat tanitsanak magyar nyelven. A papok választásánál is azoknak adjanak elsőséget, kik tudnak magyarul. A nép nevelése czéljából mentől több tanitóképzőt kell alapitani, hogy magyarul tudó tanitókban ne legyen hiány. Ezek az intézkedések a görög nem egyesült

Paulus Nagy de F. Bük

Felsőbükki Nagy Pál aláírása.

vallásuakra is kiterjesztendők. Elvárják azon hatóságoktól, kik azt még nem tették, hogy a magyar nyelvet behozzák hivatalos nyelvül. Végre a kormányszékeknél is csak az nyerhessen állást, a ki tud magyarul.[2] E követeléseknél nem annyira a hivatalos és a tannyelv kérdése érdemelnek figyelmet, mint az a törekvés, hogy az egész lakosság megtanulhasson magyarul. A nemzetiségnek demokratikus alapra való helyezése az az elv, mely itt jelenik meg történetünkben először. Emlegetik is sűrűn a nemzeti nevelést és pedig nemcsak a polgárit, hanem a katonait is.

Nehéz volt az ilyen törekvésekkel szemben mégis keresztülvinni valamit annak a kormánynak, mely a kereskedelem szabadságának viszonosságáról azért nem akart tudni, »mert az a monarchia rendszerével is ellenkeznék«. De mivel a király iránti ragaszkodás igaz és általános, a felmerült aggodalmakat pedig mindenkép eloszlatni igyekezett a nádor; mivel továbbá, a mi legfőbb, a kiváltságok és az ősi constitutio fentartása még közös igyekvése a királynak és a rendeknek — az udvar, bár csak hosszú és kellemetlen viták után elérte czélját. A reformok tárgyalását ugy kerülték ki, hogy azokat ismét új diétára halasztották. Igy a legtöbb törvény ismét csak a katonasággal és az adóval foglalkozik.

[1] Országgyűlés Naplója, 293.
[2] Országgyűlés Irásai, 427–428.

Megszavaznak tehát 12,000 új katonát, kik közé a zsidókat is beveszik. Kikötik azonban, hogy ezentúl ismét csak toborzani lehessen az új vitézeket. Szabad felajánlás gyanánt igen nagy terhet vállalnak. Az összes birtokosok, nemesek és polgárok évi jövedelmük $^1/_6$-át adják közczélokra. Ép ugy jövedelmük $^1/_6$-át adják a városi kereskedők és iparosok. Ezek abban a könnyitésben részesülnek, hogy adósságaik után 1 százalékkal kevesebbet fizetnek, mint a mennyi ki volt kötve. A jövedelmen kivül meg van adóztatva az ingatlan vagyon is, a föld és a ház, melyek értékének 1 százaléka jár. A jobbágyok fel vannak mentve mindezen terhek alól. Rendkivüli időknek megfelelő rendkivüli áldozat, melylyel a magyar nemesség fényesen bebizonyitá királyához való hüségét.

A magyar nyelvről törvény nem jött létre: a más nemzetiségekre, különösen a görög hitüekre való tekintetből, a király nem erősitette meg a rendek javaslatát. Csak ahhoz járult, hogy gróf Széchenyi Ferencz nagylelkü adománya, mely a Nemzeti Muzeum alapját megvetette, törvénybe iktattassék. (XXIV. t.-cz.)

Aránylag sok törvényczikk foglalkozik az anyagi kérdésekkel. A legfontosabbakat: a szabad kereskedést, a gabona és bor szabad kivitelét illetőleg jámbor óhajtásokat nyilvánitanak a rendek és egyelőre beérik a király igéretével, hogy azok megvalósitására tesz majd egyet-mást. Törvényt hoznak ellenben, az 1790—91. LVII. t.-cz. alapján, az erdők fentartásáról és a futó homok megkötéséről.

Fiume város és kikötője, Mária Terézia diplomája alapján, az országba kebeleztetik. A fiumei kormányzó a főrendeknél, a város követei az alsó táblánál nyernek széket és szavazatot. (IV. t.-cz.)

A hosszúra nyult országgyűlést deczember 15-ikén zárta be a király. Bármennyit dolgozott, mégsem elégitett ki senkit. A kormányt nem, mert nem várt ellenzéket tapasztalt, mely helyzetét még a külfölddel szemben is megnehezitette. Az európai ügyekre ez annyiban volt nagy befolyással, a mennyiben a magyar diéta megakadályozta az udvart abban, hogy az akkor még folyó háboruban Poroszországhoz csatlakozzék. A rendek áldozatkészsége ezt nem feledteté el és a király tovább is mindig bizalmatlan maradt. A nemzetet nem, mert annyi áldozata fejében nemcsak anyagi bajain nem segitettek, hanem fejlődését, nyelvének érvényre jutását is lehetőleg akadályozták. Adót és katonát mindjárt kellett adnia, de sérelmei orvoslását csak a jövőben helyezték kilátásba.

Mind a mellett a jövő 1808-iki diétára el volt feledve minden. Koronázni kellett és pedig királynét, Ferencz harmadik nejét, az erős lelkü és bájos Mária Ludovikát. Bécsben annyira ismerték a magyarok könnyü, lobbanékonyságát és kitörő dynastikus érzületét, hogy ez alkalmat kedvezőnek tartották, a nagy katonai reform gyors keresztülvitelére.

Világos volt, hogy a monarchia nagyhatalmi állása az addigi eszközökkel nem volt fentartható. Két óriási világbirodalom között, szárazföldi

szövetséges nélkül, azon veszélyben forgott, hogy az egyiktől vagy másiktól függésbe jut, vagy pedig mindketten osztakoznak rajta. E veszélytől csak erőinek teljes megfeszitése mentheté meg. Károly főherczeg ki is dolgozott egy tervet, mely a sorkatonaság mellett még harczra képes honvédséget (Landwehr) is teremtett, aránylag csekély költséggel. De ez csak Ausztriában volt keresztülvihető császári parancscsal; Magyarországon a rendeknek is volt beleszólása. Károly teljesen egységes hadseregre gondolt, melybe a magyar ezredeket csak ugy beilleszti mint az osztrákokat, közös vezérlet, közös nyelv alapján. Magyarországon szintén szükségesnek tartották a katonai rendszer javitását, de nemzeti szellemben, a magyarság kellő érvényesitésével. E két különböző felfogásnak kellett az 1808 augusztus 28-ikán megnyiló diétán találkozni és megküzdeni.

Mindjárt a megnyitó királyi beszéd szavai nagy hatást tettek a rendekre. És lehetett volna-e nekik kedvesebbet mondani, mint azt, hogy az összes népek reájuk szegzik tekintetüket? És milyen jól esett a királyi ajakról az ősi alkotmány dicsőitését hallani! »Én nem kevésbbé dicsekszem azzal, hogy királyotok vagyok. Folytassátok tovább is magyarságtokat és iparkodjatok azon, hogy ezen dicső nevezettel és hazai jeles tulajdonságaitokkal mentül tovább élhessetek. Minden gondolkodástokat oda forditsátok, hogy az Haza boldogsága örök időkre felmaradjon.[1]« E szavak nem jelenthettek mást, mint hogy az uralkodó nemcsak a magyar nemzet különállását ismeri el, hanem jónak és hasznosnak tartja a nemzeti sajátságokat és osztozik a nemzet büszkeségében, részt kér annak dicsőségéből.

Különben is megtörtént minden előkészület a diéta kedvező lefolyásának biztositására. A főispánok megtettek mindent, hogy az ellenzék vezéreit ne válaszszák meg. Nagy Pál maga vonult vissza; föl se lépett. Már nemcsak az ország első világi méltósága, a nádorispáné, van királyi herczeg kezében, hanem az első egyházi, a primási is. A több éven át üresedésben levő esztergomi székre Károly Ambrus főherczeget, a királyné testvérét nevezte ki Ferencz. De mindennél fontosabb volt, hogy Napoleon egész állása a közvéleményben megváltozott. Az a csel és erőszak, melylyel Spanyolországgal szemben eljárt, megmutatta, hogy az egykor bálványozott hős lábbal tapossa a legszentebb jogokat is, ha dicsvágyáról, nagyravágyásáról van szó. Már nem a szabadság hőse, hanem zsarnok, ki ellen küzdeni minden szabad nemzetnek kötelessége. Az országgyűlésen nem lehetett nyiltan szólni róla, attól tartottak, hogy a túlhatalmas szétzúzhatja a monarchiát, mielőtt még készületeit befejezte volna. Épen az országgyűlés alatt ment végbe az erfurti találkozás, 1808 október 12-ikén, melyben Napoleon és a czár még szorosabbra fűzték szövetségüket és az utóbbi megigérte, hogy egész erejével segiti Francziaországot, ha azt Ausztria megtámadná. Mégis az egész országgyűlésnek a királyné ünne-

[1] 1808 szeptember 3-iki ülés. Magyarország gyűlésének jegyzőkönyve, 37—38.

pélyes megkoronázása után a fegyverkezés, a hadi készület volt egyetlen tárgya. A hozott határozatok teljesen megfeleltek a király reményeinek, ki november 5-én e szavakkal zárta be a diétát:

»Szivemnek legkedvesebb Magyarjai! Megtettétek azokat, melyek a ti ősi tulajdonságtokhoz, a Király iránt való hűségtekhez és a ti becsü-

Károly Ambrus főherczeg.
(Egykoru metszet után.)

letetekhez illendők. Meg fogja látni az egész Európa, hogy a ti Királyotok véletek úgy egyet ért, hogy sem nékem, sem néktek semmi sem lehet kedvesebb, mint a mi régi polgári alkotmányunkat, minden tehetségünket, utolsó csep vérünkig védelmezni akarni. Egygyek voltunk, egygyek vagyunk és egygyek is maradunk mindaddig, még a halál bennünket el nem választ.«

A második törvényczikk a nemesi felkelést illetőleg eddig páratlan hatalommal ruházza fel a királyt. Ha három év alatt az ország határait fenyegető háború ütne ki, a királynak jogában áll az insurrectiót országgyűlés nélkül is fegyverbe szólitani.

A III. törvényczikk a nemesek kellő begyakorlását és annak ellenőrzését rendeli el. S hogy az ország védelmére szolgálható semmi alkotmányos eszköz ne maradjon használatlan, külön bizottságot küldenek ki a banderiumok szervezésére, a régi törvények értelmében. (IV. t.-cz.)

Ha bármikor háború ütne ki, az ország 20,000 új katonát állit azon feltétel alatt, hogy azok csak magyar ezredekhez soroztassanak. Szükség esetén még nagyobb erőt is a király rendelkezésére bocsát a diéta. (VI. t.-cz.)

Mindezek fejében a nemzet régi vágya, hogy gondoskodhassék fiainak nemzeti katonai neveléséről, valahára teljesedésbe megy. Törvénybe iktatják a nemzeti katonai akadémiát, melyet a királynő iránti tiszteletük megörökitésére Ludovicának neveznek. Ez akadémia Váczott a régi Theresianum épületében állittatik fel és egyenesen a nádor vezetése alatt áll. Czélja, »hogy a magyar ifjúság ott olyan tudományt szerezzen, olyan nevelésben részesüljön, hogy akár a rendes hadseregbe, akár nemesi fölkelés alkalmával alkalmas legyen hazáját megfelelően szolgálni«. Az igazgató csak magyar lehet, a tanárok és felügyelők is lehetőleg magyar tisztek legyenek. A hadi tudományokon kivül a növendékek általános műveltséget és politikai képzést is sajátitsanak el. Az intézetben a német, magyar, latin és franczia nyelveket tanitsák. Az akadémia különben berendezését és tantervét illetőleg a bécsujhelyinek mintájára van szabva, de ki van kötve, hogy azt a törvény értelmében kell vezetni és minden jelentékenyebb átalakitásához a diéta hozzájárulása szükséges. Ez annál természetesebb, mert az akadémia költségét egészen a nemzet hazafias áldozatkészsége teremtette elő. Már a törvényczikkben foglalt fölajánlások összege megközeliti a 900,000 forintot, mely összeghez 1811-ig még 200,000 forint járult.[1] Azonban sem a király által szentesitett törvény, sem a nemzet adakozása nem biztosithatták azt, hogy e nevezetes intézmény valóban életre is keljen. Az a kérdés, mikép lehessen a magyar nemzeti nevelést megegyeztetni a csász. kir. sereg egységével, megoldatlan maradt.

Magyarország határozott állásfoglalása a dynastia mellett, továbbá a Károly főherczeg és Stadion miniszter által Ausztriában behozott reformok, végre az egész kormányt átlengő szabadabb szellem ismét megerősitették a monarchia európai állását. Bár az óvatos Károly még mindig a

[1] A nagyobb adományok: a királyné 50,000 frt, a primás 20,000 frt, a nádor 10,000 frt, Albert szász herczeg 30,000 frt, Jekelfalussy József zemplénmegyei követ 20,000 frt, gr. Illésházy István 30,000 frt, gr. Batthyány Károly 24,000 frt, Marczibányi István 50,000 frt, a magyar hajózási társaság 12,000 forint. A megyék közt különösen Torontál tett ki magáért, honnét 6 aláirás érkezett 10,000 forintjával. A városok közt Pest 30,000 frtot, Debreczen és Buda 10—10,000 frtot ajánlottak föl.

béke mellett nyilatkozott, Stadion és a királyné a háború felé ragadták Ferenczet. Valahára Károly lett a fősereg vezére és szembe szállhatott Napoleonnal. Serege betört Bajorságba, de több véres csatában visszaszorittatott. Stadion azon reménye, hogy Poroszország és Oroszország csatlakoznak, nem ment teljesedésbe, sőt Oroszország sereget küldött Galicziába a francziák támogatására. A monarchiának egyedül, magára hagyatva kellett kiállania a nagy hóditónak és szövetségeseinek rohamát.

Károly az első veszteségek után a Duna balpartjára vonta vissza még mindig erős és hazafias szellemtől lelkesitett seregét. A védtelen Bécsbe május 13-ikán bevonultak a francziák, Napoleon Schönbrunnban tartotta hadiszállását. Innét bocsátotta ki május 15-ikén hires proclamatióját a magyar nemzethez, melyet parancsára valószinüleg Márton József, a Magyar Kurir szerkesztője, forditott magyarra.[1]

»Magyarok! eljött azon szempillantás, melyben visszanyerhetitek régi függetlenségteket. Fogadjátok el a békességet, melyet ajánlok. Maradjon fönn egész épségében egész országotok és szabadságtok. — Semmit sem kivánok én titőletek, egyedül csak azt akarom látni, hogy szabad és független nemzetté legyetek. Az Ausztriával való egyesités volt a ti szerencsétlenségtek főbb oka; Ausztriáért folyt a ti véretek messze országokban, és legbecsesebb javaitok szüntelen annak örökös tartományai miatt voltanak feláldozva. A ti országtok tette az ausztriai birodalomnak legszebb részét; és mégis ugy nézték hazátokat, mint valamely meghódoltatott tartományt, olyan indulatok és mellékes tekintetek által igazgattatván mindeddig, melyek tireátok nézve idegen természetűek voltak. Vagynak még tinektek tulajdon nemzeti erkölcseitek, vagyon nemzeti nyelvetek; és dicső eredetöknek régiségével méltán dicsekedhettek. Szerezzétek most vissza nemzeti lételeteket; legyetek ujra, a kik valaha voltatok! Válaszszatok királyt magatoknak, olyan királyt, a ki érettetek országoljon, a ti hazátoknak kebelében, ti közöttetek lakjék, és a kit a ti polgártársaitok és katonáitok vegyenek körül!«

»Gyülekezzetek azért össze Rákos mezejére, őseitek szokása szerint; tartsatok ott nemzeti gyűlést és adjátok tudtomra végzéseiteket. Napoleon. A császár parancsolatjára: Neuchateli herczeg, general major Sándor.«

E kiáltványnak sem kibocsátójának neve, sem a benne foglalt igéretek nem szerezhettek hatást. A régi Napoleont, a forradalom fiát tán tárt karokkal fogadják, mint szabaditót; a zsarnokban természetes ellenségöket látták a magyarok. Az 1808-iki országgyűlés belső egyetértését mutatta a nemzetnek a dynastiával. Még azok is, kik elvben ellenségei voltak a Habsburgok uralmának, a kurucz Horvát István, Virág Benedek, »a nemzeti lélek tüzes ébresztője,« csak csábitást láttak a franczia felszólitásban, melynek követése még nagyobb szolgaságba döntené a nemzetet. A nemesség mindenütt fegyverkezett, de azért, hogy a francziák ellen készülő insurrec-

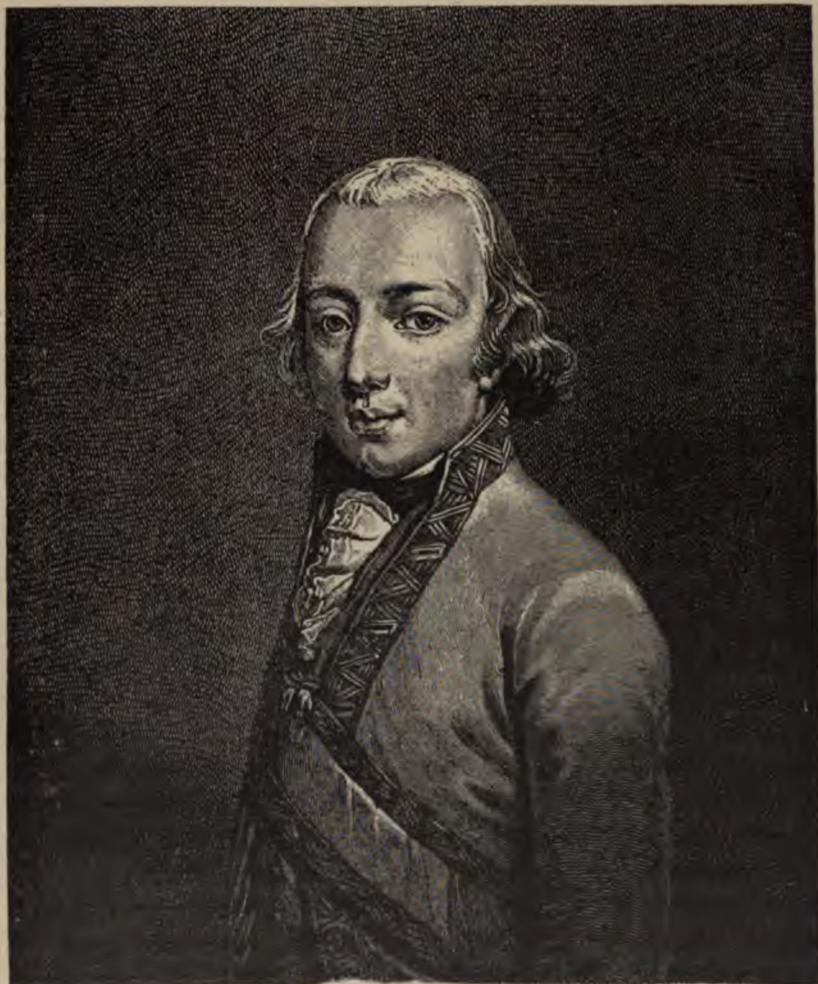
[1] Wertheimer czikkét l. Századok, 1897. 23.

tióhoz csatlakozzék. Annak pedig semmi nyoma, hogy Napoleon a föld népét akarta volna megnyerni czéljainak. Azt sem szabad felednünk, hogy a Zápolyák és Rákóczyak kora letünt. A nagy birtoku főnemesek közül senki sem gondolhatott pártütésre, ellenkirályságra, hisz épen ők sütkéreztek leginkább a királyi nap sugaraiban.

A nemzet hüségét a hadi szerencse forgandósága nem renditette meg. Napoleon Bécs elfoglalása után átkelni készült a Dunán, de sokkal erősebb ellenállásra talált mint előbbi hadjárataiban. A nép mindenütt ellenséget látott a francziákban, a katonák hős vezérükhöz méltóan verekedtek. Május 20-ikán a francziák a folyamon átkelve elfoglalták Aspern és Essling helységeket. Károly főherczeg átlátta, hogy elérkezett az idő a döntő ütközetre, valamint azt is, hogy e morvamezei két falu birtokba vételéhez van kötve az ütközet kimenetele. Ezek ellen vezette tehát a támadást. De a franczia hadsereg Masséna és Lannes tábornokok alatt vitézül tartotta magát s csak a nap lehanyatlásával a hetedik rohamnál sikerült elfoglalni Aspernt; Essling tovább is a francziák kezén maradt. Fontos körülmény volt az ütközet sikerére nézve, hogy Károly főherczeg 75,000 emberével szembe, Napoleon csak 30,000 embert állithatott, hadserege másik felét a Duna jobb partján hagyva. Másnap hasonló elkeseredéssel folyt az ütközet s azzal kezdődött, hogy a francziák visszafoglalták Aspernt. Nagyobb jelentőségü volt ennél Károly főherczeg azon hadi ténye, hogy a francziák Lobau szigetére vezető hidját sikerült áttöretni s az által megakadályozta, hogy a franczia hadtest újabb és újabb segédcsapatokkal erősödjék. E hadiműveletnek annyival is inkább döntő fontossága volt, mert a franczia sereg kétannyi számu lovasság által előnyben volt sikföldi harczban. A támadást Napoleon kezdte, kedvencz harczi modora szerint teljes erővel vetve magát az osztrák sereg centrumára. Már-már sikerült áttörni azt, midőn Károly a gránátosokkal megerősiti szorongatott középpontját, a kikkel visszanyomja a francziákat s halálra sebesiti a vitéz franczia tábornokot Lannest. De Napoleon újból e ponton erősiti meg támadó seregét s már közel volt hozzá, hogy visszaszoritja az ellenséget, midőn a főherczeg leugorva lováról kezébe kapja a hátráló Zach-ezred zászlóját s személyes bátorsága által újból visszaveri a támadást s elfoglalja Aspern falvát. Napoleon nem tartotta tanácsosnak tovább folytatni a támadást, Masséna fedezete alatt visszavonult Lobau szigetére. Mintegy 50,000 ember maradt a csatatéren.

E győzelem ha teljes nem volt is, világtörténeti jelentőséggel birt. Ez ingatta meg először az európai hatalmakat azon hitében, hogy Napoleon győzhetetlen s Károly főherczeg hadvezéri talentumának ékesen szóló tanubizonysága. Különösen ha tekintetbe vesszük azon mellékakadályokat, melyekkel küzdenie kellett. Az udvarnál nem viseltettek iránta azzal a teljes bizalommal, a melyre méltán igényt tarthatott: s folyton kedvetlenitették az udvari hadi tanács felállitásának tervével; a hadsereg élelmezése tökéletlen volt, a katonaélelmezési osztály zavarba jött, mihelyt a hadsereg terepet

változtatott. Egy másik szintén lényeges hiány volt, hogy a hirszolgálat az osztrák táborban rendkivül kezdetleges volt s mig Napoleon azonnal értesült az ellenség legkisebb mozdulatáról, Károly sokszor bizonytalanságban volt a franczia sereg felállitása, száma stb. felől. De hadvezéri éles látása legyőzte mind a nehézségeket. E tekintetben Napoleonhoz hasonlitott, gyorsan fel-

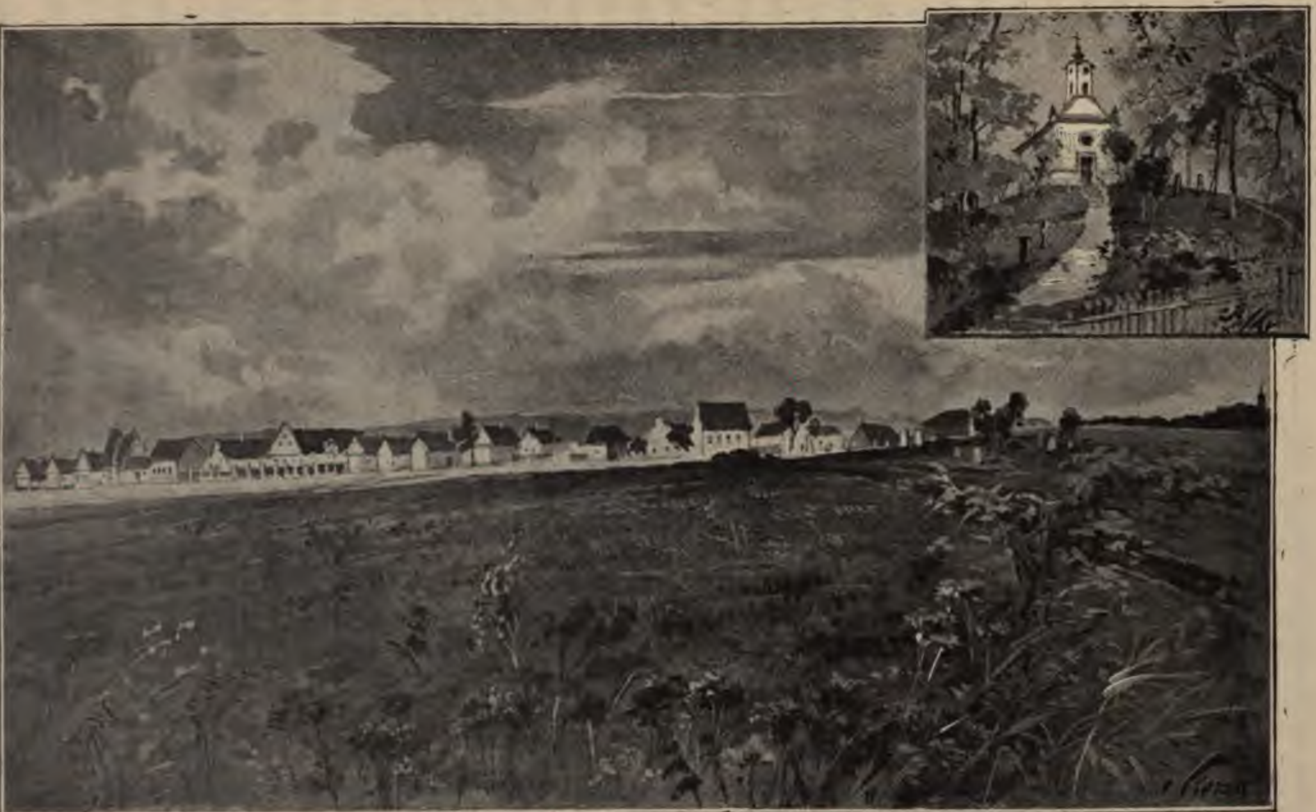
Károly főherczeg.
(Egykoru metszet után.)

ismerte a hadi helyzetet, levonta belőle a következtetést az ellenség szándékaira nézve s azonnal ahhoz alkalmazkodott. Rendkivül fontos, sőt elhatározó tulajdonság annál, a ki Napoleonnal állott szemben, a ki minduntalan változtatta állásait s e miatt az osztrák késedelmes hirszolgálat adataira épiteni hiába való dolog lett volna. Azt is Napoleontól tanulta, hogy midőn észrevette, hol az ütközet döntő pontja, élete koczkáztatásával

ott vetette magát az ellenségre: s mint Napoleon annyi megnyert csatáját, ő is ennek köszönhette az asperni diadalt. Az egész világ visszhangzott az örömtől, az elnyomott népek föllélegzettek, a tiroliak Hofer András alatt kiűzték a franczia és bajor őrségeket. Poroszországban is erősen mozgott a nép és a katonaság és a háborúban való részvétre buzditotta a királyt. Hanem az asperni győzelemnek csak erkölcsi hatása volt jelentékeny. A tényleges hatalmi viszonyokon alig változtatott. Ezt senki sem látta oly tisztán, mint maga Károly, kit győzelme épen nem széditett el. Tudta, hogy ő seregét már nem igen növelheti, Napoleon pedig még óriási segédeszközökkel rendelkezik és kedvező körülmények közt csakhamar újra megkiséreli, hogy kiköszörülje a franczia sereg hirnevén esett csorbát. E miatt nem üldözte a visszavonulókat, nem akarta koczkáztatni azt a hadsereget, a melytől függött a monarchia fenmaradása. A sokféle akadály miatt, melyek az osztrák fegyverek diadala iránt bizalmatlanná tették, szeretett volna békét kötni: a kivivott eredményben csak arra látott eszközt, hogy most esetleg enyhébb föltételek alatt nyerhetnek békét mint máskor s e miatt folyton békekötésre unszolta bátyját. Ferencz azonban el volt határozva arra, hogy folytatja a háborút, bizott Magyarországban és a gyorsan gyülekező nemesi fölkelő seregben. Sajnos, az események itt is igazolták Károly főherczeg éles látását. Megkötötték később, sulyos feltételekkel, a mikor a győzővel kellett egyezkedniök.

Több mint egy hónapon át az asperni csata után a két fősereg a Duna két partján farkasszemet nézett egymással, de egyik sem mert támadni, háta mögött hagyván a hatalmas folyamot. Ez alatt hazánk vált a háború szinhelyévé. János főherczeg ugyanis az olasz határ felé küldött sereg vezére, Károly sürgetésére sietve visszavonult, hogy a fősereggel egyesülhessen. Nyomon követte őt az Alpeseken, majd a dunántúli vidék nyugati részén át Beauharnais Eugen, az olasz alkirály. A magyar insurrectio a nádor vezetése alatt Győr és Pápa táján táborzott és körülbelül 8000 emberrel erősitette a visszavonuló sereget. János ugyanis nem a rövidebb uton haladt, Pozsony felé, hanem Győr felé kerülve akart eljutni a balpartra. A magyar insurgensek egyes csapatai Marczaltő és Karakó táján összecsaptak a francziákkal. Győrnél a két sereg egyesült, de a két vezér, János és József nem birtak megegyezni. A császár épen a döntő pillanatban elrendelte, hogy a nádor öcscsének fogadja el parancsát.

Az alkirály fölhasználta a főherczegek viszályát. Június 13-ikán megszállotta Győr közelében a csanaki dombokat fenyegetve ez által a magyar sereg összeköttetését Komárommal és Budával. A nádor ezt meg akarta akadályozni, de Nugent, János vezérkari főnöke kijelentette, hogy a fáradt katonáknak most nyugalomra van szükségük. Igy a francziák június 14-ikén Szabadhegynél túlnyomó erővel megtámadhatták és szétverhették a fölkelő sereget. A nemesek magyar nevükhöz méltóan vitézül küzdöttek, de fegyverzetük, begyakorlásuk hiányát a személyes bátorság nem pótolhatta. És mi fő,

A szabadhegy. ütközet helye.
(Rajzolta Cserna Károly.)

vezetésnek nyoma sem volt. Hogy állhattak volna meg Napoleon hadai ellen? A dunai megyék insurgensei, mert csak ők vettek részt a csatában, Komárom felé vonultak vissza és útközben találkoztak a csak most érkező tiszavidéki nemesekkel. Ezek arra a hirre, hogy jő a franczia, egész Budáig, Pestig száladtak. Ez a szégyenteljes futás, nem pedig maga a csata, okozta az utolsó insurrectiónak inkább komikus, mint gyászos hirét.[1] A győri ütközet egész leplezetlenül feltárta a monarchia gyengeségét s azokat a hiányokat, melyeket Károly főherczeg lángelméje csak egyidőre volt képes leplezni. Ugyanazok a bajok ismétlődtek itt is. Hasztalan sürgette József nádor a magyar felkelő sereg hadi felszerelését, sürgetéseinek nem lett eredménye, hiába kért tiszteket a sereg kiképezésére, sikertelenűl fordult kérésével az uralkodóhoz is, nem talált meghallgattatásra. E miatt kárba veszett a nemzeti lelkesedés és áldozatkészség, melyről pedig a nádor maga is elismerőleg nyilatkozott. Ehhez járultak a többi hiányok: János főherczeg tapasztalatlansága, a ki bármennyire hangoztatta is, hogy utolsó szál emberig védelmezi positióját, mindig kikerülte az ütközetet, bár nem volt elfogadható haditerve, mégis saját belátása szerint működött seregével, oly időben, midőn a főhadvezér kezébe volt letéve a monarchia sorsa, nem hajtotta végre Károly főherczeg utasításait s később József nádorral sem tudott megegyezni s Győrnél a nádor tanácsára nem hajtva, ő követte el a végzetes botlást, hogy nem szállotta meg a szemközti magaslatokat. Oly tény, mely azonkivül, hogy ambitióját a nádor sértette, további működésére is bénítólag hatott. Hogy a zavar még teljesebb legyen, csak Nugent tábornok hiányzott még, a kit egy történetiró találóan nevez »Confusions-Grosshändler«-nek: egyik legfőbb oka a győri ütközet elvesztésének, a ki Napoleont akarta utánozni s minden intézkedést közvetlen a csata előtt, vagy a csata hevében akart megtétetni, hogy a helyzethez alkalmazkodjék, a nélkül azonban, hogy ehhez a Napoleon, vagy akár a Károly főherczeg szaktudományával, lángeszével és hadvezéri éles látásával birt volna.

A győri ütközet, mely után csakhamar (június 24.) a győri vár megadása következett, reményt öntött a francziákba, hogy jóvá teszik az asperni vereséget. E miatt örült annak Napoleon is, ki ez által bátoritva újabb mérkőzésre készült. Mindkét vezér ismerte egymás erejét s az alkalomra várt, melyik követ el valami taktikai hibát. Ez óvatosságuk tájékozottságuknak és belátásuknak egyformán bizonysága.

Győr után Pozsonyt elfoglalták a francziák június 26-ikán. A folyam összes átkelői, majdnem Komáromig, franczia kézbe jutottak. Napoleon teljes energiájával készitette elő újabb átkelését. Károly belátva, hogy a túlnyomó hatalommal szemben nem tarthatja meg régi állásait, tovább vonult

[1] József nádor mindjárt a csata után jelentette a királynak, hogy a fölkelők megtették kötelességüket és nem érdemetlenek a királyi kegyre. Kisfaludy Sándor a nádor megbizásából terjedelmes emlékiratban védte az insurrectiót. De azért mégis mindig csak a magyarokat okozták. János főherczegnek és Nugentnak ellenben nem történt semmi baja.

vissza észak-nyugat felé. Július 4-ikén éjjel Napoleon összes csapatait összevonta s megkezdte a Dunán való átkelést s ama éjjel 172,000 emberből álló hadseregét átszállittatta. Olyan vállalat, mely párját ritkitja a hadi történetben s a mely méltán meglephette Károlyt, a ki arra

Magyar nemesi insurgens.
(Egykoru metszet után.)

nem is lehetett elkészülve. Megértette belőle, hogy újabb ütközetnek néz elébe. A támadás nem késett sokáig, Deutsch-Wagram és Markgraf-Neusiedel között felállitott csapatait Napoleon megtámadta. Most is előbbi taktikáját követte s a centrumra vetette magát miként Károly főherczeg

Aspernnél, és tüzérségét is ide összpontositotta. A támadás visszaverésében itt is nagy érdeme volt Károly személyes bátorságának, a ki ez alkalommal sebet is kapott. A következő nap az ellenség támadását megelőzendő, elhatározta Károly, hogy maga fog támadni. Merész elhatározás, ha tekin-

János főherczeg.
(Egykoru metszet után.)

tetbe vesszük, hogy a franczia haderő több mint 60,000 emberrel volt túlsúlyban. Mentségére szolgál, hogy a János főherczeg vezérlete alatt Pozsonynál álló két hadtest megérkezésére is számitott, de ez a kapott utasitást csak lassan és késlekedve teljesítette s csak az ütközet után érkezett meg. Terve az volt, hogy a Dunától elszakitja a franczia hadtestet s azután

a centrummal és balszárnynyal tönkreteszi. Jó haditerv lett volna, ha legalább annyi embere van, mint Napoleonnak. De igy a hosszúra elnyujtott harczvonalat könnyebben keresztül lehetett törni. Napoleon átlátta a helyzetet s e szerint intézte a támadást. Bár az első rohamot visszaverték, kitartott e haditerve mellett s 100 ágyúval s a legerősebb hadosztálylyal ismét a centrumra vetette magát s egy másik hadosztálylyal ezalatt a balszárnyat kerültette meg. A túlnyomó erőnek nem állhatva ellen, Károly főherczeg elrendelte a visszavonulást, a mely teljesen rendben ment végbe, mint a Napoleoné Aspernnél. Mintegy 24,000 embert veszitett halottakban és sebesültekben s a francziák vesztesége sem volt kisebb, de mégis ők győztek s Napoleon a legkisebb győzelmet is nagyon jól kitudta zsákmányolni. A döntő csata elveszett; harczrakész serege Ausztriának többé nem volt. Ferencz békét kért és azt hoszszas alkudozás után október 14-ikén meg is kötötték Schönbrunnban.

Napoleon elérkezettnek látta az alkalmat a Habsburg ház nagyhatalmi állásának megtörésére. Kemény békeföltételeit, bármennyire is szabódott a császár, el kellett fogadni. Elveszett az egész tengerpart, Trieszt és Fiume, elveszett Horvátország a Száváig, le kellett mondani a déli alpesi tartományokról, Krajnáról, Karinthiáról, Görczről. Ezen tartományokból alkotta Napoleon az illyr királyságot, melyet egyenesen Francziaországgal egyesitett. Azonfölül a teljesen kimerült monarchiának 85 millió forintot kellett fizetnie hadi sarcz fejében, Galicziának egy részét, a tarnopoli kerületet meg Napoleon szövetségesének, a czárnak kellett engedni.

Mióta Mátyás király bevonult Bécsbe, a dynastiát nem érte ily megalázás. A monarchia területe lényegesen megcsonkitva nyitva állott az ellenséges betörés előtt, serege egyelőre képtelen volt megvivni a francziával, hitele teljesen kimeritve. Az utolsó római császár kénytelen volt a franczia forradalom megzabolázójának, az ajaccioi ügyvéd fiának adni nőül leányát. Ez a házasság 1810 április 2-ikán legalább egy időre biztositást igért és ezért Magyarországon is örömmel fogadták annak hirét.

III. FEJEZET.

A reactio megerősbödése.

A monarchia roncsolt állapota sürgőssé tette a belső reformot, a drágán megvásárolt béke lehetővé annak munkába vételét. Ferencz azonban csak a nagyhatalmi állásra, saját méltóságára és nyugalmára gondolt. A folyton reformokat sürgető Károly főherczeg és Stadion elvesztették kegyét, az ügyek vezetésével az ügyes, sima modorú diplomatát, gróf Metternich Kelement hivta meg, kinek csak a hatalom külső tényezői iránt

volt érzéke. Különben is a császár, mióta Napoleon lett veje, nagyon biztosnak érezte magát. 1808-ban még intette gróf Zichy Károlyt, a kamara elnökét, hogy most csinnyán kell bánni a népekkel, most azok is nyomnak a latban. Mária Lujza házassága óta ismét föltámad benne a felelősséget nem ismerő autokrata ösztöne. A szerencsétlenség iskolája sem tanitotta meg arra, hogy a népek lelkesedése a trónok legszilárdabb támasza.

József nádor egy 1810 július 21-ikén bátyjához benyujtott emlékiratban államférfiui belátással fejtegeti, hogy a monarchiának mostani meggyöngült állapotában új alapokat kell szereznie. Erre nézve két módot ajánl. Vagy az egész monarchiának meg kell adni azt az alkotmányos szabadságot, melyet most egyedül Magyarország és Erdély élveznek és ilyen módon megteremteni a monarchia egységét, vagy pedig Magyarországot szabadságának teljes helyreállitása, nemzetiségének kifejtése által önállóvá és megelégedetté tenni, mert a monarchia igazi erejét ezentúl ott kell keresni. Egyrészt a háború előtt uralkodó szabadelvű felfogásnak eredményét, másrészt a magyar hazafias érzés kifejezését kell látnunk e javaslatban. Megfelel a pillanatnak és akár a monarchiának alkotmányos alapon való egyesitésére, akár a magyar állam független megalakulására vezet, nagy kilátást nyit. De a jelen megalázásának és a jövőnek hatása alatt megfeledkezik a multról, a dynastiának százados absolutisticus, németesitő hagyományairól. Ferencz lelkében azoknak hódol, reményeiről sohasem mondott le, a franczia hegemoniát rövid átmenetnek tekintette. A nádornak megköszönte munkálatát és kijelentette,hogy ő is óhajtja a monarchia egységét, csakhogy oly módon, »hogy Magyarország alkotmányát kell átalakitani a többi örökös tartományoké szerint«.[1]

József főherczeg lehetőnek tartja a részleges reformokat, mert a közvélemény azokra elő van készitve, de az egész rendszer megváltoztatásához képest csak csekély jelentőséget tulajdonit neki. Ferenczet csak egy gond bántja, a végső zavarba jutott financziáknak valamelyes, legalább egy időre való rendezése.

A franczia háborúk az összes európai államok pénzügyi egyensúlyát megzavarták. Magában Francziaországban csak Napoleon uralomra jutása vetett véget a teljesen elértéktelenedő assignata- és mandat-gazdálkodásnak. Poroszország pénzügye 1807-ben összeroskadt, még Anglia sem birta a háború terheit, az arany helyett ott is a bankó járta és a bank-aktát felfüggesztették. Nálunk 1796-ig egyenértékű volt a papirpénz az ezüsttel, csak Bonaparte győzelmei teremtették meg az agiot, mely aztán évről évre növekedett. A rendes jövedelmek nem fedezték a kiadásokat, kölcsön kötésére alig lehetett számitani, a szükségben csak az engedelmes bankó-prés segitett. Már 1808-ban 706 millióra ment a minden fedezet nélkül kibocsátott papirpénz. 100 pengő ezüst-forintért akkor 223 papirforintot kellett

[1] Az emlékiratot közli Wertheimer Ede: Budapesti Szemle, 1881.

Az Athenaeum nyomása.

JÓZSEF NÁDOR.

(Egykoru festmény Budapest székes-főváros tulajdonában.)

rendek különben is mindig tiltakoztak a papirgazdálkodás ellen, melynek árát az ország adja meg, pedig intézésére nem volt semmi befolyással. Törvényes szempontból egészen helyes volt álláspontjuk. A magyar törvény nem ismerte a bankót. De másrészt azt sem szabad felednünk, hogy az a háború, mely ennyi áldozatot követelt, nemcsak a dynastiának és Ausztriának volt háborúja, hanem Magyarországé is. Hasonló nehézségekkel mostanában, a hitel mai fejlettsége mellett, nagy kölcsönök segitségével szoktak megküzdeni az államok. Most még meg sem született nemzedékekre rónak előre terhet, akkor az élők maguk szenvedtek veszteséget.

Az új pénzügyminister, Wallis gróf egyszerű és radicalis eszközhöz nyult, az 1060 milliónyi függő adósság értékét $^1/_5$-ére, 212 millióra szállitotta alá. E rendelkezést az 1811 február 20-iki pátens adta a monarchia lakosságának tudtára. Épen úgy leszállitja a rézpénz értékét is, melyből vagy 80 millió forint névértékű volt forgalomban. Az állam bukása igy nemcsak a vagyonos és középosztályt sujtotta, hanem a szegény embert is megfosztotta keserves filléreitől. Ugyanakkor az államadósság kötvényeinek kamatát is felényire szállitották le.

De még az ötödrészben való beváltáshoz is készpénzre volt szükség. Ennek előteremtéséhez mulhatatlan a magyar országgyűlés összehivása. A dietát 1811 augusztus 25-ikére hivta össze a király Pozsonyba. Addig is csaknem az összes megyék tiltakoztak a devalvatio, a patenssel való kormányzás, az ország jogainak és vagyonának sérelme ellen. Nyitramegye egyenesen eltiltotta tisztikarát a patens végrehajtásától. Erre a kanczellária, a maga, nem a király nevében, elrendelte az összes megyéknek a rendelet kihirdetését. A rendek azt felelték, hogy egyforma törvény kötelezi a rendeket és a kormányszékeket. Ily ügyben rendelkeznie országgyűlés nélkül a királynak sincs joga. Midőn aztán maga a király parancsolta meg a végrehajtást, újra felirtak ugyan, kiemelve az alkotmányon elkövetett sérelmet, de azért kihirdették a rendeletet. A király újabb megnyugtató leirata sem ért czélt, mert abban az az állitás foglaltatott, »hogy a fináncz-terv, a mely az egész monarchiát illeti, természeténél fogva az egyes tartományokban, tehát Magyarországban is, azok kára nélkül nem tárgyalható«. Az egységesités ismét valami magától érthetőnek nyilvánittatik.

Ilyen ingerültség közepett mentek végbe a választások. Az utasitások legnagyobb része a patens és az ország törvénytelen terhelése ellen nyilatkozott. Az országgyűlésen sem a királyi trónbeszéd, sem a nádor közbenjárása nem birták megpuhitani az ellenzéket. Még erősebbé tette az ellenállást, midőn kitünt, hogy a kormány nemcsak a hadi adót akarja fölemelni és pedig 12 millióval, hanem azt is követeli, hogy Magyarország a fedezendő összegből 100 millió forintért vállaljon kezességet. Ebben az egy pontban megadták a teljes egyenlőséget az örökös tartományokkal ugyanakkor, a midőn a kereskedelem és vám dolgában tovább is kérlel-

hetetlenül folytatták az eddigi zsaroló rendszert. De az anyagi terhet nem is nézve, alkotmányos szempontból is erős elvi ellentét támadt. A rendek ugyanis törvénytelennek tartották az egész patenst és csak az alkotmányosan létrejött pénzügyi törvényt tartották volna az országra nézve kötelezőnek. A rendek megtagadták tehát, hogy a patens következményei felől tanácskozzanak, mert már ez által is törvényesnek ismernék el azt, mi csak az önkény kifolyása. Épen úgy megtagadták a hadi adó fölemelését, mert az ország eddig is erején felül járult a hadi költségekhez, most pedig vagyonának $^{4}/_{5}$-ét vesztette el a devalvatio által. A rendek e szigorúan törvényes politikától annál kevésbbé tértek el, mert még a diéta alatt is minduntalan tapasztalniok kellett a kormány rosszakaratát és önkényét. A király önkényesen fölemelte a só árát; a követi jognak sérelmével házkutatást tartatott gróf Dessewffy Józsefnél; megengedte, hogy a magyar alkotmányt és a nemesi jogot megtámadó Gustermann és Piringer-féle könyvek napvilágot lássanak. Talán engedékenyebbé válhatik a hangulat, ha a kormány beleegyezik a magyar nyelvnek hivatalossá tételébe és terjesztésébe, melyet a rendek az 1807-iki javaslat alapján sürgettek. De itt meg az udvar tanusitott rideg, tagadó magatartást, mint mondák, a nemzetiségekre való tekintettel.

Igy a dieta minden nagyobb eredmény nélkül oszlott szét. A király, hogy haragját mutassa, nem is zárta be személyesen az országgyűlést, hanem öcscsét, Antal főherczeget bizta meg bezárásával 1812 június 1-jén. Alkotmányos tekintetben kétségtelenül helyes volt a rendek eljárása. Tagadásukkal a nemzetnek egy alapjogát védték meg, azt, hogy a pénzügy nem közös az egész monarchiával, hanem a felől csak a magyar törvényhozás rendelkezhetik. Másrészt világos, hogy ez a határozott ellenállás megerősitette a császárnak mindjobban előtérbe lépő absolutistikus hajlamait. Hazánk alkotmányos szabadsága több mint egy évtizeden át tényleg megszünt.

A felajánlás azonban ezen az országgyűlésen sem maradt el. Egy millió mérő rozsot és másfél millió mérő zabot szavaztak meg hűségük bebizonyitására. Szegénységüket kitüntetendő azonban azt is kikötötték a rendek, hagy e mennyiség csak termésben szolgáltatandó be. (I. t.-cz.)

Mig Napoleont házassága közelebb hozta a Habsburgokhoz, régi barátságos viszonya a czárhoz mindinkább meglazult. 1812 elején óriási hadi készületeket tett Oroszország megtámadására. Most már Ausztria is, mintegy hűbéres állama, az orosz hadjáratban 30 ezernyi segélyhaddal vesz részt. A cs. kir. sereg Schwarzenberg vezetése alatt külön működvén, nem osztozott a nagy franczia armadia borzasztó katastrophájában.

Az orosz hadjárat kimenetele a monarchiát tette Európában döntő hatalommá. Az 1813 év tavaszán Németországban folyó háború megmutatta, hogy Napoleon még mindig képes megküzdeni az oroszszal és a vele szövetséges poroszszal. Az volt a kérdés, a monarchia hozzájárulása melyik részre billenti a mérleget. Ferencz egy ideig habozott, fenn akarta

volna tartani vejét, ha az magával Francziaországgal megelégszik. De midőn Napoleon semmi módon nem akart lemondani universalis birodalmáról, a békealkudozások alatt a nagy szövetséghez csatlakozott. A Napoleon ellen viselt »felszabaditó háborút«, a poroszok nagy nemzeti büszkeségét, tényleg a cs. kir. seregnek közreműködése döntötte el.

Már 1813 február óta folytak a készületek. Az országgyűlést nem hivta össze a király, hanem egyenesen a megyékhez fordult új katonáért és gabonáért. Midőn a háború megindult, a lipcsei »népek csatájában«, a minőt a catalauni csata óta nem látott a világ, döntő szerep jutott az osztrák-magyar hadseregnek s a kivivott győzelem neki is nagy áldozatba, tizennégyezer vitéz katona elvesztésébe került. Sőt a döntő csata kimenetelére nézve is fontos szerep jutott egy magyar kapitánynak Schwarzenberg herczeg ezredében. Köztudomásu tény, hogy Napoleon seregének megbontása és szétszórása legfőképen az által volt elérhető, hogy a szövetséges hadseregek együttesen vetették magukat reá. A csata megkezdése előtt tehát

Báró Simonyi József kardja.
(Rajzolta Cserna Karoly.)

elhatározó fontosságu volt, hogy Blücher porosz tábornagy és Bernadotte svéd trónörökös idejében felszólittassanak az egyesülésre. Schwarzenberg herczeg gróf Széchenyi Istvánra bizta e feladatot s az október 16. és 17 közötti éjjel a franczia előörsök vonalai között a porosz táborba küldte Blücherhez, hogy szólitsa föl a következő napi ütközetre. A porosz tábornagy kételkedett afelől, hogy Bernadotte is csatlakozni fog a kitüzött időben. Széchenyi ajánlkozott, hogy ő rá fogja venni, bármibe kerül is. A svéd trónörököshöz ment, előadta megbizását. De tagadó választ kapott. Széchenyi elismervényt kért, hogy a meghivást átadta. A trónörökös megfontolta a dolgot, tanácsot tartott tábornokaival, Széchenyivel kijelöltette a legrövidebb utirányt s kellő pillanatban megérkezve 65,000 főnyi hadseregével ő döntötte el a csatát.[1] A magyar ezredek is dicső részt vettek a háborúban s mai napig emlegetik a vitéz Báró Simonyi József huszárezredesnek hőstetteit. E háború a nemzettől ismét újabb áldozatokat követelt. Mielőtt Francziaországba betört a szövetségesek serege, 1813 végén újabb

[1] Gróf Zichy Ferdinánd levelét, melyben ezt leirja, közli Zichy Antal is »Gróf Széchenyi István élete« cz. müvében, I. 67.

60.000 katonát követeltek az országtól. A gabona, zab, széna, szarvasmarha szállitásnak nem volt se vége, se hossza. Hazánk joggal mondhatta, hogy becsülettel közreműködött a nagy eredmény elérésében, »Európa szabadságának visszaszerzésében«.

A három szövetséges uralkodó.
(Egykoru metszet után.)

Az e feliratot[1] viselő érem diszitette a háborúból diadalmasan visszatérő vitézek mellét. De magának az országnak szabadsága, épen a háború szerencsés kimenetele következtében, szinte feledésbe ment. A diadalt a

[1] Europa libertati asserta.

nemzetek lelkesedése és szabadságszeretete vivta ki; a diadal bérét az uralkodók és udvarok elkobozták a magok számára.

Bécsben 1814 szeptemberben a fejedelmek és miniszterek eddig nem látott fényes gyülekezete jelent meg, mint Ferencz császár vendége. Megmenekülve a franczia forradalomnak rémétől, a nagy hóditónak ólomsulyától, mulatott, ünnepelt, vigadott, udvarolt világrészünk egész előkelősége, közben meg rendbe hozta a legfontosabb politikai kérdéseket. Udvari ármány, néha szép szemek kacsintgatása döntött egész tartományok sorsa felett. És az ott találkozó nagyúri társaság közt feltünést keltenek a magyar főnemesség pazarló, lovagias férfiai, gyönyörű és szellemes hölgyei. Az orosz czár és porosz király el is jönnek Budára, hogy megnézzék azt a szép országot, mely annyi gazdagságnak, annyi bájnak szülő anyja.

A bécsi congressusban Ausztria visszanyeri előbbi hatalmát és befolyását az európai politika intézésére, nemcsak visszanyeri előbbi területét, Belgium kivételével, hanem többet kap hozzá; az Oroszországtól visszanyert keleti Galicián, a Bajorországtól visszavett Tirol és Salzburgon kivül övé lett a lombard-velenczei királyság, valamint visszakapta Dalmácziát, Istriát s az illyr tartományokat. De az egész tárgyalás alatt (1814 szeptembertől, 1815 junius 9-ikéig) megfeledkeztek arról, hogy Magyarország önálló, hogy politikai tényező. Addig mindig számoltak vele: 1711-ben, 1741-ben, 1790-ben és a franczia háborúk egész folyama alatt. Csak most következett be az, mire a bécsi államférfiak állandóan törekedtek: a művelt világ köztudatában hazánk nem volt más, mint Ausztriának egy sajátságos nép által lakott, természettől gazdag, de a lakosok félbarbársága és a szabadnak mondott constitutio javithatatlansága miatt elmaradt provinciája. Mit is tudtak azok a fényes és előkelő alakok, kikben egyedül látták Magyarország képviselőit, arról, hogy itt hőn dobog minden sziv szabadságért, nemzetért, és hogy a hazának és nemzetnek ez a hő szeretete megtalálhatja az eszközöket arra, hogy ezt az országot vérével, verejtékével kiemelje a hanyatlásnak örvényéből, a biztos halál közeléből.

József főherczeg az 1811-iki diéta befejezésekor igy fejezte ki a jövő reményét: »Támogatja még reményünket a magyar nemzetnek az a szerencsés geniusa,[1] mely a hanyatló hazát, valahányszor annak fenntartása áldozatot kiván, felsegiti, a mely a haza boldogságával szorosan egybe foglalt királyi méltóság mellett vitézül harczol és mely igy hűséggel, nagylelkűséggel, szenvedéssel és kitartással minden nyomoruságokat vagy egészben elforditani vagy békességesen eltürni, vagy legalább szenvedhetőbbé tud tenni.«

Midőn Bonaparte 1797-ben Ferencz császár követeivel alkudozott, ezek a békébe be akarták foglalni a franczia köztársaság elismerését. Ez felesleges,

[1] »Felix ille Nationis Hungarae Genius.«

mondá a diadalmas vezér, olyan volna, mintha valaki elismerné, hogy süt a nap. Mig a nemzet belső ereje, önérzete, erkölcse és műveltsége biztositották létét és jövőjét — biztos az, — bár a magas diplomatia nem is vesz tudomást létezéséről. Mig viszont semmi hangzatos czim és erősködés nem szilárditotta meg valaha az olyan nemzetet, mely maga lemondott létérél és jövőjéről.

A nemzetnek megerősitése állami intézmények által, az egész lakosság befogadása az alkotmány sánczaiba, ez volt Magyarország jövőjének problemája. Megoldása annál nehezebb, mert egyrészt távol kell tartani minden az újitásból következhető veszélyt a még teljesen ki nem fejlett nemzetiségtől, másrészt pedig az önkényes uralom és a bécsi elnyomás ellen vivott harczban még csak ki kellett vivni a nemzetiség kifejtésére szolgálható eszközöket. A magyar társadalmat 1790-től 1815-ig nagy alkotmányos érzék mellett a javitáshoz való erős hajlandóság jellemzi. Minden hazafi kiveszi részét a nagy munkában. Csak azt nem tudják, hol kell kezdeni, hogyan kell a sok külön elszigetelt törekvéseket egy czél felé egyesiteni. »Az a törekvés, hogy minden téren javitsanak hazájuk állapotain és az ilyen vállalkozások iránt való tisztelet, Magyarország szülötteinek uralkodó szenvedélye. Minden irásaikban egészen a túlzásig menő hazafias lelkesedés és buzgalom tündöklik.« [1]

Bele is fognak a munkába, csak igen csekély támogatást nyerve a kormánytól, még akkor is, midőn az ország anyagi jólétéről, adóképességének emeléséről van szó. Az 1794—1801-ben befejezett Ferencz-csatorna az ország nagy délkeleti megyéinek termékeit hozta közelebb a világ piaczához A bánsági és bácskai búza és repcze a napoleoni háborúk alatt jut szerepéhez a nagy fogalomban. Az országnak egy más termékeny részét tette vizmentessé a valamivel később végrehajtott Sárvizszabályozás. Festetics György gróf az 1797-ben alapitott keszthelyi gazdasági iskola, a Georgikon által emelt nevének emléket. Nemsokára Magyar-Óváron a nagy főherczegi uradalom is állitott gazdasági intézetet képzett gazdák nevelésére.

Mind e munkák, csatornák és iskolák egyaránt első sorban a nagy birtok érdekeit szolgálják. Csak a latifundiumok birtokosai rendelkeztek kellő tőkével ahhoz, hogy birtokaikon meghonositsák a külföldi mintagazdaságok módszereit. Mennél kevesebbet tartózkodik a herczeg vagy gróf a hazában, annál nagyobb szüksége volt képzett tisztartókra és ispánokra, kik költekezése czéljaira kiaknázzák a magyar föld gazdagságát. A búzán kivül a nagy dunántúli és alföldi uradalmak büszkesége, a finom nemesitett gyapju volt a magyar dynasták főjövedelme. A közép- és kisbirtok kezelése alig változik. Amott a szokás és a tőke hiánya állja a javitás útját, emitt a jobbágyságnak erkölcstelen, szinte szolgai nyüge.

[1] Bright Richard, Travels in Lower Hungary. (Edinburgh, 1818.) 270. A tudós szerző épen a congressus idejében járta be hazánkat.

Gazdaságilag csak úgy, mint politikailag, az aristokratia állott még első sorban. De mindkét téren határozott fejlődés észlelhető, a köznemesség

Gróf Széchenyi Ferencz bécsi palotája.
(Rajzolta Dusek Ede Adorján.)

mindjobban előtérbe nyomul. Gazdaságilag az által, hogy az a terület, mely a török-tatár pusztitás után akkor lép be ismét a műveltség körébe, nagyobbára nem a régi főnemes családoknak volt birtoka. Sőt az alföld

nagy községeinek gazdagodása a magyar parasztosztály anyagi jólétét fejlesztette. Politikailag még rögtönibb a változás. Az udvar körében nevelt nagy urak nem ismerik az országot és mi még nagyobb baj, fiatalságuk óta Bécs élvezeteinek fertőibe merülve, képtelenné válnak a komoly országos munkára. Ezt a változást József nádor éber szemmel kiséri és jelentéseiből kitünik, hogy a magyar főrend birja még a czimeket és kitüntetéseket, de voltakép elvesztette vezető szerepét. Már a főpapi székeken is plebejusok ülnek az Esterházyak, Batthyányak, Erdődyek örökébe. A hatalom tényleg a köznemességnek műveltebb és vagyonosabb részére száll. Ez ismeri a hazai jogot és történetet, ez birja a megyét, a dietát, a közvéleményt. A mellett a külföldi műveltség sem idegen már előtte. Mondhatni, hogy modern művelt társadalmi viszonyok akkor tünnek elő ismét hazánkban.

És e társadalomnak már osztályozása a polgárságnak műveltebb és gazdagabb része. A nagy háborúk óriási lendületet adtak a kereskedésnek. A bankóczédulák roppant mennyisége, a vagyonok gyors összehalmozódása és szétfoszlása költekezőkké tette az embereket. A régi egyszerű, százados megszokáson alapuló életmódnak a nagyobb kereskedő városokban vége szakadt. A szükségletek egyre szaporodtak. Öltözetben, lakásban, viselkedésben mind közelebb jutottak egymáshoz a nemzet előkelőbb osztályai.

Még hatalmasabb tényezője volt e közeledésnek az iskola. A nemes úrfi és a tanuló nemnemes ott mint egyenrangúak foglalnak helyet. Műveltségük, életfelfogásuk szinte azonos lesz. Ez a műveltség, minden latinos köntöse mellett, teljesen magyar, nemzeti és e tekintetben alig van különbség az állami és a felekezeti iskolák között. Mindenütt az alapitás korszakának szabad, humanus szelleme uralkodott. És ha az iskola kitűzi a szabadság és egyenlőség elveit, az élet nem soká állhat ellen ostromának.

Igy az anyagi emelkedés mellett a szellemi és erkölcsi lendület sem maradt vissza. A cultura emelése igazán országos, hazafias feladat. Első sorban még jogi, politikai e műveltség, minővé József és az 1790-iki országgyűlés tették. A nemzeti múzeum, gróf Széchenyi Ferencz nagy alkotása, kiválóan a történeti emlékeket gyűjti, a történeti hagyományt szolgálja, mutatja a nemzet múltjának gazdagságát, dicsőségét. A történelem mintája már modern nyelven szólal meg. Engel és Fessler németül irnak, a hazafiui lángtól égő Horvát István, a komoly, tacitusi szigorusággal itélő Virág Benedek honi nyelven. Révay Miklós megveti a magyar nyelvtudomány tudományos alapját. A nemzet nyelvének, eredetének kérdése, történetének minden phasisa, mindnn hazafi szemében legszorosabb összeköttetésben állanak létével, dicsőségével.

De a mellett a szellem szabadabb, állami léthez szorosan nem kötött termékei is mutatják a nemzet szive verését. Kisfaludy Sándornak kesergő szerelmes versei csak úgy büszkévé teszik a magyart nyelvére, nemzetére, mint Berzsenyi Dánielnek magasan szárnyaló erkölcsi pathosa. A nemesi

gondolkodásnak és érzésnek e két kiváló képviselője mellett müvészi kifejezést nyer a népies elem Csokonay Vitéz Mihály dalaiban. És a mire oly régen nem volt eset: a »Ludas Matyi«-ban szószólóra talál az elnyomott, de emberi méltóságáról és jogáról le nem mondó pórnép.

Még aránylag kis szám az, mely a nemzetet teszi, mely a dietán, a megyegyüléseken, az irodalomban és a magánéletben küzd a nemzet szabad fejlődésének eszméje mellett. A kormány idegen és érzéketlen, a főurak nagyrésze elvált a nemzettől, a paraszt még nem tartozik hozzá. De a mi él és küzd, önmagában is erős, testileg lelkileg egészséges, tettre képes, nagy reményekre jogositó.

1815-ben az olasz hadjáratból visszatérő Széchenyi István ott állott a Duna partján, az ország fővárosában. Lelkében meglátja a hidat, mely egykor állandóan összeköti Budát és Pestet, egygyé fűzi az ország minden részét. És lelkében megvillan egy más, még nagyobb mű épitése, azon szellemi hidé, mely ide vezesse Európa műveltségét, tudományát, fejlett államéletét, finom erkölcsét azért, hogy termékenynyé tegyék magának a magyar nemzetnek önálló, szabad, független szellemét.

A szent korona.
(I. Ferencz-korabeli dombormüről.)

TARTALOM.

MÁSODIK KÖNYV.

Mária Terézia uralkodása.

HARMADIK KÖNYV.

József császár uralkodása.

NEGYEDIK KÖNYV.

II. Lipót uralkodása.

ÖTÖDIK KÖNYV.

A franczia forradalom és a reactio kora.

KÉPEK JEGYZÉKE.

Önálló mellékletek.

A szövegképek lajstroma.

A szövegben közölt kézirat- és oklevél-hasonmások olvasása.

I.

Pero és társainak bűnhődése. (179. l.)

1. | Aus dem Monatlichen Werck das *A*°. *1736.* den *4. April Radificier* | *te* End Urtheil der in Ungarn eingebrachte Tumultanten. | *A. Peter Segedinecz* sonst *Pero* genant, wird weilen er in der Gefängnis vom Schlag | überfallen, wird er auf einer trag bähren zum rädern und 4 theilen von den *Deliquen* | ten getragen. *B. Sebestinÿ* gerädert und viertheilt. *C. Stephan Szilassy* Rad | brecht und viertheilt. *D. Andreas Pasztor,* gerädert un viertheilt. *E.* Eine Truche | darein diese 4. Eingeweyd geworffen. *F.* Vier Truhen darin die 4 Viertel gelegt und | in die 4. Theil als nach *Arad,* Grofzwaradein, *Sarkad,* und *Szent Andras* | und an die darzu gamachte(n) Galgen aufgehänckt. *G.* Spihlende darunter 4. so | zum wenigsten geworffen mit dem Kopff bedahlen müszen als *H.* Michael *Madi* | *I. Stephanus Kis. K. Iohan(n)es Korods. L. Michael Sigry.* | Nachfolgende *Deliquenden* so in der *Inquisition* auf die 4. Haupt Tumultan | ten *Condemniert* worden seyn mit dem Schwerd gericht und auf das Rad ge- | legt wie folgt. *M. Paulo Matilla. N. Stephanus Barta. O. Peter Szebo.* | sonst Benedeck. P. Michael *Santo.* |

2. Recontra und blutige Action bey Erdöhege in nider Vngarn aliwo die Tumul | tanden völlig geschlagen und zerstreuet worden. |

3. Wahre Abbildung *Peter Segedinecz* sonsten *Pero* | genand so unter den Tumultande(n) in der Inqui | sition nach Ausag der Deliq.(uenten) als eigner Bekaendnus | ob er wohl ein Capidein der Raetzifc(hen) Land Militz zu | Pataka gewefe(n) als Führer u(nd) Ertz Rebell erklært und | von oben an geredert und viertheilt. |

4. Arad. eine græntz Feftung in unter Vngarn auf | welche die Tumultande(n) einen vergebliche(n) Anfchlag | gemacht zu überrumblen. |

5. 86 Deliquenten feyn fo lang in Kötten und Band zu dem | Festungsbau zu Offen Condemniert bifs sie nach und nach | unter die Infanteri als Gemeine kön(n)en gestofzen werden.

6. Ioh.(ann) Kovacs von Szent Andras hat sich vor einen Deputierte(n) an de(n) Pet.(rum) Segedinecz gebrauche(n) lafsen | ist aber gefænglich nach Arad gebracht worden | u(nd) weil er dem Guberneur das ganze Complot endeckt | auf 3. Iahr in Kötten zu Schanzen condemniert worden. |

7. Gottlosse beraub und Plinderung der Armænier | so von der Tumultand(en) Rott graufam vor ge- | nom(m)en worden. |

8. III. Reformirten Prediger. Ioh.(ann) Kecskemetnÿ von | Visztüt, Gregor Baloghi von Okan, und Ioh.(ann) Szilay | Nagy vo(n) Szerin, fo ihnen vorgebettet, follen zur | Straff noch einen Monat im Arrest verbleiben. |

II.

A Pragmatica Sanctio okiratának első és utolsó oldala.

(Melléklet a 198. laphoz.)

(Első oldal:) Ihre Keÿs(erliche): Maÿ(es)t(ä)t: haben auf den Neunzehen- | den April: Siebenzehenhundert und drey- | zehen umb zehen Uhr allen dero alhier in Wienn anwesenden Geheimben Räthen an | dem gewönlichen ohrt zu' erscheinen ansagen | lassen. Als nun die bestimbte stund | berbeÿkom(m)en, haben Sich Ihre Keÿs(erliche): May(es)t(ä)t: | in dero Geheimben Raths-stuben unter | den Baldachin-begeben, und vor den gewöhn- | lichen Kayserl(ichen): Tisch gestellet, darauf auch dero | Geheimbe Räthe und Ministros hinein Be- | rufen, disse seÿnd in ihrer ordnung ein- | getretten, und Jeder an seinem ohrt | stehend geblieben; Als | :tit: | Prinz Eu- | genius von Savoyen. Fürst von Traut- | sohn. Fürst von Schwarzenberg. Graf | von Traun Landmarschall. Graf von | Thurn Ihrer Keys(erlichen): Maÿ(es)t(ä)t: Elenoræ Obrist- | Hofmaister. Graf von Dietrichstein Obrist- | Stallmaister. Graf von Seilern Hof Canz- | ler. Graf von Stahrnberg Camer-Præsi- | dent Graf von Martiniz Junior.

(Utolsó oldal:)

und Ministri abgetretten seÿnd. |

Dasz obiges alles also vorgangen | und verhandlet worden, bezeuge | mit meiner aignen hand unter- | schrift und gewöhnlichen Pett- | (s)chaft. Wienn den 19-ten Monats | (A)prilis Anno 1713. |

(P. H.)

Ich Georg Fridr(ich) Schickh, der Röm(ischen). [Keys(erlichen). Maÿ(es)t(ä)t. Hof Rath, geheimber | N(ieder): Ö(sterreichischer): Secretarius und Referen- | darius. dan zu diesem actu | Auth(oritate). Cæfarea et Archi Ducali | creirter Notarius publicus.

III.

Mária Terézia levele gróf Esterházy Ferenczhez.

(Melléklet a 362. laphoz.)

Aus Lax(emburg). 5. July 1776. |

Dise arbeitung des urmenÿ | welches Krösel, martini und ain | und andern noch in Vertrauen | comunicirt, finden alle sehr wohl | gros gedacht, und auch wohl feil | , nur ist zu seh(en), wie selber ehestens | könte zu stande kom(m)en: so möchte | er canzler der auch mit disen plan in generali verstanden wegen der | vorgeschlagenen localitätten und | fonds den primas, judex curiæ, bertold, | Klobuschizgi hieher kom(m)en lassen, | umb mit selben das weiter aus | zumach(en) und bis 20 igst(en) dises mir | die sache vorzulegen. wolte der canzler balassa und aszalay noch | darzu beruff(en), so lasse is es sein | guttfinden über. Dise so heÿlsame sache, die sein canzler ambt nebst | anderen villen, gewis | vill ehre macht, wäre zu betreib(en), | damit dise wackere und einsichtige | nation auch jene hillffsmittel be- | kom(m)t, die so vill andere seith einig(en) | jahren vor sich schonn haben und | sie dadurch auch gegen selbe das | gleich gewicht erhalte und uns | den trost das wir die erste anleÿtung darzu gegeben auch in | unsern finstern gräber(n) tröstlich | sein kann. Mp.

(Alul:)

Ad Num. 3873. 776.